

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

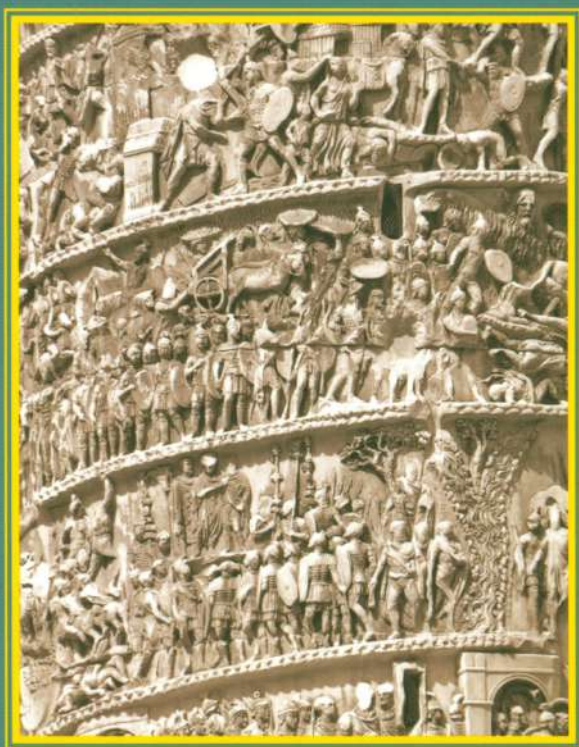
tarikh

WALLER R. NEWELL

Tiranlar

**Gücün, Adaletsizliğin
ve Terörün Tarihi**

Ceviren: Dilek Şendil

YAPI KREDİ YAYINLARI

WALLER R. NEWELL

Tiranlar

Gücün, Adaletsizliğin ve Terörün Tarihi

Çeviren

Dilek Şendil

YAPI KREDİ YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Yapı Kredi Yayınları - 5371
Tarih - 136

Tiranlar - Gücün, Adaletsizliğin ve Terörün Tarihi / Waller R. Newell
Özgün adı: Tyrants - A History of Power, Injustice, & Terror
Çeviren: Dilek Şendil

Kitap editörü: Derya Önder
Düzeltili: Alper Zorlu

Kapak ve sayfa tasarımı: Mehmet Ulusal
Grafik uygulama: Arzu Yaraş

Baskı: Elma Basım Yayın İletişim Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mah. Halkalı Cad. No: 162/7 Küçükçekmece / İstanbul
Telefon: (0 212) 697 30 30
Sertifika No: 12058

Çeviriye temel alınan baskı: Cambridge University Press, New York, 2016
1. baskı: İstanbul, Mayıs 2019
ISBN 978-975-08-4497-3

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2017
Sertifika No: 12334
© Waller R. Newell 2016

Bu kitabın çevirisi Cambridge University Press izniyle yayımlanmıştır.

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İçindekiler

Önsöz • 7

Teşekkür • 9

Giriş: Tiranlığın Tuhaf Seyri • 11

Tiranlığın Üç Yüzü • 13

Antik ve Modern Dönemde Tiranlık Anlayışı • 16

Pusuda Bekleyen Tiranlar: Terörizm ve Gençlerin Haklı Öfkesi • 18

Şiddet Güzellemesi • 24

Günümüz Dünyasında Tiranlık Sorunu • 25

KISIM BİR

Akhilleus'un Hiddeti: Homeros'un Kahramanlarından

Dünyanın Efendisine ve Tanrısına • 33

Homeros'un Kralları ve Kahramanları • 36

Dünyanın Kralları: Evrensel Monarşi • 43

Tiranlık mı, Cumhuriyet mi? Batı'nın Doğuşu • 52

Büyük Cumhuriyet • 74

Evrenin Sahibi: Cumhuriyetten İmparatorluğa • 82

KISIM İKİ

Tanrı Şehri mi, İnsan Şehri mi?

Modern Devlet İnşa Edenler Olarak Tiranlar • 95

Batı'nın Çöküşü • 102

Feodal Monarşi ve Büyük Varoluş Zinciri • 109

Tanrı'nın Yeryüzündeki Gölgesi: Osmanlı Halifesi • 113

Hükümdarlar ve Halklar: Batı'nın Yeniden Doğuşu • 121

Tanrı'nın İzni ve Benim Yetkimle: Şu Hayranlık

Uyandıran Tudorlar • 130

Devlet İnşa Eden Tiranlar Bugün de Var: İyiliksever Despotizm • 150

KISIM ÜÇ

Gökten Ölü Kartallar Düşer:

Robespierre'den El Kaide'ye Binyıl Tiranlığı • 169

İnsanın Doğal Durumu: Rousseau'nun Kanlı Rüyası • 172

Robespierre ve Toplu Katliamın Cebiri • 176

Binyıl Tiranlığının Alametifarikaları • 181

Büyük Gün Gelir Çatar: Binyıl Devrimi Yeraltına Çekilir • 190

İkinci Thermidor Yok: Binyıl Tiranlığı Geri Geliyor • 201

Bir Numaralı Leninist • 205

Nasyonal Sosyalist Dünya Nimetleri • 212

Führer • 220

Nasyonal Sosyalizm'den Üçüncü Dünya Sosyalizmi ve
Uluslararası Cihat'a • 231

Tiranın Zorba Kişiliği • 236

Binyıl Tiranlığının Bugünü • 241

Dünya Çapında Halifelik: Cihatçıların Ütopya Hayali • 245

Tanrı'nın Nükleer Cumhuriyeti • 247

Terörizm Bir Amaca Giden Araçtır: Devrimci Ütopya • 255

Sonuç: Demokrasi Nasıl Kazanır? • 258

Tiranlık Gezisine Çıkıyoruz • 258

Vladimir Putin: Reformcu ve Kleptokrat Başkana
Bir Tutam Binyılcılık • 260

Gezi Sürüyor: Demokrasi ve Tiranlık Cazibesi • 265

Batı Ne Yapmalı? • 270

Yirmi Birinci Yüzyıl Devrimi'nin Sınırları • 275

Tiranlığın Cazibesine Homeopatik Tedavi • 279

Meraklılarına Okuma Önerileri • 283

Dizin • 290

Önsöz

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin kendi hükümetinin de altına imza koyduğu Ukrayna'nın toprak bütünlüğü anlaşmasını ihlal edip Kırım'ı istilaya kalktığı zaman, ABD Dışişleri Sekreteri John Kerry, biraz da hayretle, bu saldırgan militarist tutumuyla Putin'in adeta "19. yüzyıl" içinden çıkıp gelmiş biri olduğunu söyledi.

Eğer siz de böyle düşünüyorsanız, bu kitabı okumayı hemen şimdi bırakın. Ne de olsa tarihin akışı eninde sonunda Putin gibi geriye giden maceracıların icabına bakmayacak mı? Kendisi olsa olsa, demokrasiyi dünya geneline yayma ve saldırganlıklara son verme yolundan kısa süreli bir sapma olabilir.

Yok, siz de benim gibi, Vladimir Putin'in her devrin adamı olduğuna inananlardansanız, o zaman okumaya devam edebilirsiniz. Çünkü bu kitap tiranlığın insan manzarasında nasıl ve neden kalıcı bir özellik olduğunu anlatıyor. Bu kitap, kimi antik çağlardan bu yana, kimi özellikle modern çağla ilişkili, tarih boyunca varlık göstermiş ve hâlâ var olan tiran hükümet tiplerini ele alıyor. Antik Yunan ve Roma'daki kökenlerinden başlamak üzere, Avrupa'yı feodalizmden çıkararak modern çağa getirip devlet inşa eden despotlara kadar, tiranlığın tuhaf yolculuğunun izini sürüyor. Son olarak, 1793 Jakoben Terör'üyle başlayan Bolşevikler, Naziler, Başkan Mao, Kızıl Kmerler ve bugünkü Cihatçılara kadar devam eden totaliter tiranları açıklıyor.

Bu kitap aynı zamanda tiranların ve tiran olmaya heveslenenlerin, yani teröristlerin, genellikle çarpık psikolojik yaradılışıyla ilgilidir. Göreceğimiz gibi, teröristler pusuda bekleyen tiranlar oldukları için, tiranlıklar kurulur kurulmaz, esir aldıkları tebaaya dehşet saçmaya devam ederler. Nihayetinde bu kitap, tiranların kendi kanlı işlerini yerine getirmek için hoş tutulmuş ve sadık takipçilerinin desteğini alma yollarıyla ilgileniyor.

Eğer bu konular size ilginç geliyorsa –hepsinden önemlisi, demokrasiyi korumak ve desteklemek isteyen aydınlanmış yurttaşlar için bunu gerekli görüyorsanız– o zaman bu kitap sizin için diyebiliriz. İnsan eliyle gerçekleştirilmiş her türlü adaletsizliği ele almıyor. Daha çok Batı'ya odaklanıyor. Diğer yandan tiranlığın, insan ilişkilerinde ve siyasal eylemi açıklamada kalıcı bir seçenek olduğu inancısını temel alıyor.

Tarihin ilerleyişinin, eğer gerçekten böyle bir şey varsa, tiranlıktan paçayı kurtaramadığı açıkça görülür. Geçen yüzyılda totaliteryanizmin soykırım dehşetleri, bugün İŞİD gibi dünya çapında halifelik peşinde koşanlar bunun

kanıtıdır elbette. Tarihin ilerleyişine inanmak, göreceğimiz gibi, bizzat tiranlığın yayılmasına katkıda bulunabilir. Sadece bizi tiranlığın ortadan kalktığını düşünmeye tatlı tatlı kandırdıkları için değil, en kötü totaliter rejimlerin hepsi, tarihten *taraf* olduklarını, bugünkü kitle katliamı ve fetihler sayesinde hepimize gelecekte daha iyi bir dünya sağlayacaklarını iddia ettikleri için de... Bugün dünya genelinde, bir yandan demokrasi uğruna kahramanca bir mücadele verildiğine, diğer yandan baskı rejimleri ve hareketlerinin huzur bozucu gücüne tanık oluyoruz. Bu ister Suriye'deki iç savaş, Putin'in saldırganlığı, ister IŞİD tehdidi olsun, demokrasi ve tiranlık çoğu zaman atbaşı görünürler. Amerikan kuvvetleri şimdilerde Irak'ta Cihatçılara karşı çarpışırken, oradaki düşmanlarımızdan esinlenerek kendine Müslüman diyen teröristler, Amerika'nın kendi topraklarında acımasız saldırılar gerçekleştiriyorlar. Bunlar neden şimdi oluyor? Batı nasıl tepki vermeli? Tarihin bize verdiği dersler neler?

Özgür özyönetim anlayışı, Marathon ve Salamis'ten Waterloo'ya, Dunkirk, Normandiya Çıkarması, Dayanışma Hareketi ve Çöl Fırtınası Harekâtı'na kadar defalarca tiranlığa karşı zafer kazanmıştır fakat demokrasilerin dönem dönem unutkanlık nöbetlerine tutulduğu, tiranlığın ne olduğunu teşhis edemediği anlaşılmaktadır.

Bu kitabın o unutkanlığı gidermeye iyi geleceğini umut ediyorum. Demokrasi, her seviyede tiranlıktan daha iyi bir fikir, üstelik adil bir kavgada neredeyse hep galip gelir. Ancak bu fikri savunmak ve başarıya ulaşmasını sağlamak için onun en büyük ve en dayanıklı düşmanının farkında olmamız gerekir – bu da tiranlıktır.

Teşekkür

Nevada Las Vegas Üniversitesi, Carol C. Harter Black Mountain Enstitüsü, Beverly Rogers Vakfı'nın Beşeri Bilimler Araştırmaları Bölümü'nde konuk öğretim görevlisi olarak bir yıl geçirmek bana olağan akademik görevlerimden uzakta bu kitabı tamamlama fırsatı verdi ki, bunun için minnettarım. Black Mountain Enstitüsü'nde verilen halka açık konferans sayesinde bu kitaptaki Üçüncü Kısım'ı değerli bir kitleye önceden sunma şansım oldu. Kitabın genel konularını Washington'da bir konferansta sunmama ve çıkardıkları *First Principles* dergisi için kaleme aldığım bir makalede irdelememe olanak verdikleri için başta David Azerrad ve Arthur Milikh olmak üzere Heritage Vakfı'na teşekkürü borç bilirim.

Tamamı dostum olan eski öğretmenlerim ve şimdiki meslektaşlarımın yanı sıra, akademik çevrelerin yanında hayatın her alanından daha niceleri, daha önceki kitaplarımda olduğu gibi bu kitabın da başından sonuna kadar benden desteklerini esirgemediler. Kendilerini bir süredir görmesem bile ne yazdığım ile ilgilendiklerini sık sık hayal ederim, umarım onaylıyorlardır. Bunların arasında, herhangi öncelik gözetmeksizin sıralıyorum, Thomas ve Lorraine Pangle, Harvey Mansfield, Lynette Mitchell, Charles Fairbanks, Robert Goldberg, Leah Bradshaw, Catherine ve Michael Zuckert, Peter Ahrens Dorf, Stephen Smith, Norman ve Karen Doidge, Gary Clewley, Paul Rahe, Clifford Orwin, Ryan Balot, Barry Strauss, George Jonas, Gerald Owen, Robert Sibley, Ken Green, Mark Lutz, David Fott, yanı sıra Carleton'daki meslektaşlarım Tom Darby, Farhang Rajaee ile Geoffrey Kellow, ayrıca akademi dünyasında kendi yollarında ilerleyen Alex Duff ile Matthew Post dahil eski öğrencilerim var.

Son olarak beni desteklemeyi, teşvik etmeyi ve kitabın oluşum sürecinde iyileştirilmesi için akıllıca önerilerde bulunmayı eksik etmediği için editörüm Robert Dreesen'a içten teşekkürler. Ayrıca, hep olduğu gibi, eşsiz düzelti yeteneği, bilgisi ve önerileri için eşim Jacqueline'e –aslında çalışma arkadaşım– teşekkür ederim.

Giriş: Tiranlığın Tuhaf Seyri

Capri adasının Napoli Körfezi'ne bakan tepesinde, Roma İmparatoru Tiberius'un yazlık villasının harabeleri yer alır. Zirveye dek kıvrılarak uzanan dar yolu iki saat tırmandıktan sonra nihayet oraya vardığınızda manzara büyüleyicidir. Ne var ki, paramparça haliyle bile devasa bir saray olan villanın kendisi ondan daha etkileyici; haşmeti, kudreti ve dehşetiyle sizi müthiş etkiler. Kemerli patikalar sizi labirent gibi dönemeçli odalardan geçirerek eskiden herhalde sarayın ana odalarının açıldığı, gölgeli, revaklı bir taraçaya götürür – boyu tam 1,5 km uzunluğunda olan bu taraça Körfez'in rüzgârlarını toplayarak baca gibi çeker. İmparator burada ailesi ve maiyetindekilerle birlikte serin serin dinlenirdi. Daha yukarılarda, doruk noktasında, Tiberius'un saltanat temsilcilerini kabul ettiği kocaman yuvarlak bir platform bulunur. Arka tarafında, bütün Napoli Körfezi'nin ve Napoli sahillerinin alabildiğine uzandığı, oraya inşa edilmiş bir Hristiyan kilisesi sayesinde sapasağlam ayakta kalan platformda durduğunuzda, kendinizi dünyanın – daha doğrusu, Olympos Dağı'nın tepesinde hissedersiniz. Buraya Iuppiter (Jupiter) Villası adı verilmesi tesadüf değil; hayallere dalmış imparatorun huzuruna titreyerek getirilen devlet görevlileri ile elçiler, kendilerini Tanrılar Kralı'nın önüne çıkmış gibi hissederlerdi herhalde. Zaten böyle bir etki hesap edilmişti. Üstelik Tiberius Tanrı'nın gazabını saçmaya muktedir. Söylendiğine göre biri canını sıktığında (ki bunun için çok şey yapması gerekmezdi), oracıkta hemen aşağı atılıp kayalara vuran dalgalara gömülmesini buyururdu.

Roma İmparatorluğu pek çok yönüyle dünyanın görüp bildiği en büyük devlettir. Tarihçilerin çoğu, onun mimari deneyimine ve şehir planlama seviyesine Avrupa'nın ancak modern çağın ortalarına doğru erişebildiği konusunda hemfikirdir. Oysa Roma'nın büyüklüğü maskelenmiş bir tiranlık yönetiminden geliyordu. İmparator bütün gücün tepe noktası, bütün kudretin, asaletin ve itibarın kaynağıydı. İskoçya'dan Ürdün'e kadar dünyayı dolaşan ünlü Roma yolları; bulundukları yere havadan indirilmiş gibi görünen Suriye'den İspanya'ya kadar uzanan güzelim forumlarıyla şehirler, hamamlar, tiyatrolar, merkezden ısıtma ve sulama sistemleri; Hitler'in silahlı kuvvetleri Wehrmacht ortaya çıkana dek tarihin en büyük ölüm makinesi diye tanımlanabilecek korkunç lejyonlar: Hepsi iradenin sonucuydu ve tek bir mutlak efendinin her buyruğuna itaat ederdi. Kasvetli Tiberius'un selefi Augustus

Caesar tarafından kurulan imparatorluk makamı, propaganda ve dalavere şahaseriydi; bir tiran orada sözümona özerk cumhuriyetin sadece “birinci yurttaşı” sıfatıyla yasal, mütevazı kılığına bürünür ve unvanı sadece askerleri tarafından göklere çıkarılan “sahra kumandanı” ötesinde başka bir anlama gelmezdi. Oysa herkes bilirdi gerçeği. MS 1. yüzyılın sonunda imparatora *Dominus et Deus* diye hitap edilir oldu – yani, tıpkı kölelerin efendisi, yaşayan bir tanrı gibi, hayatın ve ölümün mutlak gücünü elinde tutan, bütün insanlığın sahibi. Genç imparator Hadrianus’un amatörce çizdiği tapınak planını eleştirecek kadar aptal, ünlü bir mimar “İmparator majestelerine hakaret” gerekçesiyle idam edilmişti. Üstelik Hadrianus sözde “İyi İmparatorlar”dan biriydi.

İşte bu kitabın araştıracağı etkili ve rahatsız edici bir tema: Tiranlık giderek yapıcı ya da yararlı bir güç olabilir mi? Bu açmaz çok eskilere dayanır. Büyük Aleksandros (İskender), Augustus Caesar, Büyük Constantinus, Charlemagne – hepsinin büyük hırs, gasp, savaş ve cinayet de söz konusu olmak üzere, müthiş iradeleriyle kendi insanlarına daha büyük güç ve refah getirdiği ya da en azından iç savaş ve kavgalarla geçen uzun aralardan sonra barışı ve düzeni yeniden sağladıkları ileri sürülebilir. Fakat bu durum demokrasinin yegâne meşru hükümet biçimi olarak görüldüğü bizimki gibi bir çağda bilhassa keskin bir açmazdır. İnsanın daha fazla özgürlük ve eşitliğe doğru ilerlemesi ile tiranlığın bir arada yürümeyeceği öğretilir bize. Rönesans, Akıl Çağı ve Aydınlanma’dan beri modern çağın, feodal zulüm ve cehaletten açık ve özgür toplumlara doğru insanlığın kararlı yürüyüşünü temsil ettiği öğretilir. Bir zamanlar tarihin Whig teorisi diye anılan, artık akademik tarihçiler arasında revaçta olmamakla birlikte İngilizce konuşulan ülkelerde kabul edilmiş yaygın görüş, Magna Carta’dan başlamak üzere İngiliz tarihinin daha geniş bireysel özgürlüğe, haklara ve keyfi iktidara, özellikle de 1776 Amerikan Devrimi’nin habercisi olacak 1689 Şanlı (İngiliz) Devrimi’ne yol açan kralların iktidarına anayasal sınırlar getirmeye doğru kararlı, büyük ölçüde barışçıl yollarla ilerlediğini savunuyordu.

Peki, bu gelişmeye Tudor Hanedanlığı’nın yaptığı katkıya ne demeli? VII. Henry, VIII. Henry ve I. Elizabeth katı bir mutlakiyet, Machiavelli usulü düzenbazlık ve daha önce İngiliz tarihinde görülmedik ölçüde bütün gücü hükümdarın elinde toplayan anlayışla yönetmişlerdi. VIII. Henry’nin her buyruğu dalkavuk parlamento tarafından kanun hükmünde kabul edilirdi. Zan altındaki siyasi veya dini düşmanlara çoğu zaman yargısız yerine getirilen gözaltı, işkence ve idam uygulamaları yaygındı (ve modernydi –Karanlık Çağlar denen dönemde bile nadir görülüyordu). VIII. Henry, İngiltere’ye Reform Hareketi getirmekle, Eski Kilise’yi yerle bir ederek katedrallerle manastırların tamamını, sanki 20. yüzyıldaki bombardımanlardan birine tutulmuşçasına

harabeye çevirmiş oluyordu. Yine de Tudor döneminin sonuna gelindiğinde İngiltere'nin önemsiz ve geri kalmış bir krallık olmaktan çıkarak, kolu çoktan Yeni Dünya'ya uzanmaya başlayan, Avrupa'nın en güçlü askeri ve iktisadi güçlerden biri olmaya doğru dönüşümünün temelleri atılmıştı. Tıpkı Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi İngiltere açısından büyüklüğe giden yolda, hatta bir halkın özgürlüğe ve refaha kavuşmasında otokrazi bazen vazgeçilmez bir unsur olabilirmiş gibi görünür. VIII. Henry çağa ayak uyduran, devleti sağlamlaştıran peş peşe gelmiş tiranlardan sadece biriydi. Napoléon, Stalin, Hitler ve Mao, hepsi sonradan gelecek ve her biri kendi korkunç saldırganlıkları, doymak bilmez itibar açlıkları ve mutlak otokratik otoriteleriyle milyonlarca insanın canına mal olan savaşlar ya da soykırım pahasına da olsa kendi halkları için gerekli iktisadi, askeri ve teknik ilerlemenin sağlanmasına yardım edeceklerdi.

Buradaki tamamız bu: Hem özgürlükleri baskı altında tutan hem uygarlıklar inşa eden tiranlığın tuhaf seyri, geçmişinin kısa tarihi ve bugün yaşatıldığı yer. Göreceğimiz gibi, tiranlık sadece kurumlarla değil, aynı zamanda şahsiyetlerle ilgili – heybetli, bazen karizmatik, bazen matrak, daima hayranlık uyandırıcı ve korkutucu şahsiyetlerle. Bugün bile, öyle ya da böyle, devletin inşasında; daha büyük istikrarın, iktidarın ve refahın temelini atmada; hatta bazen er ya da geç demokratik özyönetimin kurulmasında onların rollerinin önemini göz ardı edemeyiz. Hele şu rahatsız edici ama kaçınılmaz sorudan, uluslararası ilişkiler dünyasında tiranlığın daha iyi veya daha kötü çeşitleri olup olmadığı – desteklediğimiz demokratik olmayan otorite türleri arasında, örneğin Arap Baharı'ndan bu yana Müslüman dünyasında yaşanan devrimlerde daha az kötüsü bulunup bulunmadığı sorusundan hiç kaçamayız. Mübarek mi, Mursi mi? Esad mı, Müslüman Kardeşler mi? Yoksa muhalefeti daha genel ifade etmek gerekirse, askeri diktatörlük mü, İslami aşırılık mı? Otoriterlik mi, totaliterlik mi? Bazı durumlarda üçüncü bir yol olmayabilir. Bu kitapta göreceğimiz gibi bu açmaz da uzun bir soyağacından gelir; burada tartışmaya açtığım bu durum bugün bize baskı güçlerine karşı demokrasi güçlerinin en üst seviyede net kazanımı için önemli bir yol gösterebilir.

Tiranlığın Üç Yüzü

Bu kitapta, Batı'nın (ama yalnızca Batı değil) tarihinden doğmuş başlıca üç tiranlık tipi bulunduğunu tartışacağım. Bunlar birbirlerinden tamamen kopuk olmadıkları gibi, ayrı türler olarak öne çıkarlar. Birincisi “bilindik” tiranlardır, bunlar hem en eski türdür hem bizim dünyamızda en bilinenlerdir. Bunlar özünde kendi kişisel mülkleriymiş gibi bir ülkenin ve toplumun tamamı üzerinde tasarrufta bulunmuş, kendi zevklerine ve çıkarlarına göre kendi kavimleri ile ahbablarına semer vermek için sömürmüş

kimselerdir. Aristoteles'in deyişiyle, bir ülkeye kendi özel "hanesiymiş", onun "efendisi"ymiş gibi hükmederler. Böyle bir hükümdarın ülkesinden nasıl istifade ettiğini anlamamak mümkün değil – savaşta dayanıklı bir lider olabilir ve ekonominin büyümesine yardım edebilir. Ama nihayetinde her şey kendinin ve ailesinin kazancı ve zevki içindir. Platon'un *Devlet* adlı eserinde, sinik Sofist Thrasymakhos şöyle der: Eğer tiran insan sürülerini semirirse, bu sadece, er geç yapılacak kesim işleminde onları daha kârlı hale getirmek içindir. Bu tiranlar çaldıkları servet içinde yüzdükleri ve kanunlarla frenlenemedikleri için çoğu zaman (ama her zaman değil) hazcılık ve zalimlikte müthiş aşırılıklara kaçmışlardır. Syrakousai Tiranı I. Hieron'dan İmparator Nero'ya, İspanya'da General Franco'dan Nikaragualı Somoza ailesine, Haiti Devlet Başkanı Papa Doc (François) Duvalier'ye ve daha yakınlarda Mısır Başkanı Mübarek'e kadar bilindik tiranların tarihinden örnekler boldur.

İkinci tiran tipi reformculardır. Bunlar en üst seviyede itibar ve servet, ayrıca ne kanunla ne demokrasiyle sınırlanmış bir iktidar peşindedirler. Fakat bunlar yalnızca hazcı veya kâr güden kimseler olmazlar. Engellenmeyen otoritelerini kullanarak yapıcı icraatlarıyla yaşadıkları toplumu ve halklarını gerçekten de geliştirmek isterler. Örnekler arasında Büyük Aleksandros, Iulius Caesar, Tudor Hanedanı'nı, ayrıca "aydınlanmış despotlar" olarak XIV. Louis, Büyük Friedrich, Napoléon ve Mustafa Kemal Atatürk'ü sayabiliriz. Akıllı başında hiç kimse, Nero gibi, hırstan ve aşırı düşüncesizlikten başı dönmüş bilindik tiranlara nefretten başka bir şey duymazken, reformcu tiranların daha karmaşık durumu bunu biraz zorlaştırır çünkü onların kamu yararı için en iyisini yaptıklarına içtenlikle inanmış hayran kuklaları ile uyruğundakilerden meydana gelen geniş bir yandaş kitleleri olur. Çoğu zaman tiran değil, sıradan halkın savunucuları olarak görülürler. Savaş sayesinde halklarına yalnızca zaferi ve bağımsızlığı getirmekle kalmayan reformcu tiranlar, kentsel dönüşüm, hukuk, kamu sağlığı, eğitim ve zengin ile yoksul arasındaki ekonomik uçurumun kapanması gibi halkın durumunu iyileştirecek büyük çaplı projelere girerler. Her ne kadar halkın saygısını tekellerinde tutmaları ve zorla aldıkları meşru unvanlarla bunu örtbas etmeleri zor da olsa, onların istediği uyruğundakilerin sırtından geçinen bir kavmin şefi veya hanı olmaktan çok daha fazlasıdır. İstedikleri, altüst olmuş bir dünyada insanlığın yararına düzen getirmekten daha azı değildir, bunun ödülü de sonsuz bir ün olacaktır, tıpkı daha erken dönemde yaşamış Nebukadnezar ya da Mısır firavunları gibi dünya çapında özenti tiranların ortaya çıkmasına yol açan bir dürtüdür bu. Kişisel yaşantılarında ekseriyetle çileci, en azından ölçülüdürler, kaprislerine yenilip zulüm uygulamaktan çok somut hedefler uğruna şiddete başvururlar ve askerleriyle aynı zorluklara katlanmaya hazırdırlar.

Üçüncü tip, binyıl tiranlığıdır. Bu hükümdarlar ne sadece obur ve sömürücü olan sıradan tiranlar ne yapıcı atılımlarda bulunan reformcu tiranlar olmakla yetinirler Bireyin topluluk içinde öne çıkmayacağı, her türlü ayrıcalık ve yabancılaşmanın sonsuza dek silineceği, geleceğin toplumunu doğuracak binyıllık bir tasarımı dayatma dürtüsüyle hareket ederler. Bu gruba Robespierre, Stalin, Hitler, Başkan Mao, Pol Pot ile bugünün Cihatçıları dahil edebiliriz. Devrimlerinin tüyler ürperten çelişkisi, yarının yaklaşan mükemmel uyumlu dünyası için bugün olağanüstü aşırı toplu katliama, savaş haline ve soykırıma gerek duymasından gelir. Ben buna, öldürmeye yönelik fikirlerle harekete geçmiş “ütopyaçı soykırım” diyorum. Terörizmin psikolojisi ile aralarındaki bağlantı nedeniyle Giriş bölümünün sonraki satırlarında onlardan biraz daha söz edeceğim. Şimdilik akılda tutacağımız husus, bilindik ve reformcu tiranlar en erken zamanlardan bugüne dek insanlık tarihinde varolagelmekteyken, binyıl tiranlarının kesinlikle modern olduğudur, 1793 Jakoben Terörü’nden önce benzerleri görülmemiştir. Kimi onları Katharlar ya da Anabaptistler misali, dindar apokaliptisizmin (kuyametçilik) sekülerleşmiş hali diye görür, bunun nedenlerine kitabın sonraki sayfalarında döneceğim. Ancak bu benzetmenin uygun düştüğüne inanmıyorum. Binyıl tiranlarının ülkeleri için yaptıklarının reformcu tiran tipinin özellikleriyle örtüştüğü şüphesiz –Stalin de, Hitler de kendi ülkelerinin ekonomik ve teknolojik modernizasyonuna katkıda bulunmuşlardı. Kapalı kapılar ardında, bilindik tiran tipinin bazı çarpık aşırılıklarını yerine getirme eğilimleri vardır; ama aslında amaçları “siyasetin ötesine” geçer –“komünizm”in nirvanasına, “binyıllık Reich” a veya “dünya çapında halifelik” e ulaşmak için bugünün dünyasını yıkmaktır istedikleri.

Tiranlığın tuhaf seyrine iyice girmeden önce, bu konuyla ilgili her şeyin, hangi kategoriye girerse girsin, bir dereceye kadar tartışmalı ve kaçınılmaz olarak nereden bakıldığına bağlı olduğunu vurgulamam gerekiyor. Thomas Hobbes’ın önyargılı görüşü doğrultusunda, kalkıp öküzümüzü hançerleyen birine tiran deriz; ama bize yardım eli uzatmasında ufacık bir gerçeklik payı varsa, o bir devlet adamıdır. Caesar’dan Hitler’e, tarihin başlıca tiranlarından bazıları hem adamakıllı hayranlık duyulan hem nefret edilen kimselerdi. Tiranlığın üç yüzünden verdiğim örneklerle karşı çıkılabilir. İspanyolların çoğu Franco’yu taparcasına severdi. Gidin bir Türk’e, Atatürk hakkında ne düşündüğünü sorun, alacağınız yanıt bir Ermeni’nin ya da Yunan’ın diyeceklerinden bambaşka olacaktır. Burada amacım tiranlığa karşı ahlaki bir değerlendirme yapmaktan kaçınmak değil, bilakis, tiranlıklar arasındaki çeşitliliği ve özgür özyönetim karşısına koydukları farklı tehlikeleri anlamak suretiyle daha doğru bir değerlendirme yapmak.

Antik ve Modern Dönemde Tiranlık Anlayışı

İlk defa 1793 Jakoben Terör Dönemi'nde beliren binyıl tiranlığının neden fevkalade modern olduğunu görmek için antik ve modern felsefe, ahlak, kültür ile bizim tarih ve psikoloji anlayışımız arasında yaşanan bazı büyük değişikliklere bakarken açımızı geniş tutmamız gerekir. Kitabın geri kalanında bunları ayrıntılı olarak inceleyeceğim; şimdilik kısa bir giriş yapalım.

Antik ve modern zamanlarda siyasal ve sosyal yaşamı gözlemleyip üstünde düşünenler genelde tiranlığı başka türlü görürlerdi. Bunların arasında en iyi bilineni, *Devlet* eserinde tiranları zorba ve şüpheli ihtiraslarıyla yöneten, demokratik hazcılığın en berbat aşırılıklarına ayna tutan ve aristokrat üstünlere karşı ayaktakımını galeyana getiren popülist demagoglar diye suçlayan Platon'un yaklaşımıdır. Yalnızca bireyler değil, ülkelerin tamamı da tiran olabilirler – Perikles'in Atina demokrasisi için *Cenaze Töreni Söylevi*'nde (epitaphios logos), onlar baskı altına alınmış "müttefiklerin" gözünde bir "tiranlar kentiydi" diye hatırlattığı gibi. Yukarıda da belirtmiştim, Yunanlar aynı zamanda tiranların yönetimi daha meşru ama daha az etkili hükümetlerden devralmada yapıcı bir rol oynayabileceklerini de kabul ediyorlardı. Bizzat Platon'un *Yasalar* kitabında tasavvur ettiği genç tiran, adil bir toplum kurması için bilge bir danışman tarafından yönlendirilmiş, "hükümdarlık ihtirası" olan biridir. Akıl hocası tarafından mağrur hırsından uzaklaştırılıp sivil erdeme giden yola yöneltilen genç hükümdar teması, antik çağlardan Rönesans'a, Cicero'nun *Scipio'nun Düşü*'nden (Somnium Scipionis) (oysa ileride göreceğimiz gibi, Cicero gerçek hayatta genç Octavius Caesar'a akıl hocalığı rolünde pek de başarılı olmamıştı) Erasmus'un *Bir Hristiyan Prensin Eğitimi*'nin (Institutio Principis Christiani) yazıldığı dönem boyunca tekrarlanmıştır. Bütün olarak Antikçağ insanları tiranlık dürtülerini tedavide ılımlı ve öngörülü bir eğitimle erdemli bir karakter oluşturma'nın önemini öğretirlerdi.

Antik yaklaşımın büyük eleştirisi, Rönesans döneminde Machiavelli'nin iktidar peşinde koşanlar için klasik el kitabı, *Hükümdar*'dır. Machiavelli, başarılı bir hükümdarın sağduyulu kararının kaynağının *kendi* olması, bir danışmana (ne de olsa devletini elinden alabilir!) bağımlı olmaması gerektiğini ileri sürer. Fakat bu da siyasal sağduyunun anlamında köklü bir değişiklik demektir. Çünkü antik ahlak felsefesiyle Hristiyan dindarlığının eski kafalı kısıtlamalarından kurtulmadıkça, hükümdar nasıl olur da kendi sağduyusunun kaynağı olabilir? Yeni hükümdarın kendi sağduyusunun kaynağı olması ancak o sağduyu kendi *iradesinin* ürünüyse mümkündür. Machiavelli en başarılı hükümdarların yaptıklarının "Talih tanrıçası Fortuna"nın yaptıklarından geri kalmadıklarını belirtir –yani dünyayı kendi tasarladıkları gibi yeniden şekillendirmektelerdir. Dahası, bunu yaparken gözük pek ve kanı

kaynayan bir gencin şansı, erken ihtiyarlamış ve geleneksel ahlakı gereği ihtiyatlı bir adamdan daha fazladır. Antik Yunan ahlakçıları ve onların Hristiyan haleflerine göre, erdemin anlamı doğal düzene uyum sağlamaktır. Machiavelli, bir hükümdarın doğayı fethedebileceği ve hem kendisinin hem uyruğundakilerin gücünü ve refahını artırabileceği gibi keyifli bir beklentiyi tartışmaya açar. Her ne kadar hükümdarlara veya özentili hükümdarlara ihanet ve suikast yoluyla muhaliflerini nasıl ortadan kaldıracaklarına dair birtakım bildik öğütlerde bulunsa da, onun başlı başına tiranlıktan yana olmadığını, bilhassa Platon'un kınadığı, gerçek hayatta Nero ya da Caligula gibileri örnek gösterdiği, ölümüne hazcı ve kaprislerine göre zulmeden türden hiç hazzetmediğini unutmamalıyız. Machiavelli'ye göre halkı için güvenliği, serveti ve yüceliği artırdığı sürece, hükümdarın hükmetme hırsı ve insafsızlığı haklı görülür. Sağlıklı işleyen cumhuriyetler bile zaman zaman halkın tembel, açgözlü ve savsak, dolayısıyla demagojiler karşısında savunmasız hale gelmesini önlemek adına, liderlik rolünü üstlenmiş devlet adamlarının böyle sağlam ve baskın kişilikler olmasını isterler.

Machiavelli açısından mesele, Antikçağ insanları için olduğu gibi tiranlığın cazibesine karşı önlem alacak ılımlı bir karakteri desteklemek değil, hepimizin yararlanacağı gerçek dünya başarısı uğruna, hükümdarın iktidarı özdenetimli, disiplinli ve akılcı kullanması için doğru *yöntemi* bulma meselesidir. İleride de göreceğiz, VIII. Henry gibi modern devlet inşa eden despotların yükselişyle İngiliz ve Amerikan ticari cumhuriyetçiliği, Machiavelli'nin pragmatik ve bu dünyaya ait öğretilerinden çıkmıştır. Machiavelli'nin yazılarıyla yolunu açtığı modernitenin yükselişi, devletçiliği klasik ve Hristiyan ahlakın çarpıklıklarından kurtarmak için yeni bir dünyanın kapılarını açtığını yazarken onun kullandığı binyılcı dile de yansımıştır: “Henüz kimsenin gitmediği bir yol tutmaya karar vermiş bulunuyorum” sözleri, yeni keşfedilmiş Yeni Dünya'nın kuramsal dengidir; bu dünya er ya da geç, Alexander Hamilton'ın “yeni siyaset bilimi” adını vereceği, Machiavelli ve Montesquieu gibi haleflerini ortaya çıkaracak gelişmelere gebe yeni bir ortam hazırlayacaktır. Machiavelli, Cumhuriyetçi Roma'nın gelmiş geçmiş en büyük devlet olduğuna ve modern insanın onun büyüklüğünü yeniden canlandırabileceğine inanmıştı. Amerika'nın Kurucuları açısından Yeni Dünya en az Yeni Roma'nın konumu kadar önemli ve “Çağların Yeni Düzeni” olacaktı.

Machiavelli'nin sistematik olarak yaptığı insafsız hükümdarlar tarafından doğanın fethedilmesi çağrısı, siyasal iktidarın kapsamını kuşkusuz genişleterek Antikçağ insanlarının tasavvurlarının çok ötesine götürmüştür. Dahası, Büyük Aleksandros ya da Iulius Caesar gibi antik dünyanın fatihleri, kendi tebaalarına Grek-Roman kültürünün aristokratik kalıplarını (forumları, gymnasiumları ve tiyatrolarıyla, Batı'dan Lepcis Magna'ya dek uzanan birör-

nek şehirler) zorla uygulatmayı hedeflerken, Machiavelli'nin hükümdarları sıradan halkla ittifak kurmaya ve iktisadi refaha erişsinler diye onlara yardımcı olmaya teşvik etmesi, dürüstçe söylemek gerekirse onlarınkinden daha popülist, daha demokrasi yanlısı bir yaklaşımdır. Machiavelli "halkın" somut, hırstan uzak terbiyesini "asil" kimselerin sarsılmaz kibrine yeğliyordu. Yine de neresinden bakılırsa bakılsın, Machiavelli rasyonalist biridir, tam anlamıyla binyılcı değildir. Onun popülizmi duygusallıktan uzak kalır, faydacıdır. Dünya genelinde insanların "güvenlik ve refah" istediklerine, bunu sağlayacak pragmatik bir devlet yönetiminin şekillendirilebileceğine inanır. Machiavelli'nin Hükümdarı burada verilen üç tiranlık kategorisinden reformcu tirana uymaktadır.

Avrupa'nın kültürel imgeleminden, tam binyılcı tiran olarak sadece Rousseau çıkmış, Jakobenler de onu gerçeğe dönüştürmüştür – devrimci şiddet ve soykırım aracılığıyla sözümona Altın Çağ'a dönüş, "Halk" tarafından romantik bir ideal olarak yüceltilmiş totaliterliğin kökenlerine ve "Başlangıç Yılı"na geri gitmesi. Fransız Devrimi 1789 yılında Şanlı Devrim'i ve Amerikan Devrimi'ni örnek alan bir Lockevari devrim olarak, Lafayette ve Talleyrand gibi insan haklarını, sınırlı hükümeti ve ekonomik fırsatları tesis etmeye kararlı Aydınlanmacıların öncülüğünde başladı. 1793'te Robespierre'in önderliğinde, Jakobenler bunu özel mülkler ya da bireysel çıkarlar olmaksızın, tam kolektif eşitliğin yaşandığı, aristokrasi ile burjuvazinin ve onlara sadık, onların mevkilerine göz diken veya değerlerini paylaşan kim varsa, yok edilmeleriyle başarılabilecek, sözümona Altın Çağ'a dönmeye kararlı Rousseauvari bir devrime çevirdiler. Tarihteki ilk binyıl tiranlığı buydu. Robespierre'den sonra binyıl tiranları arasında Stalin, Hitler, Başkan Mao, Pol Pot ile bugünkü Cihatçıları sayabiliriz. Bu kitabın ilerki sayfalarında Rousseau'nun etkisini ve Fransız Devrimi'nin kıyameti aratmayan dehşeti, ütopyacı hayalleri ve korkutucu şahsiyetleri ile Şanlı Devrim ve Amerikan Devrimi'nden nasıl ayrıldığını irdeleyeceğim. Konuya girmek için şimdilik binyıl tiranlığına çağdaş bir pencereden bakmak istiyorum. Bugün Amerikalılar açısından, tiranlığın binyılcı türünün terörizm bağlamında hemen her yerde karşımıza çıktığı kanısındayım çünkü birazdan tartışacağım gibi, teröristler pusuda bekleyen binyıl tiranlarıdır.

Pusuda Bekleyen Tiranlar: Terörizm ve Gençlerin Haklı Öfkesi

Teröristlerin amentüsünü göz önüne alınca, tiranlığın yalnızca bir hükümet türü değil, insan psikolojisinin bilhassa karanlık, rahatsız edici ve merak uyandırıcı bir kategorisi olduğunu aklımızın bir köşesinde tutmalıyız. Özellikle tiranlık dürtüsü ile gençlerin haklı öfkesi arasındaki bağlantıyı dikkate almalıyız. Ortada hem kışkırtımacı ve hem gerçek olaylardan kay-

naklanan, tiranları küskün, dar görüşlü, gençlerin ve idealist kimselerin hayata ve adalete tutkuyla sarılmalarını içten içe kıskanarak baskı altında tutan ruhsuz ihtiyar adamlar olarak resmeden güçlü bir klişe var –General Pinochet, Gabriel Garcia Marquez'in *Başkan Babamızın Sonbaharı*, Yıldız Savaşları'nda İmparator Palpatine. Bu, hakikatin yalnızca bir parçası olmakla birlikte, tarihin nice ünlü ve nam salmış tiranları görece gençtir. Gerçekten de Homeros'un *İlyada* destanına kadar uzanan hamaset ve asalet özlemi, kişinin itibarına yönelik algılanmış hakarete duyulan öfkenin, zafer ve intikam özlemiyle yanıp tutuşmanın sonucunda tiranlık potansiyelini besleyebilir. Akhilleus, Yunanlar arasında Krallar Kralı olan kendinden büyük Agamemnon'dan hiç hazzetmez, onu tiran olarak görür. Fakat destanın devamında da görüldüğü gibi, Akhilleus'un kendi de tiranca davranışlar sergileme eğilimi gösterir pekâlâ. Akhilleus'un ıslah olması gerekmektedir, Platon'un *Devlet*'i pek çok yönüyle ana babalar için dertli ergenin kendileri gibi olmasını önleme rehberine benzer.

Bu da antik ve modern dönem yazarları arasında devletçilik üstüne yaygın gözlemi pekiştirmektedir, Platon kadar Machiavelli de onaylardı bu görüşü: Potansiyel tiranlar ile büyük devlet adamları veya önde gelen yurttaşlar, saldırganlığın aynı karanlık özelliklerinden bazılarını ve itibar düşkünlüğünü paylaşırlar. Mesele, bunların birbirinden nasıl ayırt edileceğini önceden bilmektir çünkü potansiyel tiran, kurtarıcı veya kahraman kisvesine bürünebilir. Genç Abraham Lincoln'ın *Lyceum* (Lise) konuşmasını düşünün "kartal kabilesinin" böyle üyelerini Aleksandros, Caesar ve Napoléon şeklinde anarken büyük zafere ulaşan adamların cumhuriyeti kurtaranlar mı, yoksa yıkanlar mı olduğu kafasını kurcalıyordu. Kendi kariyeri ona bu varoluşsal açmazda bir çözüm, sonuna dek ülkesine yararlı olacak bir çıkış yolu sağlamıştı. Oysa aramızda hırslı olanlar konusunda bizler her zaman o kadar şanslı değiliz. Antikçağ ile modern dönem tiranlığı arasındaki farklara rağmen, bu kitapta bahsedeceğim tiranlık özelemlerinin eğer bir çaresi varsa, bu olsa olsa Platon'un gençlere çağrısında dediği gibi sivil erdemden ve düzgün bir karakterden duyulan memnuniyeti tercih etmeleri olacaktır. Çözüm eğitimedir. Bu durum özellikle Cihatçılığın gençlere yaptığı çağrı göz önüne alındığında, geçmişte olduğu gibi bugün de geçerli.

Böylece bizim, teröristlerin nasıl pusuda bekleyen tiranlar oldukları ve genellikle onlara nasıl dönüştükleri üstünde kafa yormamız gerekir. Boston Maratonu katliamı, Britanyalı genç bir askerin kışlanın önünde feci şekilde bıçaklanarak öldürülmesi, sonradan Müslüman olmuş birinin Oklahoma'da birinin kafasını kesmesi, El Kaide'nin Fransa'da bulunan hücresinin Charlie Hebdo karikatüristlerini katletmesi... Bütün bunlar ve daha pek çok tüyler ürpertici olay, bizi hakk-ı öfke duyan gençlerin aynı politikalarda oynadığı

rolü yeniden gözden geçirmeye sevk etmeli. Bize genellikle terörist eylemlerin menfur olmakla birlikte “temel nedenine” kadar izlerinin sürülebileceği, böyle eylemlerin ekonomik fırsatların ve çoğulcu seküler bir toplumun barışçı yararlarının eksikliğinden doğduğu söylenir. Bu öğretisi, o zamanlar aday olan Barack Obama’nın yaptığı, “Kazanmamız Gereken Savaş” başlığı altındaki ilk büyük dış politika konuşmasında bir kere daha doğrulanmıştı ve ne zaman Amerikan topraklarında bir terör saldırısı olsa gündeme getirilmektedir. Ne var ki, bu örneklerin hemen hepsinde teröristler zaten seküler çoğulcu bir toplumda yaşıyor ve onun nimetlerinden faydalanabiliyorlardı. Öyleyse yoksulluk ve fırsat eksikliği nasıl “temel neden” olabilir?

Bu saplantının muazzam gücü, Akıl Çağı ve Aydınlanma döneminde modernitenin ta başlangıcına kadar uzanır. Hobbes ve Voltaire dahil, düşünürler tiranlık hırsı, askeri sürtüşme ve iç savaşa yol açan sebebin, insanları kendi maddi çıkarlarının peşinden koşmak gibi bir temel haktan yoksun bırakmak olduğunu savunuyorlardı. Güvenlik ve refahın kokusunu bir kere alınca saldırganlığın ve çatışmanın kaynakları uçup gidecek, Voltaire’in özendirdiği gibi, “bahçemizi ekip biçmek” üzere bizi serbest bırakacaktır. Hobbes, gençleri herkesin yararına olacak ve onlara ölümsüz itibar sağlayacak büyük, soylu ve kahramanca davranışlar sergilemeyi başarabileceklerini inandırmaya özendirdikleri için, başta Aristoteles olmak üzere antik filozofları bilhassa eleştirmişti. Bu da bizi gerisingeri günümüzün terörizmine getirir.

Peki, ya terörizmin ekonomik yoksunlukla ya da bireysel fırsat eksikliğiyle pek az ilgisi varsa? Ya da kendilerini haklı, hatta dünyaya adalet getirmek için ilahi bir görev olduğuna hararetle inandıkları bir hizmete adanmış gençlerin haklı gayret, öfke ve infial ile hareket etme kabiliyetlerinden kaynaklanıyorsa? Homeros’un *İlyada* destanı Akhilleus’un hiddetiyle başlar –işte bu, savaş ve barış gibi büyük meseleleri anlamanın anahtarıdır. Akhilleus tanrıların onun yanında olduklarına inanır, eğer yanında değillerse onlara yumruk sallamaya hazırdır. Platon ve Antikçağ’ın diğer düşünürleri bu öfkeyi tiranlık hırsından ve bağnaz aşırılıktan uzaklaştırarak hukuk cumhuriyeti altında kamunun yararı için canla başla hizmete yönlendirmeye çalışırlar.

Bana öyle geliyor ki, terörizmi anlamaya, tiranlığa evrilme potansiyeli de dahil onun psikolojik bozukluklarını ele almaya çalışırken başlamamız gereken nokta bu haklı öfke olmalı. Yakın zamanda yapılmış çalışmalar saldırganlık, rekabetçilik ve şeref peşinde koşma gibi erkeğe özgü özelliklerin öğrenilmiş davranış olmaktan çok biyolojik olarak belirlendiğini akla getirmektedir. Diğer yandan çalışmalar bütün toplumlarda siyasal ya da başka türlü şiddetin başlıca sebeplerinden birinin gençler olduğunu da gösterir. Bu çalışmalar genellikle gençlerin karakterine yeniden biçim verilmesi, onları aşırı iddialı, yargılayıcı duruşlarını bırakmaya alıştırarak daha hoşgörülü ve

barışçı kimseler haline getirmek gerektiği sonucuna varırlar. Peki, ya gençlerin dövüşme kapasiteleri adalet ve adaletsizlik algısıyla su yüzüne çıktıysa, adaletsizlikle savaşılmaması ve adaletin sürdürülmesi gerektiği görüşü bunu destekliyorsa? Bu algıların bildiğimiz her toplumda varolduğunu savunuyorum. Öyleyse sorun haklı infialden kurtulmaya çalışmak değil, onu aklı başında ve mantıklı bir adalet görüşünün hizmetine dönüştürmek.

Hobbes genç erkeklerin Akhilleus olarak yola çıktıklarını anlamıştı. Asil bir amaç uğruna diye düşünerek gördükleri hizmetle onurlandırılmak isterlerdi. Hobbes bu tutkunun maddi refahla yumuşatılabileceğini düşünse de tamamen silinebileceğini aklına getirmemişti. Toplumsal sözleşme, onun kararlık sınırlarında fırsat kollayan kurtlara karşı daima tetikte olmak zorunda kalacaktı. Fakat o günden beri refahtan yararlananların kapsamını eğer haklı gayretin normalden sapmış tutkularına sarılan kimseleri içine alacak şekilde genişletebilirsek, bütün dünyanın o toplumsal sözleşmeye dönüşeceğini veya dönüşmenin eşiğine geldiğini düşünme eğilimi görülür. Oysa gerçeklik ister Paris'te olsun ister Kopenhag'da, Moore, Oklahoma veya Irak'ta, günden güne bu görüşle ters düşmektedir.

Yukarıda da belirttiğim gibi, devrimin romantik bir ideal olarak yüceltilmesinde devrimciler çoğu zaman iktidarı ele geçirmeye çalışan ve dik kafalı ihtiyarların ayrıcalığına karşı savaşan genç idealistler olarak resmedilir. Gerçekte, Jakobenlerden bugüne devrimler tarihinin gözler önüne serdiği gibi, genç devrimcilerin amacı tam olarak, başkalarını toptan deli gömleği giymeye zorlamak için mutlak güce sahip olacakları bir devlet kurmaktır. İşte teröristlerin çoğu zaman pusuda bekleyen tiranlar olmasının, tiranlıkların da kendi halklarına korku salarken, genellikle yurtdışında yeni teröristleri desteklemesinin nedeni budur (İran İslam Cumhuriyeti'ni düşünün). Fazla yumuşak ve zayıf gördükleri modern topluma yönelik nefret, onun yozlaşmış maddi zevklerinden arınma talebi olarak yansır, bu da bir tür keşiş hayatının bütün topluma dayatılmasıdır (Sergey Neçayev'in terörist amentünün klasik ifadesini içeren çalışmasının başlığı, *Devrimcinin Anahtar Kitabı* açıklayıcı niteliktedir). Kitlelerin miskinliğine karşı uyanan infial, ciddiyetsizliğinden ve gevşekliğinden arınmış totaliter bütüne duyulan arzu, cihat açtıklarına inanan gençlerin çoğunu peşinden sürükler. Totaliter ütopyanın hizmetine verilmiş, görünürde dindar mesihciliğin titiz bir karışımı olan Cihatçılık ideolojisi, bu türlü çarpık idealizmin tehlikeli cazibesini artırmaktadır.

Bu kitapta irdeleneceği gibi, haklı öfkeden doğan adalet tutkusu varoluşun toptan yıkılması ve yeniden yapılanma çağrısıyla birlikte, devrimci politikanın psikolojik göbeğinde yer alır. Birine adil davranılmamasına –ezilmesine, aşağılanmasına, hiçe sayılmasına, görmezden gelinmesine– duyulan öfke bütün insanların ortak tepkisidir. Birkaç öfkelerin için için kaynamasından

memnun, o haklı infialle şiddete başvurur, daha az sayıdakiler o intikam duygusunu, yaşadıkları dünyayı yok etme ve yerine kendi üstünlüklerini koruyacakları yeni bir düzen getirme girişimine kadar götürür. Bu kitap işte o dar kapsamlı grubu ve ölçüsüz, yıkıcı adalet tutkusunun nasıl modern köktenci aşırılığın itici gücü olduğunu ele almaktadır.

Hemen her binyıl tiranı örneğinde, hayatın ilk yıllarında yaşanmış umut kırıcı bir deneyim görürüz. Saygın bir kariyer yapma başarısızlığı, ebeveynlerin ilgisiz ya da baskıcı olması, ailesinden utanma veya rezil olma, kendinden üstün sınıf tarafından dışlanmışlık duygusu gibi bu deneyimler onları gençliklerinde uğradıkları adaletsizliklerin ve aşağılanmanın acısını çıkarmak üzere her şeyi yakıp yıkmaya itmiş, (bazen farkında olmadan) onları hiçe saymış asıl zalimden ya da umursamaz otorite figüründen alacakları intikam, artık bütün toplumsal güçlerle sınıfları kapsar hale gelmiştir: “Burjuvazi”, “gericiler”, “aristokratlar”, “Yahudiler.” Bu nedenle, eğer Hitler sanat okuluna girmeyi başarsaydı ya da Lenin’in ağabeyi bölücülükten idam edilmeseydi, eğer Mao öğrencilik yıllarında köylü kökenden geldiği için kendini horlanmış hissetmeseydi, Almanya, Rusya ve Çin’de onların üstünlüklerinin yol açtığı nice acılar çekilmezdi. Onların başarısını ve çekiciliğini anlamak için Bolşeviklik, Maoculuk ve Nazizm’in ideolojik görüşleri elbette önemli, biz de Üçüncü Kısım’da, binyıl tiranlığına döndüğümüzde, bunları ayrıntısıyla inceleyeceğiz. Fakat Lider’in haklı öfkesi ve saldırganlığı, o totaliterlik fantezilerinin dövülerek yılmaz irade gücüyle gerçekliğe dayatıldığı potadır.

Binyıl tiranlarını katıksız suikastçılardan ve sıradan terörist kadrolardan ayıran bir başka husus da, kendilerinin sadece intikam ve adalet tutkusuyla hareket eden siyasal muhalifler olmayıp dehaları görmezden gelinmiş büyük “düşünürler” veya “sanatçılar” olduklarına, gün gelip görüşlerinin her an herkesin hayatının her alanına nüfuz edeceğine dair megalomanca kanaatleridir. Hitler kendini, Alman halkı için yaptığı fedakârlıklar nedeniyle heder olmuş büyük bir sanatçı olarak tahayyül ederdi. Lenin’in sıkıcı tiratlarıyla sert eleştirileri, sindirilmesi güç sözümona Marksist diyalektiklerle karmakarıştı. Stalin ünlü bestecilere, romancılara ve bilimcilere çalışmalarını nasıl iyileştirebileceklerini anlatırdı. Mao kendini şair olarak görmekle kalmaz, büyük bir “teorisyen” olarak da hayal ederdi. Hepsi gençken çektikleri yalnızlığı ve acı yabancılaşmayı hırsıyla, kendi başlarına saatlerce öğrenerek doldurmuş, başkalarına dayatacakları yeni totaliter düzen fantezilerini şekillendirmelerine, gizli dehalarının sonunda herkes tarafından anlaşılmasına yardım edecek, dönemin aşırı uçta ne kadar görüşü varsa onları toplamışlardı. Liderin antik tarihten sanata, beslenmeden tıba kadar insanın varoluşunun her alanında alt edilemez görülerini saatlerce, susmak bilmeden ortaya döktüğü yemek masası monologları, Hitler, Stalin, Castro dahil çoğunun alametifarikasıdır.

Bu adamların pek çoğu, genellikle orta yaş mesleği olan alışıldık politika alanında başarıya fevkalade erken bir yaşta erişerek tiranlık gücünü elde etmeye başlar. Hitler otuzlarına geldiğinde Almanya'da belli başlı bir halk figürü olmuştu; Lenin otuz üç yaşında Bolşeviklerin lideriydi. Robespierre aynı yaşta Jakobenler üzerinde söz sahibiydi. Gençliklerinin onlara sağladığı açık fikirlilik, dinamizm, geleceğe dönük iyimserlik ve düzen karşıtlarıyla kurdukları duygudaşlık, denetimi tamamen ellerine geçirmeye yönelik uzun vadeli amaçlarını maskeler. Mutlak iktidar arzuları, sıradan lüks mallara ve eğlencelere düşkünlüklerini emerek yönünü değiştirir – Robespierre, Stalin, Hitler, Mao, Castro, Bin Ladin ve diğerlerinin (özgün olsun ya da olmasın) halkın gözündeki yiğit “Spartalı” imgesi, onların özgeciliklerini ve haklı bir davaya bağlılıklarını doğrular görünüyordu. Böyle adamlar devrimci olarak yola çıkarlar ama gidecekleri yere vardıklarında mutlak zorbaya dönüşürler. Başka ateşli ve genç insanları adaletsizlik, baskı, yoksulluk ve sınıf ayrımlarıyla dolu eski dünyayı silip süpürecekleri ve tamamen birleşmiş, her bireyin kendini gerçekleştirmesine olanak sağlayan, herkesin topluluk içinde özgür olacağı, yepyeni, taptaze bir dünya yaratacak devrime katılmaya çağırırken, kendilerini genç idealistler kılığında gösterirler. Marat ve Robespierre yüz binlerce insanı katletmek için ölüm makinelerini hazırlarken, genç şair Wordsworth, bu dönemde Paris'te sağ kalmanın hakikaten keyif verdiğini, “ama genç olmanın da büyük saadet” olduğunu hissediyordu.

Genç liderlerinin izinden giden gençlerin güneşe yürüyeceği daha parlak bir gelecek, Jakobenlerden Bolşeviklere, Nazilere, Maoculara, Kızıl Kmerlere ve bugün de Cihatçılara kadar, modern devrimci hareketlerin ortak hayalidir. Bazen liderler bütün otoriteyi sonsuza dek paramparça etmeye kararlı anarşistler kılığına girerler (hem Bolşeviklerin hem Nazilerin ilk başlarda çok sayıda anarşist destekçileri vardı, topluca Hitler'e katılan belli başlı sosyal gruplardan ilki üniversite öğrencilerinden oluşuyordu). Liderler “devrimci adalet” sayesinde kendi psikozlarına kılıf bulacaklarını sezen müzmin suçluları ve sadistleri olduğu kadar, ezilenlere içtenlikle yardım etmek isteyen ve liderin de onlarla aynı umutları paylaştığına inanan genç Wordsworth (sonradan akli başına gelmişti) gibi toy idealistleri de kendine çeker.

Devrimci harekete tutunanlar mutlak iktidar yolunda gitgide şiddet sarmalına, toplu infazlara, ırk ve sınıf düşmanlarını katletmeye doğru yönelirken, liderin bunları istemeden, iktidar tamamen ele geçirilene ve adil bir yönetim kurulabilene dek maalesef gerekli ama geçici önlemler olarak yaptığına veya onun adına sergilenen aşırılıklardan habersiz olduğuna kendilerini inandırır. Bu yanılsama, Stalin ve Hitler'in sadık takipçileri arasında yaygındı. Sonra uyanırlar ve bizleri daha parlak bir dünyaya götüreceklerine inandıklarını, kerameti kendinden menkul devrimcinin/askerinin mutlak iktidarı eline

almaya kararlı bir tiran olduğu dank eder kafalarına. Stalin onlara “kullanışlı budalalar” derdi, Avrupa ve Amerika’daki hayranlarını da böyle görürdü.

Şiddet Güzellemesi

Devrimci liderlerin daha parlak bir gelecek hayaliyle nasıl yandaş topladıklarını anlamaya çalışırken, radikalizmin ve siyasal şiddetin gençlere estetik olarak çekici gelmesini hafife alamayız. Bu durum, 19. ve 20. yüzyılların edebiyatına, müziğine, sanat ve sinemasına yansıdığı gibi, gerçek hayattaki devrimci figürlere de ilham vermiştir. İşte o kültürel bağlam, bu kitapta önemli bir rol oynamaktadır.

Örneğin, Turgenyev’in *Babalar ve Oğullar* romanındaki genç nihilist Bazarov’u düşünün; veya Flaubert’in *Duygusal Eğitim* romanında 1848 Devrimi’nde Jakoben olmaya özenmiş, ancak kendini III. Napoléon’un hizmetinde gizli polislik yaparken bulmuş Senecal’i. Dostoyevski’nin *Suç ve Cezası* genç bir eski öğrencinin, sevap işlemek için kirli parasını kullanarak “büyük adam” olacağı inancıyla namussuz bir tefeci kadını soğukkanlılıkla öldürmesini incelerken, ileride Bolşeviklerin sosyal adalet adına başvuracağı gaddarlığı önceden görür. Herman Hesse’in *Demian* karakteri, “yeni bir dünya” doğuracak hiddet boşalması olarak Birinci Dünya Savaşı’nı dört gözle bekleyen karizmatik Alman öğrenciyi resmetmektedir. Soljenitsin, *Lenin Zürih’te* kitabında, insanlık dışı soğukkanlılığı ileride dönüşeceği kişinin inandırıcı bir açıklaması gibi görünen, kurgulanmış bir Lenin sunar. *Doctor Jivago* romanında, Troçki’yi temsil eden Strelnikov aşkı uğradığı hüsranın yerine, karşı devrimcileri ortadan kaldıracak çileci iradeyi koyarak kendi zırhlı trenindeki idam mangalarıyla Rusya’yı kasıp kavurmuştur.

Felsefe ve müzik de siyasal şiddetin romantikleştirilmesine katkıda bulundu. Devrimci şiddetin iyileştirici yararlarına dair Marx’ın görüşlerinin yanı sıra, Nietzsche’nin üst-insanı –“üstün bir ırk, yeryüzünde geleceğin efendileri” çağrısı– yalnızca Naziler için değil, Bolşeviklerin önemli öncülerinden sayılan, “Tanrı yaratanlar” adlı Rus tarikatı için de (yanlış yorumlanmış olsun veya olmasın) kuşkusuz bir rol oynamıştı. Varoluşçu filozof Martin Heidegger, “Nasyonal Sosyalizm’in içsel hakikati ve büyüklüğünü” göklere çıkarırdı. Hitler, Wagner’in baskıcı aristokrasiye karşı mücadeleye önyak olan halk “önderini” anlattığı *Rienzi* operasında hayat yolculuğunun ilk adımlarını bulurken, Berlin’in alevler içinde harabeye döndüğü 1945’te, Berlin Filarmoni Orkestrası’nın kentteki son performansında, yine Wagner’in *Götterdämmerung* (Tanrıların Alacakaranlığı) operasını sahnelemesi için gerekli düzenlemeleri yapan Albert Speer, Führer’e hizmetinde son sanatsal görevini yerine getirmiş oluyordu. 1972 tarihli *Kabare* müzikalinde, Hitler Gençleri’nden bir güzelin seslendiği “Tomorrow Belongs To Me” (Yarın

Benim) şarkısı, Nasyonal Sosyalizm'in genç kuşaklar için cazibesini, kır hayatının romantik imgelemiyile ifade edilen yeri göğü sarsacak şiddetin ön-görüsünü çok iyi yakalamış ve şarkının Nazi döneminden kaldığını düşünen bugünkü neo-Nazi gruplar tarafından da sahiplenilmiştir.

Bu eğilim bizim zamanımızda da sürer. Müzik dehasını reddeden üst tabakadan gelme kimselerden ölümüne intikam alma arzusu besleyerek bunu kıyametçi ırk savaşı ideolojisine taşıyan, tarihsel olarak devrimci aşırılıktan uzak durmuş Birleşik Devletler'de değil ama başka bir yerde olsa, gerçek bir siyasal hareketi ateşleyebilecek Charles Manson, pek çok yönüyle tacize uğramış, acımasız davranılmış, öfkeli genç modeline uygun bir örnekti; ona ilham verense Beatles'ın *Helter Skelter* şarkısı olmuştu. 1999 tarihli *Dövüş Kulübü* filminin, bugün tüyler ürpertici bir şekilde bize 11 Eylül'ün habercisi gibi görünen ve acaba El Kaide'ye ve onun genç kadrolarına ilham mı verdi diye merak ettiren son sahnesinde, Tyler Durden sakın bir tavırla New York semalarına yükselen binaları yerle bir eder. Sanatın bu olası taklidini tersine çevirerek hayatın yerine koyan Alman besteci Karlheinz Stockhausen, İkiz Kuleler'in yıkılışının "evrenin tamamı için sanatın akla hayale gelebilecek en büyük eseri" olduğunu belirtmişti. Şiddet güzellemesi, bizim tiranlık şahsiyetini deşme çabalarımız için zengin ve huzur bozucu görüler sunar.

Günümüz Dünyasında Tiranlık Sorunu

Eğer bizler dünyanın bireysel özgürlükler ve çıkarlar için doğan fırsatlar sayesinde epey bir değişim geçirdiğine, dolayısıyla onların öfkesinin dayanağının kalmadığına inanırsak, pusuda bekleyen teröristler olan bu tehlikeli gençler –çok geç olana kadar– dikkatimizden kaçacaktır. Bu varsayımın sorunlu yanı, bu kitapta sözünü ettiğim binyıl tiranlarından hiçbirinin gençlik veya çocukluk yıllarında herhangi bir haksızlığa uğramış olmamaları, dolayısıyla ne kadar gerçek olursa olsun, toplu katliam, terörizm ve soykırım uygulamak suretiyle aldıkları intikamın uzaktan yakından haklı bir gerekçeye dayanmamasıdır. Çoğu vakada gençken canları nasıl bir adaletsizlikle yanmış olursa olsun, ne açlık çektikleri koşullarda büyümüş ne de alışıl-gelmiş kariyer basamaklarında yükselme fırsatından yoksun kalmışlardı. Robespierre avukatlık öğrenimi görmüştü. Lenin'in babası çarlık rejimine hizmet eden asil bir soydan geliyordu, ailesi Simbirsk'in seçkinlerindendi. Mao'nun babası varlıklı bir toprak sahibiydi. Pol Pot öğrenimini Sorbonne'da görmüştü. Bin Ladin'in ailesinin serveti milyonlar ediyordu. Çoğu orta veya daha yüksek sınıf sosyal çevrelerde yetişmişti.

Sonuçta acı hakikat şu ki liberal demokrasinin nimetleri dünyanın dört bir yanına yayılmış olsa bile (en iyisinden kuşkulu bir önerme), böyle hid-detli ve gazaba gelmiş adamların yok olup gideriğine dair hiçbir güvence

yok. Aslında yozlaşmış ve omurgasız diye gördükleri Batı materyalizmine duydukları nefretin yoğunlaşması ancak liberal demokrasi Batılı olmayan dünyaya yayıldıkça mümkündür; bu da bize Nietzsche'nin şu kehanetini çağırıştır: Pek çok Bolşevik ve Nazi devrimcinin sarıldığı bir benzetmeyle kendini "demokratik ahlakın çobanı" gören burjuva Son İnsan'ın katlanılmaz ölçüde yayılmasına duyulan tiksinti sayesinde, yaklaşan 20. yüzyılda Yeryüzü uğruna verilecek mücadele için yeni tür "efendiler" ortaya çıkacaktır. Devrimcinin cezalandırıcı adalet gayreti, en basitinden, siyasal davranışta asla yok olmayacak bağımsız bir değişkendir. Batılı olmayan dünyada, insanların büyük çoğunluğunun kişisel yaşantılarında refah ve güvenliğe kavuşma şansından hoşnut olmalarının bir önemi yok. Üçüncü Kısım'da göreceğimiz üzere, nasıl görece ileri olan ülkeler Fransa, Rusya veya Almanya'da devrimler patlak verdiğinde işe yaramadıysa, bu durum haklı öfkeli kulübündekileri, üstlendikleri yıkıcılık görevinden ille de alıkoymayacaktır.

Eğer bu rahatsız edici bakış açısını benimsersek çevremizi saran dünya değişmez. Önceki gibi kalır. Oysa modern sosyal bilimlerin ve onların tiranlığı daimi seçenek diye kavrama kabiliyetsizliğinin çarpıtıcı merceğinden bakmazsak dünyayı bambaşka görür ve civardaki karanlıkta liberal-demokratik uygarlığın kıyılarında pusuda bekleyen kurtları daha sıkı takibe alma ihtiyacını anlarız. Dünya aynı dünya ama bizim onu ve tiranlığın günümüzde demokratik özgürlüğe karşı nasıl bir tehdit olduğunu anlamamız önemli ölçüde değişecektir. Bu da gençlerimize, gerçek ve özenti tiranların hâlâ var olduğunu ve hangi saiklerle harekete geçtiklerini bilmenin önemini öğretmeyi gerektirir. Öyleyse, bu tehlikeye göğüs gererken atılacak ilk adım, ne olduğu hakkında açık yüreklilikle konuşmak ve ona karşı koymak için Batı usulü materyalizmi yaymanın yeterli olacağına dair rahatlatıcı bir vehme kapılmamaktır.

Özünde, kendi liberal demokratik uygarlığımızın, asla sadece maddi refaha, hırsla ve rahata dayanmadığını da unutmamak gerekir. Bu, aşırı Solcu ve Sağcı muhaliflerin ortaya koyduğu bir karikatürden ibarettir. Liberal demokrasi temelde Hobbes'ın materyalizminden değil, Spinoza ve Locke'ın hürriyeti, bireyin tam eğitim, yurttaşlık ve düşünsel potansiyelinin gelişmesi olarak daha yüceltici anlatımlarından doğmuş ve klasik mirasını asla gözden uzak tutmamıştır. Liberal demokrasinin kendine ait anlatımında, soylu ruh, heyecanlı gençlerde içkin olan haklı öfke ve gayretin olası tehlikeli ihtiraslarından saklanmaya kalkmayan, fakat gençlerin kendilerini anlamalarına ve herkesin iyiliğine karşı olmaksızın, onun ateşli savunucusu olmalarına yardım eden biridir. Bu kitabın o eğitici çabaya katkıda bulunmasını dilerim. Mercator'ın şu eski haritalar gibi düşünün, hangi gezginler, bilinen uygarlığın

kenarında, *Hic Sunt Dragones* –Burada ejderhalar var– diye uyarılır ya... Ben de geçmişte ve günümüzde tiranlığın haritasını çizmeyi umut ediyorum.

Tiranlık kariyerinin karmaşık ve renkli bir dokusu vardır; insanın hırsı, tarihsel değişim güçleri ve gerek seküler gerek dinsel devrimci yeni düşünceler birbirleriyle örtüşüp iç içe geçer. Tiranlık kayıtlı tarihin başından beri varolageldiği için, onun bütün tarihçesi, sadece Batı'ya odaklansak bile binlerce sayfa tutacaktır. Buradaki amacım, bir sömestrlik derse götürülüp getirilecek, okunabilir tek bir cilt kitap içerisinde, ilk başladığı zamanlardan bugüne tiranlığın başlıca türlerinin –despotizmle bir başka benzerlik kurarak Rick Steves'in rehberi diyelim– yol haritasını izlemek olduğundan, fazlasıyla seçici olmak zorundayım.

Birinci Kısım antik dünyada tiranlıktan söz ediyor. İkinci Kısım Ortaçağ bağlamında modern devletin ortaya çıkışının izini sürüyor. Üçüncü Kısım Fransız Devrimi'nden itibaren devrimci şiddet ve terörü ele alıyor. Her üç kısımda da tiranlığın nasıl ortaya çıktığını ve ahlak felsefesi, kültür, hatta sanat, şiir ve mimarlıktaki değişikliklerle bir arada, bazen onların etkilerine ayna tutarak, bazen onları şekillendirerek nasıl geliştiğini göstermeye çalışıyorum. Bu nedenle, bazı temel yazarların –Homeros, Sophokles, Thukydides, Platon, Aristoteles, Cicero, Aziz Augustinus, Aziz Tommaso, Machiavelli, Hobbes, Rousseau, Burke, Marx ve Nietzsche– yanı sıra, özellikle üç kategoriden en az birinin temsilcisi olarak öne çıkmış, biraz da bugünün okurlarının hâlâ aşına olduğu bağımsız tiran figürlere de odaklandım. Bunların arasında Antikçağ'da yaşamış, Homeros'un Akhilleus'u, Alkibiades, Büyük Aleksandros, Iulius ve Augustus Caesar; modern dönemden, Büyük Pyotr (Petro) ve Büyük Friedrich de aralarında olmak üzere modern devlet inşa eden diğer despotların gittiği yolun öncüsü olduğunu ileri sürdüğüm VIII. Henry yer alır. Binyıl devrimi konusuna, Robespierre'in psikolojik profilini de çizdiğim, Jakoben Terörü dönemiyle başlıyorum ve totaliter ütopyacılığın bütün alametifarikalarının ilkin burada ortaya çıktığını tartışıyorum. Sonra o alametifarikaların kılavuzluğunda devrimci hareketler ve liderleri –Lenin, Stalin ve Bolşevik Devrimi, Hitler ve Nazizm, Maoculuk, Kızıl Kmerler ile İran eski cumhurbaşkanı Ahmedinejad dahil Cihatçı devrimciler– hakkında art arda saptamalarda bulunurken, Marx'tan Fanon ve Ali Şeriatî'ye kadar devrimci ideolojinin değişken örüntülerine dair bir tartışma sunuyorum.

Bu bir anlamda demode bir kitap sayılır. Burada insanların hayatta karşılarına çıkan her türlü tiranlıktan söz etmiyorum. Ne ebeveynlerin çocuklarına ne çocukların ebeveynlerine zorba davranışları; ne evliliklerdeki fiziksel ya da psikolojik gizli baskı; ne kinci lise müdürlerinin burnu havada çocuklara, ne kendini beğenmiş patronların aksiyon planlarına ne önemsiz bürokratların

çaresiz ricacılara, ne afralı tafralı profesörlerin (duyduğuma göre hâlâ var böyleleri) sinmiş öğrencilere zorbalığı söz konusu. Sözünü ettiğim, tiran hükümetler. Ama asıl mesele de bu zaten: Onlar demode değil. Hâlâ kol geziyorlar ve bazı bakımlardan her zamankinden çok daha tehlikeliler (İŞİD'in nükleer silahları eline geçirdiğini düşünün). Bu kitapta tiranlık tehlikesinin soluğunu daima ensemizde hissedeceğimizi savunuyor olsam bile, bugünün veya geleceğin dünyasında, Batı'da ve ötesinde, özgürlük ve özyönetim beklentileri konusunda karamsar olduğum anlamına gelmez. Hem de hiç! Göreceğimiz gibi, en başından bugüne tiranlığın tarihi, aynı zamanda onun nihai yenilgisinin tarihidir –Marathon ve Salamis'te Büyük Pers Kralı'na karşı Yunan zaferinden, şimdi bu satırları yazarken hâlâ sürüp giden İŞİD'e karşı mücadeleye kadar.

Özgür toplumlar zorba saldırganlığına tepki göstermede başlangıçta genellikle uyuşuk davranırlar. Tam da özgür olmaları nedeniyle, bu kadar gücün seçilmiş liderlerin elinde toplanmasından ötürü küplere binerler. Daha pek çok demokratik savaş lideri gibi Themistokles ve Churchill de tehlike geçtikten sonra dışlandıklarını görmüşlerdi. Yunan kent-devletlerinin Büyük Kral'a karşı birleşik eyleme geçmek gerektiğini görmeleri biraz yavaş olmuştu. Britanya, sonunda Üçüncü Reich'a savaş açıp askerlerini cepheye sürecekle hale gelmeden önce sekiz aylık bir "dandik savaş" geçmesi gerekirken, Amerika'nın savaşa girmesini ateşlemeye Pearl Harbor baskını tek başına yetmişti. Cumhuriyetlerin uyuşukluktan çıkması zaman alır fakat bir kez kendilerini koyverip gazaba geldiler miydi artık önlerinde durulmaz çünkü ortada tek başına bir despotun değil, bütün halkın gazabı vardır ve bu korkuya değil, umuda dayanmaktadır.

Eğer tiranlığın bugün dünyada demokrasiyi tehdit etme yollarını ele alacaksak, onun hakkında birikmiş –antik ve modern, bilindik, reformcu ve binyılcı– deneyimlerimize ve bilgimize ihtiyacımız olacak. Tiranlığın karakterini ve saiklerini anlama biçimimiz zaman içinde büyük ölçüde değişkenlik göstermekle birlikte, yalnızca filozoflarla sanatçılardan değil, itibar peşinde ve onun hoş görülebilir sınırlarında koşarken kendi dürtülerini yansıtmış tarihçiler ve George Washington, Winston Churchill, Charles de Gaulle gibi büyük devlet adamlarından gelen sağduyuya ve zengin bir görü birikimine sahibiz.

Arap Baharı sırasında Müslüman toprakları boyunca özgürlük mücadelesinin gözler önüne serilmesi dünyaya ilham kaynağı olurken, Freedom House düşünce kuruluşu raporunda demokrasi güçleri geri çekilirken tiranlık güçlerinin yükselişe geçtiğini bildiriyordu. Özgürlük beklentilerinin ve tiranlığın yayılmasının eşzamanlı şiddetlendiği bir dönemde yaşadığımız anlaşılıyor. Bugünün dünyasında tiranlık ve özgürlük arasındaki çekişme

tiranlığın hukuki egemenlik altında yaşayan özerk toplulukları tehdit ettiği konusunda bizi bilinçlendirmekle kalmaz, demokratik özyönetimin ilk defa antik Yunan'da yaşandığını da hatırlatır bize. Platon'un *Devlet* eserinde tiranları kınaması çağlar boyunca kabul edilmiş bir ölçüdür. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi Platon ve Aristoteles'in bizzat kabul ettiği, daha rahatsız edici bir paradoks var: Bu kitabın da üstüne odaklandığı nokta, yoğun siyasal hırsın bazen kamu yararına hizmet edebildiğidir.

Thoukydides'e göre Atina demokrasisi Sicilya seferinde komutayı Alkibiades'e vermemişti çünkü Alkibiades'in onların başına tiran kesileceği seziliyordu. Hal böyleyken, Thoukydides o savaşı Alkibiades'in kazanabileceği iddiasında bulunur, oysa Atina'nın çöküşüne zemin hazırlamış barış antlaşmasının liderlerinden Nikias'ı seferin başına getirmenin yenilgiye yol açacağı belli oluyordu. Tarih araştırmaları, siyasal kuram ve devlet yönetimi üstüne yapılan çalışmalar, siyasal hırsın ne kadarına izin verilebileceği sorusuyla daima fazla ilgilidirler. Yoksa tiranlığa doğru yoldan çıkabilecek itibar aşkı, herkesin yararına sağlam ve dinç bir hizmete dönüştürebilir mi? Tarih, insanların bazen tiranlardan nefret ederken, bazen de onları gelenekleri ve atalarını çiğnemek anlamına gelse bile, iyi işler yapan karizmatik liderler olarak destekleyip takdir ettiklerini kanıtlamıştır. Örneğin Iulius Caesar Roma'yı dar görüşlü, bencil ve gerici Senatörler sınıfından kurtardığını ve yeniden ayağa kaldırdığını düşünenlerin hayranlığını, fakat onu cumhuriyeti sonsuza dek ortadan kaldırmaya meyilli bir tiran ve demagog olarak görenlerin nefretini kazanmıştı. Napoléon'a da Avrupa çapında aynı çelişkili duygularla bakılırdı –bazılarına göre demokratik kurtarıcı, diğerlerine göre de istilacı bir fatihtir. Bizim buralarda Abraham Lincoln ve Franklin Roosevelt'i ulusal kurtarıcı diye görenler olduğu gibi, tiran olduklarını düşünenler de vardı.

Böylece ana temalarımızdan birine geri geliyoruz: Giriş bölümünün başında ele alınan, aşırı ve hatta tiranlığa özgü siyasal hırsın demokrasiye ve herkesin yararına hizmet eder hale dönüştürülebilmesinin mümkün olmasından doğan paradoksu irdeleyeceğiz. Bu tartışma zamana hiç bu kadar uygun düşmemiştir çünkü kendi dünyamızda özgürlük peşinde koşmak bazen büyük ve küçük kötülükler arasında epey zor ve tatsız tercihler yapmamızı gerektirir. Kendine rol biçmiş demokratik bir hareketin bir diktatörün yerine geçmesi, ille de iyi bir şeyler olacağı anlamına gelmez. Buna karşılık uzun vadede yeni ve hatta öncekinden daha kötü bir tiranlık türünü getirebilir. Bizler Mısır veya Suriye adına gelecek planları yaparken veya totaliter bir tiranlık onun yerini almak için pusuda beklediği sırada, demokratik otoriter diktatörlüğü kusurlu diye devirmeye bakarken, aynı zamanda Fransız, Rus ve İran devrimlerinin de liberal reformcu hareketleri olarak başlayıp sonradan

soykırıma ve savaşa yatkın kolektivist aşırılık yanlıları tarafından ele geçirildikleri üstünde düşünmeliyiz. Dahası, görece daha iyi ve görece daha kötü demokratik olmayan otorite türleri arasında tercih yapmamız da gerekir mi? Tiranlığın kendisinin kaldırılması, halkın kendiliğinden demokrat olmasını sağlar mı, yoksa önceki zalimlerden öç almak isteyerek kendileri de zalimlere dönüşebilirler mi? Bunlar tatsız ama kaçınılmaz sorular. Klasik Yunan mirası bunları enine boyuna düşünmek için zorunlu başlama noktasıdır, başlayacağımız yer de Akhilleus'un öfkesi olacak.

KISIM BİR

Akhilleus'un Hiddeti: Homeros'un Kahramanlarından Dünyanın Efendisine ve Tanrısına

Akhilleus pek çok yönüyle gençliğin ve yiğitliğin ilk Yunan ideali, bir deniz tanrıçası ile ölümlü bir kraldan doğma, Tanrısal havası olan yakışıklı bir erkekti. Alkibiades, Büyük Aleksandros, Iulius Caesar ve Napoléon da aralarında olmak üzere gerçek fatihler ve hükümdarlar ondan esinlenmişlerdi. Ne var ki, onun asıl tutkusu hiddetti. Akhilleus'un hiddeti, Homeros'un büyük destanı *İlyada*'yı harekete geçirir; efendilerin efendisi, ihtiyar Agamemnon'la rekabetinden doğan hiddet, sonunda büyük kentin önündeki kan gölüne dönmüş savaş alanını üst üste yığılmış binlerce Yunan ve Troyalı'nın ölü bedenleriyle doldurmuştu.

Genç adamın ihtiyarla arasındaki kavga, savaş ganimeti olarak hak ettiği Troyalı köle kadın Briseis'i almasıyla son bulur. Akhilleus kadının kendi hakkı olduğuna inanmaktadır çünkü Yunan tarafında herkesten en cesur savaşçıdır o. Fakat Agamemnon kadın üstünde hak iddia eder çünkü o sadece bir kral değil, Kralların Kralı, Akhilleus dahil bütün Yunan ordusunun komutanıdır. Talihsiz kadına sahip olmak, mevki ve itibar elde etmek uğruna birbirlerine yönelik nefret duyguları üzerinden cinsel kıskançlık –Akhilleus'a göre Agamemnon korkağın teki, aslında onun bizzat kendi kazandığı başarılarla zafere ulaşan önemsiz biridir; Agamemnon ise Akhilleus'un kendini beğenmiş, küstah ve itaatsiz biri olduğunu düşünür– ve karşılıklı suçlamalarla işler iyice sarpa sarar. İki kral çarpışırken dişlerini sıkarak birbirlerine öfke kusan sözlerini açıkça duyabilirsiniz:

Şöyle bir yan baktı ayağıtez Akhilleus, dedi ki:

Sen gidi edepsiz, çıkarına düşkün yürek! Senin sözlerini bir Akha'nın nasıl kaldırır içi, savaşa nasıl gider o, nasıl dövüşür erkekçe? Kargı salan Troyalılarla savaşa gelmiş değilim ben, hiçbir şey yapmadılar, dokunmadılar bana onlar [...] Geldik buraya utanmaz herif senin ardından, tek gönlün olsun diye senin, köpek suratlı... Troyalıların sırtında ün alarsınız diye. [...] Oysa kıyasıyla savaşta benim kollarım görür en büyük işi, ama bölüşmede payın en okkalısı sana gider.

Erlerin kralı Agamemnon karşılık verdi, dedi ki:

Canın öyle istiyorsa yalvarmam, buyur git, çok adam var benim yanımda... Hep kavga dövüş, savaş işin gücün, en iğrendiğim sensin Zeus'un beslediği krallar içinde. ... Durma, gemilerinle, yoldaşlarınla evine git, var git Myrmidonların başına geç. Ne sen umrumdasın ne de öfken...*

Kim haklıydı? İkisinin kavgasında çok eski bir hikâyenin ilk şekli kolayca görülebilir –yetenekli ve hırslı bir gencin, artık eskisi kadar muktedir olmasına ve herkesin ortaklaşa çıkarına zarar vermesine rağmen bırakmamaya kararlı olduğu mevki ve iktidar sahibi ihtiyar bir adam tarafından nasıl önünün kesilip engellendiği– kolayca görülebilir. II. Henry Ford'un kendisine miras kalmış otomobil şirketi Ford'un kazancını yeniden yükseltmek için dişini tırnağına takan genç Lee Iacocca'ya beslediği kıskançlığı düşünün. Vedalaşırken Iacocca neden kapının önüne konduğunu öğrenmek isteyince Ford, "Bazen birine bir türlü kanın kaynamaz" diye karşılık vermişti. Troya'ya karşı savaşta Akhilleus'un vazgeçilmez olduğunu ve dışlanmaması gerektiğini Agamemnon bilir, ancak buna aldırmayıp incinmiş gururunu önemser. Homeros'un epik şiirinde Agamemnon, Mykenai krallığına hükmetmektedir, 19. yüzyıl arkeologlarından Friedrich Schliemann oradaki iç kalede yaptığı kazı sırasında, o tarihten itibaren "Agamemnon maskı" olarak bilinen som altından bir maske keşfetmişti. Kurulan bağlantı kuşkuludur, akademisyenler Agamemnon'un tarihsel bir figür olup olmadığı konusunda bile ikiye ayrılırlar. Fakat dar, köşeli ve sinsî yüzündeki hain bir adamın uzun, sivri sakalıyla çevrelenmiş gergin tebessüm, Nottingham Şerifi'nden Klingonlara kadar kötülerle gaddarları hatırlatmaktadır. Homeros'un Krallar Kralı portresini tam da böyle hayal etmemek elde değil. Mykenai kalesinin kendi de çevresindeki verimli tarlaların üzerinde kara bir yırtıcı kuş misali yükselir; dört bir yanı dik, kapkara tepelerle kuşatılmış sarayın harabelerini dolaşırken, Agamemnon gerçekten de karısıyla âşığı tarafından burada öldürülmüş gibi keder ve felaketin ağırlığını üzerinizde hissedersiniz. Nihayetinde bu, Troya seferinde Yunan filosunun yelkenlerini rüzgârla şişirsinler diye tanrıların gönlünü hoş tutmak için kendi kızını soğukkanlılıkla kurban etmiş bir adamdır.

Ama o kadar da tek taraflı değil. Ne de olsa Akhilleus itaatsiz biri. Yunan beyleri, Agamemnon'un başkomutan olmasına oybirliğiyle rıza göstermişlerdi. Onunla kişisel meselesi nedeniyle Akhillues sadece savaştan çekilmekle kalmaz, bütün savaşı bilerek baltalamaya çalışır. Diğer bir deyişle, kendi tarafına ihanet eder. Bunun için annesi Tanrıça Thetis'ten yardım ister; o da kalkıp bütün tanrıların kralına gider. Büyük Zeus sinema salonunda locada oturur gibi dağdaki tahtına kurulmuş, diğer Olympos tanrılarıyla birlikte savaşı

* *Ilyada*, Homeros, çev. A. Üçatış, A. Kadıoğlu, Sander Yayınları, 1998, s. 107

seyrediyordur. Troyalıların Yunan tarafını yenilgiye uğratmasını sağlayacak şekilde muharebeye müdahale etmesi için büyük Zeus'a yalvarır; böylece en büyük savaşçı Akhilleus olmadan Yunanların zafer kazanamayacakları, onu dışlayan Agamemnon'un ne kadar ahmak olduğu kanıtlanacaktır. Thetis daha önceden, devler ırkının egemenliği yerine Olympos tanrılarının düzenini kurmak üzere devirdiği (ve iğdiş ettiği) babası Kronos'a karşı savaşında Zeus'un yanında yer almıştı. Tanrılar arasındaki üstünlük mücadelesi, insanlar arasında süregelen savaşa benzemektedir. Thetis haliyle yaptığı iyiliğin karşılığını ister, Zeus da istemeye istemeye bu talebi kabul eder. Gönülsüz olmasının nedeni, dişli karısı, "inek gözlü" Hera'nın, tuttuğu taraf olan Yunanlara karşı kendisinin Troyalıların tarafını tuttuğunu anladığında, gazabının yatıştırılamayacağını bilmesidir. (Onu oklava sallarken gözünüzün önüne getirebilirsiniz). Zeus suçu kabullenerek Hera'ya hanedanlar eşleşmesinde kendisinin üstün geldiğini ve bir defa yoldan çıktığında onu bileklerinden demirlediğini hatırlatır. Ama savaşın yönünü bu yolla değiştirmeye zorladığı için Akhilleus bir bedel ödeyecektir: Akhilleus'un en iyi dostu Patroklos, onun yerine çarpışırken ölecek.

Büyüğü Agamemnon'un tiranlığı Akhilleus'u küplere bindirse bile, kendi de müsaittir tiran olmaya. (Kendi çabasıyla kral olur). Halinden memnun, Troyalılar tarafından Yunanların gerisingeri gemilerine doğru sürüldüğünü yan kanatlardan seyrettikten –Zeus'un annesine verdiği sözü yerine getirmesinden– sonra, Akhilleus sevgili dostu Patroklos'un çarpışmalar sırasında Troyalıların en büyük savaşçısı, Troya kralı Priamos'un oğlu Hektor tarafından öldürüldüğünü öğrenince kendini savaşın ortasında buluverir. Akhilleus'un hiddetini kabartan belki de, Patroklos'un en büyük Yunan savaşçısının yerini doldurmaya çalışırken, onun zırhıyla savaşa girdiğini öğrendiğinde duyduğu vicdan azabıdır. Agamemnon ile kavgası yüzünden Akhilleus sinirlenerek savaştan çekilmişti, şimdi de sırf Hektor'u öldürüp dostunun ölümünün öcünü almak üzere geri gelir. Centilmenlik gereği düşmüş düşmanın cesedine, özellikle de Hektor gibi prensliğe yaraşır birine saygı gösterilir ve gömülmek üzere iade edilirdi. Akhilleus yalnızca Hektor'un cesedini iade etmekle kalmadı, dostu Patroklos'un ölümü nedeniyle gazabını frenleyemeyerek cesedi ayaklarından bağladığı savaş arabasının arkasında dokuz gün boyunca sürükleyip dostunun cenaze kerevetine kadar taşıdı. Zeus bu noktada Thetis'i sert bir dille uyarır: "Oğluna söyle, bu işi fazla abarttı. Biz insanlara böyle şeyler yapmaya mecburuz çünkü bizler tanrıyız. Ama ölümlü olan oğlun öyle değil." En nihayet, yaşlı Priamos oğlunun ezilmiş cesedini iade etmesi için ona yalvarmak üzere teslim bayrağı altında Akhilleus'un çadırına kadar gelir, diz çöküp gözyaşları içinde Akhilleus'un bacaklarına sarılır. Evinde bıraktığı kendi kocamış babasını sefkatle hatırlayan Akhilleus sonunda merhamet

eder, böylece savaşa ara verilir; hem Yunanlar hem Troyalılar her iki taraftan da can veren soylular için cenaze törenleri yaparlar. Akhilleus'un neredeyse dinmek bilmeyen narsisizmi ve kendiyle meşgul olması bağlamında, başka bir insana yakınlık duyması nadir görülen bir durumdur.

Bütün bunlara rağmen, Akhilleus gerek Homeros'un anlatımında gerek başka öykülerde gerçek bir ihtişam sahibidir. Yunanların neden ona hayran kaldığını ve genç erkekler için model olarak gördüğünü anlamak zor olmaz. Cesurca savaşırdı. Gururluydu. Bencilliğinin öbür yüzünde, sevdiklerine gerçekten şefkat ve sadakat gösterebilen biriydi. Özel hayatı sosyal hayattan daha çok önemserdi. Hepsinden önemlisi, krallığının üstünlüğüne ve vasat bir savaşçı olan kardeşinin karısının kaçırılmasının öcünü alma hakkı olduğuna dayanan talepleriyle, Agamemnon'a boyun eğmeyi reddetmesinde birazcık onun tarafını tutmamak da, yolunda ilerlemek için otoriteye karşı gelmesini anlamamak da zordur. Büyüleyici bir yanı vardır. Homeros, onu çoğu zaman güneş ışığına benzetir. Savaşmak üzere Hektor ile yola çıktığında altındaki at öleceği konusunda onu uyarmıştır. Akhilleus ömrünün kısa olacağını biliyordur fakat yeryüzündeki kısa zamanını zaferle taçlandırmaya kararlıdır. Homeros'un çizdiği portrenin eleştirel olduğu söylenebilir; ne de olsa karmaşık, örselenmiş ve huzursuz edici bir adamdır Akhilleus. Öfkeden gözü döndüğü de olur, varoluşun anlamsızlığına kapılıp umutsuzluktan bunalıma girdiği de. Hiddetini, çektiği dertlerin sorumlusu diye gördüğü kozmosun tamamına yansıtır. Eğer tanrılar onun tarafında değilse, tıpkı ırmak tanrısı Skamandros'a kılıcını çekerek yaptığı gibi, onlarla bile savaşacaktır. Yunanların *hybris* dediği çılgınlığa yaklaşan aşırı kibrin ve sıradan ölümlüleri ait oldukları yere geri göndermesini bilen tanrıları onun başını ezmeye kıskırtacak kadar parlama ve egemen olma arzusunun timsalidir. Bütüne bakıldığında, Yunan uygarlığı büyük değişiklikler geçirmiş olsa bile, Akhilleus antik Yunanların esin kaynağı olmaya ve hayallerini süslemeye devam etti.

Homeros'un Kralları ve Kahramanları

Bu noktada, tarih âlemini mitler âlemine eklememiz gerekiyor. Troya gerçekti. Yerleşim yerini ziyaret etmeden önce herkes bana "Çok şey bekleme" dedi. Ephesos ve Pergamon (Bergama) gibi, antik zamanlarda neye benzediklerini gözünün önüne getirmek için hayal gücüne pek gerek bırakmayacak kadar geniş çaplı ve görkemli örenlere gittiğimi bildiklerinden, muazzam duvarları, tapınakları, sarayları ve içkaleleriyle Homeros'un Troya'sını görecek'im umuduna kapılmamı istemiyorlardı. Yine de bu yerleşim yeri çağrıştırdıklarıyla epey etkileyiciydi. Doğru, orada ne varsa hepsi çok katmanlı, Erken Tunç Çağı'ndan beri bir derya yeri ne gelenler kanıştığı, bal peteği gibi insan eliyle

üst üste mağaralar misali inşa edilmiş çeşitli (dokuz kadar) kentlerin sadece temellerinden ibaret. Ama bir kapı ve surun kalıntıları görünür durumda. Pek çoklarının salt kurmaca diye ciddiye almadığı Homeros'un destanının gerçeğe uygunluğuna dayandığı kazısını bir inanç meselesi yapan H. Schliemann, buranın basbayağı Troya Savaşı'ndaki Troya'nın ana kapısı olduğuna, ünlü Troya Atı'nın buradan geçirildiğine kendini inandırmıştı. Kapının kemerinin kaldırıldığını hayal edebiliriz; ne de olsa Homeros'tan öğrendiğimize göre, müthiş tahta at oraya sığamayacak kadar büyük olduğu için Troyalılar kemeri bilerek kaldırmışlardı.

Benim için nasıl olağanüstüye, siz de sur yığınının üstünde dururken, kendinizi Yunan ordugâhına doğru hafifçe kıyıya inen ovaya tam karşıdan bakan bir Troyalı olarak hayal edebilirsiniz. Burası Homeros'un öyküsünde muharebelerin geçtiği yer: Tüylü ve pırlıtlı giysileriyle sıra sıra Yunanların, onlarla kafa kafaya gelmek üzere kapıdan çıkmış bir o kadar şaşaalı Troya safları kente doğru ilerlemişler. Ancak bana anlatıldığına göre, savaşın yaşandığı tahmin edilen MÖ 12. yüzyılda kıyı şeridi biraz farklı bir yerdeymiş. Muhtemelen Yunanların, Homeros'a göre, Troya atının içine gizlenerek kente başarıyla sızdıkları ve dışarıda bekleyen orduya kapıları açtıklarında ateşe verdikleri yanmış bir iç kaleden izler bulunmuştur. Civardaki tarlaların, Homeros'un söylediğine göre, on yıllık kuşatma sırasında Yunanlar tarafından ekilip biçildiğine dair izler de... Anakara Peloponnesos'a (Mora) giden ikmal hatları zayıftı, ordu kendi yiyeceğini kendi yetiştirmek zorunda kalacaktı. Bütünyle bakıldığında, bilhassa Dardanelles'te (Çanakkale) bulunması ve Birinci Dünya Savaşı'nın cephelerinden Gelibolu'ya yakın olması, dünyanın Akdeniz'le Karadeniz'i, Batı'yla Doğu'yu birbirine bağlayan bu bölgesi uğruna dövüldüğünü hatırlatarak insanın içine işleyen bir yer.

Ama eğer gerçekten Troya (Ilion) diye bir yer olduysa ve orada savaşlar yaşandıysa, bunun Homeros'un *İlyada*'da anlattığı savaş olduğunu nasıl bilebiliriz? Agamemnon, Akhilleus, Hektor, Aias ve diğer kahramanlar gerçekten yaşamışlar mıydı? Savaşın sebebi dünyanın en güzel kadını Helene'nin (Eleni) Sparta Kralı, hayli bahtsız kocası Menelaos'un sarayından ziyarete gelen çapkın Prens Paris tarafından kaçırılması mıydı?

Troya Savaşı'nın hikâyesi, tıpkı Troya kazısı gibi bizlere farklı tabakalardan geçerek gelmiştir. Troya Savaşı tanıdık gelir bize çünkü Romalılar buraya Troya derler, Britanyalılar da Roma'ya ait olan her şeye bayılırlar. Şiirdeki kent aslında İlion diye geçer –burada herkesin bildiği Troya adını kullanıyorum. Benzer bir başka durum da, savaşın gerçekte “Yunanlar” ile Troyalılar” arasında yaşanmamasından ileri gelir. Homeros, Agamemnon ile müttefiklerini Akhalar diye adlandırır. Biz kazanan tarafa Yunanlar diyoruz, çünkü Homeros bu şiiri savaşta çarpışanlardan bambaşka bir halk için yazmıştı. Kendilerine

Hellenler (Ellinler) derlerdi fakat Romalılar –dolayısıyla Britanyalılar ve de biz– onlara Yunanlar dedik, ben de öyle diyorum.

Akademisyenler, Homeros'un anlattıklarının tamamen kurmaca olduğunu düşünenler, gerçeğe çok yakın olduğuna inananlar, bir de ikisi arasında kalan her türlü görüşü ortaya atanlar şeklinde bölünmüşlerdir. Homeros öykülerini MÖ 9. yüzyılda, savaştan 400 yıl kadar sonra derlemiş olabilir. Savaşın geçtiği, bizim Knossos'taki göz alıcı freskolardan aşına olduğumuz Minos-Mykenai uygarlığı gizemli bir şekilde çöküp ortadan kalktıktan sonra, Dorlar adında kuzeyden gelen savaşçı istilacıların Eski Tunç Çağı krallıklarını silip süpürerek o topraklara yerleştikleri, yüzlerce yıl sürecek karanlık bir çağa girilmişti. Günümüzün kaynaklarından, Homeros'a ilişkin varsayılan adından başka, kelimenin tam anlamıyla hiçbir şey öğrenemiyoruz. Ondan genellikle kısaca "ozan" diye söz edilir. Ancak açıkça görülür ki *İlyada'yı* derlerken karanlık çağın sona erdiğinin habercisi, yeni ortaya çıkan Yunan kültürüne bir bakıma ulusal destan kazandırmak için Mykenai devrinden kalma efsanelerden yararlanıyordu. Böylece zaman geçtikçe Homeros'un önderliğinde Yunanlar kendilerini daha önceki Altın Çağ'a mal ederek Troya'yı istila ve mağlup eden orduyu sahiplenmişlerdi. (İlginçtir, İbrani kutsal kitabının derlemesi yaklaşık aynı dönemlerde, kabaca Troya Savaşı'nın yapıldığı zamana kadar geri giden olaylarla başlamıştı; o epik anlatı aynı zamanda o çağ ve sonrasında Yahudi Krallığı'nın bir tür ulusal miti olarak hizmet etti.)

Bazı akademisyenlere göre, Homeros'un döneminden başlamak üzere hâlâ ilkel olan Yunanlar, karşılırlarına çıkan Mykenai devrine ait, kendilerinin inşa edemeyeceği türden görkemli harabeler ve höyüklerin, hikâyeleri ta Karadeniz bölgesine dayanan, kaybolmuş Altın Çağ kahramanlarının sarayları ile mezar taşları olduğuna inanmışlardı. Kim olduğu bilinmeyen Mykenai beylerinden birine ait höyüğü seçip bunun Akhilleus'a veya Agamemnon'a ait olduğunu ilan ederek buraya kutsal bir yer gibi saygı göstermeye, adaklar adamaya ve hatta kahramanın üstün başarılarını ağızdan ağıza yaymaya başlamışlardı (antik Yunan tragedyasının uzak başlangıcı). Bu akademisyenler, İlion ile anakaradaki Mykenler arasında MÖ 1244 dolaylarında bir savaş çıktığından şüphe etmezler fakat bu epey eski bir meseleydi. Başkalarıysa, Homeros'un şiirlerindeki kahramanların Tunç Çağı Mykenai kültüründen gerçek –her bakımdan tıpatıp aynı olmasa bile ona yakın– kişiler olduklarına ve Troya Savaşı'nda başlarında tüylü tolgalar, üzerlerinde tunç zırhlarla muthiş kahramanlıklar göstererek bizzat çarpıştıklarına inanırlar. Barry Strauss'a bakarsanız, en güçlü kanıtlar merak uyandıracak ölçüde Agamemnon'a, Akhilleus'a ve daha başkalarına benzeyen, MÖ 13. yüzyıldan, Tunç Çağı'ndaki figürlerin isimlerini de içeren Hitit kayıtlarından gelmektedir. Savaş sırasında, bugün Türkiye'nin iç kesimlerinde olan topraklara yerleşmiş, günümüzün Ankara

şehrine yakın, Hattuşa (bugünkü Boğazköy) adı verilen muhteşem başkentiyile devasa bir Hitit İmparatorluğu vardı. Troya'nın Hitit İmparatorluğu'nun müttefiklerinden olduğuna dair sağlam kanıtlar bulunur. Ege Denizi'nin kıyı bölgelerine doğrudan hükmetmek Hititleri ilgilendirmiyordu. Fakat Peloponnesos Yunanistan'ndaki Mykenai halkının orada kendilerine bir yer edinmesini de istemezlerdi. O devrin Yunanlıları –hadi alışıldık kullanımdan ayrılmadan onlara böyle diyelim– Vikingleri aratmaz, Ionia kıyılarına sık sık akınlar düzenlerlerdi. Gerçek hayattaki Agamemnon'un küçük bir düzenli filoya sahip, cesur ve gözü aç savaş beylerinden biri olduğunu hayal edebiliriz. Hititlerin müttefiki olarak Troya'nın üstüne düşen, bugün Türkiye'nin batı kıyıları olan bölgede onların kök salmalarına engel olmaıktı. Troya'nın, günümüzde Çanakkale denen kıyıların ortasından geçen gemi yollarının her iki tarafında konuşlanması onu ideal bir tampon devlet yaptığı gibi, uygun rüzgârları beklerken limanında barınan gemilerden aldığı ücretler sayesinde olağanüstü zengin bir kent haline getirmişti. Biz bunu Troya Savaşı'nın *Realpolitik* açıklaması olarak görebiliriz: Büyük bir imparatorluk adına dışarıdan gelen tehditlere karşı müttefiklerinden birinin yürüttüğü bir vekâlet savaşıydı. Ne var ki, Homeros'un yazdığı o belirli savaşın parlama noktası pekâlâ Paris'in Helene'yi kaçırmasına benzer bir şey olabilirdi. Tunç Çağı'nda savaşlar genellikle böyle cinsel ihtiras, gururun incinmesi veya konukseverlik kurallarının ihlali gibi birtakım kişisel tahkirden ötürü intikam alma ya da cezalandırma hakkı olarak görülürdü. Dolayısıyla Helene'nin kaçırılması, bugün adına jeopolitik sebepler dediğimiz, her iki tarafın da geldiğini gördüğü bir savaşa uygun bahane olabilirdi. İşte o savaşta, galibiyeti teşvik edici ekonomik kazanımlar ne olursa olsun, dövüşerek zafere ulaşma peşinde koşan Akhilleus ve Hektor gibi isimleri olan adamlar çarpışmış olabilir pekâlâ.

Gördüğümüz üzere Akhilleus, Kral Agamemnon'un kendisine tiran gibi davrandığını düşünmektedir. Yunanlardan itibaren monarşi daima tiranlık tehlikesiyle yakından bağlantılı olmuştur; çünkü en basitinden, uyruğundaki insanlar üzerinde mutlak iktidar gücüne sahip bir hükümdar onlara zulmetmeye muktedir olurdu. Antik Yunanlar açısından bu türlü bir zulümde korunmak *basileus* adını verdikleri, kan bağıyla kral soyundan gelen, dolayısıyla krallığının kanunlarıyla âdetleri de dahil süregelen geleneklere saygılı, dürüst bir kralla mümkündü. Babasının mülkiyetindeki tahta geçtiği için ne başkalarının mülküne zarar verir ne başka babaların mülklerini kendi çocuklarına miras bırakma hakkını ihlal ederdi. Krallık Tanrısal bir hava da verirdi ona – krallar çoğu zaman bir tanrının soyundan geldiklerini iddia ederler, hatta bazen başrahip görevi görürlerdi. Kralların bu sayede dinin gereklerine uyacakları, başkalarına adil davranacakları, alçakgönüllü olup kibirden ya da aşırı zevklerden kaçınacakları ve atalarına saygı gösterecekleri

umut edilirdi. Örneğin, aşağı yukarı MÖ 9. yüzyılda henüz Yunanların büyük bölümü tarafından bilinmeyen Homeros'un şiirlerini derlediği sıralarda tarihi gelişmeye başlamış antik Roma'da, kral aynı zamanda *pontifex maximus*, yani başrahipti. Romalılar krallarından kurtulup cumhuriyet kurdukları zaman başrahiplik makamını korumuşlardı; başrahipte hükümdarın tek bir kişide birleştiğinin yansıması olarak ekseriyetle aristokrasiden gelen biri tarafından devletin sağladığı ve kralın evi anlamında hâlâ *Regia* denen resmi bir konuttan idare edilirdi. O binanın kalıntıları yakın bir tarihte Roma Forumu kazıları sırasında günışığına çıkarılmıştır.

Homeros'un şiirlerinde söz ettiği krallık türünde kralın iki önemli işlevi olurdu. Kendi gibi doğuştan soylu savaşçıların başıydı, barış zamanında da bizzat (şiddete başvurup sömüren kötü bir baba değil de, iyi baba olması umut edilen) babalık yaptığı tek bir hanenin reisi gibi hükmederdi tebaasına. Bir kralın savaşta aristokrat dostlarına önderlik edebilmesi için kendi değerini, dövüşürken gösterdiği cesaretle yönetmeye uygun olduğunu kanıtlamasını gerektirirdi. Ayrıca keyfi davranma yetkisini belli ölçüde sınırlı tutması zorunluydu çünkü savaşçı dostlarına hesap vermeliydi; bazı bakımlardan onlarla eşit sayılırdı, ama eğer beklentileri karşılayamaz veya onlara kabalık ederse, içlerinden biri kendisiyle taht kavgasına tutuşabilirdi. Henüz ortada ünlü Yunan falanks düzeni veya Romalı lejyonerler gibi safları sıklaştırarak savaşan daimi ordular yoktu. Tunç Çağı'nda bir kral, silahlı mücadeleye girerken Ortaçağ şövalyeleri misali, aristokrat savaşçı dostları etrafında olurdu.

Antik Yunanların gözünde monarşi aynı zamanda ailenin ve aile üyelerinin önemiyle yakından bağlantılıydı. Bunu *oikos* sözcüğüyle karşılıyorlardı; hane halkını gereğince çekip çevirme sanatına da *oikonomia* denirdi, bizim kullandığımız ekonomi sözcüğü buradan gelir. Aile, bir başka deyişle mülkiyet, aynı zamanda evlilik ve çocuk yetiştirmeyle ilgiliydi. Kral, aslına bakılırsa o âlemin hane reisiydi; mülke ve aile hayatına saygısı diğer hane reislerinin sembolü ve teminatı olurdu. Elbette nüfusun çok küçük bir bölümünden söz ediyoruz –savaşta kralın yanı başında çarpışan soylular barış zamanında kendi hanelerinin ve arazilerinin başına geçerlerdi. Geri kalan herkes birer köle, serf veya marabaydı. *İlyada*'da ve bilhassa *Odyseeia*'da barış zamanındaki bu hayattan kesitler görürüz. Kralın savaşçı dostları onun sarayında toplanırlardı –antik Yunan'da *megaron* sözcüğü esasen “büyük saray” anlamına gelir. Modern bir başkanlık sarayının aksine, devlet dairesi olarak pek bir anlamı yoktu. Sadece çok büyük özel bir konuttu. Kraldan beklenen, diğer savaşçılara tıka basa yiyip içecekleri düzenli ziyafet şölenleri düzenlemesiydi. Buralarda kendi serüvenlerinin yanı sıra geçmişin kahramanları, Zeus'un hareketli cinsel hayatı, insan kadınlarla nice ilişkileri ve bundan dolayı gazaba gelen karısı Hera dahil, tanrıların hakkında öyküler anlatılırdı. Sofrasında soyluları

ağırlarken kral bir bakıma onlara babalık eder, buna karşılık onlar da kendi aile üyeleriyle hizmetlilerine daha küçük çaplı da olsa aynı rolü oynarlardı.

Odysseus'un oğlu Telemakhos'un, Troya Savaşı başladığından beri, yirmi yıldır kayıp olan babasını bulmak ve İthaka krallığına getirmek üzere yola çıktığında kurulan bu sofralardan birini Homeros *Odysseia*'da çarpıcı bir dille tasvir eder. Telemakhos bu seyahatleri sırasında mola verdiği Menelaos'un sarayında cana yakın bir şekilde karşılaşır. Homeros kara bir mizahla, Paris'le birlikte kaçarak pek çok cana mal olacak on yıllık bir savaşın başlamasına yol açan Helene'yi tasvir ederken, görünüşe bakılırsa, yara bere almadan ve lekelenmeden geri geldiğinde, ona merhamet eden boynuzladığı kocasına kendinden emin bir tavırla her zamankinden daha çok söz geçirdiğini anlatır. (Nedense gözümün önüne, genç Telemakhos içeri girdiğinde hayranlıkla ona, "Zev-kil'im!" diyen Zsa Zsa Gabor geliyor). Hepsinin kilit rol oynadığı Troya Savaşı'ndaki büyük kahramanlıkları anlatan şarkılarıyla sanki Homeros zamanda yolculuk yaptıktan sonra geri gelip kendi şiirinde küçük bir rol almışçasına, gezgin bir ozanın yemeğin ardından çıkagelmesi rahat ve hoş bir ortam yaratır. Barışın ve uyumun yeniden sağlandığı bir hava vardır –kral ve kraliçe yeniden bir araya gelerek soylu dostlarıyla çevrili hanelerinde mutlu mesut yaşarlar; İlion kıyılarında yıllarca süren fedakârlık ve mücadeleden sonra herkes rahatlamıştır. Hanedanlık geniş çatısı altında aile hayatıyla savaşı onurunu mükemmel bir biçimde kaynaştırır.

Telemakhos yollara düştüğünde geride bıraktığı İthaka kraliyet konağındaki hava bambaşkadır oysa. Kral Odysseus kaybolunca düzen bozulmuştur. Odysseus'un öldüğüne kendilerini inandıran soylular tamamen yoldan çıkmışlardır. Orada olsaydı, sadece krallarının vereceği şölene davet edildiklerinde gidecekleri konağa, en basit terimiyle doluşarak diledikleri gibi yiyip içmeye, vur patlasın çal oynasın eğlenmeye ve içlerinden biriyle evlenmesi için Odysseus'un karısı kraliçe Penelopeia'ya devamlı baskı yapmaya koyulmuşlardı. Böyle üstelemeleri ne kadar tahkir edici olsa da, düpedüz tehdide varsa da, biraz haklılık payı yok değildi. Aradan yirmi yıl geçtikten sonra artık Odysseus'un öldüğü belliydi, monarşinin en kısa zamanda yeniden eski haline kavuşturulması gerekiyordu. Bunun en iyi yolu, savaşı aristokrat sınıfın doğuştan soylu üyelerinden birinin, ölen kralın dul karısını kendine kraliçe olarak almasıydı. Böylelikle süreklilik korunacak, taht da en asil kandan gelenlerde kalacaktı. Bir başka deyişle, kötü davranışlar sergileyen soylular düzeni yeniden sağlayacak ve kendilerini hizaya getirecek yeni bir lider belirlemeye bakıyorlardı. Kendi hanelerinde yerlerini sağlamlaştırmak için bütün İthaka krallığını oluşturan hanedanlığın tepesindeki adama ihtiyaçları vardı. Gelgelelim, Penelopeia kocasına fena halde sadık olduğu ve onun hâlâ yaşadığına kesinlikle inandığı için onların kendisine yaklaşmalarına

karşı koyuyor, içki âlemlerine katılmayı reddediyordu. En büyük umudu, Telemakhos'un –eğer Penelopeia yeniden evlenir ve yeni bir veliaht doğurursa onun tahta geçişi de tehlikeye düşerdi– babasını bulması ve krallıkta düzeni yeniden sağlaması için geri getirmesiydi.

Odysseia'nın kahramanı Odysseus ile *İlyada*'daki başkarakter Akhilleus arasında çok ilginç bir tezat bulunur. Akhilleus eylem adamıdır. Savaş onun için en uygun ortamdır. Homeros bize Akhilleus'un aile hayatı ya da oğlu Neoptolemos hakkında hiçbir şey anlatmaz; çünkü onu anlamamızda bunların bir önemi yoktur. Atılgan ve dobradır, görüşlerini asla saklamaz Akhilleus daima kendi bildiğini okur. Buna karşılık Odysseus öngörü ve kurnaz planlar yapma yeteneğine sahip. O bir savaşçı elbette, ama hedeflerine ikna, strateji ve kandırma yoluyla ulaşma niyetinde olan biri. Homeros ona "binbir düzenli yaman adam" diyerek onun diğer bütün Yunanlardan çok daha iyi düzen kuran veya pratik akla sahip biri olduğunu söyler. *İlyada*'da önemli bir rol oynamazken, *Odysseia*'da, bu tahta at kente girdiğinde Troyalıların meraka kapılacağı düşüncesiyle Troya Atı stratejisini tasarlayanın o olduğunu öğreniriz. Böylelikle Akhilleus'un savaş alanındaki bütün cesaretinden daha kesin sonuç alıcı bir tezgâh kurarak Troya'nın yenilgiye uğramasına yol açmıştır. Odysseus insan psikolojisini anlamada Akhilleus'tan daha iyi, ille de çatışmak yerine aklıyla zafer kazanmaya hevesli de olsa, kendi ailesine ve aşk hayatına ilgisi, ısrarla şiddet gösteren Akhilleus'unkinden daha fazlaydı. Akhilleus savaşçı ihtişamını daima tek başına sahiplenirken, Odysseus seyahatlerinde büyücü bir kadın dahil, çok sayıda ilginç kimseyle kısa ilişkiler kurar ve her ne kadar karısına derin sevgi duymaktan, sonunda gözyaşları içinde kavuşacağı oğluna dönmek istemekten vazgeçmese de bir başka kraliyet ailesine güveyi bile girer. Akhilleus'un tersine, o hem savaş hem barış adamıdır. Ancak bu, Odysseus'un yufka yürekli veya barışsever olduğu anlamına gelmez. Ülkesine döndüğü zaman kimliğini açığa vurup tahtını geri almadan önce soyluların tahkir edici davranışlarını gözleyebilmek için yol arkadaşı, bilgelik tanrıçası Athena'nın yardımıyla ihtiyar bir adam kılığına girer. Sanki onlara duyduğu kızgınlık iyice artsın istemektedir. Kim olduğunu açıkladıktan sonra, konağın her yanı kan gölüne dönene dek yüzden fazla soyluyu sistemli bir biçimde katliamdan geçirir. Gerektiğinde Akhilleus'un hiddetini, bir kralın alametifarikasını gösterme yeteneğinden yoksun değildir.

Homeros'un krallık tasvirlerinin bütün içeriğini bir araya koyduğumuz zaman, reislerinin önderliğinde atlarını muharebe alanına süren, sonra harlı ateşin yandığı, şakalarla, fıkralarla herkesin kahkahadan kırıldığı büyük avluda, yiyecek ve içeceklerle dolu masanın başına kralla ailesinin kurulduğu sofralara oturup afiyetle ziyafet çeken silah arkadaşlarını karşımızda capcanlı görürüz. Şafak sökmeye yakın çoğu uyumak için yerlere kıvrılırken, kral

ailesi ve muhafızlarla birlikte avludan kalkar, istirahatgâhına çekilirdi. Tunç Çağı tam da böyledir, ama aynı zamanda Roma İmparatorluğu Dönemi'nde (imparatorluğun merkezinde işgalci güce dönüşmeden önce) Vizigotlarla diğer Cermen kavimlerinde, Fatih William'ın Norman asilzadeleri arasında Newfoundland'deki kazılarda gün ışığına çıkarılan dar-uzun Viking evlerinde ve VIII. Henry'nin uyumsuz sarayında sürüp gitmiş yaşam tarzı da kaba hatlarıyla böyle tasvir edilir. Bizler tarihin ekseriyetle tek bir yöne doğru ilerlediğini, bir devrin kendinden önceki izleri kısa yoldan sildiğini düşünürüz. Bu görüşe göre Tunç Çağı “son” bulmuştur. Oysa tarihi katmanlar halinde düşünmek herhalde daha doğru olur. Eski katmanların üzerine yenileri gelir, ama eskiler kendi zaman dilimlerinde devam ederler. Aşağıda göreceğimiz gibi, antik Yunan Homeros'un epik şiirleri derlendikten sonra gelen birkaç yüzyıl içinde büyük bir değişime uğradı, hem de onun yeniden yarattığı Tunç Çağı kültürünü (her ne kadar esin kaynağı olmayı sürdürdüyse de) uzak geçmişe gönderecek kadar. Fakat başka bakımlardan Tunç Çağı'na ait şövalyeler gibi dövüşme kültürü düpedüz varlığını sürdürdü ve başka yerlerde, örneğin Cermen kavimlerinin beyleri ile derebeyleri arasında gelişti. Yeri gelince bizim hikâyemizde de yeniden boy gösterecek. Antik Yunan'ın klasik devrinde tiranlık kariyerinin seyrini izlemeden önce çok başka ama eşit ölçüde önemli bir izi sürmemiz gerekiyor.

Dünyanın Kralları: Evrensel Monarşi

Yunanistan'da Mykenai kalıntılarını ve günümüzün Türkiye'si'nde Hitit İmparatorluğu'nun başkenti Hattuşa harabelerini görmeye gidenler, ikisinin girişinde de kentin sembolik bekçileri olan oyma kabartmalı ikiz aslanların koruduğu devasa “aslanlı kapılar” olduğunu çoğu zaman şaşkınlık içinde fark ederler. Fakat benzerlik bu kadarla kalmaktadır. Mykneai krallarının –Agamemnon'un da bunlardan biri olduğuna inanmayı yeğliyorum– merkezi, korunaklı olması için iki dağ tepesinin arasına gizlenmiş, tek bir yolla birbirlerine bağlanan, küçük, sık bina kümelerinden ibaretti; ayrıca seçkin insanlara ait, deniz seviyesine uzanan savunma amaçlı duvarlarla çevrili tolos ve kuyu mezarlar bulunurdu. Uzaktan bakıldığında sadece bir kaya sırtına benzeyen bu yer, Aslanlı Kapı'ya varana dek neredeyse görünmez (antik dönemlerde de pek farklı olmasa gerek). Saldırlara karşı ek önlem olarak kendilerini savunmak için kulübelerini kümeler halinde bir tepenin arka sırtlarına inşa eden Ortaçağ Sicilyası'ndaki çiftçilerin yaptığı gibi göze batmamasına özen göstermiş olabilirler. Yerleşim alanını megaron dahil, boydan boya bir saatte yürüyebilirsiniz. Bunun tersine, 23 kilometrekareyi kaplayan Hattuşa harabelerinin devasa boyutları ve karmaşık yapıları kesinlikle baş döndürücüdür. Muazzam temel tabanları bu yapıların ne

kadar heybetli olduğunu hâlâ yansıtmaktadır. Kocaman saraylar, tapınaklar, çarşılar, idari bürakrasinin odaları, ayrıca bekçi kuleleri ve çıkışı kapılarıyla korunan çok sayıda geniş evler vardı. Denize epey uzak olan Hattuşa, gururla ve ele geçirilemez ihtişamıyla yükselirken kilometrelerce öteden fark ediliyor olmalıydı. Agamemnon'un kalesi yerel bir küçük çiftçi krallığıyken, belli başlı nice şehirleri ve limanlarındaki yüz binlerce tebaasıyla Hattuşa, bugünkü Türkiye'nin, Suriye ve İran'ın büyük bölümünü kapsayan bir imparatorluğun başkentiydi. (Duvarları ve içkalesiyle Yunanları müthiş etkileyen *İlyada*'daki Troya, gördüğümüz üzere, olsa olsa Hititlere bağımlı kukla devletlerden biri olabilirdi.) Aynı zamanda düzenin ve erkin, Hititler tarafından kullanılan simgesinin ta kendisiydi, mutlak itaat karşılığında çok sayıda tebaasına güvenlik sunan bir erkti bu. Şehirse, tiranlık gücünün yarattığı düzenli bir dünyanın simgesi idi aslında.

Hattuşa'nın kendisi, güç kullanarak dünyayı zorla düzene sokmak amacıyla kurulmuş insanlık tarihinin başlarına kadar uzanan, doğudaki Ninova, Sümer ve Nebukadnezzar'ın ünlü asma bahçeleriyle muazzam zigguratın –Mezopotamya'ya özgü teras basamaklı piramit– evi olan ve muhtemelen Kutsal Kitap'taki Babil Kulesi'ne esin kaynağı olmuş Babil dahil dizi dizi imparatorluk başkentlerinden biriydi. Bu inanılmaz antik yerlerden geriye kalanlar, onları görmeye Londra'ya ve Berlin'e gidenleri hâlâ heyecanlandırır. İmparatorluk olmanın tek taraflı faydası, önceki imparatorlukların kalıntılarını barındırmaktır. Londra'da British Museum ile Berlin'de Pergamon Müzesi (Pergamonmuseum) fetihle, haraçla, kafaya silah dayayıp tehditle ya da silah ve haracı birleştirerek ele geçirdikleri tarihin en büyük arkeolojik ganimet koleksiyonunu kendi aralarında pay etmişlerdir. Londra'da sırlı, güzel tuğlalardan yapılma, Babil'den getirilmiş birtakım hayvan kabartmaları (ve Assur kralı II. Assurbanipal'in sarayından harikulade bir insan-başlı kanatlı boğa) vardır; fakat Berlin, hâlâ göz kamaştırıcı maviliğiyle parlayan uçsuz bucaksız yüzeyi üstünde yürüyen zarif altın aslanlarla, boğalarla süslü muazzam İhtar Kapısı'nın restore edilmiş kalıntılarını Babil Galerisi'nde barındırmakla, parmağını dahi kıpırdatmadan kazanan taraf olmuştur. Kapıdaki yazıtta şöyle der:

Nebukadnezzar, Babil Kralı, sadık prens, Marduk'un iradesiyle atanan Nabu'nun gözbebeği, bilgelige kucak açmış, Tanrısal varlığı derinden kavramış, majestelerine hürmet eden Esagila ve Ezidi kültlerinin bakımına yürekten özen gösteren ve Babil ile Borsippa'nın esenliğiyle devamlı ilgilenen yorulmak bilmez hükümdar, Nabopolassar'ın ilk erkek evladı, Babil Kralı.

Nebukadnezzar girmek üzere olduğunuz muhteşem şehrin kimden sorulduğunu açık seçik belirtir:

Her iki kapı girişleri... Babil'den uzanan dolgu yolu izleyerek gitgide alçalmakta. Bunun için ben de bu kapıları alacağı ettim, temellerini asfalt ve tuğlalar ile su tabakasına oturttum ve üzerine güzelim öküzler ile ejderhalar işlenmiş mavi taş tuğlalarla inşa ettim. Damların üstünü boydan boya katranağaçlarıyla örttüm. Kapı açıklıklarının hepsine tunçla süslü katranağacından kapılar astım. Kapı geçişlerine yaban öküzleri ve İstar'ın yırtıcı ejderhalarını yerleştirdim ve böylece herkes görsün, hayran kalsın diye görkemli bir biçimde bezedim. Tanrıların Efendisi Marduk'un en yüksekteki şölen evi, sevinç ve ayın yeri... tapınağı Babil çevresindeki bir dağ gibi sapasağlam yaptırdım...

Nebukadnezzar'ın kendine biçtiği niteliklere ve yeteneklere bakın, işte Homeros'un anlattığı krallar diye bildiğimiz vurdumduymaz yağmacılar olan Tunç Çağı Yunanlarından ne kadar ileriye gittiğimiz ortada. Nebukadnezzar diyor ki, kendisi sağduyulu ve "bilgelige kucak açmış" biri. Tanrıların en sadık kuludur o. Kentin esenliği için endişe ediyor ve günün her saatini iyi yönetmek için harcıyor. Diyor ki, insan Akhilleus ile Agamemnon'un bu sözlerle kakhahalara güldüğünü işitebilir, aynı fikirde oldukları sayılı konulardan bir bu: Alçakgönüllü olmak. Şunu da ekleyelim, kendisi bir mimar, kent planlayıcısıdır ve kentin süslerini kendine ayırır. Yine de Agamemnon'un çinilerin rengine karar verdiğini göz önüne getirmek zor.

Bu Doğulu krallar bütün dünyanın kralı olmaya göz dikmişlerdi. Onların gözünü bürüyen bu hırs kendi servetleri ve zevkleri uğruna değil –bunları da elde ederlerdi tabii– ama kargaşaya düzen getirmek, barbarlığı ince uygarlığa çevirmeye zorlamak, böylece özgürce çalışabilsinler ve barış içinde refaha ersinler diye tebaalarına güvenlik sağlamak içindi. Bunlar arasında (galiba içlerinde en eski krallık olan) Mısır firavunları, Babil, Assur ve Med imparatorlukları tarihte en çok iz bırakmışlardan biri olarak zirveye çıkmış, ondan sonra gelenler eski Yunan'a en ağır ölüm tehlikesini yaşatmış Pers İmparatorluğu'nun Ulu Kralı, Büyük Kyros da var.

Bu uçsuz bucaksız doğu imparatorluklarında kral olmanın ne anlama geldiğine bakıldığında, Homeros'un şiirlerinde tasvir ettiği kralları bey veya savaş beyi olarak tanımlamak daha doğru olur. Agamemnon içi dışı bir, her şeye kuşkuyla bakan, zulme yatkın ve ileriye görebilen biridir. Bir kere bile halkının, özellikle de sıradan insanların refahıyla ilgilenen bir adam olarak tasvir edilmemiştir. Onun tek önemseddiği, kendi kavmiyle diğer aristokrat kavimleri memnun etmek ve akıllı uslu davranmalarını sağlamaktır. Bilge olduğunu iddia etmez –öngörü, Odysseus gibi bir danışmana bırakılabilir– ve elbette alçakgönüllü davranmaz. Fakat yanına yaklaşılabılır. Hatta soylu dostları ona kafa tutabilir. Eşitler arasında en önde o vardır, ancak olup bitenlere ilişkin diğer kavim beyleri söz sahibidir. Sophokles'in tragedyası *Oedipus Tyrannus* –Kral *Oedipus*– çok daha ilerki bir tarihte, MÖ 5. yüzyılda yaşanan Perikles Çağı sırasında yazılmış olmasına karşın, Tunç Çağı monarşilerinde iktidar yapısının içyüzü hakkında ilginç bilgiler verir. Halkın önünde *Oedipus*, Thebai kentinin tartışmasız efendisi olarak karşımıza

çıkarmak. Oysa kapalı kapılar ardında iktidarını, kavmin soylularından Kleon ile paylaşmak zorunda olduğunu öğreniriz. Bunun bir nedeni de kendisine miras kalmayan ama Kral Laios'un öldürülmesiyle taht boş kalınca kente korku salan Sphinks'i yenerek gösterdiği olağanüstü hüner sayesinde o makama gelmiş "yeni bir adam" olmasıdır. İşte bir kraldan çok bir "tiran" olması da buradan ileri gelir. İkisi arasındaki bu önemli farka daha sonra geleceğiz.

Homeros'un resmettiği, başta Zeus olmak üzere Yunanların taptığı ölüm-süz Olympos tanrıları ölümlülerle aynı niteliklere sahiptir. Dövüşürler, dalaşırlar, eşlerini aldatırlar ve ancak efendilerin efendisi tarafından hizaya getirilebilirler. *İlyada*'daki en gülünç sahnelerden birinde, bir gün Olympos'tan kalkıp aşağı inerek Yunan veya Troyalı, kendi seçtikleri insanlarla omuz omuza savaşırlar; hatta Athena Aphrodite'nin memelerine yumruk atınca iş hokkabazlığa kadar varır. Renkli tanrıların bağımsızlığı, Yunanların çokuluslu herhangi bir evrensel otoritenin boyunduruğuna girmeyi reddetmesini yansıtmaktadır. Onlar için hayatın anlamı küçük, dostça bir topluluk olan *polise* veya "kent-devlet"e odaklanmıştı, eğer henüz herkes birbiriyle tanışmadıysa, buna ramak kalmıştı. Ünlü bir Klasik Çağ uzmanı, Sir Ernest Barker, bir keresinde, "bu küçük, birbirine yakın toplumlarda yaşamak, kilise cemaatine mensup olmayı aratmazdı" diye belirtmişti. Her kentin kendi tanrıları, kendi efsaneleri, kendi kahramanları olurdu. Atinalılar yaşadıkları kentin, bugün Akropolis'in yükseldiği yerde, deniz tanrısı Poseidon'un Athena'ya yenik düştüğü zaman kurulduğuna inanıyorlardı. Yunan kentlerinin pek çoğu, hatırlanamayacak kadar eski bir zamandır varolduklarına, kelimenin tam anlamıyla o toprağın ürünü olduklarını inanmıştı. İlle de kendi kendilerini yönetmeleri gerekmezdi. Halk hükümeti genel anlamıyla Tunç Çağı'na ait bir kavram değildi, zaten bizim hikâyemizde daha uzun süre görünmeyecek. Ne var ki, yaman bir şekilde bağımsızdılar. İşte bu Yunanlar ile Büyük Kyros'un kurduğu çokuluslu uçsuz bucaksız imparatorluk arasındaki kaçınılmaz karşılaşmaya dek, bugünkü Yunanistan topraklarına ve o tarihte Ionia diye bilinen Türkiye sahillerine yayılmış böyle devletçiklerin sayısı 3.000 kadardı.

Dünyaya veya en azından kendi halklarına uygarlık, düzen ve iyi yönetme sanatı getirme görevinin, antik Yunan tarihinde ya da onun Mykenaili ve Minoslu selefleri arasında hiç varlık göstermediğini söylemek fazla abartılı olurdu. Sir Arthur Evans tarafından kazılarak gün ışığına çıkarılan Knossos'taki Minos sarayı, Klimt'in yaptıklarını andıran freskleriyle kozmosun bir tür aynası olarak Hitit ve Babil yapılarıyla birtakım ortak özellikler taşır. Saray biraz da ziggurata benzetilerek tepeye inşa edilmişti. Söylenceye göre, Zeus'un doğduğu dağa bakan bir noktada ünlü boğa güreşleri yapıldı. Boğaların üzerinden atlayan güreşçilerin yaptıkları hareketlerin anlamı

yıldızların hareketlerini yansıtmak olabiliirdi. Sarayın kocaman, dolambaçlı, çok odalı iç mekânı, Atinalı kahraman Theseus'un yarı-insan, yarı-boğa, canavar Minotauros'a karşı mücadelesinden doğan Labyrinthos efsanesi, genç kent-devletin Minos hegemonyasının ağırlığını sırtından atma mücadelesinin yankısı olabilir.

Antik Yunanlar ayrıca dört bir yana yayılmış sayısız Yunan kent-devletindeki tapınakların kabartmalarında tasvir edilmiş Devlere Karşı Savaş, *gigantomakhia* diye anılan bir efsane geliştirmişlerdi; bunların bugüne dek ayakta kalmış en muhteşem örneği Pergamon'dan gelir ve (tahmin ettiğiniz gibi) Berlin'deki Pergamon Müzesi'nde bulunmaktadır. Olympos tanrılarının daha önceki canavar tanrılar ırkından gelen titanları nihayet yenilgiye uğrattığı bu yaman ve kanlı savaş da barbarlık, çirkinlik ve kaba kuvvete dayalı gaddarlığa karşı güzellik, düzen ve adalet güçlerinin mücadelesi şeklinde yorumlanabilir pekâlâ. Hatta alabildiğine ihtiras, şehvet ve saldırganlıkla kendini gösteren insanın kendi içindeki vahşi hayvan karşısında soyluluğun, sanatın ve aklın üstün yanı arasındaki mücadeleye de benzetilebilir. Kısaca, uygarlık adına tiranlık (Olympos tanrıları ve onların efendisi Zeus), barbarlık, cehalet ve vahşete dayalı tiranlığın hakkından gelmektedir.

Yunanların kendi yaşam tarzlarını insanlığı daha ileriye taşımayı, uygarlaştırmayı hedefleyen bir amaçla ilk ilişkilendirmelerinin etkileyici bir başka örneği, Delphoi'daki Apollon Tapınağı'dır. Bulanık mitler, yaman bir barbar savaşçı tanrının uzak kuzeyden yerleşim yerine inerek Toprak Ana Gaia'nın kutsal pınarlarından birini koruyan bir ejderle dövüşüğünü ve onun canını aldığını anlatır. Sonra mucizevi bir biçimde, Gaia'nın kadınsı niteliklerine bürünüp başkalaşarak "Pythia" yani Python Kâhin olur (koruyucu ejderinden dolayı bu adı almıştır); bu da o günden itibaren Apollon'un kutsal alanının içindeki toprakta bulunan bir çatlaktan çıktığı varsayılan buharın anlamını yorumlayarak tanrının kehanetlerini dile getirecek rahibelerin ilkidir. Apollon aynı zamanda hezimete uğramış yılanla ilişkilendirilen bilgeliği de içine çekmişti. Eskiden yaman bir ejder olan ama artık ufalmış ve uysallaşmış yılanın o günden itibaren tanrının ayaklarının dibine çöreklenildiği görülecektir. Böylece Delphoi'da artık Apollon'dan mutlaka "Pyhtia Apollon" yani Pyhton'un Apollonu diye söz edilir olmuştu. Bununla da kalmaz; kadınsı, içgüdüsel ve yılanı nitelikleri özümsemekle, özünde barbar, kuzeyin savaş tanrısı Plaksiteles'in ve klasik dönemden başka heykeltıraşların heykellerinde görülen üstün güzellikteki Apollon'a dönüşür. Erkeksi kuvvetle kadınsı içgüdüyü ve yılan aracılığıyla doğanın bilgeliğini birleştirdiği için Apollon hep genç ve bazen yuvarlak kalçaları, iri memeleriyle dış görünüşü çift cinsiyetli biridir. Doğanın doğurgan güçleri üstünde kaba tiranlık kudretinin kullanılması, cesareti bilgiyle pekiştiren niteliklerin karışımına yol açar. Pythia Apollon güzel sanat-

ların ve iyi yönetme sanatının özel koruyucusudur. Tapınak alanı uygarlık ve barbarlık arasındaki bu gerilimi somutlaştırır ve bugün oraya yolculuk eden herkes bunu hemen hissedebilir. Sarp, karanlık, hayal meyal görünen kayalığı epeyce tırmandıktan sonra ansızın dünyanın tepesinde baş döndürücü bir gökyüzü manzarası sarar sizi; tapınak kalıntıları tam da yerin gökle buluştuğu noktada ışıldarken, Apollon kutsal alanı, güneş ışığı misali karanlığın güçlerini uzakta tutar. Yunanların uygarlaştırma görevinin sembolü Delphoi'un önemi, bilhassa MÖ 5. yüzyılın klasik dönemi boyunca kent-devletler için adeta Birleşmiş Milletler genel merkezi işlevini üstlenmesiyle kanıtlanmıştı. Savaş veya alım satım pazarlıkları ekseriyetle burada yürütülürdü, ayrıca sayısız kent-devletin bu tanrıya ibadete ayrılan kendi yerlerini inşa ettikleri ve değerli armağanlar bıraktıkları ana tapınağın çevresini sarmış bir uluslararası alan bulunurdu. Demek ki Apollon ile Yunanlar "uluslararası" tanrı türüne çok yaklaşmışlardı. Ama bu kadarla kalır. Sadece geçici ittifaklar veya alım satım anlaşmaları yapmak dışında, bu pazarlık mekanizmalarını fiilen bir tür merkezi devlet haline getirmek için hiçbir girişimde bulunulmadı. Büyük Pers Kralı'yla savaşın eşiğinde Yunanların bölünmüşlüğü devam ediyordu ve bundan mutluydular. Tam dünya-devleti modeli ile her yere düzen ve barış getirme dürtüsünü görmek için doğunun ta firavunlara kadar geri giden o çok eski imparatorluklarına bakmanız gerekirdi.

Tunç Çağı kralları yanlarına yaklaşılabılır ve esasen büyükçe evlerde yaşayan kimselerken, Mısır, Babil, Assur ve İran'ın (Pers) doğudaki monarklarının yaşadığı saray-kentlerin boyutu göreni afallatırdı. İçlerinde devasa bahçeleri ve çeşmeleriyle sadece inanılmaz ölçüde lüks yaşama alanları değil, kâtipler, hizmetliler ve diğer bürokratlar için geniş mekânlar da bulunuyordu. Büyük Kyros'un sarayındaki bizzat kendi baktığı bahçeler öyle geniş ve enfesti ki, bugün kullandığımız "paradise" sözcüğünü bize kazandırmışlardır (Yunan dilinde bu bahçelere *paradeisos** denirdi, Kutsal Kitap'a Aden Bahçesi veya Cennet anlamında girmiştir). Bu saray-kentlerin insanüstü ve heybetli niteliklerini, Cecil B. DeMille'in beyazperde destanından fırlamışçasına sütunlar ormanı ve adeta sfenksler geçitiyle, Mısır'ın Karnak kentinde hâlâ hissedebilirsiniz. Büyük Kyros'un Persepolis'teki sarayından geriye fazla bir şey kalmadıysa da, ne kadar ulu olduğu bugün de sezilebilir. Göreceğimiz gibi, Doğu'nun evrensel monarşisi, sonunda Batı'ya taşınmıştı; Roma'da, Palatinus Tepesi'ndeki Flavius Sarayı'nın, Bizans imparatorlarının Konstantinopolis'teki forum ve sarayı kadar Topkapı ve Elhamra gibi Müslüman kraliyet saraylarının kalıntıları da bu mutlak kralların yaşadıkları ortamları yeniden solumamıza olanak sağlar.

Homeros'un beyleri şaşaalı törenlere gerek duymaksızın kendi akranlarının arasında yaşayan, kolayca yanına yaklaşılabılır kimselerken, firavunlardan itibaren Doğulu hükümdarlar, alabildiğine yayılan saray külliyesine kurulup kralın şahsına ne kadar yakın durabildiklerini işaret eden rütbelerine göre, devlet memurlarıyla hizmetlilerin hizaya girerek daima katıldıkları, akla hayale gelebilecek en mükellef tören ve ayinlerle kuşatılırdı. En yüksek rütbeli soyluların bile genellikle huzura çıktıklarında eğilmeleri gerekirdi –ast ya da üst, bütün insanlar onun kullarıydı. Krallara, kraliyet geneline yayılmış kendi anıtsal yontularının canlı temsilcisi insan heykelleri misali, kaskatı ve dimdik durmaları öğretilirdi. Günümüzde bu ortama en çok yaklaşacağımız yer Tanrı'nın ve onun yeryüzündeki vekili için bir bakıma taht odası sayılan St. Peter Kilisesi'ndeki bir ayin olabilir. Oysa Homeros'ta, kralların arasındayken bile meşinin, atların kokusunu duyabilir, kılıçların şakırtısını işitebildirdiniz fakat tanrı-kralların sarayında çıt çıkmazdı; her yerden şatafat, tutsu kokusu fişkirir, çanlar tıngırdardı.

Nebukadnezzar örneğinde gördüğümüz gibi, bu Doğulu krallar tanrılarla yakından ilişkilendirilir, bazı bakımlardan ölümlü bedenlerinde Tanrısal gücü barındırırlardı. Bugün hâlâ heyecan uyandıran piramitlerde ve Krallar Vadisi'nde doruğuna çıkan ölümden ölümsüz hayata geçişin Mısır uygarlığının başlıca örgütlenme ilkesindeki yeri, henüz net olarak görülmemiş olan Mısır firavunlarında bu özellikle göze çarpar. Firavunların göğe ve ebedi hayata aktarılmasında bütün Mısırlıların her nasılsa payı olurdu sanki; öyle değilse, en azından onlara gidilecek yolu gösterirlerdi. Mısır en parlak günlerinde kendinden sonra gelen doğudaki imparatorluklar gibi, karmaşık yol şebekeleri, posta hizmeti ve hamamları, okulları, çarşıları, tiyatroları ve kütüphaneleriyle güzel kentler idame ettirmişti. Söylendiğine göre, Octavius Caesar ilk kez Mısır başkenti İskenderiye'yi gördüğünde öyle kendinden geçmişti ki, hemen oracıkta Roma'yı da aynı seviyeye çıkarmaya ant içti (sonradan "Roma'yı tuğladan bir şehir olarak buldum, mermer bir şehir olarak bıraktım" diye övünecekti). Hukuk kuralları, sağlık tesisleri, askeri karakollar, mahkemeler ve elbette nice kutsal yerler vardı, hepsi firavunların süper devletince muhafaza edilmekteydi.

Doğu'nun büyük monarşileriyle antik Yunanlar arasındaki en çarpıcı farklılıklar askeri alanda görülürdü. Homeros'un epik şiirlerinde anlatılan, reisleriyle birlikte at sırtında savaş alanına ilerleyen düzensiz şövalye alayı yerini Sparta'nın örgütlü falank düzeninde yürüyen saflara bırakırken, esas itibariyle küçük kalmış, fiili mücadelede ihtiyaç duyulmayan yurttaşlardan kurulu Yunan orduları tarlalarını sürmek üzere evlerine dönerlerdi. Bunun aksine, Yunanların aşına oldukları dünyada ve özellikle İran örneğinde eşi benzeri olmayan doğu imparatorlukları, akın akın piyade, atlı ve zırhlı savaş

arabaları (uçsuz bucaksız savaş filolarını saymaya bile gerek yok) dahil, yüz binlerce askeri olan, muazzam, daimi ordular beslerlerdi.

Tanrı-kralın bizzat ordularının başına geçip geçmeyeceği zamana ve mekâna göre değişirdi. Firavunlar arasında II. Ramses gibi büyük askerler olmasına rağmen, bazı akademisyenler Mısırlıların zaferlerini çağrıştıran resimlemelerin çoğu zaman büyük ölçüde sembolik olduğunu düşünürler. Yani alçak kabartma bir panoda, askeri birliklerinin başına geçmiş savaşan firavun, genellikle yılanlar ve diğer tehlikeli hayvanlarla temsil edilen kargaşa ve karmaşa güçlerine karşı kazandığı zaferi, asıl düşman karşısında öyle kolay kolay kazanmazdı. Pers İmparatorluğu'nun kurucusu, muharebe planları bugün hâlâ West Point ve diğer askeri akademilerde öğrenilen Büyük Kyros, tarihin tartışmasız en büyük komutanlarından biriydi. Aynı zamanda, saltanatına boyun eğmeye, ekonomik refaha kavuşmaya, ordusuna ve bürokrasisine girmeye, liyakatına göre terfi etmeye istekli oldukları sürece, yeni tebaaları bağrına basan büyük bir atılımcıydı. Başta Kyros'un kurduğu olmak üzere, bu imparatorlukların bir başka alametifarikası da kozmopolit olmalarıydı. Yaşadıkları kent-devletler aşırı derecede kabile toplumu olan ve dışarıdan gelenlere genellikle dostça davranmayan –Sparta sınırına yaklaşan biri olduğunda kibarca ama sertçe geri çevrildiği söylenirdi– Yunanların aksine, Kyros fethettiği topraklardaki tebaaya kendi yerli Perslerine tanıdığı ayrıcalıkları sağlardı.

Kyros'un bir devlet adamı olarak büyüklüğünün ve sağduyusunun diğer bir göstergesi de dinlere hoşgörü politikasını resmen başlatmış olmasıdır. İmparatorluğunun dört bir yanına dağılmış devletlere ve bütün halklara diledikleri tanrılara tapınma hakkı verilmekle kalmaz, bizzat özendirilirdi. Herkesin bildiği gibi bu, Babil'de esir tutulan Yahudilerin Kudüs'e dönmesine ve İkinci Tapınak'ı inşa etmesine izin vermeye kadar gitmişti. Onun bu cömert davranışına, Kyros'un Tanrı tarafından meshedilmiş biri olarak tanımlandığı İbrani Kutsal Kitabı'nda genişçe yer verilmiş; ondan "sağ elinden tutarak uluslara önünde baş eğdiren ve krallara belini büküren Kyros" diye söz edilmişti. Belli ki Kyros, dinlere hoşgörü göstermenin sadece uçsuz bucaksız toprakları içerisinde –Küçük Asya (Anadolu), Babil ve Mısır boyunca nüfusu on milyonlara varan nice halklar için– barışı korumakla kalmayacağına, aynı zamanda imparatorlukta yaşayanların ahlaki dokusuna ve karakterine katkıda bulunacağına inanmıştı. Sonradan Büyük Aleksandros ve özellikle Romalılar büyük bir başarıyla aynı politikayı izlediler.

Yunan kent-devletler ile Doğulu monarşiler arasındaki bir başka çarpıcı farklılıkta, her ne kadar pek çok ibadet biçimine hoşgörü baksalar da, Doğulu monarkların (firavunlar için pek öyle olmamakla birlikte), kendilerinin bir tanrıyı diğerlerine tercih etmeleri söz konusu olduğunda, en azından

Yunan çağdaşlarından çok daha fazla tektanrıci olma eğilimi göstermeleridir. Babil kralları kendilerini yüce tanrı Marduk ile özdeşleştirirken, Kyros mutlaka rahipleri veya “Magi” ile yan yana anılan ve külte nice görkemli tapınaklar adayan Zerdüştlüğün bir çeşidine bağlıydı. Zerdüştlük hem tektanrıciydi hem bir bakıma mesihe inanırdı. Zerdüşter dünyanın ikiye ayrıldığına inanıyorlardı: İyiliğin, erdemin ve adaletin var olduğu aydınlıklar âlemi ile kötülüğün, ahlaksızlığın ve adaletsizliğin var olduğu karanlıklar âlemi. Zarathustra'nın takipçileri, yeryüzündeki bütün hayatları boyunca karanlığa karşı aydınlık uğruna mücadeleye, böylelikle dünyayı giderek daha iyi bir yer yapmaya ve daha iyi bir gelecek getirmeye çağırılırdı. Kyros bütün ibadet biçimlerini hoş görse de, barışa, adalete ve refaha dayalı evrensel bir imparatorluk yaratma çabasında, evrensel bir tanrıyı benimsemesi ve dünyayı daha iyi bir yer haline getirmede, kendini Tanrı'nın yeryüzündeki başlıca müttefiki olarak sunması tesadüf değildir. Tiranlık kariyerinin seyrini izlerken, yüce siyasal otoritenin bu mesihvari boyutu –bazen korkutucu sonuçlarıyla– tekrar tekrar karşımıza çıkacak. Kyros'un örneğinde tektanrıcilik genellikle faydalı siyasal sonuçlar doğurdu. Yukarıda da gördüğümüz gibi, pagan Olympos tanrılarının çoğulculuk anlayışı, evrensel bir siyasal otoriteyi yansıtan böylesine evrensel bir ilahi otoriteyi antik Yunanların kucaklamasını neredeyse olanaksız kılmıştı. Geç Roma İmparatorluğu'nda bunun doruğuna çıkması, gözden düşmüş çok sayıda pagan tanrı karşısında yeryüzündeki vekili evrensel İmparator olan, İsa'nın *Pantokrator* –her şeye kadir kâinatın efendisi– olarak zafer kazanmasıyla olmuştur.

Tanrı-kral modelini doğu krallıklarının tamamı benimsemediler. Bilindiği üzere, Kutsal Kitap'taki İbraniler, “diğer milletler” gibi, özellikle de savaşta onlara liderlik edecek bir kral istiyorlardı. Ama aynı zamanda, Onunla ve Onun Kanunlarıyla doğrudan yönetilmekten hoşnut olmadıkları için onlara gerçekten kızan, hiddetli bir Tanrı'dan korkarlardı; gerçi Peygamber Samuel'e kral olarak Saul'u seçmelerini söyleyerek onların isteklerine razı gelmiş oluyordu. Bir kralın peygamber tarafından seçilmesi, kral ile onun mutlak yüce, hatta ilahi varlık olduğuna dair, varsa herhangi bir yanılısma arasında bir tür tampon görevi görürdü. İsrail Kralları'nın zengin ve canlı –bazı yönleriyle Homeros'un öykülerini çağrıştıran– tarihleri, monarşinin kısa tarihini ve bunun yozlaşarak tiranlığa dönüşme tehlikesini gözler önüne serer. Kendi halkları sadece hakiki bir Tanrı'ya (yani yalnızca tanrılar arasından ilk gelene değil de, *tek* Tanrı'ya) tapıyor olmakla birlikte, bir kralın seçilmesi, herhangi bir “normal” devlette yaşanan rekabetle, özellikle de tek bir başkomutanın emrinde askeri savunma yapma ihtiyacıyla karşı karşıya kaldıklarının İsraililer tarafından kabul edildiğini göstermektedir. İlk kral Saul başlangıçta iyidir; fakat tarih boyunca görülmüş bütün monarklar gibi er geç kibirli,

müşkülpesent biri olup çıkar, işine karışılmasına tahammül edemez ve onu tahttan indirmek için entrikalar çevrildiğinden şüphelenir durur. Davut hem büyük bir savaşçı olduğunu kanıtlayarak hem kralın oğlu ve vârisi Yonatan'la arkadaş olarak cesaret, liyakat ve Machiavelli usulü bir düzenbazlıkla sonunda tahtı ele geçirir. Davut'un kendisi müzik ve sanatta ustadır, ancak oğlu Süleyman, İsrail Krallığı'nı kudretin, ihtişamın, lüksün ve kültürün yeni ve rakipsiz zirvesine taşır. Pek çok açıdan, Süleyman daha çok komşusu doğu monarklarına benzer. İnsan onu mor entarisinin içinde çeşmelerle, şarkıcı ve çalgıcılarla çevrenmiş, sarayda keyif çatıp cilveleşirken, şiir yazarken, aynı zamanda cenk arabalarıyla dolu geniş ve heybetli filusunun başında savaş alanına giderken gözünün önüne getiriyor. Ayrıca dünyanın harikalarından biri olduğu geniş kabul gören ilk muhteşem tapınak da onun tarafından inşa edilir. Yine de her şeye rağmen, Süleyman tanrı-kral *haline gelme* sınırını asla geçmez. Mısır'da kölelikten çıkıştan beri İsraililer liderlerinin "firavunlaşma" –yani adalete, merhamete ve Tanrı'ya boyun eğmeye saygı duymayan megaloman despotlar olma– tehlikesinden hep çekinmişlerdi.

Bu da bizi tiranlık kariyerinin seyrini sürerken sık sık gündeme gelecek ahlaki bir ikileme düşürür. Hükmettikleri halklar için neler başarmış olursa olsunlar, doğunun bu monarkları tiran olmuşlardı. Tebaaları üzerinde hayatlarını bağışlama ve canlarını alma konusunda mutlak güçleri vardı. Ayrıca bırakın (tebaalarına zorla uygulattıkları ama kendilerinin asla uygulamadığı) hukuk kuralları tarafından sınırlanmayı, (tıpkı Yunan kralları gibi) eşite-yakın aristokrasi de onları kısıtlamazdı. Bazıları Kyros gibi iyi huylu despotlardı, diğerleri, hatta kimi etkili komutanlarla idareciler, ahlaksız ve zalim olmakla ün salmıştı. Assur kralı Assurnasirpal kraliyet yazıtlarında boynunu vurduğu, kazığa oturttuğu veya canlı canlı yüzdüğü derisini kentin surlarından aşağı sarkıttığı binlerce insanla ve diri diri yaktığı yüzlerce esir kız ve oğlan çocuğuyla övünüyordu. Antropolog Geoffrey Clarfild, yakın tarihte British Museum ile Toronto'daki Royal Ontario Museum'da düzenlenen ortak bir sergide, Doğulu hükümdarların devlet inşa etmedeki başarıları yüceltilirken, onların ve saltanatlarının asla tiranlıkla ilişkilendirilmemesine kuşkuyla baktığını dile getirmişti. O kuşkuyla paylaşmamak zor. Ama başarıları inkâr etmek de kolay değil. Tiranlığın iyi şeyler başarıp başaramadığı, buradaki hikâyemiz ilerledikçe tekrar tekrar gündeme gelecek.

Tiranlık mı, Cumhuriyet mi? Batı'nın Doğuşu

Küçük Yunan kent-devletlerin yaman bağımsızlığı ile Büyük Kyros'un yarattığı evrensel imparatorluk arasındaki çarpışma öngörülemezdi. Hititlerin yaptığı gibi, bir vekâlet (Troya) aracılığıyla İonia'da Yunanların gücünü ölçmekten hoşnut olmayan Kyros, bütün bölgeyi fethetmiş ve bağımsızlık-

düşkün kentlerin başına tiranlar atayarak Yunanları kendi aralarından çıkan hainlerle kapıştırmıştı. Demek ki en başından beri Yunanistan ile İran arasındaki ihtilaf, siyasal bağımsızlık ruhuyla, bazen iyiliksever ama daima zorba ruh arasında bir çekişmeydi. İran ve onun yerel işbirlikçilerinin boyunduruğu altında olmaktan sabrı tükenen İonia'nın tamamı MÖ 493'te ayaklanmış ve Yunanistan'ın anakarası Peloponnesos'taki Atina'nın desteğiyle, İran'ın bölgesel başkenti Sardeis'i ele geçirerek ateşe vermişti. Baş belası önemsiz insanların bu isyan hareketiyle karşı karşıya kalan Pers İmparatorluğu'nun aldığı karar gereği, anakara dahil, Yunanistan'ın tamamı kati surette denetim altına alınacak ve kimin efendi olduğu kesin bir biçimde onlara öğretilcekti. Kral Dareios'un liderliğinde ilk Pers istilası, Marathon Muharebesi'nde bozguna uğradı. MÖ 480'de oğlu Kserkses, İonia'yı Avrupa'dan ayıran (Doğu ve Batı arasında daima kavşak noktası olan Troya yakınlarındaki) dar kıstağın iki yanına (Hellespontos, bugün Çanakkale) bağlanan yüzlerce gemiyle oluşturulan bir köprü üstünde toplanmış en büyük ordulardan birinin başına geçti. Egemen sınıftan savaşçı aristokratlardan kurulu, küçük ama mükemmel ordunun en iyisi olan ünlü 300 Spartalı, Thermopylai'da yedi gün boyunca ovaya uzanan küçük bir kanyona kendini kapatıp zincirli zırhları, atlıları ve cenk arabalarıyla akın akın gelen Pers askerlerine karşı göğüs göğse ölümüne çarpışarak Pers kuvvetlerinden on binlercesini mucizevi bir başarıyla uzak tutmuştu. Savunmayı kırıp geçen Kserkses daha sonra Atina'yı zaptederek ateşe verdi. Dik başlı ve küçücük Yunan kent-devletlerinin ezici Pers güçleri karşısında hiç şansları olmadığı görülüyordu; bağımsızlık tutkusuyla merkezi denetim ve boyun eğdirme dürtüsü arasındaki bu çekişme, İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi saldırganlığı karşısında müttefiklerin pes etmeyi reddetmelerine kadar, Batı'nın tarihinde defalarca yinelenecekti. Her şey kaybedilmiş görünürken, birleşik Yunan filosu Salamis Deniz Muharebesi'nde Persleri bozguna uğratacak, ertesi yıl Yunanlar karada yapılan Platea Muharebesi'nde Persleri kararlılıkla yenerek istilaya etkili bir şekilde son vereceklerdi. Bu defa fare adeta dağ doğurmuştu!

Pers istilası ve Atinalı filozof Sokrates'in MÖ 339'daki duruşması ve idamıyla aşağı yukarı son bulan yüzyıl, bütün insanlık tarihinin en sıradışı dönemlerinden biri, bugün adına Klasik dediğimiz çağın doruğudur. Tuhafır, bu çağ bir tiranlığın özgür kentler tarafından yenilgiye uğratılmasıyla başlamış ve hepsinden daha özgür olduğunu iddia eden bir kent, Atina tarafından akıllı ve düşünce özgürlüğünü savunan kendi aralarından bir adama karşı yapılan bir tiranlık hamlesiyle son bulmuştu. Sosyal ve siyasal değişimin yaşandığı, sanatta, tiyatrodan ve tarihyazımında üstün kazanımların sağlandığı çalkantılı bir devirdi. Yunan mimarisinin bütün görkemiyle bugün hâlâ Atina

semaları üzerinde yükselen Akropolis'te, Phidias'ın yontularında, Heredotos ile Thoukydides'in tarihlerinde, Aiskhylos ile Sophokles'in tragedyalarında ve Platon'un yoldaşı Sokrates'in felsefesinde çiçek açtığı dönemdi bu. Bu aynı zamanda Yunanların, Pers İmparatorluğu tarafından fethedilmekten nasıl kıl payı kurtulduklarına kafa yorarken, devletin temel niteliklerini de –farklı tiranlık türlerini, tiran yönetimi ile özgür özyönetim arasındaki farkı; özgür özyönetim şekli sıradan insanların demokrasisi mi, yoksa asil kandan olanlara dayalı bir aristokrasi mi, yoksa bazen asil kandan geldiklerini de iddia eden zenginlerin kurduğu bir oligarşi mi– ortaya koymaya başladıkları bir dönemdi. Perslerle yaptıkları ölüm-kalım mücadelesi boyunca bütün bu hükümet biçimlerini gözlemeye, hem getirileri hem sakıncaları üstünde düşünmeye yeterince fırsat bulmuşlardı. Bu değerlendirmeler süresince Yunanlar ayrıca, uzun zamandır etkisine girdikleri Akhilleus'un etrafında dönen Homeros'taki mertlik anlayışına ve Pers Savaşları'nda çektikleri çilelerden sonra yeni dönemde bunun yeterli olup olmadığına enikonu kafa yoruyorlardı. Yönetime dair buldukları söz dağarcığı, bugün bizim Putin'in tiranlığına karşı Ukrayna'nın demokrasi istemesinden, Suriyelilerin tiran Esad'ın demir yumruğundan kurtulma özleminden, siyah Güney Afrika'nın Apartheid diktatörlüğünün çirkin ırkçı boyunduruğundan kurtulma mücadelesinden ya da “en tepedeki yüzde birlik” kesimi oluşturan küresel oligarkların aşırı servetinden söz ederken, adalet ve adaletsizlik anlayışımızı da şekillendirmektedir. Çok yakın tarihe kadar “Şark despotizmi” Perslerin Yunanları tehdit ettiği, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu, Stalin Rusyası ve Napoléon ile Hitler de aralarında olmak üzere, topyekûn iktidar uygulamayı hedefleyen Batılı hükümdarlar dahil, çeşitli biçimlerde Batı'ya korku saldıgı görülen monolitik emperyalizmin eşanlamıydı. Ancak göreceğimiz gibi, Doğu ve Batı çatışması, aynı zamanda onların ve yönetim ilkelerinin birbirlerine nasıl sızdığının ve birbirlerini nasıl etkilediğinin süregelen tarihidir.

Yunanistan'ın klasik çağı aynı zamanda, Homeros gibi mitler üretmemiş, ama tarihsel olgular hakkında kendi gözlemlerini yazdıklarını iddia etmiş yazarların yükselişine de sahne olmuştu. İşte hikâyemize buradan devam edeceğiz. Herodotos ile Thoukydides, uzak geçmişin tanrılarıyla kahramanlarının mucizevi öykülerinin tersine, kanıtın ve gerekçeli yargının önemi üstünde dururlar. Herodotos seyahatlerinde Pers diyarı, hatta Mısır ve Assur'un daha eski imparatorlukları hakkında epeyce bilgi toplamıştı. Aynı zamanda Pers Savaşları sırasında Atina liderliğindeki bölünmeyi, büyük komutanları Themistokles'in saf değiştirerek Büyük Kral Dareios'un tarafına geçmiş olabileceği şüphelerini de kaydetmişti. Tarihin mitten üstün olduğunu özellikle vurgulayan Thoukydides, aslında köylü kavimler arasında ilkel bir kapışmadan başka bir şey olmayıp örgütlü askeri güç bakımından veya teknik

açıdan pek az önem taşıdığı gerekçesiyle ciddiye almadığı Troya Savaşı'nın, sadece tanrılarla kahramanların dilini kullanan Homeros tarafından süslenip büyütüldüğünde ısrarcıydı. Thoukydides'in anlattığı türden tarihte tanrılarının hiçbir rolü olmaz. Tarihin gerçekte nasıl işlediğini ve insan doğasının gerçekte neye benzediğini anlamak için, MÖ 431'de Atina ile Sparta, yani Pers istilasına karşı belli başlı eski müttefiki arasında patlak veren Peloponnesos Savaşı'na bakmamız gerektiğini söyler. İnsanlık tarihinde yapılan ilk savaşı bu. Thoukydides'e göre (kendi de bizzat yaşamıştı bu savaşı), ihtilafın maddi ölçüğü –kentlerin boyutu ve zenginliği, filoları, orduları ve ekonomik uzantıları– liderlik edecek yeni tip kimselerin ortaya çıkabileceği bir sahne yaratmıştı. Bu tiplerin –tiranlar, demagoglar, savaşçılar, erdemliler, ahlaksızlar, aristokratlar ve mütevazı insanlar– tamamı, gölgesinde yaşadıkları ya da yaşamayı arzuladıkları tiranlık, monarşi, demokrasi, oligarşi ve aristokrasi gibi yönetim türüyle iç içe geçmiş ve onunla şekillenmişlerdi. Thoukydides'in herkesçe bilinen savı, insan doğası hep aynı kalacağı için gelecekte bütün siyasi ve askeri ihtilaflardan benzer insan tipleri ortaya çıkacağı yönündeydi. Perikles, Nikias, Alkibiades ve onlarla aynı olmayan ama anahatlarıyla onlara benzeyen, Peloponnesos Savaşı'nda öne çıkmış daha başka figürler hep olacaktır. “Birlikte böylesine büyük bir zafer kazanan bu eski müttefiklerin neden birbirlerine yüz çevirdiklerini anlamak için,” der Thoukydides, “Pers Savaşları öncesine gitmemiz ve Atinalılar ile Spartalıların istilacıya karşı ortak bir amaç etrafında birleşme saiklerini, sonra neden kûlahları değiştiklerini incelememiz gerekir.”

Yunan uygarlığı, muhtemelen artık Yunanların da özendikleri, Homeros'un öyküleriyle canlanmış, kaybolan Altın Çağ'a heves ederek Karanlık Çağ'dan çıktıktan sonra, Peloponnesos anakarasına ve Ionia'ya serpiştirilmiş kent-devletler, iktisadi ve askeri güçlerini pekiştirmeye ve her birinin kendine ait iç kalesi, yani akropolü bulunan surlarla limanlar inşa etmeye başlamışlardı. Thoukydides'in çoğu yerde aktardığı üzere, bu çabalara önyak olanlar genellikle tiranlardı. Zaten ta başından beri, bir hükümdarın tiran diye tanımlanmasının ille de eleştirel bir yanı olması gerekmez; en azından tamamen öyle olmaz. Evet, yine başından beri bazı tiranlar zalimlikleri, doymak bilmez zevkleri ve mutlak iktidara göz dikmiş potansiyel rakiplerden şüphelenmeleriyle nam salmışlardı. Syrakousai Tiranı I. Dionysios'un taht odasının yanına, sesleri aksettiren ve onun görünmeden, muhtemelen haince konuşmaları dinlemesine olanak sağlayan veya daha da kötüsü, kendi zevki için işkence edilen mahkûmların cıgıllıklarını yükselten “kulak” olarak bir yankı odası yaptırdığı söylenirdi. (Oda hâlâ yerinde duruyor ama basit bir koridordan başka bir şey olmayabilir.) Oysa tiranlar devletin inşasında, orduya komuta etmede ve şehir planlayıcıları olarak çoğu zaman başarılıydılar, üstelik dev-

let yönetiminde asil kandan gelen yerel kimselerden ya da doğuştan vârisi olduğu tahta oturmuş bir kraldan daha etkili olurlardı. Daha önce belirttiğimiz gibi, Sophokles'in Oedipus karakteri, böyle bir adam hakkında çok eski bir mit kisvesine bürünerek kabataslak bir fikir vermektedir. Tiranlar, mutlak iktidarı ele geçirmiş, hukuk kurallarıyla kısıtlanmayan ve hakiki bir kralın aksine, tahtları kendilerine miras kalmamış "yeni adamlar"dı. Fakat gerçekten başarılı olmuş, Atina'da Peisistratoslara veya gizlice birilerine kulak veren I. Dionysios gibi kimileri, kendi tiranlıklarını miras yoluyla geçer hale getireceklerdi. Öyle bile olsa, gayrimeşru olmanın, geleneksel olaylar dizisini bozma hırsının lekesinden tamamen kurtulamadılar. Miras yoluyla iktidara gelme kuralını bozdukları için bir bakıma tanrıya saygısızlık etmişlerdi çünkü meşru monarklar, bizzat tanrıların onayını almış kişiler olarak görülürdü (ayrıca olgusal kanıtlara yaptığı vurguyla ve şairane hayalleri hor görmesiyle Thoukydides ne düşünürse düşünsün, en sıradan Yunanlar hâlâ eski tanrılara inanmaya devam ediyorlardı). Bu ilk Yunan tiranlar, belli bir anlamda, Japonya'daki Şogunlara, yani savaş ve güçlü bir devlet için becerilerine gerek duyulan yiğit adamlara benzetilebilir; çünkü tanrıların soyundan gelme, kutsanmış bir figür olan imparator, fiili çarpışmanın ya da siyasal sürtüşmenin tehlikelerinden veya kirli lekelerinden korunmalı ve muhafaza edilmeliydi. Öyleyse bu durumda, antik Yunan dünyasında tiran algısı ta başından beri karışıktı. Kimi devlet yönetiminde iyiydi, kimi değil. Kimi düpedüz baskıcıydı; fakat ne yazık ki kentlerini daha güvenli ve refah kılmak anlamında, iyi yönetici olanlar da aynı iğrenç niteliklere sahip olabilirdi; potansiyel rakip olarak kuşkulandıkları herhangi birine çullanabilir, büyük ölçüde açgözlü davranmaya, soygunculuğa veya uyruklarına zulmetmeye varan davranışlar sergileyebilirdi; reformcu ve bilindik kleptokratlar bir noktada buluşurlardı. Sphinx'in bilmecesini çözerek Thebai'ı felaketten kurtaran –tıpkı Homeros'un Odysseus'u gibi, kaba kuvvetten çok zekâsına güvenen– Sophokles'in Oedipus'u da, kendisine karşı çıkan, hatta kararını sorgulayan olduğunda, en az Homeros'un Akhilleus'u kadar hiddetinden kudurabilirdi.

Tiranlığa yönelik bu belirsiz yaklaşım –otoritenin yetersiz kaldığı durumlarda devletin dizginlerini eline alacak "yiğit adamlara" duyulan ihtiyaç bazı bakımlardan meşru kabul edilirken, bazen de böyle adamların görgüsüzlükleri, gelenekleri çiğneme hevesleri ve acımasız davranışları tedirginlik yarattırdı– elimizdeki antik kaynaklara, büyük hükümdarların kökenlerine ilişkin çift yönlü anlatımların tekrarlanmasıyla yansıtılır. Kendini yabancı diyarlardan gelmiş bir yetim olarak, yeni bir adam diye gören Oedipus, aslında Thebai'nın meşru kralı Laios'un oğlu ve vârisi olduğunu bilmediği gibi, kralın hizmetlileri tarafından hakarete uğradığı zaman, gerçeklerden

habersiz Laios'u öldürmesinin getirdiği korkunç sonda, tahta geçen öz anne- siyle yine bilmeden evlenerek kötü kaderine boyun eğmiş olur. Meğer Laios, Delphoi'daki bilici, Oedipus'un günün birinde onu öldüreceği kehanetinde bulununca (gerçekten de öldürdü), doğar doğmaz Oedipus'u terk etmiş. Herodotos'a göre Kyros, meşru Media Kralı, Astiages'in torunuydu. O bebek- ken kral onun öldürülmesini buyurmuştu çünkü bir bilici (buraya dikkat!) onun büyüyünce tahtı gasp ederek Astiages'in oğlunu ve vârisini devireceği kehanetinde bulunmuştu –tıpkı Oedipus gibi, bebeği merhametli bir çoban kurtaracaktı. Media prensesi bir anne ile Medlerin egemenliği altında halkı küçük düşmüş Pers beyi bir babanın evliliğinden doğmuştu Kyros. Büyü- düğünde, derebeyleri Medlere karşı başını çektiği Pers ayaklanması, aslında Med kraliyet soyundan gelen Kyros'un fetihlerinin de başlangıcıdır.

Belki de iktidarın kökenlerine ilişkin bu muğlak yargıya en iyi örnek, Roma'nın kökenlerine ilişkin çift anlatımlardır, bu da bize şunu hatırlatmalı: MÖ 4. ve 5. yüzyıllarda olup bitenlere dair elimizdeki Yunan kaynaklarda yer verilmemiş de olsa, Roma pek çok yönüyle Yunan tarzında tipik bir kent-devlet olarak Tiberis kıyılarında kendi başına geliyordu (Yunanlar çok yakında onların varlığından tatsız bir biçimde haberdar olacaklardı). Bir anlatıma göre, Roma'yı kuran Troya kahramanı Aineias, Troya'daki yangın- dan kaçarak batıya doğru yola koyulmuş, gelecekte Roma toprakları olacak Latinler diyarına yerleşip kralın kızıyla evlemeden önce kendisini baştan çıkarmaya çalışan Kartaca Kraliçesi Dido'yu reddetmişti. Ozan Vergilius böylelikle Kartaca ile Roma arasında yaklaşan büyük çatışmayı alinyazısı olarak belirlemiştir –Aieneias gemilerini alıp kendisini terk edince, Dido ölü yakılan odun yığınının üstüne çıkıp sinirinden acı acı feryatlar atarak intihar eder. Bir başka anlatımdaysa, Roma'yı kuranlar, ileride Palatinus Tepesi adını alacak yerde kamp kuran ve kendilerine katılmak isteyen, hırsız ya da hain, kim varsa aralarına alan Romulus ve Remus kardeşlerin elebaşılığını yaptığı bir eşkiya çetesiydi. Öyle kabaydılar ki, zorla kaçırdıkları civardaki Sabin kadınlarından başka kendilerine eş bulamazlardı. Habil ve Kabil gibi kavgacı başka biraderlerde görüldüğü üzere, ikisinden sadece biri elebaşı olabilir- di. İşte Remus da ta başından beri kardeşinin öne çıkmasını kıskanmakta, Romulus ise kardeşinin sadık bir küçük ortak olacağına güvenmemektedir. Bir diğer anlatımda, Romulus yeni şehrin etrafına kutsal hendekler kazınca –Yunan kent-devletleri arasında yaygın görülen bu uygulamada, tanrılara saygı sunmak için ölü gömmek gibi kirli edimlerden uzak bir kutsal alan işaretlenirdi –Remus bir anlık kıskançlık nöbetiyle henüz uygun şekilde kut- sanmamış höyüğün tepesine çıkarak tanrılara saygısızlık etmiş, Romulus da bu hareketinden ötürü mızrağı sapladığı gibi onu öldürerek cezalandırmıştı; böylece kendi sorununu da çözmüş oluyordu.

Birbirinden tamamen farklı bu iki anlatımın da doğru olması mümkün mü? İleride Latium hükümdarı olan Troya'nın soylu büyük kahramanı Aineias, Roma'nın yazgısını önceden bilip gözetmiş miydi, yoksa Roma, elebaşları mafyayı aratmayan bir tutumla, kardeşini ortadan kaldıran pis katiller çetesi tarafından mı kurulmuştu? Vergilius'un *Aeneis* destanında, bu iki anlatım incecik iplerle örülerek birbirine bağlanmıştır. Buna göre, Aineias'ın soyundan gelen iki kardeş, Amulius ve Numitor'un iktidar uğruna birbirleriyle kavgası (yine geçimsiz bir ikili) Numitor'un yenilgisiyle, onun kızının, Vesta Bakiresi olmakla birlikte savaş tanrısı Mars'tan ikiz çocuklar doğuran Rhea Sylvia'nın sürgün edilmesiyle son bulur. İşte o çocuklar Romulus ile Remus'tur. Amulius, Rhea Sylvia'yı öldürüp ikiz bebekleri ölüme terk ettikten sonra dişi bir kurt onları kurtarmış, bir çoban tarafından evlat edinildikleri güne kadar emzirmişti. Aineias yüzyıllar önce Latinium'un kraliyet ailesine dahil olduğuna göre, Romulus ve Remus, güçbela ve saf olmasa da asil kan oluyorlardı, üstelik anne tarafından yarı-tanrıydılar. Yine de kurt çocuklar ve haydut olarak muhtemel gerçek kökenleri, sütünü emdikleri varsayılan kurdun kurnazlığıyla vahşiliğini de emdiklerinin anlatıldığı ünlü dişi kurt masalıyla sembolleşmiş, aynı zamanda nasıl dışarlıklı oldukları vurgulanmıştır. Büyük hükümdarların köklerine ilişkin bütün bu anlatımların ortak yanı, ister meşru krallar olsunlar ister tiran, hepsinin ne yardım ne serden geçmek istemesidir. Tipiktir, iktidara yükselmeleri tiranvari gaddarlık, şiddet ve hırsla olur, fakat sonra –hayret ki ne hayret!– aslında başından beri tahtın vârisi oldukları ortaya çıkar! Sanki Antikçağ'ın insanları tiranların tamamen sıfırdan, kendi cesaretleri ve becerileriyle yükseldikleri görüşüne kapılmış, ardından da onları kan bağıyla kraliyet soyuna tekrar iliştiirmek suretiyle geleneksel meşruiyeti yeniden sağlama telaşına düşmüşlerdir.

Yunanlara geri dönelim. Sicilya adasında, Syrakousai yakınlarında, Peloponnesos Savaşı öncesindeki Yunan uygarlığını özetleyen Akrai adında ufacık bir kent-devletten kalma harabeleri gezebilirsiniz. Tepenin yamacına inşa edilmiş, tragedyaların sahnelendiği bir tiyatrosu vardır; dış taraftaki mağaralarda insanlar Dionysos'a tapınma imkânı buluyorlardı. Tiyatronun hemen yanı başı, taş basamaklardan yapılma oturma yerleriyle çevrilidir. Burası *bouleuterion*, yani o küçük topluluğun meclis salonuydu, kentin ileri gelenleri tartışmak ve gereken kararları almak üzere burada toplanırlardı. Antik Yunanlar özyönetimi keşfetmişlerdi.

Yirmi yedi yıl sürecek Peloponnesos Savaşı'nın patlak verdiği sıralarda özyönetim, biri Sparta'da, diğeri Atina'da temsil edilen iki temel biçimde gelişmişti. *Sparta* ve *Spartalılar* sözcükleri, başlıca köyleri Sparta'dan esinlenerek onlara bu adı veren Romalılardan gelir; oysa kendi ülkelerine Lakedaemonia, kendilerine de Lakedaemon derlerdi. Biz Romalıların verdiği,

daha aşına olduğumuz isimleri kullanalım. (Farkındayım, Yunan isimlerinin Roma dilindeki hallerinin İngilizceleri, tıpkı *Rocky Raccoon* şarkısındaki gibi, adı Magill olup da kendine Lil vesaire demeye benziyor.) Sparta, erkekleri ömür boyunca savaşmak için yetiştirilen, askeri bir aristokrasiydi. Roma lejyonlarının habercisi, önüne çıkan genellikle mağlup eden yanaşık piyade düzenini, ünlü falanks düzenini keşfetmişti. Aristokrasi olmasına rağmen, halk kıt kanaat, lüksten uzak yaşardı ve herkes hiç düşünmeden –ya da öyle iddia edilirdi– bireysel gelişimini ortak çıkarlara adamıştı (bu her zaman işlemezdi elbette). Biraz Klingonlara benzediklerini anlatırım öğrencilerime, tabii işin aslına baktığımızda Klingonlar ve mimarilerinin daha çok Cengiz Han'ı çağrıştırdığını görürüz. Mukavemet ve fedakârlık etme kabiliyetleri antik Yunan ve Roma uygarlıkları boyunca efsaneleşmiş, doğru ya da değil, örneğin bir çocuğun çığlık atmaktansa, abasının altına giren bir tilkinin pençelerine dayandığı ve oğullarını savaşa uğurlarken annelerin, “Kalkanınla –ya da kalkanın üstünde– dönesin!” diye bağırdıklarını anlatan nice öykülerde dillendirilmişti (öyle kadınların Anneler Günü kutlanmaz).

Zenginliğin kaynağı tarımdı –alım satım ya da ticaret çok az yapılırdı. Spartalılar yabancıları hoş karşılamaz, yeniliklere direnirlerdi. Thoukydides, bize onların yaşam biçimlerini ve kurucuları Lykurgus'un 400 yıl kadar önce kurduğu yönetim biçiminin o tarihten itibaren değişmeden kaldığını anlatır. Atina'nın aksine, hiç büyük kentleri ya da görkemli mimarlıkları yoktu. Thoukydides ileriye görerek, gelecek yüzyıllarda onların yaşam alanlarından geriye bıraktıkları sınırlı kalıntılara bakıp Sparta'nın gücünün doğru ölçülemeyeceğini söylemişti; haklıydı. Bugün orada az sayıda temel kalıntısından başka pek bir şey yok, oysa Atina'daki Akropolis bütün şaniyla hâlâ insanın soluğunu kesiyor. *Odyssieia*'da tarif edilen, Sparta'nın daha önceki Mykenai krallarının sarayındaki şatafat çoktan kaybolmuştu. Spartalı erkekler, aileleri olmasına rağmen, zamanlarının çoğunu dövüşe dayalı kardeşlik içinde birlikte geçirirlerdi, zaten çoğu karavanadan yiyip ortak banyoyu kullandıkları evlerde yaşardı. Spartalıların, Mykenai-Minoa kültürü dağıldığı sırada, tıpkı ana tanrıçayla onun yılanını zaptetmek üzere kuzeyden gelen sert savaş tanrısı (henüz yılanlaşmamış) Apollon gibi, kuzeyden gelerek vur patlasın, çal oynasın bir yaşam biçimi yerine, askeri disiplin ve düzen dayatan Dor istilacılarıdan geriye kalan başlıca kol olduklarını söyleyenler olur. Tapınaklarındaki Dor sütun başlıkları, oyma üzüm ve hayvan figürleriyle çiçekli, cicili bicili Korint düzeni karşılaştırıldığında, mızrak taşıyan zırhlı Yunan piyadeleri misali küt ve süsüzdü. Birçok bakımdan, Homeros'un yere göğe sığdıramadığı mertliğin kahramansı şifrelerini, ama Akhilleus'un değerlere aldırmayan ve itaatsiz bireycilikten uzak yanlarını özümsemişlerdi. Homeros'un kahramanları arasında herhalde daha çok Hektor'a benzerlerdi,

ortaklaşıcılıktan yana bir Hektor'a –kaskatı, gösterişsiz bir biçimde ülkesine ve atalarına bağlı, vazifesini bilen birine. Kendi adıma Troyalılar, Spartalılar ve Romalılar arasında kültürel bir bağ olduğunu hep sezmişimdir; ancak cıfcaflı Atinalılar için aynısı geçerli değildir.

Spartalılar savaş için hiç durmaksızın eğitilirdi, öte yandan sadece başka seçenek kalmadığında savaşan, yalnızlıktan (izolasyonizm) yana bir devlet anlayışları vardı. Bunun sebebi, sayıca kendilerinden çok üstün kölelerden ("helotlar" veya "hilotlar") meydana gelmiş bir nüfusu, onlara aşırı gaddar davranan efendiler olarak baskıyla yönetmeleriydi. Helotlar Sparta'nın en zayıf noktası, Aşil (Akhilleus) topuğuydu. Savaşçı aristokrat efendiler köleleri arasında özgürlüğe kavuşma arzusuna karşı sürekli tetikteydiler. Yabancı topraklardaki savaşlar istikrarsızlaşma anlamına geliyordu, ordu uzaklarda savaşırken isyan çıkarma fırsatı demekti. Savaşlar aynı zamanda zafer ve talan hevesine, dolayısıyla ortaklaşa olması gereken şeylerin tehlikeli bir bireyciliğe bürünmesine de yol açardı. Pers Savaşları sırasında Spartalılar korktuklarının başlarına geldiğini, uzaklarda karargâh kurduklarında komutanlarının, *Karanlığın Yüreği*'ndeki Kurtz gibi, hiddetli ve açgözlü mini-tiranlara dönüştüğünü görmüşlerdi. Ülkede kalmak yolsuzluktan korunmak demekti. Ayrıca savaşlar dış dünyadan gelecek demokrasi gibi tehlikeli yeni fikirlerin yayılması anlamına da gelirdi. Eğer Spartalılar köleleştirilmekten kurtulmak istiyorsa, Pers istilacılara karşı savaşmaları mutlak bir gereklilikti. Öte yandan ortak mücadele sona erer ermez, Spartalıların hepsi evlerine dönüp kaldıkları yerden normal hayatlarına devam etmek isterlerdi. Peloponnesos topraklarının etrafını çeviren müttefiklerin tampon bölge dışında, Sparta yayılmacı emeller beslemezdi. Sparta'da kamu müzakeresi yapılmazdı. Başlıca rolleri askeri komutanlık olan iki kral bulunurdu –yetkileri Ephorlar adı verilen seçilmiş bir kurul ve nihai kararları alan İhtiyarlar Kurulu tarafından kısıtlanmıştı. Spartalılar genel olarak, biraz da John Wayne ile Clint Eastwood'un oynadığı Western filmlerindeki kahramanlar gibi, fazla konuşmayı sevmez, başkalarının havadan sudan sohbetlerine kuşkuyla bakarlardı. *Lakonik* (ülkelerinin gerçek adı Lakedaemonia'dan türetilmiş), boş konuşmayan insanları tanımlayan bir sözcüktür.

Pers istilasının bir sonucu olarak Atina'nın kariyerinin daha farklı olması beklenemezdi. Donanma gücüne sahip Atina, alım satım sayesinde diğer ülkelerle ilişki kurmaya hep açıktı. Yabancı ülkelerle yapılan alım satım aracılığıyla yeni fikirler ve yenilikler de gelirdi. Atina tüccar ve zanaatkarlardan meydana gelmiş, geniş bir göçmen nüfusa ev sahipliği yapar, hepsi de iyi karşılanırdı. Bazen orduda hizmet ettikleri bile olurdu. Geçim kaynakları tarımdan çok, alım satım ve ticarete dayandığından, Atinalılar lükse ve pahalı mücevhere hep düşkün olmuşlardı (Thoukydides bunların Ionia'dan gelme

şık broşlar ve saç tokaları olduğunu söyler). Nüfusun farklı katmanları demokrasi ve oligarşiden yana, ayrıca tek-adam yönetimini de denemiş olmakla birlikte, –tiran Peisistratos aristokrasiye karşı sıradan halkı savunmuş, oysa ilk kanun koyucuları Solon olağanüstü yetkilerle donatılmıştı– Pers istilası sırasında tarihin ilk örneği olarak tam demokrasiye geçmişlerdi. Sparta müzakerelerini kapalı kapılar ardında sürdüren bir kurul tarafından yönetilirken, Atina'nın tamamen özgür, 40.000 kadar yurttaşın oluşturduğu yetişkin erkek nüfusu, agora denen ana meydanda toplanır, konuşmaya cesareti olan herhangi birinin tartıştığı sorunlar çoğunluğun oylarıyla karara bağlanırdı. Halkın önünde ikna edici bir biçimde konuşma kabiliyeti demokratik rejimlerde değerli bir beceri olduğundan, Ionia ve başka yerlerden profesyonel söz sanatı öğretmenleri iş kovalamak için sık sık Atina'ya gelir, kendilerine müşteri olarak Platon'un diyaloglarında adı geçen Gorgias ve Protagoras gibi zengin çocukları ararlardı.

Atina'nın demokrasiye geçmesinin bir nedeni de Themistokles yönetiminde dev bir donanma kurmaya başlaması, mürettebata ve tersanelerde çok adama ihtiyaç duymasıydı. Gemileri donatmaları ve tayfalık etmeleri beklenen bu adamlar hükümette de söz hakkına sahip olmak istiyorlardı. Daha önceleri pek çok Yunan kent-devletindeki gibi, askeri kuvvetler, atlarla teçhizatı karşılayabilecek toprak sahibi eşraftan gelme şövalye sınıfından oluşurdu. Fakat bu yaşam tarzı artık son bulmuştu. Persleri püskürtmede Atina ve Sparta mükemmel bir bileşimdi –en iyi donanma ile en iyi ordu birleşmişti. Diğer kent-devletler onların ortak liderliğine girmişlerdi. Fakat savaştan sonra Spartalılar evlerine gitmek ve normal yaşantılarına dönmek isterken, Atinalılar hem Perslere karşı kazandıkları zaferle gelen refah dalgasının hem baş döndürücü gücün keyfini sürüyorlardı. Persler geri gelecek olursa diye donanma filosunun korunmasında ısrar ederek, cin fikirli bir tavır sergileyip, müttefiklerine bir daha kendi gemilerini gönderme zahmetine katlanmak yerine onlara karşılık Atinalılara para vermelerini, böylece Atina'nın gemileri kendisinin inşa edeceğini söylediler. Bu yolla Atina servetini artırıp daha da güçlenerek aralarındaki ittifakı yavaş yavaş bir tür hegemonyaya çevirecekti. İşte bu servet ve güç, kenti Akropolis ile süsleme ve bütün Atinalılara daha rahat bir yaşam tarzı getirme olanağı sağlamıştı.

Atinalı lider Themistokles, Spartalıların itirazlarına rağmen kent merkezinden başlayıp Peiraieus (Pire) limanının iki tarafına kadar uzanan ve nüfusun büyük bölümünü içine alan Uzun Surlar inşa etti. Aslında bu Atina'yı karadan istila edilmeye görece açık hale getiriyordu ama denizde üstünlüğü elinde tutmasını sağlamıştı; bir bakıma Anti-Balistik sistemin ilk örneği sayılırdı. Spartalılar bunu anlamış fakat hep olduğu gibi içe dönük ve başka yerlerde olup bitenlere tepki göstermede ağırkanlı davrandıklarından, itiraz

etmekte çok geç kalmışlardı. Sözde müttefikler giderek Atina'nın kibrine ve üzerlerinde kurduğu baskıya daha çok içerler oldular. Themistokles'in halefi Perikles'in yurttaş dostlarını uyardığı üzere, "tiran kenti" olarak görülüyorlardı, ancak hegemonyayı kaldıracak halleri yoktu; çünkü baskı altına aldıkları insanlar onlardan öç almak isteyecekti. Pek çok kimse, Pers İmparatorluğu'nu geri püskürtmede Sparta ile omuz omuza başı çeken Atina'nın, şimdi o imparatorluğu Peloponnesos devletleri geneline yayarak kendisinin kurmaya kalktığına inanıyordu.

Sparta, Atina'nın kabadayılık taslamasına dış bileyen Korinth gibi kentler sayesinde nihayet uykudan uyanmış, eğer biraz daha bekleyecek olurlarsa Atina'nın durdurulamayacağına ve Sparta'nın kendi hayat tarzını tehdit edeceğine ikna olmuştu. Böylece Peloponnesos'taki diğer kent-devletlerin taraflardan birini ya da ötekini desteklediği, 30 yıllık uzun ve feci bir mücadele başlamış oluyordu.

Bu savaş yalnızca çatışan çıkarlara değil, aynı zamanda adil yönetime dair çatışan anlayışlara da dayalıydı. Diğer demokrasiler Atina'yı destekleme eğilimi gösterirken, diğer oligarşiler—kendi kendini yöneten zengin ve soylu topluluklar— aristokratik Sparta'nın yanındaydı. Demokrasi öncüsü ile aristokrasi öncüsü arasındaki mücadele, tahmin edildiği üzere, savaşın bütün tarafların iç politikalarına da sızmaya başlamıştı. Bir başka deyişle, Sparta'yı destekleyen oligarşiler, kendi içlerinde Atina'ya sadık ve onun tarafından kısı-kırtılan demokratik hareketlerin onlara meydan okudukları, hatta kendilerini alt ettikleri gerçeğiyle karşı karşıya kalırken, demokrasilerde de bunun tam tersi yaşandı —Sparta'nın desteklediği oligarklar zenginleri yönetime getirmeye çalışıyordu. Bu iç savaşla Peloponnesos'un dört bir yanında yaşanan katliam gerçekten feciydi. Yunanlar Yunanları kırıp geçirirken, birbirlerinin mülklerini gasp edip ailelerinin ırzına geçerken, ne kanun kalmıştı ne düzen; anarşi hüküm sürüyordu. Bu iç çekişmeleri MÖ 430'da Atina'yı kasıp kavuran bulaşıcı hastalık veba gibi tarif eden Thoukydides şöyle yazmıştı: "Savaş feci bir öğretmendir."

Savaş gitgide yayılırken, devletin bu çatışan ilkeleri arasındaki ihtilafın alabildiğine yaşandığı yer Atina'nın tam göbeği idi. Yukarıda da gördüğümüz gibi, savaşın büyük lideri Perikles, Atina'nın diğer kentler üzerinde egemenlik kurmuş bir "tiran kenti" olduğunu mecliste içtenlikle belirtmişti. Fakat kendi içinde, halkın kendi kendini yönettiği bir demokrasiydi. Madem komutanları Atina'nın iktidarını genişleterek Sparta önderliğindeki dış düşmanlara kadar taşımıştı, askerleriyle yurda dönen o muzaffer adamları kendilerini Atina'da tiran ilan etmekten alıkoyan neydi? Atina halkı giderek bu tehlikenin derdine düşmüştü. Perikles yaşadıkça problem bir köşede duracaktı. Perikles ölçülü bir emperyalizmden yanaydı. İmparatorluğu koy vermek çok tehlikeli olurdu,

Sparta'nın yenilgiye uğratılması gerekiyordu. Ne var ki, kent'in kaynaklarıyla bağdaşmadığı sürece yeni karışıklıklardan ve toprak edinme savaşlarından uzak durulmalıydı. Açıkça belirtelim, Perikles barış yanlısı falan değildi. Atina'nın büyük iktidarıyla gelen lüks ve zenginliklerden vazgeçmek şöyle dursun, onlara bağımlı olmayı bırakma fikrini aklına bile getirmezdi. Bisiklete yer yoktu yani, sadece yakıt tüketen araçlar olacaktı. Savaşın ilk yıllarında yaşanmış bir muharebede can verenler için yapılan büyük cenaze töreninde, Perikles nutuk çekerken kent'in güzellikleriyle kültürünü övmüş, Atina'nın bütün Yunanistan için bir "okul" olmasıyla övünmüştü. Barış zamanının sağladığı zevk ve güzel sanatların, yenilenmeye ve yeni fikirlere hoşgörülü bakmanın keyfini süren Atinalılar –kulübelerde yaşayan ve bulamaçla beslenen katı taşralı Spartalıların aksine– bir anda çark edip yenilmez savaşçılara dönüşebilirlerdi. Bir taşla iki kuş vurdular. Perikles dosta düşmana karşı Atina'ya parlak bir gelecek, uygarlığın yol göstericisi olma rolü vaat etmişti. Savaşın ilk evrelerinde, işler kötüye gitmeden önce, diğer büyük saldırgan kuvvetlerin tersine, Atinalılar herkese daha iyi bir yaşam getireceklerine hakikaten inanmış görünüyordular. Tarihte ilk (ama son değil) liberal imparatorluğun bir türüydü.

Thoukydides'e göre Perikles aslında o unvanı taşımayan bir monark da olsa –Meclis avucunun içindeydi– devlet gemisini sağduyulu emperyalizmin orta yolundan yürüterek ortak faydaya hizmet etmekle kazandığı iktidarın ve itibarın ölçüsünden hoşnuttu. Halefleri aşırı emperyalist yayılma ve "tiran kent" olmanın yükünü sırtlarından atma arzusu uğruna bu orta yoldan ayrılmışlardı. Thoukydides'e bakılırsa tarafların hiçbirisi kamu yararı adına hareket etmiyordu. Savaşı destekleyenlerin başını çeken, Perikles'in zeki, yakışıklı, gözü pek ve karizmatik yeğeni, zengin ve aristokrat Alkmaionların soyundan Alkibiades'ti. Atina imparatorluğunu genişletmek ve ülkeye daha büyük ganimet getirmek, yarış atlarına ve her türlü lüks yaşam biçimi dahil, savurganlığa yatkın bir özel hayatı olan Alkibiades'in çıkarınaydı. Barış yanlılarının başında başka bir ihtiyar, komutan Nikias vardı, ılımlı ve geleneklere saygılı biriydi. Sakin bir hayat sürmek istiyordu. Atinalılar onların sahillerine yakın bir adaya donanma saldırısı düzenlemek suretiyle, Sparta'nın Aşil topuğunu ustalıkla yakalayıp, Spartalıları bir köle ayaklanmasının ateşlediği özgürleştirici demokratik ordunun gelişinden bile daha çok sinirlendirince, Nikias bunu fırsat bilip Atina'yı düşmanla nihai bir barış antlaşması yapmaya yöneltmişti.

Ama sonra Alkibiades, Syrakousai'nin başını çektiği, sömürülmeye hazır, zengin kentlerle dolu Sicilya adasını istila etmek üzere destek toplamaya başladı. Savaşta Sparta'ya henüz son darbe vurulmadan bunun çılgınlık olacağı gerekçesiyle buna karşı çıkan Nikias, arkasında destekleyecek araçlar

olmadan yeni bir emperyalist projeye başlanmamasını savunan Perikles'in politikasını sürdürmeye çalışıyordu. Alkibiades bunun tersine, Sicilya'nın işini bitirdikten sonra Kartaca'yı fethetmek üzere yola devam etme niyetindeydi –imparatorluğun gelecekte daha da yayılmasının “sınır” olmadığına inanırdı. Megaloman mıydı? Yoksa yeni bir adam tipi –Pers süpergücünün Yunan kent-devletine vurduğu darbenin etkisini düşününce, otorite olarak kendine örnek aldığı Büyük Kyros olmaya heves eden bir Akhilleus muydu? Alkibiades'in alabildiğine zenginlik vaatleriyle heyecanlanan meclis Sicilya'nın istila edilmesine destek verdi. Sicilya'daki kentlerin, özellikle de Syrakousai'nın sağlamlığı konusunda yanlış bilgilendirilen Atinalılar fena halde bozguna uğradılar. 5.000 askerleri açlıktan ve ağır hava koşullarından sefil bir halde can vermiş, sağ kalanlar esir alınarak bugün hâlâ Syrakousai harabelerinin dışında görülebilen, kanyon boyutlarında bir taş ocağına kapatılmışlardı. Fakat Thoukydides'e göre seferin başarısızlıkla son bulmasının başlıca nedeni, sefer Alkibiades'in liderliğinde başladıktan sonra Atinalıların onu geri çağırması ve yerine Nikias'ı göndermeleriydi. Diğer bir deyişle, sefere çıkılmasını en çok destekleyen Thoukydides'e bakarsanız, zafer kazanmaya en elverişli adamın yerine, sefere karşı çıkan (üstelik komutan olarak talanda başarı kaydetmemiş) biri getirilmişti. Neden mi? Çünkü Atinalılar, Alkibiades'in kazanacağı zaferden Sicilya fatihi olarak faydalanıp, yurda döndüğünde kendini tiran ilan edeceğinden korkmaya başlamışlardı. Korkularını harekete geçiren, sefere çıkmadan önce Alkibiades ile zengin aristokrat kadabayı ahbablarının körkütük sarhoş olup sıradan halkın gözbebeği Hermes heykellerinden bazılarına zarar vermesi, dolayısıyla demokrasiye hakaret etmesi olmuştu. Ayrıca yıllar önce, Peisistratosların tiranlığı döneminde Atina'nın acılar çekerek yaşadığı tatsız deneyimi düşünüyorlardı.

Peisistratos zor kullanarak iktidara gelmiş “yeni adam” tiplerindendi fakat Atina'yı etkili bir biçimde yönetmiş ve zenginleştirmişti. Savaşlarına komuta etmiş, bütçeyi dengelerken kenti de güzelleştirmiş, ticareti artırmış ve (Thoukydides'e göre) “bilgelik ve erdem” göstererek kanunu uygulamıştı. Klasik reformcu bir tirandı. Oysa Peisistratos'un yerine gelen oğlu Hippias daha despot biri olup çıktı. Hippias'ın erkek kardeşi Hipparkhos yakışıklı bir genç olan Harmodios'a vurgundu. Fakat Harmodios daha yaşlı bir adamın, Aristogeiton'un âşığıydı –Aristogeiton Hipparkhos'un istenmedik şekilde Harmodios'a kur yaptığını duyunca deliye dönmüş, onu öldürmeye, tiran kardeşini de devirmeye ant içmişti. Kişisel husumet göz açıp kapayıncaya kadar siyasal nefrete dönüştü. Tıpkı Briseis'e kimin sahip olacağı üstüne Akhilleus ile Agamemnon'un kavgası gibi, cinsel ihtiras ve sahip olma arzusunun kişiye yönelik hakaretle kaynayan kazanda karışmasıyla, siyasal ilişkilerde ciddi sonuçlar doğuran, kişisel bir kan davasıydı. Hipparkhos kur

yapmasına karşı çıkan Aristogeiton'a tepkisini, onun kız kardeşinin belki de bakire olmadığı imasıyla halk şölenine katılmaya uygun olmadığını söyleyip kadını aşağılayarak göstermişti. Bunun üzerine Harmodios aşığının namına daha da öfkelen-di. Abalarının altında sakladıkları bıçaklarla iki aşık Panathenaia alayında kardeşinin hakaretlerinden ötürü tiranı cezalandırmak için Hippias'ı öldürmeye karar verdiler, fakat ürkmüşlerdi: tüydüler. Rastlantı sonucu Hipparkhos'la karşılaşınca oracıkta onu öldürdüler. Bundan sonra Hippias komploculardan korkmaya ve pek çok Atinalı'yı idam etmeye başladı. Sonunda güçlü Alkmaionlarla işbirliği yapan Spartalılar tarafından tahttan indirildi ve demokrasi kuruldu.

Bu hikâye bize tiranların bazen iyi yönetebilmelerine rağmen, iktidarlarının hem onları hem dostlarını, içinde yaşayan insanlar da dahil olmak üzere bütün kentlere kendi kişisel mülkleri gibi muamele etmeye kışkırtabildiklerini, hatta bunun uluorta aşağılamaya ve cinsel sömürüye kadar varabileceğini bir kez daha göstermektedir. Hipparkhos tiranın kardeşi olduğu için Aristogeiton'a istenmedik şekilde kur yapabilir, kız kardeşini herkesin önünde rezil edebilirdi. Atinalılar bir daha kimsenin onlar üzerinde bu türlü bir güce sahip olmasına izin vermemeye kararlıydılar. Kibirli ve şehvetli, düpedüz Akhilleus gibi bir şahsiyet olan, özel okuldan zengin arkadaşlarıyla birlikte Spartalılar için halk yığınlarının (*hoi polloi*) egemenliğine giden aristokrat yasayı yeğlediğini göstermek adına, saçını Sparta modasına göre uzatmış Alkibiades bir numaralı hedefti. Atina ordusuyla donanmasının en seçkinlerinin, Alkibiades'in geri çağırılmasıyla muhtemelen kesin gözyle bakılan Sicilya'da uğradığı felaketi aratmayan yenilgi, kentin gerilemesine ve nihayetinde Sparta ile savaşın kaybedilmesine yol açmıştı. Yurtiçinde demokrasi ve yurtdışında imparatorluk arasındaki çelişki, sonunda Atina'yı darmadağın etti.

Savaş yayılırken, Alkibiades'in emperyalist yayılmacılığı ve Nikias'ın barış özlemi arasındaki çatışma, Atina toplumu içerisinde derinleşen çatlağı yansıtıyordu. Bir yanda Sofistler diye ünlenen profesyonel retorik öğretmenleri, iktidar ve servet peşinde koşmanın, başkalarının "hakkından gelmenin" insanın doğasında olduğunu ve tiran olmanın bedelini ödemediği söylenilen herhangi birinin böyle yapmak isteyeceğini öğretirlerdi. Kısaca, demokratik rejimde ilerleme kaydetmek için aldatici söz sanatına başvurarak yurttaşlarınızın gözünü boyayabilirsiniz. Thoukydides, Sofist öğretinin bilhassa piskin halini, savaş yanlısı Alkibiades'in tarafında yer alan bir grup Atinalı komutanın ağzından şöyle dile getirmişti: "İnandığımız tanrılar ve bildiğimiz insan, tabiat kanunu gereğince mümkün olan her yere hâkim olur." Bunlar genellikle, güçlü olan haklıdır anlayışına sahip *Realpolitik*'in özgün

klasik sözleri olarak kabul edilir. Düpedüz ateizm değilse bile, adaletli ya da adaletsiz davranıp davranmadığımızın tanrıların hiç de umurunda olmadığı, bilakis güçlü oldukları için kendilerini haklı gördükleri ve buna göre hareket ettikleri anlamına gelir. Tiranlık ve emperyalist fetih dünya halidir. Bunu ya kendiniz yapmaya çalışırsınız ya da Atina gibi alışılmadık ölçüde cömert, fetihçi bir devlet size teslim olma ve barış içinde yaşama şansı tanıdığına ona boyun eğersiniz.

Diğer yanda, özellikle savaş kötüye giderken, hegemonya peşinde koşarak Spartalıları savaşa kışkırttıkları için suçluluk duymaya başlayan Atinalılar vardı. Kenti kasıp kavuran (ve Perikles'i canından eden) feci veba salgınının, kibir yüzünden tanrıların kendilerine gönderdiği ceza olduğuna inanıyorlardı. Halkın Uzun Surlar içerisine getirilmesi, geleneksel atalara tapınma geleneğini de bozmuştu; çünkü geleneğe göre, evdeki ocak hem yemek pişirmeye hem de kırlardaki aile arazisinde, onun hemen altında gömülü, atalar için yakılmış adakları sunmaya yarardı. Bu Atinalılar, Atina'nın iktidara yükselişiyle eski ahlakın çökmesine, öz çıkarlarla iktidar peşinde koşmanın aileye, yurda ve tanrılara bağlılıkta eski erdemlerin ve de küçüklerin büyüklere saygısının sarsılmasına yol açtığını sezmeye başlamışlardı. Bu tezat, Aristophanes'in *Bulutlar* oyununda, Kuvvetli Muhakeme ve Zayıf Muhakeme arasındaki tartışmada özetlenmiştir. Kuvvetli Muhakeme eski ahlak anlayışının, Persleri geri püskürtme mücadelesinde Marathon Muharebesi boyunca en güzel ürününü vermiş Homeros'un yiğitlik kodlarının yok olmasının yasını tutar. Daha eski kafalı Kuvvetli Muhakeme'nin aksine, Zayıf Muhakeme emperyalizmi, iktidarı, dizginlenmemiş zevki ve gençlerin dermansız ihtiyarlardan uzakta, güneşteki yerlerini zaptetmelerini savunurken pişkin ve utanmazdır. Oyunda Alkibiades peltek, kibirli, atlar dahil pahalı zevklere sahip uzun saçlı bir göçmen olarak gülünç bir şekilde taklit edilir (karaktere verilen Pheidippides adı, iyi bir işadamı olacağına dair babasının kendince beslediği umutların ifade eden "tutumlu oğul" ile onun savurganlığına aristokrat annesinin göz yummasını yansıtan "atlara düşkünlüğü" bir araya getirmektedir) ve elbette Zayıf Muhakeme'den yana tavır alır.

Komedy a ozanı Aristophanes'in gülünç bir şekilde ortaya koyduğu Atina toplumundaki bölünme, ordu komutanlığı yapmış ve yaşadığı yıllar Atina imparatorluğunun yükselişiyle düşüşü arasındaki döneme denk gelen Sophokles tarafından tragedya olarak sunulmuştur. O dönemde Atina'daki devlet adamlığının ahlaki ikilemlerini mercek altına yatırırken, Oedipus'un Antikçağ'dan kalma –en azından Homeros'tan beri bilinen– efsanesinden yararlanır. Shakespeare'in tarihi konu alan oyunları gibi, Sophokles'in oyunları da evrensel seviyeye çıkar ve öğrettikleri kalıcı olur, aynı zamanda yazarın çevresindeki dünyayla yakından ilişkilidir. Sophokles'in tasvirinde Oedipus,

Thebai'in efendisi olmak için aklın gücüyle birlikte gözünü bürüyen hırsla bel bağlamıştır. İktidara gelişi Sphinks'i yenmesi sayesinde olmuştu; derken ülke vebayla bir kere daha yangın yerine dönünce, günü kurtarmak için Laios'un katilini ortaya çıkararak cezalandırılmasını önerir, fakat o katilin kendi olduğunu sonunda dehşetle öğrenir. Thebai'in kör bilicisi Teiresias, Laios'un katilini daha fazla kurcalamaması için Oedipus'a yalvarır. Teiresias'a göre bazen bilmemek, hakikati görmemek en iyisidir. Gözünü çok yükseklere diktiğinde, tanrılar seni alaşağı etmesin diye göze batmaktan ve aşırı hırstan kaçınman gerekir. Bildiklerini açıklamayı reddettiği için Oedipus hiddetle Teiresias'ı azarlar. İnsanları yönetme sanatı tanrısı, koruyucu meleği Apollon'dan yardım ister. Laios'un öldürülmesini soruşturma ısrarı, kendi babasını öldürüp annesi İokaste ile yattığını ortaya çıkarıp İokaste'nin kendini asmasına yol açınca, Oedipus kadının gömleğinden çıkardığı iğnelerle kendini kör ederek onu yalnız bıraktığı için Apollon'a lanet eder. Oyunun sonunda kendi kendini kör etmesi, başından beri haklı olan kör Teiresias'ın biliciliğine uygun düşmektedir: Bazen bilmemek en iyisidir. Oedipus'un güvendiği akıl onun hırslı gururuyla birleşince, cezalandırılması kaçınılmaz olur. Oyun boyunca Thebaili yurttaşları temsil eden koro, hırsıyla devlete hizmet edecek bir siyasetçi arzusu ve tiranlardan duyduğu tiksinti arasında ikiye bölünmüştür. Mesele şu ki, hangisinin kim olduğundan emin değildirler, tabii sonunda kendi hakkındaki bütün hakikati öğrenen Oedipus da öyle. Bu oyun bize maalesef, bir tiranda görülen aşırı hırs, gaddarlık ve fikir anlaşılmazlığına karşı hoşgörüsüzlük gibi kimi ortak niteliklerin, kentlerini savunup koruyan başarılı devlet adamları için de gerekli olduğunu öğretir.

Akademisyenler uzun zamandır Oedipus'un bizzat Perikles'i temsil ettiğine kafa yormaktadır. Oyun ilk kez MÖ 430'da, Perikles'in vebadan öldüğü dönemde sahnelenmişti. Thebai'a gelen veba salgınıyla ortaya çıkan tehlikeye göğüs gererken, Oedipus da tepetaklak korkunç bir düşüşe geçer. Eğer bu benzerlik geçerliyse, Sophokles belli ki, Perikles Çağı diye anılacak kadar iktidarı sırasında doruğuna çıkan Atina'nın yükselişinde, Perikles'in kibirle hırsına yenilmekten suçlu olduğu, er geç alaşağı edilmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir. Bu aynı zamanda ortalama Atinalılara yönelik bir uyardı: Arzularınızla başka kentler üzerinde tiranlık gücü kurma sevdanızı gemleyin. İlginçtir, Teiresias'ın dünya görüşünü –göze batma, aşırı hırstan kaçın, varsaydığın dehan ve yaratıcılığının yerine yurttaşlarının erdemine güven– Atina'yla savaşa ve bir o kadar da Spartalıların yasasına karşı çıkan Sparta Kralı Arkhidamos'un Ephoroi Kurulu'nda yaptığı konuşmada aktaran Thoukydides'tir. Talihleri tersine döndükçe, pek çok Atinalı'nın acaba daha mütevazı ve eski kafalı Spartalıların, ta başından beri hayata yaklaşımı doğru olabilir mi diye merak etmeye başladıklarını sezeriz.

Öyle bile olsa, Sophokles'in mitlerin süzgecinden geçirerek o çağdaki Atina'da yaşanan hayata dair verdiği tasvirler, Homeros'un Tunç Çağı kahramanlığının kodlarından beri her şeyin ne çok değiştiğini göstermekte; Atina'nın imparatorluk haline gelmesiyle birlikte ahlak pusulasının şaştığını yansıtmaktadır. Homeros'un şiirlerinde tanrılar insanların çok yakınındadır, onların arasında dolaşır, arkadaşları ve sevgilileri olurlar, tutkuları ve gereksinimleriyle tıpkı onlara benzerler. Bunun aksine, Sophokles'in tragedyalarında tanrılar çok uzak görünürler, insan ilişkilerine ilgileri belirsiz, istekleri sevimsiz ve anlaşılmazdır. Hızlı bir gelgit dalgası misali, çok gerektiğinde insanı yıldırım gibi çarpıverir, Apollon'u koruyucusu sanan Oedipus gözünü fazla yükseklere dikti diye onu yere devirirler. Tanrılar çekip gitmişler midir? İnsanın dünyasını boş mu bırakmışlardır?

Homeros'un şiirlerinde, hatta Pindaros'unkiler gibi itibar edilen başka manzum çalışmalarda, tanrılar insanın erdemlerinin ne anlama geldiği konusunda rahatsız edici ölçüde tutarsız ya da kararsız görünürler. El üstünde tutulan bu kaynaklardan şüphe edenler, Atina'nın imparatorluğa yükselişi ve bunun Peloponnesos Savaşı'nda Yunan kent-devletleri arasında kışkırttığı iç kavgayla ateşlendiğini hissettikleri ahlaki çöküntü ışığında, onların değerlerini sorgulamaya başladılar. Peki, tanrılar ozanların kimi zaman gösterdiği gibi, ahlaksızlığı cezalandırıp erdemlileri ödüllendirir mi? Yoksa diğer zamanlarda ozanlar tarafından gösterildikleri gibi, tiranlığa yükselen hain bir adamın işlediği suçları görmezden gelmek için onun bol bol adadığı adakların etkisiyle ikna edilebilirler mi? Onlar bizim neler yaptığımızı zerre kadar umursar mı? Erdemin en iyi yaşam biçimi kendi ödülü olması gerekiyorsa, neden nice ozan bunun ne kadar güç olduğunu, ne kadar dik ve zahmetli bir tırmanış gerektirdiğini vurgular? En iyi yaşam biçimi bir insanı mutsuz edebilir mi? Eğer inançlı ve ılımlı olmak için başkaları pahasına servet ve güç elde etmekten kaçırıyorsanız, aslında enayi yerine konmuş olmuyor musunuz? Pek çok kişi ozanların net bir yanıt veremediklerini düşünmeye başlamıştı.

Platon'un diyaloglarında, kendisinden onlara yol göstermelerini bekleyen, etrafına toplanmış düşünceli gençler bu soruları Sokrates'e yöneltirler. Bu da bizi Birinci Kısım'da ele almaya başladığımız Akhilleus'un hiddetine ve *İlyada* kahramanının özetlediği gibi, Homeros'un yiğitlik kodlarının topluca yeniden değerlendirilmesine ve eleştirisine geri götürür. Homeros şiirlerini yazdığından bu yana antik Yunan tarihinde çok şey yaşanmış olmasına rağmen, merkezine parlayan kahraman Akhilleus'u oturttukları onun eserleri, pek çoklarının gözünde güvenilir olarak kalmıştı –Victoria dönemi şairi Matthew Arnold'ın sözleriyle, Homeros'un şiirleri Yunanların Kutsal Kitabı'nı aratmazdı. *İlyada*'ya bakınca gördüğümüz gibi, Akhilleus her ne kadar bir tiran gibi hüküm sürmese de –Agamemnon'un başını çektiği krallar birliğinin

bir kralıdır– dizginlenmemiş bencilliği, ihtirası ve itibar merakı onu tiran gibi davranmaya yatkın kılar. Her şeye kişisel bakar, her şeyi kendiyle ilgili görür. İster müttefikleriyle omuz omuza çarpışsın ister savaşmayı reddetsin, ortada kişisel bir intikam ya da ihtiras meselesi olur. Sokrates'e göre Akhilleus "kişinin kendine olan aşkı"na –kamu yararı pahasına kendi itibarına, zevklerine, mülklerine– en büyük örnektir. Bu nedenle tiranlık eğilimi gösteren kişiliğin timsalidir. Kendini fazla önemseydiği için arzularını engelleyen dış dünyayı kişisel düşmanı gibi görerek kozmosa hiddetlenir, hatta tanrıları savaşla tehdit eder. Sokrates onun bu hiddetini küçümseyerek, huysuz bir ergenin ceza olsun diye odasına gönderilince öfkeden sandalyesini tekmelemesine, ama ayak parmağını incitince iyice köpürmesine, bu defa daha kuvvetli bir tekme savurarak sandalyeyi cezalandırmak istemesine, belki de Keith Moon gibi odada ne varsa kırıp dökmesine benzetir. Sokrates'in *Devlet* eserinde şöyle bir değindiği gibi, Akhilleus'un kötü kaderinden sürekli yakınması, parmağını yaralayan ve birisi öpse de geçse diye ağlayan küçük bir çocuğun davranışını hatırlatmaktadır. Demek ki Akhilleus genç bir erkeğin olmaması gereken her şeydir, ayrıca genç erkeklerin göreceği doğru eğitim her bakımdan Akhilleus'un gördüğünün tam tersi olarak özetlenebilir.

Sokrates'e göre genç erkeklerin erken yaşta alçakgönüllü olmak, ihtiraslarına gem vurmak ve başkalarıyla işbirliği yapmak üzere eğitilmeleri gerekir. Aşırı hiddet, diğer yurttaşlarla işbirliği içinde kamu yararı uğruna güçlü ve cesur hizmete yönlendirilmelidir. Aşırı hızcı zevklerden kaçınmak gerekir. Özünde hırs yanlış değildir. Bu bakımdan Sokrates ve Antikçağ'ın diğer düşünürleri, Aziz Augustinus gibi Hristiyanlar ve Hobbes gibi modern dönemin ilk yıllarındaki düşünürler arasında yaygın olan siyasal itibar özleminin benlikten uzak tutulması gerektiği görüşünü paylaşmazlar (bunları İkinci Kısım'da ele alacağız). Hayır, her şey hırsın nereye yönlendiğine bağlı. İtibar peşinde koşmak tiranlığa giden yola sapmamalı, kente hizmetin ve adaleti sağlamanın karşılığında yurttaşlarından itibar görme beklentisine yönlendirilmelidir.

Homeros'a tamamen adil davranılsın ya da davranılmasın (daha önce gördüğümüz üzere, Homeros Akhilleus'u bütünüyle eleştirmez), Sokrates'in eğitimde önerdiği yeni yollar, geleneksel ozanların ahlaki kararsızlığına güçlü bir seçenek sunmuştu. *Devlet*'in IX. Kitap'ının tiranlığa ve tiran yaşantısına yönelttiği eleştiri, birçok bakımdan Sallustius, Erasmus ve daha pek çok düşünürün farklı yorumlarıyla bugüne dek model olarak kaldı. Tiranın darmadağın benliği, doğrudan demokrasinin uçarılığından gelir. Başlangıçta, demokratik hızcılığın en berbat aşırılıklarından keyif alınmasına ve ayakta kalmasının daha iyi durumdakilere hıncı bilemesine çanak tutan popülist bir demagogdur tiran. Sokrates'in deyişiyle, kabaran cinsel ihtirası onu kendi

karakterinde bir demagoga dönüştürür, bütün enerjisini bencilce zevk ve şöhret peşinde koşmaya adar. Korku ve baskıyla yönettiği için çevresindeki insanlara asla güvenemez; komplolara karşı sürekli tetikte, kuruntulu, kuşkulu durur, acı çekirtme arzusuyla nöbetler geçirmeye yatkındır. Böyle tiranlık özlemlerinin en etkili tedavisi o azılı ihtirasları frenlemektir; Bunu başarmaksa ancak aklın tutkulara egemen olması ve onların enerjisini adalette toplumsal erdeme yönlendirmekle mümkün olur. Felsefenin kendisi yol göstermelidir. Eğer dünya karmakarışık bir yerse, tutkularımız ve davranışlarımız da ona benzer. Eğer dünya akla yatkın bir yerse, tutkularımızı da aklın hizmetine verme şansımız olabilir. Akhilleus dünyanın karmakarışık olduğuna inandığı için deli cesareti ile panik hali arasında yalpalar. Oysa yapılması gereken *dengede* kalmaktır.

Platon'un tiranlık tasviri her zaman böyle gözü kapalı kırıp dökmek değildir elbette. *Yasalar*'ın IV. Kitap'ında, bir tiranın adil toplumun kurulmasında yapıcı rol oynayabileceği –bizim ayırdığımız üç kategoriden Reformcu Tiran olma– olasılığını görmezden gelmez. Ancak bilge bir danışman hırslı genç tirana yol göstermedikçe bu mümkün olmayacaktır. Tiranlık hevesine kapılma tehlikesine klasik bakışın göstergesi, bu bilge danışmanı aramaktan geçer. Platon'un *Yasalar*'da incelediği bu işbirliğini Cicero da benimsemiş, Genç Afrikalı Scipio'yu idealleştirirken, onu rüyasında Cennet'e yaptığı yolculukta gördüğü ölü babasının ruhundan, cesur ve yurtsever bir Romalı olarak ülkesine hizmet etmek ve sonsuzlukla ölümsüz benliğe verdiği önemi askeri ve sivil erdemden, itibardan daha üstün tutmak üzere talimat almış biri olarak resmetmiştir. Bu anlayış çizgisi Erasmus'un *Bir Hristiyan Prensin Eğitimi* çalışmasına kadar sürer, Sokrates'in dostu Ksenophon'un anlattığı Hristiyan alçakgönüllülüğü ve inancının, klasik devlet yönetimi ve Büyük Kyros gibi Antikçağ kahramanlarının üstün başarıları konularında eğitimle kaynaştırılması desteklenir. Erasmus'a göre, gereğince yönlendirilmiş itibar sevdası, Hristiyan bir prensin görev bilincini geliştirmesine mükemmel bir gerekçe olur. Antikçağ insanları tarafından güçlü devlet adamlarında göklere çıkarılan türden ölümsüz şöhrete kavuşma arzusu, Hristiyan vahiylerinde vaat edilen ruhun ölümsüzlüğüne erişme kaygısının ilk basamağıdır.

Daha derinlemesine inceleyeceğimiz üzere, bilgelik ile siyasal güç arasındaki bu ortaklıklar gerçek hayatta her zaman işlemezdi. Alkibiades'e akıl hocalığı rolünde Sokrates, genç adamın aşırı hırsına gem vurmayı başaramamış gibidir. Platon daha sonra Syrakousai Tiranı II. Dionysios'un filozof-krala dönüştürülebileceğini düşünürken işe yaramaz birini seçmişti. *Yasalar*'da, genç bir tiranın bilge bir akıl hocasının rehberliğinde adil bir kent kurması gerekir fikrini enine bonuna tarttıktan sonra, fazla riskli olduğu gerekçesiyle bundan vazgeçer –bir bakarsınız, adalete hizmet edeceğine güvendiğiniz genç,

bir canavara dönüşmüş. Ayrıca adil bir rejim kurmuş olsa bile onu mutlak iktidardan vazgeçmeye ikna etmek mümkün olabilir miydi? Romalılar ilk diktatörlerinden Cincinnatus'un mutlak iktidarı sona erdikten sonra gönüllü olarak sabanının başına döndüğüne inanırlardı. Peki, bu ne kadar sık görülürdü? Cicero'ya gelince, bilge yaşlı danışman rolünü yirmi yaşındaki Octavius Caesar üstünde denemesinin sonucu tam bir fiyaskoydu.

Tartışmamızın başında, Yunan kent-devletlerinin ateşli bağımsızlığı ve dünyanın dört bir yanını sarmış kargaşayı düzene sokmak, barışın, refahın ve iyi yönetimin faydalarını herkese sunmak isteyen, Doğulu tanrı-kralların vârisi Büyük Kyros'un kurduğu evrensel imparatorluk arasındaki çarpışmanın yanı sıra, MÖ 5. yüzyıldaki çalkantılı silsileden söz açmıştık. Akhilleus tarzı mağrur hırs vurgusunu önemsiz göstererek Homeros'u yeniden biçimlendirmek ve onun yerine, yurttaşların kamu yararı uğruna ortaklaşa hizmetini vurgulamak anlamına gelen Platon'un ortaya koyduğu toplumsal erdemin yeni şifresi, pek çok yönüyle cumhuriyet devletinin imparatorluktan daha üstün olduğunu yeniden doğrulamıştı. Yurttaş-askerlerin özel kazançtan vazgeçip kışlalarda ortak yaşadıkları Platon'un *Devlet*'i, Sparta'nın idealleştirilmiş biçimine benzetilmektedir.

Fakat yüzyılın sonunu getiren ahlaki değerler krizinden herkesin çıkardığı sonuç aynı değildi. Tiranlık kariyerinin süregelen seyri üzerinde derin bir iz bırakacak ilginç bir yol ayrımına gelinmişti. Yunanlar her ne kadar Pers İmparatorluğu tarafından tehlikeli boyutlarda hezimete uğratılmaya yaklaşmış da olsalar, çoğu onun etkisinde kalmış, ona hayran olmuş, hatta onu kendi dertlerine –binlerce devletçiğin acınası geçimsizliği ve parçalanmışlığına, görelî askeri ve iktisadi zayıflığına, birleşme kabiliyetsizliğine, sık sık iç siyasi çalkantılara– çare olarak görmüşlerdi. Perslere karşı kurdukları geçici ittifak, çoğunun kalıcı olmasını görmek istediği yeni bir birlik ruhu yaratmıştı.

Hem Sokrates'in felsefi dostu hem savaş deneyimine sahip komutan Ksenophon, hayatının Büyük Kyros ile geçirdiği, bilhassa Pers tahtını ele geçirmesi için gençken Kyros'a yardım ettiği dönemini yazarken, Platon'un ütöpik devletine denk düşen, ütöpik monarşi diye tanımlayabileceğimiz bir yol ortaya koymuştu. Görünürde, geçmişin büyük bir önderi hakkındaki yazılar, Yunanları açıkça kendilerine çokuluslu bir imparatorluk kurmayı düşünmek isteyip istemedikleri üstünde kafa yormaya yöneltir. Daha başından beri, Yunan kent-devletlerinin sanat ve şiirleri, büyük mimari eserleri sayesinde, kendilerine bütün Yunanların, hatta Yunanistan dışındaki topraklarda yaşayan halkların yararlanabileceği bir uygarlık rolü biçtiklerine inandıklarını yukarıda görmüştük. Delphoi'daki tapınak, Devlerle Savaşı (*Gigantomakhia*) tasvirlerinin çoğu Doğulu tanrı-kralların düzensizliği fet-

hederek aklın, hukukun ve sanatın egemenliğini yerleştirme anlayışının Yunan yorumunu temsil ediyordu. O kadar ki, aslında bar-bar-bar bağırarak konuşan insanlar (Doğuluların dilleri onlara öyle gelirdi) anlamına gelen *barbar* teriminin kullanılma şekli, Yunan dünyası dışında kalanlara karşı bir üstünlük duygusunu akla getiriyordu. O tarihten önce kent-devletlerin kararlı bağımsızlıkları, uygarlığı getirmeye yönelik bu görevi yansıtacak evrensel devletin kurulmasını önlemişti. Büyük Aleksandros ile birlikte bu tamamen değişecekti; bir anlamda Ksenophon'un duasının karşılığıydı o. İmparatorluk sayesinde, doğudan gelen evrensel monarşi modeli batıda yeni bir yuva bulmuş oluyordu.

Pek çok yönüyle Akhilleus'un narsist görkemini ve aşırılığını çağrıştırdığına yukarıda değindiğimiz Alkibiades, uçsuz bucaksız bir imparatorluğu fethetmeye doğru ilerlediğini düşündüğü sırada Atina demokrasisi tarafından alaşağı edilmişti –kendisi Akhilleus ile Büyük Kyros bileşimi biri olabileceği umudunu taşıyordu. Alkibiades'in imparator olma emellerine ket vuran küçük kent-devletler ile demokrasinin kısıtlayıcı yanlarıydı, fakat ertesi yüzyılda, Büyük Aleksandros'la birlikte sınırlar aşılmıştı; küçük, gerçekten bağımsız topluluk olan *polis* için ölüm çanları çalıyordu. Pers İmparatorluğu'nun tamamını tek parça halinde eline geçirdikten sonra, Büyük Pers Kralı Dareios'a karşı ezici zaferinin tasvir edildiği bir mozaiikte Aleksandros, doğrudan çatışmaya maruz kalmayacak şekilde, normal olarak hizmetlilerinin arasına kurulmuş bir halde gösterilmektedir. Sol tarafta genç, sıırım gibi saçları dar-madağın Aleksandros savaşçıların başında ileri doğru hamle yaparken, sağ taraftaysa Dareios ile muhafızı ansızın bu çılgın adamın üzerlerine geldiğini fark ederek dehşet içinde geri çekilirken görülür. Akhilleusvari pervasızlık, yakışıklı genç Makedonu yeni Büyük Kral'a dönüştürmüştür.

Aleksandros, model aldığı kabul edilen Akhilleus'un savaştaki kişisel kahramanlığını Büyük Kyros'un komutanlık hüneryiyle birleştirmişti. Ta Mısır'a uzanan imparatorluğunu biçimlendirirken sırf askerlerinin yorgun düşmesi nedeniyle Hindistan'ı istila etmekten kaçınan Aleksandros, geleceğe ait bir mite uygun düşecek Homerosvari zaferler dizisi misali kendini parlak bir ateş olarak görüyordu. Hatta kendine bir Patroklos bile edinmişti, o da yakın ahabası Hephæstion'du. Otuz üç yaşında alevi sönmeden önce kafayı bulup hiddetten sağa sola sataşmaya biraz fazla müsaitti. I. Kyros'un gerçekleşmesini sağladığı akılcı, evrensel bir monarşi kurma projesi, mertliğin capcanlı şifresi ve Homeros'tan miras alınan ölümsüz bireysel zafer peşinde koşma hayali sayesinde artık canlanmıştı. Panik halindeki atlarla kaçışan askerlerin itiş kakışında Dareios'a çullanan Aleksandros mozaiği, düzensizliğe karşı savaş açan firavunların ilk tasvirlerini anımsatır, ancak şimdi uygarlığı getirme görevi doğudan batıya geçmiştir.

Makedon Kralı Philippos'un oğlu Aleksandros tam Yunan olamayacak kadar soluk benizlilerden meydana geldiği düşünölen bir krallıkta büyümüş biri olarak Yunanistan'ın kültürüyle aşırı derecede özdeşleşmiş, onu özümsemişti. Aristoteles onun öğretmeni idi, Asya seferi sırasında ona yazdığı mektupta Aleksandros, "Başkaları üzerindeki üstünlüğümü iktidarımın ve hâkimiyetimin boyutlarıyla değil de mükemmel bilgilerle kurmayı yeğlerim" demişti –kendisine bilge bir danışman gerektiğini kabul eden genç tiran modeli; fakat bu onu "iktidar ve hâkimiyet" kurmaktan alıkoymamıştı. Dışarıdan gelen diğer ünlü siyasetçiler gibi –Napoléon'u düşünün– bir Makedon olarak içine girmek istediği Yunan uygarlığının kahramanı olmayı hedefliyordu. Yunanlıları fethederek onları kurtardı ve sonunda birleştirdi. Ksenophon gibi Aristoteles de en üst seviyede muhakeme yaparak "nice kentler ve halklar" üzerinde otorite kuracak mükemmel bir monark tasavvur etmişti. Tam da bunu yapmayı hedefleyen Aleksandros, kendi uyruğundaki insanların hayatını iyileştirmek için Doğulu evrensel tanrı-kralların eski gündemine apayrı bir Yunan harcı kattı. Kurduğu sayısız kent aslında her biri kendi agorası, yerel meclisi ve *gymnasion*uyla, tapınakları, tiyatrosu ve okullarıyla, Yunan polislerinin Mezopotamya, Assur ve Mısır'a yerleştirilmiş taklitleriydi. Aleksandros bu yolla, Doğulu seleflerinin tersine, fethettiği yerlere cumhuriyetçi yerel özerklik tercihini de yayıyordu. Aynı zamanda bilgece bir tavırla, daha sonra Romalıların da benimseyeceği, Büyük Kyros'un dini hoşgörü politikasının izinden gidiyordu. Yunan yaşam tarzının sadece Yunanlar için değil, her yerdeki insanlık hali için geçerli olduğuna kesin gözüyle bakılırdı, bu da Aleksandros'un fethettiği tebaaya en büyük hizmetinin onları Yunanlaştırmak olduğu anlamına geliyordu. Ortaya çıkan sonuç, bugün "Hellenistik monarşi" diye söz ettiğimiz bir yamalı bohçaydı. Aleksandros öldükten sonra, kurduğu imparatorluk belli başlı komutanlar arasında bölündü, onların kurdukları krallıklar –Assur'da Seleukoslar ile Mısır'da Ptolemaioslar– Yunan ve Asya etkilerinin benzersiz karışımıydı. Geleneksel tanrı-krallığın karmaşık törenlerini Yunan edebiyatı, sanatı ve sporuna yönelik tutkuyla birleştiren, Aleksandros'un hâkimiyeti altında askeri ve idari liyakatlarını göstererek kendi krallıklarını hak etmiş adamların önceki kraliyet hanedanından kim-selerle evlenmesi sonucunda, kendilerinden doğacak çocuklara miras bırakmak üzere kurdukları kan bağıyla geçecek geleneksel monarşilerdi. Bugün Nil kıyıları boyunca hâlâ ziyaret edilebilen, Yunan ve Mısır tarzlarının iç içe geçtiği, sfenkslerle sütunların birbirini izlediği, baş döndürücü Ptolemaios tapınakları bunlar hakkında pekâlâ bir fikir verir. Ptolemaios firavunları, taşıdıkları Yunan soyunun artık yeterince Mısırlılaştığından emin olmak için tanrı Horus'la (Ra) birlikte yeniden doğmak üzere, onun orada bulunan "doğum evini" her yıl düzenli ziyaret ederlerdi.

Büyük Cumhuriyet

Eğer antik Yunanlar tiranlığa merak sardıysa, cumhuriyetçi Roma bunu saplantı haline getirmişti demek mümkün. Livius ile Polybius (aslen Yunan) gibi tarihçileri ve Homeros'la eşdeğer ozanları Vergilius tarafından derlenmiş büyük ulusal destanlarında, Roma bütün varlığını kamu yararının üstünde tek adamın keyfi otorite kurmasını önlemeye adanmıştı diye anlatılır. Gör-düğümüz gibi, Yunanlar iktidarı gasp eden meşru monarklar ile tiranları birbirinden ayırt ederlerdi, ayrıca ikincilerin bazen ülkeleri için iyi şeyler bile yapabildiklerini düşünürlerdi. Romalılar açısından bu ayrımlar, nefret edilen ve tüm toplumu kapsayan tek bir terimde sert bir biçimde birleşmişti: *Rex*. Biz bu sözcüğü “kral” olarak çevirirken, Romalılara göre, Yunanların en kötü haliyle tiranlığa yükledikleri anlamın ta kendisiydi. *Regnum* –kral-lık– otoritenin en tiksinti duyulan, özgür yurttaşları köle durumuna getiren biçimiydi. Kralların iyi ya da kötü şeyler yapıp yapmadıklarının bir önemi yoktu, yurttaşlar üzerinde güç elde etmeleri hoş karşılanmazdı. Yunanlar için Sophokles'in Oedipus'a kral (*basileus*) yerine tiran demesi bir şey değış-tirmezdi. Romalılar içinse hiç fark ettirmiyordu; zaten onu *Oedipus Rex* diye çevirmelerinin nedeni de buydu, yani Kral –diğer bir deyişle tiran– Oedipus.

Romalılar derslerini almışlardı, hatta bunun tarihsel veya en azından mitolojik belleklerine işlediği söylenebilir; buna yol açan da son kralları devrilince, cumhuriyetin kurulmasına giden kapıların açıldığı Gururlu veya Mağrur (*Superbus*) lakaplı Tarquinius'un aşırılıkları olmuştı. Bu hikâye en uçuk seks, cinayet ve Atreusoğullarının lanetini aratmayan iktidara dair Yunan öyküleriyle rekabet edercesine, kan, gasp, akraba katli, zulüm, tecavüz, hiddet, intikam ve cesaret doludur.

Tarquinius (tam adı Lucius Tarquinius Superbus), pısrırık olduğu için nefret ettiği ilk kocasını terk eden yengesi Tullia ile evlenir. Tullia ve âşığı Tarquinius, onun ilk karısı asil Tullia'yı (evet, adaştılar) öldürür. Yeni karısının şirretinden cesaret alan Tarquinius, silah zoruyla tahtı ele geçirerek meşru Kral Servius'u –yeni karısının babası– Senato Binası'nın merdivenlerinden aşağı fırlatır. Daha sonra Tarquinius'un yordakçıları, işi sağlama almak için cenk arabasıyla babasının cesedini çiğneyen öz kızından cesaret alarak Servius'u paramparça ederler. (Bu kimseler çıkar ilişkisi içinde değiller mi?) Yeni Kral Tarquinius, ölen Servius'un gömülmesine karşı çıkar (dolayısıyla atalarıyla buluşmaktan yoksun bırakır ki, Sophokles'in *Antigone* eserinden bildiğimiz üzere bu ciddi bir suçtur). Ardından, Tarquinius'un sadakatsizliğinden işkillendiği herkesi yargısız idam ettiği bir korku krallığı baş gösterir. İlginçtir, Yunanlar arasındaki Peisistratos misali, bizim reformcu tiranlar gibi Tarquinius'un da Roma için bazı iyi işler yaptığı kabul edilmektedir. Bir dizi savaş kazanmış, Capitolum Tepesi'nde (Mons Capitolinus) bulunan ülke-

deki büyük kutsal yer, Iuppiter (Jupiter) Tapınağı dahil olmak üzere kenti tapınaklarla süslemek için ganimetleri kullanmış, bir tiyatroyu bakımdan geçirmiş ve bugün hâlâ Forum'da izleri görülebilen bir *cloaca maxima*, yani kanalizasyon sistemi inşa etmişti. Tarihçiler, bu Etrüsk krallarının kendileri için ne çok şey yaptığını Romalıların tümüyle hiç kabul etmek istemediklerine dair fikirler yürütmüşlerdir. Oysa onların dini ayinlerini, magistratların kullandığı zarif oymalı tahtıran dahil, sembollerini benimsemişlerdi.

Tarquinius'u alaşağı ettiren parlama noktası, Harmodios ile Aristogeiton arasında, Akhilleus ile Agamemnon'un kavgasında ve Agamemnon'un karısıyla âşığı tarafından öldürülmesinde yaşanan cinsel ihtiras ve hiddet öykülerine benzer bir durumdu. Kralın oğlu Sextus Tarquinius, kuzeninin karısı Lucretia'nın güzelliğiyle erdemine tutulmuştu. Diğer soylu hanımlar ziyafet çekerken, Lucretia kendini ev işlerine adanmış Romalı kadınların modeliydi. Sextus kendisine teslim olması için Lucretia'ya baskı yapıyor, öldürmekle korkutuyor ve kadına akla hayale gelecek en ağır suçu, bir köleyle cinsel ilişki esnasında yakaladığı iftirası atma tehditleri savuruyordu. Kocasının ailesini bu utançtan kurtarmak için kadın Sextus'un ırzına geçmesine razı olmuş, sonra yaşananlardan iğrenerek intihar etmişti. Tarquinius'un oğlu tarafından iktidarın böyle istismar edilmesi karşısında dehşete kapılan Lucius Junius Brutus'un başını çektiği genç soylular grubu, Tarquinius ailesini Roma'dan sürmeye ant içtiler. İşe yaramıştı, ancak Tarquinius kendini tekrar iktidara getirmeleri için ileri gelen yurttaşlardan bazılarını komplo düzenlesinler diye kışkırtmaya devam ediyordu. Bunların arasında Brutus'un kendi oğulları da vardı, komplo ortaya çıkarılınca Brutus gözünü karartıp onları idama mahkûm etmişti. Tarquinius son bir gayretle Clusium kralını Roma'ya yürütmeye ikna etti, ama Tiber Nehri üstündeki köprüde Horatius'un sergilediği efsanevi savunma sayesinde Roma kent savunması durumdan sıyrılmayı bildi. Tarquiniusların işi bitmiş, insanlık tarihinde 400 yıl süren en uzun yönetim şekli olacak cumhuriyet kurulmuştu. (İmparatorluğa dönüştükten sonra kendini hâlâ cumhuriyet diye görmeye nasıl devam ettiği, hikâyenin ilginç yönüdür.)

Tarquinius'un devrilmesinin öyküsü, Roma Cumhuriyeti tarihinde ağır basan bir dizi önemli konuyu özetler: tiranlık nefreti, insan hakları tutkusu, aileye bağlılık, adaletin hizmetinde zor kullanma görevi, savaşma cesareti ve kamu yararı uğruna bir babanın kendi oğullarını idam etmesine kadar varan ödünsüz sadakat. Spartalılar gibi Romalılar da yurttaşların kamu yararını her zaman kendilerinin üstünde görmeleri gerektiğini savunurlardı. Horatius'un köprüde sergilediği cinsten savaşta cesaret göstermek, sapına kadar erkekliğin işaretiydi. Yönetmeyi bilmek gibi başka erdemler de önemliydi, ama muharebe alanında gösterilen yiğitlik kadar değil —öyle ki, Romalıların dilinde *virtus*

sözcüğüyle karşılanan erdem, özünde savaşta gösterilen yiğitlikten neredeyse ayrı tutulmazdı. Yukarıda da gördüğümüz üzere, Yunan felsefesinden esinlenen Cicero çok sonraları askeri ve sivil erdemın aklın hayatına tabi olacağı daha yüksek bir standart getirmeye çalışmıştı. Ancak Cicero'nun egemen sınıfa mensup meslektaşlarının çoğu, onun gözle görülecek kadar cenkten hoşlanmamasına (Plutarkhos'un dediğı gibi, "silahlar konusunda ürkekti"), dahası Forum'da irikiyım askerlerden oluşan bir alayı görünce neredeyse bayılacak gibi olmasına kıs kıs gülerlerdi. Cumhuriyetin son bulduğı günlere kadar Marius, Sulla, Pompeius ve Iulius Caesar gibi en büyük devlet adamları askerlerinin başında, savaş alanında yerlerini almışlardı, hatta Caesar ateş hattında göğüs göğüse çarpışmıştı. Hepsinden önemlisi, her yurttaşın, gerekirse suikast düzenleyerek, kralın unvanına ya da iktidarına gözünü dikmiş birine karşı çıkmak gibi bir görevi vardı. Ölümüyle ilgili bir anlatıma göre, bizzat Romulus bile, kibrinin artmasına dış bileyerek onu döve döve öldüren senatörler tarafından tuzağa düşürülmüştü. Ailesinin cumhuriyetin kurucusu Marcus Junius Brutus'un soyundan geldiğini iddia eden Marcus Brutus, krallığa gözünü diktiğı anlaşılan Iulius Caesar'a karşı harekete geçmenin üstüne düşen özel bir yükümlölük olduğunu hissetmişti elbette.

Romalıların kamu yararını —cumhuriyet için kullanılan *Res Publica* terimi kabaca "kamusal mesele" demekti— nasıl anladığından söz ederken, zengin tabakadan Romalıların pek çoğı için "kentın lağım çukuru" diye aşağıladıkları ayaktakımı, "plebler" kamuya dahil değildi. Eğitimli Romalılar, Platon dahil önde gelen Yunan aydınları böyle utanç verici bir görüşü benimsedikleri için Atina'nın demokrasi deneyimini felaket diye görürlerdi. Kendinden önceki Sparta gibi Roma Cumhuriyeti de kurucu babalardan ta Romulus'a kadar geri giden ilk büyük ailelerden geldiklerini savundukları için kendilerine "patricii"* adını vermiş, kendi kendini yöneten bir aristokrasiydi.

Patriciuslar ile plebler arasında bir de orta sınıf atlılar (*equites*) vardı. Cumhuriyetin —eski Yunan'ı aratmayan— yarı-efsanevi ilk döneminde bunlar şövalyelerdi: birkaç at, zırh ve bir de yamak edinecek kadar parası olan adamlar. Atlı sınıf sonradan yerini ünlü Roma lejyonunun yanaşık düzen piyade alaylarına bıraktığında, şövalyeler bir yandan eski unvanlarını korurken, bir yandan da Roma'nın iş ve ticaret dünyasına katılmış, bunun sonucunda başlı başına nüfuzlu kimseler olmuşlardı. Senatörlerin doğrudan iş yapmamaları gerekiyordu, çünkü bu görgüsüzlük diye kabul edilirdi; öyle bile olsa çoğı aşırı zengin kimselerdi, yamakları onların aracısı, uşağı ve bankerleri gibi çalışırdı. Bu üç sınıf, *cursus honorum* yani haysiyet yolunda birlikte hareket ederdi. Karmaşık bir düzendi, zaman içinde büyük değışikliğe uğradı,

* Çoğul sözcük, tekil hali patricius. (ç. n.)

ama aslında yüksek askeri komutanların yanı sıra Senato üyeliği, prensipte *patricius*larla sınırlıydı. Atlı sınıf senatonun eksik bıraktığı belli makamlara gelmeyi amaçlayabilirdi, oysa pleblerin başlıca rolü, zenginlerden yana sonuçlanması için hile karıştırılan seçimlerde kendi üstlerine oy vermektir. Yine de pek çok istisna olurdu. Cumhuriyetin tarihi boyunca atlı sınıftan, hatta pleblerden senatörler ve konsüller çıkmıştı.

Tiranlık kariyerinin seyrini izlerken, Tarquiniusların alaşağı edilmesinden itibaren herhangi bir adamın bir daha krallık iktidarını ele geçirmesini veya herhangi bir grubun nüfuzun aslan payını kapmasını önleyecek şekilde, Romalıların giderek anayasada karmaşık bir denge ve fren mekanizması geliştirdiklerini akıldan çıkarmamamız gerekir. Aristokrasi bir yandan tiranlığın, diğer yandan ayaktakımının aşırılıklarını önlemeye kararlıydı. Amerikan anayasasındaki kuvvetler ayrılığı, Amerika'nın Kurucuları'nın aklında da bu vardı. Kralların savaş açma yetkisi yıllık olarak seçilen iki konsüle devredilmişti, bunlar cumhuriyetin başmagistratlarıydı (en yüksek devlet memuru); bu görev herhangi bir adamın hedefleyebileceği en büyük onurdu. Başlangıçta, savaşa giderken Roma ordularının başına geçenleri ifade ediyordu. Böyle yetkiler sonradan genellikle askeri yeterliliklerine göre, "konsüllerin yerine" savaşa giden "prokonsüllere" verilir oldu. Konsüller, Romalıların *imperium* dediği, esrarengiz niteliklere sahip kimselerdi. İlk başlarda bu, askeri komutanların savaşta sadece düşman değil, asi ya da ödleğ askerler için de yargısız ölüm kalım kararı verme yetkisini ellerinde bulundurmaları anlamına geliyordu. Daha sonra genelleşerek (bir akademisyenin dediği gibi) "devlet tarafından bir şahsa verilmiş, devletin çıkarına olduğunu düşündüğü bir şeyi yapma yetkisi" anlamına büründü. Tiran olmaya heves eden birinin ordunun başında yurda geri dönmesiyle bu yetkiyi kendine karşı kullanacağından korkan Romalılar sonradan konsüllük makamını bir yılla sınırlı tuttular, ardından da kurallarını kesinlikle Senato'nun belirlediği –belirli bir yerde, belirli bir görev ve belli bir süre için tanınan– mutlak güç, *imperium* en yetenekli komutanlara verilmeye başlandı; görev tamamlanınca değerli *imperium* iade edilmeliydi. Örneğin Büyük Pompeius, Roma'nın deniz yollarını korsanlardan temizleme görevi için mutlak güce layık görülmüştü. Crassus bu yetkiyi Spartakus'un köle ayaklanmasını bastırmak için almıştı. Bazen askerler muzaffer bir cephe komutanını kendi kendilerine "imperator" bir başka deyişle *imperium* sahibi adam ilan ederlerdi, bu da bize "imparator" olarak miras kaldı. Hepsinden önemlisi, bir komutanın Roma kentine emrindeki kuvvetlerle asla girmemesi gerektiği, bunun tiranlığın kurulmasıyla –kendi yurttaşlarına karşı askeri güç kullanmakla– eşdeğer olduğu ileri sürülürdü. Gerçi kaçınılmaz olarak yabancıların istilası ya da iç ayaklanma tehdidinin yol açtığı kriz zamanlarında istisnaların tanınması, değişikliklerin yapılma-

sı gerekmektedir. Diktatörlük makamı kurulur, böylece Senato tarafından atanmış bir *magistrat*, konsüllerden daha uzun bir süre mutlak güç –aslına bakılırsa sıkıyönetim– uygulayabilirdi. Senato'nun iktidarı paylaşması da kaçınılmazdı. Daha üstün aristokratlardan baskı gördüklerini düşünen plebler, bir defasında grup halinde yakındaki Kutsal Dağ'a çekilip kendilerine yeni bir kent kuracakları tehdidinde bulunmuşlardı. Uşakları ve askerleri olmadan işlerini göremeyeceklerini anlayan *patricius* sınıfı onlara kendi temsilciliklerini, Senato'nun yasalarını veto edebilecekleri ve zor kullanarak çiğnenemeyecek kararlar alma yetkisine sahip Tribün (*Tribunus*) seçme hakkı verip geri getirmeye kandırdılar. Tribünler bazen gerçekten halktan kimseler olurdu. Başka zamanlarda, nüfuzlarını artırmak için dolaplar çeviren aristokratlar aday olurlardı bu makama. Birkaç yüzyıl boyunca iç içe geçen, üst üste binen bu oyun küpü, çarpışan ve denetleyen kurumlarla sosyal güçler, biraz da çelişkili bir biçimde, artık modern Fransa'dan Suriye'ye kadar uzanan büyük bir imparatorluğa dönüşmüş Cumhuriyet'i kan gölüne çevirecek, Iulius Caesar'ın uğradığı suikastla doruğuna ulaşacak iç savaşla son kırk yılına getirecekti.

Erken Roma'nın tarihi söylencelerle olguların karışımıyla örtülüdür ama Romalılar en başından beri, İtalya'nın etrafını saran komşularına karşı, belki önceleri saldırı sırasında Roma'ya bir tampon bölge, ama er ya da geç iktidar ve talan fırsatı sağlayacak askeri zafer kazanma peşindeydiler. Romulus nasıl kendi Palatinus Çetesi'ne katılmak isteyen herkese kapıyı hep açık tuttuysa, Romalılar da komşu kentlerden birini fethettikleri zaman oranın halkıyla ittifak etmeye, bazen de onları Roma yurttaşları haline getirmeye çalışırlardı. Bu yolla Roma'nın kendi orduları yeni gelenlerle kalabalıklaşır, sonra yollara düşer ve gitgide genişleyen topraklarını yeni fetihlerle büyütürdü.

Roma ilk gerçek yabancı toprağı Sicilya'yı ele geçirip Kartaca'nın gazabını üstüne çektiğinde, söylence örtüsü yerini kesin tarihsel gerçekliğe bırakmıştı. Bu da büyük denizci ticari imparatorluk ile ne oldum delisi Romalılar arasındaki yüzyıllık ölüm mücadelesini başlattı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Aineias tarafından Roma'nın kurulma destanını Vergilius, Homeros ölçülerinde yazmaya soyunduğu zaman, Roma ile Kartaca arasındaki nefreti ta Aineias'ın Dido'yu reddetmesine kadar giden bir öyküyle ördü: yaşam ve ölüm mücadelesi onların alinyazısıydı! Pön Savaşları, büyük Kartaca Komutanı Hannibal'in Roma'yı kendi toprakları İtalya'nın kalbinde yenmesine ramak kalmasıyla başlamış ve Genç Afrikalı Scipio'nun kesin zaferiyle sona ermişti. Kartaca dümdüz edilmiş, bir daha orada hiçbir canlının yaşamasına elvermeyecek şekilde toprağına tuz basılmıştı (oysa Romalıların denetiminde kısa sürede toparlandı).

Ertesi sabah Roma uyandığında, kendini Akdeniz'in en büyük devleti olarak buldu. Yunanların onlarınkine çok benzeyen bir polis olarak büyü-

me kaydettiği ilk birkaç yüzyılda pek tanımadıkları Romalılar, şimdi antik Yunan dünyasının tarihsel penceresini amansızca kırmış, Makedonya'yı, Aleksandros'un bıraktığı Seleukos monarşisini ve nihayet Yunan dünyasını vurmuştu. Bu zaferler Roma'ya muazzam servet getirmiş ama sonunda onları cumhuriyeti yıkacak gerilimlerle de tanıştırmış oluyordu. Lejyonlarda savaşan plebler yaptıkları fedakârlıklara karşılık tarım arazileri istediler. Toprak mülkiyetine aç, gözü doymaz senatörler bunu onlara vermeye yanaşmıyorlardı. Roma siyaseti "optimates" (kendilerine böyle derlerdi, "en iyi adamlar") ile yeni bir muhalif grup olan "populares" ya da halk destekçileri arasında bölünmüştü, bunlar bazen *patricius*lar tarafından yönlendirilirdi. Onların bayraktarlığını yapan Gracchus Kardeşler Tribünlük yetkilerini kullanarak senatörlere ait toprakları yeniden dağıtmaya başlayınca, aristokratlar silahlı ayakta kimından yararlanarak karşılık verdiler. Roma'yı ordusuyla işgal ederek kutsal tabuyu çiğneyen Sulla'nın ("çiçek bozuğu suratlı") diktatörlüğünde 9.000 halk destekçisi idam edilmişti. Fakat sıradan biri olan ünlü general Marius diktatör olunca üstünlük tekrar halka geçti. Marius aynı zamanda Roma üzerine yürüyordu. Himayesindekiler arasında genç Iulius Caesar da vardı.

Cumhuriyeti darmadağın eden bu zıtlaşmanın nedeni, Roma'nın aslında dünya çapında bir imparatorluğa egemen olmaya çabalayan bir Yunan kent-devleti olmasıydı. Britanya'dan Ürdün'e kadar Roma harabelerini incelerken, Roma'nın yerel valisinin veya daha sonra ziyarete gelen bir imparatorun en büyük kıvancının, bilmem-kaç kez Roma konsülü yapılması olduğunu göreceksiniz. Bu biraz da Irak'ta 200.000 askerlik bir kuvvetin yüksek komutasına getirilen Cleveland belediye başkanının, başından itibaren sadece Cleveland'ın belediye başkanı olduğunu ve Cleveland belediye başkanı olmaktan daha onurlu bir paye düşünmediğini ısrarla vurgulamasına benzer. Cumhuriyet, içine işlemiş tiran korkusu yüzünden temel yapısını düzeltmeyi ya da değiştirmeyi reddediyordu –kent meclisi her konuda son sözü söyleyen, yerel ileri gelenlerin egemenliğindeydi. Bu arada bir dizi başarılı fatihi –birkaçını saymak gerekirse, Scipio, Pompeius, Caesar– sefere göndermiş, onlar da talanla taçlandırdıkları zaferlerden alınlarının ağıyla çıkmış ve denetim altına aldıkları uçsuz bucaksız yeni derebeylik topraklarında yaşayanların onları yeni krallar, hatta tanrılar diye görmelerini sağlamıştı. Bilhassa Pompeius eski Assur'un Hellenistik bölgelerin kalbi olan doğu seferinden büyük kazanç elde etti. Pompeius kendini sadece yerel bir tanrı olarak ilan etmekle kalmamış, tonlarca ganimetin yanı sıra yeni kukla krallıklardan "kayıt dışı" geniş ordular toplamıştı.

Ancak her durumda, bu adamların belirlenmiş bir süreyle komutanlık yaptıktan sonra kısa yoldan yurtlarına geri dönmeleri ve eşit yurttaşlar olarak kaldıkları yerden devam etmeleri beklenirdi. Senato çoğu zaman onları

onurlandırır da, başarılarına topluca hınç beslendiğini, bu büyük beylerden birinin ayaktakımını arkasına alıp kendini açıkça Roma Kralı ilan etmesinden korku duyulduğunu her zaman saklayamazdı. Örneğin Scipio yurda dönünce, emellerini gerçekleştirmeye doğru basamakları tırmanırken, onların desteğini kazansın diye askerlerine gevşek disiplin uygulaması Senato'da eleştirilmişti. Cicero, Crassus'un muzaffer olma iddialarını boşa çıkarmak için, Spartakus'a karşı kazanılan zaferi kendine mal etsin diye bir devlet adamına karşı diğerini kullanma yoluna giderek, daha nüfuzlu olan Pompeius'u yurda çağırıyordu. Sık görülen bir başka durum da, bu büyük adamların görevlerinden istifa eder etmez, makamları gereği yasal dokunulmazlığın keyfini çıkardıkları konularda, kendilerini kışkırtan ve yetkilerini namussuzca kullandığını kanıtlamaya kararlı aristokrat dostlarının açtıkları yağmur gibi yağın davalara maruz kalmalarıydı.

Roma adına Gallia'da geniş topraklar fethederek Roma hazinesine binlerce köle ve tonlarca ganimet eklemiş Iulius Caesar'ın görev süresi dolduğu için yurda dönmek zorunda olması onun parlama noktasıydı. Doğal olarak birinin kendini dev aynasında görmesini önlemek için Senato onun mevcut görevinden vazgeçmesinde ve başka bir göreve hak kazanmadan önce sivil yurttas sıfatıyla Roma'ya dönmesinde ısrar ederdi. Roma'ya döndüğünde aleyhinde açılacak hukuk davalarıyla çakallar misali üzerine çullanılacağından çekinen Caesar (ne de olsa Gallia'ya savaş açıp aslında Roma yurttaşları olan insanları yağmalarken, kayıt dışı lejyonlar toplarken epey keyfi davranmıştı), Senato'dan beklediği konsüllük makamına derhal geçmesine izin vermelerini istedi. Reddedildi. O da görevinden çekilmeyi reddetti. Geri dönüşü olmayan adımı atıp Rubicon Nehri'ni geçtiğinde, artık komutasında olmadığı bir ordunun, bir başka deyişle, cumhuriyete karşı savaşacak istila gücünün başındaydı. Pompeius, Senato'nun çoğu üyeleriyle birlikte -Caesar'ı ezme görevini onun rakibine vermişlerdi- güneye ve sonunda Pharsalus Muharebesi'nde Caesar'ın onu bozguna uğrattığı İlyria'ya kaçtı. Pompeius'un kuvvetlerinden geriye kalanları Mısır'a kadar kovalayan Caesar, Kraliçe Kleopatra'nın kölelerinden biri tarafından kesilmiş Pompeius'un kafasını görünce dehşete düştü; kadın onun buna sevineceğini düşünmüştü. Cumhuriyetçi dava adamı Cato (Senato'daki her konuşmasını "Kartaca yıkılmalıdır" sözleriyle bitiren Kartaca'nın baş belasının torunu), Caesar'ın otoritesini redderek kendini öldürdü ama genç Brutus (Tarquiniusları defeden adamın soyundan) uzlaşma yoluna gitti.

Caesar zaferi kazanmıştı, diktatörlüğü sırasında klasik bir reformcu tiran olduğunu kanıtladı. Büyük imar işlerini destekledi. Hukuk sistemini yeniden düzenledi, kişisel borcu olanların çoğunu bağışladı ve nihayet eski muharıpleri arasında adil bir toprak dağıtımı yapılmasını sağladı. Sulla'nın tersine, düşmanlarına topluca misilleme yapmıyordu. Merhametin erde-

mini el üstünde tutardı, üstelik bir zamanlar ona karşı gelmiş, ama artık tövbe etmek isteyen herhangi birini dost olarak bağrına basmaya hazırdı. Eğitimli ve görgülüydü, ayrıca mükemmel bir nesir ustasıydı; her ne kadar onun cumhuriyetçi hürriyetin yok oluşuyla bir tutsa da, Cicero bile onun arkadaşlığından keyif alırdı.

Yunan edebiyatının –bilhassa Homeros'un– cumhuriyetçi Roma'da yayılmasının genç erkekleri eski kuralların katı, ortaklaşa erdem anlayışını bırakmaya ve dünyayı fetheden kahramanlarla Akhilleus ve Aleksandros gibi tanrıları aratmayacak yüce gönüllülüğe özendirdiği düşünülmektedir. Dünya onların istiridyesiydi. Caesar'ın Mısır'daki serüvenlerinin tadı da bu özlemi yansıtır. Ptolemaiosların sonuncusu, büyüleyici ve fevkalade iyi eğitim almış olan Kleopatra ile ateşli ilişkisinin tam ortasında, kraliçenin saltanat kayı-ğıyla Nil'in harikalarını gezerken Mısır'ı Roma'nın egemenliğine sokmuştu. En nihayetinde onu Roma'ya getirerek Forum'a bir heykelini dikti, kadını da bir villaya yerleştirdi; diğer yandan açıkça evli numarası yaptığı karısı, erdemli Calpurnia ile evliliğini sürdürüyordu. Kleopatra'dan doğan oğlunu yasal vârisi olarak tanıyacağına dair bir söylenti yayılmıştı. Bu olayların parlama noktasıydı. Uzun zamandır onun kendini açıkça kral ilan etmeyi hedeflediğinden işkillenen Roma aristokrasisi, belli ki artık onlara yabancı bir kraliçeyle yan yana hükmetmeye ve bir sürtüğün piçini yeni tahta vâris atamaya niyetlenmesinden dehşete düşmüştü. Brutus'un önyak olduğu bir komplo sonucunda Caesar'ın gaddarca bıçaklanıp Senato'da öldürülmesiyle olaylar iyice sarpa sarmış, kasabalı aristokrat ayaktakımı bir kere daha Romulus'a kadar uzanan haddini aşmış bir suç örgütüyle (*capo*) kapışmıştı.

İç savaşın habercisi bir sıkıntı, daha önce büyük dayısı Iulius'un vârisi ilan ettiği on sekiz yaşındaki Octavius Caesar'ın hem suikastçılarla hem de bu yeniyetmenin taleplerini hor gören ve Caesar'ın partisinin başına geçmeyi bekleyen Caesar'ın sağ kolu Marcus Antonius'la mücadelesiydi. Her zamanki gibi bir devlet adamıyla diğerini birbirine düşürerek eski senatörlük düzenini korumaya bakan Cicero, görmüş geçirmiş komutan (Cicero'nun çok daha büyük tehdit diye gördüğü) Antonius ile (gıyabında "velet" diye söz ettiği) Octavius'u kapıştırmaya çalışıyordu. Octavius, Antonius'la anlaşma yaparak Cicero'yu arkadan vurmuş, Cicero'nun hayatını kaybettiği korku krallığı dönemine yol açmıştı. Beklendiği gibi kısa süren bu anlaşmanın sonunu getiren, Antonius'un Mısır'a gidip Kleopatra'nın yanında, Caesar'ın yerini doldurmaya çalışması oldu. Birleşik kuvvetler Actium Muharebesi'nde ağır bir yenilgiye uğradı. Antonius ile Kleopatra intihar ettiler, kırk yıllık iç savaşı sonlandıran genç Octavius Caesar, kendini Roma dünyasının tartışmasız efendisi olarak buldu. Bundan sonra yapacakları her şeyi değiştirecekti.

Evrenin Sahibi: Cumhuriyetten İmparatorluğa

İleride Augustus Caesar adıyla tanınacak Octavius, özerk cumhuriyet olarak yola çıkmış Roma ile onun dönüştüğü evrensel imparatorluk arasındaki çelişkiyi, en fazla “birinci yurttaş” kisvesine bürünmüş Hellenistik evrensel bir monark tarafından yönetilen, cumhuriyet görünümünde kalıcı bir dünya devleti kurarak çözmüştü. Kyros ile Aleksandros’un ayak izlerinden yürüyerek onların evrensel devlet projesini tamamliyordu. Bütün bunları öteden beri planlamış mıydı, yoksa yolunu gide gide mi bulmuştu? Nasıl Caesar’la kan bağı olanlara geçecek bir monarşi kurmayı tasarlayıp tasarlamadığını bilmek olanaksızsa, bunu bilmenin de olanağı yok. Dayısı suikasta kurban gittiğinde Octavius mirasını talep etmek için tehlikeli kente dönerek Romalı bir aristokrata layık itibarını (*dignitas*) korumak zorunda kalmıştı –Caesar çizmeyi aşan adımı attığında da aynı tartışma vardı. Bir aristokrat herkesin önünde adam yerine konmamasına veya haklarından yoksun bırakılmasına göz yumamaz. Ancak böyle başlamış olsa bile işler bambaşka bir hal aldı.

Augustus’un iktidara gelişi, Sulla tarafından getirilen yasakları yeniden yürürlüğe koymasıyla, Iulius Caesar’ın kaçındığı türden bir siyasal katliam sayesinde oldu. Yüzlerce senatörle iki bini aşkın şövalye hayatını kaybetti. Bazıları muhalifti. Çoğu kasten katledilmişti, böylece arazilerine el konabilecekti. Octavius’un geçici ortağı Antonius, kurbanlarının listesine delik deşik edildikten sonra dili kesilerek, onun hakkında ileri geri konuştuğu için Senato Binası’nın kapısına çivilenen Cicero’yu da eklemişti. Soğukkanlı ve olağanüstü kurnaz, ciddiyetsizlikten uzak, yakışıklı ama mesafeli ve ketum biri olan Augustus adeta genç bir ölüm tanrısıydı, yıllar ilerledikçe ceset yığınlarının üstünden geçerek efsanevi şanına ulaştı. (“İhaneti severim” demişti bir keresinde, “ama hainler hakkında iyi bir şey söyleyemem.”) Onun biyografisini yazan en ünlü yazar Ronald Syme’in tanımladığı sözlerle, “genç bir başkomutan ve darbeci” olarak yola çıkmış, sonunda şakalara ve peynir ekmeğe bayılan babacan bir adam olmuştu. Epey saygı görür, sevilirdi, onyıllarca yıllık çekişmeden sonra barışın güvencesiydi. Floransa Cumhuriyeti’nin yurtsever bir yurttaşı ve Erken Roma Dönemi’nin hayranı sıfatıyla, Machiavelli her ne kadar Roma Cumhuriyeti’nde hürriyeti büsbütün yok ettiği için onun hatırasından nefret etse de, Augustus muhtemelen gelmiş gelmiş en büyük Machiavellist siyasetçiydi.

Dışarıdan bakıldığında Augustus’un yalnızca cumhuriyetin başmagistratı kılığında mutlak monark olarak hükmetmeyi başarmasının sırrı, monark sıfatıyla, gücünün saygın uygulamaların pekiştirilmesi olarak görüleceği şekilde, Roma’da mevcut mevki ve kurumları tam bir ustalıkla yeniden düzenleyerek birleştirmesiydi –böylece cumhuriyeti tamamen ortadan kaldırmayıp bilakis “yeniden kurduğu” yollu propaganda yapabiliyordu. Yüce otoritesinin üç

anayasal dayanağı vardı. Birincisi, Romalı bütün askeri kuvvetlerin daimi başkomutanıydı. Askeri kudret temelinde imparatorların otoritesi en önde gelirdi. Bir zamanlar zafer kazanmış komutanlara cephedeki askerlerin kendiliğinden verdiği *imperator* unvanının mutlaka kendine özel kullanılmasını, gayriresmi bir ayrıcalığı resmiyete dökmeyi talep ediyordu. Nihayet, bizim *imparator* dediğimiz bu unvan Roma dünyasının otokratını tanımlayan başlıca sıfat oldu.

İkinci olarak Augustus asıl makamın sadece onursal bir mevkie indirgenmesine izin veren Senato'nun, kendisini ömür boyu Tribün yetkileriyle donatmasını sağladı. Bu da ona sıradan halkın bayraktarı, büyük dayısı Iulius'un, Marius'un ve *popularesin* vârisi havası vermişti. Dış görünüşünün ardındaki gerçekliği anlayan aristokrasinin aksine, sıradan halk ilk baştan beri imparatorluğu bayağı sevmişti –Augustus artık mutlak efendileriydi. Halk için imparatorluk barış, huzur ve özel hayatta refaha erişme özgürlüğü anlamına geliyordu. Platon olsaydı, Sezarların (Alm. Kaiser, Lat. Caesar) sıradan halkla özdeşleşmelerinin, en iyi adamları harcamak pahasına ayaktakımına istediklerini veren demagoglar için koyduğu tiran teşhisini doğruladığını söylerdi. Tribünlük yetkileri aynı zamanda imparatorun şahsını mutlak söz sahibi, daha doğrusu yüce kılar, en eski Roma dindarlığını çağrıştıran, “saygıdeğer kişi” anlamında, *augustus* unvanını almakla onun zırhına bürünmüş olurdu.

Augustus ayrıca ömür boyu sürecek şekilde, eskiden krallara verilmiş Pontifex Maximus ya da Yüce Rahiplik makamına getirildi; bu sayede daha büyük bir kutsallık kazandığı gibi, destekçilerini ödüllendirmek üzere rahiplikten gelen nice zengin arpalıkları da genişletti (Roma'da rahiplik biraz da Oxford'a üye olmaya benzerdi –şık lojmanlar ve bol yemek). Son olarak, Senato'daki müzakerelerin hepsinde ilk sözü alma hakkına sahipti; dolayısıyla, eğer konuşmak istemezse müzakereler hiçbir şekilde ilerleyemezdi. (İşini sağlama alacak şekilde, önceki Tribünlerin yetkisini de elinde tutan kişi sıfatıyla, Senato'nun alacağı herhangi bir kararı kesin veto etme hakkı vardı). Yetkilerin böyle birleşmesi Augustus ve haleflerine hayatın her yönü üzerinde mutlak denetim kurma olanağı sağlamıştı. Augustus'tan sık sık *princeps*, yani önder diye söz edilirdi.

Augustus'un yakın danışmanları olan Agrippa (askeri sağ kolu ve şehir planlamanın başı) ve Maecenas (mutemet, sanatçı avcısı, propagandacı ve çok yönlü siyasal işleri bitirici) hiçbir şeyi şansa bırakmazlardı. Sanat, edebiyat, mimarlık ve din dahil, Roma'daki hayatın her yönü, Augustus'un yeni *principatus** dönemine uygun olmalı ve onu yüceltmeliydi. Roma güzel

* İlk olarak Augustus tarafından kullanılmış bu Latince terim, “birinci kişi” demek olan *princeps* sözcüğünden türemiştir, “birinci kişinin yönetimi” anlamına gelir. Ayrıca onunla başlayan imparatorlar devrini tanımlar. (ç. n.)

yeni tapınaklar ve çarşılarla bezendi. Vergilius'un, belki de Maecenas'tan aldığı para ödülü karşılığında, aslında Augustus'un kalemşoru olduğunu söylemesi onun dehasından hiçbir şey eksiltmez. Başyapıtı *Aeneis*, Roma Cumhuriyeti'nin bütün tarihini, Aineias ile Romulus'un vârisi Augustus'un gelişini hazırlayacak ve ona bütün dünyaya barış getirme görevini üstlendirecek şekilde yeniden yoğurur. Böylelikle, başlangıçta Tiber kıyısında bir öbek kulübe olduğu anlatısından gelişen Roma Cumhuriyeti'ni, Augustus'un geriye dönük olarak kendi ihtişamıyla birlikte yarattığı söylenebilir. Dahası da var: Augustus'u Aineias'a, dolayısıyla Troya'ya bağlamak suretiyle, Vergilius bir bakıma, Augustus'u antik Yunan ve Roma uygarlıklarının tamamını kapsayan koca bir çağın timsali ve doruk noktası olarak sunmuştu. Atalarının kökenlerine dönerken, Yunanların sinsi, kavgacı ve kurnaz nitelikleri –her ne kadar kültürlerine hayran da olsalar, Romalılar onları böyle görürdü– dindar, sağlam ve mert Troya adına es geçildi.

Seçmeler'in (*Eclogae*-Ekloglar) dördüncüsünde, sonradan İsa'nın doğusuyla özdeşleştirilen bir parçada, Vergilius barış getirmek üzere dünyaya gönderilmiş “ilahi bir çocuk” tasvir eder. Tarihler kesin olmasa da şiir aşağı yukarı, artık Octavius ile Antonius'un etkisi altındaki Senato'nun, Iulius Caesar'ı ölümünden sonra tanrı ilan ettiği dönemde yazılmış olabilir –bu da, onun sık sık dile getirdiği gibi Octavius'u “tanrının oğlu” yapar. *Aeneis*'te, büyük dayısı Iulius Caesar'ın iktidarı gasp etmesi, özellikle de zafere giden şiddet dolu yolda bizzat uyguladığı katliamların üstü özenle örtülür ki, iç savaşlardan önce cumhuriyetin büyük kazanımları, doğrudan ve sorunsuzca en büyük meyvesine, yani kendisine mal edilsin. Vergilius ayrıca, Sokrates'in öğretilerinin etkisiyle Yunanistan'da kurulmuş, Romalı aristokratların kendi centilmence ahlak kurallarıyla bir tuttukları sağlam karakter, cesaret ve yüce gönüllülüğün felsefi haklılığını ortaya koyduğu için el üstünde tuttıkları Stoacı felsefe okulu tarafından övülen yüksek ahlaki ve toplumsal erdemlerin Augustus'ta toplandığını ileri sürer. Augustus'un Stoacı özdisiplin, ölçülü olma, dindarlık ve kamu yararına hizmet etme rolüne soyunması boşuna değildi; çünkü herhangi bir aristokrat dostunun onun yaptıklarını denemeye kalkmasını asla istemiyordu! Devrim sona ermişti.

Augustus'tan itibaren imparatorlar antik Yunan sanatı, edebiyatı ve felsefesini, ayrıca onların Romalı takipçilerinin başarılarını desteklemekle övünürlerdi. Roma İmparatorluğu'nu, bugün adına “Greko-Romen uygarlığı” dediğimiz bir tür müze kültürü haline dönüştürerek kendilerini siyasal geçerliği kalmamış bir bölgeden gelen yüksek kültürün hizmetkârları olarak seçtiler. Yunan kültürü en iyi durumundaydı. Zavallı alçaklar (Romalılar öyle düşünürdü) yönetmeyi de, savaş sanatını da bilmezlermiş, ama bak, şiire, fefesefeye ve heykele gelince tam isabet ettirmişler. Yunan tunç heykellerinin

en iyi örnekleri Napoli'deki arkeoloji müzesinde sapasağlam durur, çünkü Iulius Caesar'ın varlıklı kayınpederi, Pompeii yakınlarındaki villalarından birini, sahip olduğu heykel koleksiyonuna ayırmıştı. İmparator Traianus'un bir zamanlar yazlık ev olarak kullandığı düşünülen, Tivoli yakınlarındaki villasının şimdilerde daha çok imparatorluğun dört bir yanından gelen akademisyenlere, çalışmalarını büyük Yunan ve Romalı yazarların heykellerinin sıralandığı güzel mekânlarda yapma fırsatı bulacakları bir yaşam alanı sunan Como Gölü'ndeki Bellagio Merkezi olduğu sanılmaktadır.

Stoacılık kendilerini yüksek ahlak standartlarının temsilcisi olarak göstermek isteyen imparatorların himayesini kabul eden felsefi okula dönüşmüştü – Epikürosçuluk, kişisel zevkleri yurttaşlık görevinden üstün tuttuğu için daha az tercih edilirdi. Augustus, “restore” edilmiş cumhuriyetinin bir parçası olarak onun *principatus* yönetiminin girdiği hale karşı çıkmak uğruna can vermiş Cicero'ya itibarını iade etmişti. Kızı Iulia'dan Cicero'yu okumasını istediği çünkü onun “Romalıların en iyisi” olduğu, belki de bu sözlerle geçmişte yaşanmış, artık dile getirilmemesi daha iyi talihsiz olaylardan ötürü hafif bir pişmanlık duyduğunu belirttiği dokunaklı bir dille anlatılır.

Augustus'un halk kültürünü en iyi özetleyen, hem klasik heykelin hem propaganda sanatının başyapıtı, Porta Prima'daki göz alıcı Atlı Heykeli'dir. Üzerinde şövalye üniforması, yüzü güzelleştirilmiş Augustus, iyiliksever otoritesini gösteren, genellikle Apollon'la ilişkilendirilmiş bir hareketle elini uzatır. Daha önce de belirttiğim gibi, atlılar aslında ticaret yapan sınıftı, Roma'da senatör olmaları yasaktı, ama İtalya'nın taşra kasabalarında senatör yetkilerine sahip seçkin kimselerdi. Geç cumhuriyet döneminde pek çoklarının ahlaksızca zevk düşkünü ve siyasal manevracı gözüyle baktığı başkentteki patriciuslara ve onların şehvet düşkünü, entrikacı karılarına (Polly Walker'ın *Roma* televizyon dizisinde, Octavius'un annesi Atia'yı nasıl canlandırdığını düşünün) karşı, atlı sınıf çalışkanlık ve küçük kasaba terbiyesi gibi değerleri temsil ederdi. Heykelde, atlı sınıfının üniforması giydirilen Augustus'un, eski usul cumhuriyetçi ahlakı geri getirdiği iddiasının bir parçası olarak onların katı, burjuva ve kırsallaştırılmış kurallarıyla bir tutulduğu ileri sürülmektedir.

Augustus tanrılar arasında himayesine sığındığı Apollon'la özel bir ilişki kurduğunu da iddia ediyordu. Palatinus Tepesi'ndeki evinde doğrudan Apollon'a bağlı bir tapınak vardı. Aynı zamanda, sözümona Romulus'un yaptırdığı kulübelerden oluşmuş ilkel yerleşimin hemen bitişiğindeydi, bu da Augustus'a kentin kurucusu havası veriyordu. Evi çok ferahtı, ama asla bir saray değildi, böylece onun eşitler arasında birinci olduğu imajı pekişti. Yaşamöyküsü yazarı Adrian Goldsworthy'nin dediği gibi, “Augustus baş

senatöre yakışan bir hayat tarzı sürmüştü.” Oysa hepsi, Lincoln’ın Ağaç Kulübesi gibi, göz boyamaktan ibaretti. Çünkü Augustus halkın gözünden özenle saklanmış bir şekilde Capri’deki, Pandataria, Pontia ve Planasia adalarındaki muazzam villarla bahçelerde çıkarırdı keyifli yaşamın tadını. (Malibu, Beverly Hills için ne ise, Napoli Körfezi de imparatorlar için adeta Palatinus’tu.) Palatinus’taki görece mütevazı malikâne onu hem Romulus’a hem Apollon’a bağlayan kurulu bir sahneden ibaretti.

Augustus’un Apollon’la bağlantısının bir başka daha anlamı vardı. Apollon nasıl Delphoi canavarını parçalayıp barbar güçleri sindirdiyse, Augustus da Antonius ve Kleopatra’ya karşı Actium’da kazandığı zaferi, güçlü ve göze batan çiftin temsil ettiği barbar güçleri defederek, Antonius’u yozlaştıran zevküsefaya ve Mısır zulmüne karşı Roma’nın eski usul sert erdeminin zaferi olarak tanımlıyordu. Vergilius, Actium Muharebesi’ni, “bir yanda, heybetli sancak tarafında... hanedanlığın ve devletin tanrılarıyla duran Augustus Caesar”, diğer yanda, Antonius ile Kleopatra’nın önderliğinde “her kılıkta korkunç tanrılar” ile birlikte “barbar” Doğu olarak tasvir etmişti. Doğrusunu isterseniz, Augustus için ilk oryantalist denebilir. Firavunların yönetiminde, doğuda başlamış barbarlığa karşı monarkın, uygarlığın koruyucusu olma rolü artık batıya kaymıştır. Üstelik Roma siyasal kültürü doğudan gelen gerçek bir tehdit altında olabilir. Kleopatra’yla ilişki kurarken, Iulius Caesar Hellenist tarzdaki Doğulu kraliçenin yanında, yüce hükümdar koltuğuna oturmayı tasarlamış olabilir pekâlâ –görünüşe bakılırsa iç savaşa karşı tek çözüm yolu buydu. Kleopatra’nın yanındaki Caesar’ın yerine geçmek üzere doğuya doğru yola koyulurken, Antonius’un aklında da buna benzer bir şey vardı herhalde. Antonius ile Kleopatra’nın kendilerini öldürdükleri tapınağa girer girmez Augustus’un ilk yaptığı, adamlarına o ikisini Osiris ile İsis’in yeni vücut bulmuş halleri olarak tasvir eden ahşap oymalardaki suratlarını paramparça etme talimatını vermektir –sanki onların Yunanistan ve Roma’nın Olympos’taki tanrılarını geride bırakacak yeni bir din kültü merkezine dönüşmesinden korkuyordu.

Denetimi iyice eline geçirir geçirmez, Augustus reformcu tiran modelinin ta kendisi oldu. Taşradaki sıradan insanlar arasında çok popülerdi, ne de olsa onlara barış getirmişti –onları iç savaşın tehlikelerinden kurtarmıştı, böylece işlerine bakabilirler, refah düzeylerini artırmaya çalışabilirlerdi. Baş süvarisi Agrippa’nın yardımıyla Roma’nın güzelliklerine ve kamusal alanlarına güzellik kattı. Daha önce Büyük Aleksandros’un yaptığı gibi, Augustus döneminden itibaren Roma, her biri kendine ait forumu, senato binası, tiyatrosu, okulları ve hamamlarıyla, Britanya’dan Suriye’ye, Tuna Nehri’nden Kuzey Afrika’ya kadar imparatorluğun dört bir yanında bir örnek kentler, minyatür Romalar inşa etmeye koyuldu. Yerel prokonsülün temsil ettiği imparatorluk

hükümetinde ağırlık büyük ölçüde toprak sahibi yerel seçkinlerde ve onların kendi konseylerindeydi –imparatorluğun uzun ömürlü olmasının sırlarından biri de zenginler sınıfının her yerde hükümetin koruma kalkanından ve ayrıcalıklarından faydalanmasıydı. Augustus da Kyros'un ve Aleksandros'un dini hoşgörü politikasını izledi. Roma, dindarlığı iyi ahlakın, dolayısıyla sadık yurttaşların ve uyrukların kaynağı olarak görüyordu. Hangi tanrılara tapınıldığı önemszenmezdi, birkaçına tapınmak yeterliydi. Eşitler arasında birinci olmanın bir parçası da, Augustus'un büründüğü kişiliğin düpedüz Tanrısallık iddia ederek işi kutsallığa vardıracak kadar haddini aşmasına asla izin vermemesiydi. Fakat yüce şahsına –“dehasına” veya “esirgeyici ruhuna”– saygı göstermek uygun görülürdü, ne de olsa tanrılaşmış Iulius Caesar'ın evlat edinilmiş oğluydu. Ancak Küçük Asya çok geçmeden Tanrısallık talep eden monarklara yönelik alışlageldik bir uygulamayla, düpedüz bir tanrı gibi Augustus'a tapacaktı.

Augustus'un kişiliğine gelince, Rusya hakkında Churchill'in söyledikleri akla geliyor –bir bilinmezlin içindeki gizeme sarınmış bilmece. Shakespeare, *Antonius ve Kleopatra*'da Thidias'ın ağzından onun için “evrensel efendi” derken, kazandığı zaferle birlikte, orta sınıfın servet edinmesi uğruna eski Roma'daki cumhuriyetçi savaşma onurunun kurallarına son verildiğini ima ediyordu. Lejyonerleriyle omuz omuza çarpışan büyük dayısının aksine, kuvvetlerini cepheye sürmekten kaçındığı için alaya alınırdı. Ama bu onun ille ödlele olduğu anlamına gelmiyordu; Caesar'ın suikasta uğramasından sonra düşmanları kentin idaresini ele geçirdikleri zaman, Roma'ya döndüğünde cesaretini toplamış, İspanya seferlerinde büyük dayısının yanında hizmet etmişti. Cumhuriyetin geç dönemlerinde yaşanan sefahatten sonra Roma toplumunun ahlak seviyesini yükseltmeye çalışıyor ve öğütlediklerini kendi de büyük ölçüde uyguluyordu (karısı Livia'nın aldatılmaya göz yummak yerine ona gizlice kızlar getirdiği söylenirdi). Zamanla, olağanüstü soğukkanlı ve özdenetimli bu genç adam, acayip (“Kaçarken asla sağına soluna bakma!” “Kuşkonmaz haşlamaktan daha tez!” gibi) sözlerle düşkün, derbeder, neşeli bir ihtiyara dönüştü. Yine de iktidarı tehdit edildiğinde kobra gibi sokma becerisini asla kaybetmedi.

Hükümdarlığının ilerleyen dönemlerinde, kızı Iulia'nın etrafında dönüp duran karanlık komployla hanedanlığı anında sarsılmıştı. Augustus emrindeki magistratları, generalleri ve valileri patricius olarak atayıp yıllık konsülleri belirlemeye devam ederken, bu payelerle ve terfi fırsatlarıyla onları satın alacağını umut ediyordu. Bazılarını satın aldı da ama hepsini değil; kimi genç patriciuslar, kendi ait oldukları sınıfın bir kere daha her şeyi denetim altına alacağı gerçek cumhuriyeti geri getirmeyi hayal ediyorlardı elbette. Iulia'nın, geçmişte yaşamış ünlü kimselerin isimlerini taşıyan bazı gençlerle –Gracc-

hus, Claudius, Scipio ve özellikle de Marcus Antonius'un oğlu- bağlantısı olduğu anlaşılmaktadır. (Augustus muhtemelen bunların çoğunun babasını öldürdükten sonra, bu soylulardan sosyal kabul görmeye can atıyordu). Augustus hastalanıp aciz duruma düşerse birlikte naiplik kurmayı hedefliyor olabilirlerdi; böylece Iulia'nın Agrippa'dan olma oğlunu Livia'dan ve onun önceki evliliğinden doğma oğlu Tiberius'un entrikalarından koruyacaklardı. Augustus'a karşı kurulan komplo açığa çıkarılıp önlenmişti. "Yeniden kurulmuş" cumhuriyette, sözümona sadık ortakları olan bazı *patricius*ların onun yerine başkasını geçirmeyi düşünecek kadar hoşnutsuz olduklarını kamuoyuna duyurmaktansa, Augustus kızını ateşe atmayı göze aldı. Kederli babanın, bozulan ahlakı yüzünden kızını istemeye istemeye ömür boyu sürgün ettiğini herkes biliyordu. Tamamen siyasal gerekçelerle üç kez evlenmiş olan Iulia, kendisinin oğlan çocuğu gibi klasik Yunan eğitimi görmesine özen göstermiş de olsa, babasından ölesiye nefret ediyordu herhalde.

Ölmeden kısa bir süre önce, Napoli'ye giderken gemide Augustus'u gören yolcularla tayfalar kendiliklerinden ona sevgi gösterisinde bulunarak canlarını, özgürlüklerini ve refahlarını ona borçlu olduklarını belirtmişlerdi. Sevildiği muhakkaktı. Fakat başarısı için ödediği bedel, anlaşıldığı kadarıyla ömrü boyunca büyük bir yapay rolün içine hapsolmak ve asla ondan kurtulamamaktı. Son sözlerinin bir araya getirildiği öykü, tıpkı Roma'da sahnelenen oyunların genelde son bulduğu gibi, parsayı toplayarak ve eğer seyirciler gösteriden memnun kaldıysa, onlardan bahşiş isteyerek şaka yaptığını anlatır.

Augustus'un karısı, şirret kadın Livia, hüzünlü oğlu Tiberus'un taht yolunda önünü açmak için Augustus'un vârislerini birer birer zehirleyip ortadan kaldırarak adını tarihe yazdırmıştı elbet. Tacitus ve Suetonius'a inanmak gerekirse, Iulius-Claudius Hanedanı'nı oluşturan Livia ile Augustus'un soyundan gelen vârisler, Palatinus Tepesi'ni grup seksin, açgözlülüğün, kumpasların, sapkınlığın ve cinayetlerin yuvası haline getirdiler. Tepenin tamamı bal peteği misali iç içe geçmiş, Yunan tiranlarının en beterlerini aratmayacak şekilde Atreusoğullarını, Harmodios ile Aristogeiton'u ve Salome ile Hirodes gibi zalim Doğulu kraliyet üyelerini hatırlatan, küçük düşürücü aşırılıkların sahnelendiği lüks konutlarla kaplanana dek her yeni imparator kendi sarayını inşa etmişti. Cinsel ihanetin, intikamın, hırsın ve akraba katilliğinin ölümcül karışımı, Mağrur Tarquinius'un cumhuriyeti kurmasına yol açmış zorbalıklara dönmek demekti. Tiberius, sözümona Capri'deki mavi mağarada (*grotto*) yüzen çıplak çocuklara mahrem yerlerini ("minik balığını") yalatırdı. Caligula gözde atını senatör yapmış, aristokrat hanımları fahişeliğe zorlamıştı. Claudius'un karısı Messalina, imparatorluğun bütün muhafızlarıyla boynuzluyordu onu. Nero kadın rolüne girdiği Forum'da bir halk düğünü sahnelemişti. Daha sonra yeni kocası oracıkta bekâretini bozarken perdenin

arkasından yükselen zevk çılgınları seyircilerin kulağına kadar gelecekti. Ayrıca Nero'nun ikiye bölünmek üzere ustalıklı inşa edilmiş bir gezi teknesi vardı, Napoli Körfezi'ni geçerlerken annesinin boğulmasına sebep olmuştu (eğer Romalılar döneminde sinema olsaydı, filmin adını "Annemi Trireme'den Nasıl Attım" koyarlardı herhalde). Bu öyküler doğru mudur? Söylemek zor. İmparatorluk devletinin kayıtlarına muhtemelen erişmiş olan Tacitus, vakayinamesini Traianus döneminde, bir başka deyişle, kendi hanedanlığının meşruiyetini sağlama almak amacıyla Iulius-Claudius Hanedanı'nı karalamaya bakan imparatorun hükümdarlığı sırasında kaleme almıştı. Öte yandan, inanılır olması bakımından, iftiranın bile bir nebze hakikat içermesi gerekir. Richard Nixon'ın yıllar boyu Lillian Hellman'la ateşli bir gizli aşk yaşadığına inanmayız. Fakat içkiyi fazla kaçırdığına, hatta bazen George Washington'ın portresinin karşısına geçip kendi kendine konuştuğuna inanabiliriz.

İmparatorluk makamının sadece "birinci yurttaş" olma maskaralığından çıkarak gitgide düpedüz gaddar bir despotluğa evrildiği su götürmez. Askeri güce başvurma tehdidi özgür yurttaşlığa hakaret olarak görüldüğü için, cumhuriyet yönetiminde ordunun Roma'ya girmesine izin verilmezken, tıpkı eski Yunanistan ve Ortadoğu'daki tiranlar gibi, imparatorlara mutlaka silahlı bir muhafız, bazen de imparatoru kendi kavimlerinin savaş reisi diye gören iriyanı Cermenler refakat ederdi. Bu muhafızlık genişletilerek Praetorlar Muhafız Alayı denen 5.000 kişilik bir güce dönüştürülüp imparatorun otokratik iktidarını dayatmak (rüşvetle beslenmediklerinde yeni bir efendiye getirmek için onu alaşağı etmek) üzere daimi olarak kent yakınlarına konuşlandırıldılar. Patriciuslar bile, imparatorun kendilerini öldürmek gibi bazen kaprısla aldığı kararlara karşı günden güne kanun kalkanlarını kaybediyorlardı. Cassius Dio'ya bakılırsa, Tiberius zalim ve hırslı *Praetor Praefectus* Seianus'a sırtını dönüp çocuklarının öldürülmesini emredince, askerlerin önce kızı Iunilla'ya tecavüz etmeleri gerekmişti, ne de olsa bir bakireye ölüm cezası verildiği ilk kez görülüyordu. Sonradan bu türden çirkin yasallık gerekçesi bile kaldırıldı. Giriş bölümünde belirttiğim gibi, seçkin bir mimar Hadrianus'un çizdiği tapınak planını eleştirince, yeni tahta çıkmış imparator onun idam edilmesini buyurmuştu. İmparator hazretlerine (*majestas*) saygısızlık, ölüm cezasını gerektiren bir suç olmuştu artık, aleyhinde yapılacak bir şikâyet bile suçlu bulunmak anlamına geliyordu. Augustus'a özgü Tanrısal olduğunu iddia etmeme numarası da vârisleriyle birlikte yavaş yavaş sona ermişti—İmparator Domitianus'a açıkça "Dünyanın Efendisi ve Tanrısı" diye hitap edilirdi. Bu dönüşümün çarpıcı bir işareti de, Flaviuslar o civarda kendi saraylarını inşa ederken, Iulius-Claudius Hanedanı'nın Palatinus'taki sarayları esasen hâlâ çok büyük boyutlarda özel konutlardan meydana gelirken, aslında Roma askeri valisinin de devasa

ölçülere yayılmış bir karargâhı olmasıydı. Doğrusu, Roma da imparatorların nezdinde sadece işgal edilmiş topraklardan biriydi.

Öte yandan imparatorluğun halkına kol kanat germek ve Greko-Romen uygarlığının değerlerini yüceltmek konusundaki iddiaları boş değildi. Nero'nun suikasta uğramasıyla patlak veren taht kavgasının ateşlediği iç savaşların ardından kan bağı ilkesi rafa kaldırıldı ve doksan yıl boyunca her imparator kendine vâris olarak en iyi adamını seçti. Tarihçi Edward Gibbon bu İyi İmparatorlar dönemini, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* kitabında "insanlığın en mutlu dönemi" diye tarif eder. Genelde gaddarca davranışlar sergileyebilen ve muhalefete asla tahammül edemeyen bu imparatorlar, Romalı kuvvetlerin kudreti sayesinde barışı korur, yol ve kanallar inşa ederek imparatorluğun kentlerini imar etmek için har vurup harman savururlardı. (Yahudileri Kudüs'ten sürüp daha önce Titus'un yerle bir ettiği tapınağın arazisine Iuppiter adına bir tapınak inşa eden Hadrianus da bunlardandı). İmparatorluk saltanatının en parlak günleri müthiş Traianus Forumu'na yansıtılmıştı, muazzam kalıntıları bugün Roma'da hâlâ huşu uyandırır. Forumun tam ortasında, Traianus'un nice askeri zaferlerinin sıralı tasvirleriyle muhteşem sütun dururdu –imparatorluk onun döneminde en geniş topraklarına ulaşmıştı. Etrafını saran kavisli yapının alt katlarında çarşılar bulunurdu. Onların tepesinde yükselen ve zafer sütunundan bile daha yükseklerle uzanan şahane bir kütüphane vardı. Burada imparatorların en parlak dönemlerdeki bütün ilkeleri toplanmış; Homeros, Platon, Thoukydides ve Sophokles'e dek uzanan Yunan kültürünün ve Cicero dahil onun Romalı mirasçılarının vasiyeti hayata geçmişti. Askeri erdem, korumakla görevli olduğu barış zamanının ticaret hayatından daha yücedir. Fakat askeri erdemden daha üstün, aklın hayatı vardır.

Maalesef bu düş, ister bir babanın yanlış yere yönelmiş şefkatinden olsun ister yetiştirdiği yardımcısının beklenmedik bir şekilde ölmesinden, Marcus Aurelius imparator seçme kuralını bozarak oğlu –Julius-Claudius Hanedanı'nın en kötülerine kadar değersiz, ahlaksız ve yoz bir adam– Commodus'un veliahtı olmasına izin verince dağılıverdi. Bu da Augustus prensliğinin çöküşü ve imparatorluk en nihayetinde, bir zamanlar onu fetfetmiş ama barbar olarak görülmüş kimselerin soyundan gelenler tarafından kurtarılan dek, şiddet olaylarıyla dolu, çalkantılı bir yüzyılın başlangıcı demekti. İkinci Kısım'da göreceğimiz gibi, artık Roma, o Roma değildi.

Buraya kadar tiranlık kariyerinin seyrinde nelerin üstünde durduğumuzu toparlayalım. Birinci Kısım'da, Homeros'un yaptığı Akhilleus tasviriyle ifade edilen antik Yunan'daki ideal erkeklik efsanesinin yüzyıllar içerisinde nasıl gelişip Roma İmparatorluğu'nun emsalsiz iktidarına ve ihtişamına dönüşüğünü ele aldık. O güzelim, yiğit ve ele avuca sığmaz gençliğin, Romalı

imparatorlarla ilk kez Augustus'un Porta Prima'daki heykeliyle ölümsüzleştirilen katı ve disiplinli, bir görkeme erişmesi, yukarıda da gördüğümüz gibi, beklenmedik iniş çıkışlarla dolu büyüleyici bir öyküdür.

Akhilleus'un dünyası ve Troya Savaşı, artık nesli tükenmiş üstün insanların başarıları etrafında dönen kahramanlık mitiyle sarmalanmış, Homeros dönemindeki Yunanlara yenik düşmüştü. Homeros şiirlerinde o dünyayı geri getirmekle, Yunanların bu geçmişi kendilerine aitmiş gibi el üstünde tutmalarını sağlamış, çatışmalarla dolu Karanlık Çağ'dan yavaş yavaş çıkmalarını esinlemişti. Adamlarının başına geçip onları doğrudan savaş alanına götüren savaşçı reisler dünyasıydı o. İkinci Kısım'da tartışacağımız bu otorite modeli gelecek yüzyıllarda Avrupa'da varlık gösterecekti. Ancak Homeros'tan sonra Yunanlar kendi benzersiz –özgür kent-devletlerinde halk yaşamını merkez alan– yurttaşlık kültürlerini geliştirmek üzere Tunç Çağı'nın mirasından uzaklaşmaya başladılar. Yine de Akhilleus'a duydukları hayranlık eksilmemişti.

İster demokrasi olsunlar ister oligarşi, bu kent-devletler kendi aralarından herhangi bir yurttaşın, Agamemnon veya Akhilleus gibi Homeros krallarının elde ettiği cinsten kasıtlı kişisel otorite kurmalarına izin vermezlerdi. Sparta gibi kent-devletlerde, krallık makamı korunduğunda bile, krallığın sertçe kısıtlandığını görmüştük. Aynı sebeple, seçkin adamlar ve Atina'daki Alkmaionlar gibi aileler, sade yurttaşlar olarak bulundukları resmi mevkinin çok ötesinde nüfuz sahibi olabilirlerdi. Dahası, Thoukydides'in anlattığına göre, Troya Savaşı ile Pers ve Peloponnesos Savaşları arasında yaşanan yüzyıllarda, bir dizi kent-devlette saldırılara karşı kentlerinin güvenliğini artırmak ve tarımla ticareti korumak için yürütme yetkilerini kullanan tiranlar ortaya çıkmıştı. Buna rağmen, Yunanlar bir tiranın etkili ve geçici olmasını umut ettikleri otoritesine zaman zaman duydukları ihtiyaçla karşı koyamadıkları özgürlük sevdaları arasındaki gerilimi hep hissettiler.

Yunan polisleri her ne kadar yurttaşlarının bir Akhilleus'un krallık yetkilerini kullanmasına genelde izin vermese de, genç Yunan erkeklerinin meyvesi olarak Akhilleus ideali son derece etkileyici olmaya, asilzade her Yunan'ın eğitiminin bir parçası kalmaya devam ediyordu. Thoukydides'in tarif ettiği türden tiranlar, kentin çıkarlarını savunurken akli başında ve yetkin davrandıkları, kendi ceplerini doldururken herkese pastadan bir dilim düşmesini sağladıkları sürece hoş görülürken, yıldızı hiç sönmeyen Akhilleus imgesi daha tehlikeli ve yıkıcı bir seçenektir. Cesur delikanlılara, yorgun düşmüş büyüklerinin zincirlerinden kurtulup silah arkadaşlarının kudretiyle dünyayı ateşe verme imkânı fırsatı sunacak büyük bir macera olan muzaffer fetihler aracılığıyla şan şeref, servet, zevk ve ölümsüz şöhrete ulaşma hırsının ta kendisiydi.

Akhilleus ideali, Yunanların özgürlük aşkı ve Büyük Kral tehdidinin kesiştiği nokta, tarihsel güçlerin müthiş bir bileşimidir. Pers istilasını püskürtmek için kent-devletler bir araya gelirken, Akhilleus ve Homeros destanlarındaki diğer kahramanların mert ve yiğit idealinin meyvesi, pek çoklarına göre Marathon gibi üstün Yunan zaferleriydi. Ama başka bir şey daha yaşanmıştı. İran'ın engin gücüyle yüce önderinin Tanrısal kudretinin altında neredeyse ezilen Yunanlar, onun taban tabana zıt otorite modelini hayranlıkla özüm-sediler. Kimileri açık açık merak ederdi, çok sayıda bölük pörçük kent-devletleriyle Yunanlar, acaba uçsuz bucaksız, çokuluslu, güçlü ve merkezi Pers İmparatorluğu'dan bir şeyler öğrenebilir miydi?

Akhilleus'un esin kaynağı olduğu şan şerefe yönelik kişisel hırsla, Büyük Pers Kralı'nın esinlediği yeni dünya imparatorluğu hedefinin böyle kay-naşması, ilkin Alkibiades'te kendini gösterdi, Atina'nın gücünün nerelere varacağına "hiçbir sınır konamaz" diye savunuyordu. Bunu tam anlamıyla hayata geçiren Büyük Aleksandros oldu –bilinçli olarak Akhilleus'u örnek alıp maceraperest gençlerden kurulu ordusunu savaş alanına bizzat soktu. Pers İmparatorluğu'nu yerle bir etti etmesine, fakat daha sonra kendi evrensel monarşik otoritesini kurmaya yöneldi. Bir kavmin savaş beyi Akhilleus'un hiddeti ve zafer hevesi olarak başlayan mücadele, Yunanların kendi tarihle-rinin doğuşunda yaşandığını iddia ettikleri efsanevi mazi böylelikle, önce Persler ile diğer Doğulu tanrı-kralların kurduğu, biraz da Yunan kültürüyle karışmış, yepyeni bir evrensel imparatorluğun inşasını hızlandırmıştı. Gör-düğümüz gibi, bunun sonucunda ortaya çıkan yapı, yine kendini Yunan ve Roma kültürünün hizmetkârı ve yayıcısı diye gören Augustus'tan itibaren Roma İmparatorluğu tarafından barbarları da eğitecek kadar mükemmelliğin doruğuna çıktı.

Heykel sanatında Augustus'a bahsedilen Tanrısal güzellik ve pırıltı, hem Akhilleus'un kahramanlığını hem kendi Tanrısal koruyucusu, yönetme sana-tının ve müziğin hamisi, hep genç kalan Apollon'u temsil etmekte; üzerine giydirilen askeri üniforma da savaş alanında Romalıların bizzat Troya'dan aldıkları mirasın bir parçası, imparatorların otoritesinin dayanağı, mertlik erdeminin daima el üstünde tutulacağını anlatmaktadır. Öte yandan, siyasal sphinkslerin en büyüğü, Augustus'un kariyerine bakınca gördüğümüz üzere, Akhilleus misali gençlik cesareti ve üstün güzelliğin bu timsali, aslında ev-rensel despotluğu perdeleyen bir imge, togalar giymiş bir firavundu. Ancak İkinci Kısım'da göreceğimiz gibi, ilkeri yüzyıllarda insanlar mutluluğu artık onurlu ve askeri zaferlerle dolu Roma dünyasının ötesinde aramaya başlayınca bütün bunlar değişti. Tiranlık dahil, siyasal otorite asla aynı kalmayacaktı.

KISIM İKİ

Tanrı Şehri mi, İnsan Şehri mi?

Modern Devlet İnşa Edenler Olarak Tiranlar

Ölümsüz Kent Roma MS 410 yılında Vizigot Kralı Alarik ve orduları tarafından yağmalandı. Öyle büyük bir hasar vermemişlerdi. Alarik Romalıların müttefiki bir komutandı. İmparatorluk hükümetinin aralarında yaptıkları anlaşmanın gereğine uymadığını düşünmüş, pazarlık gücünü artırmak için kenti işgal etmişti. Roma bu aşamada batıdaki imparatorluğun başkenti bile değildi –başkent Ravenna'ya taşınmıştı. Ancak adı ve tarihi öyle ünlüydü ki, bütün Roma dünyası afalladı. Aziz Hieronymus şöyle yazmıştı, “Eğer Roma yok olabiliyorsa, kim güvende olabilir?”

Psikolojik darbe 1870'te Paris'in yaşadığı Alman işgaliyle veya 11 Eylül'de New York'taki saldırıyla eşdeğerdi –pek çoklarının hissettiği, dışarıdan gelen devirici yumruk, yılların ahlaki sürüklenişle yozlaşmanın cezası olacaktı. Çoğu kimse Romalıların eski erdeminde varolan mertlik dokusunun bozulmasında sorumluluğu, baskın yeni Hristiyanlık dinine yüklüyordu. Hristiyanlığın barıştan yana olduğunu, oysa Roma'nın ihtişamının onun savaşıma kudretine dayandığını iddia ediyorlardı. Hristiyanlar bağlılıkları bölmüş, öbür dünyada kurtuluşu devlete bağlılıklarının önüne koymuşlardı. Roma'nın savaşta eşsiz başarı gösterdiğini kabul etmek şöyle dursun, Hristiyanlar bunu hiç öyle görmüyorlardı. Hristiyan imparator II. Constantius, elinde (yenilenlere barış anlamında) bir palmiye dalı tutarken (kazananlara övgü anlamında) defne çelengi uzatan tanrıça Victoria'nın altından muhteşem heykelinin de bulunduğu ünlü Zafer Sunağı'nın Senato'dan kaldırılmasını buyurmuştu. Yunanistan'ı hâkimiyet altına almak için Romalıların açtığı savaşlar sırasında ele geçirilmiş bu heykel, Augustus tarafından Aktium Muharebesi'nde Antonius ile Kleopatra'ya karşı galibiyetinin anısına, Senato'daki Zafer Sunağı'na yerleştirilmişti. Constantius tarafından kaldırılması, ilk imparatorun ve Roma'nın askeri itibar geleneğinin incitici bir şekilde toptan reddinden başka bir şey olamazdı. Artık paganlar kendilerini büyük yapan askeri erdemlere sırtlarını dönmenin bedelini ödediklerini düşünüyorlardı.

Aziz Augustinus, klasik eseri *De Civitate Dei*'de (Tanrı'nın Şehri), Romalıların erdemini Hristiyanlığın zayıflattığı, böylece efsanevi ve o güne dek ele geçirilemez başkentin barbarlar tarafından istilasına davet çıkardığı suçlamasını yalanlamıştı. Hristiyanların yüksek ahlaki standartlara sahip olduğunu, bunun (seks düşkünü tanrılara tapan) paganlarınkinden daha

yüksek olduğunu, ölçülü davranma, iffetli ve terbiyeli olma erdemlerinin onları iyi yurttaşlar yaptığını savunuyordu. Aksi olacak yerde, imparatorluk bilakis onlar sayesinde daha uzun süre ayakta kalmıştı. Hakkılık payı vardı, kuşkusuz –o zamanlar da bugünkü gibi, Hristiyanlar iyi yurttaş ve yurtsever olma konusunda mükemmel yetenekliydi. Üstelik Tanrı'ya inanmaları, hayatlarını tehlikeye atarak dahi olsa, çoğu zaman tiranlığa ve adaletsizliğe karşı çıkmak için vicdanlarını harekete geçirirdi. Ama diğer yandan Augustinus'un yazdıklarında dünyevi şan ve askeri mahareti çürüten cinsten bir değerlendirmeye sezmek zor olmaz. İsa'yı kabul edenleri bekleyen sonsuz kurtuluşla karşılaştırıldığında, bunlar cicali bicili kavramlardan başka bir şey değildir.

Platon'dan Cicero'ya kadar eski ahlak düşünürleri, itibar peşinde koşmanın izin verilebilir ve verilemez biçimleri arasında ayırım yapmaya özen göstermişlerdi. Bir devlet adamı olarak savaşta ya da kamu yararına hizmetten dolayı onurlandırılmak bütünü hayranlık uyandırır. Öte yandan tiran olmak suretiyle onurlandırılma dürtüsünü karşılama yoluna sapanları lanetlemek gerekiyordu. Bunun aksine, Aziz Augustinus her türlü dünyevi itibar aşkını, bencilce harekete geçmiş, erdemden uzak bir duygu, yontulmamış "hâkimiyet" kurma hevesi ve insanın kendini Tanrı'nın iradesine teslim etmeksizin dişe dokunur veya hayran olunacak bir başarı elde edebileceğine inanmasının günahkâr kibrinin bir göstergesi olarak lanetleme eğilimindedir. İster baştan çıkmış Nero olun ister Marcus Aurelius gibi bir Stoacı, iki sabuklama da aynı kapıya çıkar. Aziz Augustinus'un *De Civitate Dei*'de ifade ettiği gibi Stoacılık, Epikürosçuluk'tan daha kibar görünen bir fahişe olabilirdi, ama eninde sonunda bir hayat kadınıydı işte.

Üstelik Homeros'un tasvir ettiği Tunç Çağı kahramanlarına kadar geri giden, Tiber Nehri kıyısında bir köyde doğup bir Akdeniz imparatorluğu ve nihayet dünya monarşisi haline gelmiş Roma'nın tarihi boyunca devam eden Greko-Romen uygarlığı kendi bütünlüğü içinde, enine boyuna ve amansızca aristokrat olmuştu. Bu da bazı insanların diğerlerini yönetmek için doğduklarını savunan tartışmasız varsayıma dayandırıldı –Yunan aristokratlar kendilerine "güzel ve iyi" derken, Roma'nın seçkin sınıfı kendine "en iyiler" adını vermişti. Aleksandros'un imparatorluğu, tıpkı kendinden sonra gelen Roma İmparatorluğu gibi, ulusal kökene bakmasızın yurttaş kültürünü evrensel boyutlara taşıdı. Nasıl Roma imparatorları uçsuz bucaksız topraklarında yaşayan her özgür insanı sonunda *civis Romanus* yani Roma yurttaşı yaptıysa, Aleksandros da "Yunanlık" her yere yayılabilir diye düşünüyordu. Fakat bu evrenselliğin aristokrat bir türüydü –her yerde üst tabakalar korunacak, ayrıcalıkları ve konumları güvence altına alınacaktı.

Hristiyanlık ise tam tersine, özünde tamamen eşitlikçi bir dindi. Tanrı'nın nazarında bütün insanlar eşitti, hepsi eşit ölçüde günah işle-

meve, hepsi eşit ölçüde kurtulmaya açıktı. Bu durumun ille de sarayları ve katedralleriyle piskoposların kilise hiyerarşisiyle yakın zamanda iyice şişmiş Romalı servet ve mevki sahiplerinin yerleşik hiyerarşisine doğrudan bir hamle olması gerekmezdi. Ancak ahlak anlayışında değişime, örneğin gladyatör oyunlarında sergilenen yersiz şiddetin uygunsuz görülmesine, köle sahiplerinin kölelerini azat edip yenilerini satın almamaya teşvik edilmelerine yol açmış; uzun vadede bu değişim insanların göklerde olduğu kadar yeryüzünde de eşit kılınması için derhal verilecek mücadeleye katkıda bulunmuştu. Belki de aradaki tezadı en iyi özetleyen, Hristiyanlığın alçakgönüllülüğü öne çıkarmasına karşılık, insanın en yüksek erdemi olan gurura, üstün askeri, ahlaki ve medeni niteliklere yapılan klasik vurgudur. Aristoteles'e göre insanın kazandığı başarılarından gurur duyması, bir yurttaşın hayatında en büyük erdemken (gerçekten hak edilmeden kazanılmış onur nedeniyle boş yere övünmekle karıştırılmasın), alçakgönüllülük aslında bir kusurdur, çünkü ancak "güven yoksunu" (bunun Yunan dilindeki karşılığı Orta İngilizceye de aktarılmış, korkak anlamına gelen "pusillanimous" sözcüğüdür) biri, erdemi veya rütbesiyle hak ettiği onuru talep etmekten kaçacaktır. Buna karşılık, Augustinus'un nazarında, layık olunsun ya da olunmasın, gururun *tamamı* beyhudeliğe indirgenebilirdi; çünkü insanın Tanrı olmaksızın, kendi başına herhangi bir şeyi başarabileceği ahmaklığına dayanmaktaydı.

Antikçağ insanları yönetimin iyi ve kötü çeşitleri üstüne de kafa yorarlardı – monarşi tiranlıktan, bir cumhuriyet ayaktakımının idaresinden daha iyiydi. Bu ayrımlar en iyisi mutlak despot, en kötüsü tiranlığın aşırılıklarıyla canavar olan imparatorların hâkimiyetinde genellikle ihlal edilmiş olmakla birlikte, klasik ahlaki bakış hiç olmazsa adaletli ve adaletsiz otorite arasında insanların zihnine yer etmiş farkı diri tutuyordu. Zaman zaman bizzat imparatorlar da mutlak güçlerine rağmen bu erdemleri yerine getirmeyi amaçlamaya zorlanabilirdi. Rivayete göre İmparator Vespasianus yatmaya gitmeden önce bir sevap işlemeyi ne zaman başaramasa, "Bir gün kaybettim!" diye haykırırmış. Marcus Aurelius gibi, hükümdarlık yıllarının çoğunu barbarların Tuna Vadisi'ni istilalarını savuşturmak üzere lejyonlarıyla birlikte seferde geçirmiş en barışsever biri bile, Roma'nın fethettiği yerlerin de barıştan ve daha yüksek bir uygarlık biçiminden istifade edebileceğine gerçekten inanmıştı. Kendi hayatında, imparator olmasını alinyazısının ona yüklediği ağır bir vazife diye görüyordu. En büyük kişisel zevki felsefe çalışmaktı. Yine de etrafını saran barbarların vahşi, gaddar ve karanlık âlemini uzak tutarak bütün tebaasının yararına, ışığın –barışın, kültürün ve uygarlığın– dünyası Roma İmparatorluğu'nun muhafazası için, Stoacı deyişle, "makamını doldurmak" zorundaydı.

Aziz Augustinus yeryüzündeki iyi ve kötü yönetimler arasındaki derecelmeleri umursamama eğilimindedir, bir tiran ile iyi bir monark arasındaki ayrım da buna dahildir. Ne de olsa bu ayrımın, kaçınılmaz ölümsüzlüğümüz ve sonsuz kurtuluşa hazırlanarak sonsuz lanetten kaçınmak için ağır basan ihtiyacımızla karşılaştırıldığında, hiç mi hiç önemi yoktur. Şöyle yazar:

Daimi olarak savaşın dehşetlerinin ortasında, daimi olarak kan içinde debelenerek [...] yaşarken insanların gerçek mutluluğu bulduğunu kanıtlamanın hiçbir yolu yokken, imparatorluğun boyutları ve büyüklüğüyle iftihar etmek mantıklı ve akıllıca mı? [...] Adaletin olmadığı yerde egemenlik, örgütlü haydutluk değil de nedir?

Roma'nın uygarlaştırma görevine gelince, Augustinus kentin köklerini düpedüz hırsızlar çetesine benzetir toplu bağlılık için tek dürtüleri, her bir yağmacının yağmadan alacağı payı artırmaktır. Hırsızlar arasında bu onur nişanının Roma'ya eşi görülmedik bir dünyevi güç sağladığını istemeye istemeye kabullenir Augustinus, ama verdiği değer bu kadarla kalır. Önde gelen Romalı bir yurttaşın ("korkuların eksik olmadığı, kaygılarla yüklü, hırsla yanan, asla güvenli olmayan") yaşam tarzıyla alçakgönüllü, silik ("kendi insanları tarafından sevilen, akrabalarıyla ilişkilerinde huzurun keyfini süren, ahlakı bozulmamış") bir din adamının yaşam tarzını karşılaştırdığı zaman, her yönüyle din adamının yaşam tarzını tercih edeceği su götürmez. İmparatorluğa gelince, Augustinus'a göre onun *yegâne* meşru rolü kanun ve düzeni korumak, ayrıca İnsan Şehri'nin göbeğinde, Tanrı Şehri'nin yeryüzündeki ileri karakolu olarak Tek Hakiki Kilise'yi savunmak –eğer gerekirse, mutlak gücünü kullanmak suretiyle sapkınları (dalâl, kâfir) cezalandırmaktır.

Roma İmparatorluğu'nun ahlaki dokusuna Hristiyanlığın zarar verdiği, dolayısıyla Augustinus'un nazarında, şehvetli, günahkâr ve geçici olan yeryüzündeki ikameti öbür dünyada bizi bekleyen sonsuz büyük mutluluktan ayırarak onun çöküşünü hızlandırdığı suçlaması, Machiavelli ve Rousseau ile imparatorluğun çöküşünün başlıca sebebinin dine bağlayan tarihçi Edward Gibbon gibi politika ve ahlak yazarları tarafından yüzyıllardır bizlere aksettirmektedir. Son yıllarda bu eleştiriyi çürütmek ve çöküşün nasıl azar azar olduğunu, Hristiyanlığın ağırlığı altında imparatorluğun onyıllar boyunca nasıl büyük ordular çıkardığını ve istilaları püskürttüğünü vurgulamak moda haline geldi. Yine de ben Gibbon'ın görüşüne daha yakınım; fakat imparatorluğun geç dönemiyle Ortaçağ'ın başlangıcı hakkında konuşmaya devam ettikçe karar vermeyi okurlara bırakıyorum.

Marcus Aurelius'un (kendisinden küçük meslektaş Verus'un zamansız ölümü üzerine isteyerek veya zorla) aldığı feci bir kararla oğlu Commodus'u tahtın vârisi ilan etmesinden sonra, Roma İmparatorluğu büyük bir değişim geçirmiş, her biri doğrudan kan bağı yerine liyakat esasına göre veliahtını

seçmiş olan İyi İmparatorlar'ın altın çağı son bulmuştu. Rakipleri çok geçmeden Commodus'u öldürdü, ertesi yıl da imparatorluk unvanı talep eden beş adam ortaya çıktı. İstikrarı askeri hizmetleriyle yükselmiş Kuzey Afrika yerlisi Septimius Severus sağladı. Acımasız ama etkili biriydi, orduların sadakatini her şeyden üstün tutması biraz olsun temel düzeni geri getirdi. ("Askerlerini besle, dünyaya tepeden bak!" düsturunu benimsemişti.) Severus Hanedanı'nın son imparatoru Alexander Severus kendi askerleri tarafından öldürüldükten sonra, tahta gözünü diken, çoğu komutan olan (bazen "kışla imparatorları" adı verilen) yirmi altı talibin ortaya çıktığı elli yıllık gasp olayları patlak vermiş ve iç savaş kızışmıştı. Sonunda Illyria (bugünkü Batı Balkanlar) bölgesinden gelen Diocletianus ve Büyük Constantinus gibi fevkalade etkili ve baskıcı imparatorların hükümdarlığında imparatorluk canlanmış, orduların disiplini yeniden sağlanarak iç savaş sona erdirilmişti.

Fakat bu bambaşka bir kültürdü. İmparatorlar artık genellikle askerlikte terfi ederek yetişiyorlardı, aristokrat kökenlerden gelmezlerdi. Aslında imparatorluğu kurtaranlar, daha önce fethedilmiş, artık kısmen Romalılaştırılmış, özellikle Balkanlar'daki halkların soyundan geliyordu. Diocletianus, iki yüzyıl önce Iulius Caesar tarafından kurulmuş, Augustus'un forum ve hamamlarıyla çabucak güzelleştirdiği o sayısız minyatür Romalardan biri olan askeri kolonide dünyaya gelmişti. Augustus prensliğinin, eskiden düşman olan topraklarda gelecek kuşaklara fiilen sadık lejyonerler yetiştirmek amacıyla yerel halktan kimselerle evlenmiş, ekseriyetle emekli askerlerin yerleştiği bu kolonileri tesis etme dehası şimdi imdada yetişerek, imparatorluğu başlangıçtaki İtalyan asaletinin tükenmiş gücünden kurtarmıştı. Fakat bir zamanlar fethedilmiş topraklardan gelen bu yeni imparatorlar, bir cumhuriyetin "birinci yurttaşları" olma numarasını tamamen bıraktılar –hatta Roma'yı ziyaret ettikleri bile nadirdi. (Bu biraz da Birleşik Devletler'in hiç Washington'a adımını atmamış başkanlar tarafından, Vietnam'dan yönetilmesine benzer.) Açık açık askerkıralar, askeri otokratlar olarak saltanat sürüyorlardı. Augustus prensliğinin vârisleri ve hizmetkârları olarak desteklediği, İyi İmparatorlar'ın da hizmet etmeyi sürdürdüğü yüksek Greko-Romen uygarlığıyla ilişki bozulmuştu. Constantinus, Roma'ya bir zafer takı yaptırırken, Marcus Aurelius devrinden kalma eski heykeller parçalanarak onunkine eklendi. Eski sanat eserlerini yeniden üretemezlerdi.

İmparator Diocletianus vergi gelirlerini güvence altına almak için miras yoluyla geçtikleri gerekçesiyle imparatorluk genelinde bütün meslekleri dondurmuştu. Eğer bir çiftçiyse oğlunuz da çiftçi olmaya mecburdu. Prensipite bu feodalizmin başlangıcıydı. Bütün gücün imparatorların elinde toplanıp merkezileşmesi bürokraside müthiş bir büyümeye yol açtı. Diocletianus uçsuz bucaksız topraklarla başa çıkmak için imparatorluğu Batı ve Doğu impara-

torları arasında böldüğünde bu daha da arttı. Her “Augustus” aynı zamanda genç bir ortak ve halefi olacak bir “Caesar” (Sezar) yetiştirecekti; böylece taht her boş kaldığında iç savaş çıkması önlenmiş olurken, aslında her biri kendine ait çok geniş kadrosuyla dört ayrı imparatorluk sarayı kurulurdu. Daha kalabalık ve müreffeh doğuya kayışı simgeleyen, Constantinus’un yeni başkentini, eski dostumuz Troya’dan pek de uzak olmayan, çok geçmeden Roma’yı gölgede bırakacak Konstantinopolis’i kurmasıydı. Buna bağlı olarak imparatorluk törenleri de doğunun tanrı-krallarını, firavunlarını, Nebukadnezar ve Büyük Kyros’u çağrıştıracak kadar şatafatlı hale gelmişti. O dönemde yaşamış biri, devletin cenk arabasının içinde ideal bir şekilde törene katılan II. Constantius’u şöyle tarif ediyordu: “Mengeneye alınmış gibi başını kımıldatmadığından, bakışları dosdoğru karşıya bakardı; yüzünü ne sağa ne sola döndürürdü, ne de [...] tekerlekler sarsıldığında oynardı başı.” Batıyla doğunun karışımıydı bu. Bunun iyi anlaşılması için, Birinci Kısım’da ele aldığımız, Yunan güzelliğiyle Roma’nın azmini mükemmel bir biçimde kaynaştırmış, Augustus’un Atlı Heykeli ile Diocletianus’un dört ortak imparatorla kucaklaştığı, MS 300 yılında yapılmış heykelini karşılaştırmak yerinde olur. Ağır pelerinler giymiş, yanlarında kocaman kılıçlarıyla daha şimdiden Ortaçağ’ın krallarına benzerler, aynı zamanda doğunun Babil ve İran’daki monarşilerini hatırlatırlar. Küt burunları, kütük gibi bacakları ve şişko cüsseleri, birbirinden ayırt edilemez suratları, tıknaz ve kaskatı ağırbaşlı duruşlarıyla bu heykel grubu, sanat tarihçi Ernst Kitzinger’e göre, “klasik geleneğin neredeyse tümünden reddi” anlamına geliyordu. Geleceğin Ortaçağ dünyasını da işaret eden “şarklılaşmanın” bir başka göstergesi, Romalıların piyade sınıfına artık daha az, zırhlı süvari sınıfına daha çok ağırlık vermeye başlamalarıydı; cumhuriyetle birlikte Augustus prensliğinin kısa eteği, deri göğüslüğü ve hançeri gitmiş, yerini uzun pantolonlar, büyük kılıçlar ve zincirli zırhlar almıştı. Bu doğu usulü savaşma tarzına dönüş olduğu gibi, Ortaçağ’a benzemenin de başlangıcıydı. Tarihçi Greg Woolf, MS 3. yüzyılın sonları ve 4. yüzyılda, “askeri manzara giderek daha çok köylerin ortasında şövalyeler ve kaleler dünyasının yer aldığı Ortaçağ’a benziyordu” diye yazar.

Diocletianus’un (kendini Iuppiter’in insan kılığındaki hali diye görürdü) güçlü müdahalelerinden sonra, Constantinus da Hristiyanlığı devletin tercih edilen dini haline getirerek Geç Roma İmparatorluğu’nun belli başlı mimarlarından oldu. Hristiyanlığın savunucusu insafsız, yontulmamış, kanlı bir zorbaydı: Kumpas kurduğundan işkillendiği kendi oğlunu elleriyle boğmuştu. İşte size onun gençliğini tarif ederken Gibbon’ın dedikleri: “Bütün davranışlarında enerji dolu gençlik ruhu, alışıldık sağduyusuyla dengelenirdi; içi gitse de zevkin cazibesi karşısında soğuk ve duyarsız görünürdü.” Askerlerin gözde dini Mithraizm’e merak sarmış, ardından Hristiyanlığı desteklemeyi

seçmişti –bu samimi inancı mıydı, yoksa revaçta bir din olmasının etkisi var mıydı, hâlâ tartışmalıdır. Muhtemelen gökyüzündeki tek Tanrı hâkimiyetinin yeryüzünde tek İmparator hâkimiyetiyle tamamlandığına inanırdı. Büyük ölçüde kentli ve Doğulu bir dindi bu (Hristiyanlar inanmayanlara taşralı hödükler olduklarını ima eden *pagani*, yani köylü (pagan) derlerdi; çünkü ağırlıklı olarak tarımla geçinen batıda eski tanrılara inanış daha uzun ömürlüydü), üstelik efsanenin aksine, ağır cezaya çarptırıldığı nadir görülürdü. Sinema filmlerinde defalarca konu edilmiş de olsa, Colosseum’a ilişkin son bilgiler ışığında, Hristiyanların “aslanlara yedirildiğine” dair kanıt yok gibi. (Constantinus’un selefi Diocletianus istisnaydı –barışsever ve öbür dünyaya yönelik değerlerinin Roma’daki otoriteyi tehdit ettiği şüphesiyle onlara karşı sert önlemler aldı, ama artık çok geçti; Hristiyanlığın etkisi fazlasıyla yaygındı ve kemikleşti.) Yeni din ilk günden beri inananlar üzerinde imparatorluğun siyasal otoritesini aratmayan bir evrensel otorite kurmayı amaçlıyordu. Katedraller için Roma bazilikası örnek alınmıştı: hukuk mahkemesiyle taht odası karışımı, imparatorun veya prokonsülün tahttaki yerini piskoposun aldığı bir yapı. İmparatorluğun himayesi sayesinde kilise hiyerarşisi bol gelir ve avantajlar elde ediyordu. İmparatorlar piskoposları genellikle valilerinin ve taşradaki temsilcilerinin dengi olarak istihdam ederlerdi.

Sonunda imparator Theodosius döneminde devletin desteklediği yegâne din Hristiyanlık olunca, Hristiyanlar imparatorların mutlak gücüyle kurdukları ittifakı, pagan tapınaklarını, pagan sanatını ve onların kütüphanelerini güle oynaya yakıp yıkmak (zamanımızda paha biçilmez Budist heykellerini dinamitleyen Taliban’dan pek de farklı değildiler) için kullandılar, bir o kadar canavarca bir tavırla dinden sapma olarak gördükleri Hristiyan tarikatlara eziyet –işkence ve infaz dahil– ettiler. Acaba Kutsal Ruh “Baba’dan” mı, yoksa “Baba ve Oğul’dan” mı gelir diye sorulduğunda, yanlış cevap vermek insanın hayatına mal olabiliyordu. Yüzyıllardır pagan imparatorları destekleyen Platon’un Akademisi ile Aristoteles’in Lycaeum’u MS 6. yüzyılın başında Iustinianus tarafından kapatıldı. Tanrı Şehri’nin yeryüzündeki temsilcileri, bir zamanlar kendi taraflarında olan imparatorluğa ait İnsan Şehri’nin ölüm saçan araçlarını devreye sokmaktan ancak bu kadar mutlu olabilirlerdi.

Paganizmin çoğulculuğu ile pek çok inanışa yönelik hoşgörüsünün yerini, hayatın her alanında hakiki, tek yol gösterici olduğunu iddia eden, mutlak hükümdarın otoritesiyle desteklenen, kapsayıcı yegâne teokratik öğreti almıştı. Constantinus ile Theodosius gibi imparatorlar bile Teslis’in karakterine ilişkin çapraşık teolojik tartışmalara merak sarmışlardı, hatta öteki bakış açılarına karşı kendi seçtikleri öğretileri ölümüne desteklerlerdi. Tiranlık ideolojik olmaya başlamıştı, mutlak güce sahip devletin dayattığı “teori ve pratiğin birliğini” elinde tuttuğunu iddia eden komünizm gibi

geleceğin seküler ideolojilerinin dini selefiydi. Batı'daki tiranlık kariyerinde bu bir dönüm noktasıydı, yansımaları yüzyıllar boyunca sürerek bugüne dek gelecekti. Hıristiyanların hepsi bu yeni türedi dünyevi gücün tuzaklarından hoşnut değildi elbette. İnancın ruhsal saflığını ve dünyevi servetle gücün baştan beri reddini korumak adına kimileri manastırlara ya da keşiş mağaralarına kapandı: İnancın kendi içindeki bu gerilim yüzyıllarca kıvrılıp bükülecek ve Reform döneminde doruğuna ulaşacaktı.

Batı sonunda Tuna'nın ötesinden akın akın gelen istilacıların hâkimiyetine girerken, Roma İmparatorluğu geri dönüşü olmayacak şekilde iki parçaya bölündü. Gotların savaş beyi Odoacer tarafından Batı'nın son imparatoru (Roma'nın kurucusunun adıyla, ilk imparatorun adının görülmedik şekilde küçültülmüş haliyle uğursuzca birleştirildiği) Romulus Augustulus, yani "Romulus Küçük Augustus" devrilince, geride sadece Byzantion'daki Doğu İmparatorluğu kalmıştı. Birinci Kısım'da gördüğümüz gibi, Augustus'tan itibaren evrensel monarşinin Doğulu değerleri batıya taşınarak, dışarıdan bakıldığında cumhuriyetçi başmagistrat kisvesine girmiş Roma'ya dayalı Hellenistik bir monarşiye dönüşmüştü. Şimdi de hâlâ olduğunu iddia ettiği *Imperium Romanum*'dan geriye kalan ne varsa, hepsi tekrar doğuyla kaynaştı. "Bizans" sözcüğü saray entrikalarının, ihanetin, kumpasın, kabarık bürokrasinin ve tıpkı firavunlarla eski Pers kralları dönemi gibi, harem ağaları yaygın biçimde kullanılarak yapılan saray törenlerinin ifadesidir. Hükümdar hâlâ kendine "Romalıların İmparatoru" diyerek, 1000 yıl önce Tiber kıyısında haydutların kurduğu o yarım yamalak köyle pamuk ipliğinden farksız tarihsel bağını korumuş oluyordu. Gelgelelim, seks ve iktidar uğruna (İmparator Iustinianus'un karısı Theodora'nın eskiden fahişe olduğu söylentileri dolaşırdı) dönen entrikalarla dolu Konstantinopolis'in şehvetli, yaratılıştan gelen havası insanın aklına Pekin'deki Yasak Şehir'i, Babil, Persepolis ve İskenderiye'deki saraykentleri getirir. 1453'te Konstantinopolis sonunda Osmanlı Türkleri tarafından ele geçirildiğinde, yeni Müslüman hükümdarlar tıpkı Moğolların 13. yüzyılda başlayan Çin'i istilaları sırasında yaptıkları gibi, kalıntılarını bugün İstanbul'daki muhteşem Topkapı Sarayı'nda hâlâ gördüğümüz, Roma imparatorluk sarayı ile Çin ve Japonya'daki pavyonları çağrıştıran, iç içe geçmiş köşkleri kaynaştırmış Byzantionlu seleflerinin şatafatlı resmi yapısını, belki kendi göçebe kökenlerinin ve çadırlarının anısına, büyük ölçüde benimsemişlerdi.

Batı'nın Çöküşü

İmparatorların yönetiminde Roma askeri gücünün yenilmezliğiyle uyanan gizemli hava, sayıları en fazla 350.000 civarındaki cephe hattı kuvvetleri, ünlü lejyonlardan oluşmuş daimi ordusuyla böyle uçsuz bucaksız bir imparatorluğu bir arada tutmak için elzemdi. Roma hükümdarlığının askeri güçle

tam anlamıyla korunmasının hiçbir yolu bulunmuyordu –ortada yeterli sayıda asker yoktu. Suriye gibi büyük bir eyalet bile, *legatus* komutasında olsa olsa birkaç lejyona sahipti. Bazılarında o dahi bulunmazdı. Iudaea (Yahudiye) temsilcisi (başmagistratı ve vergi tahsildarı), Pontius Pilatus kendi bölgesinde topladığı yedeklerden kurulu ikinci kademe bir kuvvete komuta ediyordu; Amerikan koşullarında bu, polis merkeziyle Ulusal Muhafızlar arası melez bir düzenlemeydi.

Augustus'tan itibaren Roma'nın politikası kendi sınırlarında kukla devletler veya tarafsız tampon devletler kurmaktı, böylece savaşı gerektirecekti. Fakat savaş kaçınılmaz olduğunda, isyanın eninde sonunda daima başarısız olacağına herkesi ikna etmek için Roma'nın mutlaka ezici bir zafer kazanması gerekirdi. Bu sebeple, stratejik açıdan kayda değer olmamakla birlikte, yıpratıcı Masada Kuşatması dahil, iki Yahudi isyanının Roma tarafından aşırı gaddarca bastırılması, tek bir kalenin bile Roma'nın gücüne dayanamayacağını gözler önüne sermek açısından gerekliydi. İkinci isyan, birinci Yahudi savaşında Titus'un yerle bir ettiği Yahudi Tapınağı'nın yerine, İmparator Hadrianus tarafından Iuppiter adına bir tapınak inşa ettirilmesi ve Yahudilerin Kudüs'ten sürülmesiyle son buldu. İki vururlar, derken bir de bakarsın saf dışı kalmışsın! Roma'nın Batı'daki askeri kudreti amansız istilacıların dalgasıyla –Hunların ardından Vizigotlar– nihayet sarsılınca, imparatorluğun yenilmezlik gizemi, dolayısıyla merkezi kontrolünün psikolojik pençesi de zayıflamış oluyordu.

Batı İmparatorluğu'nun merkezi otoritesi çözülünce, Avrupa'da bugün aşına olduğumuz, kimlikleri daha önceden Roma'nın fethi ve eyaletlere dönüşmesiyle oluşmuş belli başlı ülkelerin birçoğu kabataslak ortaya çıkıyordu. Bunların arasında İspanya, Galya (aşağı yukarı gelecekteki Fransa), Britanya, Balkanlar, İtalya vardı; ancak henüz derebeyliklere ve devletçiklere bölünmüş olup modern ulus-devlet kapsamına alınmaları yüzyıllar alacaktı. Ren ve Tuna'nın ötesindeki Almanya hiçbir zaman fethedilmemişti, Romalılar daha Augustus zamanında akıllıca davranarak Almanların imparatorluk içinde barındıramayacak kadar hırçın ve bağımsız olduklarını kabul etmişlerdi. Yitip giden imparatorluğun büyüklüğü ve otoritesi daha önce uyruğu olan insanların hayallerine girmeye devam ediyordu; şanlı dönem, barış, refah ve uygarlık artık yok olmuştu ama asla unutulmayacaktı. Geç İmparatorluk döneminde Roma ordusunda kullanılan *Dux* ve *Comitus* gibi unvanlar Ortaçağ otoritesinin unvanları oldu, “dük” ve “kont” artık Roma'nın süregelen itibarının işareti ve ortadan kalkmış Sezarların (Almanca *Kaiser* [Kayser], Rusça *Tsar* [Çar] sözcüklerinin kökeni) meşruiyetine ilâştirilme dileği idi.

Aynı zamanda feodal monarşinin gelişimi –kral ve şövalyeler, köylü çiftçiler destekliyordu– bir bakıma, Homeros'un tanımıyla reisler kadar giden

çok eski bir otorite modeliydi, Aleksandros'un ve Roma'nın evrensel imparatorluklarının büyümesiyle bu modelin üzeri örtülmüş ama hiçbir zaman tamamen kaybolmamıştı. Batı İmparatorluğu'na akın eden ve sonunda onu batıran, Romalıların gözünde "barbar" olan bu kavimler, savaşçı kabilelerin başında cepheye giden, dövüşte kişisel cesaretlerini kanıtlamaya veya daha kuvvetli bir rakibin kendilerine meydan okuyup onu alt etmesini göze almaya mecbur Tunç Çağı reisleriyle savaş beyleri olabilirdi. Romalıların Gotlar adını verdikleri istilacıların yerini almış, imparatorluk otoritesinin çöküşünden sonra geride kalmış bölük pörçük devletleri istila etmeye devam eden Vikingler veya Norslar diye bilinen kavimler, örneğin Normanlaştırılmak üzere fethedilmiş Galyalılarla (zaten kendileri de daha önceki Cermen istilacılarla karışmışlardı) ve onları Sakson diye bilen İngiltere'nin Kelt yerlileriyle birleştiler.

Viking reisleri, fethettikleri Orkney Adaları'nda daha önce orada yaşamış Neolitik insanların inşa ettikleri Mykenai krallarının geride bıraktığı mezarlara büyük ölçüde benzeyen kuyu mezarlara gömülmüşlerdi. Vikingler televizyon dizisinin meraklıları bileceklerdir, bu korkutucu sakallı devler, palaları ve baltalarıyla, zincirli zırhlar ve kürkler içinde, savaş boyalarıyla Homeros'un savaşçıları misali, Lindisfarne Adası'ndaki eski manastıra hücum ettiklerinde önlerine geleni kesip biçerken, manastırı yağmalayıp dehşet içinde kalmış keşişleri katlederken, kendi tanrılarıyla kahramanlarını anlatan epik şiirler okurlardı. Vikingler ilk başlarda tıpkı eski Roma İmparatorluğu'nun paganları gibi Hristiyanlığa tepkiliydiler —onu korkaklık ve zaafılık olarak hor görürlerdi. Ne var ki, uzun vadede bu hırçın savaşçılar bile, özellikle yeni fethettikleri Hristiyan uyruklarla etkileşime girdikçe, sonsuz kurtuluş vaadine karşı koyamadılar. Şeflerinden biri din değiştirdiğini gözler önüne sermek için Orkney'de, sunağına sevimli, küçük bir Viking şalopası maketi yerleştirilmiş muhteşem bir Aziz Magnus Katedrali inşa ettirmişti. Barbarlar gitgide yeni inanca kazandırıldıkça bazı önlemler alındı. Aziz Sabas Gotları Hristiyan yaptığı zaman, onların diline çevirdiği Kutsal Kitap içinde Krallar bölümü yer almıyordu —azize göre zaten bu denli saldırgan olan insanları Iudaea krallarının yiğitlikleriyle galeyana getirmeye gerek yoktu.

Bu arada Doğu İmparatorluğu şaşılacak bir şekilde 1000 yıl daha yoluna devam etti, başkenti Konstantinopolis'in muazzam sur sistemi sayesinde neredeyse geçilmezdi. En büyük imparatorlarından I. Iustinianus, bir süreligine Kuzey Afrika ve İtalya'da ortadan kalkmış Batı İmparatorluğu'nun eski topraklarını yeniden fethetmeyi bile başarmıştı. Bir genelevde hayata atıldığı rivayet edilen, bir bakıma Konstantinopolisli Eva Peron denebilecek, cin fikirli ve büyüleyici karısı Theodora'nın yanı sıra, kuvvetli Iustinianus'un gelecek kuşaklara bıraktığı miras, daha önceki bütün Roma hukuku kanun-

larından meydana getirdiği ünlü Yasa oldu. Diğer yandan, imparatorluk en kötü günlerini yaşarken, dış istilacılar Byzantion'u neredeyse başkente ve kenar mahallerine indirgemişlerdi. Bizans İmparatorluğu'nda, Constantinus gibi Hristiyan imparatorların teolojik konularda Nikaia (İznik) Amentüsü benzeri kurallar belirleme eğiliminin çoktandır artmasıyla, imparatorlar artık hem Kilise'nin hem Roma devletinin başı olmuşlardı – ister uhrevi olsun ister dünyevi, bütün otoritenin kaynağı ve Konstantinopolis Patrikliği görevi dahil diğer bütün kilise hiyerarşisinin üstündeydiler. Akademisyenler sonradan bu dünyevi ve Tanrısal otoriteye, hem imparatorluğun hem papalığın tek adamın elinde olması anlamına gelen “Sezaropapizm” adını verdiler. Papazlar ve sıradan inananlar çoğu zaman karşı çıksa da, Bizans imparatorunun, devletin olduğu gibi kilisenin de başı olması, MS 6. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar bilhassa etkisini göstermişti. Öyle ki, I. Iustinianus geçici olarak Byzantion adına İtalya'da mevzi kazanınca, Batı kilisesinin gelecek üç papasını da kendi atadı. Sezaropapizm, Çarlık Rusyası'nda da benimsenmişti: Korkunç İvan'la birlikte 1547'de başlayıp Büyük Petro'nun hükümdarlığında Patrikliğin kaldırılıp (vakti geldiğinde bu iş ona düşmüştü) Kilise'nin hükümete bağlandığı döneme dek sürdü. Açıkçası, son Çar 1918 yılında idam edildiğinden beri Rus Ortodoks Kilisesi'nin yüce lideri olmamasının sebebi budur.

Roma İmparatorluğu'nun Augustus'tan sonraki dönemine baktığımızda, insanların mülkiyet haklarının aşağı yukarı hep tanınmış olduğu görülür –her yerde zenginleri koruma altına almak imparatorluğun meşruiyetinin önemli bir kaynağıydı. Buna karşın, dışarıdan “cumhuriyet” kılıfı giydirilmiş bir Hellenistik monarşi olması nedeniyle, imparatorlar zaman geçtikçe, monarşinin uygulamada her şeye sahip olduğu Mısır, Mezopotamya ve İran'daki eski Doğulu tanrı-krallar düzenine giderek daha çok yöneliyorlardı. Iulius-Claudius Hanedanı mensupları, mülklerine el koymak amacıyla Romalı soyluları ihanet gerekçesiyle sık sık idam eder ya da intihara sürüklerdi. “Kışla imparatorları” dönemlerinde olduğu gibi istikrarsızlık yıllarında, gaspçılar tahtı ele geçirmelerine destek vermiş lejyonlara ödeme yapmak için mallara toptan el koyarlardı. Mülkiyet haklarını imparatorluğun denetimine alma modeli, Ortodoks Hristiyanlığın ve Byzantion'un Sezaropapist otorite düzeninin vârisleri olan Rus çarları döneminde epey arttı. Avrupa'da derebeyleri, her ne kadar kralın otoritesini (en azından prensipte) kabul etmiş bile olsalar, silahlı hizmetlileriyle birlikte kendi geniş arazilerine kendi başlarına sahip olmanın keyfini sürerken, çarlar kendi mutlak iktidarlarını tehdit edebilecek bu türden geniş derebeylikleri, soylu sınıfın elde etmesine asla izin vermemeye özen gösterirlerdi.

Bütün olarak Bizans İmparatorluğu büyük kentleri, hamamları, yolları, okulları ve kütüphaneleriyle Romalı yüksek uygarlık seviyesini korumayı

sürdürürken, beşinci yüzyılda Batı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Avrupa, yaygın adıyla Karanlık Çağ diye bilinen bir döneme girmişti. Ne kadar karanlık? Son yıllarda bu anlayışa meydan okumak moda olagelmıştır. Ortaçağ'ın ilk yüzyıllarında hayat, bazı akademisyenlerin dediğine göre, gırtlığına kadar çamura ve pisliğe batmış bir halde, dörtgen tekerli arabalar yürüten köylüleriyle "Monty Python ve Kutsal Kâse"de* görüldüğü kadar iç karartıcı, geri kalmış ve aptalca değildi. Bu tartışma tiranlık kariyerinin seyrinde amacımızın odak noktası olmamakla birlikte, benim açımdan bazı rakamlar öne çıkıyor. Roma İmparatorluğu'nun İskenderiye'deki en büyük kütüphanelerinde 490.000 tomar papirüs bulunduğu kaydedilir. MS 3. yüzyıl şairi Serenus Sammonicus'un özel kütüphanesinde 62.000 tomar vardı. Batı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, MS 7. yüzyıla gelindiğinde, Seville Piskoposu'nun 475 eser bulunan kütüphanesi büyük görüldü. Muhterem Bede'nin yararlandığı manastırdaki kütüphanede bulunan metinlerin toplamı 200'dü. MS 8. yüzyılın Almanyası'nda, Fulda'daki 2.000 kitaplık koleksiyonun tam bir harika olduğu düşünülürdü. Diğer bir deyişle, Batı İmparatorluğu'nun çöküşünden itibaren yüz binlerce kitap kaybolmuş, atılmış, çürümeye bırakılmış ya da pagan olan ne varsa hepsine düşman Hristiyanlar tarafından kasten yok edilmişti. Bu bana epey karanlık gelir. Neyse ki, gerek Byzantion gerek İslam dünyası ileride geri kazanılmak üzere o kitapların çoğunu muhafaza etti.

Tiranlık kariyerinin izini sürerken bizi asıl ilgilendiren, Byzantion ile karşılaştırıldığında, eski Batı İmparatorluğu'ndaki otorite modelinin nasıl farklı olduğunun altını çizmektir. Batı'da imparatorluk otoritesinin çöküşü, yalnızca Roma piskoposları sıfatını taşıırken adım adım evrensel kilisenin ruhani liderliğini talep edecek konuma erişmiş olan papaların otoritesiyle doldurulacak bir boşluk yaratmıştı. MS 5. yüzyılda Pontifex Maximus unvanını aldılar, aslında bu eski Roma krallarının (Antikçağ'da Doğulu monarkların da üstlendiği) başrahiplik unvanıydı; sonradan Augustus ve imparatorların aldığı, ama artık imparatorluk hanedanının kopuşuyla boş kalmış bir rolü de ifade ediyordu. Papaların başlıca amacı Hristiyanlara tek tip ruhani yol göstericilik yapmak olmakla birlikte, işleri tam denetimlerine almak için feodal Avrupa'nın yeni seküler hükümdarlarıyla rekabet ederlerdi. Bu çekişme yüzyıllarca sürdü, üstünlük kâh bir tarafa geçerdi, kâh öbür tarafa.

Bu arada Hristiyanlık tarafından Tanrı Şehri'nin yüceltilerek İnsan Şehri'nden daha üstün tutulmasına rağmen, ortadan kalkmış Roma İmparatorluğu'nun cazibesi olaylara esin kaynağı olmaya devam ediyor,

* Senaryosunu Monty Python adlı komedi topluluğunun yazdığı ve oynayıp yönettiği 1975 Birleşik Krallık yapımı tiyatro oyunu İsa'nın son akşam yemeğinde kullandığına inanılan Kutsal Kâse'nin Kral Arthur tarafından aranmasını gülünç bir şekilde anlatmaktadır. (ç. n.)

insanların Roma'nın geçmiş dönemine benzeyen daha iyi bir gelecek düşlemelerini sağlıyordu. Frank Kralı Charlemagne 768 yılından başlayarak Batı Avrupa'nın büyük bölümünden kopardığı geniş toprakları Aachen'deki başkentiyle birleştirdi. Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından beri kurulan, başarıya ulaşmış geniş çaplı ilk siyasal varlıktı; MS 800'de Charlemagne kendinden emin bir tavırla Augustus ve Romalıların İmparatoru unvanlarını aldı. Sezarların şanlı mirasını ayağa kaldıracaklarını, onların yerine gelen Hohenstauffen ile Habsburg hanedanlarının yönetimindeki bir grup devletle prensliği de içine katarak Kutsal Roma İmparatorluğu'nun temelini atacağını iddia ediyordu. Bu imparatorluk 1806 yılında Napoléon'un zaferiyle dağıldı; ancak biraz farklı, yüzü doğuya daha dönük ve kutsallık iddiasından yoksun bir şekilde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olarak yeniden canlandı. Prusya krallarının I. Wilhelm'den itibaren İmparator (*Kaiser*) unvanını alması, aynı zamanda Kraliçe Victoria'nın Hindistan İmparatoriçesi olarak göklere çıkarılması, Roma'dan kalma bu eski *Imperator* unvanının albenisinin kalıcılığını göstermektedir.

Fransa'da Aydınlanma sırasında, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun ne kutsal ne Romalı ne de aslında bir imparatorluk olduğu yollu, şu arsız muhalif Voltaire'in başlattığı bir espri yapıldı. Bu imparatorluk, papaların ruhani üstünlüğü nedeniyle, asla iki yarıkürenin Sezaropapist bileşimine ulaşamayacak seküler ve Tanrısal otoritenin huzursuz bir karışımıydı. Hiçbir Kutsal Roma imparatoru kilise ve devlet üzerinde, en azından prensipte, Bizans imparatoru ya da Rus çarının kurduğu tam otoriteye hiç ulaşamadı. Aynı şekilde herhangi bir papa da bunu sağlayamadı. Bir ileri bir geri sürüp giden mücadele "investiture (taç giyme töreni) krizi" ile simgeleşti –diğer bir deyişle, hem dinsel hem siyasal otoritenin kaynağı olarak papa mı imparatora taç giydirir, yoksa Tanrı'nın yeryüzündeki vekili sıfatıyla imparator kendi tacını kendi mi giyer? Charlemagne, eğer Papa'nın sinsice yaklaşıp planlanmış taç töreninden önce kendisine taç giydireceğini bilseydi, Roma'da San Pietro'da (Aziz Petrus) yapılan ayine asla katılmayacağını ileri sürmüştü. Buna karşın, Kutsal Roma İmparatoru I. Otto'nun gönüllü olarak Mainz Başpiskoposu'nun elinden taç giymesi, kilise hiyerarşisine itaatini gösteriyordu. Ancak bir başka çeşitlemede, Britanya'yı istilası sırasında papalık sancağını taşımış olan Fatih William, yeni krallığı için Kutsal Deniz'e bağlılığını bildirmek üzere Papa'dan aldığı Roma'yı ziyaret davetini geri çevirmişti. Yine de sonradan, Kutsal Roma İmparatoru V. Karl'ın* görünürde isyankâr güçleri Roma'ya saldırdı; Vatikan dahil, kenti talan ederek Papa'yı hapse attılar (Karl'ın suç ortaklığının ölçüsü hâlâ tartışılır). Dünyevi ve ruhani otorite arasındaki bu çelişki, Thomas Becket

* Şarkken diye bilinen Charles Quint. (ç. n.)

ile II. Henry arasında geçen, Henry'nin şövalyeleri tarafından Başpiskopos'un şehit edilmesiyle sonuçlanmış ünlü kapışma yüzünden Ortaçağ'ın bağımsız krallıklarına da sıçramıştı.

Aşağıda göreceğimiz gibi, otoritenin Batı'da ve Doğu'da farklı biçimde gelişimi, süregelen tiranlık kariyeri ve onun özgür yönetimle çekişmesini derinden etkiledi. Byzantion'un Sezaropapist modeli imparatora hem ruhani hem dünyevi işlerde, devlet ve din görevlerini keyfine göre dağıttığı mutlak bir otorite sağlamıştı. Rus çarları da bu modeli miras aldılar. Kilise ile devlet arasında hiç ayırım yoktu. Aynı zamanda Tanrısal bir yetkiye sahip devlet her şeye kadirdi. Bunun tersine, başlangıçtan itibaren batıda seküler ve kutsal alanlar arasında, papanın ya da imparatorun birbirleri üzerinde Sezaropapist üstünlük sağlama beceriksizliği sayesinde kabaca bir ayırım yapılmaktaydı.

Dahası, Sezaropapist modelde bütün ayrıcalıkları imparator belirlerken, Batı, diğer koşullar değişmedikçe, hâlâ insanların ve özellikle de büyük efendilerin keyfi bir kararla ellerinden alınacağı korkusuna kapılmadan, arazile-riyle servetlerini kullanabilme hakkını teslim ediyordu. En başta İngiltere, mülkiyet hakkını ve hükümdarın hak ihlallerine karşı hukuk kurallarının gereğini hep savunmuş olduğu için kendini methederdi; bu konuda ilk kez Magna Carta'da, soylu tabaka, Kötü Kral John'ın elini kolunu bağladığı zaman anlaşılmaya varıldığı söyleniyordu. Bunun, özel mülkiyet hakları ve diğer özgürlüklerin tamamen kabul edilmesi anlamına gelip gelmediği tartışmalıdır; öte yandan o hak İngiltere'de 1688 Şanlı Devrimi sırasında yasal dayanağa kavuştuğunda başkalarının yanı sıra muhafazakâr filozof ve devlet adamı Edmund Burke, saygıdeğer İngiliz geleneğinin sürekliliği içerisinde, bunun geçmişle bağları pek de koparmadığı düşüncesindeydi. (Üçüncü Kısım'da bu konuya yine döneceğiz.)

Bu Doğu-Batı bölünmesine göre Avrupa'da demokrasi beklentilerinin haritasını çıkarabileceğini savunanlar vardır. Avrupa haritasında asıl Avrupa ile doğunun buluştuğu yere bir çizgi çekerseniz, solda kalan tarafta demok-rasinin giderek kök saldıgını görürsünüz, derler; çünkü Batılı Hristiyanlık siyasetin, ekonominin ve toplumun seküler alanının özerkliğine ve Kilise'nin tam denetiminden bağımsız olmasını çoktan tanımıştı. Buna karşın Ortodoks Hristiyanlığın, devleti hem dünya hem din işlerinin üstünde mutlak güç olarak gördüğü çizginin sağ tarafında, beklendiği gibi, demokrasi kök salmakta zorlanmaktadır. Bana öyle geliyor ki, bu görüşün doğru yanları var. Halen Rusya'nın egemenliğine girmeye direnen Ukrayna'da, uzun zamandır Batı Avrupa'yla bütünleşmenin özlemini çeken ülkenin demokrasi yanlısı batı kesimi de büyük ölçüde Batılı Hristiyan iken, Slav kardeşlerine katılmak isteyen Rusya yanlısı doğu tarafı ağırlıklı olarak Ortodoks'tur. Kimileri, Stalin ve Sovyet komünist diktatörlüğünün elinde tuttuğu katı denetimin aslında

Marksist ideoloji giydirilmiş, bütün gücün tek adamda toplanmasını gerektiren ilk Bizans modelini çağrıştıran çaracı mutlakîyetin devamı olduğunu söyler. Buna göre Sezaropapizm, komünist öğretinin verdiği, “teori ve pratiğin birliği” adıyla yeniden doğmuştu; bunun anlamı Komünist Parti’nin, dolaşısıyla parti başkanının mutlak doğruya vâkıf olmasıydı. Üçüncü Kısım’da komünist tiranlığın çarların döneminde görülenden, hatta despotluğun geleneksel herhangi bir şeklinden çok, çok daha kötü olduğunu tartışacağım. Öte yandan benzerleri sınırlı da olsa tutarlıdır.

Feodal Monarşi ve Büyük Varoluş Zinciri

Ortaçağ kralları Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcileri olarak görülürlerdi. Tarihçi Arthur Lovejoy’un Büyük Varoluş Zinciri dediği toplum, efendilerin otoritesine sıradan halkın kralın otoritesine efendilerin ve Tanrı’nın otoritesine (ve papaların ısrarıyla, kendilerinin lideri olduğu Kilise’ye) herkes adına kralın boyun eğdiği düzenli bir hiyerarşik işleyiş içerisinde, Tanrı eliyle tasarlanmıştı. Kralı Tanrı’nın en azından dünya işleriyle ilgilenen vekili olarak tanımlamak, Birinci Kısım’da incelediğimiz gerçek krallar ile tiranları karşı karşıya getiren geleneksel tartışmayı söndürme eğilimi taşıyordu. Kraliyet otoritesi kalıtsaldı. Kraliyet gücünü elinde tutan her kimse, Tanrı’nın onayını aldığı varsayıldı –Kral Saul ve Davut gibi peygamber tarafından vaftiz edilmişlerdi. Yoksa tahta çıkmaları mümkün olur muydu? Bütün insanların hareket özgürlüğü eninde sonunda Tanrı’nın Lüftü olduğuna göre, siyasal statüko da herhalde onun onayını almıştı.

Kralların tiranlık davranışları sergileme eğiliminde oldukları şüphesiz anlaşıldı. Bizim ölçütlerimize göre, bencilce ve bilerek eziyet çektirmeye epey yatkındılar –I. Edward’ın Yahudileri İngiltere’den sürmesi, Fransa Kralı IV. Philippe’nin servetlerine el koyduktan sonra Tapınak Şövalyeleri’ni zaptedip yakarak öldürmesi, Güney Fransa’da dinden sapmış Katharlar tarikatının, papalık ve Fransa kralları tarafından elbirliğiyle yok edilmesi. Bu aşırılıkları bile, haklı Hristiyan edimleri olarak uyruklarındaki insanların çoğu alkışlamışlardı. 14. yüzyıldan önce zengin ile yoksul arasında büyüyen uçurum her koşulda bastırılan birkaç köylü ayaklanmasına yol açınca birtakım halk isyanları patlak vermişti. Ancak Hristiyanlığın anlamıyla ilgili derin çatlakla gelen Reform dönemindeki din savaşlarından sonra, dinsel çatışmaların ve çektirilen eziyetin yeni seviyelere ulaşmasıyla feodal düzen temellerine kadar sarsıldı; her bir taraf da kralın diğer taraftaki sapkınları yok etmek için idam, işkence, aforoz ve hapis cezasına çarptırma yetkilerini kullanacağını umut ediyordu. Mezhep çatışması patlak vermeden önce, Ortaçağ monarşisi usul usul yuvarlanıp giderken, bazen oburluk, para hırsı ve aslında daima bilindik tiranların repertuarında görülen zinayla lekelenir, bazen de ünlü Kadın ve

Tek Boynuzlu At temalı duvar halılarına yansıdığı gibi, Burgonya Dükleri'nin dillere destan, zarif saraylarındaki güzel müzik ve sanatla donatılırdı. Yunan ve Roman tiranlıklarındaki gibi, bazen ikisi birden eşzamanlı görülürdü. Fakat kimi krallar aşırı dindardılar, örneğin azizlere yaraşır bir hayat sürdüğü için Günah Çıkaran Edmund bunlardan biriydi.

Ortaçağ'ın en büyük teoloğu Aquinolu Aziz Tommaso, dünyevi hükümetin daha iyi ve daha kötü biçimlerini birbirinden ayırt etmede, selefi Aziz Augustinus'un genel kayıtsızlığından ayrılır. Böyle yaparken, Batı'daki klasik öğrenimden geriye kalan ne varsa ondan yararlanmıştı, özellikle de Aristoteles'ten. Fakat önemli olan, Aristoteles en iyi yönetim biçimini aristokrasi diye görürken, Aquinolu Tommaso'ya göre, bütün işlerinde Tanrı'nın hukukunu izleyen müşfik ve adil bir monarkın –yeryüzünde her şeye kadir tek bir Tanrı'ya vekâlet eden, her şeye gücü yeter tek bir kralın– yönetimiydi. Eğer kral dindar ve yardımseverse, kraliyet iktidarının yasal kısıtlamalardan uzak tutulması herkesin yararınaydı; böylece hukukla sınırlandığı koşullara kıyasla çok daha etkili olabilirdi. İkinci en iyi hükümet şekliyse, Tanrı korkusu olan adamların herkesin yararına ortaklaşa hüküm sürdükleri bir aristokrasiydi –ancak daha çok insanın görüşüne başvurulacağı için o kadar etkili olmazdı. Eğer yurttaşları adil ve Tanrı korkusuna sahip insanlarsa, demokrasi iyi bir yönetim şekli olabilirdi; ama herkesin görüşü alındığından hiç de etkili değildi.

Adaletsiz hükümete gelince, Aziz Tommaso demokrasinin en az kötü yönetim şekli olduğunu düşünür çünkü insanlar kötü niyetli ve bencil olsa bile demokrasiler işleri yürütmek için çok yavaş hareket ederler, ayrıca en yozlaşmış halkın içinde bile kendilerinin bir tiran tarafından yönetilmesini isteyen kimse çıkmaz. Yozlaşmış bir aristokrasi, yoz bir demokrasiden daha kötüdür çünkü daha çabuk hareket edebilir. En beteri de tiranlıktır; iyi bir yönetimde monark olacak, kontrolsüz mutlak güce sahip aşağılık bir adamın bencilce hareket etmesine fırsat tanır.

Bu ayrımlar akla yatkın olmakla birlikte Ortaçağ'ın gerçek dünyasını pek yansıtmaz. Krallar, prensler ve dükler pek çok ülkeyi yönetiyorlardı; güçleri neredeyse mutlaktı. Ancak Ortaçağ'ın son dönemlerine doğru Floransa, Cenova, Venedik ve Hansa Birliği gibi varlıklı ticaret devletleri ortaya çıkana dek cumhuriyetçi özerk yönetime benzeyen hiçbir oluşum görülmedi – Avrupa'nın monarşileri ağırlıklı olarak toprak sahibi aristokrasiyle bağlantılıyken, cumhuriyetçi özerk yönetim başlangıcından itibaren tüccar sınıfların öne çıktığı yerlerde kök salmıştı. Her yurttaşın eşit katıldığı tam demokratik yönetim biçimiye, MÖ 5. yüzyıldan beri Batı dünyasının hiçbir yerinde varolmamış, ayrıca Platon'dan itibaren eğitilmiş adamların gözünde iyice gözden düşmüştü. Amerika'nın kurucularının hem Amerika'da hem

Avrupa'da toplumun iyi unsurlarını, antik Atina'nın korkulan ayaktakımı yönetimi ve popülist hükümetine dönüş olmayacağına, yazdıkları ve söyledikleriyle ikna etmek için canla başla çalışmak zorunda kaldıkları 1776'ya kadar ona yakın hiçbir yönetim oluşmayacaktı.

Kesin bir dille söylersek, Tommaso bir tiranın devrilmesine zaman tanırıdı. Fakat bunu öyle sıkı koşullarla kısıtlamıştı ki, o kurallara göre pratikte olacak şey değildi. Tiranlığın en aşırı örneklerinde bile, uyruğundaki insanların asla silahlı isyana kalkışmamaları gerektiğinde ısrarlıydı. İtaati reddetmeleri ve kötü kralı devirmesi için başka bir yüce efendiyi beklemeleri gerekiyordu. Yönetimin iyileştirilmesi için feodal komuta zincirinde sıradan halkın doğrudan herhangi bir sorumluluğu yoktu – ortak fayda adına yalnızca soylu sınıf geniş sorumluluk sahibi olabilirdi. Sıradan insanların halk ayaklanmasıyla bir tiranı devirmesi, Tommaso'ya göre, tiranın şahsından bile daha kötü muhtemel bir kaosa ve adaletsizliğe yol açardı. Çoğu zaman zalim bir hükümdara katlanıp işlerin iyileşmesini umut etmek daha iyiydi:

Eğer tiranlıkta aşırılığa kaçılmıyorsa, bir süreliğine daha ılımlı tiranlığı hoş görmek, tirana karşı harekete geçip tiranlığın kendisinden çok daha ciddi nice tehlikeye atılmaktan daha uygundur.

Augustinus'a kıyasla, daha iyi ve daha kötü yönetim biçimleri arasında ayırım yaparken düşüncelerinde açık kapı bırakmasına rağmen, hangi şekilde olursa olsun, hiçbir siyasal hayatın kurtarılmışların tadacağı kutluluğa uzaktan bile yaklaşamayacağına inanan Tommaso, nihayetinde selefiyle aynı noktada buluşur. Antik Yunanlar ve Romalılar saygın siyasal eylemlerin –askeri hüner, büyük devlet adamlığı, sivil erdem– insanlara gerçek mutluluğu ve tatmin duygusunu bir anda getirebileceğine inanırken, Hristiyan teologlar açısından kurtuluş ve Cehennem tehlikesinin yanında sönük kalırdı. Augustinus'un tersine, Tommaso yurttaşlık erdeminin iyiliği amaçlamamızı, dolayısıyla Cennet'teki geleceğimizi hazırlamamızı sağlayan tırmanışın ilk adımı olarak Büyük Varoluş Zinciri'nde yeri olduğunu teslim ediyordu. Yönetimin başlıca rolü düzeni korumaktı, böylece insanların kendilerini Tanrı'ya olan görevlerine adamalarını ve elbette Tanrı'nın Kilisesi ile kilise hiyerarşisini savunmalarını sağlamaktı.

Tomasso'nun iyi kalpli, Tanrı adına adil yöneten iyi kral modeli, şarkılarla şiirlerde idealleştirilerek Avrupa geleneğinin dokusuna iyice işlemişti. İngiliz anneyle babanın çocuğu olarak Canterbury Katedrali korosunun söylediği, gece ayazında ateş yakmak için çaresizce odun toplayan yoksul köylünün çektiği cefayı görünce dertlenip birini görevlendirerek ona Noel yemeği ve odun yollamış aziz gibi bir kralı anlatan "Good King Wenceslas" adlı Noel şarkısını dinlerken büyülendiğimi hatırlıyorum.

İçgüdüsel olarak özünde İngilizlere yakışır bir özellik diye düşünmüştüm – o zamanlar Wenceslas'ın (Wenceslaus) aslında Bavyera Dükü olduğunun farkında değildim; hoş, bu da Hristiyan monarşisini yüceltmenin nasıl yaygın olduğuna işaret eder. Bu yardımsever tavır, sosyal devlet kurulmasında atılan ilk adım değildi kuşkusuz. Tebaaya yönelik bireysel, kendiliğinden gelen, neresinden bakılırsa bakılsın, ender görüldüğü için duygulandırıcı ve hayrete düşüren, ancak tebaanın ısrar etmek şöyle dursun, sırtını yaslamayacağı yardımsever tavırlarından dolayı Ortaçağ krallarından övgüyle söz edilir. Kraliyet yardımseverliğinin sınırlı özelliği ta Tudor Hanedanlığı'na dek sürmüştü, kralın İsa kılığında Londra sokaklarından toplanmış bir grup yoksulun ayaklarını yıkadığı Kutsal Perşembe ayiniyle muhafaza edilmişti. Ayakları temizlenenlerin her birine yeni bir toga verilir; ancak hayatlarında esaslı bir değişim yapılmaksızın, gerisingeri şehrin sefalet içinde yüzen, pis kokulu yoksul mahallelerine gönderilirlerdi. Böyle anlarda önemli olan monarkın merhameti ve insafıydı.

Victoria döneminde tarihçi ve din adamı John Richard Green, gaddar Normanlar karşısında Hastings'de uğradığı korkunç yenilgi nedeniyle, İngiliz monarklar arasında duygusal yakınlık duyulan son “hakiki” (kendisinin Manş'ı daha önce geçip gelmiş fatihlerden Saksonların soyundan geldiğine aldırmanın) İngiliz Kralı Büyük Harold'ı aşağıdaki sözlerle anlatmıştı. Ortaçağ krallarına iyi bir modeldi, hatta Green'e göre insanın mükemmelliğinin kusursuz bir örneğiydi:

Alfred en asilleriydi, zira İngiliz mizacında üstün olan, hoş olan ne varsa, onun en noksansız cisimleşmiş haliydi. Onun faydalı enerjisini, sabırlı ve kalıcı kuvvetini, samimi vazife şuurunu, içinde geniş bir bakış açısı ve huzursuz bir cesareti dengeleyen ihtiyat ve iradesini, itidal ve hakkaniyetini, cana yakınlığını, faaliyet hassasiyetini, şairane şefkatini, derin ve ihtirash dinini başka hiç kimsenin yapmadığı kadar birleştirmişti. Din aslında Alfred'in esas vasfıydı. Dindarlık tıynetinde mevcuttu. Bütün yazılarından aklımızda kalan Tanrı'nın ismi, Tanrı'nın fikriyle vecde kapılacak kadar galeyana geldiği... “Ömrüm boyunca” demişti kral hayatının sonuna yaklaşırken, “layıkıyla yaşamaya gayret ettim.”

Shakespeare'in 1595 dolaylarında yazdığı, Ortaçağ'ın tam da doruk noktası olan 14. yüzyılda yaşanmış olaylar kadar, Rönesans'a ve Reform Hareketi'ne giden yolun nasıl açıldığını da anlatan *İkinci Richard* oyununda, Gauntlu John, Ortaçağ monarşisinin en kadim ve itibarlı döneminden söz ederken daha da romantikleştirilmiş bir dille Richard'ın fenalıkları yüzünden çökmeye yüz tutmuş monarşi ile tebaa, kraliyet otoritesi, kadim zürriyet ve onların asırlık İngiltere topraklarında kökleşmesi arasındaki pürüzsüz birliğin oluşturduğu dünyayı anlatır:

Kralların bu yüce tahtı, bu soylu ülke / Bu ululuğun yurdu, bu kahraman ada,
bu yeryüzü cenneti / Doğanın kendini savaşlardan ve kötülükten / Korumak için
yaptığı bu kale [...] Soylu kralların yetiştirdiği bu rahim, bu ana.*

Shakespeare'in tarihi oyunları sayesinde, Elizabeth İngilteresi'nin bir zamanlar Büyük Varoluş Zinciri'nin neresinde durduğunu anlayabiliriz –bir nebze geçmişe özlemle, aynı zamanda geleceğe doğru kaçınılmaz itici gücü de hissederek bakıyordu herhalde. Çünkü tiranlık kariyerinde her şey bir kere daha değişmek üzereydi.

Tanrı'nın Yeryüzündeki Gölgesi: Osmanlı Halifesi

Oyundaki bu yeni perdeye ortam hazırlarken, tektanrılı üç büyük dinin tarihsel sıralamada sonuncusu olan İslam'ın ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişinin Ortaçağ Avrupası üzerindeki etkisini göz önünde bulunduramamız gerekir. Eğer eski Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığın yükselişi onun kültürünü değiştirip feodal Ortaçağ'a geçişin yolunu açıtsa, Batı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Avrupa'nın karşısına çıkan ikinci büyük zorluk da Osmanlıların yükselişiydi.

İslam dininin MS 7. yüzyılda başlayan yayılmasına, çoktandır Ortadoğu, Kuzey Afrika, Sicilya'nın bazı kesimleri ve İspanya'nın güneyinde bulunan önceki Roma eyaletlerini bünyesine katmış fetih dalgası eşlik etmekteydi. Kendilerinden önce gelmiş Roma'nın ve Büyük Aleksandros'un uygarlaştıran emperyalizmi gibi, Müslüman fatihler gittikleri her yerde camiler, kamu binaları, kütüphaneler ve okullar inşa ediyorlardı. Greko-Romen geçmişten gelme değerli edebi ve felsefi mirastan pek azı Avrupa'da varlığını korurken, Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra muhafaza edilip Arapçaya çevrilmiş olan Yunan ve Roma klasiklerini incelemek için Bağdat, Toledo ve Palermo'da dev kütüphaneler, üniversiteler mantar gibi bitiyordu. İslam filozofu İbn Rüşd'ün (*Lat. Averroes*) Aristotelesçiliği diriltmesiyle Batı Avrupa'ya sızan bu entelektüel akımlar Aquinolu Tommaso'yu etki altına almıştı.

Öte yandan Batılı Hristiyan dünyası ilk başlarda Afrika, İspanya ve Sicilya'da tutundukları yerlere Müslümanların ilerlemelerini önlemeyi başarmış olsa da, Osmanlıların yarattığı şeyin, Avrupa'nın bütün varlığını tehdit edecek ve onu yüz sene meşgul edecek yeni bir dünya imparatorluğunun eşi benzeri görülmemişti. Arap Saraken (Sarazen) fatihler dikkatlerini Akdeniz havzasını ele geçirmeye toplamışken, Osmanlılar yeni kurdukları imparatorluğu Avrupa'nın tam göbeğine kadar genişletmeye kararlıydılar.

Adını akıncı beyliklerden birinin başındaki hanedanlığın kurucusu Osman'dan alan Osmanlılar, iç savaşın ve Dördüncü Haçlı Seferi sonrasında

* Bkz. W. Shakespeare, *II. Richard*, İstanbul: YKY, 2. Perde, 1. Sahne. (ç. n.)

yaşanan bölünmenin sancılarını çeken Byzantion'un zaten zayıflamaya yüz tutmuş bölgesel gücünü yıllarca azar azar sarstıktan sonra, 1453'te büyük Konstantinopolis'i ele geçirmişlerdi. Konstantinopolis fatihi II. Mehmed'den itibaren Osmanlı Hanedanlığı, tahtı baba soyundan çocuklara geçirerek son padişahın sürgüne gittiği 1922 yılına dek iktidarda kaldı; bu rekor süreye sadece Habsburg Hanedanlığı rakip olmuş, İslam dünyasında hiç kimse yanına bile yaklaşmamıştı. Muhteşem Süleyman'ın hükümdarlığında zirveye çıkan, pek çok yönüyle Roma İmparatorluğu'nun ilk gerçek vârisi olan Osmanlı İmparatorluğu, tarihteki en güçlü devletlerden biri oldu. Onaltıncı yüzyıla gelindiğinde nüfusu on iki milyonu bulan, Güneydoğu Avrupa, Batı Asya, Kafkaslar ve Kuzey Afrika'nın büyük bölümünü denetimi altına almış çokuluslu bir imparatorluktu. Osmanlı ordusu Ortaçağ boyunca belki de dünyanın en gelişmiş ordusuydu, misket tüfekleriyle topları ilk kullanan onlardı. Donanması Akdeniz'e egemen olmuştu. Eskiden Roma vilayeti olan Illyria'yı silip süpüren Sultan Süleyman hükümdarlığındaki Osmanlılar Macaristan'ın çoğunu ele geçirmiş, durdurulmadan önce şehrin kapılarına dayanarak Viyana'yı iki kere kuşatmıştı. Oysa Süleyman'ın gözü çok daha fazlasındaydı: Kendini "Roma topraklarının Kayzeri" diye görüp Roma'yı fethetmek suretiyle eski Batı İmparatorluğu'nun başkentini, artık halifelik altında doğuyla batının tekrar birleştiği Osmanlı İstanbulu olan eski Konstantinopolis ile yeniden bir araya getirmenin hayalini kuruyordu. Kimileri onun yeni Büyük Aleksandros olmak istediğini söylemişti.

Bugün İstanbul'u ziyaret eden herhangi biri, dünyanın en büyük şehirlerinden ve uygarlık merkezlerinden biri olduğunu görmekte gecikmez. Sanki Roma, Venedik ve Kahire'nin güzellikleri bir araya toplanmışçasına, Boğaz'ın ıslıl ıslıl sularına yansıyan parlak kubbelerin manzarası neredeyse tarifsizdir. Eski Yunan deyişinden kalma İstanbul adı, sanki ondan başkası yokmuş gibi, "şehir" anlamına gelir. İmparator Constantinus'un, asıl Roma'nın yedi tepesini çağrıştırdığı için, Yeni Roma'yı kuracağı yer olarak seçtiği tepeler üzerine yayılmış bu eski şehirde dolaşmak dağ keçisi dayanıklılığı ister. Benim gözde mekânım eski Roma Hipodromu'nun kalıntıları. Gölge alanındaki sessizliğiyle devasa şehrin bitmek bilmeyen telaşı ve kalabalığından kaçma olanağı sağlar. Serin taş temellere oturup Antikçağ'dan kalma, tiranlık kariyerinin seyrinde ve onunla mücadelede şimdiye dek izlediğimiz her devri birbirine bağlayan buradaki tarihsel katmanlara kafa yorabilirsiniz. İmparator I. Theodosius tarafından Konstantinopolis'e getirilmiş Firavun III. Tutmosis döneminden bir Mısır dikilitaşı burada durur. MÖ 479'da Perslere karşı, Platea Muharebesi'nde elde edilen son Yunan zaferini kutlayan birbirine dolanmış yılanların tasvir edildiği sütun, onu Delphoi'dan çalan

Constantinus'un sayesinde buraya gelmişti. Meydanın bir tarafında padişahlardan sonra ikinci sırada gelen sadrazamın muhteşem sarayı* yer alır. Bir zamanlar Bizans imparatorlarının durduğu diğer tarafta Sultanahmet Camii'nin görkemli kubbesi yükselmektedir.

Bu kentin Osmanlı fatihleri, Byzantion'un insanüstü denebilecek mimarisine bakarken nasıl etkilenmişlerdi acaba? Nasıl olursa olsun, kendi yaşam biçimleriyle artık varolmayan Bizans krallığının hayatından yeni bir sentez yaratmaya koyuldular. Bizans imparatorlarının geliştirdiği Sezaropapist yüce monarşik otorite modelini benimseyip içine kendi kültürlerini ve Müslüman inançlarının değerlerini yerleştirdiler. Bizans imparatoru nasıl hem dünyevi hem uhrevi otoritenin zirvesiyse, İslam dininde en yüksek mevkie geldiği, halife olduğu gerekçesiyle, Osmanlı padişahı ("şahların efendisi" anlamında) da öyleydi. Halife sıfatı ona "peygamberin kılıcı" ve yeryüzünde "Tanrı'nın gölgesi" olmayı sağlıyordu. Roma imparatorları gibi o da silahlı kuvvetlerin yüce komutanıydı. Devlet yönetimi askeri idare ve mülki idare olarak ikiye bölünmüştü; imparatorluğun vilayetleri padişahın adına, Augustus'un hükümdarlığında prokonsüllerin üstlendiği rolden pek farklı olmayan paşalar tarafından yönetilirdi. Padişah, aralarında üst düzey askerler ve idarecilerin de yer aldığı, kıdemli kimselerden meydana gelmiş, Divan adı verilen meclise danışırdı. Dini konularda ulema meclisinden akıl almakla birlikte, din adamlarının atanması ve dinle ilgili bütün konularda son kararı kendi verirdi. Hükümetin görev alanına giren her şey onun şahsında ve mutlak iktidarında toplanırdı. 14. yüzyıldan itibaren padişahlara sadrazamlar yardım etmeye başlamıştı, daha önceden Abbasi Halifeliği tarafından kurulmuş bir makamdı bu. Bazen başbakanlığa benzetilirdi, ama aynı zamanda imparator Tiberius döneminde Seianus gibi, nüfuz sahibi *Praetor Praefectus*ların üstlendiği role de yakın duran sadrazam, kimi zaman padişah adına neredeyse sınırsız yetki kullanır ve peri masallarındaki kötü adamlar olarak romantikleştirilirdi. Fakat hiç kimse –en azından Ortaçağ'da– gerçek efendinin kim olduğunu asla unutmazdı. Bizans modelinin bazı özelliklerini benimseyen Osmanlı halifeliğinin, bir başka yönden Roma mirasından daha gerilere, firavunlardan Büyük Kyros'a ve onların evrensel imparatorluklarına kadar doğunun çok daha eski tanrı-krallarına döndüğünü aklımızdan çıkarmamamız gerekir.

Konstantinopolis'i fethedip Bizans İmparatorluğu'na son verdikleri andan itibaren Osmanlılar, Hristiyanlar ve Yahudilere dini hoşgörü gösterdiler. Bir yanıla, Büyük Kyros'un başlattığı ve Büyük Aleksandros ile sezarlar tarafından sürdürülen, yukarıda da gördüğümüz üzere, o ilk evrensel imparatorlukların barış ve refahına büyük katkı yapmış hoşgörü politikasını

* Yazarın sadrazam sarayı olarak bahsettiği yer İbrahim Paşa Sarayı'dır. (ç. n.)

devam ettiriyorlardı. Ancak Osmanlılar buna kendi katı İslam inançlarından gelen çeşitlilikler eklemişlerdi. Çünkü tıpkı Yahudiler ve Hristiyanlar gibi, kesinlikle tektanrııcıydılar. Daha önceki o imparatorluklar bütün dini gruplara, biraz da hükümdarlarının ve neredeyse tebaanın tamamının çoktanrı (birçoğunun arasında birine daha çok tapınsalar bile) olması nedeniyle kısmen hoşgörülü davranabilirken, Osmanlılar Tek Hakiki Tanrı olan, İbrahim'in Tanrısı'na inanıyor ama diğerlerinin hepsini reddediyorlardı.

II. Mehmed, Osmanlı otoritesi Hristiyanlar tarafından kabul edildiği sürece Ortodoks Kilisesi ile arazilerini rahat bırakmıştı. Ortodoks Hristiyanların çoğu –Batılı Hristiyanların kendilerini dinden sapmış olarak gördüklerini ve kazığa bağlayarak pekâlâ yakabileceklerini iyi bildiklerinden– aslında, Bizans işlerini daha önce denetim altına almış Venediklilerle Sırlardan çok, şanslarını yeni Müslüman hükümdarlarla denemek istiyordu. 15. yüzyılın sonlarına dek Osmanlı'nın denetimindeki topraklarda Hristiyanlar hâlâ çoğunluğu oluşturduklarına göre, bu düzenleme gayet iyi işlemiş olmalı. Ancak Hristiyanlar ve Yahudilere yönelik Osmanlı hoşgörüsünün sınırları vardı. Müslüman geleneğinde “Ehli Kitap” olduklarından, İslam dininin İbrahimi selefleri olarak biraz saygıyı hak ediyorlardı. Ama eşit değildiler, çünkü onlara gelen vahiyler artık geride kalmış ve Muhammed Peygamber'e gelen nihai ve hakiki öğretilerle tamamlanmıştı. Osmanlı yönetiminde Hristiyanlar ve Yahudiler ibadet etme hakkına sahipti ancak silah taşıyamaz, ata binemez ya da kendileri için yaptıkları ev, bir Müslüman'ınkinden daha yüksek olamazdı. Özel vergiye tabiydiler. Olumlu açıdan bakıldığında Yahudilerle Hristiyanlara kendi dinlerinden yargıçların halife tarafından atandığı, kendi adli sistemlerini uygulama hakkı tanınmıştı. Ortodoks Kilisesi patrikliğinin hatırı sayılır bir özerkliği vardı, Hristiyan din adamlarının maaşını Osmanlı'da devlet öderdi. Daha en başından beri, padişahlar Hristiyan kralların ve Hristiyan Engizisyonu'nun elinde korkunç eziyetler çektikleri Avrupa'dan göçmen olarak gelen Yahudileri kucaklamışlardı. Neticede, son zamanlarda bazen (Granada'daki Müslüman egemenliği dönemi boyunca) romantikleştirilmiş olmakla birlikte, tam bir hoşgörü modeli olmaktan uzak kalsa da, Yahudiler ve Ortodoks Hristiyanlar muhtemelen Osmanlıların egemenliğinde Avrupa'nın çoğu yerinde olduklarından çok daha iyi durumdaydılar. 1656'da Polonyalı Katolikler tarafından Ortodoks Hristiyanlara çektirilen zulmün yasını tutan Antakya'nın Rum patriği, “Allah Türklerin imparatorluğunu ebedi eylesin! Zira Türkler vergi aldıktan sonra Hristiyanların ve Yahudilerin dinlerine dokunmazlar” diye ilan ediyordu.

Osmanlılar için dini hoşgörü ekonominin iyiye gitmesini desteklemekle yakın ilişkiliydi. Yahudilerin hoş karşılanmasının bir nedeni de Avrupa'da toprak mülkiyetinden yoksun bırakıldıkları için çoğunun ticaret ve bezirganlıkla

haşır neşir olmasıydı. Osmanlı Devleti İstanbul, Bursa ve Edirne gibi belli başlı şehirleri, bugün “ekonomik bölge” diyebileceğimiz türden, gayrimüslim esnafın, tacirin ve zanaatkârların zenginleşmelerine fırsat tanıdığı yerlere dönüştürmüştü. İmparatorluk uçsuz bucaksız topraklarını karayolları ve ticaret yollarıyla donatmış, yeni toprakların ekilmesini özendirmişti. Bu temel ekonomik işlevleri yerine getirmek suretiyle Osmanlılar, devletin servet yaratmak için özel sektörle ortaklık yaptığı, bugün ekonomik gelişime yönelik “merkantilist” veya “devletçi” diyebileceğimiz yaklaşımın ilk örneklerini sergilemişlerdi. Tüccar ve zanaatkârlardan meydana gelen gayrimüslim nüfusla oluşturduğu ordugâh sistemi, 19. yüzyılda, belli kıyı bölgelerinde yabancı güçlere ticareti geliştirme hakkı tanıyan Çin’in uyguladığı sistemin habercisidir. Çin örneğinde olduğu gibi, Osmanlı’da da bunun muhtemel amacı, para sevgileriyle dindar mütevazı halkı yozlaştırmalarını diye, Müslüman nüfusla fazla temasa geçmemeleri için bu kıymetli yabancıları tecrit etmektir. (Ortaçağ Avrupası’ndaki Tommasocu emsali gibi, İslam teolojisinin de ticaret konusunda kafası karışık. Para kazanmanın ve ona sahip olmanın sağladığı zevklerin bize verdiği mutluluğun kendini Tanrı’ya adamayı engellememesi gerekmez mi?) Neticede Osmanlı ekonomi modeli o devre özgü, kendine ait bir kategoriye giriyordu. Kuşkusuz, eski Roma İmparatorluğu ekonomiyi geliştirmek için devletin gücünden böyle yararlanmayı hiç düşünmemişti.

Öte yandan Osmanlılar bunu yaparken, bugünkü dünyamızda şaşırtıcı bir şekilde dirilen, çok eski çağlardaki bir modeli yeniden canlandırmış oluyorlardı. Birinci Kısım’da da gördüğümüz gibi, monarkın ülkeye kendi kişisel mülkü, kendi eviymiş gibi sahip olduğu fikri, ta eski Yunanlara kadar gitmektedir –Aristoteles gibi Antikçağ düşünürlerinin, tiran yönetimine kayması işten bile değil diye uyardıkları, siyasal otorite ile ekonomik egemenliğin örtüşmesiydi. Cumhuriyetçi eğilimleri daha az olan (Yunan sefer kuvvetlerini Genç Kyros’un taht mücadelesine destek için göndermiş, Pers İmparatorluğu hayranı) Ksenophon, *Hiero* gibi siyasal çalışmalarında, tiranları alım satım ve ticareti geliştirmeye teşvik ediyordu, böylece tebaa menfaat uğruna ona sadık kalacak, hem yöneten hem yönetilenler zenginleşecekti. Büyük Kyros döneminden başlamak üzere Pers İmparatorluğu, ekonominin kontrolünü ve teşvikini merkezi devlet eliyle yürütmeye koyulmuştu. Ancak devletin ekonomiyi geliştirme modellerinin hiçbirinde, zirai ya da ticari girişimlerle insanlar zenginleşip semirmekte özgür olsa da, bunun genişleyerek siyasal özgürlüğe varması asla amaçlanmıyordu. Büyük Kral ya da Sultan’ın nihai otoritesini sorgulamadığın sürece kendi başına zengin olmakta özgürdün.

Osmanlı halifeliğinin bütün otoritesini asla gevşetmeden, daha çok gelir elde etmek için özendirdiği ekonomik açıdan özerk bölgeler veya alanların, Ortadoğu’da uzun süre tercih edilen model olması dikkat çekmektedir. Suudi

Arabistan'ın yabancı petrol şirketlerine Suudi topraklarından petrol çıkarma hakkını ancak kârdan yüksek oranlarda komisyon karşılığında vermesi ama petrol yataklarının mülkiyetini asla bırakmaması buna bir örnektir. Elbette günümüzde Rusya ve hepsinden önemlisi Çin gibi demokratik olmayan rejimler, devlet denetimli ya da merkantilist ekonomi fikrini yeniden gündeme getirmekteler. "Ulusal varlık fonları" yetmezmiş gibi, bugün yüksek miktarlarda sermaye, küresel finans piyasalarında başlıca rol oynayan ticari şirketler yerine, (genellikle demokratik olmayan) devletlerin elinde toplanmıştır. Tiranlığın modern çağa doğru kariyerini izlerken, ekonominin efendisi olarak devlet (hatırlayalım, Aristoteles'in *oikonomia* adını verdiği hane halkını çekip çevirme sanatı da özünde despottu) ile bireyin ekonomik zenginliğe kavuşma hakkının, onun hükümet içinde söz sahibi, özgür bir yurttaş olma hakkından ayrılmaz olduğu görüşü arasındaki bölünme, doğu ile batı arasında başlıca engel haline gelir.

Bizanslı halefleri gibi padişahlar da lükse ve daha da şatafatlı törenlere düşkündüler. Etraflarını iç içe çemberler misali saray mensupları sararken, onları gören sıradan insanlar pek az olurdu. Büyük Kyros dahil, doğunun evrensel monarkları arasındaki selefleri gibi, padişahların en iyi örneği Muhteşem Süleyman, savaş zamanlarında ordularının başına geçmiş ve barış zamanında enfes bahçeleriyle saraylarında huzuru yaşatmıştı. Adını savaşta cesur bir hükümdar, barışta adil ve tebaasına yüce gönüllü davranan Iudaea krallarından birinden alan Süleyman kanunlar koymuş ve okul, hastane ve kütüphanelere bol para harcamıştı. Kendi de yetenekli bir şair olan padişah sanatı samimiyetle destekler, sarayında din düşünürlerini ve filozofları ağırlardı. İslam teolojisinin yanında Antikçağ'ın Yunan ve Roma klasikleri de yaşatılırdı. Bugün İstanbul'da çoğunu hâlâ görebildiğimiz Topkapı Sarayı'nın dolambaçlı köşkleriyle bahçeleri ve çeşmeleri kişisel konuttan çok, daha önceki başkentler Babil ve Persepolis gibi düzenli ve güzel bir dünyanın küçük birer simgesiydiler.

Konstantinopolis'in en büyük kilisesi Aya Sofya (Agia Sophia), muazzam kubbesiyle, muhtemelen en az onun kadar heybetli Sultanahmet ve Süleymaniye camilerinin inşasında model olarak padişahlara ilham kaynağı olmuştur. Ancak bu noktada, Batı mı Doğu'yu etkiliyordu, yoksa Doğu mu Batı'yı etkisi altına almıştı, işin içinden çıkmak pek kolay değil. Süleymaniye Camii'nin mimarı Sinan, Michelangelo'nun San Pietro'da yaptığı kubbeye ve Palladio'nun kiliselerine ilham vermiş olabilir; hoş, etkilenme aksi yönde de işlemiş olabilir –Palladio'nun himayesine girdiği kişi aynı zamanda Venedik'in İstanbul elçisiydi. Augustus hükümdarlığında yaşayan Romalılar, Pantheon ile Hadrianus'un mezarı gibi devasa kubbeli yapıları inşa ederken zaten doğudaki yapıların etkisinde kalmış olabilirler; buna karşılık Roma'da daha

önceden inşa edilmiş kubbeler de Aya Sofya'ya, o da camilere ilham vermiş olabilir. Hristiyan emsalleri olan Avrupa'daki bazilikalarla Ortaçağ'ın büyük katedralleri gibi, Sinan'ın mimarisiyle zirveye çıkan Osmanlı camii de elbette Tanrı'nın ve onun yeryüzündeki vekilinin yönettiği düzenli kozmosun mimari sembolüydü. Dışarıda geniş kubbe ve onu çevreleyen kubbecikler gökyüzünün dairesel hareketlerini, Platon'un kürelerin müziği dediği ahengi, içeride de muazzam kubbe Tanrı katına doğru yükselen yerküreyi temsil ediyordu. Yalnızca aydınlatmakla kalmayıp aynı zamanda sembolik olarak Tanrı'nın görkeminin ululuğunu gözler önüne sermek için uzaklardaki kubbeye uzanmış, tavandan neredeyse yere kadar sarkan lambalar, güneş ve yıldızlar gibi onun yarattığı ışık saçan gökcisimleriydi adeta.

Saltanatın başarılarına kendimizi fazla kaptırmadan önce, Topkapı'nın geniş labirentleri içerisinde sonu gelmeyen cinsel ve siyasal entrikalarla dolu ortamın, Iulius-Claudius Hanedanı döneminde Palatinus Tepesi'nde yaşananlardan pek farklı olmadığını ekleyelim. Kendilerinden önceki Roma imparatorları gibi, padişahlar en iyi ihtimalle, özel zevkleri bakımından bilindik tiranların sefahat düşkünü yanlarından da genellikle bir nebze almış, ayrıca zulüm nöbetleri geçirebilen reformcu tiranlardı –bu da bize bir kere daha, iyi hükümdarlarla tiranların psikolojik yakınlıklarında pek çok ortak nokta olduğu yollu rahatsız edici gerçeği hatırlatmaktadır. Bazen sadece Caligula ve Nero ile aynı gruba dahil bilindik tiranlardı. Saraylarından nifak ve hırs unsurları da eksik olmazdı. Osmanlı Hanedanlığı hiçbir zaman devrilmemişti, ama kâh kıskançlıktan kâh gerçekten yönetmeyi hiç beceremedikleri için tam on bir padişah yetersiz görülmüş, tahttan indirilmiş ve yerine kardeşi, oğlu veya yeğeni getirilmişti –öyle olunca devrik padişahın geride kalan vârisleri acımasızca boğulurdu (III. Mehmed öz ve üvey kardeşlerinden en az on dokuzuna yapmıştı bunu). Ünlü harem, bedensel zevklerin şehvetli girdabında resmi makamlara rüşvet veren ve bazen tahta kimin geçeceğini de belirleyen padişah eşleri arasında söz sahibi olma mücadelesinin verildiği bir yerdi. Tek adamın kanunlarla sınırlanmamış mutlak güce sahip olduğu herhangi bir sistemde, en berbat Yunan ve Romalı tiranları gölgede bırakan aşırı davranışlar sergilenirdi. Padişahlardan biri, IV. Murad, sarayın duvarlarında durup misket tüfeğiyle aşağıdaki masum insanlara nişan alarak eğlenirdi. Bazen sokaklarda koşarak karşısına çıkan herhangi birini kılıcıyla öldürürdü. Onu kim durduracaktı ki? Sezarlar gibi padişahlar da tirandı aslında –bazen reformcu tirandılar; bu da aynı kapıya çıkar ya! Osmanlıların başlıca alametifarikası, Osmanlılar tarafından fethedilen yerlerdeki insanlar da dahil, kabiliyetli adamların, kökenlerine bakılmaksızın imparatorluk hizmetinde yükselebilecekleri çokuluslu bir meritokrasi kurma çabalarıydı. Pers, Aleksandros ve Roma imparatorlukları da şahısların liyakat yoluyla

yükselmesine açtı (Antoninus döneminde Roma Senatosu'nda siyah Afrikalıların sandalye sahibi olduğunu söylenir); fakat Osmanlılar bilhassa bu meritokratik seçkinleri oluşturmaya yönelik kurumlar tasarlamışlardı. Saray okulları en çok umut vaat eden delikanlıları, bilhassa yoksullar arasındaki çocukları ayırır ve devletin idarecileri olarak gelecekte hizmet etmek üzere yetiştirirlerdi. Osmanlı saltanatının hizmet sınıfını, özellikle Balkanlar'da fethettiği topraklardaki halktan seçme eğilimi göstermesi dikkat çekicidir. Hristiyan ailelerden yılda 3.000 oğlan çocuğu toplanırdı. Padişahlar kendi geleceklerini uzun zaman önce yetiştikleri Anadolu'daki göçebe kavimlerde ya da aşiretlerde değil, Avrupa'da görürlerdi. Bunun sebebinin padişahların Avrupalıları daha üstün görmeleri olduğunu düşünmüyorum; bilakis, sadece kendilerine sadık, seçkin bir idareciler sınıfı yaratmak istiyorlardı. Türki akrabaları arasında, "şahların efendisi" olarak sultanlar hiçbir zaman kavmin başbuğluğu rolünden tamamen kaçmamış, Agamemnon gibi Tunç Çağı'nın ufak çaplı beylerine kulak vermek zorunda kalmamışlardı. Buna karşın, aralarına yeni kattıkları Avrupalılar üzerinde kurdukları otorite mutlaktı; bu da Kyros, Aleksandros ve Augustus gibi, tam dünya monarkları olarak ortaya çıkmaları için gerekli bir köprüydü.

Bu amacı güderken en olağanüstü yenilikleri, 1383 yılında yalnızca Balkanlar'da gelecek vaat eden Hristiyan oğlan çocuklarını toplamak suretiyle meydana getirdikleri Yeniçerilerden daimi bir ordu kurmak oldu. Devletin yetenek avcıları tarafından seçilerek ana babalarından alınmış altı ile on dört yaş arasındaki bu çocuklar fevkalade harp ve idare eğitimiyle özgür öğrenim görürlerdi. Ana babalarından zorla koparılacak, gönülsüz kayırıldıkları su götürmez; dolayısıyla padişahların meritokrasiyi teşvik ettiğinin altını çizirken, reformcu tiranlık bile olsa, kendi de tiranlığa özgü bir eylem olan bu yöntemin içinde potansiyel gaddarlık barındırdığını akılda tutmalıyız. Yeniçerilerin İslam dinine geçmesi elbet zorunluydu. Mühendis, zanaatkar ve din adamı olarak yetiştirildikten sonra Osmanlı ordusu ve devletinin ileri gelenlerinden olurlardı. Ordu olarak başarıları efsaneleşmişti. Byzantion'un alınmasından itibaren, Osmanlı politikasıyla uyum içinde padişahın kulları olarak eski Türk kavimleriyle etnik kökenlere bağlılığın etkisini sınırlı tuttular. Başlangıçta Platon'un ütopyacı tasarımı, *Devlet*'teki savaşı sınıf gibi evlenmez, bakir kalırlardı, kendilerine ait mülkleri olmazdı. Geldikleri mevkii miras yoluyla aileden birine aktaramazlardı. Her kuşak liyakat esasına göre yeni baştan seçilirdi. Fakat zaman geçtikçe, seçkinlerin çoğu gibi Yeniçeriler de ayrıcalıklarının kendi kuşaklarıyla sona ermesini istememeye başladılar. 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Yeniçeriler aile kurup mevkileri babadan oğula geçmeye, hak etsin ya da etmesin akrabalarına devredilmeye başlarken, meritokrasinin saflığı bozuldu ve kast haline geldi. Kışladan çıkıp

kendi mülkleri olan evlere taşınmışlardı. Artık bezirgânlık yapmak, para kazanmak, mülk edinmek ve saltanata körü körüne hizmet etmek yerine, ailelerini zenginleştirmek daha çok ilgilerini çekiyordu. Yolsuzluk almış yürümüştü – yoksa bu sadece insanlık hali miydi?

Hükümdarlar ve Halklar: Batı'nın Yeniden Doğuşu

Osmanlı donanmasının 1571'de İnebahtı Deniz Muharebesi'nde İspanya ve Venedik'in de yer aldığı koalisyon güçleri tarafından yenilgiye uğramasının ardından, 1683'te Polonya ve Kutsal Roma İmparatorluğu güçlerinin Osmanlı ordusuna karşı Viyana kapılarında kazandığı son zafer, Avrupa'ya yeni bir güvenlik, kuvvet ve büyüklük duygusu vererek 14. yüzyıldan beri gelişmekte olan Rönesans veya "yeniden doğuş" hareketini beslemiş, bu da kısmen Müslüman doğuyla kurulan ilişkiler sayesinde klasik Yunan ve Roma dönemlerine dair araştırmaların artmasıyla, Bramante, Michelangelo ve Palladio'nun muhteşem neoklasik mimarisine yansımıştı. Artık Osmanlı saray kültürü ve anlayışının görkemi altında ezilmeyen Avrupa, kendi Yunan ve Roma geçmişiyle bağlantısını yeniden inşa ediyordu.

Rönesans, aynı zamanda reformcu tiranların kariyerinde yepyeni bir çılgır açtı. Tiran mı, devlet adamı mı oldukları, kimlerin işine yaradıklarına veya kimlere zarar verdiklerine göre farklı algılanırdı. Öte yandan VIII. Henry, I. Elizabeth, XIV. Louis, Büyük Petro ve Büyük Friedrich dahil dinamik ve sıra dışı liderler ulusal egemenlik, güvenlik, ticaret, hatta kültür ve dinin araçlarını oluşturmak üzere, merkezi devlet gücünün yayılmasına yönelik yepyeni bir ufuk çizmişlerdi. Modern devletin kurucusu olarak mutlak monarklarla ilk karşılaşmamız bu.

Antikçağ'ın derin düşünmeye dayalı kozmosu araştıran biliminin görüş açısının aksine, genel insanlığın yararına olacak şeyleri keşfetmeyi ve geliştirmeyi öne çıkaran modern bilimin yükselmesinin de yardımıyla, devlet inşa eden zorbalar aynı zamanda modern silahlar hem savaş hem ticaret için donanmalar geliştirerek modern sanayinin başlamasına önayak olmuşlardı. Tudor Hanedanlığı'nın öne çıktığı Avrupa, Yeni Dünya'ya sızmaya ve onun gelecekteki sömürgeleştirme, zenginleşme ve alım satım için sunduğu harika olasılıklara adım atmaya başlıyordu. Büyük Yekaterina (veya Katerina) ve Büyük Friedrich dahil, reformcu despotlar kendi geri kalmış insanlarına ya da en azından kendi seçkinlerine, Akıl ve Aydınlanma Çağı'nın verdiği dersler olarak insanların eşitliğine ve hoşgörüsüne yeni bir ruh getirdiklerini bile iddia edebiliyorlardı –gerçek demokrasi her zamankinden daha çok korkulan ve nefret uyandıran bir olasılıktı. Fakat sıradan insanların hayatları ancak devletin öğretimi destekleyip alım satım ve ticareti, hasta ve yoksulların bakımını geliştirmesiyle iyileşebilirdi.

Modern çağın başlangıcının bizi karşı karşıya bıraktığı, daha önce hiç olmadığı kadar derin ve rahatsız edici çelişki, mutlak monarşik iktidarın bazen herkes için büyük işler yapabilmesi ya da Machiavelli'nin sözleriyle, "hükümdarlar ve halklar" için "güvenlik ve esenlik" getirebilmesidir. Bu aynı zamanda bağlantılı bir çelişkiyi –tiranların saldırgan, hırslı ve kasıtlı niteliklerinin ayırt edilemeyecek ölçüde büyük devlet adamlarının niteliklerine dönüştüğünü– de iyice görünür kılmıştı. Ortaçağ Avrupası'nın sallantıdaki çokulusluluğu, –hem Kutsal Roma İmparatorluğu hem Kilise evrensel üstünlük iddiasında bulunurken, ikisi de bu otoriteyi hiçbir zaman tam anlamıyla sağlayamadı– Britanya, Fransa, İspanya ve sonradan Almanya ile İtalya da aralarında olmak üzere her birinde bir dilin, etnik grubun ve kendine özgü tarih duygusunun ağır bastığı, sağlam, güçlü, bağımsız ulusların yükselişine yol açtı.

Modern devlet inşasının yükselişe geçmesi 16. yüzyılda iki büyük devrimci hareketin, Rönesans ve Reform'un sonucuydu. Modern çağın bu seküler ve dini boyutları sonraki yüzyıllarda çatışmaya, birbirini itmeye, iç içe geçmeye devam edecekti. Rönesans'ın "yeniden doğuş" çağrısı, esasen Antikçağ'ın ve eski Yunan'ın öğrettiği anlayışla Erken Roma Dönemi'nin idealleri olan, artık Floransa ve kökenleri antik döneme kadar uzanan başka küçük kent-devletlerin sahiplendiği cumhuriyetçi hürriyet ve özyönetimin yeniden doğuşuydu. Kilise pagan kültürün düşmanı olmaktan çoktan çıkarak onun en kararlı destekçisi haline gelmiş, Mağribiler İspanya'dan kovulurken Avrupalıların eline geçmişti Yunan ve Roma klasiklerinin Toledo'da bulunan değerli kütüphanesini tercüme etmeleri için akademisyenler görevlendiriyordu. Kilise bu geri kazanılan klasiklerin Yaradan'ın haşmetini daha da yücelteceğine inansa da, bugün adına Rönesans hümanizmi dediğimiz, eski usul dini mutlakıyetten kurtulmuşluk duygusunu uyandırmaları kaçınılmazdı – Platon ve Aristoteles, sonradan doğmuş olsalardı, İsa'yı kabul edecek "erdemli paganlar" olarak onaylanabilirdi artık.

Hümanistlerin çoğu kesinlikle din karşıtı değildi, birçoğu dindardı. Fakat seküler öğrenme alanıyla yurttaşların yaşamının, önceki dini gözetimden daha uzak tutulması ve dinin farklı yorumlarına göz yumulması gerektiğine inanmışlardı. Örneğin kendi çizdiği Hristiyan prens portresinde, Erasmus iyi yetişmiş bir hükümdarın Hristiyan vahiylerine olan inancını iyice yoğunlaştırdığı Yunan ve Roma klasikleriyle birleştirmekle, dindarlığına Ksenophon'un *Kyros'un Eğitimi* eserinde göklere çıkardığı kahramanca erdemleri ekleyeceğini savunmuştu. Erasmus gelenekselleşmiş Hristiyan inanışları ile özgür düşüncüyü savunma bağımsızlığı arasındaki ince çizgide duruyordu. İspanyol Engizisyonu onun yazılarının sapkınlık (dalalet) içerip içermediğine yönelik defalarca soruşturma yürütmüş, ancak hiçbir sonuca ulaşamamıştı.

Hümanistlerin Kilise'yle ilişkisi her zaman kolay olmamıştı, gelgelelim toptan saldırı, teolog Martin Luther'in önderliğinde kendi içinden gelecekti. Erasmus'u tavşan yürekli bir uzlaşmacı olduğu için ayıplayan Luther, Kilise'de "reform" istiyordu. Papalık kilisesinin siyasal iktidar pazarlıklarına ve mali yolsuzluklara karışmaktan arınmasını istiyordu. Luther'in yandaşlarına, Roma'daki San Pietro, ruhani bir liderin değil de dünyevi bir hükümdarın taht odasından farksız görünürken, papalığın aşırılıkları da –pervasızca aile kayırmacılığı, kardinallik veya prenslik makamına getirilmiş gayrimeşru çocukları olan papalar, rüşvet karşılığında lütuf satışı, zevk ve sefa düşkünlüğü– sezarların aşırı davranışlarını hatırlatıyordu. Tanrı Şehri ile iflah olmaz ölçüde günaha batmış dünyevi âlem arasındaki neredeyse kahreden derin çatlakla birlikte, Luther kendini Aziz Augustinus'un saf manevi değerlerine geri dönen biri olarak görmüştü. Tahmin edileceği üzere, Luther hem kilisenin dünyevi iktidarını hem siyasal olduğu kadar dogmatik üstünlük iddialarını (papalık gözetimi altında Hristiyan monarşisi modeli) yücelttiğini düşündüğü Tommasoculuktan hiç hoşlanmaz, buna "ihtişamın teolojisi", öyleyse günah derdi. Luther'in reform çağrısıyla Hristiyanlık içerisinde saklı, ta kökenlerine dek giden gerilim yeniden artmıştı. Roma himayesini ve devlet iktidarını gönüllü kabul ederek kurtuluşun ancak kilise hiyerarşisi aracılığıyla olabileceğini savunanlar ile dünyevi hırslardan uzak, çok daha sade bir hayat sürerek, papazların aracılığı olmadan, Tanrı'ya ulaşmada kendi yollarını bulmak için bireysel özgürlük isteyenler.

Reform Hareketi'nin Hristiyan inancı ile dünyevi iktidarın dolanıklığını giderme girişimi seküler devlete daha çok özerklik getiren yolu açtı. Kiliseyi siyasetten koparınca inanç arnabilirdi –Luther'i asıl ilgilendiren buydu–; öte yandan siyaset de kaçınılmaz olarak dini gözetimden kurtulmuş olacaktı. Luther başından beri Hessen Prensi ile Saksonya Elektörü gibi bölgesel prensliklerden destek görmekteydi. Lutheryan prensler hem Kilise Reformu davasını savunmak hem Kutsal Roma İmparatorluğu'yla bağlarını koparmak için Schmalkalden Birliği'ni kurdular. Kutsal Roma İmparatoru V. Karl beklediği üzere Luther'i hem bir sapkın hem vasal olmaları gereken prensleri özerklik ilan etmeye kışkırtan bir bozguncu olarak görüyordu. İmparatorun hem dünyevi hem dini işlerde sahip olduğunu iddia ettiği Sezaropapist otorite, yukarıda da gördüğümüz gibi hep sallantıdaydı. Dini ayrılık Lutheryan prenslerin dayattığı siyasal özerklikle birleşince daha da zayıfladı.

Kilise ve papazlığın ibadet kurallarının aksine, Reform Hareketi tarafından her bir inananın Tanrı'yla doğrudan iletişim kurma ve kendi vicdanının sesini dinleme özgürlüğünün üzerinde durulması, Rönesans'ın bireysel düşünce özgürlüğünü ve yaratıcılığı ve Floransa gibi İtalya'nın antik kent-devletlerinde yurttaşlık erdemi ile cumhuriyetçi hürriyetin yeniden öne çıkarılmasıyla

uyumluydu. F. Guicciardini gibi cumhuriyetçi hürriyetten yana olan Floransalı siyaset yazarları, Luther yandaşlarının kilise reformu çağrısını kendi davaları olarak görüyorlardı. Modern çağ, dini ve seküler bireyciliğin bu kaynaşmasından doğar. Antik Yunan ve Erken Roma Dönemi'nden beri tiranlığın –inanılan bireyin vicdanı üzerinde kilisenin tiranlığı ile cumhuriyetçi hürriyet üzerinde ister papalık olsun, ister monarşi despot otoritenin tiranlığı– ilk defa alenen kınanması, Roma İmparatorluğu döneminde desteklenir gibi görünen, oysa Ortaçağ'da üstü örtülen kınama, yüksek sesle tekrar dillendiriliyordu; hatta Rönesans hümanisti Petrarca şöyle yazmıştı: “Ne eski Roma yürekliği öldü ne de İtalyanların nefesi tükendi.” Fakat en başından beri bireye hürriyet kazandırmanın en iyi yolunun ne olduğu konusunda anlaşmazlık vardı. Eski cumhuriyetçiliğe geri dönerek mi? Yoksa papalık denetimini ve dini masalların prangalarını söküp atarak bütün tebaanın yararına güçlü, refah içinde ve iyi yönetilen bir devlet inşa edecek kudretli bir hükümdar sayesinde mi? Reformcu tiranın dönüşü müthiş olur.

Modern devlet inşa eden tiranlara yolu açan Niccolo Machiavelli oldu; 16. yüzyılın bu Floransalı siyasal düşünürünün adı hâlâ düzenbazlık, manipülasyon, siyasal cinayet ve büyük işlerin dalavereyle başarılabileceği anlayışıyla aynı anlama gelir. İşte size devlet idaresine ilişkin onun yeni görüşlerinin özü: *Hükümdar* kitabının on beşinci bölümünden aktaralım:

Çoğu kişi gerçek yaşamda var olmamış, bilinmemiş birçok cumhuriyet, hükümdarlık düşlemiştir. Gerçek yaşamla düşlenen yaşam birbirinden o kadar uzaktır ki, olanı bırakıp olması gerekenin arkasından giden kişi elindekinden de olur. Çünkü her şeyde ve her yerde iyilik perisi kesilen kişi o kadar kötü içinde yıkıma uğrar.*

Yukarıdaki birkaç satırda, Machiavelli ta Platon'a kadar giden önceki ahlak ve din felsefesi geleneğini tamamen tersine çevirir. Ona göre pagan felsefesiyle Hıristiyan vahiyleri arasındaki farklılıklar ne olursa olsun, ikisi de insanların ulaşamayacağı kadar yüksek standartlar koymuşlardı –“düşlenmiş” cumhuriyetlere hem Platon'un *Devlet* ütopyası dahildir hem Aziz Augustinus'un öbür dünyadaki Tanrı Şehri (cumhuriyet anlamında). Modern fiziğin öncülerinden ve Machiavelli'nin en büyük hayranlarından olan Francis Bacon, yukarıda *Hükümdar*'dan aktardığım satırlara açıkça gönderme yaparak tartışmayı şöyle özetlemiştir:

İnsanların yapmaları gerekeni değil, ne yaptıklarını yazan Machiavelli'ye ve diğerlerine minnet borçluyuz... Filozoflar için onların konuştukları sözler, çok yüksekte oldukları için çok az ışık saçan yıldızlara benzer.

* N. Machiavelli, *Hükümdar*, çev. N. Adabağ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (ç. n.)

Machiavelli'ye göre, insanları *gerektiği* gibi yaşamaya özendirmek yerine, onları *oldukları* gibi kabul etmeliyiz. Hristiyanlık altında birleşen Antikçağ insanı, bencilce tutkularıyla açgözlülüğünün üstesinden gelmeye ve kendilerini yüksek ahlaka adamaya çağırırken, Machiavelli tümüyle herkesin kendi maddi çıkarlarını kovalamasından yanadır. Devletlerin kalıcı istikrar ve refaha ulaşmasının tek yolu, insanların ezici çoğunluğunun gerçek isteği –hayatta kalmak, refah ve rahat– doğrultusunda hareket etmekten geçer. Aziz Augustinus'un Tanrı Şehri'nde ebedi kurtuluş umudumuzu gördüğünü hatırlayalım; oysa şehvet ve günah dolu İnsan Şehri'nde, nasıl bir erdemlilik taslanırsa taslansın, insanların bütün başarısı maddi servete ve başkaları üzerinde tahakküm kurmaya indirgenmişti. Aslında Machiavelli, Tanrı Şehri'ni düpedüz “düş ürünü” diye bir kenara fırlatırken şöyle der: “İnsan Şehri servet ve iktidarın dünyası, hepsi orada. Haydi koş!”

Cumhuriyetçi olmaya yatkın Machiavelli, doğup büyüdüğü Floransa'nın kendini özgürce yönetebilmesini umut ediyordu. (Machiavelli 60 yıl kente egemen olan Medici ailesinin kovulmasından sonra, Mediciler iktidara geri gelip işine son verene ve ona eziyet edene dek diplomat olarak hizmet etmiş ve Floransa Cumhuriyeti adına milis kuvvetlerini düzenlemekten sorumlu olmuştu.) Oysa herhangi bir toplum için esas önemli olan “güvenlik ve esenlik” sağlamaktır, eğer bunun için tek adam yönetimi gerekiyorsa, iç savaş çıkmasından ya da yabancılara boyun eğmeye açık olmaktan daha iyidir. Antikçağ filozofları ve Ortaçağ teologları ahlaksızlığa batmış bir adamın adaletsiz yönetim biçimi olan tiranlık ile herkesin iyiliği için çalışan erdemli bir adamın yönetimi olan monarşiyi –böyle kralları pratikte nadiren görmüş olduklarına bakmaksızın– daima birbirinden ayrı tutarlarken, Machiavelli bu ayrımı işe yaramaz, geleneğin “düş ürünü” standartlarının bir parçası olarak tamamen yok sayar. İster bir Nero olsun ister bir Marcus Aurelius, Romulus ya da Musa, hepsine “hükümdar” der. Etkili oldukları sürece onların meşruiyetine ilişkin ahlaki bir yargıda bulunmaz.

Üstelik cumhuriyetlerin zaman zaman, yurttaşları aşırı barış sevgisi ve rahattan kurtarıp erdemlerinin gücünü geri getirmek suretiyle düzeni, disiplini ve hukukun egemenliğini yeniden kuran tiranlık eğilimindeki şahsiyetlere gerek duyduklarını ileri sürer. Bir başka deyişle, serkeş ayaktakımının önünde eğilerek cumhuriyeti tamamen devirecek özentili tiranlara karşı çıkmak için bazen sırtına yurttaş togası geçirmiş bir tiran gerekebilir. Romalılar işte bu nedenle diktatörlük makamını kurmuşlardı, aslında hukuki (ama geçici) bir tiranlıktı. Machiavelli cumhuriyet Roması'nın vakayinamesinde, savaşta caka sattığı için kendi oğlunun idamını emreden Manlius'un katı yasalarını, Senato'daki şahinler tarafından askerlerini şımartmakla suçlanan Scipio'nun yumuşak başlılığına tercih ediyordu. Cumhuriyetlerin devlet adamlarında

haklı öfke nezaketten iyidir. Manlius'un sertliği hukuk önünde Romalıların eşitliğini korurken, Scipio yumuşak davranışıyla orduyu yıkıp kendi kişisel kuvvetlerini kurmuştu.

Roma Cumhuriyeti'nin tarihi daima Machiavelli'nin en beğendiği model olmuştu. Gelmiş geçmiş en büyük devlet, bugün taklit edilecek bir model-di. Giriş bölümünde belirttiğim gibi, *Söylevler ve Titus Livius'un On Kitabı Üzerine* kitabının açılışında, kendini siyasal düşüncenin, Yeni Dünya'nın keşfinden çok daha tehlikeli, "daha önce hiç kimsenin gitmediği" bir yol tutmuş bir tür Columbus olarak görüyordu. Okurları için ilk Roma'nın bir cumhuriyet olmaktan çıkıp tarihte eşi görülmedik bir imparatorluğa yükselişinden alınan dersleri ortaya koyduktan sonra, inşa edeceklerini umduğu Yeni Roma'nın, batıda yeni keşfedilmiş dünyanın evi olacağını esrarengiz bir şekilde öngördüğü anlaşılmaktadır. Okyanusun batı yakasında işlenmeyi bekleyen uçsuz bucaksız (halen orada yaşamakta olan insanları saymazsanız) bomboş topraklar vardı; Eski Avrupa hatalarını geride bırakarak orada yepyeni bir başlangıç yapabiliirdi.

Roma Cumhuriyeti'nin tarihi bize, bir cumhuriyetin fetihler sayesinde güçlenmesi ve uzun süreli refaha erişmesi için maddi hazları ertelemesi, bu sayede askeri ve sivil erdemini sapasağlam ayakta tutması gerektiğini gösterdi: Payını al ama hemen yeme. Machiavelli aynı zamanda Roma anayasasının, Birinci Kısım'da ele aldığımız, Senato ve Halk'ın çatışan emelleriyle bencil çıkarları arasında denge ve fren uygulanmasına da hayrandı. Antik filozoflar gibi herkesin iyi olması gerektiğini öğütlemek yerine, Roma Cumhuriyeti herkesin eninde sonunda kendi çıkarına baktığını kabul etmişti. Roma'nın inanılmaz yayılmacı dinamizmiyle başarısının altında yatan sır, içeride hiçbir sınıf ya da hizip üstünlüğü ele geçirmesin diye kuvvetler ayrılığıyla bu enerjiye ket vururken, dış fetihlerde aynı saldırganlığı öne çıkarmaktı.

Göreceğimiz üzere, Harrington gibi İngiliz destekçileri ve Fransız filozof Montesquieu aracılığıyla aktarılan denge ve fren kuramı Amerika'nın kuruluşunu derinden etkileyecekti. Machiavelli'yi çağrıştıran sözlerle Madison, yeni Amerikan anayasasında maksadın "hırsı hırsla durdurmak" olduğunu, bunun herkesin kısmetini açacak bereketli bir mücadele olduğunu yazmıştı. Machiavelli cumhuriyetçi erdemini lüks, rahatlık ve bunların keyfinin çıkarılacağı barış ortamı arzusunun içine alarak nihayetinde yutacak imparatorluğun gücünde ve refahında artış sağlamak amacıyla bugünkü yüreklendiren cumhuriyetçi yurttaşlık ruhu ile fedakârlığı arasında herhangi bir çelişki görmüş müydü? Roma Cumhuriyeti'ni sonunda bizzat kendi başarısının dağıttığını; onun ancak son muzaffer hükümdar Octavius'un asla sarsılmayacak bir tiranlık dayatmasıyla bitirebileceği hanedanlar arası bir çatışmayla son bulduğunu elbette biliyordu. Ayrıca, imparatorlar Roma

halkına amansız sıkıyönetimden vazgeçme ve barış içinde imparatorluğun meyvelerinin keyfini çıkarma şansı tanıdığı anda, siyasal hürriyeti mutlak hükümdarla değiştirmeye istekleri oldukları müddetçe, halkın yığınlar halinde buna koşacağını da iyi anlamıştı. Zaten Machiavelli'nin Augustus ve Iulius Caesar'dan bu denli nefret etmesinin nedeni de buydu –yürekli ve yetenekli olmaları bir yana, hürriyetin canına okumuşlardı. Fakat Machiavelliye göre, yükselişe çöküşün bu döngüleri, tarihin ve insan doğasının kaçınılmaz parçasıydı. Yeni Roma'nın eninde sonunda kendini aynı şekilde yutacağını önceden görmüştü. Gelgelelim tepeye tırmanışı muhteşem olacaktı!

Diğer Rönesans hümanistleri arasında Hristiyanlığı hatırı sayılır ölçüde en çok eleştiren Machiavelli oldu. Hristiyanlığın insanları silik ve güçsüz kılarak sadakatlerini böldüğü, öbür dünyada gerçekleşecek ebedi kurtuluş beklentisiyle bu dünyadaki işleri savsakladıkları yönlü eski pagan suçlamasını yeniden gündeme getirmişti. Yurttaşlar artık savaşmaya ve yurt savunmasında can vermeye eskisi kadar istekli değildiler. Hristiyan ahlak kurallarında merhamete bunca değer verilmesi, gerçek dünyada felaket getiren siyasete yol açıyordu. İç uyuşmazlıkları bastırırken duyulan merhametten dolayı güç kullanılmasından kaçınmak, toplum kargaşa ve karmaşaya saplanacak olursa, er ya da geç, tebaaya uzun vadede daha çok acı getirirdi.

Machiavelliye göre, liderler sonradan baş gösterecek daha kötü şiddeti önlemek adına her an şiddete başvurmaya, ileride koşullar onlardan yana olmadığında çok daha kötü bir savaşı savuşturmak için önleyici bir savaş çıkarmaya daima hazır olmalıydı. Eğer başka bir ülke sizi tehdit ederse, saldırıya geçmesini beklemeyin – saldırıya geçen siz olun. Tarih bu acı ama katı gerçeği doğrulayan örneklerle doludur. Eğer Hitler'in Renanya'yı kanunsuz işgaline Batılı müttefikler sert tepki verseydi, 200 tümendenden oluşan orduları, onun sadece 10 tümenlik gücünü bozguna uğrattırdı; hatta kendi general-leri Almanya'nın topyekûn istilasının önüne geçmek için muhtemelen onu devirirlerdi. Müttefikler güç kullanmaktan çekinince, Hitler kendi savunma gücü Wehrmacht'ı kurmaya zaman buldu. Düşmanlarının savaşmaya yüreği olmadığına inandığından başka saldırılar düzenleme cesaretini gösteriyordu; ayrıca karşı konulmaz itibarı ve gözle görülen askeri dehası çok geçmeden devrilmesini olanaksız kıldı. Daha en baştan, ufak çaplı güç kullanmayı başaramayan müttefikler yıllarca sürecektir, on milyonlarca cana ve eşi görülmedik yıkıma mal olacak bir savaş için ant içmiş oluyordular.

Machiavelli'in özdeyişlerinin gerçek olaylara nasıl uyarlanacağını düşünürken, onun geniş çaplı, aptalca ve aşırı şiddet yanlısı olmadığını akıldan çıkarmamak önemlidir. Hırsları baskı altına alarak için için kaynamaya bırakmak yerine, birbirlerini durdurmasına ve kendi çıkarlarını gözetmeyi kıskırtın diye çatışmalarına kesinlikle göz yuman Roma'nın erken tarihin-

de gerçek şiddet ya da cinayete çok az yer verildiğini savunur. Machiavelli zevk için eziyet çektiren zalimlere, Nero ya da Caligula gibi tiranlara karşı olduğu kadar geleneksel öğretilere de karşıydı ama bambaşka bir gerekçeyle. Antikçağ insanları aşırı şiddete karşı çıkarlardı; çünkü benliklerinin kusurlu olduğunun bir göstergesiydi. Machiavelli'nin aşırı şiddete karşı olmasının nedeni, birinin nihai başarısının önünü kesmesiydi. Halihazırda doğru hedefe –yurtdışında potansiyel bir düşmana ya da yurttan huzuru bozan birine– yöneltilmiş ani güç gösterileri, ileride işler sarpa sardığında çok kan dökme ihtiyacını ortadan kaldırırdı. Bunun siyasal karşılığına biz bugün ordunun “nokta operasyonu” diyoruz. Machiavelli yeni hükümdarın, günümüzün beceriksiz Hristiyan yöneticilerinin aksine, çok iyi bir başlangıç yaparak Antikçağ'ın fatihleri Aleksandros ve Caesar misali iktidar ve şan elde etmekle kalmayacağını, aynı zamanda herkesin güvenliğiyle esenliğini en yüksek seviyeye çıkarmak üzere, toplumu sistemli bir şekilde yeniden inşa ederek bir tür iktidar *bilimcisi* olacağını düşünür. Yaşadığı dönemdeki zayıf ve iradesiz devletlerin tersine, daima kahraman gördüğü Romalıları iktidar cerrahlarına ya da bahçe düzenlemecilerine benzetir.

Birinci Kısım'dan hatırlayalım, Antikçağ insanları, potansiyel tiranlık hırsının önünü kesmek ve bunu ortak faydanın hizmetine yönlendirmek için en iyi yol olan, erdemli bir karakteri eğiterek yetiştirmeye –*paideia*– önem verirlerdi. Çılgınca bir Akhilleus hırsının, bir yurttaşın dost yurttaşlarına hizmet ederek onur kazanmaya yönlendirilmesi gerekirdi. Machiavelli yurttaşlığa böyle eğitici bir anlayışla yaklaşmayı reddeder. Kısaca, bunun işe yaradığına inanmaz. Gerçek hırsırları olan hiç kimse, kendi dengi olanların ona bahşedeceği, epey sönük kalan ikinci en iyi olma onuru uğruna, mutlak efendi olma fırsatını asla tepmeyecektir. En tepeye çıkmanın üstesinden gelebileceğini düşünen akıl ve yürek sahibi biri her yolu dener. Eğer tüm dikkatlerini, kendi kişisel servetleri ve mevkillerine verebilirlerse, yurttaşlar bile ortak faydaya hizmet etme vazifelerinden mutlaka kaçınmaya çalışacaktır.

İktidara ulaşmada zor kullanmak için ahlak eğitimi değil, disiplinli bir *yöntem* gerekir, bu da hükümdarların cebir ve şiddete başvururken soğukkanlı olmaları gerektiği anlamına gelmektedir. Eski bir masala gönderme yapan Machiavelli, bir hükümdarın aslan azgınlığı ile tilki kurnazlığını nasıl birleştireceğini bilmesi gerektiğine dikkat çeker. Ama sıkışınca kurnaz tilki öfkeli aslana yeğlenir; öfke kendimizi kaptırabileceğimiz bir ihtirastır; hiddetimiz, nefretimiz, infialimiz ya da intikam beklentisine bağlı neşemiz bizi kör ederek bir düşmanı veya egemenliğimizin önündeki bir engeli ortadan kaldırmak için asıl yapılması gerekenleri görmekten alıkoyar. Platon'un ve Antikçağ düşünürlerinin sözlerinin tersine, hükümdarların hırslarını törpülemek için filozof akıl hocalarına ihtiyaçları yoktur. Hırslarını yumuşatmak değil, tam

tersine, en çılgın düşlerinin ötesine geçecek şekilde onu hayata geçirmek üzere kendilerini denetim altında tutacak akıllı kullanmaları gerekir. Diğer bir deyişle, hükümdarların akıllı olmaları beklenir. Ama onların ihtiyacı olan, filozofların bilgeliği ya da kendilerine yol gösterecek kilise değildir; bu sadece başarısızlık getirir. Başarıya ulaşmada akıllı olmalıdırlar. Platon'un *Devlet* eserini okumaları gerekmez, Machiavelli'nin Romalılar hakkında yazdıklarını bilsinler, yeter.

Antikçağ'ın insanları doğanın düzeni içerisinde yaşamamız ve dürtülerimize gem vurmamız gerektiğini öğretmişlerdi. Machiavelli ise gözü pek ve soğukkanlı hareket ederek insanın doğaya hükmedebileceğine, kendi kaderini eline alabileceğine dair baş döndürücü beklentiye ortaya koyar. Bazen de insan hükümdarların, Tanrısal güce ulaşabildiklerini ileri sürer. *Hükümdar* kitabında, Romulus, Büyük Kyros, Musa gibi geçmişin en seçkin hükümdarlarının irade güçlerini kullanarak, kelimenin tam anlamıyla "dilediği maddeyi dilediği forma sokmayı" becerebildiklerinden söz eder. O zamanın okurlarından herhangi biri, Machiavelli'nin yaptığıнын, Hristiyan teolojisinde standart bir formül olan Tanrı'nın maddeye şekil verme kudretini seküler bir insan hükümdara aktardığını kabul edeceklerdi. Gördüğümüz gibi, firavunlardan Büyük Kyros'a, Roma imparatorlarından Osmanlı padişahına kadar, geçmişteki yöneticiler kendilerini tanrılara benzetmiş, tanrılardan lütuf gördüklerini iddia etmiş, tanrıların insan kılığına girmiş halleri olduklarını söylemiş ya da Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olduklarını ileri sürmüşlerdi. Ne var ki, Machiavelli'den önce hiç kimse, bir yöneticinin fiilen ve tam anlamıyla, insan dünyasını yeni baştan yaratarak Tanrı *olabileceğini* ortaya atmamıştı.

Machiavelli'nin kaderinizi elinize alın yakarısı, bilimsel inceleme (iş-kenceye benzetirdi) yoluyla doğaya hükmetmeyi amaçlayan Francis Bacon için, "insanın durumunun iyileştirilmesinde" onun güçlerini ortaya çıkarmak adına, yeni doğabilimlerine büyük bir ilham kaynağı olur. Böylelikle Machiavelli'nin yeni yönetim yöntemi, modern doğabiliminin sıradan insana geniş ekonomik fırsatlar ve servet yaratmak için doğaya egemen olma projesine, yani endüstriyel çağın ve küresel teknolojinin ilk adımlarına bağlanır. Machiavelli'nin tiranlığının potansiyel siyasal gücüne daha da acayip bir şey eklenir: insanın doğaya ve bizzat dünyaya zulmetme gücü. O gün de, daha sonra da Machiavelli'nin nice okurlarının onu şeytani biri olarak görmesine şaşmamak gerekir – (Niccolo'dan) "Old Nick"* de bizzat Şeytan anlamına gelmiştir.

* Washington Irving'in "The Devil and Tom Walker" adlı hikâyesinde Old Nick karakteri. (ç. n.)

Tanrı'nın İzni ve Benim Yetkimle: Şu Hayranlık Uyandıran Tudorlar

VIII. Henry Avrupa'nın ilk Machiavellist krallarından biriydi. Bugün VIII. Henry'ye duyulan hayranlığın sonu yok gibidir. Henry'nin tiran olduğunu kabul ediyorsanız –bu tartışmaya birazdan döneceğiz– öyleyse bu kitabın başında tiranlar hakkında bütün söylediklerimi mükemmel bir şekilde sergiliyor demektir. Tiranlar iriyarı, itici oldukları kadar çekici de olan insanüstü şahsiyetlerdir. Onun yılan hainliğiyle birleşen kaba çekiciliği, “Her Devrin Adamı” (A Man for All Seasons) filminde aktör Robert Shaw tarafından, o ve engin bilgi sahibi Thomas More'u oynayan Paul Scofield arasında gidip gelerek, gürültülü kahkahaların eşlik ettiği sırt sıvazlamalar ve İngiltere kilisesinin başına Henry'nin gelmesini onaylamama ihtimaline karşı More'a fırlatılan tehditkâr bakışlar altında geçen sahnelerde çok güzel canlandırılmıştı.

Daha yakın tarihte, “Tudors” televizyon dizisinde, aktör Jonathan Rhys Meyers, Henry'nin hayatının bütün evrelerinde sergilediği ince ayrıntılı ve karmaşık portresini sundu. Kaba ama işe yarar, havalı ve atletik, futbol haydutları gibi kafası kazanmış genç bir prens olarak ortaya çıkan Henry, atlı mızrak dövüşü ve av gibi vahşi eğlencelerle meşgul olurken, giderek önemli idarecileri ve sırdaşları Kardinal Wolsey, More ve Thomas Cromwell aracılığıyla krallığının meseleleri üzerindeki denetimini artırır. Gücüne güç kattıkça, önüne geleni (bazıları eğlenmek için olduğu kadar, ona bir veliaht da doğuracak bir kadın arayışındaydı) yatağa atmaya ve gitgide oburluğa dönüşen yemeye merak sarar. Henry'nin cıva gibi değişken ruh halleri, Rhys Meyers'in canlandırmasında bilhassa inandırıcıdır. Bir bakarsınız, bakanın oğlunun doğduğunu öğrendiğinde gözyaşları içinde onu kucaklar, hemen arkasından öfkeli gözlerle ona dönüp bütün sıkıntılar için onu suçlayarak, işler yolunda gitmeyecek olursa Cromwell'in bunu hayatıyla ödeyeceğini ciddi ciddi ima eder.

Henry'nin, ürkek ve korkakça başarı hırsına tutulmuş kocalarını açıkça boynuzlayan kadınlarla bitmek bilmeyen oynaşmaları, havalı centilmenlik ve flört oyunları iç çekmelerle, aşk mektuplarıyla başlar; arzuladığı kadını hiç aklından çıkaramaz hale geldikten sonra, bedeni tükenip hevesi kırıldıkça giderek azgınlaşırken, daha da ölümcül saray siyasetine dolanır; altı karısından ikisini idama yollamak da buna dahildir. Romancı Hilary Mantel, gizemli Thomas Cromwell'i ustalıkla gözler önüne serdiği *Kurtlar Hanedanı* ve *Ölüleri Getirin* romanlarına kendine göre bir Henry de eklemiştir: gençlik yıllarında ansızın hamle yapma ve yok etme gücünü çoktan keşfetmeye başlamış, epey iri, neşeli, elma yanaklı, kızıl saçlı bir çocuk. Peri masallarından çıkıp gelmiş bir prens misali uzun boylu, yakışıklı ve iyi yetişmiş genç bir

kral olan Henry sonunda obur bir canavara dönüşmüştü, tıpkı Holbein'in ünlü tablosunda olduğu gibi: İngiltere'nin bütün servetini, mücevher ve kadifelerle idare edercesine, kat kat ipekler içindeki o dev cüssesi, belki de onunla birlikte şişmanlayıp zenginleşen tebaanın övünç kaynağıdır.

Hepsini bir araya getirince karşınızda bütün tiranları alt edecek olan tiranın ta kendisini bulursunuz: Fransaya karşı Kutsal Roma İmparatorluğu ile yapılan ittifakla Boulogne'un ele geçirilmesinden sonra, imparatorun Henry'yi yarı yolda bırakıp Fransa Kralı I. Francis'le yaptığı barış sonucunda terk edilen savaşın onuruna duyulan hasret; eşî benzeri görülmemiş cinsel cambazlıklar; doymak bilmeyen arzular; sonsuz avlar, mızraklı dövüşler, erkek âlemleri, baştan çıkarma, zina; kıskançlık, neşe, caka satma, korku ve şehvet nöbetleri arasında yalpalayan azgın ruh halleri. Ancak Tudor Hanedanlığı'nın bütün üyeleri gibi, Henry de pek çok yönüyle gerçek bir Rönesans hükümdarıydı, fevkalade bilgili ve kültürlü, muhtemelen İngiliz monarklarının en eğitimlisiydi. Sarayı müzikli eğlenceler ve süslü maskelerle ıslıl ıslıl parlardı. Yunanca ve Latince bilirdi, teoloji okumuştı. Flüt, trombon ve trompet çalardı, hatta "Greensleeves" adlı İngiliz halk şarkısını bestelemiş bile olabilirdi. Hepsinden önemlisi, *her şey* kişiseldi. Her şey *onunla* ilgiliydi. Zaman içinde parlamentoyu yazılı ya da sözlü, kendi iradesinin mutlak kanun hükmünde olduğuna dair bir yasa geçirmeye zorlamıştı. Tudorların en gözde deyişi olan "Tanrı'nın İzni ve Benim Yetkimle" sözleri, Henry örneğinde, istediği şekerlemeyi alamayınca öfkeli yumruklarıyla, eğer doğuştan yetişkinler kadar güçlü kuvvetliyse, en yakınında kim varsa onu öldürecek bir çocuğunkinden farksız, bir tür yumruk yumruğa narsisizmi gözler önüne sermektedir.

Kısaca Henry, bu kitapta gördüğümüz, ta Achilleus'a kadar uzanan tiranlık şahsiyetinin bütün unsurlarını üzerinde toplamıştı. Kara bulutlar halinde etrafında dolaşan aşırı şehvet ve şiddet patlamaları Caligula gibi bilindik tiranların en kötüsünü hatırlatır. Yine de onun İngiltere'yi büyük bir ekonomik ve askeri oyuncuya dönüştürme yolunda geniş çaplı çabaları, Iulius Caesar gibi (kendi de aşırı cinsel dürtülere sahip) reformcu tiranların en iyisini akla getirir. Paradoksların daha önce gördüğümüz zorlayıcı örneğidir – tiranları niteleyen saldırganlık ve gaddarlığın psikolojik özellikleri büyük devlet adamlarını da niteler. Henry'nin büyüklüğünün gerçekten savunulacak yanları bulunabilir elbette. On sekiz yaşında tahta çıkınca debdebeli hayat, serkeş ve asi soylularla birlikte atıldığı düşüncesiz askeri maceralar yüzünden çabucak tükenen koca bir hazineyi miras almış, ayrıca İngiltere'nin bir zamanlar anakaraya yayılmış mülklerinin neredeyse tamamını Fransa'ya kaptırmakla karşı karşıya kalmıştı. İngiltere'nin Angevin İmparatorluğu'nu (Plantagenet Hanedanlığı) bir daha geri kazanmamış olmakla birlikte, hükümdarlığının

sonuna geldiğinde elinde tuttuğu mutlak zorba iktidar, İngiltere'nin büyük, güçlü ve müreffeh bir modern ulusa dönüşmesinin temellerini attı. Henry'nin dış politikası, Avrupa'daki iki büyük rakip, Fransa ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında tarafsız bir yol izlemeye çalışmaktı. Önce Fransa Kralı Francis, sonra da İmparator Karl ile ittifak kurmuştu; ikisi de uzun ömürlü olmadı. Küçük nüfusuyla İngiltere'nin kıtasal kara gücü olarak asla rekabet edemeyeceğini anlayınca, bütün dikkatini donanma kurmaya, babasından miras kalan beş savaş gemisini 150'ye çıkararak İngiltere'yi büyük bir deniz gücü haline getirmeye verdi. Krallığının sonunda, İngiltere artık Yeni Dünya'da iyi bir yer edinmişti (Newfoundland'den gelen tuzlu morina balığının lezzeti çoktandır İngiltere'deki evlerdeydi). Henry'nin devletin gücünü yayma rekorunu, pek çok yönüyle Henry'nin etek giymiş hali olan kızı Elizabeth daha da yükseltti. Henry tahta çıktığı zaman şövalyelik çağı büyük ölçüde anılarda kalsa bile izleri hâlâ seziliyordu. O öldüğünde İngiltere çok daha kudretli ve daha sağlam, aynı zamanda daha haşin, daha soğuk ve daha kötümser bir ülkeydi. Bir şeyler yok olmuş fakat yerine bir şey gelmişti: modern devlet.

Rivayet edilir ki, İtalyan edebiyatını yakından takip eden Thomas Cromwell, Machiavelli'nin *Hükümdar* kitabını okuduktan sonra, oradaki ilkeleri kendi kralı Henry'nin hizmetinde uygulamaya karar vermişti. Bu hikâyenin doğru olup olmadığını hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz, tıpkı *Hükümdar*'ın bir kopyasını Stalin'in başucundan eksik edip etmediğini asla bilmeyeceğimiz gibi. Ama olmayacak şey değil; buna inanmaktan yanayım. Cromwell okumaya doymayan, öğrenmeye meraklı biriydi. Serseri, asker (İtalya'da Fransız ordusuna hizmet etmişti), tacir (Floransa ve Antwerp), hukukçu, banker, ehlikeyif, sıkı bir Protestan, usta bir entrikacı olarak dini ve seküler çalkantıların birbirine dolandığı bu rayından çıkmış çağın çatışan değerlerini temsil ediyordu. *Hükümdar*'ı neden okumasındı? Machiavelli hükümdarlara kendi işlerine bakarken, kilisenin otoritesini yıkmalarını öğütlemişti. Soyluları hiçe sayarak sıradan insanların desteğini almalarını öneriyordu. Soylular bir hükümdarın kendi üzerlerindeki yüce otoritesini kabul etmeyecek kadar kibirliyen, sıradan insanlar kendi mallarıyla rahat bırakılmaktan, geçinip gitmelerine ve refaha ermelerine olanak tanınmasından memnun olacaklardı. Bu bakımdan, hükümdar alım satım ve ticareti kesinlikle teşvik etmeliydi. VIII. Henry bunların her birini yerine getirmişti. O ya da Cromwell, Machiavelli'yi bilsin ya da bilmesin, Henry nihayetinde Machiavellist bir hükümdardı.

Yukarıda Henry'nin tiran olarak görülüp görülemeyeceğini sormuştum. Tahtı, babası VII. Henry'den devraldığına göre gaspçı bir hükümdar değildi kuşkusuz. Ancak krallık otoritesini genişletirken feodal kısıtlamaların sınır-

larını aşmış ve her şeye kadir olmaya yaklaşmıştı. İlk akıl hocası Kardinal Wolsey, dalavere ve dolandırıcılığa hayli elverişli biriydi. Fakat Henry, Anne Boleyn'le evlenebilsin ve umut ettiği gibi erkek evlat babası olabilsin diye Aragonlu Catherine (ona bir veliaht verememişti) ile evliliğini feshettirmeyi başaramadı; bu durum Boleyn çevresinde, Kardinal'in kasten ayak sürüdüğü yollu, fısıltıyla dile getirilen söylentilere yol açtı. Kardinal ihanetle suçlandı ve mahkeme yolunda öldü. Henry'nin sonraki danışmanı Thomas More, İngiltere'deki Evrensel Kilise'nin yüce başkanı olma çabalarına ayak uydurmaya razı gelmeyince, onun da gitmesi zorunlu oldu. Yerine geçmek için gözünü dört açmış tetikte bekleyen Cromwell tarafından sorgulanmak üzere Tower Hill'e kapatıldı. Henry'nin gençliğinde, bir baba gibi fikirlerini şekillendirmiş bilgin bir adamı giyotine yollamak zorunda kalması nedeniyle döktüğü gözyaşlarıyla kopardığı feryatların gerçek olduğuna inanabiliriz – ama bunlar giyotinin indirilmesini önlememişti.

Thomas Cromwell'le birlikte Henry mükemmel ortağını nihayet bulmuştu; kilisenin kendini seküler devletin yozlaştırıcı yanlarından mutlaka kurtarması gerektiği yollu, Luther'in ilk ısrarını kendi vicdansızlığıyla birleştiren ateşli bir Protestan olarak Cromwell, din reformu yolunda ilerlemeyi sağlayarak Henry'nin mutlak iktidarını kurmasına yardım etmişti. Henry kilisenin İngiltere'deki arazileriyle servetini ele geçirerek eşi görülmedik ölçüde güç toplamış oluyordu. Her adımda krala yardım eden, kiliselerle manastırların sahip olduğu servetin kaydını çıkarmak, sonra da sistemli bir biçimde yağmalanmalarını denetlemek üzere oralara giden Cromwell, bir yandan Roma Kilisesiyle onun İngiltere'deki hiyerarşisini Kilise Reformu'una boyun eğmeye ve teslim olmaya zorlarken, diğer yandan inancı (kendi gördüğü) dünyevi yüklerinden arındırıyordu.

Okuldayken herkes gibi bana da VIII. Henry'nin ona bir erkek evlat vermeyen karısı Aragonlu Catherine'den boşanmak istediği, böylece bir veliaht doğuracağından emin olduğu Anne Boleyn'le evlenebileceği anlatıldı. Papa ona boşanma hakkını vermeyi reddedince, Henry İngiltere kilisesini ele geçirip onları bu kararı almaya zorlamıştı. Başına geçince de Kilise'nin servetini çalıp kendi üstüne yapmıştı. Bütün bunlar esasen doğru olsa bile fazla basite kaçan açıklamalardır. Henry'nin yeniden evlenmek, bir veliaht sahibi olmak ve kilisenin hazinesini çalmak için İngiltere Kilisesi'nin başına geçtiği, en fazla Constantinus'un kendi hanedanlığını daha çok sevdirmek için Hristiyanlığı seçmesinden daha gerçek değildir. Her iki durumda da dini ilkelerle ilgili meseleler, dini inanışta müthiş değişiklikler söz konusuydu.

Henry kendinden yedi yaş büyük, siyahlar giymiş eli tespihli mürebbiyeler etrafından eksik olmayan ve her şeyde kusur arayan namus düşkünü karısıyla evliliğini ciddiye almıyordu elbette. Daha renkli olan Fransız

sarayında, deyim yerindeyse, bir erkeğin ilgisini özel bir beceriyle uzun süre canlı tutmayı öğrenmiş, cilveli ve şen şakrak Anne Boleyn için ayılıp bayılıyordu. Kız kardeşi Mary'nin ardından Henry'nin yatağına giren Anne, siyasette kimseye aman vermeden yükselen Wiltshire Kontu'nun kızı ve Tudor Hanedanı'nın üyelerine sonradan görme diye tepeden bakacak kadar çok uzun bir geçmişe sahip Norfolk'ların unvanını taşıyan huysuz usta asker, Norfolk Dükü'nün yeğeniydi. (Oğlu Surrey Kontu kraliyet armasını göndere çektiği için sonunda kellesinden olmuştu.) Kayınbiraderi Wiltshire'la birlikte kendi kapalı çevrelerini geliştirmek için Wiltshire'ın kızlarını gözlerini kırpmadan satıyorlardı. Boşanmasına itiraz edildiği için Henry'nin duyduğu öfkenin bir nedeni de işin içine riya karışmasıydı. Papa daha önce benzerlerini onaylamıştı; hatta daha 1498'de Fransa Kralı XII. Louis, Bretonlu Anne ile evlenebilsin diye evliliği Papa VI. Alexander tarafından feshedilmişti. Veliaht doğuramayan Akitanya Düşesi Eleanor ile Fransa Prensi Louis'nin evliliğini Papa Eugene sonlandırmıştı. Henry'nin boşanmasına engel olunmasının nedeni, hiddetten kuduran Aragonlu Catherine'in, yeğeni İmparator V. Karl'dan destek görmesi idi; imparator papayı tam tut-sak almıştı, teyzesinin gördüğü aşağılık muameleye içerliyordu, Henry'nin isteğini yerine getirmeyecekti.

VIII. Henry dünyevi ve uhrevi meselelerde İngiltere Kilisesi üzerinde söz sahibi olarak işleri eline aldığı zaman, daha önce de gördüğümüz gibi, Roma İmparatorluğu ikiye bölünüp önce Bizans imparatorlarıyla doğuya, sonra da Çarlarla birlikte kuzeye taşınıncaya, Avrupa'da ortadan kaybolan imparatorluk ve din otoritesini birleştirecek Sezaropapist modele hayat vermiş oluyordu. Piskoposlarına öğretile ilgili konularda buyruklar yağdırmakta asla tereddüt etmeyen İmparator Constantinus bunda başı çekmişti. Dahası, Constantinus'un Hristiyanlığı meşrulaştırması nasıl halen gördüğü yaygın rağbetin ve taşıdığı önemin -ansızın ortaya çıkmamıştı ya- tanınması anlamına geldiyse, Henry de Roma'yla ipleri kopardığında, Reform Hareketi'nin İngiltere'de bulduğu destek çoktandır geniş bir tabana yayılmıştı zaten. Henry gökten indirmemişti bunu. Daha 1380'lerde başlayan papalığın yolsuzluklarını ihbar eden John Wycliffe'in takipçileri Lollardlar, daha yakın zamanda Erasmus'un Hristiyan hümanizmi üzerindeki etkisiyle İngiliz Protestanlığı'nın tohumlarını atmışlardı. Anne Boleyn ile babası da aralarında olmak üzere, Henry'nin en önde gelen danışmanları bu hareketin içinde yer alıyordu.

Zenginliğe ve Anne'in kraliçe olması sayesinde elde edeceği nüfuza heves ederken, bunu aynı zamanda kilise reformunda ilerlemenin yolu olarak görüyorlardı. O çağın insanların aynı anda samimiyetle böyle isteklere kapılabilirdikleri bir dönemdi. Aynısı Henry'nin kilisenin arazilerine ve serve-

tine el koyması için de geçerliydi. Onun kilise üzerinde söz sahibi olmasını destekleyen ve Reform Hareketi'nin davasına bağlı pek çok soylunun yanı sıra Cromwell gibi yeni katılanlar talan sayesinde kendi ceplerini doldururken, bir yandan da dini sadeleştirme hareketinde ulaşılan zaferin mutluluğunu yaşıyorlardı.

Bugünkü parayla muazzam bir servete varan kilisenin el konmuş arazi-leriyle mülklerinin ve hazinesinin İngiliz ekonomisine büyük bir sıçrama sağlayarak zenginleştirdiği, ayrıca servetini sahipsiz bırakılmış, sonu gelmeyecek gibi görünen çok sayıda manastır, çiftlik ve eve el koymalarını sağlayan Tudorlara borçlu, yepyeni bir sosyal sınıf yarattığı ileri sürülebilir. Yeni zenginleşen derebeyler ekseriyetle eski kiliseleri yeni edindikleri mülk-ün büyük salonu haline getirir, etrafına ek kanatlar inşa ederek malikâneye dönüştürürlerdi. *Downton Abbey* televizyon dizisinin meraklıları orijinal kilise binasının sonradan yapılan eklemelerin arasında nasıl yükseldiğini hatırlayacaklardır; bu mimari dönemin malikânelerinde çok yaygındı.

Henry'nin kilise mallarına el koymasının bir başka önemli yansıması da, manastırlarla kiliselerde karnını doyurma ve barınma olanakları dahil, asırlardır kilisenin üstlendiği yoksullara düzenli yardım etme rolünün ansızın sekteye uğramasıydı. Tudor idaresinin birdenbire böyle hizmetleri yerine getirme sorumluluğuyla karşı karşıya kalması, modern devletin, Hristiyan yardımseverliğinin yerini alacak sosyal yardım hizmetlerinin ilk adımlarını atması anlamına geliyordu. Yoksul insanların da yakındığı gibi, başlangıçta çok şey yapılmıyordu kuşkusuz. Tudor devletinin yoksullukla mücadele yöntemi, sokaklardaki bütün dilencilerin kırbaçlanıp şehirden sürüleceğini buyuran bir yasada görüldüğü üzere, bazen merhametten uzaktı. Öte yandan hükümetin uyruğundaki yoksulların bakımından sorumlu olduğu fikri yeni yeni oluşmaktaydı.

Henry'nin kilise üzerinde söz sahibi olma mücadelesi kaçınılmaz olarak soyluları nüfuzu altına alma mücadelesiyle birlikte ilerledi. Gençliğinde tahta çıktığı zaman otoritesi Norfolk gibi ileri gelen birkaç adam tarafından sınırlandırılmıştı. İngiltere'de daima böyle olurdu. Emirlerindeki özel ordularla geniş toprak sahipleri, kendi derebeyliklerini kral gibi yönetirlerdi. Kralın kendilerine hükmettiğinin kabul edilmesi feodal hiyerarşi düzeninde genellikle istemeden olur ve küçük düşürücü görülürdü. Kilisenin gücünü kırmak suretiyle Henry, aynı zamanda eski feodal soyluluğu sarsacak gücü de toplamış oluyordu. Henry'yi tahttan indirecek bir dizi komplo ve girişim bastırıldıktan sonra, krallığının sonuna gelindiğinde eskinin ileri gelenleri artık saray hizmetlilerine indirgenmişti; sarayda dedikoduyla beslenerek gezinir ve kralın unvanlar, arpalıklar ve makamlar dağıtarak gösterdiği cömertlikten bir parça olsun kendilerine düşmesini umut ederlerdi.

VIII. Henry'den itibaren Tudorlar, aşağı tabakadan gelenleri, her şeylerini krala borçlu olacakları danışmanlar olarak yüksek mevkilere getirmekle eski soyluları öfkelenдіrmışlerdi. VIII. Henry'nin yönetiminde hem Wolsey hem Cromwell bunlarla aynı kalıba giriyordu. Kilise Reformu hareketi her ne kadar bazı soylulardan destek görse de, ağırlıklı olarak büyük şehirlerle limanlardaki tüccara ve alım satım işleriyle uğraşan sınıfa aitti; buraların başında da Kent ve Essex, ayrıca Boston limanı üzerinden Protestan Hansa Birliği'yle sıkı bağlantılar kurmuş Doğu Anglia geliyordu. Ticaretle meşgul olan bu orta sınıfın yükselişi, en önce Luther'in öne çıkardığı dinde vicdan özgürlüğüyle, ilkin Machiavelli'nin teşvik ettiği maddi çıkarların serbest bırakılması fikrinin, bunun yanı sıra, Ortaçağ'da sıradan insanlara kesinlikle yasaklanmış da olsa, Rönesans'ın yurttaşlık hümanizmi sayesinde yaygınlaşan kamu işleri merakının nasıl kaynaştığını mükemmel bir şekilde göstermektedir. Bireycilikte yeni bu iki –dini ve seküler– güç ortak amaç uğruna işbirliği içindeydi.

Luther ruhban sınıfından olmayanları kutsal metinleri kendi dillerinde okuyup üstünde düşünmeye ve papazlardan bağımsız olarak Tanrı'ya ulaşmak için kendi vicdan yollarını bulmaya özendirmişti. Dini meselelerdeki bu düşünce özgürlüğü, tahmin edileceği üzere seküler ve siyasal işlerde de yeni bir özgürce düşünme tavrını getirdi. Bir asır sonra, John Milton'ın hem *Kayıp Cennet* gibi Protestan bir başyapıtın şairi olması hem öğrenmeyle tartışmanın matbaa aracılığıyla yaygınlaştırılmasını ve her türlü sansürün kaldırılmasını desteklemesi boşuna değildir. Reform Hareketi'nin yüksek entelektüel düzeyi, bağımsız düşünmeyi ve yeni bilgiler öğrenmeyi teşvik etmesi, kendi çıkarlarını tehdit etmeyen her konuda müthiş açık fikirli olan Henry'nin mizacına bir hayli uyuyordu. Cromwell de himayesindeki hümanistlerle akademisyenleri ağırladığı Austin Manastırı'ndaki kent sarayının renkli ortamında aynı havayı yansıttı. Liyakatli kimseleri alt tabakalardan seçme ve onlara klasik alanda liberal eğitimden yararlanma fırsatı vermek için Latince öğretilen temel liseler kurmak suretiyle Henry eğitimin seviyesini gerçekten yükseltmiş, ayrıca Cambridge'deki Kings College'a bağışta bulunmuştu. Söylendiğine göre ilk kez Henry'nin krallığı döneminde, asilzadelerin o zamana dek beti benzi atmış din adamlarının tekeliindeki üniversitelere gitmeye başladıkları söylenir. Artık binicilik, avlanma ve dövüş onlara yetmiyordu, "centilmen" olmak için yükseköğrenim görmek ve kültürel seviyelerini artırmak istiyorlardı.

Tüm bu nedenlerden dolayı, Henry'nin krallığı Reform yanlısı orta sınıfı yeni keşfettikleri şöhrete taşımıştı; başlangıçta bundan rahatsız olanlar çoktu. Henry'nin güvenilir usta askeri Norfolk Dükü tarafından hunharca bastırılan 1536'daki ünlü Köylü İsyanı, aslında hem Henry'nin yeni kilisesine hem manastırları kapatmasına –böylelikle yoksullara götürdükleri hizmet-

lere son vermesine– karşı çıkan ve Cromwell gibi avam tabakadan gelenleri yükseltmesine itiraz eden eski kafalı köylülerin isyanıydı. Onların istediği aristokratların efendileri olmasıydı, kendileri gibi insanlara şapka çıkarmak zorunda kalmak ağırlarına gidiyordu! Ayrıcalıklardan yana Avrupa'daki son ayaklanmaydı muhtemelen.

Henry'nin kiliseye diz çöktürmek için Machiavellist kuralları uyguladığını söylerken, kişisel olarak Reform Hareketi konusunda kararsız olduğunu aklımızdan çıkarmamamız gerekir. Anlaşıldığı kadarıyla artık İngiltere'de kilisenin ve onun bütün arazilerinin başında papa değil de kendi olduğuna göre, Henry'nin görüşü, din kuralları, hiyerarşi ve öğretilerin aynı kalması gerektiği yönündeydi. Çoğu kimse henüz bunun *apayrı* bir kilise olacağını beklemiyordu. Reform geçirecek kilise hâlâ Tek Hakiki Kilise olacaktı. Fakat reform hareketindeki belli temel çelişkiler ortaya çıkıyordu. Cromwell ile Luther yanlıları, ruhban sınıfı dışındakilerin kutsal metinleri kendi dillerinde okuyabilmeleri, İsa'nın öğretileri üstünde papazlardan bağımsız olarak kendi başlarına çalışıp düşünebilmeleri gerektiğine inanmışlardı. Aynı zamanda Komünyon Ayini'nde şarap ve ekmeği İsa'nın gerçek kanı ve etiyle bir tutan transubstantiasyon* öğretisini sorguluyorlardı –şarapla ekmeğin yalnızca İsa'nın Tanrısallığının sembolü olduğu görüşündeydiler. Bu, geleneksel inananların gözünde, insanın kurtuluşa giden tek kesin yolu olan kutsal ayinlere yönelik bir tehditti; aynı zamanda papazlık seviyesinde ruhban sınıfından olmayan, kendinden menkul vaizlerin ortaya çıkma tehlikesini doğurmuştu. Cromwell kiliselerin başına Reform yolundan ayrılmayan papazların gelmesini sağlardı. Fakat dışarıdan uyumlu görünen bazı din adamlarının gizliiden gizliye Roma'ya bağlılıkları sürerken, aralarından kimileri işi Cromwell'den daha da ileriye götürmek istiyorlardı: Papazlığı kaldırarak hep birlikte ayin yapacak ve cemaatlerin kendi ruhani liderlerini seçeceklerdi. Belki de insanların Cennet'te olduğu kadar yeryüzünde de, derebeylerinin denetimine girmek yerine eşit olmalarının zamanı gelmişti. Bütün bunlar kral için çok fazlaydı. Cromwell sonunda gözden düştü çünkü Henry onun en dindar Katolikler kadar nefretle baktığı daha radikal eğilimleri bastırabileceğine güvenmiyordu. (Ayrıca Henry onu dördüncü karısı Kleveli Anne'le evlenmeye kandırmakla suçluyordu. Kadınla karşılaştığında, “Öyle söylendiği gibi alımlı falan değil” diye homurdanmış, teninin kokusundan ve sarkık göğüslerinden yakınmıştı. İngiltere uğruna onunla cinsel ilişkiye giremezdi, hoş, bu aşamada iri cüssesi zaten ona yardımcı da olmuyordu.)

Bugün İngiltere'ye giden herkesin karşısına sık sık çıkan, yanıltıcı olarak dini binaların “harabeleri” diye tarif edilen, Canterbury Katedrali'nin bitişi-

* Katolik öğretilerde, maddenin niteliği aynı kalırken özünün dönüşmesi. (ç. n.)

ğindeki dev manastır gibi kalıntılar vardır. Bu yapıların yıkıntıya dönmelerinin sebebi ne yaşlanıyordu ne de doğal sebepler. Henry'nin adamları tarafından yağmalandıktan sonra son tuğlalarına kadar sökülmüşlerdi. Gözlerini para hırsı bürümüştü. Dini bağnazlık da sık sık bunu körüklerdi. Nasıl ilk Hristiyanlar güle oynaya pagan tapınaklarını yerle bir ederek onların sanat eserlerini kırıp döktülerse, nasıl Taliban'ın köktendincileri asırlar sonra Budist sanatı yok edeceklerse, Kilise Reformu davasına baş koyanlar da İngiltere'nin büyük kiliselerindeki sanat eserlerini yakıp yıkmaya çağrıldıklarını düşünüyordular. Avrupa'nın en muhteşem kiliselerinden Ely Katedrali'nde Meryem Şapeli'nin duvarlarını kaplayan zarif kabartmalar yobazlar tarafından kasten kırılarak tuzla buz edilmişti. Çok çirkin olayların yaşandığı zamanlardı. (İlginçtir, Ely sonradan, ileride başkomutan [Protestan Generalissimo] ve Lord Protektora olacak, bir süreliğine ondalık vergisi tahsildarlığı da yapacak Oliver Cromwell'in ailesiyle yaşadığı, mütevazı evinden katedralin kulelerini görebildiği kasabaydı.)

Henry'nin kilise üzerinde egemenliğini kurması, gerek insan hayatında gerek mal mülkün imhasında çoğu zaman aşırı şiddetli olaylarla gerçekleşti. Tudorların "Tanrı'nın İzni ve Benim Yetkimle" deyişi artık Stalin'in habercisi yöntemlere ilham veriyordu. İşkence Sehпасı ve Londra Kulesi'nin zindanlarındaki diğer işkence aletleriyle çektirilen eziyeti tanımlarken, genellikle "Ortaçağ işkencesi" terimini kullanırız. Gerçekte Ortaçağ'da nadiren kullanılmış bir yöntemdi bu. Yalnızca VIII. Henry ve haleflerinin hükümdarlığında sıradanlaşmıştır; dolayısıyla barbar geçmişe ayna tutmaktan çok, Sovyet İçişleri Halk Komiserliği (NKVD) ve Alman Schutzstaffel'in (SS) zindanlarında yapılacakları şöyle bir göstermekle kalır. I. Elizabeth döneminde Katolikleri işkence sehpalarına götürmüş, bilhassa kötü biri olan Richard Topcliffe'in evinde işkence odası bulunurdu; oraya kapattığı bir kadına Cizvit birinin aleyhinde tanıklık etmeye rıza gösterene kadar tecavüz etmişti; ayrıca oğlunun mirasına konmak ve onları Topcliffe'le paylaşmak için ihbar ettiği yardımcısının babasını işkenceyle öldürmüştü. Lavrenti Beri ve Klaus Barbie gibi devletin iş verdiği psikopatların ilk örneğiydi. Allan Massie'nin sözleriyle, Topcliffe "Gestapo veya Sovyet NKVD'sinin herhangi bir subayı kadar sadist" biriydi. Hukuk kuralları hızla delinmişti, böylece insanlar sokaklardan toplanıp ya siyasal ihanet ya dine muhalefet –iki grubun da gördüğü muamele genellikle tıpatıp aynı olurdu– şüphesiyle böyle işkencelere tabi tutulabiliyordu.

Henry'nin krallığında şiddet vardı; ancak bu, Roma Kilisesi, Reform Hareketi ve seküler otoritenin çatışan güçleri arasında Avrupa çapında büyüyen yangının sadece bir kısmıydı, üstelik 120 yıl boyunca sürüp gidecekti. Avusturya gibi ülkeler ekseriyetle Protestan olmuşlardı, fakat daha sonra silah

zoruyla yeniden Katolik oldular. Protestanlık döneminde Avusturya'daki büyük Melk saray-manastırı mermer klozetlerini Protestanların mütevazı tahta klozetleriyle değiştirmişti. Katolikliğe geri döndüklerinde mermer klozetler de geri geldi. VIII. Henry'nin ölümünden yirmi yıl kadar sonra, Catherine de Medici Fransa'daki Protestan Huguenot* azınlığa sınırlı hoşgörü tanıyarak Roma'ya kafa tutmak suretiyle, temkinli adımlarla onun ayak izinden gidiyordu. Bu tavrıyla, Fransa Kralı IV. Henry tarafından Nantes Fermanı'yla Protestanların hakları yeniden onaylanıp uzatılana dek sürecek katliamları ve savaşı körüklemişti. Kral farklı dinlere hoşgörüyü artırmaya çalışarak, uyruğundaki insanların kendilerini hangi dinden olursa olsun, (büyük çoğunluğun gördüğü gibi) Katolik değil de Fransız olarak görmelerini umut ediyordu. Ne var ki, XIV. Louis'nin 1685'te aldığı kararla bu ferman yürürlükten kaldırılınca, binlerce Protestan Fransa'dan kovulmuş oldu ve komşu Protestan ülkelerdeki gerilim arttı.

Din mücadelesinde her iki taraf da bu uzun soluklu çatışmalar sırasında korkunç kıyımlara yol açtılar. Büyük ölçüde Robert Bolt'un "A Man for All Seasons" (Her Devrin Adamı) oyunu nedeniyle yaygın olarak kibar bir akademisyen ve vicdan şehidi diye görülen Thomas More aslında bağınaz bir adamdı; VIII. Henry'nin şansölyesi olduğu sıralarda Kutsal Kitap'ın İngilizce çevirisini bulundurma suçundan insanları diri diri yaktırmıştı. Hümanizm hakkında yaptığı açıklamalar, ruhban sınıfından olmayanların kutsal metinleri okumaya ya da inancın anlamına kafa yormaya uygun olmadıkları görüşünü savunan geleneklerden en küçük bir sapmaya bile hoşgörüsüz davranmasıyla örtüşmemektedir. Engizisyon tarafından dini yorumlarda bir nebze bağımsız kalınmasını teşvik ettiği ve din sapkınlarının idam edilmek yerine hatalarından dönmeye ikna edilmesini savunduğu için takibe alınmış büyük hümanist Erasmus'la arkadaş olduğuna dair sözleri bugün hâlâ merak uyandırır. Belki de doğuştan çok yetenekliler dahil, birçok kişi gibi More da savunduğu ilkelerin taşıdığı çelişkilerin tam farkına varmamıştı. Roma Kilisesi'nden çıkmaktansa ölmeye razı olmasında samimiydi kuşkusuz, fakat vicdanlarının sesine kulak vermiş başkalarının başına ördüğü çoraplar kaçınılmaz olarak kendi başına da dert açacaktı.

Tudorlara olan ilgimizin hâlâ sürdüğünün bir göstergesi de, bugün bile More'un karakteriyle güdülerinin yoğun tartışma konusu olmaya devam etmesidir. Kimileri, Hilary Mantel'in romanlarında More'u, kendi evinin gizli zindanında din sapkınlarına güle oynaya işkence çeken biri olarak tasvir etmesine çok kızdı. Mantel'in bunlara yanıtı, Bolt'un oyununda tam bir vicdan şehidi olarak karşımıza çıkan, aşırı yüceltilmiş More portresini

* 16. ve 17. yüzyıllarda John Calvin'in görüşlerini benimsemiş Fransız Protestanları. (ç. n.)

düzeltilmek istediğini söylemek oldu. İşkence iddiaları en iyimser deyişle kanıtlanmamıştır, Protestan propagandasının ürünü olabilirler. Ancak hiç kimsenin, tarihçi Richard Fox'ın, "More'un şansöyeliğinde yakılarak öldürülen dalâllerin sayısının altı olduğu, bunlardan üçüne More'un bizzat katıldığı genel kabul görmektedir" sözlerine karşı çıktığı görülmez. Kanımca bu bile aurasını ciddi ölçüde dağıtmaya yetmektedir. Fakat sanırım asıl mesele Giriş bölümünde değindiğim, insanların artık tarihin Whig teorisini hangi ölçüde koşulsuz kabul etmedikleridir. G. R. Elton gibi daha önceki akademisyenler kuşağından gelenlerin gözünde, Cromwell'in acımasız yöntemleri sayesinde VIII. Henry'nin gücünü artırarak despotluğa vardırması, modern, müreffeh, giderek hoşgörölü ve kendi kendini yöneten İngiltere'nin temellerinin atılması için gerekli bir perde arasıydı. Bununla (aynı zamanda Mantel'in aktardığı şekliyle olaylarla) ilgili bugün insanları rahatsız eden nokta, Henry'ye hizmet ederken Cromwell'in sık sık idam ve işkenceye başvurmasına, ilerleme yolunda böyle önlemler gereklidir gerekçesiyle bir bakıma göz yumulması, oysa bunun More'un köhnemiş geçmişin muhafaza edilmesi için çok çaba harcadığı anlamına gelmesiydi. Kimse artık Henry'nin tepeden inme devriminin tarihsel bir gereklilik olduğundan pek emin değil, çünkü genel olarak tarihin ilerleme anlayışından emin değiller. Kimileri, acaba Katolik hümanizmi, Reform Hareketi'nin ve Henry gibi devlet inşa eden zorbalara hırslarını ateşleyen yoğun çatışmaları es geçerek, kendi başına modern seküler hürriyetle uzlaşmaya doğru evrilemez miydi diye sorar. Bu soruya yanıt veremeyiz çünkü hâlâ onun gölgesinde yaşıyoruz.

Henry'nin selefi Mary, Katolik Kilisesi'ne itibarını geri kazandırmak için toplu idam ve işkenceye başvurmuştu; onun selefi I. Elizabeth aynı önlemleri İngiltere Kilisesi'nin itibarı uğruna kullandı. Protestanların verdiği isimle "Kanlı Mary" kısa süreliğine İspanya kralıyla felaketler getiren bir evlilik yapmıştı; tebaa buna Engizisyon'un onların kıyılarına kadar gelebileceğini söyleyerek yüksek sesle itiraz ediyordu. Thomas Cromwell'den itibaren Tudorların vasiyetini hayata geçirecek olanlar etrafa korku salan birtakım vezirler (viziers) olacaktı. Elizabeth döneminde bunu devam ettiren de yine mütevazı bir hayatın içinden çıkıp gelmiş bir başka bağınaz Protestan, bu işin yarını yokmuş gibi ailesini arpalıklar ve unvanlarla zengin eden, o dönemde Shakespeare'in *Hamlet* oyununu seyredenlerin ilk bakışta tanıyacakları, sosyal basamakları hızla tırmanmış, sinsî ve lafbesi Polonius olarak yansıtılan, epeyce nefret edilmiş William Cecil oldu.

Bütün Avrupa'da olduğu gibi Tudor çağındaki korkunç ahlaki çöküntünün, Protestanlarla Katoliklerin siyasal egemenlik mücadeleleriyle içinden çıkılmayacak şekilde birbirine dolanmış üstünlüğü arasında, kardeşin kardeş kanı döktüğü bir katliama yol açması, Elizabeth dönemi tiyatrosuna

doğru yansıtılmıştır. Hamlet'in kendi sonunu getiren, amaçtan yoksun bir dünyada ne yapılması gerektiğine dair kuşkusu, Tommasoculuğun nasıl yaşamak ve neye inanmak gerektiğine dair her konuda güvenilir öğütler veren düzenli, müthiş ve kapsamlı hiyerarşisine, Roma Kilisesi'nin en tepesinde oturduğu Büyük Varoluş Zinciri'nin doğal iyiliği yüceltmesine yönelik Lutheryan itiraza işaret etmektedir. Bireyciliğin özgürleştirici yanları vardı. Fakat aynı zamanda mucizelerinden koparılmış bir dünyada insanlara kendini yalnız ve ıpsız sapsız hissettirirdi. Çarpıcı olan, Shakespeare'in Hamlet'inin Wittenburg'da, Luther'in Reform Hareketi'ni başlattığı yerde öğrenim görmüş olmasıydı. (Hamlet efsanesinin en az 13. yüzyıla kadar geri gittiğine aldırmayın, Elizabeth dönemi insanları Wittenburg ile Kilise Reformu arasındaki bağlantıyı biliyorlardı.) *İkinci Richard* oyununda, Tudorların yönetiminde İngiltere'nin başına gelenleri geç Ortaçağ yıllarına dek yansıtan Shakespeare, Ortaçağ'ın işe yaramaz kralı Richard ile –krallığının gücü elinden kayıp giderken, insanın günahkâr hassasiyetine dair mantar gibi biten Augustinus etkisindeki şiirlere düşküncü– olayların ardına gizlenip kaçınılmaz olarak tahta geçme hedefine doğru ilerleyen duygusuz, az konuşan, hesapçı, Machiavellist yeni prens Henry Bolingbroke arasında karşıtlık kurmaktadır. Tudorlar misali, Henry de, Shakespeare'in tasvir ettiği gibi Machiavellist yöntemi izleyerek sıradan halkla dost olup asaleti ezer. III. Perde'de, "bizim ülkede her şey eşit olmalı" diye ilan eden Bahçıvan gibi hepsini kesip atar.

Hepsini özetlersek, Christopher Marlowe kendi yazdığı *The Jew of Malta* (Maltalı Yahudi) oyununun başında, Machiavelli kılığında çıktığı sahnede şu ünlü sözleri söylemişti: "Bildiğim tek günah cehaletin günahıdır." Bizim kulağıımıza ne kadar zararsız geliyorsa, seyirciler arasında da bu sözleri dehşet verecek kadar korkunç bulan yeterli sayıda gelenekçi (tradisyonelist) bulunuyordu. Her üç İbrahimi inanca göre de, insanın bilgiye kendi başına, Tanrı'nın yardımı olmaksızın ulaşabileceğini varsaymak olabilecek en büyük günah, yıkıcı gururun doruğuydu.

Tek günah olmasının ötesinde cehalet, eğer Tanrı'ya inanç ve tam itaat da ona eşlik ederse, sadece insan olmaya, dolayısıyla dünyevi meselelere dair Cennet'ten düşmüş bilgiye daha çok tercih edilir. Marlowe'un yaptığı Machiavelli tasviri, isabetli bir şekilde insanın kendini ve başlamasına yardım ettiği modern çağın yükselişini yansıtmaktadır. Floransalılar insanın dünyayı tamamen kendi başına anlama, böylelikle seküler gücü ve serveti çoğaltmanın üstesinden gelme kapasitesini göklere çıkarırlar. Diğer bir deyişle, tek hakiki günah, kendi kaderini yazma, evrenin efendisi olarak Tanrı'nın yerini alma iradesinden yoksun olmaktır.

Modern devlet inşa eden tiranları incelemeye, Machiavelli'nin "hükümdarları ve halkları" papalık müdahalesinden ve Hristiyan barışçılığından muaf, güçlü, yurtsever ve müreffeh devletler kurmak suretiyle "güvenlik ve esenlik" sağlamaya teşvik etmesini tartışarak başlamıştık. Her iki seçenekte de –hükümdarların ve halkların otoritesi– Machiavelli seküler devletin gücünü diğer bütün yerel, sınıfsal ya da dini otoriteler pahasına artıracağını tasavvur ediyordu. Ortaçağ'ın feodal düzeninde otorite bir açıdan, her bir tarafın bazen sürtüştükleri, kendilerine ait alanlara bölünmüştü –kiliseye karşı kral, imparatora karşı papa. Fakat bir başka açıdan otorite paylaşıldı. Soylular ismen kralın vasalları da olsalar, kayda değer ölçüde özerk güçlere, ayrıca geniş topraklara, tarım ürünlerine ve (savaş zamanında kralın da kullanmak zorunda kaldığı) kendi askeri kuvvetlerine sahipken; kilise, "Good King Wenceslas" şarkısını ve Paskalya Pazarı'nı saymazsak, eğitimin yanında muhtaçlara da yardım elini uzatıyordu. İşleri biraz daha karmaşık hale getirmek için soylu kimseler piskopos olabilir, başpiskoposlar da prensliklerin başına geçebilirdi. Buna karşılık, modern devletin alametifarikası, egemenliğin bütün bu araçlarını –askeri, iktisadi, sosyal yardım– kilisenin gözetiminden kurtulmuş tek bir merkezi hükümetin yönetimi altında toplamaktır. Machiavelli ve Rönesans'a kadar uzanan ikilem, *en iyisi* her şeye kadir monark mı, yoksa kendi kendini yöneten cumhuriyet mi arasındadır. Machiavelli'nin tercihi cumhuriyetçilikti; biricik Floransası'nın yeniden ateşleyeceğini umut ettiği, fakat istikrarlı ve etkili tek-adam yönetiminin cazibelerini gerçekçi bir biçimde anlamıştı. VIII. Henry iyisiyle, kötüsüyle, reformcu bir tiranın tepeden inme modernleşmeyi başarmaya nasıl başlayabileceğini gözler önüne seren ilk örneklerdendi.

İngiltere'nin gelişiminde gerçekten çarpıcı olan bir şey varsa, o da bu iki yolu *birleştirme* biçimidir. Reformcu bir tiran İngilizlerin özgür ve kendi kendini yöneten bir halk olarak doğmasının yolunu açmıştı. Örneğin, kaçınılmaz bir biçimde imparatorların kalıcı zorbalığına yol açan Iulius Caesar'ın diktatörlüğünün aksine, Tudorların iktidarı merkezileştirerek kralın elinde toplaması, bir asır süren iç savaşın ardından, 1688 Şanlı Devrimi'nde anayasal ve parlamenter hükümetin kurulmasına giden yolu açmıştı. Peki, bu nasıl oldu?

Her şeyden önce, Kutsal Roma İmparatorluğu, Fransa ve İspanya arasında din ve devletin inşası üzerinden süregelen savaşlar nedeniyle, Orta Avrupa'da çığırından çıkmış yıkımın muazzam boyutlarından İngiltere'yi koruyan Manş Denizi'ydi. 1524'teki Alman Köylü Savaşı 100.000 cana mal olmuştu. Ertesi yüzyıl yaşanan Otuz Yıl Savaşları sırasında Alman ve Çek topraklarının nüfusu üçte bir oranında azaldı. İngiltere'de hem Henry hem Elizabeth dönemlerinde hem de Stuart Hanedanı'nın kızıştırdığı sonraki iç

savaşlarda içeride kargaşalar yaşandığı muhakkaktı; ama hiçbirisi Avrupa'da görülen tahribata benzemiyordu. İşte bu, İngiltere'nin güçlenen deniz gücüyle refah içindeki Protestan Çukur Ülkelerle* bağlarının artmasının, ankovanı misali iş ve ticaret merkezi ve dini hoşgörünün sığınağı olmasının yanında barışçıl ekonomik büyümesini de teşvik etmişti.

Sağlığında korku saçmış da olsa, dönüp geriye bakıldığında muazzam irade gücüyle krallığı kurup kudretli ve dört başı mamur bir devlete dönüştürdüğü için Henry'nin değeri giderek artmakla birlikte, benmerkezci bir canavar mı, ileri görüşlü bir devlet adamı mı, yoksa ikisinin bileşimi mi olduğu konusunda ateşli tartışmalar hâlâ devam eder. I. Elizabeth'in saltanatı tehlikelerle başladı, zaferlerle sona erdi. Militan bir Protestan (VI. Edward, Henry'nin kısa ömürlü oğlu) ve militan bir Katolik'ten (I. Mary, Henry'nin başından attığı karısı Aragonlu Catherine'in, bunu içine sindiremeyip kin güden kızı) sonra tahta çıkınca, tehlikeli ama sonunda başarılı bir orta yol izliyordu. İngiltere Kilisesi tekrar Protestan olmuştu fakat haç ve papaz cüppesi gibi Katolik sembolleri bırakmadı. Daha radikal püritenler gözden düşerken, dinde sapmaya ilişkin kanunlar yürürlükten kaldırılmıştı. Kiliseye devam zorunluluğu vardı, ancak devamsızlık cezaları hafifti. İngiltere'ye karşı Katoliklerin savaş açacağına dair tehdit algısı, Elizabeth'in kendi uyruğundaki Katolikleri rahat bırakma eğilimine gölge düşürüyordu; yurtdışından destek alan vatan haini ajanlar oldukları gerekçesiyle çoğu zulme uğradı. Yine de uyruğundaki insanların, onun krallığına sadık oldukları sürece vicdanlarında hangi dine inandıklarına karışmak gibi bir niyeti olmadığını belirtmişti; işte bu pragmatik yaklaşım İngiliz siyasetinde ve toplumunda giderek kök saldı.

Elizabeth bu arada monarşi ile ticaret ortaklarının müşterek çıkarları için Yeni Dünya'da keşfe çıkılmasını teşvik ediyordu. Sir Walter Raleigh'in ondan esinlenerek adına "Virgin Queen" (Bakire Kraliçe) dediği Virginia Vilayeti, ileride Britanya İmparatorluğu olacak devletin ilk kolonisi, merkantilizm diye bilinen sistemin başlangıcıydı –geniş topraklardan veya kaynaklardan karşılıklı çıkarlar için pay almak üzere devletle özel sektör arasında kurulmuş, bugün Rusya ve Çin'de görülen (yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, Osmanlı saltanatının habercisi olduğu), ekonomik kalkınmayı canlı ve sağlıklı tutma modeli. Kraliçenin halefi I. James, Virginia Company diye bilinen Hudson Bay Company dahil, böyle girişimlerin ilki olan anonim şirketlerin kurulmasını onayladı. Monarşinin daha Elizabeth yönetimdeyken teşvik edip desteklediği orta sınıfın ekonomik girişimleri, Avrupa'nın her yanında olduğu gibi İngiltere'de de yol almıştı. Elizabeth ayrıca maceracı korsanları görmezden gelirdi; kendi payını aldıktan sonra kraliçenin hazinesini doldurmak için Yeni

* Ren Havzası'nın aşağısında yer alan Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'u içerir, Aşağı Ülkeler diye de anılır. (ç. n.)

Dünya'daki İspanyol kalyonlarına yüklenen hazineyi yağmalayan oynaşı Sir Francis Drake de bunlardandı.

İspanyol Armadası'na karşı ölüm kalım mücadelesinde –Dunkirk ve Britanya Muharebesi'nin habercisi, kıl payı kazanılmış bir zaferdi– İngiliz ulusal gururuna kattığı yeni duyguyla birlikte, Elizabeth de kendini göstermişti. Avrupa'nın en kudretli monarklarından İspanya Kralı II. Felipe, Tek Hakiki Kilise uğruna bu tıfıl İngiliz sapkını Elizabeth'i yok etmeye kararlıydı. Elizabeth dönemindeki İngiltere'nin gözünde, Engizisyon kurumlarıyla birlikte İspanya, bugünün koşullarında bakarsak Mordor, Darth Vader ve Voldemort'un* bir araya geldiği öcüler diyarı gibi bir yerdi. Armadanın, dolayısıyla Katolik İspanya'nın boğucu karanlık gücünün uğradığı son yenilgiden, Elizabeth yeniden doğarak Gloriana'ya dönüşmüştü; peri masallarından çıkma uzun elbiseleri, beyaz makyajı ve inciler işlenmiş taçlarıyla, adeta Bakire Meryem'in yeryüzündeki laik karşılığıydı. (Bakire miydi sahiden? Yoksa Doris Day gibi sonradan mı öyle *olmuştu*? Tarihçiler kurulu bu konuda hâlâ sessiz.) Tudorlara özgü kızıl saçları, öğrenme aşkı (dokuz dil bildiği varsayılır) ve müzik, açık saçık şakalar, dans ve flört merakıyla, özellikle irade gücü, azmi ve tek bir amaca kilitlenme konusunda babasının hakiki vârisiydi. Bir keresinde net nasihatler vermeyi başaramayan meclisini azarlarken, eğer ertesi sabah *kendisi* üzerinde sadece iç çamaşırlarıyla krallığından kovulacak olsa, günbatımına kadar vaziyetini düzelterceğini, oysa *onların* her şeylerini kendisine borçlu olduklarını söylemişti. Armada'nın istilacı kuvvetlerinin saldırıya geçmek üzere olduğu bir sırada, dehşet içinde kalmış askerlerinin arasında, yanına muhafız almadan zırhını kuşanıp at sırtında giderken, sadece bir kadın da olsa “kral yüreği” taşıdığını iddia edebiliyordu. İspanyol donanmasının yenilmesi, İngiliz ulusal mitlerinde Yunanların Persleri, daha ilkeri yıllarda da Wellington'ın Napoléon'u uğrattığı yenilgiye benzetilirdi; hürriyetlerini ellerinden almaya kararlı, ordularıyla yekvücut olmuş zorba saldırganlara karşı dimdik duran, pervasız, küçük bir ulus.

Kudretli Tudor Hanedanı çocuksuz Elizabeth ile son bulup taht İskoç Stuart Hanedanlığı'na geçince, Tudorların boyun eğmez kişilikleri sayesinde içlerine almayı başardıkları, birbiriyle aşık atan bütün güçlerin inşa ettiği birleşik İngiliz devleti şahlanarak hak ettiği yere gelmişti. Machiavelli'nin “hükümdarlara” ve “halklara” –monarşi ve cumhuriyet bir ülkenin başarısında alternatif yollardı– yönelik çifte desteğinin temelindeki çelişki şimdi on yıl sürecek iç savaşa yol açmış, onu monarşinin devrilmesi, onun yerine de sadece parlamentonun yönetiminde bir cumhuriyetin kurulması izlemişti; arkasından da Lord Protektora Oliver Cromwell'in tek adam yönetimi geldi.

* Sırasıyla, Tolkien'in romanlarında kurmaca Orta Dünya'da bir ülke; “Yıldız Savaşları” film serisinde kurmaca bir karakter; Rowling'in *Harry Potter* roman dizisinde başkarakter. (ç. n.)

Muhalef taraflar hem Reform Hareketi ile eski inanç arasındaki çelişkiyi hem bir tür halk otoritesiyle özyönetim lehine kralların yetkisinin kısıtlanmasına yönelik artan talepleri birleştirmişti. Gerilim bizzat Rönesans'ın en temelinde yatıyordu; çünkü *Hükümdar*'da mutlak despotizmi (istibdat) savunan Machiavelli, *Söylevler*'de antik cumhuriyetçi hürriyetin yeniden canlandırılmasını isteyen Machiavelliydi aynı zamanda.

Filozof ve tarihçi Thomas Hobbes, *Leviathan* eserinde Machiavelli'nin mutlak monarşiye verdiği desteği sürdürerek iç çatışmaların ve anarşinin yerine geçecek tek seçenek olarak parlamento üzerinde Stuart Hanedanı'nın denetimi ele geçirme çabalarını haklı görürken; James Harrington (*Oceana* adlı ütopyanın yazarı) gibi İngiliz cumhuriyetçileri gelecekte, Machiavelli'nin Roması'nı örnek alan ama İngilizlere uyarlanmış niteliklere sahip bir İngiliz cumhuriyeti tasavvur etmişlerdi ki, bu da denizci, "zenginleşmeye kararlı" ticaret devletiydi. Bir başka deyişle Harrington veraset yoluyla kral olmuş birini değil; avam, asalet ve bir "Lord Arkhon", yani biraz da eski Roma diktatörleri gibi yüce bir yurttaş-magistrat arasında güçler dengesiyle maddi refah tahayyül ediyordu. Harrington ile Hobbes'ın ayrı ayrı tasavvur ettikleri iki İngiltere arasındaki tezat, kabaca da olsa Sir Francis Drake ile *Otomatik Portakal* arasındaki karşıtlığa yakındı. Harrington'ın Britanyası cesur korsan gemileriyle dalgaları alt edecekti; oysa Hobbes her türlü isyankâr ve itaatsiz davranışın ezilmesini istiyordu.

Hobbes'ın başlıca amacı, her ne kadar Stuartların mutlak monarşide hak iddia etmesini, böylelikle iç savaşın dehşetlerinden kaçınmanın mümkün olduğunu savunmak olsa da (Thoukydides'in *Peloponnessos Savaşlarının Tarihi* eserindeki tasvirlerin yanı sıra kendi gözüyle gördüğü İngiliz İç Savaşı'nda yaşanan fiili çatışmaları da dikkate alıyordu), direnişi gerekirse terörle bastırmak, hatta halkın dini inanışlarına zorla müdahale etmek için "Hükümdar'ın" sınırsız otoriteye sahip olması gerektiğini ileri süren fikirleri Robespierre, Stalin ve Hitler'in totaliter rejimlerini öngörmekteydi; bunları Üçüncü Kısım'da inceleyeceğiz. Harrington'a gelince, kendi kendini yöneten müreffeh bir cumhuriyet hayali, tartışmaya açık olmakla birlikte, ileride Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleşecek, Machiavelli'yle başlamış "Atlantisist Cumhuriyetçi" geleneğinin bir parçası olarak tanındı. Machiavelli'nin kendisinin, Columbus tarafından keşfedilmiş Yeni Dünya'ya, üstüne Yeni Roma'nın tarihi yazılacak beyaz bir sayfa olarak baktığını hatırlıyoruz. İngiltere'de başka bir hayali ada dünyasını anlatan Thomas More'un *Utopia*'sından beri, Rönesans İngilteresi, Yeni Dünya'yı geleceğin büyük refah düzeni ve iktidarı olarak görmekteydi; bir filozofun siyasal iktidarı geri kazanmak için doğanın sırlarından yararlandığı Shakespeare'in *Fırtına* oyunu (pek çoklarına göre) Bermuda'da geçiyordu. Bu arada Francis Bacon, yine bir büyülu ada olan

kendi ütopya hayali, “Süleyman’ın Evi’nde” modern bilimin yoksulluğa, angaryaya ve hastalıklara son verecek teknik (telefon, uçak ve denizaltılar dahil) harikalar yaratacağı bir gelecek öngörmüştü.

Dini vicdan meselelerinde Reform Hareketi’yle gelen yeni bireycilik, Rönesans tarafından birbirini pekiştiren bireysel çıkarlara ve siyasal hürriyete verilen önemi destekliyordu. R. H. Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism* (Din ve Kapitalizmin Tırmanışı) adını verdiği klasikleşmiş çalışmasında, Hristiyanları dünyevi bağlantılarından arındırmak için Protestanlığın çağrısı gereğince arzuları bastırmanın şaşırtıcı bir biçimde, işinde ilerlemenin gerektirdiği –“Protestan iş ahlakı” ya da Tawney’in deyişiyle, “dünyevi çilecilik” olarak bildiğimiz– çok çalışma, tutumlu ve gayretli olmayla örtüştüğünü belirtmişti. Bu güçler İngiliz İç Savaşı sırasında Roundhead denen Topkafalar (nasıl göründüklerine aldırmadıklarını göstermek için saçlarını kısacık keserlerdi) adıyla kral aleyhtarlığında birleşmişlerdi –seküler cumhuriyetçi hürriyeti ve ticari girişimleri destekleyen, ikisi de genellikle aynı ve büyük ölçüde orta sınıftan gelme kimselerin yanı sıra İngiltere Kilisesi’nde hâlâ esen Katolik hava dahil, papalığın bütün izlerini de silmek isteyen ateşli Protestan yobazlardan oluşuyordu. Onların karşısında Cavalier adı verilen Süvariler vardı –monarşinin ilahi hakla sahip olduğu mutlak otoritenin savunucusu, Katolikliği ya da en azından Anglikan ibadetinin (çanlar ve tütsüler) Romalı veya “yüksek” şeklini benimsemeye yatkın, lüleleri, tüylü şapkaları ve Rönesans züppeleri misali süslü giysileriyle ağırlıklı olarak aristokrat, avcı ve binici, hovarda ve centilmendiler.

Stuart Hanedanı bazı yönleriyle Rönesans’ın ideal monarklarıydı. Kusursuz tarzları Van Dyke’in portrelerinde tasvir edilmiştir. Sanata ve bilimsel keşiflere kol kanat geriyorlardı (kısmen Bacon’ın Süleyman Evi’nden esinlenilmiş Kraliyet Akademisi, Royal Society, II. Charles tarafından kurulmuştu). Kitabı Mukaddes’in nitelikli çevirisini sipariş etmek suretiyle I. James edebi bir başyapıtın ortaya çıkmasını mümkün kılmıştı; diğer yandan yeni kutsal kitabın aşırı uçları bir araya getirmesine yardım edeceği umuduyla James’in bilinçli bir şekilde niyetlendiği gibi, katı Protestan yaklaşımını, daha “Romalı” Anglikan ibadetine uygun düşen ifade zenginliğiyle dengelemeyi başarmış oluyordu. Fakat Stuartlar bir yandan da parlamentonun onayı alınmadan vergiler koymak için VIII. Henry’nin kurduğu mutlak iktidardan yararlanmaya çalışıyorlardı. Ancak parlamento bu imkânı İskoçlara tanımayacaktı –çünkü aralarından birinin (I. Charles) katolik dinine yöneldiğinden kuşku duyulmasının yanı sıra, gizlice Katolik olduğunu ilan eden II. James tahttan inmek zorunda bırakılmıştı.

Levellers yani denklikçiler gibi daha radikal kral aleyhtarları, komünizmin başlangıcında, insanların mülkiyet haklarının eşit olması ve her türlü sınıf

ayrımının kalkması gerektiğini içeren görüşlerini bile savunuyorlardı. Fakat aralarında bazı lordların, seçkinlerin ve hali vakti yerinde pek çok tacirle zanaatkârın da olduğu Roundhead grubunun çoğu bu kadar ileriye gitmek istemiyordu. Yenilgiyle birlikte I. Charles'ın kellesi uçurularak idam edilmesi Avrupa çapında şok etkisi yaratmıştı. Pek çok kişinin, Tanrı tarafından kutsanmış ve onun yeryüzündeki vekili olduğuna hâlâ inandığı tahttaki bir kralın, bir suçlu gibi kapatılarak, bir kere olsun sadece ona karşı kullanılacağı anlamına gelen ölüm cezasıyla halkın önünde idam edilmesi daha önce hiç görülmemişti. Stuart Hanedanı'ndan sonra gelen cumhuriyet dönemindeki ağız dalaşları zorla parçalanmayı, Harrington tarafından yüceltilerek ütöpik ada cumhuriyeti Oceana'daki Lord Arkhon'a eşdeğer gördüğü Lord Protektora Oliver Cromwell'in altı yıllık Protektora dönemini getirdi.

Cromwell çağın çelişkilerini üstünde toplamış bir adamdı. İkinci sınıf seçkinler zümresinden gelen –İç Savaş'tan önce vasat bir parlamento üyesi ve vergi tahsildarıydı– bu adamın, Püriten bir Machiavellist mi, yoksa Machiavellist bir Püriten mi olduğunu bilmek zor. Cumhuriyetçi hürriyet adına keyfi kraliyet iktidarına son verilmesini de, Protestan inancının toplu ayinlere, tütsülere, süslü takılara yer vermeyen katı Püriten yorumunu ve kilise yönetiminin takdir edilmiş papazlık yerine cemaat tarafından seçilmesini öngören Presbiteryen uygulamayı da eşit ölçüde savunurdu. Uygulamada her ne kadar Katoliklerden nefret etse de (İrlanda seferi fazlasıyla acımasızdı), bireysel ibadette tam özgürlüğü telkin ederdi. Protektora hanları, tiyatroları ve sporları yasaklayarak çok çalışmayı özendirmek için ülke çapında yürütülen “dindar düzenleme” kampanyasına destek vermişti. Cromwell'i daha önce ileri sürüldüğü gibi Püriten bir cumhuriyetçi diktatör olarak tanımlamak mümkün; fazla resmi ve kuralcı, dar bakışlı, tekme tokat savuracak kadar fevri bir Lutheryan olması dışında, biraz da eski Roma diktatörleri andıran biriydi. Savaşta tam bir amatör olsa da parlak bir komutan olduğunu kanıtlamış, köylülerle zanaatkarlardan kurduğu Yeni Model Ordu beklenmedik bir şekilde Stuartların tüylü şapkalı profesyonel süvarilerini yenmişti. Cromwell'in idrar yolları iltihabından öldüğü 1658 yılında, onun dikta iktidarının, bir krala özgü bütün emareler dahil, devrik Stuart Hanedanlığı'nın rejimini aratmayacak noktaya geldiğine artık çok kişi inanmıştı.

İki yıl sonra Parlamento cumhuriyetçi ve dindar diktatörlük deneyiminden bıkip usanınca Stuart Hanedanı'nı geri getirdi; ancak iyi davranacaklarına ve Parlamento'nun onayını almadan yönetmeye kalkmayacaklarına söz vermelerine rağmen, eski numaralarına başvurmaları çok sürmedi. II. James'in alenen Roma Kilisesi'ne sadakat yemini etmesi durumu aleyhine çevirmişti. Sürgüne yollandı, Parlamento bu kez boş kalan tahta geçmesi için iş bilen dost ülke Protestan Hollanda'dan Orange Prensi William'ı davet etti; James'in

kızıyla (saltanatı paylaşmak üzere) yapacağı evlilik ona meşruiyet kazandıracaktı. Bütün para meselelerinde Parlamento'nun onayını almaya resmen söz verirken, Parlamento da İngiltere Kilisesi'nin başı olarak hem onun hem bütün vârislerinin Protestan olması gerektiğine hükmetti.

Böylece Tudorların demir yumruğunun baskısı altına girmiş, fakat İç Savaş sırasında zincirlerini kırmış dini, iktisadi ve sosyal güçler şimdi modern dünyanın en büyük üç devriminden biri sayılan 1688 Şanlı Devrimi'yle yeniden uzlaşmıştı; bunu, Üçüncü Kısım'da daha ayrıntılı inceleyeceğimiz 1776 Amerikan Devrimi ve 1789 Fransız Devrimi izleyecekti. Her türlü yasama ve bütçe yetkisine sahip, seçilmiş bir Avam Kamarası ve özellikle askeri meselelerde hâlâ kudretli sayılmasına karşın, keyfi kararlar alamayıp kendi de hukuk kurallarına tabi olan, ayrıca ileride Avam Kamarası'nda oy çoğunluğunu elde etmiş birinci bakanına danışmaya başlayan bir monarkla birlikte, Westminster hükümet modeli, yani "Parlamentar Monarşi" temel şeklini almış oluyordu. Monark tam anlamıyla bir monarktı artık –anayasal (meşruti) monark–; bir tiran, hatta VIII. Henry gibi veraset yoluyla meşru olarak tahta çıkmış reformcu bir tiran değildi. Kan bağı sayesinde kral olmanın sağladığı saygıdeğer aurasıyla, zaman içinde giderek büyük ölçüde sembolik bir yöneticiye dönüşmesine yol açacak kadar sınırlandırılmış yetkilerin ustaca bir araya getirilmesinin ürünüydü. Şüphesiz, Şanlı Devrim'in getirdiği yeni düzenlemeler cumhuriyet anlamına gelmezdi; yine de avam, lordlar ve kraliyet arasında, Machiavelli'nin yere göğe sığdıramadığı antik Roma'dakilere pek de farklı olmayan kuvvetler dengesi sağlanmıştı.

Stuart Hanedanlığı'nın hedeflediği mutlak monarşiye, Thomas Hobbes tarafından kuramsal haklılık getirildiğini görmüştük. İlginçtir, Hobbes'ın onların despotluklarını savunma biçimi Stuart Hanedanı'nın hoşuna gitmemişti, çünkü Hobbes bunu, toplum ve onun maddi çıkarları için en iyisinin ne olduğuna ilişkin faydacı tartışmalara dayandırıyordu. Onlarsa, Sezaropapizmi İngiltere'ye ithal eden VIII. Henry'den itibaren, hem dini hem seküler meselelerde Tanrı'nın yeryüzündeki yegâne aracısı olan kralların ilahi yetkiye sahip olduğuna hakikaten inanmışlardı. Stuartlar kesin olarak tahttan indirildikten sonra, Şanlı Devrim Cambridge filozofu John Locke tarafından yazıldı. Dini hoşgörü (henüz Katolikler için söz konusu değildi, o başka); tiran olduğunu kanıtlamadıkça hiçbir devletin çiğnemeyeceği doğal olarak gelen vazgeçilmez özel mülk edinme hakkı; kendilerini temsil etsin diye seçtikleri Parlamento'ya mülk sahiplerinin onayı olmadan vergileri artırma yasağı; ifade özgürlüğünün genel kabulü; çocuk yetiştirmenin daha insancıl yöntemleri; kadınların, kocalarının mutlak otoritesinden bağımsızlığı ve klasik alanda liberal eğitim özgürlüğünün önemi. Bunlar en iyisinden Locke'ın hayalindeki yeni İngiltere'di.

Locke hoşgörülmesi gereken Katoliklere özel dini inanışları düşman yabancı bir güce, yani papalığa duydukları sözde siyasal bağlılıktan ayırmanın bir yolunu bulmak için çabalamıştı ama nafile. Hoşgörü gitgide Katolikleri de kapsayacak şekilde genişledi; 1829'da eşit yurttaşlık haklarına yaklaşmışlardı. Acaba bu, Rönesans ve Aydınlanma sırasında başlayan insan haklarına ilişkin seküler akıl yürütmenin sonucu muydu, yoksa bizzat Protestanlığın uzun vadede dini hoşgörüyü katkısı mı olmuştu? Bu ucu açık bir sorudur. İngiltere'de Reform Hareketi'nin parlamenter hedefle nasıl yakından bağlantılı olduğunu gördük. Şanlı Devrim bir yandan Monarşi'nin yetkilerini sınırlamıştı, bir yandan da Rönesans'ın özgür özyönetim amacıyla Reform Hareketi'nin mezhepçi hedeflerine hizmet eden Protestan bir monark dışında hiç kimsenin "inancın savunucusu" olamayacağına ısrarlıydı. İngiliz İç Savaşı ve Avrupa'daki din savaşları boyunca hem Katolikler hem Protestanlar birbirlerine mezalim uygulamışlardı. Cromwell'in protektoralığında birçok Protestan papalık yönetiminde olduğu kadar buyurgan, tam bir teokrasi istiyordu. Ancak Protestanlık başlarda Katolik düşmanları kadar hoşgörüyü açık olmasa da Reform Hareketi'nin iç mantığının Protestanlığı zamanla başka mezheplerle akidelere böyle hoşgörü göstermeye mecbur bıraktığını söylemek doğru olabilir. Lutheryanlar, Roma'dan tamamen kopma hakkını talep ederken, öncelikle bunu her bireyin Tanrı'yla kendi bildiğince iletişim kurabilmesi gerektiğine dair başlıca kanaate dayandırıyorlardı. Madem bu her insanın hakkıydı –ifade özgürlüğünün yalnızca dinle ilgili kalmayıp her alana yayılacak şekilde genişlemesi– öyleyse er ya da geç, Katoliklerle başka inanç sahiplerinin de aynı hakları elde etmesine karar verilmeliydi. Gerçekleşmesine daha uzun zaman vardı ama bana öyle geliyor ki, prensipte gerçekleşmesi gerekirdi.

Tiranlık Britanyalıların hayatından tam olarak çıkmadıysa bile (açgözlü soyluların ortak arazileri "çitle çevirmesi" sırasında oralardan sürdürdükleri İskoç ve İngiliz ortakçılara veya Katolik oldukları gerekçesiyle topraklarını gasp ettikleri İrlandalıları sorsanız, söylerlerdi), pek çoklarına göre, Tudor ve Stuart hanedanlarıyla Cromwell dönemlerinde yaşandığı gibi (belli aralıklarla görülen suç niteliğinde eylemlerin aksine), tam hükümet kılığına bürünmek anlamında İngiliz toprağını bir daha asla tehdit etmedi. 18. yüzyılda İngiltere Kilisesi tıpkı Elizabeth'in olmasını düşlediği gibi, dini mutabakatın ulusal kurumuna dönüşmüştü: Aşağı Anglikan'dan Yüksek Anglikan Kilisesi'ne kadar, mukadder din adamlarının hiçbir türüne katlanamayan en bağımsız fikirli Püritenler hariç (çoğu Yeni Dünya'ya gitmişti) herkese; ayrıca "Roma Piskoposluğunu" kendi kiliselerinin başı olarak kabul etmedikleri gibi, Komünyon Ayini dahil ibadet ve teolojiyle ilgili bütün konularda, örneğin Nikaia Amentüsü'nün ezbere okunmasında Roma Katoliklerine neredeyse tıpatıp

benzeyen bütün inanç renklerine kucak açıyordu. Daha yakın zamana dek toplumun kaynaşmasında güçlü bir dayanaktı.

Daha önce, liberal demokrasi beklentilerinin ve onun tiranlığa karşı direnmesinin, Batı Kilisesi ile Ortodoks Kilisesi'ni içeren coğrafi alanlarla örtüştüğünü ileri süren teoriden söz etmiştik. Reform Hareketi'nden önce, Sezaropapist Doğu ile karşılaştırıldığında, kiliseden bağımsız seküler siyasal otorite için görece daha geniş bir açık kapı vardı. Eğer bu teori hâlâ geçerliyse, o zaman özgür yönetim beklentileri, Batı'ya özgü dini törenleriyle Avrupa'da Ortodoks Doğu'dakilerden daha büyüktü. Reform Hareketi'nin yeni alanı Batı Hristiyanlığı'na eklenince, Protestanlığın başından beri tercih edildiği ülkelerin –İngiltere ve onun Yeni Dünya'daki kolonileri, Çukur Ülkeler, Luteryan Kuzey Almanya– aynı zamanda seküler demokrasi ile piyasa ekonomisinin derin kök saldıgı modern ülkeler olması göze çarpar. Oysa ağırlıklı olarak Latin Kilisesi'nde kalan ülkelerin –Fransa, İtalya ve İspanya– demokratik özyönetime ve piyasa güçlerine dayalı ekonomileri daha dikenli bir yolda ilerlemişlerdir. Bunlardan İspanya isabetli bir örnektir. İspanyol Armadası sırasında İspanya dünyada süper güçtü. Ne var ki, ticari girişimlere duyulan geleneksel dini güvensizlik ve aristokrasinin zanaatkarların hayatına yönelik nefreti yüzünden orta sınıfın sağlam bir çalışma ahlakının kökleşmemiş olması nedeniyle, İspanyol monarşisinin Yeni Dünya'da yaptığı muazzam talanda ele geçirdikleri muhteşem saraylarla katedrallere çarçur edilmiş, kalıcı servet üretecek ekonomiye yatırım yapılmamıştı. İspanya çatırdayarak dar bir kırsal alana dönüştü. Fransa sonunda liberal demokrasiye kavuştu. Ancak bu (Üçüncü Kısım'da göreceğimiz gibi), İngiltere ve Amerika'da yaşananlardan çok daha kanlı bir devrimden, peş peşe gelen imparatorluk yönetimleriyle hiçbir zaman tamamen uzlaşmamış demokrasi, kraliyet ve kilise yanlısı hi-zipler arasındaki başka devrimci kırılmalardan sonra oldu.

Hiç şüphesiz şimdi biri çıkıp bu teoride kaç gedik açıldığını söylemeli. Eğer Protestan Almanya'da demokrasinin kökleri, güneydeki Latin âleminde olduğundan daha derinlere uzanıyorsa, o zaman tarihin en berbat tiranlıklarından biri olan Nasyonal Sosyalizm nasıl açıklanır? (Üçüncü Kısım'da bu soruya yanıt vermeye çalışacağım.) Kusursuz bir eşleşme olmamasına rağmen, liberal demokrasinin genelde Protestan bireycilik mirasını devralmış ülkelere daha iyi uyma olasılığı, ileride döneceğimiz, merak uyandıran bir husus olarak kalır.

Devlet İnşa Eden Tiranlar Bugün de Var: İyiliksever Despotizm

Modern devlet inşa eden reformcu tiranlara ilişkin tartışmamızın sonuna gelirken, Şanlı Devrim'den sonra Avrupa'nın büyük bölümünün bambaşka bir yol tuttuğunu akıldan çıkarmamalıyız. VIII. Henry'nin açtığı çığır –kra-

liyet otokrasisi aracılığıyla tepeden inme modernizasyon– Avrupa’nın çoğu yerinde bir asır daha devam eden Aydınlanmacı ya da İyiliksever Despotizm adıyla tanınır. Öne çıkmış örnekleri, XIV. Louis (1638-1715), Büyük Petro (1672-1725), Büyük Friedrich (1712-1786) ve Büyük Yekaterina (1729-1796) olarak sıralanabilir. Tarihin armağanı olan “büyük” unvanının peş peşe bunlara verilmesinin nedeni, ille de *ahlaken* büyük olmaları değildi; (bilkis) erken modern dönemde kendi toplumlarını feodal geçmişten çekip almak ve açtıkları yolda geleceğe doğru ilerlemeye zorlamak için ihtiyaç duydukları hırs, kavgacı yanları ve Machiavellist vicdan yoksunluğuydu. Henry gibi onlar da veraset yoluyla tahta geçmişlerdi, dolayısıyla karizmatik gaspçı anlamında reformcu tiranlar değil, Oedipus veya Iulius Caesar gibi “yeni adamlardı.” Henry gibi onlar da klasik reformcu tiranların alametifarikası olan daha güçlü toplumlar inşa etmek uğruna, geleneksel ve yasal kısıtlamaları bir kenara kaldırmak için iktidarlarını kullanan devrimcilerdi. Yurtta reform ile yurtdışında saldırgan emperyalizmi birleştirmişlerdi. Ne de olsa değişiklik yapacak geniş bir ülke elde edene kadar büyük reformlar yapılamazdı. Pek çok açıdan farklı da olsalar, Machiavelli’nin “fevkalade erdemli hükümdarların” benzersiz niteliği olarak gördüğü insan doğasını ve dış koşulları şekillendirmede yıldırıcı irade gücüne –“maddeye form vermek”, böylece “yeni tarzlar ve düzenler” yaratmak için “Talih tanrıçası Fortuna’ya hükmetme” kapasitesine– onlar da sahipti. Yollarına çıkan olduğunda, ta Akhilleus’a kadar uzanan tarih boyunca tiranlık şahsiyetinin göstergesi olan muazzam hiddet patlamasına açıktılar.

XIV. Louis, Tudorları da aşan bir ölçüde soyluluğu ezip sıradan halkı yükseltmek ve dini denetim altına almak suretiyle Machiavelli’nin modernizasyon senaryosunu takip ediyordu. Avrupa tarihinde kimsenin erişemediği yetmiş iki yıllık saltanatında merkezi, kudretli ve müreffeh bir Fransa’nın temelini attı. Fransa onun tahtta oturduğu sürenin büyük bölümünde Avrupa’nın önde gelen devletiydi, üstelik üç büyük savaşta çarpışmıştı. Marcus Antonius ile Caesar, Agrippa ile Octavius gibi Louis de yetenekli adamlara yetki vermeyi bilirdi (bunlara bakanları Mazarin ve Colbert ile ordu komutanı Turenne de dahildi) ve şaşmadan ona hizmette kusur etmedikleri sürece onların başarılarını kıskanmazdı. Bu ise herhangi birinin meziyetini kişisel hakaret diye gören, hatta kendi rejimlerini zayıflatmak anlamına gelse dahi onları yok eden Caligula gibi bilindik tiranların aksine, genellikle en başarılı reformcu tiranların alametifarikasıdır. Bu konuda Louis, bazen (Thomas Cromwell gibi) danışmanlarının şöhretine zaman zaman içerleyen VIII. Henry’nin (ya da daha sonra kendisini gölgede bırakan komutanları ve bilimcileri idam edecek Stalin’in) tersine, daha tutarlı davranırdı. Yeteneğin yükselmesini teşvik eder, ayrıca saltanatının mücevherleri olarak gördüğü ressamalara (Le Brun),

yazarlara (Molière, La Fontaine) ve bestecilere (Lully, Couperin) bol para akıtarak destek olurdu. Bütün aydınlanmanın, güzellik ve zarafetin kaynağı anlamında, ünlü “Güneş Kral” lakabını bundan dolayı almıştı.

Bourbon monarşisinin otoriteyi merkezileştirmesine karşı, kendi feodal özerkliklerini ve ayrıcalıklarını tehdit ettiği gerekçesiyle başkaldıran aristokratların ilk ayaklanmasını bastıran Kardinal Mazarin’in oynadığı rol, Thomas Cromwell’in Kral Henry için oynadığı role benzetilebilir. Fransa’nın topraklarına Alsace ile Strasbourg’u ekleyen Westfalen (Vestfalya) Barış Antlaşması’nın ardından, aristokratların son ayaklanması Fronde* patlak verdi. Tıpkı Tudorlar döneminde olduğu gibi eski aristokrasi, sıradan halk arasından basamakları tırmanmış kimselerin kraliyet bürokratları olarak kendi yerlerine geçmesine içerliyordu. Louis onları tercih ediyordu çünkü sadece ona sadıktılar. (Machiavelli’nin öğütlediği gibi, sıradan halk, ne türlü olursa olsun, kendilerine sağladığı faydalar nedeniyle, hatta çalışıp zenginleşmeleri için onları rahat bırakmasıyla sınırlı kalsa bile, hükümdarı severdi, oysa soylular daima onun üstünlüğünü tanımak zorunda kalmaktan hoşnutsuz olacaktı.) Fronde Ayaklanması’nı bastırdıktan sonra, Louis kendi denetim alanını genişletmek için iç çatışmalara son verilmesi yönünde Fransız halkının arzularına oynadı. Bakanlarından Colbert, tıpkı Tudor ve Stuart hanedanlarının yaptığı gibi Fransızların alım satım hacmini genişletmiş, ayrıca Osmanlılar gibi Avrupa’nın dört bir yanından zanaatkarları Fransa’da çalışmaya davet etmişti. Louis yine Tudorların gittiği yolu izleyerek La Salle gibi (Mississippi’nin yanı sıra Louisiana’yı da kurdu) kâşifleri destekledi; Amerika’nın yanı sıra Afrika ve Asya’da da kolonilere sahip oldu. Ordu profesyonelleşmişti, İngiltere’de olduğu gibi derebeylerin özel feodal orduları yasa dışı ilan edilmiş, soylular artık yüksek rütbelerin doğal sahibi olmaktan çıkarılmıştı.

Louis Kanunları bütün Fransa’yı kapsayan ilk hukuk sistemi, Hammurabi’den İulius Caesar’a ve İustinianus’a kadar uzanan reformcu despotların göstergesiydi. Sezarların birçoğu gibi Louis de Paris’i güzelleştiren ve bulvarlarla donatan hevesli bir şehir planlayıcıydı. Tasarladığı Versailles Sarayı’nın kendi başyapıtı olmasını istiyordu. Soğuk, insana uzak azameti, ufka doğru uzanan cam gibi parlak havuzları, dev heykelleri, yapay yollarla düzleştirilen devasa araziye geometrik yerleştirilmiş koruları ve her biri öncekinden daha göz alıcı, yaldızlı, alçı sıvalı yüzlerce odasıyla bana hep tuhaf gelen bu saray, yıldırma ve göz kamaştırmak için yapılmıştı. Birinci Kısım’da ele aldığımız Topkapı ve Elhamra gibi daha yakın tarihteki benzerleri dahil, Doğulu antik tanrı-kralların sarayları misali, Versailles da kraliyet denetimindeki

* 1648-1653 yılları arasında yaşanan bir dizi iç isyan. (ed. n.)

daha düzenli dünyanın bir küçük evreniydi. Padişahlar ve geç Roma dönemi imparatorları gibi, Louis'ye de en yüksek mevkidekiler dışında kimse yaklaşılamazdı. Daha önce kendi malikânelerinde adeta kral olan bu yüce soylular, dükler, markiler ve kontlar artık Louis'nin hizmetine girmişlerdi; devamlı Versailles'da ikamet edip Güneş Kral'a peçetesini, çatalını ya da tuvalet kâğıdını yetiştirmek gibi benzersiz bir ayrıcalığa erişmek için çılgınca yarışır, Osmanlıları ve Bizanslıları çağrıştıracak kadar şatafatlı saray merasimlerine katılırlardı. Geldikleri yerlerde muazzam şatolara sahip olmalarına karşın, Büyük Louis'nin yanındaki yerlerini bırakmaktansa, Versailles'ın bir göz odasında kalmayı yeğliyorlardı.

Versailles'daki saray, zekâ kıvraklığına, sıklığa, aşk entrikalarına ve Stuartları on üzerinden onluk başarıya götürmüş (1996 tarihli Fransız filmi *Ridicule*'de çok güzel yansıtılan) züppeliğe önem verirdi. Kendi de bale yapan Louis sarayda yaklaşık seksen kez sahneye çıkmıştı. Bu da başka yönlerden yazık ki ona benzemese de Nero'nun gösteri merakını çağrıştırıyordu. Buna karşılık, Orange Prensi William'ın Protestan İngiltere'de bir bale oyununda dans ettiğini kolay kolay gözümüzün önüne getiremeyiz. Louis tarafından ulusal galeri olarak kurulan Louvre Sarayı, sürgündeki Stuartların elindeki Rönesans ustalarının olağanüstü sanat koleksiyonlarından bazılarını, çirkin peruklu Püritenlerden haraç mezat satın almak suretiyle edinmişti. (Bulutların arasında arsızca dönüp duran çok sayıda meme).

Bizans imparatorlarının Sezaropapist modelini Batı'da ilk kez hayata döndürmüş VIII. Henry'yi taklit eden Louis, Fransa Katolik Kilisesi üzerindeki mutlak gücünü pekiştirmiş oluyordu. Piskoposların tayini ve öğretisiyle ilgili her mesele onun denetimi altındaydı. Kimsenin onu aşıp papaya bir ricada bulunmasına izin yoktu, kralın buyruklarını yerine getiren herhangi bir devlet memurunun din adamları tarafından aforoz edilmesi yasaktı. Nantes Fermanı'nın feshedilmesiyle birlikte Louis de Protestanlığı yasa dışı ilan etti. Ona göre Fransa'da dinin gereğinin yerine getirilmemesi, bütün ülkede kraliyet denetiminin tam olarak kurulmadığı izlenimi veriyordu; bu kabul edilemezdi. Bir başka deyişle, Tudorlarla saikleri aynıydı –dinin devlet kontrolünde olması– ama sonuçları farklı oldu. Bu politikada kendine rehber aldığı dindarlık değil, hükümdar hangi dine inanılacağını tebaasına buyurabilir ve buyurmalıdır fikrini savunan Hobbes gibi, mutlak monarşinin modern teorisyenleriydi. Henry zamanında güçlü bir Protestan varlığına sahip İngiltere'nin tersine, Fransa ağırlıklı olarak Katolik kalmıştı. Dolayısıyla, Katolik dinini baskı altına almak için Henry'nin denetimi tam eline geçirmesi nasıl uygunsa, Louis'nin de yalnızca Katolikliği himaye etmek için ipleri tamamen eline alması uygundu. Louis'nin Fransa'da Kilise'yi hâkimiyeti altına alması, İngiltere'de dinin Henry tarafından hâkimiyet altına alınmasıyla pratik olarak

tıpatıp aynıydı. Söylemeye gerek yok, papa Fransa içerisinde Roma'nın otoritesinin böyle dışlanması itiraz ediyordu, ama boşunaydı. Kişisel düzeyde Louis'nin sofu ve dindar biri olduğuna dair söylenenlerden şüphe etmemiz gerekmez –bu ne de olsa dini monarşinin emrine alma konusunda Machiavellist eğilimlerle tutarsız değildi. Papayı başından savar savmaz Henry de eski Roma ayinlerini sevmeye devam etmişti.

Krallığı boyunca Avrupa'yı sarsan hanedanların veraset savaşlarında sahneler yer değiştirirken, Louis ilk önce, İspanya dahil, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun başını çektiği bir ittifakla karşı karşıya kaldı. Louis'nin sürgündeki Katolik Stuartları desteklemesine karşı kurulmuş Fransız aleyhtarı bu koalisyonu Orange Prensi William (artık İngiltere Kralı III. William) yeni Protestan krallığını da sokmuştu. Bu çatışma henüz çözümlenmişti ki, çocuğu olmayan İspanyol Kralı II. Carlos'tan boşalan taht, artık V. Felipe diye anılacak Louis'nin akrabası, Anjou Dükü'ne geçmişti. Gallikan-İber birleşmesinden doğacak bu çifte monarşi beklentisi, Fransa'nın kibir ve saldırganlık konusunda artan itibarını katlayarak Louis'ye karşı kurulacak yeni bir ittifakı körükledi. Fransa, başarılı İngiliz komutan Marlborough ile parlak Savoy Prensi Eugene tarafından istila edilme tehdidiyle karşı karşıya kalınca, Louis barışı sağlamak için Kutsal Roma İmparatoru'nun biraderi Arşidük Karl'ın İspanya tahtına geçmesini kabul etti. Fakat kardeşinin yerine gelen Arşidük hem Kutsal Roma İmparatoru hem İspanya Kralı olunca, İngiltere ile Hollanda Cumhuriyeti ansızın Fransa'dan çok bu muazzam yeni süper güçten endişelenmeye başlayarak, düşmanlığı bırakıp Fransa'yla müttefik oldular.

Savaşta ve diplomaside çevirdiği maharetli manevraların bir sonucu olarak, Louis'nin saltanatının sonunda, Fransa'nın genişlemiş sınırları büyük ölçüde muhafaza edildi ve Fransız Devrimi'ne kadar da değişmeden kaldı. Bu arada Fransız sarayı kibar tavırları, kültürü ve tarzıyla Avrupa çapında hayranlık uyandırmaya başlamış, Avrupalı kaymak tabakanın hâkim dili Fransızca olmuştu. Bütün büyük despotlar gibi Güneş Kral da kimilerinin tiksindiği, kimilerinin taptığı biriydi. Saint-Simon onun “pohpohlanmak kadar hiçbir şeye bayılmadığını” iddia etmişti. Oysa genel olarak Bourbonlardan nefret eden Napoléon onu, “ismine layık yegâne Fransız Kralı” diye tanımlamıştı. Lord Arkhon olarak “modern zamanlarda doğmuş tahttaki en muktedir adamdı”, kral doğmakla doğuştan gelen müthiş kabiliyetin mutlu birleşmesini yansıtıyordu. Louis kendini beğenmiş de olsa zalim değildi, genelde uysal ve nazik karakteriyle bilinirdi. İki kere evlenmiş, görece dost canlısı biri olarak pek çok metresi, nice gayrimeşru çocuğu olmuştu. Caesar, Henry ve birçokları gibi, reformcu tiranla bilindik hedonist tipinin karışımıydı. Augustus'tan itibaren Roma imparatorluk kültürünü çağrıştıracak şekilde, belli başlı Roma imparatorlarının, tanrı Apollon veya Büyük Aleksandros'un

yüz hatlarını birleştiren, Fransa çapında tektipleştirilmiş yüzlerce portre ve heykel tasvirleriyle birlikte, Louis'nin etrafını sarmış sistemli bir kişi kültü vardı. "L'etat, c'est moi" (Devlet, benim) dediğine dair hiçbir kanıt bulunmaz, ancak doğrudan Machiavelli'nin *Hükümdar* kitabından fırlamış, "kendini fethedebilen bir adama karşı koyabilecek pek az şey bulunur" sözlerinin yanı sıra "Yasal çünkü ben öyle istiyorum" dediği doğrudur.

Reformcu veya sair, bizim tiranlar geçidinde, daha alışılmadık bir kişilik sergileyenlerden biri de Büyük Petro olsa gerek. Diğer Ruslar arasından sıvrılan iki metre boyu ama dev cüssesinde ufacık duran başıyla, sinirli ağız tikinden mustarip, hem mankafa hem garip biriydi. Onu dumura uğratacak kadar etkili böcek fobisi vardı. Bir hamamböceğini sadece görmesi bile havale geçirmesine yeterdi; Rusya'nın neresine sehayat ederse etsin, ona özel, hamamböceklerinin barınmadığı yeni evler inşa edilmesi gerekmişti.

Kimi zaman toraman, saf bir oğlan çocuğuna ve teknoloji budalasına benzerdi. Avrupa'da çıktığı büyük gezilerde gemi inşaatçılığı (Amsterdam), mimarlık ve şehir planlamacılığı (Manchester), tarla tarımı, diş hekimliği (ister inanın, ister inanmayın!), kelebek nasıl yakalanır ve çoğaltılır, yangın hortumu nasıl kullanılır gibi konularda son gelişmeleri araştırırdı. Onların hünerlerini öğrenmek için çilingirler, tersane çalışanları ve denizcilerle tanışır, bazen (genellikle monarkların aklına bile getirmesi güç cinsten) ağır işlere kendi soyunurdu. Bu deneyimleriyle ilgili "Çiftçi Petro" sıfatıyla acemice yazılar yazardı vesaire, ayrıca maiyetinde saraydan onca insan olmasına rağmen, seyahatlerinde kimliğini gizlediğine inanırdı. İngiltere'de III. William'la tanıştı. Amsterdam'a gittiğinde karşısında Avrupa sanatını bulmuş, Leipzig, Dresden ve Viyana'nın neoklasik güzelliği kendi yeni başkentiyle ilgili düşlerini ateşlemişti. Ne var ki, teknik eğitime beslediği onca sevgiye ve üstün diye gördüğü Avrupa kültürünü öğrenmeye gönüllü olmasına karşın, fazlasıyla hırslı, hesapçı, iddiacı bir adamdı; kendisini tahttan indirmek üzere kumpas düzenlediğinden işkillendiği oğlunu itirafa zorlamak için ona acımadan eziyet etmişti. Gördüğü bu vahşice muameleler sırasında aldığı yaralar yüzünden oğlu bir süre sonra öldü.

Petro'nun tam olarak Rusya'nın büyük modern bir ülke olmasını vasiyet ettiğini söylemek abartılı olmaz. Yurtiçinde devletin inşasında, dışarıda da imparatorluğu (donanması dahil) genişletmede Tudor ve Bourbon hanedanlıklarının yolundan gidiyordu. Machiavelli'nin hükümdarın üstünlüğüne dair ilk Rönesans tasavvuruyla uyum içinde, o da soyluların iktidarını ezmiş, meritokrasi ve ticareti geliştirip devletin iktidarını merkezileştirmişti. Rusya'nın gücünü dünyaya yayan ve Ortaçağ'dan kalma geçmişi silmek için yurtda da kültürel devrime olanak veren savaşlar sayesinde Petro, Rusya'yı

tıpkı Avrupa gibi, bilimsel ve teknolojik ilerlemeye kararlı, büyük bir güç olarak bıraktı.

Tudorlardan itibaren, Avrupa'nın eski feodal monarşileri Rönesans ve Reform değerlerine uyum sağlamak amacıyla, ülkelerini tepeden inme yöntemlerle modernleştirmek için doğudan Sezaropapist model ithal ederken, Petro tam tersini yapmaktaydı. Tahta geçtiğinde, halihazırda Doğulu mutlak otokrasi olan çarlığı devralan Petro, bunu tepeden tırnağa dayatmak için Avrupa'nın Batılı modernizasyon projesini ithal ederek Antikçağ'ın Doğulu halkını Avrupa'ya özgü yeni fikirlerle ayağa kaldırdı. Antikçağ'ın Avrupalı ülkelerini modernleştirmeye mecbur olan VIII. Henry ile XIV. Louis'nin aksine, Petro'nun öncelikle modernleştireceği bir Avrupa ülkesini baştan aşağı *yaratması* gerekiyordu. Diğerleri otokratik iktidara giden yolda kademe kademe ilerlerken, Petro doğuştan Sezaropapist bir otokrattı. Bizans imparatorları ve Osmanlı padişahları gibi her şeyin ve herkesin sahibiydi. Rus ordusunu modern çizgide yeniden yapılandırmada ağırlıklı olarak Avrupa'dan çağırdığı teknik danışmanlarına, bir o kadar da James Bruce gibi belirli üst düzey generallere güvenmekle birlikte, perde arkasında, kariyerinin zirvesindeyken neredeyse Henry'nin taht ortağı olmuş Thomas Cromwell tarzında, belli başlı bir güce dayanmadığı izlenimi veriyordu. Önemli olan ne varsa, doğrudan Petro'nun komutasında yerine getirilmekteydi. Kendi oğluna ölesiye işkence yapılmasını emretmesi, Henry ya da Louis gibi Avrupalı despotların bile soylu kimselere zorla kabul ettirmeye çekindikleri mutlak idarenin bir göstergesiydi. Bırakın vârislerini, onların soyluları da böyle dehşetlerden muaftı –İngiltere'de hüküm giymiş hainlerin bile, eğer soylu kesimlerden geliyorlarsa, aşağı tabakadan gelenler gibi idam edilmenin, sürüklenip paramparça olmanın ıstırabına maruz bırakılmak yerine, kısa yoldan kelleleri vurulurdu. Öte yandan Petro, tıpkı antik Roma'daki efendilerin kölelere sahip olması gibi, her Rus bedeninin ve ruhunun tam anlamıyla sahibiydi. İster serf olsunlar ister köle, Çar herhangi bir bahaneyle dilediği yerde dövülerek öldürülmeleri emrini verebilirdi.

Aslına bakılırsa Petro'nun yaptığı, Avrupa kültürünün, bilimin ve teknik ilerlemelerinin –ama elbette İngiliz usulü özyönetimin değil– üstünlüğü diye gördüklerini kabul ettirmek için kendi ülkesini sömürgeleştirmekti. Geldiği zaman bulduğu Rusya ile bıraktığı Rusya arasındaki tezatın simgesi, Moskova ile St. Petersburg arasındaki tezattır. Moskova rengârenk soğan kubbeleriyle, Novgorod Prensi Büyük Vladimir'in 987 yılında Hristiyan olduğu Ortodoks ayini de dahil, Rusya ve Byzantion arasındaki bağlantıyı akla getirmekteydi. Buna karşılık Petersburg ise Roma ve Paris'ten esinlenilmiş Barok tarzında muhteşem bir başkentti; sanki despot bir irade sarsıcı bir hareketle (inşasında binlercesi can vermişti) havadan gelip burayı Kuzey Kutup Dairesi'nin yakınlarına kondurmuştu. Şehrin inşasında Roma İmparatorluğu'ndan beri

imparatorluk değerlerini şifrelemede gösterilen mimarlıktan yararlanma çabası olağanüstüydü.

Petro tahta çıktığında, Rusya'daki soylularla Boyarlar kültürlerini Byzantion'a ve uzak Moğol kökenlerine bağlıyorlardı –uzun kaftanlar giyer, sarık takar, sakal uzatırlardı. Petro'nun onlarla işi bittiğinde, bu geleneksel Moskovalı kılığı tamı tamına bir gecede değişerek yerini Versailles'ın fraklarıyla daracık pantolonlarına ve pudralı peruklarına bırakmıştı. Boyarların sakallarının kesilmesine Petro şahsen nezaret etmişti. Petro'nun Rusya için Petersburg'la özetlenen Avrupalı olma hayaliyle, Moskova'nın temsil ettiği eski Doğulu veya Avrasyalı kökleri arasındaki kültürel çekişme, Rus tarihinde bugüne dek itici güç olagelmıştır –Turgenyev karşısında Dostoyevski, Saharov karşısında Soljenitsin, Gorbaçov karşısında Putin, Aydınlanma karşısında Slavsever kabile milliyetçiliği. Üçüncü Kısım'da göreceğiz, bu kültürel mücadele, Avrupa'nın nihai olarak tepeden kolonileştirilmesine Rusya'nın katılmasını kararlı bir şekilde belirlemişti: Marksizm-Leninizm.

On yaşında tahta geçtiğinde, resmen otokrat olmasına karşın, Petro'nun hakkı olan denetimsiz iktidarın dizginlerini pratikte ele geçirmesi kuşkusuz zaman almıştı. Bizans ve Osmanlı saraylarında olduğu gibi Kremlin'in kuytu köşelerinde de entrikalar dönerdi. Rusya'nın feodal askeri aristokrasisi, Streltsiy, küçüklüğünde naip sıfatıyla ülkeyi yöneten bir kız kardeş ve annenin yetkilerini alma mücadelesinde Petro'ya yardım etmişti. Fakat sonradan, mutlak monarşinin kendi geleneksel konumlarını (tıpkı Tudorların ve XIV. Louis'nin feodal soylu sınıfı tehdidi gibi) tehdit ettiğini anlayan Streltsiy ona karşı komplo hazırlamaya girişti. Başlattıkları ayaklanmayı bastırmak için Avrupa seyahatlerinin birinden çabucak yurda dönen Petro, asilerin 1200'den fazlasına işkence ettirip idama yolladı. Bundan sonra Rus soyluları fraklarını itirazsız kuşanacaklardı. Petro'nun saltanatı boyunca baş gösteren böyle isyanlar benzer bir titizlik ve şiddetle bastırıldı.

Louis gibi Petro da orduyu yeniden yapılandırarak profesyonel çizgiye getirdi, Streltsiy'yi soy bağıyla komutan olma hakkından yoksun bırakmakla kalmayıp, Tudor ve Bourbon hanedanlarının kendi soylu birliklerine yaptıklarının aynısını uygulamak suretiyle onları devre dışı bıraktı. Kısa sürede modern bir deniz kuvvetleri kurup Rusya'nın büyük donanmaya sahip bir devlet olmasını hayal etmeye başlamıştı. Büyük Yekaterina dahil, haleflerinin döneminde olduğu gibi kuzeyde ve güneyde limanlar arayışıyla belirlenen dış politikası, onu İsveç ve Osmanlı İmparatorluğu'yla uzun süreli çifte mücadele çukuruna çekmişti. Osmanlı'nın Karadeniz'deki limanı Azak'ın 1696 yılında zaptedilmesi, onun yeni donanmasının ilk zaferine işaret ediyordu. Ertesi yıl Osmanlı karşıtı bir ittifaka ortaklar toplama çabasıyla Avrupa gezisine çıktı. Başarılı olamadı –Fransa ve Avusturya bir yandan Louis ile bağlantılı

olarak yukarıda ele aldığımız İspanyol Veraset Savaşıyla meşgul olurken, Osmanlılarla karşı karşı gelmek istememişlerdi.

Baltık Denizi'ni kontrol altına almak uğruna İsveç'e savaş ilan eden Petro, Lehlerle Litvanyalıardan destek gördü. 1700'de donanmanın Narva'da uğradığı yenilgi dahil, iniş çıkışların ardından, Rusya dokuz yıl sonra Poltava Muharebesi'nde İsveç ordusunu kesin olarak mağlup etti. Daha fazlasına gözünü diken Petro'nun çok geçmeden Osmanlılarla yeniden girdiği savaş felaketle sonuçlanınca, gerisin geri Karadeniz'deki limanlarına dönmek zorunda kaldı. Bugün Letonya olan toprakların büyük bölümü Osmanlıların eline geçmişti. Ancak Estonya ve Finlandiya dahil, daha önce İsveç'in nüfuz alanına giren, topraklardan büyük parçalara el koymak suretiyle Petro bu aksilikleri telafi etti. Hem dış hem iç politikada Rusya'nın kalkınma rotasını belirlemişti. Büyük Yekaterina, onun Avrupalılaşıma ve imparatorluğu yayma yönlü çabasını sürdürüyordu. Akıl hocası olarak kabul ettiği ünlü Fransız aydın, septik (kuşkucu/şüpheli), siyasal liberal, aristokratların ayrıcalıklarına eleştirel bakan, salon adamı ve çok yönlü bir edebiyatçı olan Voltaire'le uzun süre mektuplaştı. Aynı zamanda Ruslardan daha çalışkan ve zeki gördüğü Alman çiftçileri getirip Volga kıyısına yerleştirdi. Osmanlı filosunu yendi, Avusturya ve Prusya'yla birlikte Polonya'yı parçaladı.

Petro'nun kurduğu çokuluslu muazzam Rus İmparatorluğu, Batı Hristiyanlığı ve modern Batı dünyasının, Ortodoks Hristiyanlık ve çöküşe geçen Osmanlı Doğusu ile buluştuğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan dağılan parçalarıyla Orta ve Doğu Avrupa'da etkisi yumuşatılan tedirgin boşluğu doldurmuş oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu 1917'de* yıkıldıktan sonra, Balkanlar'da oluşan boşluğu denetim altına almak için, Rusya ile Avusturya-Macaristan devleti arasında başlayan kıyasıya mücadele Birinci Dünya Savaşı'nın fitilinin ateşlenmesine yardım etmişti. Nihayet İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, buranın neredeyse tamamını silip süpüren Stalin tarafından acımasızca çözüldü. Sonradan, 1989 yılında Orta Avrupa'da Sovyet İmparatorluğu dağılmış olsa da, Vladimir Putin'in Kırım'ı ilhak etmesi ve Ukrayna'ya gözdağı vermesi, bölgenin günümüzün bir otokrati tarafından tahakküm altına alınmaya yeniden müsait olduğunu ve Petro ile Yekaterina'dan beri, Rus jeopolitiğinin bir parçası olduğunu göstermektedir (ama bu hukuksuzluğunu mazur göstermez).

Saltanatının sonraki yıllarında Petro sistematik olarak gücü kendi elinde toplamaya devam etti. Askeri seferlere çıktığı zamanlarda, geleneğe uyup yetkilerini Boyarların eski meclisi (hâlâ güvenmediği) Duma'ya emanet etmek yerine, onu feshederek tamamen kendine sadık on üyeli bir "senato"

* Yazarın verdiği tarih böyle. (ç. n.)

kurdu. Ayrıca Ortodoks Kilisesi'nin geleneksel lideri Moskova Patrikliği'nin de yetkisini azaltmak suretiyle rolünü kaybetmesine göz yumarak, yerine "Petro kulları" da denen on din adamının yer aldığı bir kurulu koydu. Yeni kurullarla bu kimselerin keşiş olması engellendi –Petro yeni kurduğu profesyonel orduya katılmaktansa, din adamı olarak kendini boş yere harcayacak çok fazla Rus olduğunu düşünüyordu. 1721'de, Kutsal Roma İmparatoru ile protokolde aynı seviyede olma girişimiyle, resmen "bütün Rusya'nın İmparatoru" ilan edildi– "Sezar" sözcüğünden türetilen daha önceki "Çar" unvanı gölgede kaldı. Geri kazanılmış Byzantion'un havasında, Rusya'yı örtülü olarak Avrupalı Batı'dan ayıran alternatif "Doğu İmparatoru" unvanını reddetmişti. VIII. Henry ile XIV. Louis gibi çağ atlayan bir despot olan Petro, eski kafalı bir feodal ya da Hristiyan bir han değil, yeni bir milliyetin kurucusu olarak tanınmak istiyordu. Devlet inşa eden tiranların bir tuhaflığı da asırlardır süregelen kraliyet bağlarını temel alan ve Hollanda'nın İspanya'ya ya da Sicilya'nın Norman şövalyesi bir aileye ait olmasına yol açmış, bugün bize garip gelen yakın akraba evliliklerine dayalı, çok dilli feodal tımarların aksine, bölgesel sayılabilecek ve çoğu zaman aydınlanmış despotizmle başlayan genellikle etnik bakımdan tektip, modern ulusal kimliğin kökeni olmalarıdır.

Bir yıl sonra Petro, kalıtsal yolla geçen Boyar asaletinin nüfuzunun yerini alacak, liyakata dayalı yeni bir hizmet aristokrasisi getirme çabalarını yasalarla düzenleyerek Devlet Protokolü hazırladı. Tudor Hanedanı ve XIV. Louis gibi o da makamın artık sadece doğuştan kazanılarak değil, imparatorun hizmetinde sergilenen yeteneklerle belirlenmesinde kararlıydı. Devlet memurları arasındaki bu hiyerarşi, çarlık bürokrati olan babası meziyetlerinden dolayı asalet unvanı almış birinin önderliğinde gerçekleşen 1917 Rus Devrimi'ne dek yürürlükte kaldı. İngiliz soylularını üniversiteye giderek "centülmen" olmaya teşvik eden Henry gibi, ayrıca Osmanlıların asker-idareci seçkinler olan Yeniçerilere yönelik tasavvuru gibi, Petro da soyluların ve imparatorluğun hizmetindeki memurların çocukları için özellikle matematik ve geometride zorunlu eğitimi hükme bağladı. St. Petersburg yakınında yaptırdığı, dört bir tarafa yayılan iç içe bahçeleri, çeşmeleri, yaldızları ve ganimetleriyle Rus Versailles'ı* diye tanınmış sarayın inşaatının tamamlandığını görmeye ömrü yetmeyecekti.

İkinci Kısım boyunca, Reform Hareketi'nin yaydığı, ya cumhuriyetçi hürriyet ya da akılcı despotizm sayesinde, sıradan halkın yazgısını iyileştirmeye yönelik Machiavelli'nin reçetesinde özetlediği yeni bağımsızlık ruhuyla bağlantılı olarak, geleceğin dünyasını daha iyi, daha parlak inşa etmek

* St. Petersburg'un batısında yer alan ve inşası 1723'te tamamlanan Peterhof Sarayı. (ed. n.)

için antik Greko-Romen uygarlığının büyüklüğünden –onun yurttaşlık ruhundan, felsefe, edebiyat ve sanattaki hazinelerinden ve kahramanlığından– Rönesans'ın nasıl esinlenmeye çalıştığını gördük.

XVI. Louis ve Büyük Petro yeni ulusal krallıklarını neoklasik mimari, sanat ve heykelticiliğin görkemli güzellikleriyle süslemişlerdi. Büyük imparatorların sonuncusu olan Friedrich, Prusya'nın antik Sparta mertliğinin mirasçısı olduğunu akla getiren yalın Dor sütunlarının çevrelediği bir köşkte sergilenen eski eserler koleksiyonuyla, Berlin'deki muhteşem müzelerinden ilkinin kurdu. Friedrich aynı zamanda, Bernini tarzı yuvarlak revaklı avlusuyla muhteşem barok sarayı Sans Souci'nin terasından uzanan bir parkın bitiminde görülebilen, Roma "harabeleri" taklidi güzel bir süs binası inşa ettirmişti. Gerçekten de Roma veya Campagna'nın loş bir sokağında yürürken uzaktan gözünüze ilişecek herhangi bir yapıya benzer –antik bir amfiteatrdan geriye kalan izleri ve kavaklarla çevrilmiş bir tapınağın sütunlarını akla getirir. Friedrich bir yandan da yeni Prusya İmparatorluğu için ülkeler –Silezya ve Polonya'dan geniş bir alan dahil– fethetmekle öyle meşguldu ki, Büyük Gezi'yi asla yapamadı. O harabeleri kendi gözleriyle hiç görmedi; onları hayalinde canlandırmak için Piranesi'nin ve daha başkalarının gravürlerine güvenmek zorundaydı. Sans Souci'deki süs mimarisi anlık bir nostalji sahnesiydi, bir kere olsun göremediği bir şeylerin "hatırası". Harabeleri kendine yasak olan klasik mirası bu denli sevmesinin dokunaklı bir yanı vardı. Yasaklanacaktı elbette çünkü Avrupa'nın yarısına savaş açmıştı! Eğer daima istilacı bir ordunun başındaysanız, kolay kolay turist olamazdınız.

Diğer aydınlanmış despotlar gibi Friedrich de imparatorluk fetihleri yapma hevesini modern çağın yeni idealleri olan hoşgörü, açık fikirlilik, entelektüel heyecan ve geniş tabanlı (liberal) eğitime yönelik derin hayranlığıyla birleştirmişti –yeter ki tartışmasız efendi kendisi olsun. Saraylarını antik uygarlıkların ve Rönesans sanatının hazineleriyle doldurmuştu. Sans Souci yakınlarında Voltaire'i üç yıl ağırlamış, o da karşılığını, yerel veya ziyarete gelen, bulabildiği herhangi bir tanınmış entelektüelin onuruna Friedrich'in hazırlattığı gösterişli sofraların yıldızı olarak, zevkli, itaatsiz ve zekice sohbetleriyle fazlasıyla vermişti. (Voltaire'in militarizmden hoşlanmaması yüzünden sonunda ikisinin arası açılacaktı.) Friedrich'in geniş kütüphanesinde hepsini özgün dilinde okuduğu Yunan ve Roma klasiklerinin tamamı, bol bol Fransız edebiyatı ve felsefesi bulunurdu ama Almanca bir tek kitaba dahi yer vermemişti. Fransız Aydınlanma kültürü, anlaşılabilirliğe, orantıya, inceliğe, şıklığa, kibar davranışlara ve duygusal tarafsızlığa verdiği önemle hâlâ yükseklerde görülmekteydi. Alman Romantizmi ile onun yolunu açtığı, gerek kişisel gerek siyasal ateşli duygularla dolu fırtına ve dürtü hareketi* yeni yeni doğuyordu.

* Sturm und Drang (ed. n.)

Yetenekli bir müzisyen olan Friedrich 100 flüt sonatı bestelemişti. Immanuel Kant ve Jean le Rond D'Alembert'in de aralarında bulunduğu seçkin entelektüellere kucak açarak Prusya Akademisi'ne saygınlık kazandırdı. 18. yüzyılda, iyiliksever despotizmin elkitabı olarak büyük rağbet gören *Hükümdar* kitabında, güç arayışına yönelik Floransalının ilkesiz tavsiyelerine karşılık, Friedrich de Voltaire'in yardımıyla, hükümetin en iyi kılavuzu olarak yüksek ahlaki erdemini savunan "Anti-Machiavel" başlıklı bir makale yazmıştı. Ancak Friedrich'in denemesi hakkında şaka yollu söylediği üzere, Machiavelli'yi gerçekten anlamış birinin ilk yapacağı, idealizm kisvesinin altında acımasızca güç peşinde koştuğunu gizlediği için Friedrich'i dürüstçe eleştiren bir yazı kaleme almak olacaktı. Diğer bir deyişle, Voltaire onun içini okumuştur, tabii Friedrich erdemli bir hükümdar olarak kendi halkına iyilik etme arzusuyla hareket ettiğine inanmış da olabilirdi. Bu kitabın başından beri gördüğümüz gibi reformcu tiranların çoğu kendini böyle görür.

Friedrich, karısı Brunswick Düşesi Elizabeth'le yaptığı anlaşmalı evlilikten hoşnut kalmamıştı –çift ayrı yaşıyordu, üstelik Freidrich eşcinsel olabilirdi. Marcus Aurelius'u kendine örnek almış, filozof-kral olarak saltanat sürmeyi amaçlıyordu. Sparta ve Atina ruhunu birleştirerek en yüksek seviyeye taşıdığını söylemek adil olur – Aydınlanma'nın hem savaşçısı hem destekçisiydi. Muharebe alanında korkusuzdu, askerlerinin başına bizzat kendi geçerci, bindiği altı at vurulmuştu. Prusya ordusunu yeniden yapılandırmada, ayrıca strateji ve taktik üstüne kaleme aldığı çalışmalarda askeri deha olarak görülüyordu. Diğer aydınlanmış despotlar gibi, yurtiçi alım satımı (yüksek gümrük vergileriyle) teşvik etmiş, doğuştan gelen asalet yerine, meritokrasiye dayalı devlet memurluğunu geliştirmişti. (Sıradan insanlar artık yargıç ve üst düzey idareci olabiliyorlardı.) Devletin tahıl ambarları, kıtlık zamanlarında sıradan insanları beslerdi. İmparatorluk genelinde dini hoşgörüyü teşvik ediyordu, ancak irade gücü ve çok çalışma vurgusuyla Protestanlık ayrıcalıklı inanç haline geldi.

Friedrich'in iyilikseverliğinin karanlık ve saldırgan yanı, geri kalmış ve barbar olarak gördüğü Lehlere nefretinden belliydi (onlardan "soyadları -ski ile biten bütün bu insanlar" ve "rezil maymunlar" diye söz ederdi) ve fetihlerle onları uygarlaştırmaya kararlıydı. Polonya'nın uğradığı talan, soylu sınıfının dağıtılmasıyla birlikte epey geniş çaplı olmuştu. Diğer yandan, yeni tarım alanları için bataklıkları kurutarak, yeni kanallar inşa ederek, yeni mahsulleri tanıtip 1.000 kadar yeni yetiştirici köy kurarak, bir bakıma "Almanlaştırma" yoluyla fethettiği toprakların ekonomik refahını gerçekten yükseltmişti –bütün bu değişimleri, belki bilinç dışında biraz da Machiavelli'yi taklit edercesine, doğayı "fethetmek" olarak tanımlıyordu. Tahta çıktığı zaman Prusya geri kalmış bir yerdi –öldüğünde Avrupa'nın başlıca devletlerinden biri olmuştu.

Friedrich böylelikle bu kitabın başından beri gördüğümüz reformcu tiranların özelliklerinden pek çoğunu üstünde topluyordu –hayır işleyebilen, aydınlanmış ve bağışlayıcı, aynı zamanda insanların onun tartışmasız otoritesi altında daha iyi hayatlar yaşamaya zorlanması gerektiği yönündeki hırsı ve kanaati bakımından acımasızdı.

Bir an için tarih anlatmaya ara verip antik ve modern çağın reformcu tiranları arasında bir karşılaştırma yapalım çünkü bazı farklılıklar var. Modern reformcu tiranlarla onların antik dönemdeki selefleri, Büyük Aleksandros ile Iulius Caesar dahil, en etkileyici eski mevkidaşlarında gördüğümüz, aynı güçlü karışık nitelikleri paylaşırlar – sınırsız hırs, zafer tutkusu, askeri deha, ayaklarına dolananlara karşı ölümüne şiddetle birleşmiş uyruğundakilere yönelik cömertlik, öğrenme ve güzel sanat aşkı. Şimdiye dek incelediğimiz modern “iyiliksever despotlar”, ayrıca şehirlerini güzelleştirme, kanunlar koyma ve etraflarında ihtişamlı saray merasimleri görme konusunda, Antikçağ hükümdarlarının pek çoğuyla aynı hırslara sahiptirler.

Birinci Kısım’da gördüğümüz gibi, Yunan yığıtlığının, ilk kez Homeros tarafından yüceltilmiş, kahramanca idealiyle, Doğulu tanrı-kralların geliştirdiği evrensel akılcı despotizmin bileşiminin en yüksek noktası olan Roma İmparatorluğu’na bakarak, neyin farklı olduğuna mercek tutabiliriz. Romalı yurttaşlar her ne kadar kanun önünde eşit haklara sahip olsalar da, herhangi bir Roma imparatoru, bırakın emek harcayan insan yığınlarına eşit koşullar sunmayı, onların fırsat eşitliği için çabalamayı aklına dahi getirmezdi. Bu yalnızca Roma’nın ekonomik kapasitesini aşmakla kalmaz, aynı zamanda meşruiyetinin aristokratik düsturu olarak imparatorun timsali olduğunu iddia ettiği bizzat doğanın düzenini bozmak olurdu. Çünkü Platon’a kadar geriye giden bütün ahlak felsefesi, üstün ve aşağı insanların doğanın gereği olduğunu, kaderi çalışıp didinmek olan insanların mülk sahibi zümre gibi meziyetlerini besleyecek boş vakti asla bulamayacaklarını ve onları hayatta yükselmeye özendirmenin bedelinin doğal üstünlerle centilmence yaşamak için gereksindikleri büyük servet olabileceğini kesin bir dille savunurdu. Öte yandan Roma her ne kadar kendi egemenlik alanlarında ticareti desteklemek için yollar inşa edip filolar kurmuş olsa da, teknolojisi yüzlerce yıl boyunca pek ilerlememişti. Bilimsel bilginin halkın herhangi bir ortak çıkarına –askeri, ekonomik ya da sosyal– hizmet edebileceği anlayışı henüz bilinmiyordu; ne de olsa doğa felsefesinin amacı, kozmosun şahane düzeni, Platon’un “kürelerin müziği” üstünde düşünmekti ki, bu da derin düşünme gerektiren, yine eğitilmiş zenginlere ayrılmış bir faaliyetti.

Modern devlet inşa eden despotların, şanlı Roma örneğinden esinlendikleri kadar, projeleri de hemen her konuda Roma İmparatorluğu’ndan bir

o kadar ayrılmıyordu. Rönesans ve Reform Hareketi'nde kök salmış bireyin üstün değeri, ayrıca zaman içinde, her bireyin sadece insan olması nedeniyle hayatta kendi yeteneğine göre yükselme fırsatı olması gerektiği anlayışıyla yönlendirilirdi. Modern devletin inşasına soyunan despotlar mümkün olduğunca çok gücü kendi ellerinde toplamış, muhalefete yer vermemiş ve çoğu zaman aykırı seslerle iktidarı paylaşma taleplerini gaddarca bastırmış olmakla birlikte, bireysel hakların, kişinin gelişiminin ve herkesin ekonomik iyileşmesinin nihai zaferi adına çalıştıklarına inanmışlardı.

Dahası, modern devletin inşası sürecinde, Roma İmparatorluğu örneğinde görülmedik ölçüde, devlet gücüyle bilimsel ve teknolojik bilgi arasında bambaşka bir ilişki doğmuştu. Bacon'dan itibaren modern bilim artık sadece doğanın şahane düzeni üstünde düşünmekle kalmıyor, sıradan insanın dirliğini ve ömrünü iyileştirmek, kitleleri altında ezildikleri iş yükünden kurtarmak için doğadan teknik güç devşiriyordu. Avrupa'nın iyiliksever despotları, kendi uyruklarının yaşamlarını iyileştirmek için olduğu kadar imalat ve alım satımda teknik açıdan ilerleme kaydetmek, böylelikle güçlerini artırmak için bilim ve teknolojinin gelişimini gittikçe daha çok teşvik etmeye başladılar. Kuşkusuz, uzun vadede modern makine teknolojisinin gelişmesi, demiryolu ve elektrik de modern devlet otoritesinin –iyisiyle, kötüsüyle– merkezileşmesini sağlamıştı, hem de Roma İmparatorluğu'nun yanına dahi yaklaşmadığı kadar.

Bu arada İngiltere'ye dönersek, 18. yüzyıla yaklaşırken anakarada dünyayı şekillendiren bütün bu savaş ve reform devlerine kıyasla burada hayat çok daha sakin gibi görünüyordu. Şanlı Devrim'in ardından aydınlanmış despotizme hiç gerek yoktu. İngiltere'de artık Kral, hükümdar gibi değil, Parlamento'nun rızasıyla ve bağımsız yargının belirlediği sınırlar içerisinde yönetiyordu; ancak askeri meselelerde kendi başına hareket etme olanağı vardı elbette. İngilizler çok çalışıp zenginleşmekte özgürdüler –Fransız Aydınlanma Çağı filozofu Montesquieu'nün belirttiği gibi, İngiltere'nin siyasal dehasının bir parçası da aristokratlar ellerini kirletip para kazanmaya hevesliyken, başarılı iş insanlarını aristokrasiye davet etmesiydi. Hırs giderek savaş alanından çıkıp ekonomik rekabete aktarılıyordu. İngiliz hayatı artık Tudor döneminin tehlikelerinden, haşmetinden, cüretkâr fikirlerinden ve irikıyım şahsiyetlerinden yoksun kalmış olabilirdi, fakat herkes hiç olmadığı kadar rahata erildiğini mırıldanıp duruyordu. *Gulliver'in Gezileri* romanında, kendi kurgusu Sparta-benzeri aristokrat Brobdingnag Cumhuriyeti'ndeki klasik Antikçağ'ın kahraman devlerine kıyasla, Kral William ile Kraliçe Mary İngilteresi'ni, giyimi kuşamı yerinde, fazla resmi ve kuralcı, cücelerin küçük krallığı "Lilliput" diye tiye alan aşırı gerici Jonathan Swift gibi kimi-

leri, Ortaçağ ve Antikçağ geçmişine duydukları özlemle, kendi çağdaşlarını işgüzar ve paragöz, vasat küçük insanlar olarak görürlerdi.

Ancak bu görüş yaygın değildi. Eğer devrim yapma hakkı, dini hoşgörü, ifade özgürlüğü ve erkeklerin yanı sıra kadınların da mülkiyet edinme hakkı dahil, bütün insanların karşı konulmaz doğal hakları konusundaki ısrarıyla, Locke'ı hâlâ fazla eşitlikçi bir radikal diye görenler olduysa, Edmund Burke çıkagelmış ve feodal geçmişten modern günümüze doğru düzenli, ilerici bir yürüyüşe geçmek üzere Locke'çu burjuvazinin yükselişini süslemişti –bu bakımdan Şanlı Devrim bir devrim değil, bir *evrim*, bir değişim süreciydi. (Her şey olmuştu ama kanlı olmamıştı). Bugünün kontlarıyla dükkleri gün geçtikçe gemicilik veya madencilik alanının kodamanları olabilirdi; oysa Burke'e göre, hâlâ sıradan insanların saygı göstermek zorunda oldukları feodal hiyerarşinin bir parçasıydılar. (Burke de dışarıdan gelmiş bir İrlandalı olarak onlar tarafından kabul görme ve eşraftan biri gibi görülme hevesiyle, bütün parasını pahalı bir malikâneye yatırarak batmıştı.) Hem Britonlar ta Magna Carta'dan beri kendi mülkiyet haklarında ısrar etmemişler miydi? (Sadece en soylu birkaçını kapsamasının ne önemi vardı?)

İlk kez Giriş bölümünde sözünü ettiğimiz, sonradan aldığı isimle, tarihin Whig teorisinin başlangıcı böyleydi işte. Din konusundaki amansız çatışmaların yanı sıra Tudorların ve iç savaşların devrimci şiddetle vahşetini kapsayan tarih, daha başlangıcından beri şimdiki zamana doğru istikrarlı ve kademe kademe ilerlemiştir görüşünü savunuyordu. Örneğin, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*'nin yazarı Edward Gibbon, barış, refah ve sıradan insanlara daha iyi hayat şartları sağlaması bakımından, Aydınlanma Avrupası'nın nihayet Roma İmparatorluğu'nun kazanımlarıyla eşitlendiğine –hatta onları gölgede bıraktığına– inanmıştı. Gibbon tiranlığın tehlikelerinin pekâlâ farkındaydı; ancak daha büyük hürriyet, refah ve hoşgörüye doğru tarihin şefkatli ilerleyişiyle birlikte, gelecekte barbarlığın giderek azalacağına inanma eğilimindeydi.

İnsan türünün gelecekte mükemmelliğe doğru ilerlemeyi ne kadar amaçlayacağını biz belirleyemeyiz; fakat hiçbir toplumun... barbarlığın özüne dönmeyeceğini güven içinde varsayabiliriz... Hukuk ve politikanın, alım satım ve imalatın, güzel sanatlar ve bilimlerin faydaları daha somut ve kalıcı olur.

Keşke 20. yüzyılda neler olacağını görebilseydi!

Amerikan kolonilerine verilen adla “New England”da Amerikalılar, aristokrat imtiyazın Burke'den kalma izlerinden yoksun bir anakarada, başından beri saf Locke'çu bireycilerdi. Kilise hiyerarşisine sahip olma konusunda İngiliz Kilisesi'nin en hafif iddialarına bile katlanamayan Calvinistler ve Püritenler olarak sıkı bir bireysel özgürlük ve vicdan hürriyeti duygusuyla,

doğuştan gelen tarım ve ticaret yeteneklerini bir araya getirdiler. Liyakat ve çalışkanlıkları sayesinde yükselmek için yeryüzünün başka hiçbir yerinde olmadığı kadar becerikli Amerikalılar, Amerikan Devrimi'nin arifesinde ortalama olarak İngilizlerden epey iyi duruma gelmişlerdi. Kendi devrimlerini kıskırtan şikâyetleri –kendi temsilcilerinin bulunmadığı Westminster Parlamentosu'nda rızaları alınmadan vergilendirilmeleri– John Locke'ın *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme* çalışmasının dokuzuncu bölümünden alınmıştı: Temsil olmadan vergi olmaz. Özgürlüğe ve ilerlemeye inanmış tutarlı bir Whig (bazen sanıldığı gibi Tory değil) üyesi olarak Edmund Burke, kolonilerdeki isyanı bastırmaya kararlı, III. George'un etrafında toplanmış imparatorluk kuvvetlerine karşı Amerikalı kuzenlerini desteklerken, Yaşasın İngiltere kutlamalarının birinde, elindeki şapkasını hiç indirmeyerek geleneklere ve teamüllere bağlılığını, Lockeçu rengini belli etmişti. Amerikalıların hepsi Şanlı Devrim'in uzantısını kendileri için istiyorlar diye savunuyordu.

1776'da hangi tarafta yer almış olurlarsa olsunlar, İngilizler de Amerikalılar da, sadece birkaç yıl sonra, yeni bir tür devrimin III. George'un "tiranlığını" operakomik çavuşu kılığına sokacağından, böylelikle eşi görülmedik zor-baca saldırganlık, soykırım ve totalitarizm çağını, bugün hâlâ dünyayı kasıp kavuran binyıl tiranlığını başlatacağından oldukça habersizlerdi. Reformcu tiranlar hep görülmüştü. Şimdi yeni bir şey göreceğiz: reform yöntemi olarak yüz binlerce, derken milyonlarca insanın sistematik imhasını benimsemiş toplu fanatizm akımlarının başını çeken tiranlar. Üstelik gerek Antikçağ'ın insanları gerek Machiavelli gibi ilk modernler, tiranlığı öncelikle tek adam yönetiminin bir biçimi diye anlamışken, bizler Cennet'i yeryüzüne getirmek için bütün halkların öteki ırkları ya da insanları yok etme tutkusuyla harekete geçtiklerini göreceğiz. Fransız Devrimi'nden başlamak üzere, amaçları bir otoritenin yerine bir başkasını getirmek değil, yeryüzünde *bütün* otoriteye son vermektir: "Ne Tanrı ne efendi!"

KISIM ÜÇ

Gökten Ölü Kartallar Düşer: Robespierre'den El Kaide'ye Binyıl Tiranlığı

Fransız Devrimi'nde, Jakobenlerin Terör Dönemi'yle gelen toplu idamlar 1792-1794 arasında kanlı zirvesine tırmanırken, aynı sıralarda her zaman-
kinden daha gösterişli “Fazilet Şenlikleri” düzenleniyordu. Böyle geçit tö-
renleri, antik Yunan ve Roma esintileriyle seküler siyasal bir din yaratmak
adına yapılan tuhaf bir girişim, Bolşeviklerin 1 Mayıs Yürüyüşü, Nazilerin
Nürnberg Mitingleri, Kuzey Kore'nin “dekor” başkenti Pyongyang'da yüz
binlerce kukla insanın katıldığı nümayişe kadar, ileride gelecek totaliter
hareket ve rejimlerle ilişkilendirdiğimiz abartılı gösterilerin başlangıcıydı.

Fransız Devrimi'nin şenliklerinde inanılmaz vahşetin günlük manzaraları
ve onların yanı sıra, yayılan sadizmle garip bir tezat teşkil eden saflık ve
masumiyet vurgulanırdı; oysa oyuncular aynıydı. Bu duygusal ve pastoral
sahnelere bugün bile kimsenin apışıp kalmadan okuyamayacağı planlı dehşet
perdeleriyle ara verilirdi. Paris'teki idamlar hakkında Christopher Hibbert
şöyle yazar:

Cesetler öbek öbek yığıldıkça [...] at arabaları getirilip hepsi Montrouge'daki
taşocaklarına götürülürdü. Kadınlar arabaların yüklenmesine yardım ederken
arada mola vererek Carmagnole dansı yapar, sonra da kahkahalar atarak kaygan
etlerin üstüne çıkardı [...] kimi elbisesine süs diye kulaklar takmıştı.

Bir görgü tanığının anlattıklarını aktarır:

Arabalar daha yeni katledilmiş kadın ve erkeklerle doluydu, kollarıyla bacakları
hâlâ bükülebilir durumdaydı çünkü henüz soğumamışlardı, o kadar ki iki yanda
da bir aşağı bir yukarı sallanan kollar, bacaklar ve kafalar vardı.

Hibbert devam eder:

Güvenilir kaynakların bildirdiğine göre, adamlar kıyımın ortasında yiyip içip
sigara tellendiriyor, masa ve sandalye yerine, giysileri çıkarılmış kurbanlarının
çıplak bedenlerini kullanıyorlardı...

Kraliçe Marie Antoinette'in en yakın arkadaşı Lamballe Prensesi'ne özel,
halka açık bir gösteri hazırlanmıştı –kadın “çırılçıplak bırakılıp ırzına ge-
çilmiş, göğüsleri kesilmiş, vücudunun diğer kısımları kırılıp parçalanmış”
ve yuhalayan kalabalığa teşhir edilmişti. “Sonradan adamın biri, kadının
cinsel organını kesip çıkararak bir mızrağa geçirmek, kalbini sökerek ‘ku-
zinede pişirdikten sonra’ da yemekle suçlanmıştı.”

Terörden kıl payı kurtulan kurbanlar (suçlananlardan pek azı paçayı sıyırmıştı), cellatların nasıl bir anda canilikten çıkıp duygusallaşabildiklerine, sonra yine eski hallerine dönebildiklerine, bir ve aynı anda, hem psikopat katil hem yeni aşk dininin çömez rahipleri olduklarına işaret ederlerdi. İleride faşizmle bağlantılı olarak “duygusal vahşet” adını alacak bir psikolojik bozukluktu bu. Kurtulanlar “bir an için onların canına kıymaya hazır görünen adamlar bir dakika sonra onları coşkuyla kucaklardı...” diye anlatıyorlardı. “Katillerden biri infazı yerine getirmeyi reddederek bir babayla oğlunun canını kurtarmış, hüngür hüngür ağlıyordu. Mükâfatı geri çevirmiş bir başkası, ‘Öldürmemiz için devlet bize para verir’ diyordu, ‘ama hayat kurtararak para alamayız’.”

Fransız Devrimi’ni gerçekleştirenler, uzun zamandır Roma Cumhuriyeti’nin sert erdemlerini geri getirme hayalleri kurmaktaydılar. Terör Dönemi’nin lideri Maximilien Robespierre, daha öğrencilik yıllarında antik Roma ortamının havasını solumuştu. Devrimin ilk radikal liderlerinden Jean-Paul Marat’ya (“artık kralların zorbalığına son verecek özgürlüğün geçici zorbalığını tesis etmek için vakit geldi çattı” diye ilan etmişti) Jean-Jacques Rousseau’nun *Toplum Sözleşmesi*’nde belirlediği, Robespierre’in liderlik rolü oynama hırısını alevlendiren Roma taklidi rötüşlerle sivil dinin renklerinde bir kahramana yakışır cenaze düzenlenmişti. Hibbert şöyle yazar:

(Marat’nın) tabutuna çiçekler fırlatarak eşlik eden beyaz elbiseli genç kızlar, delikanlılar [...] Külleri sonradan Panthéon’da ayrılan şeref köşesine kondu [...] Adına şiirler, marşlar yazıldı [...] En az otuz yedi şehre [...] onun adı verildi.

Şehirlerine Lenin, Stalin, Sverdlov (Çar II. Nikolay ve ailesinin katili) ve Leningrad’ın parti lideri, iç savaş sırasında binlerce “burjuvanın” katili Kirov’un adlarını verecek Sovyetler Birliği’nin önde gelen cellatlarını, soykırımla bütün toplumların yeniden inşasında gereken kahramanca, gerçeküstü niteliklere sahip kimseler olarak tasvir edeceğini şimdiden bekleyebiliriz. (Korkunç olan İmparatorluk Balesi’ne bir eşkiya ve ayyaşın adının verilmesi, bugün hâlâ Kirov Balesi diye bilinmesiydi; sanki günümüz Almanyası’nda Göring Filarmoni ya da Heydrich Güzel Sanatlar Akademisi vardı.)

Önde gelen bir başka Jakoben de Lyon’da Terör Dönemi’ni idare eden, eskiden ilkokul öğretmenliği yapmış çelimsiz Joseph Fouché ilk devrimci kitle katili ve gizli polis şefi (Napoléon yönetiminde bu görevdeydi) örneği olarak, Beria ile Himmler’in siyasal atasıydı. Kiliseleri yakıp yıkmaktan, kendi erdem şenliklerini oralarda düzenlemekten bilhassa zevk alırdı. Devrim liderlerinin birçoğu Rousseau’nun, geleneksel Hristiyanlığın boş inanlarıyla Aydınlanma Hareketi’nin kısır akılcılığının yerine geçecek yeni efsane, yeni sivil din çağrısının peşinden gidiyorlardı. Robespierre, iktidarının zirve-

sinde fazlasıyla abartılı bir müsamere hazırlamıştı. Ulusal Meclis'in üyeleri "etraflarında, başlarına menekşe çelenkleri takmış küçük oğlan çocukları, mersin çalılarıyla delikanlılar, meşe, sarmaşık ve zeytin yapraklarıyla ihtiyarlar... Orkestra çalmaya başladı; çeşitli gruplar şarkı söylemeye koyuldular; genç erkekler kılıçlarını çekip anayurdu koruyacaklarına dair büyüklerinin önünde ant içtiler..."

Tam tezat teşkil eden -çıkırıklar taşıyan beyazlar giymiş genç kızların yerini, kana bulanmış giyotinin önünde uluyan gürhunun aldığı- bu sahneler Jakobenliğin ve onu izleyen bütün binyıl devrimlerinin patolojisini gözler önüne sermektedir. Halk bunalıma girmiş ve yıkılmış olmalıydı; daha saf, daha uyumlu bir ortaklığı yeniden inşa etmek uğruna, bütün gelenekleri ve alışlagelmiş bağlılıkları yerle bir edilmişti. İnsanların özünden gelen, doğal iyi yanların yüzeye çıkması için kötü yanları terörle boşaldıkça, vahşet ile sadizmin yerini duygu ve sevgi patlamaları alıyordu. Jakobenlerin ilan ettiği "Başlangıç Yılı'na dönüş, kırların yeşilliğiyle köy yaşamı sadeliğinin ve Roma'nın katı kurallarının yüceltilmesinin, halkın bencilce sahip olduğu mallardan ve kötülüklerden kurtarılmasının ve Rousseau'nun tanımıyla, insanın "doğal koşullarının" yaşandığı, kaybolmuş Altın Çağ'a zorla iade edilmesinin mümkün olduğu inanışına yol açmıştı.

Sonradan gelen devrimci soykırıma özgü özelliklerin birçoğu Jakoben Terör Dönemi'nde çoktandır kendini göstermektedir. Terörün uzandığı alanlar arttıkça sadizm de tırmanır. Bolşeviklerle Nazilerin, Mao ve Kızıl Kmerler'in ilerki yıllarda yaptıkları binyıl devrimlerinde görüldüğü gibi, normal olarak kişisel öç alma dürtülerini örtbas etmek veya bastırmak zorunda kalan gizli sadistler, rütbe ve yüksek mevkilerle birlikte siyasette liderlik rolü oynamaya çağırılırlar. Mistik bir din gibi görülen geniş çaplı siyasal şiddete tapılır. (Ulusal Meclis'in bir üyesi "Kırmızı Ayın" dediği, "kutsal giyotinin yüce sehpasında" her gün sahnelenen gösteriyle gurur duyuyordu.) Öldürülmesi gereken "karşı devrimcilerin" sayısına bakılınca, giyotinin çok yavaş çalıştığını düşünen Fouché, gözaltında tutulan kalabalığa misket tüfekleriyle ateş açarak bir defada üç yüzünü öldürmeyi denemiş, arkasında "midesi bulanık askerlerin ellerindeki kılıçlar ve misket tüfekleriyle işlerini bitirmek zorunda kaldığı, paramparça olmuş, çılgınlık atarak can çekişen yığınlar" bırakmıştı. Fouché sevinçten havalara uçuyordu: "Terör, hayırsever terör, artık zamanın gereği [...] nice pis kan akıtıyoruz, ama bunu yapmak bizim vazifemiz, insanlığın hayrına." Bolşeviklerin sonraki yıllarda Kulaklar gibi sınıf düşmanlarına, Nazilerin de Yahudi ırkına yönelik tutumları gibi, Jakobenler de Devrim'in düşmanlarına karşı şiddetin, tek bir toplu katliamın, insanlığın geri kalanı için yeni bir saadet çağını getirecek olmasıyla meşru kıldığına inanıyorlardı. Jakoben Terör Dönemi aynı zamanda geleceğin

binyıl devrimlerinin ayrıncı niteliği olan, şüphe duyulmanın ya da ihanetle suçlanarak ihbar edilmenin neredeyse mutlaka suçlu bulunmak anlamına geleceğini gözler önüne sermişti.

Terör yönetimi Paris'in sınırlarını aşır toplu idamların düzenlendiği Vendee gibi, hâlâ Kilise'ye ve Fransa krallığının eski rejimine sadık kırsal alanlara yayılırken, kurbanların çoğunun aristokratlar değil, sıradan köylülerle işçiler olduğu görüldü. Çünkü nihayetinde, binyıl devrimcileri kendi etraflarındaki hakiki insanlara, hatta savunduklarını iddia ettikleri ezilmişlere bile hizmet etmekle ilgilenmezlerdi. Bitmek bilmeyen kötülüklerle asıl halk yığınlarının kallesliklerinin acımadan söküp atılması uğruna, tamamen erdemli bir topluluk idealine taparlardı. Lenin'in sonradan dediği gibi, Rusya'dakine kıyasla Britanya'nın çok geniş bir proletaryası olabilirdi, fakat bu sadece "ampirik" proletaryaydı, dolayısıyla sosyalist devrimi desteklememesi söz konusu olmazdı. Önemli olan, ne gerçek işçilerin desteği ne de sayıca çok olmalarıydı; yeni kolektif emek dünyasını kurmak için tarihin tayin ettiği (neredeyse hiçbir hakiki emekçi olmayan) işçilerin, samimi devrimci "proletarya bilinci" önemliydi. Flaubert'in *Duygusal Eğitim*'de tasvir ettiği gibi, 1848 devriminin hedefi, işçilerin çarklara zincirlenerek avukatlar, profesörler ve salon aydınlarının yönettiği "Amerikan Spartası"nı kurmaktır. Aynı akıl yürütme yolu, Lenin ile Stalin'in hali vakti yerinde olan köylüleri -Kulaklar- tasfiye edilmekten başka bir şeye layık olmayan devrimin kirli düşmanlarıyla bir tutmalarına çanak tutuyordu; çünkü bir ineğe ya da birkaç tavuğa sahip olmaları, özel mülkiyet yolsuzluğuyla lekelenmemiş bir dünyanın önünde engeldi.

Belli ki 1793 Jakoben Terörü sırasında bizler, Gulag, Auschwitz, Kültür Devrimi, Ölüm Tarlaları ve İŞİD dünyasına çoktan adım atmıştık. Aydınlanma Avrupası'nın kalbinde her şey nasıl bu kadar çığıından çıkmıştı?

İnsanın Doğal Durumu: Rousseau'nun Kanlı Rüyası

Eğer Şanlı Devrim'in ve Amerikan Devrimi'nin senaryolarını John Locke yazdıysa, Fransız Devrimi'nin ve onun Jakoben Terör Dönemi'nde doruğa çıkmasının senaryosu da Jean-Jacques Rousseau tarafından yazılmış demektir. O dönemde Edmund Burke, daha sonra Robespierre'in yaşamöyküsünü kaleme alanlardan (bana göre) en iyisi Hilaire Belloc, yakın tarihteyse Fransız Devrimi'nin tarihini ustalıkla anlattığı *Yurttaşlar-Fransız Devrimi'nin İçeriden Tarihi* kitabının yazarı Simon Schama da bunu kabul etmişti. Rousseau, isteyerek ya da değil (uzun bir tartışma konusudur) Fransız Devrimi'nin de, onu izleyen bütün binyıl devrimlerinin de manevi babasıydı. Büyük modern devrimlerden ilk ikisi, Şanlı Devrim ile Amerikan Devrimi, insan hakları ve bireysel özgürlükler uğruna yapılan liberal devrimlerdi. Akıl Çağı ve Aydınlanma Hareketi'nin ateşlediği devrimlerdi bunlar. Rous-

seau, Aydınlanma'ya karşı büyük Romantik protestoyu başlatarak mülkiyet, sınıf ya da dinin yer almadığı Arkadia saadetinin Altın Çağı'na "insanların" topluca dönmesini ve Genel İrade'de bireyin bastırılmasını öngörüyordu.

Rousseau 1750'lerde tanınmış bir yazar olmaya başladığında, Avrupa en az yüz yıldır olağanüstü bir dönüşüm yaşamaktaydı. Eski feodal düzen artık yerini, İkinci Kısım'da gördüğümüz gibi, kitlelerin çıkarına ticaretin yaygınlaşmasını destekleyen ve bilgide ilerlemeyi sağlayan mutlak monarklara bırakıyordu. Peter Gay'e göre, "Aydınlanma Hareketi'nin kurucusu" olan, Voltaire dahil Fransız filozoflarının büyük hayranlık duyduğu Locke (onu "bilge bir adam" diye kabul eder ve "onun açıkça göremediğini, hiç görmemiş olmak umudumu kırdı" derdi), toplum sözleşmesinin sadece kişisel çıkarları ve bireyin güvenliğini artırmak için var olduğunu ileri sürmüştü. Seçtiğimiz temsilciler bizim çıkarlarımızı, özellikle mülkiyet haklarımızı koruyorsa, o hükümet meşrudur; ama oynadığı rolün orada bitmesi gerekir. Hükümetler huzur içinde yapılacak özel girişimlerin yükselmesini teşvik etmelidir, aksi takdirde, başkalarına zarar vermedikleri sürece insanları kendi hallerine bırakmalıdırlar. Devlet genel ahlakı ya da herhangi bir dini dogmayı yasalaştırmamalıdır (yine Locke'in hayranlarından Thomas Jefferson şöyle yazmıştı: "Komşumun, 'yirmi tane tanrı var' ya da 'Tanrı yok' demesi ne keseme dokunur ne de yolumu keser"). Bu dönüşümün yerleşmesi uzun zaman aldı ve iniş çıkışlar gösterdi. Ancak Rousseau'nun dönemine gelindiğinde, Fransız Aydınlanma Hareketi'nin doruğunda, hükümet böyle kısıtlamalar getirmekle kendi gücünü artırdığını keşfederken, filozoflar da eski genel ahlakın bütün kalıntılarına –sansüre, şiddete, hoşgörüsüzlüğe, militarizme– karşı saldırıya geçmişlerdi. Eski klasik-Hristiyan uygarlığının, Büyük Varoluş Zinciri'nin sistematik reddi anlamına geliyordu: Rönesans ve Reform Hareketi'yle başlamış, şimdi de çok daha radikal bir hızla sürdürülen bir eleştiriydi. Sonsuz kurtuluşu, kutsallığı, savaşçılığın şanını unutun. Onun yerine, diyordu Voltaire, "kendi bahçenizi işleyin" –para kazanın, rahatlayın, keyfinize bakın, düello silahlarınızı ortadan kaldırın, yaşayın ve yaşatın.

Böylece, beklendiği üzere Rousseau, Aydınlanma'nın insanlığı iyileştirmiş *olmadığını* tartıştığı bir kompozisyon yarışmasını kazanınca, bir gecede Fransız entelektüel dünyasında ünlendi. Büyük ses getirmişti. Filozofların etkisinde kalan diğer tüm yarışmacıların, Aydınlanma'yla insanlığın elbette iyileştiğini savunuyorlardı. Rousseau, filozofların istediğini ileri sürdüğü Fransa'yı tarif ederken, şu sözlerle yakınıyordu: "Artık ne samimi dostluklar var, ne gerçek saygı ne de temeli sağlam güven. Kuşkular, küskünlükler, korkular, yüzsüzlük, çekingenlik, nefret, ihanet daima kibarlığın şu bir örnek ve sahte örtüsünün altına, yüzyılımızdaki aydınlanmaya borçlu olduğumuz şu yere göğe sığdırılmayan kentliliğin ardına saklanacak."

Rousseau insan varlıklarının yaşamaları için gerçekçi iki yol bulunduğunu düşünüyordu: Doğal İnsan ve Yurttaş. Tarihin uzak başlangıcında, uygarlık doğal dürtülerimizi henüz yok etmeden önce, her insanın sadece kendi için yaşadığına, yemiş ve meyvelerle yaşamını sürdürebildiğine inanırdı. Yalnızca hayatta olmak iyiydi: “varolmanın tatlı duygusu.” Kimsenin aklına başkalarını sömürmek gelmezdi, herkes eşitti. Özel mülk, toplumsal hiyerarşi, din, devlet: hiçbirisi yoktu. Yurttaş olmaksızın, bunun aksine, tamamen *doğaya aykırı* olmak demekti. Sparta ve erken Roma’nın erdemli antik cumhuriyetlerindeki gibi, bireyselliğini ortak çıkarlar uğruna verdiği katı ve özgeci hizmetle tamamen örtmesi gerekirdi. Öte yandan tamamen doğaya aykırı da olsa Yurttaş hayatı saygındı. Aydınlanma’nın modern insanı bu iki gerçek aşırı uç arasında yoz bir kesişmeydi. Doğal İnsan gibi bencildi; ama kendini korumak için tek ihtiyacı yiyeceğini doğadan sağlayarak ayakta kalabilmek olan Doğal İnsan’dan farklı olarak modern insan, servet ve mevki gibi kabarmış arzularını ancak başkalarını sömürerek doyurur, öyle sağ kalabilirdi; demek ki iyi bir yurttaş da olamamıştı. Nefret edilen bu yeni türü Rousseau “burjuva” olarak nitelerken, o güne dek yalnızca şehirli (Almanca *Burger* gibi) anlamına gelen bir sözcüğü alıp en yoz, aşağılık ve modern çağa ilişkin, ruhen boş her şeyin sembolü haline getirmiş, bu yafta Marx ve birçok radikal delifişek tarafından coşkuyla benimsenmişti.

Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* adlı çalışmasında, “Mülkiyet hırsızlıktır” diye gürlemişti. *Toplum Sözleşmesi*’nde (giriş bölümünde “insan özgür doğar, ama her yerde zincire vurulmuştur” yazar), “insan özgür olmaya zorlanmalıdır” diye savunuyordu – başkaları üzerinde söz sahibi olup onları sömürmeye yönelik burjuva dürtüleriyle hareket etmekten herkes alıkonmalı, böylece onlar *tarafından* aynı muameleyi görmesi önlenmelidir. Bencil dürtülerimizi kendi ortak iyiliğimizin yararına düzene sokmak için kurulmuş, Genel İrade’yi barındıran bir hükümet “asla hata yapamaz.” J. L. Talmon gibi daha yakın tarihin akademisyenleri bu ifadeyi, Sovyetler Birliği ve Üçüncü Reich’daki “totaliter demokrasi”nin ve Parti (yani onun diktatör lideri) asla hata yapmaz ilkesinin öncüsü olarak gördüler. Rousseau’yu savunanların tavrı gibi, *Toplum Sözleşmesi* özünde, muhtaçlara gösterilecek merhamete bir fiske daha vuran ılımlı bir reform reçetesi olabilir pekâlâ, bunun dışında sosyal yardım önlemlerine olanak vermek amacıyla, belli belirsiz yurttaşlık ruhu ve uçuk pagan sivil din çağrısıyla süslenmiş, özel mülkiyetin bildik Locke’çu savunmasından başka bir şey değildir. Bu bakımdan, Rousseau’nun devrimciden çok bir sosyal demokrat (günümüzün deyişiyle) olması daha muhtemeldir. Ne yazık ki, Rousseau’nun söylemindeki abartı, Robespierre gibi daha özensiz okurların ılımlı özü gözden kaçırmasını ve en kışkırtıcı ifadelerle kapılmasını kolaylaştırmıştı. Terör Dönemi’ni hayata geçirirken Robespierre kendini “Jean-Jacques’ın” en sadık müridi sayıyordu.

Rousseau'nun yazıları, ince ayrıntılarla nitelikleri çıkarılıp sadece edebiyat parçaladığı en unutulmaz sözlerine indirgenince, insanları erdemli kılmak için zora başvuracak kolektif bir toplum çağrısı olarak görünüyordu. *Toplum Sözleşmesi*'nde, "Kanun Koyucu" hakkında şom ağızlı denebilecek bir dille, böyle adil bir toplumu kuran adamın, insan doğasını yeniden yaratmak üzere insanüstü güç kuşanması gerektiğini söylemişti:

Bir ulusun kurumlarını meydana getirmeyi göze alan kişi, insan doğasını değiştirmeye, her bireyi dönüştürmeye, bir anlamda hayatının ve varlığının kabul gördüğü daha büyük bir bütünün parçası haline getirmeye kendini, deyim yerindeyse, muktedir hissetmek zorundadır.

Bütün içinde bireyin görünmez olmasını isteyen bu insanüstü buyruk, "seçkin hükümdar" doğaya karşı kendi iradesini ortaya koymalıdır, diyen Machiavelli'nin çağrısının epey ötesine geçer. Çünkü Machiavelli'nin taktik kitabına göre, VIII. Henry ve Büyük Friedrich gibi devlet inşa eden despotlar bile nihayetinde bireylerin, diğer hakların yanı sıra kendi ekonomik çıkarlarının peşinde koşmak ve refaha ermek için özgür olacağı toplumların temelini atmışlardı. Buna karşılık Rousseau, insanların birlik olmalarını istiyordu; bu da hükümetin hiçbir şekilde bireyin özçıkarcını kolaylaştıramadığı gibi, tam tersine, bunu ortadan kaldıracığı anlamına geliyordu.

Rousseau'nun istediği, Sparta ve Roma gibi antik cumhuriyetlerin ruhunu yeniden canlandırmaktı. Oysa antik cumhuriyetler, Rönesans ve Aydınlanma'nın sarıldığından çok daha başka bir hayalin peşindeydiler. Machiavelli ve Montesquieu gibi ilk modern düşünürlerin tasvir ettiği Romalılar, iktidar ve refah peşinde koşan, soğukkanlı, işini bilen, rasyonalist kimselerdi; oysa Rousseau'nun geçmiş özlemine dayalı görüşü, onları kahramanlığa hevesli, tümünden kolektivist ve ateşli yurtseverler haline getirmiştir. Machiavelli, cumhuriyetten imparatorluğa yükselen yeni bir Roma tahayyül ederken –bu hayal İngiliz ve Amerikan ticari yayılcılığını körüklemişti–, Rousseau Roma'nın daima Tiber kıyısında bir öbek kulübe ve kamp ateşinden ibaret, sert ve kendine yeter halde kalmasını ister. Onun erken Roma'ya dair görüşlerini şekillendiren, kaybolup gitmiş masumiyete dönme özlemidir. İnsan varlıklarının bir zamanlar doğadaki ilkel hallerinde mutlu olduklarına, fakat maddi yozlaşma, kendini beğenmişlik, servet ve mevki yüzünden perişan hale geldiklerine inanması, siyasal meşruiyete hiçbir fiili hükümetin asla karşılayamayacağı bir standart getirmiş, dolayısıyla sonu gelmez devrimci ayaklanmayı harekete geçirici etkisi olmuştur.

Rousseau, insanın sonradan kazanılmış özelliği olan burjuva bencilliğini zorla söküp atacak ve hepimizin dillere destan kolektif saflıkla masumiyete, bir başka deyişle, "insanın doğal haline" geri dönüşünü sağlayacak bir ku-

rucu dileyen çağrışı yapar. Bireyi kendi çıkarını açıkça kovalamaya teşvik eden Machiavelli ile onun yolundan giden Harrington ve Hobbes gibi İngilizlerin tek yaptığı, alışlagelmiş bazı ahlaki kısıtlamaları kaldırıp gerçekte olduğu gibi insan doğasının dışına taşımaktır. Buna karşılık Rousseau, siyasal otoritenin hepimizi tümüyle özgeci kılacak şekilde kullanılmasının yolunu açar ki, insan toplumlarının en ilkelinde bile gerçekten görüldüğüne dair herhangi bir kanıt yoktur. (Demir Çağı'nda bile kabilelerinin özel mülkleri, farklı boyutlarda evleri vardı, kapılarında kilit bulunurdu ve insanlar zanaatla, alım satımla uğraşırlardı.) Rousseau, zamanın başlangıcındaki kolektif masumiyetin temelsiz rüyasını örnek gösteriyordu.

Öyleyse Robespierre gibi fanatiklerin, devrimci terörle şiddeti kullanmak suretiyle yozlaşmış insan doğasına Genel İrade dayatmanın insanlığın yararına olacağı kanaatiyle dolduruşa gelerek bu reçeteyi en kararlı ve en sert şekilde uygulamak zorunda olduğunu hissetmelerine; bir zamanlar doğal haldeyken tadını aldığımız, şimdi de özel mülkiyetin, servet ve mevki uğruna rekabetin ağır psikolojik yüklerinden, ayrıca imtiyazlıların tiranlığı tarafından Tanrı eliyle kutsanmıştır izlenimi verilen din aldatmacasından kurtulur kurtulmaz tekrar tadabileceğimiz “varolmanın tatlı duygusuna” dönmeye bizleri zorlamalarına şaşırmalı mıyız? Simon Schama'nın belirttiği gibi, Rousseau'nun felsefesindeki çelişkileri, Jacques-Louis David'in “The Oath of the Horatii” (Horatius Kardeşlerin Yemini) adlı tablosu çok iyi yansıtır. Sağ tarafta aile üyeleri şefkatle yan yana gelmiştir. Solda, gözü pek Romalı savaşçılar öçlerini almaya ant içerler. Fransız Devrimi Jakobenlerin, imtiyazlıların bütün kurbanlarını sevgi dünyasına kavuşturacak Romalı kudreti ve gücünü kullanma coşkusuyla patlak vermişti.

Rousseau'nun Altın Çağ'a dönme çağrıları Fransız Devrimi'ni bir liberal ve modernleşme devriminden yepyeni bir şeye dönüştürmüştü. Robespierre'in liderliğinde Jakobenler sınıf, bölgesel bağlılıklar ve dini inanca dayalı ilk sistematik imha kamplarını –ütopya uğruna soykırımın başlangıcı– kurarak Rousseau'nun hayalini tam anlamıyla yürürlüğe koymayı amaçlıyorlardı. Sonuç, yüz binlerce “karşı devrimci”, Vendee'deki Katolik köylüler gibi sınıf düşmanlarının toplu idamlarında benzeri görülmedik sahneler olur. Yeni bir lider türü, katliam dehası, ölüm saçan idealist doğar.

Robespierre ve Toplu Katliamın Cebiri

Fransız Devrimi 1789'da ilk patlak verdiğinde Mirabeau, Talleyrand ve Lafayette gibi adamların önderliğinde yol alıyordu, Amerikan Devrimi'yle ondan önceki Şanlı Devrim'in faydalarını kendi ülkelerine getirmek istiyorlardı. Meşruti monarşi, temsili hükümet, hukukun egemenliği, ifade özgürlüğü, ibadet, meclis ve mülk edinme hakkı; bir başka deyişle Locke'ın izinden

gidiyorlardı. Lafayette'in Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda Amerika'nın yanında çarpıştığı, George Washington'ın kendisini bir bakıma yerine geçecek evladı olarak gördüğü bilinir elbette. Bu adamlar aynı zamanda Amerika'nın kurucularının kaygılarını da paylaşıyorlardı, bilhassa Washington'ın dilendirdiği, insanın yurduna hizmet etmesi gibi onurlu bir amacın, çizmeyi aşarak onun üzerinde tiranlık kurmaya yönelmesine asla izin verilmemesi idi. Öykünülmesi gereken Caesar değil, Cato'ydu.

Fransız Devrimi'ne giden yolu XVI. Louis'nin reformcu monarşisi açmıştı. Eğer benim gibi, Marie Antoinette'in “ekmek bulamıyorlarsa pasta yesinler!” esprisi patlatıldığı, şampanya içinde yüzerken aç sokak çocuklarının üzerinden arabalarıyla geçen Bourbon Hanedanı'nın kibri ve hırsıyla ateşlenmiş devrimin Dickens'çı imgeleriyle yetişmişseniz, bunu kolay kolay kavrayamazsınız. XIV. Louis reform yanlısı bir monarktı aslında, Amerikan Devrimi'ni desteklemiş, Fransa'yı Aydınlanma ilkelerine göre yönetmeye çalışmıştı. Bakanları Turgot ve Necker sayesinde, nefret uyandırmış *taille* veya bütün köylülerden alınan vergi miktarı azaltılmış, serfliği kaldırmak için çaba gösterilmiş, buğday alım satımı üzerindeki aristokrasi tekeli kırılmış, orta sınıf tüccarın yükselmesi teşvik edilmişti. Bu durum onu sınıf haini gören aristokrasinin büyük bölümünü Kral'dan uzaklaştırmıştı; o kadar ki, tahttan indirildiğinde çoğu kılını kıpırdatmadı. Louis parlamentoyu da kurmuştu, fakat sonra iktidarın ne kadarını ona bırakmak istediği konusunda kararsız kaldı. Meclis her halükârda otoritesini ilan edince devrim başladı. Ancak Kral ayaklanmayı silah zoruyla bastırmayı reddediyordu, böylece iktidarını kaybetmesi çok sürmedi. Louis'nin eksik kalan reformları tetikte bekleyen daha radikal güçlerin önünü açmıştı. Mirabeau ve Lafayette'in ılımlı gündemine artık katlanamayan, Marat, Danton ve Robespierre gibi gerçek delifişekler yönetimi ele geçirdiler. Onlar sadece hak talep etmekle kalmıyorlardı. İstedikleri tam eşitlik, denklik ve özel mülkiyetin gaspı (hatta kaldırılması) ve monarşiye son verilmesiydi.

Alexis de Tocqueville bu olaylardan, ileride “yükselen beklentilerin devrimi” adını alacak bir teori üretmişti. Bir başka deyişle, devrimin gerçekleşmemesi monarşinin reforma direnmesi değildi. Asıl *sebe*p reforma kesinlikle girişmekle birlikte bunu aralıklı, gönülsüz ve ihtiyatlı bir biçimde yapması, bunun da yerine getirilemeyecek beklentiler doğurmasıydı; böylece her şey uçup gitmişti. Bu örüntü sonraki yüzyılların büyük devrimlerinde de tekrar tekrar karşımıza çıkmaktadır: Reformcu bir despot, monarşik otoritesini esnetmeden meşrutiyeti getirmek için kademeli ve sınırlı reformun gündeme gelmesini destekler.

Kendisini Rousseau'nun müridi ilan etmiş Robespierre, burjuva özçıkartları, dini inançlar, bölgeselcilik ve kral yandaşlığı mikroplarının yol açtığı ölümcül hastalığa yakalandıkları düşünülen sınıfların ve sosyal güçlerin

sistematiik imhasını da kapsayacak şekilde, hem modern hem modern dönem öncesindeki uygarlığı devrimci yoldan yıkacak Fransız Devrimi'nin "halka" doğanın ilk halindeki saadeti geri getirebileceğine inanıyordu. Amerika'dakiyle aynı doğrultuda, kaynağını Montesquieu'den almış anayasaya dayalı güçler ayrılığı ve bireysel özgürlük güvencesiyle başlayan devrim –Jakobenlerin başlıca rakipleri Jirondenler (*Girondistes*) tarafından sürdürölmüş– Jakobenlerin terör uygulayarak her yolu deneme girişimleriyle sona ermişti. Jakoben Terörü geleceğin bütün totaliter hareketlerinin ilk örneğiydi. Devletin gücünü merkezileştirerek modernleşmenin hızını artırmayı amaçlıyordu. İkinci Kısım'da gördüğümüz Tudorlar, Büyük Petro ve Büyük Friedrich dahil modern devlet inşa edenler, bireysel çıkarlara modern dönemde verilen önemi artırmak amacıyla böyle devletler kurarken, Jakobenler uzak geçmişte kalmış, hırs, bencillik, hiyerarşi ve kibirle lekelenmemiş Arkadia'daki kökenlerine dönme, bunun için araya giren yurtseverlik, din, sınıf ve kast geleneklerinin tamamını silip süpürme peşindeydiler. Hedeflerinde hem modern dönem öncesindeki Taht ile Mihrap otoritelerini hem erken modern dönemin projesi olan bireysel hakları yıkmak vardı.

Rus, Nasyonal Sosyalist, Maoçu devrimlerde ve İran'da defalarca yaşanacağı gibi, halkların çoğu –özellikle gençler– Fransız Devrimi'ni hiç olmayacak iyimserlikle karşılamış, ancak sonradan muazzam gaddarlık ve zulmün ortaya dökölmesiyle yıkılmışlardı. Devrim patlak verdiği sıralarda Paris'te yaşayan genç Wordsworth, *Prelüd, Bir Şairin Zihinsel Gelişimi*'nde, "Yoksunluğa çare sunan spekülative tasarıların / İnsanın umutlarını duygularından soyutlayarak / Onları daha saf bir maddenin içinde onaran" olma vaadi karşısında sevinçten nasıl havalara uçtuğunu hatırlıyordu. İnsanın saf akılcı eşitliği uğruna Devrim'in, eski gelenekte kök salmış bütün "duygulara" toptan saldırısından söz ederken, bilhassa bu "rüya / Gençlerin gururunu okşuyordu, aşırılıklardan hoşlanan ve bir o kadar da aklımızın çıplak kendini / Gayretinin nesnesi" yapar diye yazmıştı.* Yaşamının yegâne samimi yolu, bir başka deyişle, alışılmış bütün bağları, kuşaktan kuşağa aktarılan bağılıklarını, itaat etme alışkanlıklarını çıkarıp "çıplak" kalmak, diğere boş benliklerle ortaklıklar kurmaya hazır saf (boş anlamında) bir benliğe dönüşmektir. Bu Wordsworth'ün o dönemde inandığı, bütün insanlık için yepyeni bir başlangıçtı. Diliyordu ki, "insan, toprak, tırtıl halinden başlasın / Ve özgürlüğün kanatlarını iyice açsın / Kendi kendinin efendisi olsun katıksız bir hazda [...] tüm varsayımları, hükümleri / Özdeyişleri, inançları birer suçlu gibi / Mahkeme önüne süröklesin."***

* William Wordsworth, *Prelüd, Bir Şairin Zihinsel Gelişimi*, çev. Nazmi Ağıl, Kâzım Taşkent Dizisi, Klasik Yapıtlar, İstanbul: YKY, 2010, s. 221. (ç. n.)

** Wordsworth, *Prelüd, Bir Şairin Zihinsel Gelişimi*, s. 223. (ç. n.)

Manş Denizi'nin diğer yakasında Edmund Burke, insanı kabul edilmiş bütün gelenek bağlamından böyle "soyutlama" veya koparma ve devrimci güçle toplumu yeniden inşa edecek saf akli uygulamaya koyma girişimini bambaşka değerlendiriyordu. 1776'da Amerikan Devrimi'ni destekledikten sonra Fransız Devrimi'ne yönelik ağır eleştirileriyle, Charles James Fox gibi Whig yoldaşlarını hayrete düşürdü. Oysa Burke, onların aksine, Fransız Devrimi'nin sadece Şanlı Devrim ve Amerikan Devrimi'nin yeni bir ayağı olmayıp görülmedik ve uğursuz bir şey olduğunu daha başında görmüştü. Mağrur ve ahmak ama siyasal açıdan suçsuz Kraliçe'nin halkın önünde giyotinle idamına varacak olayların habercisi Terör daha iyice tırmanmadan, "iktidarı yumuşak, itaati liberal kılmış, hayatın farklı renklerini uyumlu hale getirmiş hoşla giden bütün yanılmalardan... bu yeni, fetihler yapan aydınlık ve akıl imparatorluğu tarafından ortadan kaldırılacağı" kehanetinde bulunmuştu. Wordsworth'ün, Fransız Devrimi'nin hedefini "Aklımızın çıplak benliğinin" amansızca sergilenmesi olarak tanımlayacağını önceden gören Burke şöyle yazar: "Hayatın derli toplu bütün örtüleri edepsizce yırtılıp atılmalı. Genel resme bakınca, bir kral aynı zamanda bir erkektir, bir kraliçe de bir kadın; bir kadın hayvandır da, ama en yüksek seviyedeki bir hayvan değildir." Burke, devrimcilerin eşitliği bir gecede sağlamak için soyut modelleri zorla kabul ettirme hevesinin, canı diye gördüğü Rousseau gibi birinin liderliğindeki adamlarla (belki de haksız yere) bir tuttuğu filozoflar tarafından onyıllardır teşvik edildiğini ileri sürüyordu. Bunun, özellikle mevki, inanç ve liyakata dayalı geleneksel bütün muhalif görüşlere karşı hoşgörüsüz seküler bağnazlığa, ağız dalaşına girme yatkınlığına ve insanları kötülüklerinden arındırma dürtüsüne yol açtığını düşünüyordu. Kendi modellerinin bir güruh ya da bir tiran tarafından dayatılmasından eşit ölçüde mutlu olan "bu ateist babaların kendilerine özgü yobaz bir yanları olur; keşişler aleyhinde bir keşiş ruhuyla konuşmayı öğrenmişlerdir [...] Kötülüklerden fazlasıyla nefret ederek insanları çok az sever olmuşlardır." Rousseau'nun doğal halindeki saf eşitlik tamamen "alışkanlık, gelenek, töre ve çeşitlilikten yoksun. Bu bakımdan, devlet modeline dönüşünce, farklılıklar tıpkı cebirdeki denklemleri iptal eder gibi, budanmalıdır." Rousseau ile filozofların reforma dair ütopyacı tasarıları, ne kadar idealist bir yaklaşımla harekete geçmiş de olsa, devrimci şiddeti ve toplu katliamı kaçınılmaz kılmıştı: "Sonunda, baktıkları her yerde darağaçları yükselir" oldu.

Robespierre bu devrimi, Burke'ün saptamasıyla filozofların soyut ütopyası adına şiddetin zirvesine taşıyacak yegâne kişiydi. Yaşamöyküsünü yazanlar arasında onu en iyi anlamış olan Hillaire Belloc, Rousseau'nun ve bütün Jakoben projenin Robespierre açısından büyük önemini ortaya koyar:

18. yüzyılın genel felsefesi ve eğilimi, Rousseau'nun dehasıyla bir araya getirilmiş, dokunmuş ve damgalanmıştır... Bunu göz ardı etmek, devrimin asıl ruhunu gözden kaçırmak olur.

Şöyle devam eder:

Tüm içtenliğiyle, geçmişteki Cennet'e duyduğu hasret, dünyayla ilişkisinde insanlıktan uzak duyarsızlığıyla, (Rousseau) dinin kökenlerini zorlayan insanların bütün özelliğine sahipti ve [...] bir görevin adamı olarak görülmüştü.

Kral James'in Yeni Ahdi İngiltere için ne anlam ifade ediyorsa, Rousseau'nun da 18. yüzyılda Fransa açısından aynı anlama geldiğini savunur Belloc:

Ülkeyi nasıl büyülediğine şaşırdığını söyleyenler, kendi tarihimizin yarısını yanlış okumuş yabancılara benzer, çünkü İngiliz soyu üzerinde Yeni Ahid'in (Kral James yorumu) nasıl bir etkisi olduğunu tartamazlar.

Rousseau'nun siyasal teorisinin, cebir denklemlerini iptal edercesine eşitsizliği, Burke'ün sözleriyle, "budayacak" siyasal şiddet alanında bir tür geometri uzmanına neden gerek duyduğuna işaret ederken Belloc şunları yazar: "Kitapçıklarının en kısası, *Toplum Sözleşmesi*'ne, insanların talep ettiği siyasal amentünün kaya gibi sarsılmaz şartlarını yerleştirmişti... Bütün insanların ortak yanı, tesadüfen gösterdikleri farklılıkların tamamen ötesindedir, matematik biliminde" olduğu gibi, (doğuştan, inançtan, mevkiden, hünerden gelen) o "tesadüfler" de törpülenmek zorundadır.

Bu törpüleme işini, toplu katliamın cebrini sürgülü cetvel olarak kullandığı giyotinle yürütecek adam Robespierre'di. Belloc şöyle der:

(Robespierre) ister istemez matematiksel gerçek olarak bunu kabul edecek, ayrıca gerekli değişimin bilgisi ve yol göstericisi olarak önderin önünde saygıyla eğilecekti. *Toplum Sözleşmesi*'nin ilk maddelerini hafife almıştı, etrafındaki herkesin öyle yaptığını iyi biliyordu. Kendine bundan bir sonuç çıkarmış, hâlâ da çıkarmaya devam ediyordu; ama müthiş bir doğrulukla, olaylardan habersiz müthiş bir cehaletle ve yanılgı riskini hiç anlamadan.

Gerçekliğe saf akli dayatma girişimlerine gerçekliğin direnmesinin, özellikle de kazanımlarıyla bağılıklarından vazgeçmek istemeyen insan doğasının direnişiyle karşılaşmasının sebebi, sadece muhaliflerinin kötülüğü olabildi: "Böyle saçmalıklara direnilmesini, gizli dürtülerin yozlaşması ya da kötü adamların vicdan muhasebesinden dolayı, katı mantığın kasıtlı reddi olarak düşünürdü. Böyle bir yolda, aklın tamamı ve gerçeklikten kopukluk bütün varlığını ele geçirmişti." Oysa Şanlı Devrim ile Amerikan Devrimi'ni gerçekleştirenler, özgür özyönetim uğruna yürütülen davaya hizmet etmek gibi onurlu bir amacı, baskıyla yönetme arzusuyla asla karıştırmamaya çabalarken; Jakoben projenin kendi yapısı bir gecede oldubittiye getirilen tiranlığa göz yummakla kalmayıp onun en berbat aşırılıklarına da ihtiyaç

duyuyordu. Robespierre hakkındaki sözlerini bağlarken Belloc şöyle der: “Ona bağınaz (püriten) denmiştir; biraz da engizisyon yargıcısıdır. Kendisinin saf doğrunun hizmetkârı ve elçisi olduğu fikri, onu” iki bakımdan da “tiran yapmıştı, hem de tiranlığın en canavarca uygulandığı yerde.” Ya da Robespierre’in saf doğru uğruna üstlendiği vazifeyi özetlediği sözleri aktaralım:

Cumhuriyet’in iç ve dış düşmanlarını boğmalı veya onlarla birlikte yok olmalıyız [...] Terör, tez elden, sert, çetin adaletten başka bir şey değil; dolayısıyla erdemin kendini göstermesidir.

Binyıl Tiranlığının Alametifarikaları

Bu kitapta, tiranlığın başlıca üç yüzünden biri olan binyıl tiranlığının modern çağa özgü olduğunu –Fransız Devrimi’ne dek görülmediğini ve geleceğin bütün binyıl tiranlıklarının modeli, 1793 Jakoben Terör Dönemi’nde doruğuna çıktığını– tartışmaktayım. Binyıl tiranlığının diğer iki türden farkı ne? Jakobenlerin haleflerine –Bolşevikler, Naziler ile Uluslararası Cihatçılığa kadar 20. ve 21. yüzyılların diğer totaliter hareketleri– dönmeden önce, genel hatlarıyla buna bakalım.

Binyıl tiranlığı, mevcut koşullarda adaletsiz, materyalist ve bencil olan toplumu tamamen dönüştürerek geleceğin manevi olarak saf, özgeci ve ortak mülkiyetçi toplumunu yaratmaya yönelik ütopyacı bir hedefle hareket eder. Bu dönüşümde geceyle gündüz kadar farklı bir sonuç çıkar –manen arınmış bu yeni dünyayı meydana getirirken neredeyse hiçbir şey yozlaşmış koşullardan kurtarılmaz. İşte bu nedenle, Tanrı’nın 1000 yıllık Egemenliği (Nazilerin “bin yıllık Reich” deyişini çağrıştıran “binyıl” terimi buradan gelir) öncesindeki (veya kimi dinlere göre, sonrasındaki) Büyük Mahşer Günü veya Mesih’in gelişi gibi, dinde Mesihçilik ve Kıyametçilik inançlarının seküler haline benzetildiği sık görülür. Binyıl devrimi, doğanın ve insan doğasının büsbütün dönüşümünün dünyevi halidir –artık akıl sır ermez yollarla Tanrı bunu ne zaman lütfetmeye karar verecek diye körü körüne umutlanacak bir inanç nesnesi değil, şimdi içinde yaşadığımız dünyayı, korkutucu ve canavarca sonuçlarla, tam anlamıyla yeni baştan taksim etme mücadelesidir.

Bütün binyıl devrimci hareketlerinin soykırımla ilgili ortak hedefleri olur. Hepsi “insanların” kökenlerinde mevcut, Jakobenlerin “Başlangıç Yılı” dedikleri, saf vazife, teslimiyet ve fedakârlığın katı baskıcı kolektif ütopyası sayesinde üstesinden gelinecek sadeliğe dönmeyi tasavvur ederler. Bu da ancak bireysel özgürlük, mülkiyet, düşünce özgürlüğü, dini inanç, aile ve özel hayatta tatmin dahil, kolektif olana “yabancılaşma” gerekçelerinin tamamından arınıp sıyrılmakla başarılabilir. Jakobenlerden itibaren, köklere dönüşü kışkırtan, Aydınlanma’nın modern çağına ve sözümona görgüsüzlüğüne,

bencilliğine ve materyalizmine duyulan şiddetli nefret olmuştur. Mantiğa aykırı da olsa, bu kadar uzak bir geçmişe dönmek, yurtseverlik ve dini âdetler dahil, konuyla bağlantısız bütün sıradan ve kabul edilmiş gelenekleri de yok edecek bir geleceğe sıçramayı gerektirmektedir. 19. yüzyıl bestecilerinden Richard Wagner'in anarşist Mihail Bakunin hakkındaki sözleri gibi:

O bütün uygarlığın ortadan kaldırılması yoluna baş koymuştu [...] Avrupa dünyasının tamamının bir moloz yığına dönüştüğünü zihinde canlandırmak gerektiğini söylüyordu.

Bu devrimci hareketlerin tamamının paylaştığı ikinci hedefse, yaklaşan nirvananın önünü kesen sınıf ya da ırk düşmanlarını, bütün modern dünyanın en kötü niteliklerini kendi üzerinde toplayan bir düşmanla özdeşleştirmektir. Bu düşman, yok edilmesi bütün gezegeni temizleyecek olan insan-şeytanın timsali haline gelir. Jakobenlerin gözünde bu, burjuvazi ve aristokrat sınıflardır. Stalin'e göre, sözde varlıklı köylüler olan "Kulaklar", Hitler için Yahudilerdi. Bu düşmanın ortadan kaldırılması, daha iyi bir dünya meydana getirmek için gereklidir, bunu yaparken gerek duyulan şiddet de devrimcilere duygusal boşalma sağlar. Bu sınıfları ya da insanları dünyadaki kötülüğün kaynağı olarak tanıyan demonolojinin, soykırımı onaylamak ve doğurduğu şiddete, sözümona mutlak ahlaki gerekçe sağlamak için gerekli tam bir kandırmaca olduğunu belirtmeye bile gerek yok elbette.

Birinci Kısım'da Büyük Kyros, Büyük Aleksandros ve Iulius Caesar'la birlikte gördüğümüz, geçmişteki reformcu tiranlıklar ya da evrensel monarşiler, hiç kuşkusuz geniş çaplı sosyal ve siyasal dönüşümler hedeflemişlerdi. Fakat bu dönüşümler daima, henüz ondan payını alma şansı olmamış diğer insanlara, çoktandır aşına olunan uzun soluklu tarihsel ve kültürel model dayatmayla sınırlı kalıyordu; örneğin Romalıların kendi egemenlik alanlarında Greko-Romen kültürü yayması böyledir. Roma gibi dünya imparatorluklarının otorite yapıları, galip gelenin kendi yurduna özgü kültürel modellerin gelişimi ve uzantıları oluyordu –örneğin, Romalılaştırılmış her şehrin kendine ait senatosu vardı. Dahası, bu dönüşümler antik dünyada epey yaygınlaşmış aristokrat kültürün daha da gelişmiş halleriydi. Fethedilen yerlerde yaşayan insanlar arasında toprak sahipleri ile derebeylerinin tek yapmaları gereken, yeni efendinin kültürüne uyum sağlamak, artık Romalılaşmış varlıklı İspanyollar ve Süryaniler olarak ayrıcalıklı konumlarını sürdürmek için toga kuşanmak, Latince öğrenmektir.

Bunun aksine, binyıl tiranlığı, hedefleri bakımından son derece eşitlik yanlısıdır. Demokratik –bu, halkın kendi kendini yönetmesi ve bireysel haklar anlamına gelir– değildir, bilakis bütün serveti, hüneri ve mevkii denkleştirmek suretiyle devrimci gücün dayatacağı, oldubittiye getirilen koşulların mutlak eşitliği vardır. İşte tam da bundan dolayı Jakobenler, VII. Henry, XIV.

Louis gibi figürlerin ve Avrupa'daki "aydınlanmış despotların" inşa ettiği modern devletlerin –ne kadar gaddarca yöntemleri olursa olsun, zamanla ekonomik refahı, kendi halkları için bireysel özgürlüklerle dini hoşgörüyü bir dereceye kadar teşvik etmeye çalışmış devletlerin– yıkılması gerektiğini düşünürler; tabii, onlardan önce gelmiş sınıf temelli feodal hiyerarşi de un ufak olacak şekilde darmadağın edilmelidir. Binyıl tiranlığına göre, gerek modern devlet gerek eski feodal düzen iflah olmayacak kadar lekelidir. Hele modern devlet daha beterdir, çünkü insanları, feodalizmin vasalları sıfatıyla sahip oldukları, yarım yamalak da olsa, toplumsal uyum yanılsamasından bile yoksun bırakarak onun yerine apaçık, çıplak, densiz bireysel bencillikle ekonomik başarı saplantısını koyar. Yeni düzende ister siyasal olsun ister ekonomik ya da dini, rütbe veya hiyerarşi bulunmamalıdır; bu da bir kere daha, geleneksel olan her şeyin yıkılması anlamına gelir. Eşitlikçi popülizme dönük çağrılar, örneğin Hitler'in karakteristik özelliklerini taşırdı. Üçüncü Reich döneminde, miras yoluyla rütbe, eğitim, mevki ve servetin hiçbir önemi olmadığını tekrar tekrar vurgulamıştı. Asıl demek istediği, Nasyonal Sosyalizm'in "Sosyalist" yanıydı. Eğer Führer'in gücü sınırsız olduysa, bunun tek sebebi yarının "Nasyonal Sosyalist Dünyası'nın Nimetleriydi."

Binyıl tiranlığının karşı karşıya kaldığı değişmez çelişki, uzak geçmişteki sözümona Altın Çağ'ını yeniden yakalamak; "Başlangıç Yılı"na (Jakobenler), dönmek; "kader ortaklığı" (Nazizm) ile "Sıfır Yılı"nı (Kızıl Kmerler) veya İslamiyet'in ilk ümmetini geri getirmek için, gelecekte geleneksel bütün yetkelerle göreneklere sünger çekmek zorunda olmasıydı. Devrimci eylem, kabul edilmiş bütün geleneğin *ardındaki*, geçmişin *ardındaki* bir geçmişin kılavuzluğunda bir geleceği meydana getirmek için bugünü yeniden şekillendirir. Çünkü bir halkın geçmişteki gelenekleri –karmaşık katmanlarıyla Fransa, Almanya ve Rusya'nın yüzlerce yıllık tarihleri– ne kadar kökleşmiş, ne kadar yerleşik görünürse görünsün, onlar da tepeden turnağa yolsuzluğa ve kötülüğe batmışlardı; dolayısıyla ortak saadete, efsanevi ve ezeli kökenlerin saflığını geri getirmek için bunlardan tamamen kurtulmak, tabii yanı sıra Aydınlanma'nın daha yakın tarihteki etkilerinden sıyrılmak da şarttı. Bundan dolayı, Jakobenler sadece *eski rejim* kalıntılarını değil, onu yerinden etmeye başlayan Locke'çu bireyciliğin yeni türedi modern toplumunu da yıkmaya kalktılar. Bizi oraya götürecek devrimci bir Mesih, –Robespierre, Lenin, Stalin, Hitler, Mao, Pol Pot, Humeyni, El Bağdadi– yozlaşmış ve günahkâr dünyayı bu parlayan güne gerekirse zorla götürecek bir lider gerekliydi. Mevcut koşullarda onun mutlak tiranlık gücünü haklı gösteren, sonsuza dek bütün tiranlığı ve eşitsizliği ortadan kaldırması için buna ihtiyaç duymasıdır.

Bu sözümona eşitlikçi hareketler, Lider'in peşine takılan ve onun iradesini yerine getiren, genellikle çekirdek bir devrimci kadroya sahiptir –Jakoben-

lerin Yurttaş Mahkemeleri, Bolşeviklerin KGB, Nazilerin SS örgütü, Kızıl Kmerler'in karanlık Yüksek Örgütü (hepsi Frankofon orta sınıf aydınlardı). Totaliter bir devlet kurmak için yürütülen devrim sırasında, bu adamlar elbette sıradan kadrolardan apayrı, seçkin bir tabaka oluştururlar. Ama bu, liberal eğitimin, centilmenliğin, göreneklere uygunluğun ve sıradan halkın esenliği uğruna sorumluluk duygusunun (*noblesse oblige*–soyluluk, sorumluluktur) getirdiği kısıtlamalara yer veren geleneksel bir aristokrasi olmaz. Devrimin kadroları ekseriyetle kaba saba haydutlardır; hatta aralarında, olağan koşullarda güdülerini bastıran veya kodese ya da akıl hastanesine kapatılacak psikopatlar bulunur. Faşizm, bir tanıma göre, seçkinlerle sefillerin buluştuğu, ortaöğrenim görmüş tatminsiz öğrencilerin, işsiz gazetecilerin, huysuz kafe aydınlarının, çulsuz avukatların ortaya ütopyacı hayaller saçtığı ve başarısız artistlerin, ütopyacı soykırım uğruna dazlaklarla kabadayılardan ve sadistlerden kurulu hücum kıtaları tarafından tam anlamıyla şiddete maruz bırakıldığı yerdir. Jakoben sadist Fouché'den tutun da, IŞİD adına Suriye'de genç Kanadalılar öldürülürken çekilen video filmde bu cinayet çılgınlığının “gerçek Disney Dünyası” olduğuyla böbürlenene kadar, her binyıl devrimi için geçerlidir bu. Kadroların bugünkü acımasızlığı, kolektif eşitlikçi toplumda yarınlara kalıcı barışı ve uyumu için haklı gösterilir.

Binyıl tiranlığının, ister reformcu ister bilindik olsun, daha önceki en gaddar tiranlıklardan bir başka farkı da, bugünden parlak geleceğe kıyamet sonrası geçişi ve sistematik uygulanmasını sağlamak için gereken geniş çaplı şiddettir. 1789 öncesinde de tarih savaşa, iç çatışmaya, kan dökülmesine, işkenceye ve kitle katliamına hiç yabancı değildi. Ama o güne dek, belirlenmiş sınıflarla ırkların, bütün ahlaksızlıkların ve kötülüğün timsali olan, dolayısıyla yaklaşan kolektif Altın Çağ'ın önünü kesen güçlerin duygusuzca ve sistematik olarak titizlikle ortadan kaldırılmasında cinayete başvurulduğu görülmemiştir. Yukarıda da gördüğümüz gibi, daha Jakobenler döneminde bile, kadın erkek, insanları kurşun yağmuruna tutarak ölüm çukurlarına dolduran idam mangalarını kullanma yöntemi çoktan yerleşmiş, Nazilerin *Einsatzgruppen* denen infaz birliklerinin ya da IŞİD adlı kendinden menkul halifelüğün yakın geçmişteki toplu öldürme yöntemlerinin habercisi olmuştu. Jakoben Terör Dönemi boyunca Fransa genelinde infaz edilenlerin sayısı 250 bini aşarken, 20. yüzyılın binyıl diktatörlükleri sırasında, Gulag ve Auschwitz'de, Mao ile Kızıl Kmerler'in yeniden eğitim kamplarında “sanayileşmiş cinayet” için epeyce geliştirilen teknolojiyle birlikte bu sayı on milyonları buldu. Rusya Çarlığı'nın son yıllarında, 1905 Devrimi başarısız olduktan sonra idam edilmiş siyasal mahkûmların sayısı 1.144'e ulaşmıştı. 1917 Bolşevik Devrimi'nin hemen ardından Lenin, sayıları yüz bini aşan “devrim düşmanlarını” tasfiye etmişti; sağlığının bozulduğu 1922 yılına

kadar açlıktan ölenlerin sayısı tahminen beş milyon oldu. Tabii en kötüsü henüz yaşanmamıştı.

Geçmişteki tiranlıklar, ayaklanmalar ya da askeri muhalefetle iktidarlarına kafa tutan halkı öldürürken, binyıl tiranlıkları, kendilerine muhalefet etsin ya da etmesin, toplumdaki bütün sınıflarla ırklara topluca soykırım uygular. Son üyesine kadar hepsinin, kurtuluş günü gelmeden yok edilmesi gerekir. Üstelik bu büyük ölçekli şiddet sadece ütopyaya kavuşmak için gerekli olmayıp aynı zamanda devrimciler açısından sağaltıcı bir deneyimdir. Sınıf ya da ırk düşmanının kanını dökmek, hâlâ örümcek kafalı din inancına veya geleneklere bağlılığa sımsıkı sarılmış kitleleri, gelecek yeni dünyayı kavramaktan alıkoyarak yollarını kesen, burjuva ya da dini vicdan rahatsızlıkları gibi engelleri bir kenara atmalarını sağlayıp kendi iç kararlılığını tazeleyen şiddetli bir boşalımdır (katarsis).

Hatta eğer kişi eski geleneklere karşı koyan ya da sarılan biri olarak görülmüyorsa, yaklaşan yeni dünya düzeninden faydalanan toplumsal sınıflara ya da ulusal topluluklara ait olmasının hiçbir önemi yoktur. Jakoben Terör'ün kurbanlarının çoğu "aristo"* değil, özgürleştirdiklerini iddia ettikleri kiliseye, krala, asalete ve yerli topraklarına inatla tutunan sıradan halktı. Eğer bir şekilde Bolşevik ve Nazi devrimlerine karşıysanız, hatta harekete geçmeye cesaret etmeden sadece itirazlarınızı dile getirdiyseniz, Rus veya Alman olmak, sizi infaz edilmekten kurtarmazdı. Rus fabrika işçilerinin büyük bölümünün, bir tür Britanyalı ya da Alman tarzı sendikacılığını tercih etmeleri Lenin'i hiç etkilememişti –bu da yine, geri kafalı ve bencilce görüşleri, ekseriyetle orta sınıftan, proleter olmayan ailelerden gelen, buna rağmen gerçek "proleter bilinç"le harekete geçen Bolşevik kadrolar tarafından sökülüp dönüştürülmesi gereken, sadece "ampirik" proletaryaydı. Zaten Lenin de işçilerin maddi payını artırmak gibi bir şeyle hiç ilgilenmedi. Kolektifleştirme aracılığıyla tamamen ortak yaşantıya sokulmuş, devlet için karşılıksız çalışabilen o insanlardan bir Yeni Adam çıkarmak zorundaydı. Bugün de benzer şekilde, Müslüman olmak devrimci Cihatçı hareketler karşısında kimseye güvence sağlamaz. Eğer yanlış tipte bir Müslümansanız ya da mutlak kolektifleşmeye ve yeni ortaya çıkan kendinden menkul halifeliğin vaazcı yobazlığına direnirseniz, sadece göze batmayıp çatışmadan uzak durmayı umut etseniz bile, tıpkı İsrail, Amerika ve kâfirler kadar ölümü hak ediyorsunuz demektir.

Binyılın devrimcileri, Burke tarzı kısmen ya da kademeli reforma da, Şanlı Devrim veya Amerikan Devrimi gibi bireysel hakların tesis edilmesini ve her yurttaşın düşen payın artırılmasını sağlayacak özgürlükçü bir devrimin somut hedeflerine de ilgi göstermezler. Binyılcıların gözünde bireysel haklar, tıpkı

* "Aristo": Aristokrat sözcüğünün kısaltması. Fransız Devrimi'nin devirdiği iktidarı elinde tutan soylu, kaymak tabakayı aşağılamak için ilk kez 19. yüzyılda kullanılmıştır. (ç. n.)

yerini aldıkları feodal hiyerarşide olduğu gibi, toplumun hastalıklı yanının bir parçasıdır. Her ikisi de yoz ve bencilcedir; her ikisini de arındırmak gerekir ki, her bireyin bir diğeriyle yer değiştirebildiği ve eskiden teröristken, bugün zafere ulaşmış tanrı kudretinde efendilere dönüşen devrimcilerin egemenliği altında yekvücut olmuş, saf bir kolektif yaşam kurulsun. Bu bir ya hep ya hiç meselesi –Lenin’in deyişiyle, “daha kötüsü, daha iyi” olur. Devrim düşmanları bugün ne kadar baskıcı ya da dediğim dedik olursa, onları yıkıcı şiddetle silip süpürmek o kadar gerekli olur. Gerçek binyıl devrimcileri işlerin iyiye gitmesini *istememez*; dolgun ücretler, ekonomik kalkınma ya da sosyal hizmetler gibi elle tutulur ödünler vermek *istememezler*. Böyle reformlar olsa olsa, “halkı” küçük burjuva olmaya itecek yozlaşma tehdididir. Devrim, şiddet eylemini kışkırtmak ve tetikte tutmak için kendini sürekli “etrafı düşmanlarla sarılmış” bir halde resmetme ihtiyacı duyar. Gerek Hitler gerek Stalin kendi uluslarını, görünüşe bakılırsa böyle bir tehdit oluşturmaları imkânsız (zaten gerçekte oluşturmayan) kötü insanların –Bolşeviklerin şeytanlaştırdıkları efsanevi “Kulaklar” ile Nasyonal Sosyalizm’in efsanevi “Yahudi komploları” gibi– komplolarıyla, her an yıkılmanın eşiğine gelmiş mağdurlar olarak tasvir etmek zorundaydılar.

Gibbon, Burke ve modern dünyadaki bireysel özgürlüklerle temsili özyönetimin dostları, tarihin ilerleyişini, herkese daha çok özgürlük getirmeye doğru ağır ama kararlı adımlarla ortaya konan, büyük ölçüde iyi niyetli bir süreç, zaman zaman şiddet ve savaşlarla uğradığı acı kesintilere rağmen barışçıl bir gelişme olarak görmüşlerdi. Bunun aksine, binyıl devrimleri tarihin bugüne dek tümüyle baskıcı, adaletsiz ve sömürücü bir ilerleme kaydettiği, ancak devrimci şiddetin son sancılılarıyla birlikte yarın yerini, mükemmel uyumun sağlandığı bir dünyaya bırakacağı görüşündedirler. Tarihin ilerleyişi, mevcut yozlaşmayı ve rehaveti yıkmak için sosyal, kültürel ve ekonomik çekişmeleri sürükleyecek ve geleceğin yolunu hazırlayacak güçlü bir çark olarak gereklidir; bu kanaat çeşitli biçimleriyle Karl Marx, Friedrich Nietzsche, Mihail Bakunin ve Martin Heidegger’in felsefelerinin ortak yönüdür. Üstelik binyıl devrimi kaçınılmaz olarak emperyalisttir, çünkü geleceğin nimetlerini zor kullanarak yaymak için savaşı doruğuna çıkarması gerekir –Jakobenlerden İŞİD’e kadar bu eğilimin tutarlılıkla süregeldiği görülmektedir. Devrim şu anda hangi haline girmiş olursa olsun, galibiyetin bir sonraki evresi için bir mevzi daha kazanmıştır; işte bundan dolayı devrimci hareketler kendi insanların elle tutulur gelişimine yönelik görevlerle, yani “sıradan siyaset”le hiç ilgilenmezler. Troçki’nin yazdığı gibi, Rus Devrimi “çadır hayatı” sayılırdı; “her şeyin olağandışı, iğreti, geçici” olduğu kısa süreli bir ordugâhtı çünkü dünya komünizmine giden bir ara duraktan başka bir şey değildi.

Modern dönem öncesi gelenek ve otorite talebinin hâlâ çok güçlü olduğu toplumlarda binyıl devrimlerinin çok daha şiddetli olduğu görülür. Bireysel

özgürlükler ve özyönetim henüz iyice yerleşmeden Aydınlanma değerleri modern dönem öncesi otoriteyi kemirmeye başlamış, modern çağın faydaları tam anlamıyla yaşanmadan “yitik” ortak bütünlüğün efsanevi hatırasına özlem duyulmasına yol açmıştı. Bu eğilim de Fransız Devrimi'yle ortaya çıktı. Şanlı Devrim ve Amerikan Devrimi ekonomik çıkarlar, ibadet özgürlüğü ve kendi kendini yönetme gibi değerlerin çoktandır etkisini hissettirdiği toplumlarda meydana gelmişti –temsili demokrasinin kurulmasında erişilen siyasal doruk noktası, feodal düzenin durmaksızın sarsıldığı bu uzun süreli oluşumun sadece nihai sonucuydu. İç savaş ve devrim gerekliydi ama yüz binlerce insanın öldürülmesi gerekmiyordu. Buna karşılık, Fransız Devrimi patlak verdiğinde, hâlâ aşırı kudretli olan ve modern çağın tamamına derin düşmanlık besleyen aristokratlarla kilise ileri gelenlerinin kıran kırana muhalefetiyle karşılaştı. Eski düzen ancak dinamitin siyasal eşdeğeriyle havaya uçurulabilirdi.

Geçmişin “yitik” toplumuna duyulan özlemin kaynağı olan Aydınlanma değerlerine ağır aksak veya sadece kısmen başarılı dönüş, uzak geçmişin kadim kökenlerindeki daha saf topluluğu ararken, modern çağın hâlâ çok sınırlı kalmış kazanımlarını tersine döndürmek için muazzam şiddet gerektiren bu patlama anı, Rusya, Çin, Kamboçya ve İran'da yaşanacak büyük devrimler boyunca tekrarlanan bir süreçtir. İleriye giden yol, bireysel özgürlüklerin modern çağının gerisinde, kökenlerin ortak saadetine giden yoldur. Almanya bu modelle tam örtüşmeyebilir, çünkü Nasyonal Sosyalizm'in yükselişinden önce, uzun süredir gelenekselleşmiş kendi kendini yönetim biçimine, Goethe ve Schiller gibi kişilerin yaydığı Aydınlanma'nın hoşgörüsü, düşünce ve vicdan özgürlüğü değerlerine, ayrıca dünyanın en üretken ekonomilerinden birine sahipti. Fakat uzun uzadıya değerlendireceğimiz gibi, Katolik Bavyera ve Tirol'de yetiştirilmiş, sonra Protestan Kuzey'in büyük askeri ve sanayi devlet gücü Prusya'yı ele geçirmeyi başarmış, modernliğe aşırı derecede karşı bir hayat görüşü olan Nasyonal Sosyalizm bir yönüyle her zaman, romantik Wagner nasyonalizminin Güneyli Alman ya da Avusturyalılara özgü bir idealiydi –ilk liderlerinden biri “antikapitalist nostalji” demişti.

Daha önceki bir gözlemin altını çizmek gerekirse, binyıl devrimleri çoğu zaman eski otokrasinin en baskıcı dönemlerinde değil, otokrat mutlak iktidarı paylaşmaya razı olmadan modern reformlar getirdiği zaman patlak verir. İnsan hakları uğruna liberal devrim otokratın tutarsız ya da isteksizce razı gelmesiyle yaşanır, ancak çoktan ortaya saçılmış reform beklentileri liberalleri silip süpürür ve kolektivistleri öne çıkarır. Bu nedenle, Fransız Devrimi'nin liberal yüzünü meydana getiren XVI. Louis'nin piyasa güçlerini ve bir ölçüde kanun koyucu özyönetimi teşvik etme çabaları çok geçmeden Jakobenler tarafından bir kenara atılacaktı. Çar II. Nikolay'ın liberalleşme

ve baskılama arasında gidip gelmesi, özgürlük hakları uğruna Kerenski önderliğinde bir devrimi ateşlemişti. Şah Rıza Pehlevi'nin mutlak iktidarını elinden bırakmadan İran'ı modernleştirmeye yönelik düzensiz çabaları, çok geçmeden Humeyni yanlıları tarafından bir kenara atılacak teknokratlarla sosyalistlerin önyak olduğu İran Devrimi'nin kıvılcımlarını saçtı. Mübarek, Mısır'a bir nebze ekonomik refah getirmişti ama o ve kafadarlarının iktidarı tekellerine alması, haklar ve halkın kendi kendini yönetmesi uğruna seküler liberallerin başlattığı barışçı devrimi ateşlemiş, derken kısa sürede teokratik cumhuriyet kurmaya ve İsrail'le barışa son vermeye kararlı Müslüman Kardeşler tarafından ele geçirilmişti.

Jakobenlerden itibaren modern binyıl devrimlerinin, Ortaçağ Hıristiyanlığı'ndaki ölüm-kalım gerilimini "sekülerleştirme" çabası olduğu zaman zaman ileri sürülmüştür. Buna göre, Katharlar ve Anabaptistler gibi Reform Hareketi'ni önceden görüp kendini tamamen dine adanmış, kişisel eşyaları ya çok az olan ya da hiç olmayan, hem papazın aracılığından hem kilise denetiminden uzak, inananlardan kurulu kendi cemaatlerinde, Tanrı'ya dair kendi hayallerine ulaşarak yaşamaya çalışmış ayrılıkçı din hareketlerinin modern uzantılarıydı.

Yerinde bir benzetme sayılır. Reform Hareketi'nin kesinlikle devrimci bir yanı vardı. Tarihçi Paul Rahe'nin dikkat çektiği gibi, Püritenler en radikal zamanlarında, insanları "papazlardan da, krallardan da" kurtaracak, İngiltere'den Avrupa'ya doğru yayılan devrimi önceden sezmişlerdi. İkinci Kısım'da gördük, Oliver Cromwell ile Püriten yandaşları özünde din devrimcileri miydi, yoksa siyaset devrimcileri mi, karar vermek her zaman kolay değildi. Tarihçi Crane Brinton'a göre, "ahlak Püritenleri diye nitelenmesi gereken" Robespierre ile Jakobenler, aynı zamanda kıyamet tarikatlarıyla onların zorbalarına yakın coşku ve bağnazlık duygularını körüklemişlerdi –Belloc'u hatırlayalım; Robespierre'i hem bir Püriten'e hem Kutsal Engizisyon'a benzetmişti. Ancak Ortaçağ ile modern binyılcılık arasındaki benzerlik daha ileriye gitmez. Ortaçağ'ın binyılcı dini hareketleri hızla bastırılmıştı. O insanlar Kilise ile Kral'ın feodal otoritesinin dışında pekâlâ yaşayabileceklerine inanmış, barış yanlısı toy kimselerdi. Üstelik başka ülkelere hükmetmek şöyle dursun, kendi devletlerini kurmak gibi emeller besleyenler pek azdı. İstedikleri, kendi küçük cemaatlerinde ibadet etmek üzere rahat bırakılmaktı.

Bunun tam aksine, Jakobenlerden başlayarak devrimci rejimler silah zoruyla kendi devrimlerinin nimetlerini yaymak için büyük ve kudretli devletler haline gelmeyi hedeflediler. Avrupa'nın eski devletleri Devrim'in dağınık ordularının, ilk başta askeri deneyimden yoksun adamların komutasındayken, göz açıp kapayıncaya dek Napoléon'un askeri ihtişamıyla taçlanacak büyük zaferler kazanmaları karşısında şaşkına dönmüşlerdi. Radikal Püritenler,

insanları ve onların yozlaşmış kurumlarını günahlardan arındırarak Cennet'e gidişlerinin yolunu açmak istiyorlardı. Bunu yaparken, İkinci Kısım'da gördüğümüz gibi, Reform Hareketi en kötü günlerinde imha ve zulümde barbarca eylemler gerçekleştirmekten kaçınmıyordu. Gel gör ki, Jakobenler ve halefleri onları gölgede bıraktılar. Çünkü öbür dünyada kurtulmaya değer görülmeleri için insanları günahlarından arındırmakla, Tanrı'nın yardımı olmaksızın, yeryüzünde hemen şimdi Cennet'i fiilen *yaratmak* için kötülüklerinden arındırmak arasında dünya kadar fark vardır. İnsanları daha az haris olmaya özendirmek ve zorla mallarına el koymayı öğretmek arasındaki farka benzer. Dahası, Ortaçağ'daki kıyamet tarikatları, inananlardan oluşmuş, kendi halinde, barış içinde yaşayan, kutsal bir cemaat hedefledikleri için, yerleşik otoriteye karşı birbirlerine düşmeye hazır başka Robespierre'ler yetişmesini muhtemelen önlerken, böyle adamlara büyük çaplı katliamlar gerçekleştirme fırsatı verilmezdi. Bilakis, krallığın ve papalığın güçleri tarafından acımasızca sindirilenler onlar olurdu. 1793'te başlayan binyıl devrimleri Ortaçağ'ın kıyametçiliğine pek öykünmemiş, böylece daha nihilistik dürtülerini önceki dinin baskılarından kurtarmışlardı. Ortaçağ'daki o akımların modern binyıl devriminin gerçek ataları olması, biraz da Quakers mezhebinin *Wehrmacht* savunma gücünün silahlarını kuşanmasına veya Anabaptistlerin Kıtalararası Balistik Füzeleryle donatılmasına benzer.

Lenin, Stalin ve Hitler gibi binyıl tiranlarının belli başlı örneklerini incelemeye geçmeden önce, modern dünyada geniş kapsamlı şiddetin ve sömürünün tek kaynağının binyıl tiranlığı olduğunu savunmadığımı belirtmek isterim. Yeni Dünya'ya açılırken İngiltere, Portekiz, İspanya ve Fransa ile Amerika'nın da karanlık yanları olduğunu akılda tutmamız gerekir. Avrupalıların gözünde Yeni Dünya sadece "boş bir sayfa" demekti; bir başka deyişle, rekabet eden Avrupalı devletlerin sayısı sınırlıydı ama yayılacak bol bol alan vardı. Amerika'ya yerleşenler Britanya'daki feodal aristokrasiden kaçarken, bu kez o toprakların ilk sakinlerine tosladılar; rastlantı bu ya, onların kabilelerinde de bir tür savaşçı aristokrasi oluşmuştu. Ortaklaşa yaşadıkları dar uzun evleri ve birbirleriyle sonu gelmez cesaret kapışmaları, Birinci Kısım'da gördüğümüz, Tunç Çağı'nın savaşkan reislerini çağrıştırıyordu. Aynı zamanda savaşçı soylular muharebede kişisel cesaretlerini sergileyebilsinler diye bitmek bilmeyen, sonuçsuz dövüşler gerektiren ahlak kurallarına göre yaşamış (Vikingerler televizyon dizisinin, özellikle Nors müziğiyle görsel imgelerini, Kuzey Amerika'nın savaşçı kabileleriyle birleştirdiği anlaşılan jeneriğinin büyük bir etkiyle benzerlik kurdurduğu) Vikinglerle de ortak yanları vardı. İrokuaların savaşçı kardeşleriyle paylaştıkları dar uzun evleri, biraz da Yunanların ilk kent-devletleriyle benzerlikler gösteriyordu. Şavnilerin ulu reisi, bazı yönleriyle, tecavüzcü beyaz insana karşı kabileleri birleştirmek isteyen

ilkel bir Napoléon olmaya aday Tekamthi (bkz: ekteki notlar) dışında, hepsi ilk Yunanlar gibi herhangi bir evrensel otoriteye karşı inatla direniyorlardı.

Bir başka deyişle, sömürgeci Sons of Liberty (Özgürlük Çocukları) örgütü karşısında toprak mülkiyeti için kapışacağı yerli bir feodal soylu sınıf bulmuş ve hem sayıca hem silah bakımından üstünlüğü sayesinde, bunu yerlilere büyük gaddarlıklar ederek başarıyla yerine getirmişti. Ancak Amerikalıların yerli kültürünü ele geçirirken, Romalıların Galya ve Almanya'nın yerli halklarına yaptıklarının aynısını yaptıkları gözlemcilerin dikkatinden kaçmamıştı. Nasıl Tacitus gibi Romalı gözlemciler kadim hürriyetlerini savundukları için yenilgiye uğrayan kabile insanlarına ister istemez hayran kalmışlarsa, Cumhuriyet Roması'nın tarihini derinden bilen ve Sezarlar İmparatorluğu'nu onaylamayan bazı Amerikalılar da yerlilere yapılan muameleyi bir tür tiranlığa benzeterek aynı şekilde vicdan azabı duyuyorlardı.

Nihayetinde, Yeni Dünya'daki ekonomik kalkınma köleliğe ve Okyanus Ara Geçiş sırasında yaşanan dehşete yol açınca, Atlantisist Cumhuriyetçilik sadece özgür topraklarda yaşayan yürekli rençberlerle ilgili olmaktan çıkar ve soykırım alanına geçer. Avrupa'da bir ırkı ya da sınıfı bilerek imha etmeye kalkışmış Jakobenlerle başlayan binyılın devrimci hareketleri ile Afrikalı kölelerin soykırımını birbirinden ayırmaya çalışmamız bulanık sulara daldığımız anlamına gelir. Kölelik sadece ekonomik sömürü için düzenlemiş, ancak binyıl tiranlığının aksine, bütün toplumsal sınıfları ve ırkları yeryüzünden kaldırmanın peşinde olmamasına rağmen, çektiydikleri eziyetle, Bolşevikler ve Naziler kadar kimsenin erişemediği ölçüde dehşete yol açmıştı. Bu kitapta amacım, ister kendi ülkemde olsun ister yurtdışında, modern demokrasilerin de tiranlığa dönüşebileceğini inkâr etmek değil. Ancak aradaki fark, ne kadar zaman alırsa alsın, o tiranlığı kabullendikleri için demokrasilerin, kendi ahlaki ilkeleri gereğince kendilerini ayıplayabilir ve er ya da geç geri adım atabilir olmalarıdır. Yeni Dünya'yı kendi kutsal arazisi olarak görmüş Amerikan Protestanlığı, kölelik lekesini kaldırmak için vicdan mücadelesine de önderlik etmiş, bu mücadele Lincoln'ın başkanlığı ve İç Savaş'la doruğuna çıkmıştı.

Büyük Gün Gelir Çatar: Binyıl Devrimi Yeraltına Çekilir

1794 yılında Robespierre'in devrilip nicelerini gönderdiği giyotinin kurbanı olmasından sonra, Avrupa'daki binyıl tiranlığı ve terör 19. yüzyıl uygarlığının gerek aşırı Sol'a gerek Sağ'a yönelik giderek tırmanan nefretinin de yardımıyla, bir asır boyunca yüzeyin altında kabarıp 1917'de yepyeni bir vahşetle patlamadan önce yeraltına çekilir.

Devrimi toprağa veren adam, onun kendi evlatlarından biriydi. Napoléon Bonaparte ender görülen bir figürdü –bir yandan modern çağın reformcu tiranı, aynı zamanda eski dünyadaki tiranlık görkeminin soluk alan son

örneğiydi. Genç bir topçu subayıyken, Robespierre devrildikten sonra Paris sokaklarını topa tutarak 1.400 insanın canını almak suretiyle kraliyet yanlısı ayaklanmayı bastırıldığında parlamıştı yıldızı. Aslında diktatörlük olan Fransa'daki cumhuriyetin, Roma tarzında "birinci konsülü" olmak için darbe yaparken kadim politikaları kendine göre taklit etmesi, Iulius Caesar'ın tek adam egemenliğine yükselişini hatırlatıyordu. 1798'de çıktığı, askeri önemi tartışmalı Mısır seferinde kazandığı zaferle, kendi ülkesini zenginleştirmek için el koyduğu antik kültürel hazineleri birleştirirken de Caesar'ı örnek almıştı. Çoğu zaman Büyük Aleksandros ve Caesar'ın kiyle eşdeğer görülen askeri dehasını kullanarak, fetihler ve müthiş katliamlarla Fransız Devrimi'nin özgün ve daha ılımlı Jironden yüzünü Avrupa'nın geri kalanına yaydı. 1804 yılında kendini İmparator ilan etmek için hem kraliyet yanlılarının hem Jakobinlerin çevirdikleri ardı arkası gelmeyen entrikaların bastırılması gerekçesini kullanmıştı; böylelikle Iulius Caesar'ın yükselerek Augustus ile aynı seviyeye gelişini yeniden sahneye koymuş oluyordu. Kendi Tanrısal azametini Augustus ve Charlemagne'dan öykündükleriyle süsleyerek dirilen bir imparatorluk kültürü yarattı. Sohbetlerde karşısındakini hipnotize etmişçesine etkileyerek kendinden geçmiş yandaşlarını davasına kazandırdığı söylenirdi.

Napoléon, Avusturya'yı yendikten sonra, ileride Almanya'nın birleşmesini sağlayacak Cermen devletlerini bir araya toplayan Ren Konfederasyonu'nu kurdu. Prusya ve Rusya'ya karşı göz kamaştırıcı zaferler peş peşe geliyordu. Zirvede olduğu en parlak günlerinde imparatorluğu 70 milyonu bulan tebaasıyla Roma'yla aşık atıyordu. Liberal reformlar getiren bir otokrat olarak feodalizmin kalıntılarını Avrupa'dan kazıyarak, mazisi Tudorlara ve iyiliksever despotlara kadar uzanan modern devlet inşa etme girişimini tümüyle sona erdirmişti. Hukuku herkesin anlayıp yararlanabileceği bir hale getirmeyi amaçlayan Napoléon Kanunları dünya genelindeki ülkelerce benimsendi. Kutsal Roma İmparatorluğu ile Engizisyon'u dağıtan Napoléon dini hoşgörü ve boşanma hakkı tesis etmiş, feodal vergileri kaldırmış, gettoları kapatmış ve Yahudileri eşit yurttaşlar yapmıştı. Tarihçi Andrew Roberts şöyle özetler:

Modern dünyamızın dayandığı fikirler –meritokrasi, hukuk karşısında eşitlik, mülkiyet hakları, dini hoşgörü, modern seküler eğitim, sağlam maliye vesaire– Napoléon tarafından desteklenmiş, güçlendirilmiş, yasalara göre düzenlenmiş ve daha geniş coğrafyalara yayılmıştı.

Gerçi bunlar ancak kralcı güçlere karşı Devrim'in mücadele ettiği daha önceki savaşlarla birlikte, muharebe meydanlarında 800 bini aşkın Fransız'ın canına mal olacak on yıllık bir savaşla başarılabilirdi. VIII. Henry ve yukarıda incelediğimiz diğer reformcu tiranlar gibi, Napoléon'un da iyiliksever bir özgürlükçü mü, yoksa kana susamış bir egomanyak mı olduğuna ilişkin tartışma hâlâ hararetle sürmektedir. İlk kez Birinci Kısım'da ele aldığımız re-

formcu tiranlar ve evrensel monarşiler geleneği doğrultusunda, Napoléon'un kanlı taarruzlarını süsleyecek önemli büyük işler yapma, hukukla sanatı ve öğrenimi teşvik etme kabiliyeti vardı. Uyandırdığı çelişen duyguları belki de en iyi yakalayan, bir kuşak sonra "General Bonaparte'ın kendine ait olduğunu iddia ettiği, üstelik şan ve suça bulamayı başardığı evrensel tarih sayfası" hakkında yazmış Fransız tarihçi François Guizot oldu.

Büyük Kyros'a kadar giden reformcu tiranlar ve evrensel monarklar gibi Napoléon da doğal yeteneklerin gelişmesine yardım ederdi. Çoğu orta sınıf ya da daha mütevazı kökenlerden gelen asıl yandaşları, liyakatlarına göre yükselerek, *ancien regime* denen eskiden geriye kalanlarla aşık atacak kadar parlak, yepyeni (kimilerine göre sonradan görme) bir Napoléon aristokrarisi yaratmışlardı. *Baba* filmindeki gibi, sonradan para karşılığında Avrupa'daki çeşitli kraliyet ve dükalık soylarına yamanmış, Korsikalı bir ailenin çocuğu olan Napoléon, eski aristokrasinin onu görgüsüz, Talleyrand'ın yüzüne söylediği sözlerle özetlenen, "ipek çoraplar içinde boktan biri" diye görüp gizli gizli diş bileceğini seziyordu. (Talleyrand'ın Rus elçisine, Rusya uygar bir adamın yönetiminde barbarlar ülkesiyken, Fransa için tam tersi geçerli, diyerek yaptığı şakaya Napoléon çok içerlemişti.) Avrupa'nın düşünen kesimleri Aydınlanma'yı geri kalmış kendi otokrasilerine yayma çabalarından dolayı ona hayran olmakla, ulusal bağımsızlıklarını ortadan kaldırma girişimlerinden ötürü ondan nefret etmek arasında kararsızdılar. Tolstoy, bu duygu karmaşasını *Savaş ve Barış*'taki Pierre Bezukov karakterine çok iyi yansıtmıştır –sahici bir liberal olarak Rusya'nın modern bir ülke olmasını, ancak bunun dış güçlerin zorlamasıyla değil, bizzat kendi çabalarıyla gerçekleşmesini ister.

1815'te Waterloo Meydan Savaşı'nda Dük Wellington karşısında Napoléon'un uğradığı son yenilgi, bu kitabın başından beri sözünü ettiğimiz antik dönemlere dek uzanan birçok temayı buluşturur. Wellington'ın zaferine, Burke'ün övgüler düzduğu yumuşak hiyerarşi içerisinde İngilizlerin gurur kaynağı, kendi kendini yönetme geleneklerini savunma rolü biçilmişti. İngiliz-İrlandalı soylu sınıfına mensup Wellington, dışarıdan gelmiş ve kendi kendini yetiştirmiş Korsikalı Napoléon'un karşısında rol alacak mükemmel biriydi. Savaş alanında bulunması bile "40 bin adama bedel" dediği Napoléon'un komutanlık yeteneğini Wellington da teslim ediyordu. Fakat onu centilmen olarak görmezdi. Napoléon karizmatik ve çekici biriydi, Wellington ise daha alt tabakalardan gelenlerle arasına mesafe koymasıyla bilinirdi. Askerlerinin ona tezahürat etmesini onaylamazdı –sanki onların onaylamasının bir önemi varmış gibi, bunun "bir fikir ifade etmekten uzak" kaldığını söylerdi. İmparator unvanını taşımasına rağmen devrimci olan Napoléon ise "oligark" dediği Wellington'ı önemsemezdi. Napoléon'un yenilgisi, Salamis ve Marathon'dan itibaren İspanyol Armadası'na karşı I.

Elizabeth'in, Stuart hanedanına karşı Roundhead grubunun, Kral III. George'a karşı Amerikalı kolonicilerin, daha ilerki yıllarda yeni tiran, kabadayı Hitler'e karşı Churchill ile Dunkirk filosunun, evrensel tirana karşı özgür halkın, tiranlığa karşı hürriyetin mücadelesi destanında yeni bir manzume olarak görülmektedir. Sovyet İmparatorluğu ile Batı arasındaki Soğuk Savaş'ın vârisleri olarak bizler aynı miras kuyruğunda bekliyoruz, bu da IŞİD ve Taliban'a karşı direnişimizde bizim ahlaki pusulamız oluyor. Tarih her zaman kusursuz değildir –vurdumduymaz ve muhafazakâr Wellington'ın eli kanlı bile olsa reformcu bir imparatorundan daha büyük bir insan olup olmadığını söylemek zor– ancak özgür halkların tiranlığa karşı süregelen bu direniş geleneğinin ana hatları keskin, açık ve hâlâ tümüyle geçerli.

Waterloo Meydan Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi arasında 1848 devrimleri, 1870 Paris Komünü ve göz açıp kapayıncaya kadar olup biten Fransa-Prusya Savaşı gibi zaman zaman yaşanan kısa süreli kesintiler dışında, Avrupa olağanüstü bir barış ve refah döneminin keyfini sürdürdü. José Ortega y Gasset ve Stefan Zweig gibi gözlemciler Birinci Dünya Savaşı'nın ve faşizmin yarattığı felaketlerin diğer tarafından 19. yüzyılın sonlarına bakınca Antoninus Çağı'nın İyi İmparatorlarından bu yana insanlığın yaşadığı en mutlu dönemin tanıklarıydı. Ne var ki, genelde iyiliksever çağ boyunca, en tepedeki entelektüel ve yaratıcı sınıflar o başarının ardında Aydınlanma değerlerini derin bir nefretle, giderek daha çok lanetlemiş, Rousseau'nun “burjuva” varlığına karşı ilk başkaldırısı olan “doğanın çılgılığı”na yeniden hayat vererek, hepsini ayaklar altına alacak gitgide büyüyen yeni çağ özlemini her zaman sanat, edebiyat ve felsefede ifade etmişlerdi. Bu çözümler, ister yeni doğan komünizmin Aşırı Solu ister kabile tarzı “kan ve toprak” milliyetçiliğinin Aşırı Sağ ile sonuçlansın, nihayetinde her ikisi de insanların materyalist yozlaşmadan arınmasını sağlayacak katıksız binyıl birliği özlemi içindeydi.

Avrupa'nın modern burjuvazisine yönelik nefrette Sol ve Sağ el ele hareket ediyorlardı, o kadar ki bu yelpazede yer alan Edmund Burke, Marquis de Rivarol, Karl Marx, Hyppolite Taine gibi kimseler ve daha başkaları modern dünyanın, neredeyse birbirinin yerine geçebilecek sığılığıyla kabalığını gözler önüne seren yazılar kaleme almışlardı. Marx'ın *Komünist Manifesto*'sunda, modern liberal bireyciliğin ve kişisel çıkarların Avrupa'daki geleneksel sosyal dayanışma üzerinde yıkıcı etkileri olduğunu anlattığı, çoğu Burke'ün *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler** kitabından alınma şu sözleri bir düşünün:

* Edmund Burke, *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler*, çev. Okan Arslan, İstanbul: Kadim Yayınevi, 2016. (ç. n.)

Burjuvazi, üstünlüğü ele geçirdiği her yerde bütün feodal, ataerkil ilişkilere ve köy hayatına dair ne varsa son vermiştir. İnsanı “doğal efendiler”ine mecbur kılan türlü türlü feodal bağlarından koparmış, geriye insanla insan arasında çıplak kişisel çıkarlar, şu duygusuz “nakit ödeme” dışında başka hiçbir bağlantı noktası bırakmamıştır. Dini hevesin, yürekli coşkunun, yontulmamış duygusallığın en yüce sevinçlerini bencil hesapların buzlu sularında boğmaktadır. Kişinin kendine saygısını değişim değerine indirgemiş... Tek kelimeyle, din ve siyasal yanılsamalarla örtülen sömürünün yerine çıplak, utanmaz, doğrudan acımasız sömürüyü getirmiştir. Burjuvazi şimdiye dek onur duyulan ve huşu için bakılan her uğraşın aurasından yoksun kalmış... Burjuvazi aileden duygusal örtüsünü çekip alarak aile ilişkilerini salt para ilişkisine indirgemıştır.

Hatırlayalım, Burke de Aydınlanma Hareketi’nin nasıl “hayatın doğru dü-rüst bütün kumaşını [...] nobranca söküp almış” olduğuna feryat etmişti. Marx eski feodal ve Hristiyan düzenin kalıntılarını silip süpürmek için kapitalizmin gücünü hoş karşılarken (bugüne dek “tarihteki en devrimci kuvvet”), aynı zamanda onun sonunun gelmesine ve yerine geçenin yıkık dökük, bayağı olmasına hayıflanır. Marx burjuva çağının ötesinde, geleceğin geri kazanılmış toplumuna atlamak için kapitalizmi inşa eden aynı yıkıcı devrimci gücü artık kuşanmamız gerektiğine fena halde inanmıştı. Yok olup gitmiş toplumsal uyuma ve bunu geri kazanmak için örneği görülmemiş yıkıma ayrı ayrı duyulan özlemin bu bileşimi, yukarıda da gördüğümüz gibi, binyıllık devrimcilğin ayırt edici psikolojik özelliğidir.

Böylece, bütüne bakıldığında, soykırım uygulayarak insanlığa gelecekte mutluluğu kazandıracak 19. yüzyılın Jakoben projesi, Napoléon’u ve onun Metternich ve Viyana Kongresi tarafından uğradığı yenilgiden sonra başlatılan tutucu tepki dönemini güç toplamak için yeraltına çekilip atlatmak suretiyle günümüze kadar varlığını korumuş, Marx’ın ünlü deyişiyle, “Avrupa’da dolaşan hayalet” olagelmıştır. Bu arada, tiranlık kariyerinin seyri büyük ölçüde bilindik, sıradan –dar milliyetçi, geleneklere sınıksız bağlı ve dindar– otok-rasiye dönüştü. Puccini, bir tiranın cinsel ihtirasına karşı ülkenin hürriyet mücadelesini –ilk kez Birinci Kısım’da görmüştük– işlediği *Tosca* operasında, Napoléon’un Savoy’u kurtarmasının an meselesi olduğu sıralarda Vatikan polis şefi, uğursuz Scarpia karakterini öykünün kahramanı Tosca’nın ırzına geçmek için karanlık güçlerini kullanan biri olarak resmederken, asırlık temayı gözler önüne sererek Avrupalıların imgelemine yerleştirmişti. Böyle adamlar tehlikeli olabilirler, ancak 20. yüzyıldakilerle karşılaştırıldığında, operakomik çavuşları olmaktan öteye gitmezler. Üstelik aynı tarihlerde orta ve yüksek sınıflar başta olmak üzere Avrupa’nın büyük bölümü, artan refah ve bireysel özgürlüğün güneşli dağlık alanlarının sefasını sürüyordu.

Fransız Devrimi’nin aşırılıkları, politikadan ve elbette devrim politika-sından beklentiler karşısında hayal kırıklıklarına yol açmıştı –Wordsworth

ve Alman yazar Friedrich Schiller bunlara örnektir. Fakat bir yandan da modern burjuva dünyasını tamamen yerle bir edecek binyılcı bir dünya özlemi, saflık takıntısı olanların (Marx'ın proletaryası, Nietzsche'nin üst-insanı, Heidegger'in 1927'de "halkı", çok geçmeden Hitler olarak ortaya çıkacak "kendi kahramanını seçme" çağrıları) öncülüğünde, ölçüyü iyice kaçırmaya neden oluyordu. Devrimcinin psikolojik kimliğini yansıtmaya görevini genellikle Avrupalı romancılar üstlenmişti, ama ille de göklere çıkarmazlardı. Örneğin, Flaubert'in *Duygusal Eğitim*'de yarattığı Senecal karakteri, hem Robespierre'i hatırlatan hem Stalin ve Hitler'le onların başyaverlerinden ipuçları veren binyıl devrimcilerinin ilkörneğidir. Burjuva toplumunda yükselmeyi başaramamasının öcünü almak için, kolektifleşmiş ve sanayileşmiş totaliter bir devlet olan "Amerikan Spartası" üzerinde egemenlik kurmayı hayal etmektedir. Titiz bir matematikçi gibi denklem çözercesine, sosyal eşitsizliği ve basamakları "dümdüz etmek" isteyen Robespierre, aynı zamanda feodal toplumdaki katı kolektivizmin de hayalini kuracak kadar namus kumkumasıdır. Hem modernleşmeden yana hem bir romantik hem de Flaubert'in yazdığı gibi "katı kuralcı ve din adamı" karışımı biridir.

Flaubert ve Turgenyev gibi romancılar yaşadıkları günlerin devrimcilerine kuşkuyla bakarlardı –*Babalar ve Oğullar* romanında, anarşist özentisi Bazarov aile sevgisi, inanç, yurtseverlik ve görgü kuralları gibi geleneksel bütün ilişkilere tiksinererek bakarken, modern bilimin de kanıtladığı üzere, gelecek yeni düzende maddi tembelliklerinden arındırılacak insanları yalnızca mal üretip tüketen mekanizmalar olarak görüyordu. Öte yandan birçok siyasal eylemci ve ideolog, devrimi insanın hamurundan meydana gelmiş büyük sanat eserlerine benzeyen estetik bir girişim haline getirmeye çalışıyordu. Burjuvaziye yönelik eleştirileri, onların adaletsiz tavırları kadar estetik temellere de dayanıyordu –ruhsal çarpıklık, çirkinlik, densiz materyalizm ve zevksizlik (Dickens'in Uriah Heep karakterini düşünün), ancak ve ancak geleceğin güzel dünyasında kökü kurutulmak suretiyle düzeltilebilirdi. *İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Mektuplar*'ında Schiller'in, kaçınılmaz olarak bölücü, densizce partizan ve ekonomik kazanca düşkün olan siyasete kafa yorarak değil, ancak büyük sanat üstünde derin düşünceye dalarak yaşanabileceğini savunduğu insan ve dünya arasında bağ kurma anlamında, insanın bütünleşme deneyimine bakan Marx, insanlığın tamamı için aynı bütünlük ve birlik deneyimini, sanat üzerinde derin düşünmeksizin bireyleri toplumun saadeti içinde tam anlamıyla yüzeye çıkarmayı sosyalizmin başaracağını savunur.

Yaklaşan çağın bütün önemsiz siyasal çekişmelerin ötesine geçerek güzelleşeceği hayaline, kahramanca bir edim olarak devrimci şiddet güzellemesi de eşlik ediyordu. Eğitimli seçkinlerin modern çağa ve onunla gelen binyıl kargaşasına hazırlıklar konusunda hayal kırıklığına uğramasına, 19. yüzyıl

Alman felsefesiyle sosyal düşüncesi bütün olarak büyük ölçüde katkıda bulunmuştu. Tek büyük istisna Hegel'di; onun tarihi teamülleri ve alışkanlıkların birikimini öne çıkaran merkez bekçiliği, modern dönemi hem Sol'un hem Sağ'ın aşırılıklarından gelen devrimci saldırılardan kurtarma çabasıydı. İlmli ilerlemeciliği savunması, Tocqueville, Burke ve J. S. Mill'inkilerle benzer özellikler taşıyordu. Ancak 19. yüzyıl 20. yüzyıla dönerken, halefleri Marx, Nietzsche ile Heidegger, bu orta yolun altını üstüne getirmiş, insanın gerçek bütünlüğünün sadece binyıl şiddetiyle kazanılabileceğinde ısrar ediyorlardı. Sol'dan gelen daha da yoğun nitelikli, süper-Jakoben bölünmez sosyalist devlet çağrıları, Aydınlanma akılcılığının kısılcacını parçalama ve kendi ortak kaderinin "kan ve toprağına" dönme yolunda Sağ'ın "halk"a yaptığı çağrılarla benzeşmektedir.

İlmli ilerici liberalizmin müttelikleri onu savunmayı ve 19. yüzyıl akıp giderken ufukta kara bulutların görüldüğü yollu geçerli uyarılarını sürdürüyorlardı. Yahudi kökenli Alman şair Heinrich Heine'nin 1834'te yaptığı, Alman kültüründeki Aydınlanma karşıtı eğilimlerin ertesi yüzyılda dünyayı sarsacak bir Alman Devrimi üreteceğine dair (bu kısmın başlığında kullandığımız) öngörülü uyarısını düşünün:

O zaman Alman yıldırımının çarptığını nihayet bilirsiniz. Bu keşmekeşte gökten ölü kartallar düşecek [...] Almanya'da sahnelemek oyunun yanında, Fransız Devrimi'nin masum bir kır şiirinden farkı kalmayacak.

Amerika'yı ustalıklı gözleyen başarılı bir gözlemciyken, Fransa'daki çalkantılı yüzyıl ortası siyasetin görmüş geçirmiş ilmlı ve döneclerinden biri haline gelen Alexis de Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi* kitabında, materyalizm, demokratik yurttaşların apatisi ve sadece kendileriyle ilgili olmaları, bütün iktidarın kendisine verilmesi karşılığında daha fazla eşitlik ve refah vaadiyle hürriyetlerini çalacak "demokratik bir despotun" doğmasına yol açabilir uyarısında bulunmuştu. Bu yeni tür despot, Aydınlanma'nın bireyci ideallerin saldırısına uğramadan önce, Eski Dünya'daki feodal hiyerarşinin ve dini inançların sunduğu toplumsal uyum ve birlik duygusunun yerini alacak yapay anlayış doğrultusunda, tüm toplumu kapsayıcı, bölünmez bir devlet yaratma yolunda Jakoben projesini sürdürecekti.

Tocqueville korkularının gerçekleştiğini görecektir kadar yaşadı, ama bunlar Amerika'da değil, askeri darbeye iktidara gelen III. Napoléon'la birlikte Fransa'da yaşandı; daha sonra yapılan halk oylamasında Fransızlar bir tek ona "oy" verebilirlerdi. (Bu hile, o tarihten itibaren despotlar tarafından düzenli olarak kullanılagelmıştır, ilhak edilen Südet bölgesinde Hitler'in yaptırdığı plebisit de, ilhak edilen Kırım'da Putin'in yaptırdığı "referandum" da böyledir). 1848 devrimlerinden sonra, gerek sosyal ve ekonomik istikrar isteyen

Sağ kanat gerek zenginlerin gücünü kısıtlayacağını düşünen Sol kanat, III. Napoléon'u destekledi. Flaubert'in Senecal karakteri modern Jakobenlikten gizli polis ajanlığına ve III. Napoléon'u öldürerek siyasi cinayet işleyen biri olma sürecinden geçtiği *Duygusal Eğitim* boyunca, Sol'un ve Sağ'ın aşırılıklarının diktatörlük özleminde nasıl mükemmel bir şekilde kaynaştıklarını gözler önüne serer.

20. yüzyıl faşizmini ilk tahlil edenlerden bazıları III. Napoléon'u, Mussolini ile Hitler'in popülist demagoji yöntemlerinin öncüsü olarak görmüşlerdi. Konrad Heiden'a göre, III. Napoléon "modern kitlenin ve onun ruh halinin efendisi [...] Komplocu, gaspçı [...] aynı zamanda milliyetçi ve sosyalist, demokrat ve tiran, barışsever ve fatih, süngüler ve plebisitler sayesinde diktatör olmuş biriydi; üstelik siyasal olarak ırzlarına geçtiği kitlelerce alkışlanırdı." Bunların hepsi çok doğru, ancak III. Napoléon'un ütopya soykırımı gerektiren binyıllık bir hayale kapılmadığını eklemek gerekir. Bolşevikler ve faşistler tarafından iktidarı ele geçirmek için uygulayacakları bazı taktiklerin habercisi de olsa, daha çok reformcu tiranlar kategorisinde yer almıştı. Muazzam bir başarıya ulaşmış amcası I. Napoléon ve Sezar tarzında daha önceki reformcu tiranlar gibi o da başkentini güzelleştirmiş, Paris'i geniş bulvarlarla donatmıştı. Denetimi iyice eline aldıktan sonra yumuşak bir yönetim sergilemiş, bunun tadını çıkarması için halkı rahat bırakmıştı. Aynı zamanda ilk Napoléon'un imparatorluk emellerine öykünüyordu; ancak yeğenin askeri kabiliyetten ve genel yeterlikten tamamen yoksun olması, Sedan'da Bismarck komutasındaki Prusya ordusu karşısında ağır hezimete uğramasına ve apar topar tahttan inmesine yol açtı.

Avrupa'daki entelektüeller arasında Heine ve Tocqueville gibi siyasal ılımlılığı savunanlar olsa bile, bunlar en çok hayranlık duyulan ve en etkili düşünürler değildi. Nietzsche'nin demokratik ahlakı "dümdüz eden çobanlar" diye tanımladığı kimselere yönelik nefretin yanı sıra, eğitilmiş seçkinler arasında arkaik dünyanın kahramanlığına dönme, mevcut alçak burjuvaziyi darmadağın etme ve toplumda hiyerarşi, büyüklük ve onur duygusunu geri getirme mücadelesinin başına geçecek Homeros'vari yeni kahramanlara özlem duyanlar yaygındı. Birinci Kısım'ın başında söz ettiğimiz, Schliemann'ın Mykenai'deki ünlü kazılarıyla, Avrupalıların imgelemi yeni Akhilleus ırkını yaratma hayalleri canlanmıştı. Almanya'da, Roma'yı yenilgiye uğratıp püskürten Cermen savaşçı Arminius'un modern hali *Herman* adı, büyük rağbet görmeye başladı. 19. yüzyılda, Marksizm ile Darwinizm'in entelektüel ve ahlaki otorite olarak Hristiyanlığı giderek yerinden etmesi, bütün türlerin rakiplerini alt etme ve onların üzerinde egemenlik kurma konusunda önü alınamaz bir itkiyle hareket ettiği yönünde bir dünya görüşünü gündeme getirdi. Devrimci şiddete yönelik geri kalan baskıları kaldırıp yeni bir paga-

nizme yol açarken, münferit devletlerin “Büyük Adamların” üstünlüğü ve egemenliği ele geçirme dürtüsü, seçkinlerin kültüründe epeyce hayranlık uyandırır hale geldi.

Usta besteci Richard Wagner pek çok açıdan yaşadığı yüzyılın somut örneği idi. Hayatı da aşırı Sol ile aşırı Sağ arasında –genellikle solcu aşırılığın içindeki insani değerleri birkaç kişinin bilmeden abarttığı veya ona ihanet ettiği, aşırı Sağ’daki şiddetinse, tamamen onun ahlak dışı bakışının bir özelliği olduğu görüşüyle birlikte gelen– keskin bir ayrım vardır diye ısrar edenleri tümüyle çürütmektedir. Doğrusunu isterseniz, ikisi de, Bolşeviklik ve Nazizm konusuna döndüğümüzde ayrıntılarıyla göreceğimiz gibi, ayna ikizleridir. Wagner soluk kesici operaları sayesinde, uğruna yeni bir binyıl mitolojisi yarattığı “halkçı” Sağ’a geçmeden önce, 1848 Devrimi’nin ateşli bir üyesi olarak yola çıkmıştı. Ancak Sol’dan Sağ’a bu geçişi ne fikir ne duygu değişikliği idi, sadece başından beri yapmak istediklerinin daha etkili bir aracıydı. *Nibelung Yüzük Serisi* içerisindeki eserleri Rousseau’yla başlamış bütün devrimci psikodramayı kapsar –yaklaşan 20. yüzyılın “yücelik politikası” modern burjuva dünyasını yok etmeye, demokratik ahlakın (eski dostu Nietzsche’nin deyişiyle) “çobanları” ile yeni gelen “yeryüzünün efendileri” arasındaki mücadeleye yönelik dürtüleri ateşleyerek tılsımlı, kadim Altın Çağ’a dönmeye çağırılmaktadır.

Wagner en aşağılık anti-Semitizm’le, ileride Nasyonal Sosyalist hareketin beşiği olacak Bavyera’da, kralın himayesinde gelişmesine yardım ettiği yoğun romantik milliyetçiliği birleştirmişti. Aynı zamanda Marx’ın da ilham kaynağı olan, teamüller ışığında aşamalı tarihsel ilerlemeden yana olan Hegel’in ılımlı görüşünün tersine, insanın doğaya karşı kendi iradesini ortaya koyması ve uygun gördüğü doğrultuda bütün teamülleri yıkıp gelenekleri dağıttıktan sonra, Tanrı dediğimiz varlığın sadece yaratıcı özgürlüğü tamamlamak üzere bizim kendi emellerimizin en uzaktaki sınırı olduğunu er geç anlayarak yeniden şekillendirmesi gerektiğini savunan Feuerbach’tan epey etkilenmişti. Dünyanın yıkımını mitolojik olarak tasvir ettiği *Götterdämmerung* eseri, Wagner’in anarşizme nasıl can attığını yansıtıyordu. Onun nam salmış anarşist Bakunin’le karşılaşmasını, çelişkili ama ünlü budalası bir yaklaşımla, bir parçasını yukarıda aktardığım sözlerle nasıl anlattığına dikkat edin: “Bu harika adam, en saf insani idealizm ile her türlü kültüre düşman, topyekûn vahşeti birleştirmişti; dolayısıyla kendisiyle ilişkim içgüdüsel korku ve karşı konulmaz cazibe arasında bocalıyordu. (Aralarında Wagner’in gelini Winifred Wagner’in de olduğu ilk yıllardaki nice hayranı gibi, Wagner de Hitler’i iğrenme ve büyülenme ifade eden aynı karışık duygularla tarif ederdi herhalde.) “O bütün uygarlığın ortadan kaldırılması yoluna baş koymuştu” diye hatırlatıyordu Wagner. “Petersburg, Paris ve Londra ile birlikte Avrupa dün-

yasının tamamının bir moloz yığınınına dönüştüğünü zihinde canlandırmak gerektiğini söylüyordu.” Dileği yerine gelecekti.

Almanya'nın en ünlü düşünürü olan Friedrich Nietzsche, hayatının sonlarına doğru yeni bir dünyayı meydana getirecek kıyamet ve yıkımın yaklaştığı duygusunun artmasına katkıda bulundu. 1880'lerde, “büyük öğle vaktinde aydınlığa kavuşma... günü gelip çattı işte” diye yazıyordu. Gelecek olan “yeryüzünün efendileri” ve “üst-insanlar” burjuva ikircikliği göstermeden görevini yerine getirebilmek için kendi vicdanlarıyla başa çıkmada birçok ruhsal sınamadan geçecektir. Bir yandan “üreyerek geleceğin insanını yetiştirmek için büyüklüğün o muazzam gücünü kazanmak, diğer yandan yapılan milyonlarca hatayı ortadan kaldırmak ama yarattığı acılarla perişan olmamak; gel gör ki hiç olmamış gibi yapmak mümkün değil!” *Ahlakın Soykütüğü Üstüne* kitabında dediği gibi, “insan için en büyük tehlike hastalardır, Şeytan ya da ‘yırtıcı hayvanlar’ değil. Daha başından beri imalatında hata yapılmış, ezilmiş, arızalı olurlar; en zayıflar hayatı ayaklarının altına alıp en çok çiğneyen kimselerdir.”

Komünizme gelince, Nietzsche onu yaratma çabalarını iyi karşılıyordu çünkü nasıl bir felaket olacağını önceden görmüştü:

Yeryüzü yeteri kadar geniş, insan da yeterince bitkin; bu bakımdan saçmalık derecesinde uygulamalı eğitim ve gösteri beni şu kadarcık etkilemez, hem de çok fazla can pahasına kazanılmasına ve pahalıya mal olmasına rağmen.

Devamında, sınıfsız bir toplum gibi bir saçmalık yaratmak uğruna böylesi şiddet mücadelesi “yararlı ve iyileştirici bir şey olabilir” diyordu.

“Bu ‘yeryüzü barışını’ ve demokratik hayvan sürüsünün toptan yatışmasını geciktirir; Avrupalıları mert ve savaştan yana erdemleri hepten bırakmaya değil, ruhu korumaya, yani açık göz ve dikkatli olmaya, açıklıktan, ciddi-yetten ve ruhun soğukkanlılığından geriye kalanı saklamaya... zorlar.”

Daha sonra Naziler kendi propagandaları için bilinçli olarak Nietzsche'nin “üst-insan” ve “iradenin zaferi” kavramlarını ödünç alacaklardı. Nietzsche'nin kız kardeşi Elisabeth Forster-Nietzsche, kardeşinin beklediği üst-insanın ta kendisi olduğunu söylemişti Hitler'e. Nietzsche'nin niyeti yazdıklarıyla binyıl devrimine katkıda bulunmak mıydı? Buradaki sorun, Rousseau'nun Fransız Devrimi'ne katkısı olup olmadığı meselesine çok benzer. Nietzsche'yi savunular, kudret iradesini kullanması için üst-insana yaptığı çağrılarının tümüyle metaforik olduğunu, aslında yeni dünyayı yaratmak için “çobana” karşı harfi harfine bir yıkım savaşı değil, kendi ruhunu arındırmak için iç mücadele çağrısında bulunduğunu ileri sürerler. Kısmen haklı olabilirler,

yine de kişinin yalnızca kendi iç gelişimine odaklanması için gerçek dünya olaylarını ve ortaya çıkan “efendilerin” yeni ve korkunç tiranlığına duyulan ihtiyacı ele alan pasajları görmemek için Nietzsche’nin kitaplarını at gözlükleriyle okumak gerekir. Fakat haklı olsunlar veya olmasınlar, Nietzsche’nin söz sanatı mücadeleyi ve mahareti yüceltmede öyle abartılı, öyle şiddetli, öyle coşkuludur ki, Robespierre nasıl Rousseau’dan etkilendiyse, Hitler gibi birinin onu tümüyle ciddiye alması, Wagner’in operalarını, Nasyonal Sosyalist Tanrılar Alacakaranlığı’nı (*Götterdämmerung*) yaratma çağrıları olarak görmesi hiç şaşırtıcı değildir.

Avrupa bilmeden Birinci Dünya Savaşı’na doğru yalpalarken, Almanya’nın eğitilmiş kesimi, Almanya’nın “çöplerinden temizlendiği anda eski topraktan fışkıracak filizlerle büyümesini” desteklemek adına, Aydınlanma’nın tamamından ve liberal değerlerden kurtulma çağrıları yapan Paul de Lagarde gibi *Völkisch* (popülist) yazarların çalışmalarını yalayıp yutuyordu. Yaklaşan “Üçüncü Reich” döneminin anahatları Almanların imgeleminde şekillenmeye başlamıştı; bu terimle Kutsal Kitap’taki Mesih’in geri gelip yeryüzünde Tanrı Krallığı’nı kurma teması, maksatlı olarak şiddetli devrimci savaşa ve mücadeleye aktarılırdı. Arthur Moeller van den Bruck, “Üçüncü Reich ruhani bir hedeftir ve aynı zamanda siyasal bir görev üstlenir” diye yazmıştı. Bizi bu yeni dünyaya götürecek bir yüce lider gerekecekti.

Hermann Hesse 1919 tarihli *Demian* romanında, Birinci Dünya Savaşı’nın Yeni Düzen uğruna, kıyameti aratmayacak mücadeleyi başlatacağı görüşü üstünde düşünüyordu. Bu devrimci hayaller ancak Almanya’nın yenilgisinden sonra yoğunlaşmıştı. Savaşta yaşanan eşi görülmedik kıyım ve yıkım çoğu insanı keder ve dehşete sürüklerken, diğerlerinin gözünde bu, Nietzsche’nin “yeni insanı” şekillendirmek için gerekli irade gücü olarak ihtiyaç duyduğu ruhsal üretimdi. *Der Arbeiter* adlı denemesinde, hem Bolşevik hem Nazi, pazıları şiş, kaba saba adamlarla dolu afiş sanatının habercisi, yeni tür işçi-savaşçılar öngören Ernst Jünger, Birinci Dünya Savaşı kuşağının topyekün savaşla çelik gibi kalpsiz bir hale geldiğini yazıyordu. “Daha önce hiçbir insan ırkı, yaşanan çağa kimin egemen olacağına karar vermek için dünya arenasına çıkmamıştır.” Nazi hareketinin esasını oluşturan Hitler ve diğer eski tüfeklere göre savaş asla sona ermemişti. Hitler’in iktidarı ele geçirmesinden beş yıl önce, *Völkisch* şair Stefan Georg çoktandır Führer’i hayal ediyordu:

Halkın bayrağının gerçek simgesini yerine koyan,
Karanlığın korkulan alametlerinin içinde,
Aydınlık çalışma yolunu,
Fırtınada vefalı yandaşlarına gösteren
Onun sayesinde kurulur Yeni Reich.

İkinci Thermidor Yok: Binyıl Tiranlığı Geri Geliyor

Modern burjuva dünyasından kaçış arayışında, 19. yüzyılın muazzam siyasal ve kültürel patirtisından 20. yüzyılda ütopyaya doğru açılan iki temel devrimci yol vardı: toplumun Bolşeviklerce “yukarıdan aşağıya” yeniden inşası ve “halkın kaderi” için “tabandan gelen” Nasyonal Sosyalist devrim. Bolşevikler bölünmez, totaliter, sanayileşmiş devleti (Senecal'in “Amerikan Spartası”) kurmak üzere, yeniden önem kazanmış, çok daha geniş ölçekli Jakoben projeyi hayata geçirmeye soyundular. Tocqueville yükselen beklentilerde devrim tezini ilk ortaya attığında, işaret ettiği yaygın bazı tarihsel benzerlikler, Rusya'nın bu patlamaya neden hazır olduğunu açıklamaya yardım ediyordu. XVI. Louis'nin temkinli reformcu monarşisiyle Lafayette'in başlangıçtaki liberal devrimi, nasıl çok daha radikal Jakobenlerin yolunu açıtsa, son Çar ve liberal Kerenski hükümetinin kesintili reformculuğu da Bolşeviklerin kaba gücüyle silinip gitmişti.

“Bilimsel sosyalizm” ilkeleri doğrultusunda, tarihin kaçınılmaz aşamalarından geçerek yaşandığını ileri süren Karl Marx'ın teorileri, Bolşevikleri sahte akılcılık kisvesine sokmuştu. Öte yandan tarihi ileriye götürmek için şiddetli devrim mi, yoksa kademeli evrim mi tercih edilmeli yönünde Marx'ın kendi kararsızlığının ve Rusya'da sosyalizm beklentileri konusunda bocalamasının, Lenin ile Troçki'yi tarihin çarkını hızla döndürerek askeri darbeye devleti ele geçirmeye teşvik etmesi aynı şekilde önemliydi. Temelde, Lenin ile Stalin'in temsil ettiği Bolşevizm'in gerçek özü, sağgörü ya da teorik tutarlılık unsurlarıyla sınırlanmamış, düpedüz Prometheus tarzı yıkımdı. Öyle ki, Lenin kendini kesinlikle Marksist diye görse de, Bolşeviklerin ruhsal ve psikolojik doğrudan atalarının Avrupalı Marksistler değil, eskisinin yıkıntıları üzerine temelden yeni bir dünya inşa edecek üst-insan hakkında Nietzsche'nin yazdıklarından esinlenmiş “Tanrı yaratanlar” gibi, binyılcı ve gizemli Rus tarikatlar olduğuna inanmak için geçerli bir sebep bulunur. Dostoyevski ve Alman yazarlar ve düşünürlerin “köklü” kabile milliyetçiliği arayışının Rusya'daki benzeri olan Slavsever milliyetçilik, Bolşeviklerin gelecekte kötülükten ve bencil bireycilikten, Rus Ortodoks Kilisesi'nin bütün insanlığı günahlardan arındıracak kıyameti aratmayan “üçüncü çağın” avatari olma yolundaki kadim görev anlayışından arınmış sınıfsız toplum hayalini de etki altına alarak dini özlemlerden devrimci eylem hedefine taşımıştı.

Troçki'nin “sürekli devrim” dediği dinamizmin kritik önemi Lenin'in ünlü deyişinde gizliydi; “ne kadar kötü, o kadar iyi.” Bu deyiş sonradan gelecek binyıl devrimi hareketlerinin temel yapıtaşı oldu. Kolektif ütopyaya karşı herhangi bir muhalefeti iflah olmayacak kadar düşman ve yozlaşmış olarak niteler, dolayısıyla yok edilmesi zorunlu ve kaçınılmazdır. Buna göre, gerçek

devrimciler (salt burjuva reformcuları ya da işçi sendikalarının aksine) liberal devletlerle toplumların reform yapabileceğine inanmadıkları gibi, bunu yapmalarını da istemezler. Devrimci sınıflar ne kadar çok ezilirlerse, o kadar büyük umutsuzluk, çaresizlik ve nefrete sürüklenerek şiddetli mücadeleye başvuracaklardır. Lenin sıradan sosyal demokratlarla liberal ilericilerden hoşlanmazdı, çünkü onlar kapitalistlerden işçiler için kopardıkları daha iyi koşullar nedeniyle gerçek bir devrimin patlak vermesinin önünü keserlerdi. Çarcı her baskı ve idam mangası hoş karşılanırdı, çünkü liberal reformculuğu olmayacak bir seçenek haline getirirdi.

Bu etkili tarihsel, ideolojik ve kültürel akımlar Stalin'in "tepeden inme devrimi"yle birlikte doruğuna çıkarak, yaklaşık 60 milyon cana mal olduğu iddia edilen zorla kolektifleştirme ve sanayileşme uğruna kanlı çatışmalar doğurdu. Oysa emareleri daha Lenin döneminde görülmüştü. Bolşeviklerin Rusya'yı bir gecede tarım toplumundan tam sanayileşmiş modern devlete sürüklemeye arzusunun yanı sıra, bireysel hakların ve özel mülkiyetin ortaya çıkışını engelleme isteği, on milyonlarca insanın ölümüne yol açacak toplu imhayı, çalışma kamplarını ve yapay kıtlıkları da kapsayan, devlet denetiminde yürütülecek bir soykırım projesi gerektiriyordu. (Sonraki yıllarda kendinden menkul Marksist-Leninist başkan Albay Mengistu tarafından Etiyopya'da toplumun yeniden inşasında taklit edilen bir yöntem.) Lenin, Troçki ya da Stalin'in soykırım hedefleri arasında önemli bir fark yoktu. Menşevikler ve Buharin'in –bir dereceye kadar piyasa güçleriyle işbirliği yapmaya hazır– "reform" komünizmi, Bolşevizm'in soykırıma varacak yıkıma yol açmak ve bencil bireycilikten arınmış "yeni insanı" yaratmak üstüne kurulu asıl hayaliyle bağdaşmıyordu. Jakobenler nasıl "karşı devrimci" kategoriyi –ortadan kalkmasıyla insanlığı kısıkvrak yakalamış erdem ve yabancılaşma kısı kacını kırıp atarak yolun ilerisindeki cesur yeni dünyayı müjdeleyecek tek kuvveti– icat etmişlerse, şimdi de Bolşevikler, topyekûn kolektivizmin önünü tıkayan bütün hırs, hile ve ihanetin somutlaşmış uğursuz halini, hayal ürünü "zengin köylüler" olan "Kulaklar" kategorisini icat ediyorlardı.

Jakobenlerle birlikte başlayan ama artık 19. yüzyılın yeni dünyalar inşa ederek çığır açacak devrimci üst-insana yönelik hayranlığının itici gücüyle hızla yayılan bir başka eğilim de, tıpkı gelecekte devlet içinde devlet olacak SS misali, sistematik toplu katliam gibi ruhani bir görevin emanet edildiği seçkin bir öncü kuvvet olarak Bolşevik gizli polisi NKVD'nin büyümesiydi. Daha Bolşeviklerin ilk iktidara geldiği 1917 yılında, NKVD'nin başındaki ihtiyatlı ve soğukkanlı Feliks Dzerjinski'nin, bu dönüşüm "toplumdaki bazı sınıflar buyruk altına alınarak veya imha edilerek" neden daha hızlı bir şekilde başarılsın sorusu, Rus toplumunun "ekonomik ve siyasal kalkınma"

sayesinde giderek evrim geçireceğini savunan daha ılımlı bir Menşevik lideri afallatmıştı. Ütopycacı soykırım çoktandır Djerzinski'nin gündemindeydi.

Lise yıllarında, Rus Devrimi'ni yapanların Fransız Devrimi sırasında yaşanmış birinci Thermidor benzeri ikinci bir Thermidor olmayacağına ant içtiklerini okuduğumu hatırlıyorum. Bunun anlamının, yaptıkları devrimin idealizmine kana susamış bir başka Robespierre'in ihanet etmesine izin vermeyecekleri anlamına geldiğini sanmıştım saf saf. Sonradan öğrendim ki, Thermidor, Robespierre'in devrildiği tarih. Bolşeviklerin vaadi, başka bir Terör yaşanmasını önlemek değildi –bunu çok daha büyük ölçekte sürdürmeyi vaat ediyorlardı. Terör onların idealiydi; toplumu yukarıdan aşağıya yeniden inşa etmek adına üstlendikleri görevi, hiçbir burjuva liberalinin ya da salt reformcuların engellemesine izin vermeyeceklerdi. 1793'ten beri ara vermiş olan binyıl tiranlığı şimdi gümbür gümbür geri geliyordu.

Lenin'in devrim öncesindeki Marksizm anlayışı, taktik ödünler vererek diğer siyasal gruplarla uzlaşmayı mümkün kılıyordu; ancak stratejik açıdan mülkiyetin olmadığı kolektif bir toplum hedefinden asla ödün verilmeyecekti. Robespierre gibi Lenin de geometrik saflık için yoz insan kalkanından faydalanmayı amaçlamıştı. Giriş bölümünde sözünü ettiğimiz gibi, bu soğukkanlı yıkım arzusu, bir erkek kardeşinin ihanet suçuyla idam edilmesine ve bunun sonucunda aileye leke sürülmesine duyulan hiddetten doğmuş, bu iş nihayetinde bütün dünyadan intikamını almaya kadar gitmişti. Lenin, Rusya'da sosyalizmin tek başına zafere ulaşacağına asla inanmamış ve böyle ufak tefek taleplerle hiçbir zaman yetinmemişti. (Bir zamanlar dediği gibi, “Rusya'nın içine tüküreyim. Bu, dünya devrimine giden yolda geçmemiz gereken bir evreden başka bir şey değil.”) Rus Devrimi'nin Avrupa'da devrimi dürtmek için mahmuz görevi göreceğini, bunun da çok daha ileri endüstriyel ekonomisiyle geri kalmış Rus tarım toplumunun gelişimine katkıda bulunacağını düşünüyordu. Romanov Hanedanlığı dağılırken, askeri darbeye iktidarı ele geçiren Bolşevikler zorla komünizmi getirme çabalarında, Çarlık Rusyası'ndaki Sezaropapist mutlak devletin içi boşalmış kabuğundan yararlanacaklardı. Oysa gördüğümüz gibi, Bolşevik vahşeti ta başından beri en otokratik çarları bile gölgede bırakmıştı. Lenin'in belirttiği gibi, “idam mangası olmayan bir devrim anlamsız [...] Terörün amacı korku salmaktır.”

Lenin her ne kadar sıkı bir Marksist olduğunu iddia etmiş (ve hatta buna inanmış) bile olsa, gerçek bir *darbeci* ve diktatör özentsiydi. Yukarıda da belirtildiği üzere, Bolşeviklerin gerçek selefleri arasında eskisinin yıkıntıları üzerine yeni bir dünya kurmayı tasavvur eden, “Tanrı yaratanlar” denen Nietzsche yanlısı bir tarikatın yanı sıra, sözümona kaybolan Altın Çağ'daki köylü birliğine yönelik Rousseau ve Tolstoy'un özlemiyle yola çıkmış “Halkın İradesi” hareketi de vardı. Robert Conquest, “komünist parti liderliği bir grup

rasyonel ekonomistten meydana gelmiyordu” diye belirtmişti. “Gerçi bazen kendilerini böyle görür ve Batı’daki gözlemcilere eylemlerini böyle gösterirlerdi. Binyıl öğretilerinden birini kabul etmiş bir gruptu bu, gücü ele alma gerekçeleri, yeni ve üstün bir toplum doğurmak için onu pratiğe dökmektir.” Birinci Dünya Savaşı, Çarlık Rusyası’nı temellerinden sarsıp siperlerde milyonlarca insanın can vermesine ve ekonominin çöküşü yurtta sarsıntılara yol açınca, Troçki, kargaşanın ortasında denetimi ele geçirme konusunda Lenin’i dolduruşa getirmişti. Sonradan sürgün gittiği Batı’da duyarlı bir aydın pozu takınmasına rağmen, Troçki tam bir nihilist ve soykırımcıydı (zırlı treniyle sırf kendisinin olağan dönemlerde asla elde edemediği başarıları kazandıkları için yüzlerce masum insanı biçmişti). Senecal’in dirilmiş hali, toplumdan dışlanmış olmasının öcünü silahla alan bir bohemdi. “Ahlak düşkünleri ve Ferisiler ne derse desin” diyordu coşkuyla, “intikam duygusu haklıdır... Bütün kuvvetimizi bu sınıf yapısına karşı kolektif mücadeleye yöneltmeliyiz. İntikam ateşi en yüksek doyuma ancak bu yolla ulaşabilir.”

Lenin ile yandaşları yurtsever duygulardan yoksundu, çünkü onların yaptıkları devrim, yaklaşan enternasyonal komünist düzenin birinci aşamasından başka bir şey değildi. Çar tahttan indirildikten sonra Kerenski umutsuzca savaşı sürmeye çalışırken, Lenin –sürgündeyken, Churchill’in deyişiyle, bir “veba basili” gibi rejimi çökertmesi için Alman Kaiser onu Rusya’ya geri göndermişti– “proletarya diktatörlüğü” geride kalanlarla kendini güvence altına alabilsin diye barışı sağlamak amacıyla ülke topraklarının büyük bölümünden vazgeçiyordu. Lenin’in seçim demokrasisinden yana olduğuna kanan kimselerin bu hayali, 1921’de yeni palazlanan Sovyet diktatörlüğüne karşı başlatılan Kronstadt İsyanı amansızca bastırılınca uçup gitti. Kişisel düzeyde Lenin buz gibi ve her türlü tartışmaya tahammülsüz biriydi. Hitler’den daha “teorisyen” sayılmazdı, iç karartıcı incelemeleri özünde rakiplerine yönelttiği berbat eleştirilerdi. İçığına cıcığına kadar gözden geçirdiği Marksizm, tıpkı Nietzsche’ye gönderme yaparken Hitler’in dediği gibi, mutlak iktidarı ele geçirme ve toplumu baskı altına alma hedefine hizmet ediyordu. Halkın önünde doğaçlama konuşamazdı, buna rağmen Kaiser’in kurşun geçirmez vagonuyla Finlandiya Tren İstasyonu’na gelişinde yaptığı ünlü “Barış, Toprak, Sovyetlerin Gücü” çağrısının çarpıcı ölçüde basit bir yanı vardı.

Soljenitsin, “Lenin Zürih’te” öyküsünde, sürgünde yaşadıkları günlerde, Lenin’in eşi Krupskaya’nın ağır hasta annesinin onlarla birlikte kaldığını anlatır. Geceleri annesinin başından ayrılmayıp birkaç saat uykuyla yetinen kadın, bir gün geç saatlere dek kitap okuyan Lenin’den, annesinin ihtiyacı olursa kendisini uyandırmasını istemişti. Krupskaya sabahleyin uyandığında bir de görür ki, annesi odasında kaç saattir ölü yatıyor. Akli başından gitmiş bir halde neden onu uyandırmadığını sorunca, hâlâ masasının başında otu-

ran Lenin hiç istifini bozmadan karşılık verir: “Benden istediğin, annenin ihtiyacı olursa seni uyandırmamdı. Kadın öldü, belli ki sana ihtiyacı yoktu.” Daha fazlasını anlatmaya gerek var mı?

Bolşeviklerin pek beğendiği, yeri göğü inleyen heybetli Lenin imgesini bize miras bırakmış eski yoldaşı Pyatakov, tıpkı Mussolini'nin hayranlıkla ifade ettiği gibi, insan ruhunun heykeltıraşıydı. Marksizm'in öğrettiğinin tersine, Lenin eylemlerini sosyal ve ekonomik koşulların analizi ışığında yapmazdı. Onun yerine, Rousseau'nun kanun koyucusu veya Nietzsche'nin üst-insanı gibi, o koşulları kendi yarattı: “Gerçek Lenin” diye yazmıştı Pyatakov, “proleter devrimi ilk sıraya alma cesaretini göstermiş, ardından böyle bir devrimin ön hazırlıklarında, kuramsal açıdan gerekli nesnel koşulları yaratmaya girişmiş bir adamdı. Ekim devrimi neydi, Komünist Parti ne, sadece bir mucize değil mi?” Devamında şöyle diyordu:

Lenin'e göre Komünist Parti hiçbir sınır ya da engel tanımayan baskı altında tutma ilkesine dayanır. Alabildiğine baskı ilkesinin ana fikri kendi başına baskı değil, her nasıl olursa olsun –ahlaki, siyasi ve hatta fiziki– sınırların yokluğudur.

Devrimci siyasal eylem, eskiden Tanrı'ya özgü diye kabul edilmiş her şeye yetecek güce sahip olmakla özdeşleşmişti:

Böyle bir parti mucizeler başarabilir ve başka hiçbir insan topluluğunun yapamayacağı işleri yerine getirebilir... Gerçek bir komünist [...] kendini bir bakıma mucize yaratan bir adama dönüştürür.

Bir Numaralı Leninist

Stalin uzunca bir süre Batı'da yanlış anlaşıldı. Çünkü Troçki onu, işine de geldiği gibi, parti bürokrasisini denetim altına alarak Lenin'in vârisi, hassas ve samimi bir sosyal demokrat biri olan şahsını (yani Troçki'yi) uzaklaştırmak suretiyle iktidarı ele geçirmiş, devleti adeta modern çağda bir Cengiz Han misali yönetip devrime ihanet etmiş, az tanınan “silik” biri olarak resmetmişti. Oysa bunların hepsi uydurmaydı. Lenin'in etrafındaki kelebek gözlüklü nice kahvehane palavracılarının, bildiri yazan bohemlerle başarısız öğrencilerin aksine, Stalin düpedüz köylülükten geliyordu. Bir Gürcü –tıpkı Büyük Aleksandros, Napoléon ve ileride Hitler gibi biraz küçük görülen ücra köşelerden gelmiş, dışarıklı biri– olarak hakiki Ruslara hınç bilemiş olabilirdi. Ayyaş bir gaddar babanın oğlu olarak yetişmesi, ayrıcalıklar dünyasına yansıttığı kalıcı bir gaddarlık ve intikam duygusu bırakmıştı onda. Marksizm anlayışı, Katolik ilmi hali aratmayan soru-cevap şeklindeki derslere benzerdi; yavan ve cılız bir sesle verdiği söylevler gibi, belki de bağınazlığının erken yaşlardaki çıkış noktası olan manastırdaki öğrencilik yıllarının yansımasıydı. Ama Lenin'in yarattığı şekliyle komünizme gönülden inanmıştı; Lenin'in özgün politikala-

rını harfi harfine –on milyonlarca insanın canına mal olan hızlı sanayileşme ve kolektifleştirme– yerine getirdi. Gerçeğe bakılırsa, onun acımasızlığına ve fiziksel şiddete düşkünlüğüne hayran olan Lenin başından beri onu desteklemişti. Banka soygunları yaparak parti için para toplayanların başında gelirdi. Lenin’in onu Komünist Parti Genel Sekreterlik görevine getirmesinin nedeni salt bir bürokrat olması değil, ona güvenmesiydi. Lenin’in –eğer bu, Troçki gibi darbe yanlısı kışkırtıcı ve katillere uygun terimse– entelektüellere, daha doğrusu kendinden başka kimseye ayıracak vakti yoktu. Alışlageldik ve pişmanlık gösteren tarihler, her ne kadar 1918-1921 (Troçki’nin gönüllü olarak yönettiği) “savaş komünizmi” dönemi boyunca köle emeği için baş vurulan aşırı önlemleri, Lenin’in dikkatini modern ekonomi inşa etmek gibi yapıcı işlerden uzaklaştıran, Sovyet hükümetinin Beyaz Ruslara çaresizce yenik düşmesi tehlikesine karşı geçici tepki diye tarif etse de, gerçekte “savaş komünizmi” Lenin’in hep istediği bir sistemdi. Kolektivizasyonun geçici bir süre yavaşlayıp sınırlı ölçüde toprak mülkiyetine ve küçük işletmelere izin verildiği 1920’lerde, Lenin’in sözümona Yeni Ekonomi Politikası (NEP), özellikle Parti üyeleri için, açıklıktan ölümlerin önüne geçmek için verilen bir ödündü; en kısa zamanda rafa kaldırılması, böylece Parti’nin tam kolektifleşme hedefine dönmesi sağlanacaktı. Bir başka deyişle, “savaş komünizmi” bizzat komünizmdi. Lenin’in ölümünden sonra Troçki’ye karşı Stalin’in zafer kazanması ve iktidara yükselmesi, üç saat boyunca yüksek perdeden atıp tuktuktan sonra herkesin onunla hemfikir olacağını sanan kendini beğenmiş lafesi Troçki’ye nal toplattıran zekice bir manevraydı. Stalin, Troçki’yi aşırı sola kaydığı gerekçesiyle uzaklaştırmak amacıyla, ilkin Buharin’i ve NEP’i himayesine almıştı. Baş rakibini sürgüne yolladıktan sonra kendisi aşırı sola kayarak Buharin’i ve reformcuları defetti. Bunun ardından, Lenin’in hedeflemiş olduğu tam kolektifleşme dehşeti yaşanmaya başladı; eğer kendisine fırsat verilseydi, köle emeğini örgütlemeye ve “sınıf düşmanlarının” toplu tasfiyesinde aldığı rolle daha önce kanıtladığı gibi, bu görevi Troçki de yerine getirirdi. Lenin’in hızla kolektifleşmeye yönelik ütopyacı hayaline dönme konusunda, başta genç üyeler olmak üzere Parti’nin psikolojik yönelimine ilişkin Stalin’in sezgileri doğrudu –onlar heyecan ve “mucize adam” Lenin’in tasavvur ettiği idealizmi istiyorlardı; Devrim düşmanlarına karşı sınırsız irade gücünü kullanarak kendileri de mucize adamlar olacaklardı.

İleride KGB adını alacak olan NKVD, Stalin’in gözdeleleri (nefret ettiği tüvit takımlar giyen, örümcek kafalı Bolşevik kahvehane aydınları hariç) bu soykırım görevinin başını çekerek devlet içinde devlet olmuşlardı. İktidarı ele geçirmek için aynı yöntemden ileride Nazi SS birlikleri de yararlandılar. Aman vermeyen terör, Sovyetler’in “ilkel sosyalist birikim” denen ekonomik öğretisiyle haklı gösteriliyordu. Diğer bir deyişle, bir gecede fabrikaların ve

dev bir modern ordunun inşasına gereken parayı sağlamak için halktan servetin her zerresini sızdırmak zorunluydu. Bolşevikler gerekçelerini açıklama çabasıyla, kapitalizm yüzyıllardır modern sanayi üretimini gerçekleştirmek için kendi de aynısını yapmadı mı diye soruyorlardı. Marx'ın "artı değer" dediği, işçilerin ürettikleri ürünlere el koyup onlara alacaklarının altında bir ücret ödenmesi, geri kalanının da kâr amaçlı ve yeni fabrika inşaatları için alıkonmasıydı. Sürecin süratle işlemesi önemliydi, ama bu defa ekonomik kudret burjuvazinin lüksüne ve açgözlülüğüne değil, bencillikten uzak bir ideale hizmet edecekti. Bütün yönleriyle tarıma dayalı bir kültürün ortasında, tepeden inme modern sanayi devletinin bir gecede kurulması gerekiyordu. Ancak kimsenin bundan kazanç elde etmesine göz yumulamazdı –her türlü emeği devlet örgütleyecekti. Lenin'in koyduğu hedefti bu, Stalin de bunun gereğini yapmaya kararlıydı. Soljenitsin'in unutulmaz saptamasına göre, Gulag sistemi sadece köle işgücü üretme aracı değil, aynı zamanda yaklaşan ideal dünyanın, toprak, inanç, aile ve özel mülkiyetle bütün bağlarından kopmuş, yalnızca Stalinist devletin ezici bölünmez bütünlüğüne bağlı "Yeni Sovyet İnsanı"nın ilk örneği idi. Temelinde bireyin topluma tabi kılınması olan bu sürecin Bolşevizm açısından önemi sanayi ekonomisi inşa etmekten bile daha fazlaydı. Stalin'in kendi de söylemişti, daha çok sayıda fabrika kurmak, "insan ruhu mühendisi" olmaktan daha az ilgilendiriyordu onu.

Ukraynalılar açlıktan ölürken, Stalin'in yeni fabrikalara para kaynağı sağlamak için yurtdışında satılacak tarım ürünlerine son lokmasına kadar el koymak amacıyla bilerek tasarladığı 1932-1933 yıllarındaki Kıtık Terörü'nü yazan Robert Conquest, Ukrayna'yı, anababaların kendi çocuklarını parçalayıp yemeye veya parçalarını yiyecek olarak satmaya mecbur bırakıldığı "uçsuz bucaksız Belsen" kampına benzetmişti. Politbüro, "Kulakların nasıl saf dışı bırakılacağı sorusunun kesin bir şekilde sorulma vakti geldi" yönünde karar vermişti –ileride Yahudilerin imhası "sorusu" gündeme geldiğinde Heydrich ve Eichmann da aynı bürokratik jargonu kullanacaktı. Sözümona zengin köylü sınıfının yok edilmesine ilişkin hiçbir tereddüde, hiçbir burjuva ahlaki ilkesine yer olmamalıydı. Zinoviyev'in sözleriyle aktaralım: "100 milyonluk Sovyet nüfusunun 90 milyonunu yanımıza almalıyız. Geri kalanlara gelince, onlara söyleyecek sözümüz yok. Hepsinin yok edilmesi şart." Aslına bakılırsa, birazdan tartışacağımız gibi, Stalin'in hatası yüzünden İkinci Dünya Savaşı'nda ölen 20 milyon insanı saymazsak, idam, açlık, kolektifleşme ve köle işgücü nedeniyle ölenlerin sayısı, Roy Medvedev'e göre 20 milyona yakındı. (Tarihçi Norman Davies ölü sayısını 50 milyon olarak verir ama savaş zayıyatını hesaba katmaz.) Stalin'in kendi, "bugün Kulakların mallarına el konmasını ayrıntılarıyla yazmak saçma ve ahmakça" diye düşünüyordu. "Kellesi kopmuş birinin dökülen saçının yası tutulmaz." Parti'nin

genç kadroları, soykırımı gözetim altında tutmak için köylere güle oynaya ve buruk vefa duygusuyla giderlerdi. Örgüttekilerden birinin nutuk çekerken söylediği gibi, “vazifenizi en katı Parti sorumluluğuyla üstlenmeniz gerekir; sizlanmadan, kokuşmuş liberalizme sapmadan.” Genç bir kadın “eylemci” şöyle hatırlıyordu: “Onları katletmek için Kulakların insan olmadıklarını ilan etmek lazımdı. Tıpkı Almanların, Yahudiler insan değildir diye ilan ettikleri gibi. Bu nedenle Lenin ve Stalin, Kulakların insan olmadığını ilan ettiler.” Bir başka yetkili şöyle demişti: “Milyonların öldüğünü biliyoruz. Çok yazık, fakat Sovyet Birliği’nin şanlı geleceği bunu haklı çıkaracak.” Eğer bu anlatımlarda, “Kulaklar” yerine “Yahudiler” derseniz, alıntıladığınız kaynak Nazilere, SS'lere ve Himmler'e de ait olabilir pekâlâ.

Stalin, Lenin'in tersine, Rusya'da komünizmin tamamen başarıya ulaşabileceğine inanmıştı. Öte yandan nimetlerinin bütün dünyaya yayılması gerekirdi –1937'de yaptığı “Bolşevizm'i Kavramak” konuşmasında belirttiği gibi, o vakte kadar “Sovyet gücü” yerkürenin yalnızca altıda birini kaplamıştı: Daha yapılacak çok şey vardı. Binyıl devrimcisi olarak ister istemez emperyalistti. Soljenitsin'in iğneleyici bir dille, Stalin'in gerçekten güvendiği tek adam dediği Hitler'le 1939 yılında yaptığı antlaşmayla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı ölümlerin, yıkımın ve acıların tek bir sorumlusu yoktu, Stalin de en az Hitler kadar sorumluydu. Eğer o antlaşma olmasaydı, Hitler asla Fransa'yı ve (inandığı gibi) Britanya'yı ele geçiremeyecek, sonra da yөнünü Orta Avrupa'ya çevirerek Büyük Yahudi Felaketi'ni başlatamayacaktı. Doğru, Rus halkı inanılmaz acılar çekmişti –sanki geçmişteki acılar belirsiz bir biçimde bugün başka halklara boyun eğdirilmesini haklı çıkarırmış gibi, o günden beri, Putin dahil, Sovyet ve Rus liderlerin bıkıp usanmadan dillerine doladıkları bir gerçektir bu. Oysa o acılar da Nazilerin yaklaşan ihanetinin ve istilasının belirtilerini görmezlikten gelme ısrarı gibi, Stalin'in icraatlerinin sonucuydu. Hitler'in istilası sırasında Ruslar kadın, çocuk, akıl hastası ve mahkûm demeden, Almanlara karşı mayın tarlaları olduğundan şüphelenilen yerlerde mayınları patlatmaları için askerlerin önünden silah zoruyla cepheye sürülürlerdi. Almanya'nın yenilgisinin ardından Stalin en başta Hitler'le üzerinde anlaştıkları toprakların her bir karışını, özellikle de Polonya'yı elinde tutmaya kararlıydı –yalan söyleyerek Kızıl Ordu'nun işgal altında tuttuğu topraklarda serbest seçimleri yapmaya söz vermesinin nedeni de, Soğuk Savaş'ı kaçınılmaz hale getirmektir.

Stalin, anlatılanlara bakılırsa zeki, çok okuyan ve sorup soruşturan biriydi. Astlarının yanında yontulmamış bir cazibe sergileme becerisine sahipti, ancak kendisine meydan okunmasına tahammül edemez ve işlenen kusurları asla unutmazdı. Ayrıca birinin onu atlatmasına dayanamazdı. Almanya'nın yenilgiye uğratılmasından sonra, Kızıl Meydan'daki zafer yürüyüşü sırasında,

Rusya'nın "hiçbir savaşı kaybetmediği" söylenen en başarılı komutanı Mareşal Jukov beyaz bir aygıra biniyordu. Stalin de aynısını yapmayı planlamıştı, fakat ata binmeye çalışırken düştü. Savaştan sonra Jukov'un rütbesi indirildi, önemsiz yerel bir makama getirildi. (Stalin'in emri altındaki kimseler arasında savaşın idaresine ilişkin konularda onunla açıkça fikir ayrılığına düştüğü pek görülmüş olmasa da, onun saygısını kazanmayı başarması, Jukov'u başına gelebilecek daha kötü şeylerden korumuştur.) Stalin'in beşeri faaliyetlerde dâhi olduğu konusunda kendi propagandasına inandığı anlaşıyordu, güzel sanatlara da sık sık müdahale ederdi. Sovyet romanlarını nasıl yazması gerektiğine dair Pasternak'a uyarılarda bulunur, yaptığı bestelerin gerçek Bolşevik ruhuna yakışır olması yönünde Şostakoviç'e nasihatler verirdi (Stalin'in antikomünist diye gördüğü modern etkilenmelere yer yoktu). Üst tabakadan gelen kimselere güvenmezdi, zaten subay sınıfının çoğunu tasfiye ettiği için az kalsın savaşta Hitler'e yeniliyordu. Fakat partide yaptığı muazzam temizlik, gençlerin boşalan mevkilere hızla yükselmesini sağlamış, bu da Stalin'in insanüstü gücüne tapılmasının yanı sıra genç kuşak arasında otoritesinin kaynağı olmuştur. Lenin gibi başka bir "mucize adam" olarak Bolşevik dünya görüşünün Nietzscheci gerçek özüne dokunmuştu. İleride Nazilerin uygulayacağı gaddarlığın, zulümün ya da sadizmin öncüsü ne Stalin'di ne de Bolşevikler. Hitler-Stalin Paktı'nı imzalamak üzere Moskova'ya giden Alman Dışişleri Bakanı von Ribbentrop, sonradan Führer'e heyecanla, Stalin ve savaşçılarıyla tanışmak "bizim eski Parti yoldaşlarımızın arasında olmak gibiydi!" diye anlatmıştı.

Stalin ilk karısının ölümüyle kalbindeki bütün merhamet duygularının silinip gittiğini belirtmişti. Acaba bu duyguyu hiç tatmış mıydı? Soljenitsin onun gerçek yeteneğinin, herkesin ruhunun nerede pisliğe bulaştığını, iyi şeyler yapma emellerimizin korku ve ağgözlülüğümüz yüzünden hangi noktada bozulduğunu doğru sezmesinde ve bunlardan yararlanmayı bilmesinde yattığına işaret etmişti. Kurbanlarıyla oyun oynamaktan hoşlanırdı. NKVD tarafından sorguya çağırılmasını sağladığı Buharin'e eziyet çekirtmiş, sonra da onu tutuklanmaktan kurtardığını söylemişti –hoş, yakında tutuklanması için emir vermeyi en baştan kafasına koymuştu. Bir gün içini dökerken şöyle söylemişti Dzerjinski'ye: "Kurbanını seçmek, dakikası dakikasına yapacaklarına hazırlanmak, bastırılmaz intikam duygusunu gidermek, ondan sonra yatağa gitmek... Dünyada bundan daha tatlı bir şey olamaz." İhaneti adamın gözünden okuyabildiğini iddia ederdi (ileride hayranlarından biri olacak Saddam Hüseyin gibi). Batı'daki komünist sempatizanlar için söylediği "kullanışlı budalalar" sözlerinden de, Gulag cehenneminden birtakım uzmanları kıyak bir göreve çağırıp korkudan titreyen hayaletten farksız kişilere ağzı kulaklarında gülerek, "Yuri, nerelerdeydin? Her yerde seni anyordum! Sana ihtiyacımız var!" deme alışkanlığından da belli olduğu gibi, küçümseyici bir

espri anlayışı vardı. Yakın çalışma arkadaşı, aşırıya kaçan sadist davranışlardan zevk alan KGB Şefi Beria, düşmanlarına işkence etmek ve kaçırılmış kız öğrencilerin ırzına geçmek için kullandığı evinin mahzenıyla Klaus Barbie'yi aratmayan biriydi.

Parti kodamanlarının çoğu bolluk içinde yaşarken, Stalin gösteriştense uzak bir yaşam sürerdi. İktidarın keyfini çıkarırdı, ama onun getirdiği zenginliklerin sefasını sürmezdi. Yaşamöyküsünü yazan Simon Sebag Montefiore, onun Kremlin'deki dairesini, boyutu ve mobilyalarıyla Oxford'daki bir öğretim görevlisinin odasına benzetir. Yontulmamış zevkleri vardı –dev porsiyonlarda eti şişelerce tatlı şarap eşliğinde hapır hupur yedi. Çarların yaptığı gibi, iklimi nedeniyle aylarca Kırım'da kalırdı. Antik çağlardaki tiranlar misali, kendi hane halkını hükümet üyelerinden ayırt etmek zordu –bütün ülkeyi yemek masasından, genellikle de gece boyu kalkmadığı çilingir sofralarından idare ederdi. Lenin'in ütopyacı hayalini, Montefiore'nin tarifıyla, "İslamcı fanatizmi aratmayan" bir şekilde gerçekleştirmeye çabalıyordu; oysa sonunda bütün teşebbüs alabildiğine anlamsız bir trajediyle sonuçlandı. Rusya 1917'den önce Avrupa'nın en hızlı büyüyen ekonomilerinden birine sahipti –on milyonlarca insanın ölümünden sonra Lenin ve Stalin'in başardıkları tek şey, geri dönüşü olmayacak bir biçimde ona zarar vermek oldu.

İşte bu nedenle, İkinci Kısım'da gördüğümüz gibi, modern devlet inşaatmenin ilkelerini belirleyen Machiavelli, ne Lenin'i ne Stalin'i "Talih tanrıçası Fortuna'ya hükmetme" iradesine sahip "seçkin hükümdar" kategorisine dahil etti diye düşünüyorum. Machiavelli'nin zor kullanmaya itirazı yoktu, ama bunun için sonuçta hükümdarın uyruğundaki insanlara refah ve güvence sağlamasını şart koşmuştu. Buna "çok kullanılmış zulüm" derdi; çünkü Machiavelli, özünde bunun hem önleyici hem caydırıcı olduğunu, büyük ölçekte ve uzun süre yaşanmasına gerek olmadığını savunuyordu. "Siyasetin ötesinde" bir dünya, sonsuza dek tam mutluluk ve birlik içinde yaşayacak "sınıfsız toplum" hayali uğruna milyonlarca insanı öldürmek, Machiavelli'ye tamamen anlamsız gelirdi. Tekrarlayalım, binyıl tiranlığı, şiddetinin vardığı boyutlar ve hedefindeki fanteziyle en acımasız reformcu tiranlardan bile ayrılır.

Stalin'in Doğu Avrupa'yı işgalinden itibaren, Küba füze krizi sırasında, onun adına hareket eden Castro üzerinden Kruşçev'in nükleer savaş kışkırtıcılığına, oradan Brejnev'in Afganistan'ı istila ettiği yıllara kadar Sovyetler Birliği'nin ekonomik başarısızlıkları savaş ve emperyal saldırganlık sayesinde telafi edildi. Batı'da garip bir biçimde yaygın olan görüşün aksine, Soğuk Savaş, o tarihin tek nükleer gücü Birleşik Devletler tarafından tamamen defedilmeden önce Yalta'da verdiği her sözden dönmüş, hatta Yunanistan'ı bile tehdit etmiş Stalin'in hatasıydı. Bu kitabın başından beri işlediğimiz, kötünün iyisini

seçme konusunda alınmış rahatsız edici bütün kararlar arasında kuşkusuz en mide bulandırıcı olan, kötünün kötüsü Hitler'e karşı inanç ve sevgi yoksunu Stalin'le ittifaka gerek duyulmasıydı. Sanık sandalyesindeki Nazilerin suçlandığı mezalimin aynısını çekirmiş, Stalin'in Büyük Temizlik hareketi sırasında "göstermelik duruşma" rezaletini düzenlemiş İona Nikitçenko'yla, sonradan 12.500 mahkûmun açlık ve hastalıktan can verdiği NKVD kampını yöneten Roman Rudenko gibi Sovyet yetkililerinin Nürnberg Mahkemeleri'nde yargıç kürsüsüne oturmasıyla sembolleşen ahlaki gri bölgeydi.

Sovyetler Birliği'yle birlikte omuzladığımız türden ittifakı, Alman hücumundan kaçarak Polonya'nın içlerine giderken NKVD'nin geride bıraktığı bir sahneyi, diğer bir deyişle, Hitler-Stalin Paktı sayesinde yeni edinilmiş topraklara Rusya'dan ihraç edilen yargılama yöntemlerini bizzat izlemiş bir görgü tanığının anlattıkları iyi yansıtmaktadır. Yerdeki kan gölü iki karışa ulaşmıştı. "Erkeklerin cinsel organları, kadınların memeleri koparılmış veya kesilmişti. Gözleri oyulmuş, atılan dayaktan ya da ezilmekten bedenler kemik ve et yığınınna dönmüş, tanınmayacak haldeydi [...] Yüzlerinde akla hayale sığmayacak ıstırapın izleri okunuyordu [...] sekiz yaşlarında küçük bir kız çocuğunun ölü bedeni tavandaki lambadan aşağı sarkıyordu."

Bu eziyetler yaygın olarak bilinmiyor olabilir. Bilenler vardı elbette, Washington'daki resmi çevreler de bunlardan biriydi. Gulag'dan kaçan Viktor Kravçenko, 1946 tarihinde yayımlanan *Hürriyeti Seçtim* adlı kitabında, ileride Soljenitsin'in daha geniş kapsamlı bir biçimde günyüzüne çıkaracağı dehşetlerin pek çoğunu kayda geçirmişti. Ne var ki, cahil kalmakta ısrarlı "kullanışlı budalalar" (Stalin'in deyişi) tarafından örülen duvara Birleşik Devletler de toslayınca şaşkınlığını gizleyemedi.

Kendileri Başkan Roosevelt'e diktatör diyenlerin, Stalin'e öyle dendiğinde öfkeden deliye döndüklerini görüyordum [...] Komünist gerçekliğin kallavi unsurlarından –köle işgücü, polis diktatörlüğü, dönemsel toplu temizlikler, inanılmayacak düzeyde alçak yaşam standardı, '32-'33 yıllarındaki Büyük Kıtık, kolektifleştirme dehşeti, devlet eliyle çocuk işgücü– söz açmaya kalkıştığım zaman [...] Amerikalılar bana inanmayan gözlerle bakar ve telaş içinde bilmiş bilmiş inkâra koyulurlardı [...] Rusya'yı "işçilerin yönettiği" çiftçilerin "herkesin eşit olduğu" bir "ortak toplumda yaşadıkları" bir ülke diye düşündüklerini şaşkınlıkla öğrendim!

Sovyet yönetimine ilişkin bu kandırmacaların gerekçesi, Sovyetler Birliği'nin, Batı'da asırlardır süregelen bireysel özgürlük, hoşgörü ve hukukun egemenliği ilkesiyle birleşmiş, refah ve barış toplumlarını getiren eşitliğin temsilcisinin kendisi olduğunu iddia etmesi (Naziler açıkça öyle olmadıklarını ilan etmişlerdi), dolayısıyla kendi hemcinslerinin nasıl yoldan çıkıp aşağılık canavarlara dönüştüklerini halkın algılamasını zorlaştırdığı açıklamasından daha geçerli değildir.

Nasyonal Sosyalist Dünya Nimetleri

Polonya'da bulunan Auschwitz-Birkenau ölüm kampının harabeleri arasında dolaşırken, burasının kıvrılıp dağılarak dört kilometrekareyi kaplamış, toplu katliamın enerjisiyle yüklü kocaman bir dinamoya benzediğini görmek insanı afallatır. İnsan mezbahasına veya Afrika'dan insan yükü taşıyan köle gemilerinin sabit bir türüne benzetilebilir. Mahkûmların kapatıldıkları barakalar, o köle gemilerindeki ambarların çizimlerinde gördüğünüz, insanların kütük gibi istiflendiği ahırların neredeyse tıpatıp aynısıdır. Tek farkla, gerçek hayvanlara asla bu kadar kötü muamele edilmez. Gaz odalarından geriye kalanlar tüylerimi ürpertmişti, insanların durmaksızın kurban edildiği Maya piramitleri gibi, ortadan kaybolmuş, gaddar bir antik kültürün harabelerini geziyordum sanki. Buraya tuhaf bir sükûnet hâkim; hatta faal olduğu yıllarda kampa gelenler de aynı izlenime kapılmışlardı: SS doktorlar'dan biri "bizi en çok etkileyen, Auschwitz'in ortak bir çabanın ürünü olmasıydı" diye hatırlıyordu, "[...] bunun tutkulu bir şey olmaması rahatsız ediciydi [...] soğukkanlıydı. Auschwitz'in duygusal bir yanı yoktu." Himmler'in emrinde, Nihai Çözüm'ün mimarı –bir zamanlar "genç ölüm tanrısı" diye anılan– Reinhard Heydrich, oradaki imha araçlarının eriştiği mükemmellik hakkında dehşet verici yorumlarda bulunmuştu: "Bu gazın bende sakinleştirici bir etki uyandırdığını itiraf etmem gerek. İdam man-gasının kurşuna dizerek yaptığı infazlardan ürkerdim."

Bugün bile müthiş simetrisi ve kusursuz planıyla hayranlık uyandıran saha, esasen mahkûmların kağınlardan indirildiği düzlüğün yakınlarında kesişen iki uzun caddeden ibaret. Eğer SS doktor sizin sola yürümenizi işaret ediyorsa, dosdoğru gaz odalarına gidiyorsunuz demektir. Eğer eliyle sağ gösteriyorsa, kendinizi köle emekçilerin kaldığı barakalarda bulurdunuz. Kampın tamamına tepeden bakan, demir dövmeyle uğursuzca işlenmiş *Arbeit Macht Frei* ("Çalışmak Özgürlük Getirir") yazılı ünlü tabelanın altında trenlerin geçtiği giriş kulesi, iki devasa caddesi, muntazam aralıklarla yerleştirilmiş binlerce barakası ve bunların arasına kusursuzca serpiştirilmiş yüzlerce bekçi kulesiyle bu koskocaman tesis, bir daha yineleyelim, muazzam bir ölüm dinamosunu çağırıyordu.

Yıllardır yaptığım gibi Nihai Çözüm hakkında okumak başka, ondan geriye kalanları böyle yakından görmek bambaşka. Çünkü mükemmel bir şekilde işleyen, kusursuz simetriye sahip bu ölüm fabrikalarının yapımında teker teker döşenen tuğlalara ve kalaslara kadar inanılmaz şekilde uygulanan yöntemi –Adolf Eichmann ve Heydrich gibi kendini bu işe adanmış adamların bütün becerilerini, yeteneklerini ve hepsinden önemlisi, yürekleriyle ruhlarını nasıl burayı kurmaya harcadıklarını– kendi gözlerinle görürsün. Treblinka'dan sağ kurtulan Richard Glazer, savaştan sonra şöyle demişti:

Biliyorsunuz, dünyanın asla anlamadığı şey, bu aygıtın nasıl kusursuz olduğu. Hallettiklerinden çok daha yüksek rakamlara erişmekten onları alıkoyan tek şey [savaş yüzünden] ulaşımında yaşanan aksamaları. Tek başına Treblinka altı milyon veya üzerinde Yahudi'nin hakkından gelebilirdi. Eğer demiryolu ulaşımı yeterli olsaydı, Alman imha kamplarında [...] Nazilerin öldürmeyi planladığı bütün Polonyalılar, Ruslar ve diğer Doğu Avrupalılar can verebilirdi.

Tarihçi Ian Kershaw, Nazi Almanyası acı sona dek savaşıırken sivil otoritenin Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yaşanan iç çekişmelere neden sürüklenmediğini sorarak, bunun yanıtının “en nihayetinde iyice aşılınmış ve tamamen çarpıtılmış vazife anlayışı” olabileceğini ileri sürüyordu. “En temelde [...] altta bulunan zihniyet yatar [...] Diğer bütün etmenler sonuçta karizmatik Führer rejiminin şeklini veren yan unsurlardı.” Bir başka deyişle, kesin yenilgi karşısında bile rejimi ayakta tutan, Nasyonal Sosyalizm'in binyıllık ütopya hayaliydi ve bu, Birinci Dünya Savaşı'nda Kaiser'i harekete geçirmiş salt Büyük Devlet militarizminden çok farklıydı. Propaganda Bakanı Joseph Goebbels'in yıllar önce dile getirdiği gibi, “Nasyonal Sosyalizm bir dindir. Yakında bir gün, bütün Almanların dini olacak [...] Benim idealim bu.” O dinin asıl ibadeti, başlıca ayini, Yahudilerin yeryüzünden silinmesi, böylece 1000 yıl boyunca “Nasyonal Sosyalist dünya nimetleriyle dolu” bir çağı başlatmaktı.

Partinin ilk üyelerinden ama sonradan taraf değiştiren Hermann Rauschning, 1937 tarihli klasikleşmiş çalışmasında, Nazizm için “nihilizmin devrimi” diye tanımlamıştı. Herhangi bir özel ideolojik öğreti olmasından daha önemlisi, diyordu, dünyayı tamamen yıkıp yok etmek ve ırk saflığına dayalı bölünmez bir bütün olarak yeni baştan inşa etme dürtüsüyle hareket etmektir. Bakunin ile anarşistlerin hayali olan Avrupa uygarlığını yakıp kül etme fikrini benimseyerek gelecek Yeni Düzen'in hizmetine koşmuştu –Alman anarşist hareketinin ilk zamanlar neden Nazilerin fırtına birliklerine katıldığını açıklayan, geleceğe yönelik amaç uyumu ve ütopya tasarısı söz konusuydu. Hermann Göring açık açık söylemişti: “Partiye herhangi bir ideolojik saçmalıktan dolayı değil, devrimci olmak için katıldım!” Diğer bir deyişle, her şey aksiyon ve serüven içindi, amaç sıkıcı politik tartışmalar yapmak değildi. Aydınlanma Almanyası ve liberalizm üstündeki denetimi kaldırmak için “halkın” kendiliğinden şiddete geçmeye çağırılması, gençlik ateşinin sürekli canlı tutulmasını sağlamıştı –Nazizm tek kelimeyle “gençlik hareketi” olarak bilinirdi.

Rauschning'e göre, nihilizmin devrimi “üstün bir gayretle şiddete başvurmak, insan toplumunda yaratıcı manevi güçleri serbest bıraktığına inanmaya (varacak), toplumsal ve ulusal yenilenme sağlayacak felsefi bir sistemdi.” Tam olarak Aydınlanma hareketiyle gelişen mutlakları, saygı ve kısıtlama

geleneklerini sorgulama eğilimi, zamanla, demokrasi ve hakları dahi kap-sayacak şekilde *bütün* otoriteyi sarsan ve yerine tamamen içgüdüsel irade gücüne tapınan bir ortamı besledi.

Öğretilere yönelik kuşkucu yaklaşım, diğer bütün standartların gerçek yüzünü ortaya çıkarınca, sağduyunun etkisi kalmaz. “Dinamizmin” entelektüel-karşı entelektüel tutumu sadece bir rastlantı değil, standartlardan büsbütün yoksun olmanın zorunlu sonucudur. İnsanın mantıklı bir varlık olmayıp içgüdüleri ve dürtüleriyle harekete geçtiği görüşünü savunur [...] Reformcu Sosyalizm ve ılımlı Marksizm’in kilit altında tutacağı şiddetin acımasız unsuru, sosyal düzeni değiş-tirebilecek bir unsurdur.

Başka türlü ifade edersek, nihilizmin Nazi devrimi sayesinde, Nietzsche’nin *Kudret İradesi* postal ve copun karşılığıdır. “Bu genç insanlar” diye devam ediyor Rauschning, “yıkıcı nitelikteki devrimci süreçlerin tek önemli ortak ögesini çoktandır görmekte ve onları bölen öğretilere artık önem vermemektedirler [...] Hayatın anlamının tehlikeye girdiğini, hayatın amacının tahakküm kurmak, şiddetin araç, hedefin de dünya çapında totaliter imparatorluk kurmak olduğunu görürler.” Bu son cümledeki tamlamanın yerine “dünya çapında halifelik” ifadesini koyarsanız, Rauschning’in görüşlerini verdiğimiz bu paragraf, İŞİD’deki genç savaşçıların esin kaynağının tanımı da olabilirdi.

SS’lerin resmi gazetesinden alınmış şu pasaj ise, bugünün potansiyel Cihatçılarını tavlama için yazılmış olabilirdi pekâlâ:

Genç Avrupa ile oradaki genç uluslardan söz ederken, onları can çekişen liberalizmin bunamış dünyasıyla karşılaştırıyoruz [...] Gençliğe yaratıcı hayaller kurma, büyük düşünceleri konferans salonunun dışındaki gerçekliğe taşıma fırsatını geliştirme özgürlüğü tanıyoruz. Düşleri dünya ölçeğinde gerçekleştirmeyi vaat ediyoruz.

Meğer bu düş Holokost imiş, şöyle bir şeye benziyordu:

Dördüncü sevkியatta bir yastığa sarılmış küçük bir bebek kamyonun altına atılmıştı. Ağlamaya başladı. SS askerleri kahkahalarla gülüyorlardı. Bebeği makineliyle tarayıp hendeğe fırlattılar.

Rauschning gibi, Nazizm ile faşizmi genelde sahici devrimci hareketler diye gören, liberalizm kadar geleneksel muhafazakârlıkla da kavgalı, onun çağdaşı başka gözlemciler de vardı. J. Ortega y Gasset’e göre faşizm, modern demokratik sıradan insanın yüceltilmiş kültüre, kibarlık siyasetine ve 19. yüzyılın sonlarında Avrupa’daki yüksek burjuva uygarlığının koyduğu eğitim standartlarına başkaldırısıydı; demokratik insan hepsini bir kenara atıp “doğrudan harekete” geçmenin gaddarlığını kucaklamak istiyordu. Sıradan halkta saklı kalmış, kendi kendini yönetmenin sorumluluklarıyla yüklerin-

den onu kurtaracak, böylelikle Tocqueville'in bir "demokratik despot" ortaya çıkabilir yönlü uyarısını haklı çıkaran efendi özlemine, Mussolini ve Hitler gibi faşist liderlerin hitap ettiğine inanıyordu Ortega. Bazı yönleriyle Hitler gerçekten de antik zamanların demagoglarını aratmaz, ayaktakımına yaltaklanırken onlara benzerdi. Maaşını aldığı despotu terk edip aynı despotun baskı altına almaya çalıştığı sıradan insanların tarafına geçen, sözleşmeli paralı asker (*condottieri*) hakkında Wagner'in yazdığı *Rienzi* operası, onun Alman halkının tribünü olma arzusuyla ilgili "her şeyin başlangıcı" olmuştur Ortega'nın iddiasına göre. Gelgelelim, Nasyonal Sosyalizm'in can verdiği, Holokost'la doruğuna ulaşan ütopyacı proje, başlıca savunucusu Hitler'i, o Antikçağ demagoglarından bambaşka birine veya III. Napoléon gibi halkın dostu geçinen, sevgi yoksunu, otoriter bir adama dönüştürdü.

Leni Riefenstahl'ın propaganda başyapıtı, *İrâdenin Zaferi* (bu başlık, Nietzsche'yi çağrıştırması için bilinçli seçilmişti) filmi, Hitler'in liderliğinde Nazilerin, kendileri tarafından yaratılmakta olduğuna şiddetle inandıkları cesur yeni dünyayı somutlaştırırken, onun önündeki başlıca engeli, yani Yahudileri sonsuza dek ortadan kaldırdıktan sonra bütün insanlığa nasıl bir "dünya nimeti" sunacağını gösteriyordu. Hitler her aşamasında filmin şekillenmesine bizzat katılmıştı –siyasal manzarayı ve kitle duygusunu suiistimal etmek için sinema ortamının taşıdığı gücü anlıyordu. Bu filmin yansıttığı binyıl sevinci ve gençliğin ortak neşesi, doğrudan Holokost'a giden enerjileri, ulusal düzeyde ve er geç dünya çapında yenilenme coşkusuyla sağlayacak gerekli araçları, Hitler'in dış politikası ve savaş hedeflerinin tamamını harekete geçiren kanaatleri besliyordu. Nasyonal Sosyalist dünya görüşünün merkezinde, modern çağı yok ederek Alman halkının eski çağlardaki yazgısına dönmek için en ileri modern teknolojiyi kullanmak vardı. Bunun sonucunda, Naziler hem aşırı milliyetçi (ama kabul edilmiş geleneklerin alışlageldik muhafazakârlığının çok gerisinde ilkel bir yazgıyı dikkate alıyorlardı) hem aşırı modernidler. Riefenstahl'ın filminin açılış sahnesinde, Hitler havalı bir şekilde Nürnberg semalarında uçakla dolaşıp bir Valkür* misali, bulutların arasında Wagner tarzı titreşimlere doğru süzülürken, aşağıda antik Gotik kuleleri, gamalı haç flamalarıyla süslü şehir görünüyordu. Hitler hem geleceğin adamıdır hem efsanevi geçmişini geri getirecek kişi.

1933 yılında Nasyonal Sosyalizm, Alman parlamentosu Reichstag'da, çoğunluğu değilse bile, çok sayıda vekilliği kazanıp siyasal zafere ulaştınca, aşırı Sol'a karşı mücadelede onun popülerliğinden yararlanırken, küçümseyici bir yaklaşımla onu "frenlemeyi" başaracaklarını düşünen muhafazakâr kesimin (hem de sonradan görme bu adamdan tiksinen, Birinci Dünya Savaşı mareşali,

* İskandinav mitolojisinde, tanrı Odin'e hizmet etmekle görevli, savaşta kimlerin ölüp kimlerin sağ kalacağına karar veren bakireler. Almanca *Walküre*. (ç. n.)

huysuz, yaşlı, saygıdeğer Cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg'un kişisel isteklerine rağmen), Şansölyelik görevini Hitler'e vermesiyle siyasal zafer elde etmişti. Hitler çok geçmeden bütün otoritenin kendinde toplanacağı tek-parti devletini yaratmak için yetkilerini kullandı. Hindenburg ölünce cumhurbaşkanlığı makamı kaldırılmış, ordu yüce lidere bağlılık yemini etmişti. Hitler'in popülerliği hızla artıyordu.

Bu zaferi, daha önce ele aldığımız Aydınlanma'ya yönelik uzun zamandır oluşmakta olan etkili iğrenme kültüründen söz etmeden anlayamayız. Nazizm için iktidara giden yolu hazırlayan, Almanya'nın kaderinin köhnemiş Fransa ile paragöz İngiltere'nin yoz Aydınlanmacı "Batı" dünyasında değil, "Doğu'da", Cermen efsanesi ve toprağının kadim dünyasında yattığına ilişkin en azından yarım asırdır durmaksızın biriktirilen fantezilerdi. Paul de la Garde, Moeller van den Brucke gibi gözde aydınların, eğitilmiş, okumuş halk arasında bu temayı saygınlıştırdıklarını belirtmiştik. Modern insanı, modern çağdaki sığ burjuva materyalizmini üzerinden atarak Kuzey şövalyeliğine ve dünyayı sarsma mücadelesinin ilk fantezilerine dönmeye çağıran Wagner'in müziğinin tanrılaştırmaya varacak kadar gitgide artan popülerliğiyle bu iyice derinleşti. İşte bundan dolayı Hitler, Wagner'in, kendince en sadık havariyelerinden biri olmuştu. Wagner'in *Götterdämmerung* eseri dünyanın yıkıma uğramasını coşkuyla karşılarken, genç Hitler'in gelecekteki Almanya'yı ya dünyanın efendisi kılma ya da yakıp kül etme hayalleri kurmasına esin kaynağı olur. Hitler'in yeraltı sığınağında Üçüncü Reich'in sonu geldiği zaman, Berlin'in dört bir tarafını saran yanmış harabelerle Wagner'in coşkulu felaket kehanetleri yerine gelmiş oluyordu.

Nasyonal Sosyalizm Amerika ve Britanya tarafından genellikle yanlış anlaşılmış, dayanaktan yoksun da olsa, Bismarck ile Birinci Dünya Savaşı Genelkurmay Başkanı, "Hun" lakaplı Von Moltke'nin Büyük Devlet militarizmine geri dönüş olarak görülmüştü. Oysa bu, her şeyden önce Bolşevizm gibi binyıl devrimi hareketiydi. Nazizm, bizim ülkedeki okullarda da yanlış bir yaklaşımla, kapitalist düzeni korumak için varolmuş "radikal" veya "geç" kapitalizmin bir biçimi muamelesi görürdü –hâlâ görüyor. Bu çarpıklığı yaratan ve bugüne dek sürdüren 1940'ların Solu'ydü. İşin içyüzünü bilen Avrupalı ve Amerikalı gözlemcilerse, Bolşevizm ile Nazizm arasındaki benzerliklerin giderek daha çok farkına varıyorlardı. Düşünen insanlar, bunların aynı hareketin iki ayrı türü, Rausching'in kullandığı terimle söylersek, "nihilizmin devrimi" olduğunu anlamışlardı; her iki hareketin içinde yer alanlar da birbirlerinde bunu görüyorlardı. (Stalin'in yandaşlarının arasına girdiğinde, von Ribbentrop'un nasıl rahat ettiğini hatırlayın.) Fakat Sol'daki pek çok kimse Hitler-Stalin Pakti'ndan hoşlanmadığı gibi, bu benzerlikten de rahatsızdı. Tepki olarak, yakın ilişkili

hareketler olmakla birlikte, ikisi arasında herhangi bir benzerlik olmadığına kendilerini inandırmışlardı (ne ölçüde samimiydiler, kim bilebilir?). Onlara göre Nazizm, demokrasi iddiası olmayan kapitalizmin çıplak yüzüyle eşdeğerdi. Böylelikle, Hitler-Stalin Paktı'nı, sosyalizmin kazanımlarını koruma altına almak amacıyla, Sovyetler Birliği tarafından Nazi tehdidini savuşturmak için gerekli, ahlaken haklı bir hamle gibi gösterebileceklerdi. Oysa antlaşmanın saptırılan gerçek anlamı, iki totaliter dünya görüşü aralarındaki son kapışma için birbirlerine yönelmeden önce, iki kurdun kuzuyu yiyip parçalamak üzere mutabık kalmalarıydı. Naziler aslında, en az Bolşevizm'den nefret ettikleri kadar kapitalizmin en küçük bir kırıntısından da tiksindir, her ikisini de materyalist değerlerle halkın bütünlüğünü yok etmek adına üstlendiği görevi yerine getirirken, hangisi işine gelirse onun şapkasını giyebilecek "Yahudi dünyasının komplosu" diye görürlerdi. Nazi partisinin kurucu üyelerinden olan ama daha sonra hareketten ayrılan Gregor Strasser, Hitler'i ve Nazileri harekete geçiren şeyin "antikapitalist nostalji", yani pastoral Altın Çağ'daki ortak saadet ve modern dönemin materyalist bencilliğini ortadan kaldırma özlemi olduğunu söylemişti.

Nazilerin gözünde Bolşevizm, uluslararası değil, milliyetçi ve yurtsever olması gerektiğine inandıkları sosyalizmin düzmece bir biçimiydi. Oysa onlar (Hitler'in "İradenin Zaferi" temalı söylevlerinde tekrar tekrar vurguladığı) "sınıfsız toplum" ile (Sovyetlerin "beş yıllık planları"na öykünen) merkezi planlamaya inanmışlardı. Horst Wessel Marşı, "Bolşevizm ve Gericilik" karşısı sözlerle gümbür gümbür yankılanırdı; ikincisi geleneksel, geri kafalı Taht-Mihrap aristokراسisiyle dini muhafazakârlık anlamına geliyordu; aynı zamanda büyük kapitalizm, büyük para, "silindir şapkalı" plütokratlar demekti –Amerika ve Britanya'da nicelerinin temsil ettiğine yanlış yere inandıkları ne varsa. Naziler kapitalizmin, diğer bireyci Aydınlanma değerlerinin yanı sıra birbirleriyle didişen siyasal partileriyle Almanya'da yaşanan rezalet de dahil olmak üzere, iflah olmaz yozlaşmaya ve manevi bozulmaya yol açtığı görüşündeydiler. "Anti-Parti" olduklarını söylerlerdi; çünkü önemli olan belirli bir politikaya değil, bütün Alman halkının iradesini ve kaderini temsil ettiklerine inanmalarıydı. Bolşevikler nasıl kendilerini dünya devrimini yaymaya adanmışlarsa, Naziler de bütün insanlık için "Nasyonal Sosyalist Dünya Nimeti" dedikleri şey uğruna dünya savaşına ve soykırıma bel bağlamışlardı. Doğuda Almanya ile Rusya arasındaki savaş, Almanya'nın batıda yaptığı fetihlerin aksine, kıyametvari imhaya varan kutsal savaşın özelliklerini taşıyordu –aslına bakılırsa, olabildiğince devrimci ve nihilist bu iki kuzen yeryüzünün gelecekteki efendisi olmak için çekişiyorlardı.

Nazizm'in misyonu toplu nefretin harekete geçirilmesine, sosyal, dini ve kültürel, bütün geleneksel bağların koparılmasına dayalıydı. "Kader toplu-

mu” içerisinde bütün sosyal güçlerin kolektifleşmesini tamamlama –“koordinasyon” (*Gleichschaltung*) dedikleri süreç– arzusuna bakarsak, Nasyonal Sosyalizm’in gerçek atasının, Jakoben Terör ile onun gerçek karşılığı olan Rusya’yı yerle bir etmek gibi benzer bir gündeme sahip Bolşevizm olduğunu görürüz. Yok edilmeleriyle ütopyaya ulaşılacak, mutluluğun ve barışın düşmanları olarak “Kulaklar” nasıl Stalin tarafından icat edildiyse, Hitler de “Yahudiler”i icat etmişti. Birinde hayali bir toplumsal sınıfın, diğerinde hayali bir ırkın imha edilmesi nirvanaya giden yolu açacaktı (Hitler’in onlarla ilgili fantezilerinin Yahudilere benzer bir yanı olmadığı gibi, Kulaklar da Stalin’in anlattığı gibi değildi). Nazizm’i açıklarken, Birinci Dünya Savaşı’na dek bir takım Yahudi düşmanlığı örnekleri sergilenmiş, Yahudi karşıtı yerel partiler görülmüş olmasına rağmen, Avrupa’nın en ileri, insancıl kültürlerinden biri olarak isabetli bir hayranlık uyandırmış, üstelik kültürel, profesyonel ve ekonomik alandaki seçkinleri arasında Yahudilerin de bulunduğu Alman geçmişiyse kurulan rastlantısal bağlantılardan çok, Bolşevizm ile Nazizm arasındaki yapısal benzerlikler ve uyguladıkları soykırımla şiddetin ölçüsü önemlidir. Lenin ile Stalin tarafından Kulaklar nasıl yok edilmeye çalışıldıysa, Yahudilerin kökünü kazımaya kalkışan Üçüncü Reich da Sovyetler Birliği’nin –kamulaştırma, ölüm yürüyüşleri, imha kampları, köle işgücü, açlık, işkence, toplu idamlar ile– halihazırda açtığı yoldan yürümüş, bir de bunlara, ancak üstün Alman teknolojisinin sağlayabileceği gaz odaları ve krematoryumlarla ölüm kamplarındaki “endüstriyellemiş cinayeti” eklemişti. Yahudi düşmanlığının anlık yerel patlamalarından seve seve yararlısalar da, Naziler düzensizlikten hoşlanmazlardı. Sistemli bir çalışma gerekiyordu.

Nazizm’in evrimini anlamada, Bolşevizmden sonra gelmesiyle şekillendiğini ve onun akılcılığı (Marksist-Leninist öğretisi) benimsemesine, duyarsız bir şekilde ekonomik üretkenliği öne çıkarmasına kısmen karşı bir tepki olduğunu vurgulamak önem taşır. Üçüncü Dünya Sosyalizmi ile Cihatçılığın habercisi olan Naziler hem Sovyet tarzı komünizme hem kapitalizme (Parti marşında söylendiği gibi “Bolşevizm ve Gericilik” karşıtı) eşit mesafede duruyorlardı. Nazizm, Başlangıç Yılı’na dönme konusunda Jakobenlerin tümüyle popülist kendiliğinden hareketinin daha derinlerine inerken, Bolşevizm’in Aydınlanma tarafından benimsenmiş evrensellik, kozmopolitizm ve akla öykündüğüne inanırdı. Bu da Bolşevizm’i, eziyet çekirtmede ayırım gözetmeksizin, dört bir tarafta *Völkisch* ya da Sovyetler Birliği’ndeki deyişle, kabilecilik veya etnik milliyetçiliğin “şovenist” göstergelerini silip süpüren bir duruma düşürmüştü. Dolayısıyla, varoluşsal tutkuyla söylevler çeken Hitler, aşağıdan gelme devrimci enerjinin uğursuz dalgalarını yansıtan yalancı bir ressam ve bir bohem, Stalin ise yavan eğitimci üslubuyla “bilimsel sosyalizm” doğrultusunda devlet güdümlü tepeden inme devrimi yansıtan

yalancı bir bilimciydi. Stalin'in kitaptan okurcasına konuşması ile Hitler'in duygu ve demagoji yüklü tarzı arasındaki tezat, Hitler'in sözümona Kutsal Mukaddes dilinde Alman halkıyla yakın bağ kurduğu 1936'daki sözlerine yansımıştı:

Bir adamın sesi, duyar duymaz sizi canevinizden vurdu. Gözünüz açıldı, sahibini görmeden bile bu sese kulak verdiniz, sadece bir ses duydunuz ve ona kulak verdiniz [...] Her biriniz beni görmüyorsunuz, ben de her birinizi görmüyorum, ama sizi hissediyorum, siz de beni hissediyorsunuz! Artık bizler beraberiz, biz Almanya'yız!

Nihayetinde, ikisinin de paylaştığı bireycilikten arınmış ütopya toplumu hayalleri, Bolşevik ve Nasyonal Sosyalist devrimlere farklılıktan çok ortak yanlar getirmişti. Soykırımı hedefleyen çalışmaların boyutu ve yoğunluğu da, kendini bu işe adanmış ideolojik katiller devleti içerisinde seçkin bir devletin (NKVD ve SS) büyümesi de buna dahildi. Nazizm özünde milliyetçi olsa da, İtalya, İspanya ve Japonya dahil diğer faşist devletlerin "mihver" gücünün yanı sıra, Siyonist Yahudilerin Filistin'e göç etmesiyle çileden çıkmış, büyüyen Arap milliyetleri ve Yahudi karşıtları kadar Uluslararası SS tugaylarının önceden fikir verdiği, kendine ait saf Ari ırktan kurulu, dünya çapında bir "Enternasyonal" tahayyül ediyordu. Bu güçler topluluğu, yalnızca maddi çıkarlar uğruna bir araya gelmemişti. Hitler sık sık, Stalin'in acımasızlığına ve burjuva vicdanına duyduğu nefrete hayran olduğunu dile getirirdi; hatta savaşın sonuna doğru, ufukta yenilgi belirince, keşke Naziler de Stalin'in yaptığı temizliklerde olduğu kadar sert davranıp eski subay sınıfını ve *Junker* aristokrasisini tasfiye etselerdi diyecekti. Çünkü onların sadakatinden emin değildi. Her iki binyıl hareketinin ortak yanı, soykırma itirazın tek gerekçesi olan kurbanların çektikleri acı değil, insanlığa ve geleceğe yönelik vazifelerini yerine getirmek için vicdan azabını tümüyle bastırmak zorunda kalan *katillerin*, hassas duygularına psikolojik yük getirdiğine inanılmasıydı. Himmler'in 1943'te üst düzey SS liderlerine hitaben yaptığı gizli konuşmada dediği gibi, "Çoğunuz yan yana yatmış yüz, beş yüz ya da bin ceset görmenin ne anlama geldiğini bilirsiniz. Dürüstlüğümüzü korumakla ilgili insana özgü zayıflık örnekleri dışında, buna takılıp kalmak bizi katılaştırdı. Tarihimizde bu, hiç yazılmamış ve asla yazılmayacak bir zafer sayfasıdır." Bolşevik liderlerin verdiği nice demeçlerde de aynı duyguyu sezebiliriz, örneğin NKVD'nin toplu idam operasyonlarını göklere çıkaran Buharin'in şu sözlerinde olduğu gibi:

Kaçımızın enkaza döndüğünü, bazen de umutsuzca hasta düştüğünü unutmayalım. İşleri öyle bir işkenceydi, öyle muazzam bir konsantrasyon istiyordu, öyle berbatı ki, hakikaten demir gibi bir irade gerektiriyordu.

Aralarındaki herhangi bir farklılıktan daha önemlisi, ikisinin temelinde de gelecekte ortak saadeti yaşamak uğruna soykırıma ve dünya savaşına varacak kıyametvari bir mücadelenin olmasıydı. Aradaki başlıca ayrım-sa şuydu: Gizemli bir geçmişini geri getirmek için bilinmeyen bir geleceğe atlama hamlesinde, Bolşevikler dünyanın teknolojik egemenliğine giden sıçramaya önem verirken, Naziler insanların ilkel iradelerine geri atlamayı önemsemişlerdi. Ancak bu ayrım bile kesin değildi –yukarıda da gördük, Bolşevikler de “halkın iradesine” başvurmuş, Naziler canla başla yeni teknoloji geliştirmişlerdi. İkisi için de on milyonlarca cana mal olan doğudaki savaş, ütopyaya giden iki rakip yol arasındaki son mücadeleydi.

Führer

Nazilerin yükselişini ve İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesini açıklayan pek çok etmen vardır –Ekonomik Buhran, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmenin mahcubiyeti ve “sırtından vurulmanın” suçunu yükleyecek günah keçisi arayışı. Ancak devrimci ayaklanma için bu sıkıntıları bir program çerçevesinde bir araya getirecek (Ian Kershaw'un “altta yatan zihniyetler” dediği) esaslı –çılgın ama kendi içinde tutarlı– bir görüş gerekiyordu. Adolf Hitler'in katkısı bu yönde oldu –yaşamöyküsünü kaleme alan Joachim Fest'in tanımıyla “1 Numaralı Nasyonal Sosyalist”, üzerinde mutlak baskı kurduğu Üçüncü Reich'in en ateşli taraftarıydı.

Anlatılanlara bakılırsa, Hitler çocukluğunda asla çalışmak zorunda kalmamış, son derece faydasız, tembel ve ölçülebilir herhangi bir başarıya dayanmaksızın caka satan, şımarık bir muhallebi çocuğuydu. Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'ne öğrenci olarak kabul edilmemesi, çok sayıda binyıl tiranında da görülen yaralanmışlık duygusunu besleyerek bütün dünyanın, dehasını inkâr etmek için ona kumpas kurduğuna inanmasına neden olmuştu: Linz'deki çocukluk yıllarından arkadaşı August Kubizek, “Onun baktığı her yerde engeller ve düşmanlıktan başka bir şey görmediğini” hatırlıyordu. “Bir şeylere karşı hep mücadele halindeydi, dünyayla arası bozuktur [...] Hiçbir şeyi hafife aldığını görmedim.” Kendinin ve başka herkesin perişanlığının kaynağı olarak gördüğü Yahudilere yönelik sınırsız nefretin hayal ürünü olduğu anlaşıyordu, çünkü onlarla pek teması olmamıştı. Hayatında ilk ve tek gerçek başarıyı siyasal lider olarak tatmıştı, bu da esasen yandaşlarının bütün yaşam deneyimleri ile değerlerinin onda toplanmasından ileri geliyordu. Cesaret nişanı sahibi, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nı kaybettiğine inanamayan, bunun olsa olsa barış yanlıları ve komünistlerle dolu, nefret edilen Weimar Cumhuriyeti'ni iktidara getirmiş Yahudilerin önyak olmasıyla yurda ihanet edilmesinin sonucu olduğunu düşünen, sıradan bir asker.

Milyonlarca Alman bu görüşleri paylaşıyordu, fakat Hitler bunları herkesin kavrayabileceği şekilde damıtarak iki üç temel noktada birleştirdi. Hitler'in halkı hipnotize etmesine gerek kalmıyordu. Rejimin kendisine havuç gibi salladığı bol keseden iltiması geri çevirerek Nazi egemenliği altında yaşamaya yanaşmayıp Almanya'yı terk etmeyi seçmiş, yüksek kültürün övünç kaynağı Thomas Mann bile, genç Hitler'in ona kendisini hatırlattığını itiraf etmişti. Weimar rejimini devirmeye kararlı aşırı Sağcı generallerle milliyetçi politikacıları kışkırtan Hitler, dünya görüşünü 1920'lerin başında belirlemişti; asla değiştirmede. İktidara gelmek için pek çok kez taktik değiştirirken stratejik hedefi hep aynı kaldı. Almanlara “yaşam alanı” sağlamak için doğudaki “Yahudi Bolşevizmi”ne ölüm kalım savaşı açacak, bütün kötülüklerin, açgözlülüğün ve adaletsizliğin kaynağı olan “Dünya Yahudiliği”nin kökünü kurutarak Nasyonal Sosyalist dünya nimetlerini Almanya'ya getirecekti. Savaş patlak verdiğinde Almanya'daki Yahudilerin sayısı sadece 200 bin olduğuna göre, Nazilerin imha edecek daha çok sayıda Yahudi bulması için doğuyu fethetmeleri gerekiyordu. “Yahudi Komiserlerin” tasfiyesi için *Wehrmacht* ile birlikte Polonya'ya gönderilmiş, *Einsatzgruppen* adı verilen SS infaz mangalarında en katı yürekli katiller bile, katlettikleri yoksul ve ürkek insanlar arasında Komünist Parti'de etkili kimselerin pek bulunmadığını anlamakta gecikmemişlerdi. Bunun bir önemi yoktu –hepsi ortadan kaldırılması gereken, insan kılığına girmiş bir metafizik hayaletti.

Bolşevizm ele geçirdiği çarlık aristokrasisinin zirvesinden gelen, tepeden inme bir devrimse, Nazilerininki kısmen seçimleri kazandıkları, kısmen de inançla hareket ettikleri için tabandan gelme bir devrim, liderlerine tam itaat ettikleri sürece yetenekleri ve coşkuları hoş karşılanan samimi bir kitle hareketiydi. Partinin paramiliter kuvveti *Sturmabteilung*'un (kısaca SA, yani Hücum Birlikleri) başındaki sağ kolu Ernst Röhm'ün Hitler tarafından ortadan kaldırılmasının nedeni, devlet iktidarı ele geçirilip daha çok disiplin gerektiğinde, kısmen parti içindeki popülist ve anarşist kökleri baskı altında tutmak, kısmen de kendine rakip gördüğü SA örgütünden çekinen profesyonel ordunun desteğini garanti altına almak istemesiydi. Buna rağmen Reich'a hizmet etme sorumluluğunu üstlenirken, kitlelerin ister yumruklarını ister beyinlerini kullanmaları özendirilmeye devam ediyordu. 1935 yılında yaptığı Nürnberg Mitingi'nde Hitler'in, “devlet Nasyonal Sosyalist harekete emir vermez. Nasyonal Sosyalist hareket devlete emreder” sözleri yalan değildi. Nasıl bir vaziyetle karşı karşıya kalırlarsa kalsınlar, Parti üyeleri, “Führer olsa ne yapardı?” diye kendilerine sormaya, örneğin kurşun sıkarak mı, gaz kullanarak mı daha çok Yahudi öldüreceklerini hesaplamaya alıştıırılırlardı. Hitler engin hedeflerini bildirir, diğerleri de o hedeflere ulaşarak onu hoşnut etmek için yarışarlardı. Bu da onun, en güçlü insanların üstünlüğü kazanmak

için birbirleriyle mücadele ederek yükseldiklerine inanan Sosyal Darwinizm yaklaşımını yansıtıyordu. Terfi ve itibar böyle başarıların ödülüydü. Stalin'in aksine, başkalarının becerilerini kıskanmayan Hitler, yetenekleri destekleyerek modası geçmiş, ihtiyatlı profesyonellere karşı gözü pek genç subayları tercih ederdi. Fransız askeri teşkilatı 1934 yılında, yanaşık tank düzeninin savaşta kullanılmasını savunan Albay Charles de Gaulle'e kulak asmamıştı, oysa Hitler aynı politikayı geliştirerek Almanların Polonya ve Fransa'da çabucak kazandıkları baş döndürücü zaferleri getiren Yıldırım Harekâtı'nın (*Blitzkrieg*) komutanı General Heinz Guderian'ı destekledi. Ne de olsa De Gaulle'ün kitabını okumuştur! Röhm'ün tasfiyesinin ardından Hitler, yine Stalin'in aksine, partide geniş çaplı temizliklere girişmedi. Hata işlemek ille de ölüm getirmezdi –yenik düşen veya korkak generaller çoğu zaman başka yere tayin edilir ya da emekli olmaya teşvik edilirdi. Hatta Hitler'in görüşlerine temkinli bir biçimde karşı çıkabilecek, Albert Speer'in da aralarında olduğu birkaç kişi vardı, üstelik sözlerini dinletmesini bilirdi.

İleride Franklin Delano Roosevelt'in de taklit edeceği türden dev imar projeleriyle Almanya'yı ekonomik bunalımdan kurtarmak için Hitler, özel sektörün sızlanmalarına aldırmadan, dünyanın önde gelen monetaristlerinden Walter Schacht'a açık çek vermişti. Dürtüleriyle içgüdülerine güvenen birinin sanatçı mizacını takınmış da olsa, Hitler kendini iyi denetleyebilen biriydi. Kitleye hitap ederken sergilediği ünlü taşkın hareketlerini özel ortamlarda göstermezdi, buna tanık olan biri şöyle anlatmıştı: "Hitler'den dört dörtlük kibarlık dışında başka bir davranış görmedim [...] Sakin, çekingen konuşurdu, yumuşak Avusturya aksanıyla Almanlara dokunan bir sesi vardı." Lord Boothby onun sesini "yumuşak, ikircikli ve düşünceli" diye nitelemişti.

Stalin gibi Hitler de gün içinde pek disiplinli çalışmazdı. Büyük çapta kazanılan iç ve dış politika zaferleri yerini Bavyera Alpleri'nin eteklerinde, Berchtesgaden kasabasındaki yazlık evinde uzun tembellik dönemlerine bırakır, burada kâh saatlerce film izlenir kâh Antikçağ arkeolojisinden beslenmeye kadar akla gelecek her konuda Hitler'in bitmek bilmeyen monologları duyulurdu. Bu kitabın başında, Iuppiter'in yeryüzündeki sureti olarak tanıttığımız İmparator Tiberius'un yazlık evi Villa Jovis gibi, Hitler de kendi yazlığını, üstlendiği tarihi görevi sergileyeceği bir tür Wagner sahnesine çevirmişti. Ziyaretçiler, evin terasından uzakta görülen, efsaneye göre iyi ve kötü arasındaki son savaşın başına geçmek üzere çağrıldığı ana dek Charlemagne'in uyuduğu Untersberg dağ silsilesine bakarlardı (Hitler sık gelen ziyaretçilerinden Albert Speer'a, "Bak, şuradaki Untersberg. Benim koltuğumun onun tam karşısında olması rastlantı değil" demişti). Villa Jovis'i daha çok çağrıştıran bir başka bölüm de, Müttefik bombardımanında ayakta kalmış yüksekçe bir tepede, Süpermen'in Yalnızlık Kalesi'ni aratmayacak şekilde, sarı metalden

koskocaman bir asansörle çıkılan Hitler'in Çay Evi'ydı. Stalin ve Antikçağ'ın nice bilindik tiranları gibi, Hitler de devleti kendi malikânesinden ve sofrasından idare ederdi.

Ne var ki, ütopya soykırımı hâlâ onun başlıca hayali olmaya devam ediyordu; savaşta zafer kazanmaktan çok daha önemliydi. (Yenilginin eli kuşağında olduğu o son yıl, savaşın vazgeçilmez parçası olan trenler, silah ve askeri birlik sevkıyatından alınarak ölüm kamplarına yapılan sevkıyatlara verilmişti.) Himmler'e bakılırsa, Holokost'ta neler olup bittiğini Hitler en ince ayrıntısına kadar biliyordu. Gelecek hayali ne kadar akıldışı da olsa, aklının başında olmadığına dair hiçbir kanıt bulunmaz. Onu aklını yitirmiş biri olarak görmek isteyen biziz, çünkü böyle şeyleri içimizden birinin yapmış olması yerine, insanların arasından aykırı ufak bir grubun, tamamen kafadan çatlak bir temsilcisinin yapması işimize gelir. Öte yandan, neresinden bakılırsa bakılsın, Hitler tamamen sıradan bir özel yaşam sürmüştü, iyi huylu salak bir sevgilisi bile vardı.

Hitler'in dış ve askeri politikalarını anlamak için soykırım projesinin işe yarar her ayrıntısına kadar "Yahudi Bolşevizmi"nin yok edilmesine ta başından beri yol gösterdiğini kavramamız gerekir. Hitler bu projenin anahatlarını 1927'de, *Kavgam* kitabında çizmiş, 1945'te yeraltı sığınağındaki intiharına dek hiç tereddütsüz uygulamıştı. Savaşı kaybetmenin verdiği hoşnutsuzluk ya da hayal kırıklığıyla başlatmamıştı Holokost'u. Tam tersine, Büyük Yahudi Felaketi'ni getirecek bir savaş açmıştı. Stalin'le varılan antlaşma –Stalin ne düşünürse düşünsün, kalıcı olması gerekmiyordu– sayesinde, iki cepheli savaş tehlikesi bertaraf edilmişken, Hitler'in planı daima, batıda Fransa ile Britanya'yı devirmek, sonra da çark edip en önemli düşmana karşı nihai Kıyamet savaşını başlatmak üzere, Sovyetler Birliği'ni yıkıcı güçle vurmak olmuştu. Zamanla, Almanya'nın askeri avantajının zayıfladığına kanaat getirerek, planladığı tarihten önce, henüz Britanya sağlam dururken Rusya'yı istila edip gereksiz bir kumar oynadı. Akıllıca bir asteri strateji olmayabilirdi, ne de olsa Almanya'yı iki cephede savaşmak zorunda bırakmıştı; ancak Hitler'in ömür boyu sarıldığı ideale uygundu.

Demek ki Hitler'in dış politikası, Bismarck'inkine veya daha önceki Büyük Devlet militarizmine, hatta Kaiser'in Birinci Dünya Savaşı'ndaki saldırganlığına da pek benzemiyordu. Tamamen, Bolşevizm kılığında kendini gösteren Yahudilere karşı duracak ve onları yok edecek görev anlayışıyla yürütüldü. Göring esasen, yeni elde ettiği zenginliklerin sefasını sürmekten başka bir şey istemeyen İtalyan paralı askerlerine benziyordu; Charlemagne'dan beri en büyük Avrupa imparatorluğunu kurmuş olmakla yetinip Rusyayı istila etmekten vazgeçmek gerektiğini ima edince gözden düşmüştü. Hitler,

zorluklara rağmen Barbarossa Harekâtı'nı *tamamlamak* zorundaydı. Alman kuvvetlerini fazla ileriye götürdüğünü söylemek meseleyi gözden kaçırmak olur. Polonya ve Fransa'da daha önce elde ettiği yıldırım zaferlerinin ona sağladığı irade gücü, her zaman bu ana hedefe hizmet ediyordu. Ta baştan beri, yaklaşan Holokost'la savaşı birbirine bağladığını, 1939'da Alman parlamentosu Reichstag'da yaptığı konuşmada Hitler şöyle ifade etmişti:

Bugün bir kere daha kâhin olacağım. Eğer Avrupa içinde ve dışında, uluslararası Yahudi finansörler, ulusları bir dünya savaşına daha sürüklemeyi başaracak olurlarsa, bu, dünyanın Bolşevikleşmesi, dolayısıyla Yahudiliğin zaferiyle değil, Avrupa çapında Yahudi ırkının imhasıyla sonuçlanacaktır.

Bu kehaneti pek çok kez, yeraltı sığınağında kendini öldürmeden önce dile getirdiği "Siyasi Vasiyetnamesi"nde bile yinelemişti. Metinde, uydurma kutsal kitap diliyle de ima edildiği üzere, doğudaki savaşın kutsal savaş olması gerekiyordu: Barbarossa Harekâtı'nın arifesinde komutanlarına, "Sertlik, geleceğe yönelik iyiliktir" diye buyurmuştu. "Liderler kendilerini kurban edip vicdanlarını alt etme çabasına girişmelidir." Nazi propaganda bakanı, sadık Goebbels günlüğüne şunları kaydediyordu:

Führer bu savaşın sunduğu büyük fırsatlarla doğacak bütün sonuçların farkındadır. Devasa boyutlarda bir muharebede çarpıştığının ve bütün uygar dünyanın kaderinin buna bağlı olduğunun bilincinde [...] Yahudi ırkı yerkürede ikâmet edenlerin en tehlikelisi [...] Süprüntüler defedilip kökleri kazınmak zorundadır. Aksi takdirde dünyaya barış getirmek mümkün olmaz.

Savaşta işler tersine döndükçe Holokost daha da şiddetleniyordu –ütopya hayalinin özü buydu ve her ne pahasına olursa olsun yerine getirilmeliydi. Jakobenlere kadar uzanan daha önceki binyıl hareketlerinde görüldüğü gibi, bu da sadistler, psikopatlar, kabadayılar ve haydutlar için cazipti. Fakat aynı zamanda öğrencileri (toplu halde Nazilere katılan ilk sosyal grup onlardı) ve soykırımın dünyayı daha iyi bir yer yapacağı gibi "sapkın" bir ideale inanmış kimseleri kendine çekiyordu –Stalin'in Kıtık Terörü sırasında gördüğümüz vahşi kimselerle ona gerçekten inananların benzer bir karışımıydı. Heydrich ve Eichmann tarafından Avrupa Yahudiliği'ni imha edecek planın belirlendiği Wannsee Konferansı'na katılan üst düzey on beş yetkiliden altısı doktora yapmıştı. Jonathan Littell'in *The Kindly Ones* romanı, ilk başlarda Almanya'nın en iyi üniversitelerindeki nasyonalist profesörler tarafından adi ırklar üzerinde araştırma yapmaları ve "Ari" kanın kalıntılarını bulmak için gönderilen etnograf, arkeolog ve antropologlardan kurulu müfrezelerin Doğu Avrupa ve Rusya'daki muzaffer Alman tümenlerini takip ettiklerini belgelemiştir. Robert J. Lifton, ölüm kamplarındaki SS doktorlar hakkındaki ustaca anlatımında, "Soykırım kişisel idealin zor

ama zorunlu bir şeklidir” diye belirtir. Heinrich Himmler kadrolarına şöyle demişti: “Bir adam, ne kadar zor olursa olsun, Cermen dünyasının birliği uğruna kendini feda etmeli; kendini düşünmemeli.” Doktorlara gelince diye devam eder Lifton: “İşte tam da Nasyonal Sosyalist ‘dünya nimetinin’ adale-tine ve dünyadaki tüm kötülüklerin Yahudilerden geldiğine ikna oldukları [...] için Yahudilerin, varoluşsal boyutta bile olsa mutlaka imha edilmeleri gerektiğine inanmışlardı.”

Nasyonal Sosyalizm’in çelişkilerinden biri, “kan ve toprak” aidiyetinin teknoloji karşıtı dünyasını geri getirmek isteyen binyıl hayali uğruna, ileri modern teknolojiyi –ölüm kampı çarkının yanı sıra en ölümcül yeni silah-ları– geliştirmiş olmasıdır. Nazilerin milyonlarca Yahudi’yi imha etmele-rinin sebebi, bunu yapacak teknolojiye sahip olmaları değildi. Teknolojiyi geliştirmelerinin sebebi, milyonlarca Yahudi’yi imha etmek istemeleriydi. Teknoloji kendi başına bir amaç değil, insanların kaderini iyileştirme, Ar-kadia’daki ortak barış ve birliği kurma aracıydı. Nasyonal Sosyalist ütopya-nın güçlü bir modern devlete ihtiyaç duymasının nedeni de buydu. Daniel Goldhagen, *Hitler’s Willing Executioners* [Hitler’in Gönüllü Cellatları] adını verdiği kitabında Hannah Arendt’e karşı çıkarak, Holokost’un büyük ölçüde Nazilerin faydalandığı, kendiliğinden yerel bir olgu olduğunu savunuyordu. Bense bunun aksini, rejimin en yüksek seviyelerinde hazırlanıp sistemat-ik olarak üstlenilmiş bir proje olduğunu savunacağım; çünkü SS’ler yerel duygu patlamalarının başıbozuk ve düzensiz olmasından hoşlanmazlardı. Devletin yürüttüğü temel bir plan olduğu konusunda Arendt haklıydı. Ne var ki, harekete geçirici sebepler hakkında yanılıyordu, ayrıca Adolf Eichmann başta olmak üzere, Holokost’u tasarlayanların kendilerini ona böyle kaptırmalarına yol açan ütopya hayalini tümüyle gözden kaçırmıştı. Nazilerin binyıl projelerinin yer aldığı ortama bakınca, Arendt’in *Kötülüğün Sıradanlığı: Eichmann Kudüs’te* adlı çalışmasıyla ün kazandırdığı, “sadece emirleri yerine getirmiş”, kan dökmeyen bürokrat figürü, Eichmann gibi kimselerin tam zıddıydı. Eichmann çarkın dişlilerinden biri olmakla kalmamış, Holokost’taki rolüne tutkuyla sarılmış, kıdemi Himmler ve Hitler’den yalnızca birkaç derece düşük olan en üst düzey yetkili sıfatıyla, zevk ve he-yecan içinde, bilerek o çarka bizzat katılmıştı. Daracağına giderken, yüzsüz bürokrat maskaralığını bırakır bırakmaz, İsrail mahkemesini yanıltmaya çalışırken söylediği son sözler onun gerçek benliğini ele veriyordu: “Mezarı-ma kahkahalarla gireceğim, ne de olsa altı milyon Yahudi’nin öldürülmesine yardım ettim!” Devamında şöyle demişti: “Sadece emir almakla kalmadım [...] Düşünme sürecinin bir parçasıydım. İdealisttim.” Bir tek “işimizi doğ-ru dürüst yapmadık” diye pişmandı. “Elimizden daha fazlası gelebilirdi.”

Auschwitz'in komutanı Rudolf Höss, "bana önce çocukların öldürülmesi gerekir" diyen ve bunu, "çünkü bir kuşak yaşlı insanın öldürülüp ana balarının intikamını alması muhtemel genç kuşağın sağ bırakılmasının bir mantığı olmaz" diye açıklayan "Eichmann'la konuştuktan sonra" zaman zaman çocukların gazlanmasına üzülerken gösterdiği "zafiyet" nedeniyle utanç duymuştu. Treblinka'nın komutanı Franz Stangl, bu "mantık" çerçevesinde hareket etmekte hiç vicdan azabı çekmemişti. Ne de olsa, onun gözünde kurbanlar "kargoydu... İnsanlıkla hiçbir ilişkileri yoktu. Sadece bir yığındı –çürümüş et yığını."

Almanya'nın şehirleri harabeye dönerken, gaz odaları ve krematoryumların son sürat işlediği, Wehrmacht'ın geri çekildiği sıralarda, Hitler, Goebbels ve hareketin çekirdek kadrosu Almanya'daki yıkıma üzülmek şöyle dursun, Wagner dramının son perdesine seviniyorlardı. Hitler için bu, Alman halkının düşmanlarından daha aşağı nitelikte olduğunu kanıtlamıştı, dolayısıyla Darwin'in en güçlüünün ayakta kalması yasasına göre, yok olmaya layıktı. Kendi başlattıkları yok etme çılgınlığının zevkini çıkaran, 1920'lerden beri Hitler'in yanında yer almış Partili Eski Kurtlar "nihilizm devriminin" –bütün uygarlığın yok edilmesinin– altta yatan dinamiğine geri dönmüşlerdi. Goebbels sona doğru, anarşistleri çağrıştıran, daha önce de değindiğimiz gibi, Bakunin'den alıntılanmış sözler dahil, Wagner'in çok heyecan verici bulduğu şu sözleri yazmıştı:

19. yüzyıl burjuvazisinin sözde kazanımları nihayet yakılıp yıkılmış şehirlerimizin harabelerine gömülmüş bulunuyor [...] Şimdi, her yer harebeye dönmüşken, biz burjuvazi baskısı [...] [olmadan] Avrupa'yı yeniden inşa etmeye mecburuz [...] [Alman şehirlerinin bombalanması] sadece onları kuşatan hapishanelerin duvarlarını dümdüz etti [...] Avrupa'nın geleceğini yok etme mücadelesi veren düşman, sadece geçmişin kökünü kazımayı başardı, bunun sonucunda eski ve yıpranmış ne varsa ortadan kalktı.

Bakunin'in rüyası nihayet gerçek olmuştu –ama sefaletten başka bir şey getirmedi.

Hepi topu on iki yıl sonra tepetaklak olan "Bin Yıllık Reich" bir miras bırakmış mıydı?

Nasyonal Sosyalizm'in çelişkilerden biri, Rus Devrimi gibi, bazı yönleriyle Almanya'nın modernleşmesini ileriye götürmek oldu –fakat bu, feci ve lüzumsuz soykırım ve savaş pahasına yapıldı. Bir dereceye kadar, reformcu tiranlıkla onun çok daha önemli binyıl anlayışının bazı yönlerini kaynaştırmıştı. Genellikle Nazi hareketinden kısaca "Alman Devrimi" diye söz edilirdi; bu da Şanlı Devrim, Amerikan ve Fransız devrimleri gibi, diğer büyük ulusal devrimlerin devamını anıştırmak anlamına geliyordu. Bir bakıma doğru

sayılırdı. Naziler, çarpıcı boyutlarda sanayileşmeye rağmen, Almanya'nın bütününe kıyasla daha samimi bağlılık duyguları aşılayan, irili ufaklı eski geleneksel dükalık ve prensliklere bölünmüşlüğü hâlâ sürdüğü bir ülkeye tam bir pan-Cermen ulusal kimliği biçmişlerdi. İmparatorluğun Wilhelm döneminde, Almanya'nın ulusal birliği daha çok Kaiser kültürle, özellikle de Büyük Friedrich'in mirasının parçası olarak askeri meselelerde tek söz sahibi olmanın sonucunda, tepeden inme dayatılmıştı. (Modernleşmeye başlarken Japonya'nın kendine örnek olarak Birleşik Krallık'ı ve Amerika'nın tam temsili demokrasilerini değil, Wilhelm Almanyası'nın tepeden inme modelini seçmesi önemlidir –aslına bakılırsa, *Mikado*, kutsal güçlere sahip tanrı-kralın, devam eden Tanrısallığıyla tam itaat buyuran meşruti krala dönüşmüş haliydi.) Tepeden inmece imparatorluk birliği Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yenik düşmesiyle sona ermişti, Nazilerin bu nedenle Almanya'nın ulusal birliğini yeniden inşa etmeleri, bu defa tam popülist, tabandan gelme bir yöntem uygulamaları gerekiyordu.

Riefenstahl'ın *“İradenin Zaferi”* filmi, modern dönem öncesine duyulan özlemi ustalıkla istismar ederken –o geçmişin giysilerini kuşanmış sütçü kızlar Führer'e çiçekler sunarlar– Nazilerin bu dar görüşlü bağılıkları nasıl çelik gibi sağlam, yeni bir ortak birlik duygusuna çevirdiklerini gözler önüne sermektedir. Örneğin bir sahnede, birörnek üniformalarıyla işgücü Hizmeti'nin binlerce üyesi geldikleri farklı bölgeleri, oralarla aralarındaki bağların yerini artık yeni pan-Cermen milliyetçiliğinin aldığını açıkça simgeleyecek şekilde avaz avaz haykırırlar. 1933 kampanyasında kullanılan “Hitler ile Almanya göklerde” sloganı, bir daha seçme yapma ihtiyacını da, “kokuşmuş parlamenter sistemin” yoz didişmelerini de ortadan kaldıracak demokratik bir seçimde yaklaşan zaferi önceden haber vermekle kalmıyordu. Bir yandan Hitler'in ülkeyi uçakla dolaşarak seçim ziyaretleri yapan ilk politikacı olduğu anlamına gelen bir sözcük oyunuydu, diğer yandan da modernite öncesinin “yitik” toplum anlayışını geri getirmek için üstün teknolojiye duyulan güveni gösteren bir çelişki. Dahası, “kader topluluğunu” bir araya getirme yolu olarak uçakla seyahate, sinema ve radyoya (yanı sıra yeni otobanlara) işaret ediyordu. *“İradenin Zaferi”* Almanya çapında gösterime girmişti, ne de olsa en ufak köyün bile sinema salonu vardı. Film, çadırlarda dostça yaşayan, ortaklaşa yemekler pişiren Hitler Gençliği'ni öne çıkarırken, aynı zamanda yurdu Almanya'ya karşı vazifesini her şeyin üstünde tutan yeni bir kuşağı anlatıyordu. Savaş patlak verince, kalabalıklar halinde orduya –en çok da seçkin Waffen SS birimlerine– katılmış bu gençler, son nefeslerine kadar rejimin en kararlı savunucularıydı.

Faşist ve Nazi terimleri genellikle birbirinin yerine kullanılır, bazı ortak kökenleri vardır. İkisi de 19. yüzyılda, aşırı Sol'un ve Sağ'ın liberalizme

duyduğu nefretten doğmuştu. Onlar, liberalizmin insancıl ve hoşgörülü değerlerinin yerine, dinçlik, onur, mertlik ve kahramanlık istiyorlardı. Oswald Spengler *Batı'nın Çöküşü* kitabında, demokratik siyasal ağız dalaşlarını ve paralı politikacıları ayakları altına alacak yeni bir “Sezar” hayal etmişti, bu kısmen “demokratik despot” III. Napoléon’un yerine getirdiği bir rol-dü. Faşizm hem kapitalizme hem sosyalizme karşıydı, ama kolektif toplum özlemiyle daha çok sosyalizme benzerdi. Flaubert’in kurmaca devrimcisi Senecal (ve Wagner) gibi, Benito Mussolini de yola aşırı Solcu olarak çıkmış, sonra aşırı Sağ’a kaymıştı. Şiddeti insanın en yaratıcı dürtüsü diye yere göğe sığdıramayan Georges Sorel’in müritlerinden biri olarak, gelenek dünyasını parçalamak üzere “doğrudan eyleme geçme” ve Senecal’in “Amerikan Spartası”nı inşa etme özlemine karşılık Marksist öğretinin önemsizliğini doğrulayacak şekilde kitlelerin “heykeltıraşı” diye gördüğü Lenin’e (yukarıda da belirtmiştim) hayrandı. Schacht’ın Naziler için tasarladığı yeniden gelir dağılımını savunan aynı ekonomik politikalarından bazılarını uygulamak, mafyanın başını ezmek ve “trenlerin vaktinde hareket etmesini sağlamak” için Mussolini, İtalyan faşist devletinden yararlanmıştı. *Il Duce*, yani Mussolini tarafından desteklenen Roma Forumu’nda yapılan kapsamlı (başlangıç tarihi dışında, ayrıntıları bugün özenle saklı tutulan) kazıların amacı, her ne kadar Faşist İtalya yegâne askeri başarısını, yalnızca tüfek ve mızraklarla donatılmış ilkel Habeş ordusuna karşı yoğun hava saldırıları ve zehirli gaz sayesinde kazanmış da olsa, Roma’nın ihtişamının vârisi olduğunu gözler önüne sermektir.

Mussolini’nin Sosyalist Sol’dan Faşist Sağ’a kaymasına şaşırılmamalıyız, çünkü her iki taraf da imar işleri ve sosyal yardımlar aracılığıyla kitlelerin kurtuluşunu sağlamak için modern devletten yararlanmaya bakardı. İlk yıllarında gerek İtalyan Faşizmi gerek Nasyonal Sosyalizm gerçekten popülist bir boyut sergilemişti. Ekonomik Buhran’ın doruğuna ulaştığı yıllarda, Hitler yandaşlarını yurttaş Almanlara sık sık toplu yemekler vermeye teşvik eder, hareketi desteklemeseler bile bunu onlardan esirgememelerini isterdi; yakın zamanda Müslüman Kardeşler örgütü, Baas rejiminin yozlaşmış kodamanlarını veya Arap milliyetçisi yöneticilerini hiçe sayarak “Arap sokaklarını” kazanmak için bu yöntemden yararlandı. Ancak İtalyan Faşizmi gerçekten devrimci bir hareket değildi –Nazizm, diğer faşist rejimlerden çok Bolşevizm’e yakındı. İtalyan ve İspanyol faşizmlerinin ne dünya çapında devrim uğruna bir binyıl projesi vardı ne soykırımla ütopya çağını başlatmak gibi bir amacı. Faşist İtalya her ne kadar Yahudi karşıtı yönetmelikler ve insanları toplama uygulamalarında Almanya’yla işbirliği yapmış da olsa, geniş çaplı Yahudi Soykırımı’na katılmamakta direnmişti. İspanya’daki Franco Faşizmi gibi, İtalyan Faşizmi de otoriter ve dini korporatizmle sınıf hiyerarşisine dayalı

nıyordu. Katolik Kilisesi her iki rejimi de desteklemişti –hem de bilhassa İtalyan Faşizmi'nde güçlü kilise karşıtlığı kendini belli etmesine rağmen– çünkü hepsi, insanların çok daha geniş bir sosyal bütünün parçası olması, açgözlülük ve kişisel çıkarların önünün kesilmesi, ahlaki dürüstlüğü'nün teşvik edilmesi gerektiği konusunda hemfikirtiler. İtalyan Faşistleri alışılmış Taht ve Mihrap muhafazakârlığına Nazilerden daha yakın durdukları için, Hitler'in aksine, Mussolini hiçbir zaman yüce diktatör iktidarına erişemedi. Resmen kral tarafından atanmıştı; işler kötüye gidince de görevden alındı. Faşist toplulukta Hitler, Mussolini'nin küçük ortağı olarak yer alıyordu, ancak Almanya'nın ilk yıllardaki göz kamaştırıcı askeri zaferleri nedeniyle bu birlik dağıldı. Hitler, Goebbels ve Nazi liderliği zaman geçtikçe Mussolini ile Franco'yu düpedüz gerici ve tutucu diye görmeye başladı, gerçek devrimciler değildiler, radikal eylemi yürekleri kaldırmazdı.

Kısaca, bütün Naziler ve Bolşevikler faşist olsalar da, faşistlerin hepsi binyıl devrimcisi değildi. Faşizm bilindik ve reformcu tiranlığın bileşimi-ydi. Onun soyundan gelen, reformcu olmaktan çok kleptokrat olanlar arasında Portekiz'de Salazar'ı, Nikaragua'da Somoza ailesinin üyeleri gibi Latin Amerikalı diktatörleri, Mübarek ile Esad dahil Arap milliyetçisi yöneticileri ve devrimci ateşin yerini, Byzantion'u aratmayacak kadar, çoktan Parti ayrıcalıklarının katı hiyerarşisine bıraktığı *nomenklatura* (atanmışlar) devleti olarak Sovyetler Birliği'nin son evresini sayabiliriz. Kasıntı maço halleriyle Mussolini, aynı zamanda Juan Peron gibi popülist bir *caudillo* için rol modeliydi. Onunla aynı dönemlerde yaşamış (H. L. Mencken'in "taşralı Mussolini" dediği) Louisiana Valisi Hughie Long da sosyal yardım programları ve imar işleriyle "küçük insana" destek olmak için benzer bir çözüm önermiş, bu yüzden kendisinin de onlardan biri olmakla övündüğü "hırbolara" tepeden bakan "iyi yönetimin" bilgiç kesiminin haydutluğa varan popülist öfkesini üzerine çekmişti. Franklin Delano Roosevelt kurduğu büyük koalisyona İlericiler ile Kır Popülistlerini alınca, gelir dağılımının yeniden yapılmasına yönelik Long'un ekonomik politikalarından bazılarını da benimsemişti.

Bilindik tiranlığın akraba kayırmacı özelliği, yüksek mevkilere getirecek yakınlarının bitmek bilmediği anlaşılan Mussolini yönetiminde, sıradan insanlara yardıma yönelik reform programı övülürken bile aşırı boyutlara varırdı. Üçüncü Reich'in liderlik seviyesinde (Stalin gibi göze çarpan kişisel zevklere ilgi duymayan, üstelik ağzına içki sürmediği gibi vejetaryen olan Hitler öyle değildi) yoz ve baştan çıkmış hazcılar (Göring'i düşünün) eksik olmazken, dışarıdan bakıldığında bu, vazife ve itibar sıkı sıkıya bağlılık olarak görünürdü. Buna karşılık İtalya'daki faşist rejim, biraz da Vichy Fransası gibi hazcılıkla iç içeydi, pespayeliğin zirve yaptığı dönem Mussolini ile metre-

sinin yakalanmamak için kendilerini içkiye vererek haftalarca kaçmaları ve sonunda bağırıp çağıran ayaktakımının önünde topuklarından asılmaları, hem Antikçağ tiranlıklarında işlenen cinsel suçları hem mafya suikastlarını çağrıştınyordu.

Bu kitabın başından beri gördüğümüz gibi, bir tür yeni evrensel kültür yaratma talebi veya iddiasıyla yola çıkan tiranlıklar, çoğu zaman mimarlıkla topluma kendi damgalarını vurmaya çalışırlar. Gelgelelim, Sezarlar Roma'yı güzelleştirip Napoléon kendi hükümdarlık döneminde İmparatorluk Roması'nın ihtişamını geri getirme arzusuyla birtakım mimari şaheserler üretmişken, Bolşeviklerin ve Nazilerin bütün geçmiş uygarlığı yok etmeye yönelik anarşist dürtüleri, devasa ölçekleri saymazsak genellikle korkunç taklitler üretmek için modernite öncesinin "kahramanca" büyüklük anlayışına dönük tutarsız özlemle birleşmişti. Stalin'de bu, düzensiz Art Deco ve Gotik dokunuşlarla gaddarlığı birleştiren, tıpkı sodyum pentotalin etkisindeki Ayn Rand'ın bilinçdışından çıkmış gibi gelen fevkalade çirkin gökdelenleri şeklinde ortaya çıkmıştı. Hitler'in başmimarı Albert Speer, geleneksel neoklasik Palladyan eklemlemelerle kaynaştırmak istediği Bauhaus'un işlevselliğinin etkisinde bir modernist olarak saygın bir hevesle yola çıkmıştı. Ancak Hitler'in etkisinde ve onun talebi doğrultusunda, Berlin'i baştan aşağı yeniden inşa etme hayalini kuran (buradaki dev kubbe, Roma'daki Pantheon'unkinden altı kat daha büyük olacaktı), o Palladyan dokunuşları firavunlara yakışır oranlara aktarma çabası fiyaskoyla sonuçlandı. Bunun somut kanıtı, Berlin'de bugün hâlâ yerinde duran, Palladyan üslubun kurallarını hafiften uygulama çabalarına rağmen, bilmem-kaç kilometrekarelik çirkin granitin üstüne saçma bir biçimde oturtulmuş haliyle devasa bir hapishaneden başka bir şeye benzemeyen, Speer'in yaptığı Havacılık Bakanlığı binasıdır.

Aslında, günümüzde Berlin'in Terör Topografisi mekânı, Troya kazı alanındaki seviyeler misali, ilki 1945'te, ikincisi 1989'da tarih sahnesinden çekilmiş, devrik iki totaliter imparatorluğun kafa kafaya geldikleri muazzam bir höyükten başka bir şeye benzemez. En alttaki seviyeler, Berlin'deki SS-SD-Gestapo grubunun kazı alanıdır. Kendi gözümle orayı görene kadar bu binalar kompleksinin (sorgulama hücreleri dahil) hükümet binasına ne kadar yakın, Dışişleri Bakanlığı'na yakın, Hitler'in Reich Şansölyeliği binasının hemen çaprazında olduğunun farkına varmamıştım. Acaba çığlıklar kulaklarına gider miydi diye merak etmemek elde değil. O binalar kompleksinin hemen üzerinde, Berlin Duvarı'nın sapasağlam kalmış bir parçası yükselir. İkisinin de arkasında, Speer'in Havacılık Bakanlığı binası ufku kaplar, Müttefik bombardımanında tek bir tuğlası bile zarar görmemiştir. En alttaki seviyede

yürürken, insanların yaşadığı akla hayale sığmayacak dertler ve dehşetle dolu yukarıdaki üç seviyeye bakıp düşüncelere dalabilirsiniz.

Hitler'in kazandığı ilk zaferlerin Machiavelli'ye yaraşır başarısı su götürmez –Südet bölgesindeki kansız darbe (yıldırma ile yakın tarihte Putin'in Ukrayna'da taklit ettiği “azınlık haklarının” sözde savunmasının bileşimi), Fransa'ya karşı yıldırım zaferi. Münih Konferansı'nda Çekoslovakya'yı parçalanmak üzere teslim eden Batı demokrasilerinin savaşmaya yüreklerinin yetmediğini doğru saptamış ve onlar uyanana dek bunu sonuna dek sömürmüştü. Ancak Realpolitik içerisindeki bu pragmatik kazanımlar sadece, “Yahudi Bolşevizmi” hayaline karşı çarpışılacak son feci savaş uğrunaydı; o da Üçüncü Reich'in devrilmesine yol açtı. İşte Machiavelli'nin Hitler'i ahmak bulacağı nokta tam da burası: Kendinin ve halkının “güvenlik ve esenliğini” bir kandırmaca, Machiavelli'nin deyişiyle, “düşlenmiş cumhuriyet” uğruna feda etmekte.

İkinci Kısım'dan hatırlayalım, Machiavelli'ye göre bir hükümdar, tilkinin kurnaz hesaplarıyla aslanın ihtirasını birleştirmelidir. “Artistik” güdülerine fazla güvenen Hitler'in aslan yanı fazlasıyla ağır basarken, Stalin daha çok tilki özelliklerine sahipti. Oyunu iyice uzatmış, Batıyla ittifak yaparak Hitler'in istilasını sağ salım atlatmış, sonra da neleri paylaşacakları konusunda Hitler'le hemfikir oldukları her şeyin üstüne oturmuştu. Askeri tarihçi B. H. Liddell-Hart'ın özetlediği gibi, savaş en nihayetinde “Orta Avrupa'nın komünist tahakküm altına girmesine giden yolu açmasıyla... sadece Stalin'in kâr hanesine yazılmıştı.” Sovyet İmparatorluğu'nun, kendi ekonomik geri kalmışlığı yüzünden devrimci inanışın tamamını tüketip sakatlanarak, tarihin mezarlığında Nazi kuzeninin yanında yerini almasına daha 44 yıl vardı.

Nasyonal Sosyalizm'den Üçüncü Dünya Sosyalizmi ve Uluslararası Cihat'a

Tiranlığın tuhaf seyri artık Berlin'in harabelerinden çıkarak, hürriyetine kavuşan Paris'e yönelir; orada Marksizm ile varoluşçuluk arasında savaş sonrası kaçınılmaz bir evlilik yapılmıştır, o evlilikten Üçüncü Dünya Sosyalizmi doğar; işte onun hem Amerikan hem Sovyet ekonomik ve sosyal kalkınma modellerini reddetmesi Uluslararası Cihat'ın yükselişini derinden etkilemiştir.

Üçüncü Kısım'da incelediğimiz, binyıl tiranlığının daha önceki akımlarının gözü pek dönüşümünde, “halkın” olmadık hayalleri artık Nasyonal Sosyalizm'in kolektivist aşırı Sağ'ından, Marksizm'in kolektivist aşırı Solu'na kayar. Bu geçişi hızlandıran, varoluşçuluğun kurucu filozofu Martin Heidegger ya da Hannah Arendt'in yıllar önce ona yakıştırdığı sıfatla, 20. yüzyıl düşüncesinin “saklı kralı”ydı. Nazizm'in en ateşli felsefi müridi artık Jean-

Paul Sartre'ın önderliğinde, Fransız Marksistleriyle varoluşçuların kahramanı olmuştu. Heidegger daha 1927'de yazdığı başyapıtı *Varlık ve Zaman*'da risk alma tutkusu, cesaret, azim ve kararlılık gerektiren kendi varoluşçu yasasını, modern materyalizmle bireyciliğin alçalmış güçlerine karşı ölüm-kalım mücadelesinde, Alman halkının kendi kolektif "kaderine" dönmesiyle bağdaştırarak 1933'te iktidara gelen Nasyonal Sosyalist "kader toplumu" hayal etmiş oluyordu. George Steiner'in sözleriyle, Heidegger 1927'de, Alman halkı "kendi kahramanını seçmeli" diye yazarken, Hitler'i aramaya çoktan başlamıştı. 1935 yılında, "yeni bir dünya kurma" mücadelesinde "Nasyonal Sosyalizm'in iç hakikati ve büyüklüğü" hakkındaki yazıları, ömrünün sonuna dek Heidegger'in geri almadığı övgülerle doluydu.

"İnsanları" Aydınlanma, liberal demokrasi ve kapitalizmin yabancılaştırıcı etkilerinden kurtararak ilkel kökenlerine döndürmeye yönelik Nasyonal Sosyalizm'in *Völkisch* hayali, Fransız aydınlarıyla onların çömezlerini-aralarında Pol Pot ve İran Devrimi'nin fikir babası Ali Şeriatî gibi umut vaat eden devrimciler de vardı- etkilemiş Heidegger sayesinde kılık değiştirir; hedefinde Batılı sömürgeci güçler olan "ulusal kurtuluş hareketlerinin" şiddetli mücadelesiyle, Üçüncü Dünya Sosyalizmi "halklarının" kendi kaderlerini kendileri tayin etme hayaline dönüşür. Böylelikle devrimci psikodramada "proletarya" yerini "halk"a bırakmış, devrimci mücadelenin odak noktası kayarak ileri sanayi demokrasileri içerisindeki sınıf mücadelesinden uzaklaşmış, sömürgeleştirilen Doğu ile ona zulmeden Batılılar arasında-Maocu ideolog Lin Piao'nun deyişiyle, "dünyanın kırsal alanları" ile artık Amerika'nın (çok geçmeden de İsrail'in) temsil ettiği liberal bireycilik ve Aydınlanma değerleri arasındaki mücadeleye yönelmiştir. Neden böyle oldu? Çünkü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki "proletarya" ya ortadan kalkmıştı ya da işçi devrimini gerçekleştirme olasılığı kalmamıştı. İşçiler de burjuvazinin bir parçasıydılar, devrimden çok yaz tatillerine ve yeni otomobillere ilgi duyuyorlardı. Batı'dan nefret etmeyi sürdürenlerin, kendilerine onu yıkacak yeni bir güç bulmaları gerekiyordu, bunu Üçüncü Dünya'da bulduklarına inandılar.

Yukarıda izini sürdüğümüz, daha önceki binyıl devrimi hareketlerindeki kıyamet temasından devam edersek, ütopyayı gerçekleştirmek için parçalanacak yegâne baskıcı güç, uluslararası sınıf "burjuvazi" olmaktan artık çıkmış, Batı'nın kapitalist ulus devletleri olmuştur. Gelecek dünyada, Marx'ın hayalindeki evrensel toplum değil, yeni yeni gelişen benzersiz ve kendine özgü "halklar" olacaktır. Aynı zamanda, Lenin'in "daha kötüsü, daha iyidir" diyen devrimci kuralı korunur. Çünkü Üçüncü Dünya sosyalistlerinin görüşüne göre, Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerde ne evrim olabilir ne barışçı ilerleme kaydedilir ne de ekonomik modernleşme ve liberal çoğulculuğun

faidalarının kademeli genişlemesi söz konusudur. Sömürgeci güçlerin –ve onların doymak bilmez şirketlerinin, ordularının, polis ve işkence mangalarının– baskısı olumlu karşılanır, bu sayede sömürgeleşmiş halklar modern kapitalist demokrasilere dönüşme yanılığısından kurtulacaklardır.

Sorbonne'da öğrenim görmüş Cezayirli aydın ve Sartre'ın kol kanat gerdiği Frantz Fanon, Üçüncü Dünya Sosyalizmi hayalini kuranların başında gelen biriydi, çünkü Heidegger'in radikal Sağcı *Völkisch* felsefesini, yeniden canlanmış radikal Solcu Marksizm'le kaynaştırmıştı. *Yeryüzünün Lanetlileri* adlı kitabında, “halk” diye yazmıştı Fanon, “kendi özgürlüğünü kazanmak için zulmedenlerin şiddetini yaşamalı ve aynı şiddetle onlara vurmalıdır.” Şiddet sadece özgürlüğün aracı değil, bir “katarsis”, sömürgeci efendiyle “ölüm kalım” mücadelesi aracılığıyla sağlanan bir ruhsal arınmadır. Heidegger'in çağrısında sözünü ettiği, maziye dair kabul edilmiş sıradan geleneklerin çok ötesinde bir geçmiş, gizemli Alman yazgısı gibi, Fanon da “halkı” doğuştan gelen kendi sosyal ve dini geleneklerini yıkarak “kendi kaderini eline almaya” çağırır, çünkü bu “maskeler” sömürgeci efendiyle asırlardır yapılan işbirliği nedeniyle iflah olmaz ölçülerde lekelenmiştir. Gungha Din ile Tom Amca, efendilerine gösterdikleri korkak sadakate son verip ellerine bir Kalaşnikof almak zorundadır. Kipling'in *Orman Çocuğu* kitabına boş verin, Mao'nun *Küçük Kırmızı Kitap*'ını alın.

Bu yeni akımlardan birçoğunu, devrin en acımasız diktatörlerinden Başkan Mao Zedung uygulamaya koymuştu (onun iktidarında idama, çete adaletinin işletilmesine, intihara, açlık ve çalışma kamplarına bağlı ölümlerin sayısı 70 milyon olarak tahmin edilmektedir). Başlattığı “kültürel devrim” (üç milyon ölü), Çin komünizmi altında başarılmış çok sınırlı ekonomik modernleşmeyi silindir gibi ezmeye yönelik planlı bir çabaydı; böylece halk daha ilkel bir ortak yaşama zorlanarak gizli kalmış veya yeniden canlanan herhangi bir burjuva materyalist kalıttan ya da geleneksel Konfüçyüs değerlerinden arındırılacaktı. Mao'nun Jakoben tarzında Başlangıç Yılı'na dönme şekli de buydu. Kruşçev iktidarında Sovyetler Birliği'nde başarılan türden en hafif ekonomik ilerlemeyi bile istemez, ondan söz ederken aşağılarcasına “gulaş sosyalizmi” derdi, çünkü insanları doyurmaya çalışarak ortak saflıklarını, bencilce rezil dürtülerle yozlaştırıyordu. Kültür Devrimi gençler arasında en bağnazların, mevki ve refah bakımından zavallı kazanımları yüzünden büyüklerine dehşet saçmalarını, işkence etmelerini gerektirirdi. Mao azılı genç savaşılarının, yaşlı öğretmenleriyle ebeveynlerini şapşal külahlarıyla yürüterek karşı devrimci günahlarını itirafa zorlamalarını neşeyle seyreder, onları eski Çin mimarisini dinamitlemeye teşvik ederdi. Bugün dünyayı dolaşan ünlü Toprak (Terrakotta) Ordu, aslında onların gömülü olduğu höyüğün Kızıl Muhafızlar'dan biri tarafından havaya uçurulma girişiminin,

Mao tarafından Kültür Devrimi'nin sona erdiğinin ilan edilmesiyle kesintiye uğraması sayesinde "keşfedilmiş" oldu. Henüz olmayan otomobiller için modern otoyollara yer açmak üzere Yasak Şehir'in büyük bölümünün dümdüz edilmesi, bizzat Mao'nun gözetiminde gerçekleşmişti. Stalin'in kendi tepeden inme devriminde yaptığı gibi, Mao da bilhassa yaşlı kuşak arasından herhangi birinin bağımsız bir mevkie gelip onun mutlak iktidarını paylaşmaya kalkmasını önlemek üzere, kurumsallaşmış terör uygulayacak kadroları gençlerden sağlamıştı. Mao'nun Kızıl Muhafızları, Hitler Gençliği'nin ve Heidegger'in ana babaların burjuva dünyasını silip süpürerek Führer'in arkasında yürüyüşe geçmeye çağırdığı idealist Alman öğrencilerin yakın akrabalarıydılar.

Maoculuk devrimci terörün kapsamını ve kararlılığını genişletmişti. Stalin terörünün amacı, herkesi bireysel hürriyet, sadakat ve bağlılıklarından kopararak, halkı ortak bütünlük içinde birbirlerinin yerine geçebilecekleri bir insan bütününe indirgemekti. Mao ve Üçüncü Dünya Sosyalizmi bunu bir adım daha ileri götürdü. Devlet artık kendi halkını bile bile, barbarca yoksunluğun ve ilkelciliğin hüküm sürdüğü Taş Devri insanına indirgerken, amacı sadece onlar üzerindeki denetimi en yüksek seviyeye çıkarmak değildir. Onları materyalist yozlaşmanın yükünden kurtarıp ruhsal açıdan daha saf bir varoluştan hoşlanmalarını sağlayarak (duvarlarla çevrili sitelerinde muazzam bir lüks içinde yaşayan liderler için bu geçerli değildi elbette), Rousseau'vari duygusal bir hayali gerçekleştirecektir. Stalin, özel mülkiyetin ya da kârın olmadığı üretken modern bir ekonomi inşa etmek istemişti. Mao'dan itibaren Üçüncü Dünya Sosyalizmi altındaki devletlerin amacı, ekonomiyi baştan aşağı yıkmak oldu.

Bağnazca arınma, halkı burjuva yozluğundan kurtarmak için idealist gibi görünen bu çaba Batı'daki gençlere çekici geldi; çünkü uzaktan bakınca, belli belirsiz gördükleri, neşeli geçit törenleri ve festivallerdi. Mazisi ta Fransız Devrimi'ne dek uzanan model tekrarlanıyordu. Yukarıda gördük, Terör Dönemi'nin başlangıcında, Fransız Devrimi'ni –daha sonra da Rus Devrimi'ni ve Üçüncü Reich'in ilk perdelerini– yerinde gözlemleyen yabancılar, kendilerine burjuva toplumunun sunduğundan çok daha erdemli, anlamlı ve daha dostça gelen bir hayat tarzına hayran kalmışlardı. Aynı şekilde, Amerika ve Avrupa'daki gençlerin çoğu kendini Kızıl Muhafızlar'la özdeşleştirmişti; kırmızı fular takıp bisikletle dolaşarak onları taklit ediyor, eski kuşak insanların şişmiş bencillikleriyle duygusuz yaklaşımlarından arındırılması gerektiği algısına sıcak bakıyorlardı. Aynı eğilim Vietkong, FKÖ ve Sandinista Gerillaları'nın romantikleştirilmesiyle daha da ileriye götürüldü. Filistin milliyetçiliği başından beri hem milliyetçiliğin hem Yahudilerin ortadan kaldırılmasının esin kaynağı diye gördüğü Nazizm'e yakınlık duymuştu. Müslüman Kardeşler örgütünün kurucusu Hasan el Benna bir

Hitler hayranıydı, Kudüs Baş Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni ise Müslüman SS birliği kurmuş biriydi. Ancak Yaser Arafat, 1960'larda zamanın ruhunu sezerek Castro ile diğer "ulusal kurtuluş hareketlerinin" haki giysilerini kuşanarak Marksist sloganlar atmaya başlamıştı. Amerika ve Avrupa'daki gençlerin, tıpkı Amerika'ya karşı Vietkong için yaptıkları gibi, FKÖ'nün İsrail'le mücadelesini de romantikleştireceklerini biliyordu.

Kamboçya'daki Kızıl Kmerler rejiminin saçtığı dehşet, Üçüncü Dünya Sosyalizmi'ni üretmek üzere, Heidegger ve Fanon'un siyasal varoluşçuluğunu Marksizm'le kaynaştırmasını, tüyler ürpertici bir biçimde özetlemektedir. Pol Pot ile Khieu Shampam, 1950'lerde Paris'te öğrenim görmüş kimselerdi, Sartre ve Fanon'dan etkilenmişlerdi. Yurda dönüp iktidarı ele geçirdiklerinde neler yapacaklarına dair kendilerince bir reçete hazırlamışlardı. Bunun Kızıl Kmerler tarafından tatbik edilmesi, Kamboçya'daki şehirler zorla tahliye edilip Kamboçya halkının, ilkel köle topluluğuna indirgenerek Batılı yozlaşmışlık lekelerinden arındırıldığı 1975-1979 yıllarında, ortalığın kan gölüne dönmesine yol açtı. Projeleri, eski usul din ve sınıf bağlılıklarıyla zaten bir biçimde lekelenmiş ya da Batılılaşma, liberal demokrasi, modern eğitim ve bireysel haklarla tanışmış Kamboçya toplumundan geriye kalan ne varsa, hepsine bilinçli, soğukkanlı işkence yapılmasından ve hepsinin katledilmesinden daha azını gerektirmiyordu. Altı milyonu aşkın Kamboçyalı, Bolşeviklerin ve Nazilerinkileri aratmayan çalışma ve ölüm kamplarında sistematik olarak imha edildi. Bir kampta muhafızların gözdesi bir ağaç vardı, kafataslarını parçalamak için bebekleri (annelerinin gözü önünde) ayaklarından o ağaca asar, minik bedenlerini fırlatıp bir çukura atarlardı.

Kızıl Kmerler'in liderler grubu, "Yüksek Kadro" (beş öğretmen, bir profesör, bir devlet memuru ve bir ekonomistten oluşmuş, orta sınıf, Fransızca konuşan küçük bir grup), kendi halkını bir gecede, karşılıksız köle gibi çalışmaktan ya da üretmekten ve istendiğinde öldürülmekten başka bir işlevi olmayan Taş Devri vahşilerine döndürmeye kararlıydı. Ölüm kamplarından çıkarılmış yığınlarca kafatası, toplumun en ayrıcalıklı katmanından gelme, Paris'te öğrenim görmüş aydınların akla hayale gelebilecek en ilkel geçmişin vahşetine bilinçli bir şekilde nasıl düştüklerini gözler önüne seriyordu: Köleleşmiş, aç ve yılgın halkı, burjuva materyalizminin psikolojik acılarından kurtarıp "doğal hallerine" geri götürmek gibi hastalıklı bir düşünceyle, ilkin bir Jakoben projesi olarak ortaya atılmış Başlangıç Yılı'na –ya da Robespierre'den daha iyisini yaparak Sıfır Yılı'na– dönüşü gerçekleştirme yolunda, en kararlı ve azimli girişimlerini. Bunun anlamı, sonsuza dek Sıfır Yılı'nda *kalmaktı*.

Tiranın Zorba Kişiliği

Modern çağın ve Aydınlanma'nın başlangıcından itibaren bunlara iyimser bakanlar, kalıcı barışın, refahın ve hakların faydalarını insanlar bir kez tatmaya görsün, tiranlığın ve adil olmayan savaşların ortadan kalkmasının uzun sürmeyeceğini savunagelmışlerdir. Örneğin, Edward Gibbon'ın *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Antikçağ tiranlıklarının psikolojisiyle uygulamalarının içyüzünü başarılı bir biçimde göstermişti. Ancak yukarıda gördüğümüz gibi, 1750'lerde yazan Gibbon, modern Avrupa'daki ilerleyişin bir daha asla –bırakın daha beterini– Roma barbarlığının Karanlık Çağı'na sürüklenecek şekilde geriye gidebileceğine inanmıyordu. Alman filozof Immanuel Kant'ın 1795'teki, modern devletler daha büyük, daha yaygın refaha ulaştıkça, savaşarak bunu tehlikeye atmazlar öngörüsü, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, Norman Angell'in çoksatan kitabında yeniden alevlenen bir tartışmaydı. Birinci Dünya Savaşı “bütün savaşlara son verecek savaş” olarak ilan edilmişti. Çünkü getirdiği feci katliam ve yıkımın, sonunda herkese savaşın ve emperyalizmin ahmaklığını öğreteceğine inanılıyordu. Oysa 1914, yol açtığı soykırım katliamı ve enkazın vardıği boyutlar itibariyle, tarihte benzeri görülmemiş tiranlıklar ve devrimler dizisinin sadece açılış sahnesi oldu. Ancak tarihin akışı içerisinde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ardından Soğuk Savaş'ta “Şeytan İmparatorluğu'nun” yenilmesiyle “tarihin sonuna” ve dünya genelinde liberal demokrasinin yayılacağı kaçınılmaz noktaya geldiğimiz söylendikten sonra, bu bile aynı umutların bir kez daha yeşermesini önlemedi. Derken 11 Eylül yaşandı. Daha yakın tarihte, Kırım'ı istila ve ilhak etmek, Ukrayna'nın geri kalanına gözdağı vermek suretiyle Vladimir Putin, Soğuk Savaş'ın sonucunu tersine çevirmeye çalışırken, Amerikan dışişleri bakanı, onun “19. yüzyıl”ın içinden çıkıp gelmiş biri olduğunu hayretle ifade ediyordu –kitabın giriş bölümüne bu alıntıyla başlamıştık.

Tiranlık kariyerinin tuhaf seyrini anlatan bu kitabı yazmamın nedeni, dürüst insanlar her ne kadar insanlığın dersini aldığı yönünde temiz umutlarını defalarca dile getirsel de, tiranlaşma dürtüsünün insan psikolojisinde kalıcı bir tutku olduğunu ortaya atmaktır. Böyle tutkular hiç bitmeyecek. Biz ona karşı hep uyanık, direnmeye ve gerekirse savaşmaya hazır olmalıyız. Aynı zamanda, girdiği birçok kılıktaki tiranlığın daima hem bir yönetim biçimi hem insan tipi olduğunu savunuyorum. Tiranlığın seyrinin şimdiki son aşamasına –İslami terörizm– bakmadan önce, binyıl tiranlığının psikolojik özellikleriyle ilgili bazı genel değerlendirmeler yapalım.

Robespierre, Lenin, Hitler, Mao, Pol Pot ve Bin Ladin dahil (hepsi orta sınıf veya daha varlıklı ailelerde yetişmiş) binyıl tiranlarının yaşamöyküleri, terörizmin “temel nedeni”nin ekonomik yoksunluk değil, adalet ve intika-

ma yönelik bağnazca merak olduğunu doğrular niteliktedir. Kendi mutlak iktidarlarını kutsayacakları, kendi algılarına göre geçmişte adam yerine konmamanın ve uğradıkları haksızlıkların intikamını alacakları kolektivist bir gelecek inşa etmek, böylece bencil modern materyalizmden ve bireycilikten arındırmak adına, diğer herkesi deli gömleğine sokup aynı kefeye girmeye zorlamak için hemen devrim isterler. Kişinin ne pahasına olursa olsun iktidar, nüfuz ve şöhrat hevesinin bir parçası olarak aşırı ve bağışlamaz adalet arzusu, gençlerin belli bir tipinin karakteristik özelliğidir. Dolayısıyla, tiranlık genelde daima gençler için istihdam fırsatı olmuştur. Büyük Aleksandros, Iulius Caesar, Octavius, Robespierre, Stalin, Hitler, Mao –hepsi epeyce erken bir yaşta iktidara yükselmeye başlamışlardı.

Binyıl tiranlığının Fransız Devrimi'ne kadar ortaya çıkmadığını ileri sürmüş olmama rağmen, binyıl tiranları, Birinci Kısım'da ele aldığımız, eski tiranlarla bazı ortak psikolojik yönler sahiptir –Platon'un öncülüğünde Antikçağ düşünürlerinin saptadığı haklı gayret, öfke, dövüşkenlik, rakiplerin kıskançlığı, şüphe ve sahip çıkma kapasitesi. (Platon buna, salt ölüm-kalım uğruna, mantık ve arzuya karşı benliğin “ateşli” yanı demişti.) En aşağılık düzeyde haydutluğa nasıl göz yumulduğunu, Saddam Hüseyin'in ihanet ve cinayet işleyerek yükselmesinde, Syrakousai Tiranı Hieron ya da Cesare Borgia gibi geçmişteki tiranların ve siyasal serüvencilerin vakayinamelerinde görebilirdiniz. Platon ile Aristoteles de, örneğin Beşar el Esad'ın koca bir ülkeyi kendi kişisel mülküymüş gibi denetim altına alma savaşı veren tipik bir zorba kleptokrat olduğunu anlamakta gecikmezdi. Fakat genele bakıldığında, binyıl tiranlarıyla aşırı cinsel ihtirasları ve ihtişam hevesleri olan (Alkibiades veya bakış açısına göre Caesar gibi) Antikçağ'daki emsallerinin ortak yönleri daha azken, Torquemada ve Engizisyon'la ortak yönleri daha çoktur. Bunlar seküler bağnazdırlar; kanaatkâr ve çileci ya da en azından şatafatlı kişisel ihtişama, süslenmeye, mimari debdebeye ve Büyük Kyros'a kadar geriye giden geleneksel evrensel monarkların resmi giysisi olan kaptanları uluorta sergilemeye meraklı değildiler. (Fetih sayesinde Avrupa'nın modernleşmesine Roma görkemini yeniden canlanmış havasını vermeyi amaçlayan Napoléon'un imparatorluk töreni, bu kuralın tek istisnasıdır).

Antikçağ'ın görkemli, albenili ve hazzı hükümdarlarının aksine, modern yöneticilerin “çıkar gözetmez” (kişisel çıkarlardan uzak), boş zevklerle eğlenceye tenezzül etmeyen bir tür “seküler aziz” (Michael Walzer'in deyişi) olması gerektiği idealini ilk ortaya atan Robespierre'di –“Bozulmamış” adam. Robespierre sade bir frak giyerdi. Stalin, Hitler ve Castro ise süssüz askeri üstlük ya da rütbesiz asker paltosunu tercih ederlerdi. Görünürde mütevazılık belirtisi olarak göz kamaştıran madalyaların, kuşakların, şeritlerin belirgin yokluğunun amacı, onların rütbesinin diğer generallerin katbekat üstünde

olduğunu göstermekti. Başkaları için bütün bu nişanlar ne anlama geliyorsa, onlar hepsinin üstündeydi. Bunların dışında, sade üniformalarına iğnelenmiş, Hitler'in Demir Haçı ve küçük Parti rozeti, Stalin'in aynı şekilde şatafatsız Lenin Nişanı, onların kişisel otoritesinin benzersiz ve tam kapsamını pekiştiriyordu. Mao ve yoldaşlarının tercihi yine süssüz, "Mao ceket" adını alacak arazi ceketiydi (yüksek rütbeliler için özel dikilirdi, o başka). Sarayındaki bütün imparatorluk ihtişamına rağmen, Napoléon da etrafını saran tüylü ve şeritli züppe mareşallerin arasında, sade bir asker paltosu giydiği savaş alanında aynı noktayı vurgulardı. Halkın önünde onlara madalya takarken yanaklarından makas alma alışkanlığının amacı, onun gözüne girmedikçe, rütbelerinin o isterse geri alınabilecek kadar boş olduğunu göstermekti.

Antik dünyanın hayat dolu ve görgülü tiranlarının tersine, binyıl tiranları halka ulu, her şeye kadir ve insan ötesi bir kişi izlenimi verirler (Stalin ile Hitler'in endüstriyelleşmiş soykırım ve mimari vahşiliğine de bu yansıdı), kişisel yaşamlarında bir bakıma geri planda kalmış, huysuz, bayağı ya da beceriksiz kimselerdir. Antikçağ tiranlarının yaşamları, kendi rejimlerinin babasoylu niteliğiyle pürüzsüzce iç içe geçmiş, dolayısıyla siyasal üstünlükleri sahiplik duygusuna, bazen de bir âşkın yüce gönüllülüğüne, cazibesine ve abartısına (Alkibiades veya Caesar'ı düşünün) karışmışken, totaliter devletin insanüstü kudret kaldıraçlarının ardında, (Troçki'nin kendine yarayan Stalin tanımıyla söylersek) "silik" birinin durmasına hayret ederiz. Milyonlarca insanı öldüren Hitler, kendi bakanlarına itinayla Avusturyalı nezaketini gösterir, burjuva bir banker gibi çok pasta yiyip şişmanladıklarını söyleyerek takılırdı onlara. Kronik mide ağrıları çeken Himmler, bir yandan Holokost'a nezaret ederken, danışmanlarının doğum günlerini atlamamaya özen gösterirdi. Yıllarca kamuoyundan uzak durup kendilerine ait yeraltı sığınaklarında ya da duvarlarla çevrili binalarda kalmış bu yöneticilerin halktan övgüler almayı –en azından geçmişin imparatorları veya krallarının bildik geleneksel şaşaasını– beklemedikleri anlaşılır. Hitler'in yazlık evine çekilmesi, görece zengin bir işadaminin inzivasına benzer. Bir zamanlar Müslüman dünyanın umut vaat eden devrimci lideri Usame bin Ladin neredeyse bomboş bir yatak odasında öldürülmüştü. Mesele, bu liderlerin aslında hiç bozulmamaları veya gizli kapaklı ahlaksızlıkları olmaması ya da çalıp çırparak servet sahibi edinmemeleri değildir. Mesele özel yaşamlarının, onların halkın gözündeki unutulmaz yerlerinden kopuk olmasıdır; oysa geçmişteki despot liderlerin hayatı, bir ölçüde ve bir bakıma lükse, süse ve zarafete düşkün olmaları halkın gözündeki hükümdar kimlikleriyle bağdaşıyordu: Nero'nun Altın Evi (*Domus Aurea*) veya XIV. Louis'nin Versailles Sarayı'nı gözünüzün önüne getirin. Büyük Kyros'tan Güneş Kral'a kadar, bunlar derli toplu ve lütufkâr bir dünyanın simgeleri idi.

Toplumdan elini eteğini çekip Spartalıları gibi “konforsuz karargâhlara” kapanmış modern binyıl tiranları, milyonlarca insanı yok etmek ve nakletmek suretiyle, bir ideali yüceltmış öğretilerin hizmetinde insan varlığını arındırmayı ve uzlaşmanın, eşitliğin, erdemin, sınıfsızlığın ve topluluk veya ırk saflığının ötesinde yeni baştan yaratmayı hedeflerler. Geçmişte, ancak en ikinci Tanrısal varlıkların tanımlarında bulacağımız türden terör örneklerini sahneye koymaya ne kadar yetenekli de olsalar, bizim tiranlarımız şahsen silik, mülayim olmaya yatkın, kıyafet ya da görgüyle boş yere böbürlenmekten uzak, çalışkan, pisboğaz ve müşkülpesenttirler. Bazen gergin bir profesörü veya kahvehane aydınını çağrıştıracak kadar aşırı duygusal davranabilir, imparatorluğun devirlerinden müziğe, beslenmeye ve kişisel bakıma kadar hayatın her alanında aykırı fikirlerini gözler önüne sermeye hevesli olurlar.

Antikçağ'dan ve modern edebiyattan kısa ve öz bir örnek, bu tezadı açıklığa kavuşturacaktır. Aristoteles'in *Politika* eserindeki tanıma göre, bir tiran talan veya tecavüzle, uyruğundaki insanları hiddetlendiren bir arzu canavarıdır. Yurttaşlar toplumu bu doymak bilmez sömürücüden kurtarmak için zorbayı öldürme dürtüsüne kapılırlar. Birinci Kısım'da gördüğümüz, Harmodios ile Aristogeiton ve Tarquiniusların defedilmesi öykülerinde, cinsel aşırılıklarıyla canavarca davranan bazı tiran örneklerini incelemiştik. Gerek dini gerek seküler açıdan yorum yapan hümanistlerin iyice abartıp tekrarlayarak süslediği bu suçlama, 2011 yılında Tunus, Mısır ve Suriye'de yoz kleptokratlarla onların tembel, şımarık ailelerine ve asalaklarına karşı patlak veren ayaklanmalar gibi, bugün hâlâ baskıcı rejimlerin kirli çamaşırlarının ortalığa saçılmasını kışkırtmaktadır. Öte yandan, bununla çarpıcı bir tezat teşkil edecek şekilde, yukarıda Sergey Neçayev'in, terörist amentünün klasikleşmiş modern ifadesi *Devrimcinin Anahtar Kitabı*'nda gördüğümüz gibi, teröristin şiddeti, toplumun kendi abartılı arzularını ve yoz yanlarını arındırmayı amaçlar. Tiran yöntemleri, herkesi dünya nimetlerinden elini eteğini çekmeye zorlamak isteyen inzivacı emeller uğruna kullanılır. Neçayev'in *ilmihal* terimini kullanması, terörizmin hedefinin, dini tövbekârlar toplumunun mutlak keşiş disipliniyle topluluğun yararına zevklerinden ve lüksten vazgeçmeye zorlanan, siyasallaşmış, sekülerleşmiş bir türünü yaratmak olduğunu akla getirmektedir. Ezilenlere, yoksullara ve yoksunlara kendi duydukları merhamet bile, aralarında ahmaklık edip rüşvet yiyerek yerleşik düzeni destekleyenlere vurmalarını engelleyemez. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Robespierre yönetiminde giyotin kurbanlarının çoğu toplumun orta ve daha aşağı sınıflarından gelirdi. Teröristin amentüsü, idealist ve çıkar gözetmez, ölüm saçan ve ruhsuz bir tiran gerektirir; hazcı tiran kişiliğinin Antikçağ anlayışıyla böyle birini ayırt etmek zordur. “Kendine karşı katı” olduğu gibi, diye yazar Neçayev, acımasız ama

ilkeli bir dille, “başkalarına da katı davranmalı [...] Kişisel eğilimlerinin ona telkin ettiği gibi değil, devrimin genel çıkarının öngördüğü kişi olmalıdır.”

Gerçek veya umut vaat eden bu terörist tiranlar, halka yaltaklanmak çabasıyla hazcı, beyhude ya da gösterişli değilmiş izlenimi uyandırmaya çalışırken, Platon’un da ileri sürdüğü gibi, kitlelerin hazcılığına ve ahlaki gevşekliğine teslim oldukları için yandaş kazanmazlar; dolayısıyla Platon’a göre, tiranlık doğrudan demokrasinin en aşağılık özelliklerinden doğmuştur. Buna karşılık, binyıl tiranları çoğu zaman yandaşlarını da bir tür özgeci hevesle hareket etmeye özendirir. Önceden sadece en vahşi din savaşları ve zulüm dönemlerinde görülmüş kapsamlı ve şiddetli bir yıkımı hedefleyen, “tarihi görev” anlayışını benimseyen lidere yandaşlar da katılır. Bu görev, bütün katılanların sadece zevkli ve rahat bir hayattan değil, Himmler’in Posen’de SS liderlerine hitaben yaptığı aşağılık konuşmada belirttiği gibi, vicdanının sesini dinleme lüksünden, müsamaha ve merhametin temiz duygularından feragat etmeyi de gerektirmektedir. Kendi akıllarınca, binyıl devrimi hareketlerini, hem burjuva demokratik hem geleneksel muhafazakâr politikaların bencil çıkarlarından ayıran da, soykırım aracılığıyla toplumu ameliyat edercesine yeniden yapılandırmayı yürüten seçkin kadroların rüşvetçilikten ya da kişisel ihtiraslardan kesinlikle uzak durmasıdır. Devrimcilerin “büyüklüğü”, onların aklınca, kurbanlarına karşı hiçbir şey, en ufak bir imrenme, insafsızlık ya da zafer duygusu dahi hissetmeme kabiliyetlerinden ileri gelir. Amaçları sadece gözü kapalı cinayet işlemektir.

Bu duyarsız yıkım idealini gerçekleştirmeye çabalamak, devrimci hareketin saflığını yalnızca geleneksel ve alışlageldik utanç, acıma ve ahlak kuralları kavramlarından korumakla kalmaz, aynı zamanda kazanç sağlamak şöyle dursun, kişisel tatmin duygusuyla öldürme vazifesini yerine getirme cazibesine kapılmaktan da korur. Mesele katillerin bu iç saflığına gerçekten veya sıklıkla erişmeleri değil, hareketlerin kendilerini bu sayede amaçlamaları gereken bir idealle anlamaları ve tanıtımlarıdır. Himmler düzensiz şiddet ya da Holokost kurbanlarına karşı kendiliğinden gelişen sadizm karşısında, yoz kişisel dürtülerle Yahudileri ortadan kaldırma iradesi lekelenebilir korkusuyla dehşete kapılmıştı; ayrıca kurbanlara ait eşyaların kamptaki bekçilerle subaylar tarafından sık sık çalınmasından yerine dibine geçer, bunları cezalandırmaya çalışırdı. Alman halkı, topraklarını fethettiği insanların her şeyini gönül rahatlığıyla almalıydı. Ancak SS üyelerinin çok daha yüksek standartları olmalı, kişisel açgözlülük veya bireylere kötülük etmeden, Alman halkının düşmanlarını tasfiye etmeyi hedeflemeliydiler.

Ütopya soykırımı idealini bugün Uluslararası Teröristler yaşatmaktadır. Şimdi buna bakacağız.

Binyıl Tiranlığının Bugünü

Tiranlık kariyerinin tuhaf seyrinin, bizi şimdiki zamana geri getiren son ayağı, Cihatçı terörizmdir. 11 Eylül El Kaide saldırısının ardından, Batılı gözlemcilerin çoğu, Bernard Lewis'in sözleriyle, İslam dininde “ters giden ne?” diye sormaya başladılar. Nasıl oldu da tarihimizi şekillendirmiş üç büyük tektanrılı dinden birine inanmış, Müslüman olduğunu iddia eden insanlar toplu katliam yoluyla, belli ki İsrail dahil, Batı dünyasını diğer Müslümanlarla birlikte yıkmayı kafalarına koydular? Burada, Cihatçı terörizmi anlamanın en iyi yolu, onlara Üçüncü Dünya Sosyalizmi'nin ve şimdiye dek gördüğümüz başka binyıl devrimi hareketlerinin doğrudan vârisi olarak bakmaktan geçer. Fakat o soyağacının izini sürmeden önce, daha geniş bağlamına bakalım.

El Kaide'nin yerini IŞİD alırken, “ters giden ne?” tartışması devam ediyor; bu soruya verilecek olası yanıtlar çok. İslam dininin, diğer iki İbrahimi inancına göre, özünde terörizme ve şiddete daha yatkın olduğuna inanmıyorum. Her üçü de karışık sesler çıkarır. Reza Aslan'ın belirttiği gibi,

Yahudilere “komşunu kendin gibi seveceksin” diye buyuran Kutsal Kitap, onları aynı zamanda, başka herhangi bir Tanrı'ya tapan “her erkek ve kadını, çocuk ve bebeği, öküzü ve koyunu, deveyi ve eşeği öldürmeye” yüreklendirir. Havarilerine “öbür yanağını çevir” diyen İsa, onlara aynı zamanda “barış değil, kılıç getirmeye geldim” de demişti. Kur'an, inananlarını “eğer birinin canına kıyarsanız, bütün insanlığa kıymış olursunuz” diye uyarırken, onlara aynı zamanda “putperestleri bulduğunuz yerde kılıçtan geçirin” buyurmaktadır.

Fetih savaşlarının çoğu, İkinci Kısım'da gördüğümüz, inanmayanlara ve Hristiyan azınlıklara karşı barbarca katliam ve yıkım da dahil olmak üzere, Hristiyanlık bayrağı altında yapılmıştı. Unutmayın, sadece İslam dini özünde şiddete ve fethetme yatkınmış gibi tavır alarak, Hristiyan tiranlığını bu dini temsil etme iddiası olmayan kimseler tarafından inancın yüksek ahlaki standartlarına yönelik ihanetiymiş gibi göstermek nasıl kendi işine geldiği gibi davranmaksa, Müslümanların da, İspanya şöyle dursun, Ortadoğu'da kendi kültürünün kalbinin attığı, geleneksel toprakları Hristiyan Avrupa'nın yeniden fethetme girişimini, “haçlı” terimini ağır bir hakarete dönüştürecek kadar, bir tür inanılmaz “felaket” olarak göstermesi aynı derecede riyakârlıktır. İslam orduları, Hristiyanlığın beşiği dahil, bir zamanlar Roma İmparatorluğu'na ait toprakları zorla almış, Avrupa'yı da fethetmeye çalışmışlardı. Avrupalılar daha sonra o toprakları geri almayı denediler. Her iki taraf da ahlaki açıdan diğerinden daha üstün değildir.

“Ters gidenin ne” olduğuna dair birkaç yorum, konumuz tiranlığın seyrine büyük ölçüde ilgilidir. Romalı ve Bizanslı selefleri gibi Osmanlı İmparatorluğu da giderek çaptan düşüp yenilikçi yönünü kaybederek yozlaşmaya,

duraklamaya başlayarak geçmişe tutunmuştu. Beş yüz yıl boyunca Osmanlı padişahları kurumsal ve hukuki istikrara, diğer inançlara (görece) hoşgörüyü, eğitime ve ekonomik girişimlere verdiği desteğe dayalı somut kanıtlar ışığında, halife oldukları iddialarını içselleştirmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu devrilince halifelik özlemi, istikrarlı ve hukuki devlet kavramından kopuk bağınaz bir hayal âlemine girdi, bugün de şeriat hukukunun hükmettiği insanlara onun en katı şeklini getirmek üzere, Taliban ile IŞİD'in kanlı çabalarının tanığı olarak hâlâ devam ediyor. Osmanlı Hilafeti veya düzenli devlet olarak onun herhangi bir başarılı Müslüman emsaline ait kayıtlarla ne ilgilidirler ne bunları bilmek isterler, tercihleri –Robespierre'den beri bütün binyıl devrimcileri gibi– geçmişin ardındaki geçmişe, bizzat Peygamber tarafından kurulmuş sözümona ilk Müslüman topluma, efsanevi tamamen saf bütünlüğe dönmektir. Bu örneği işine geldiği gibi hatırlamaları, günümüz Cihatçılarına 1200 yıllık tarihsel deneyimlerini çöpe atma, tabii onunla birlikte kendilerini bu konuda eğitime gereğini de (bilgisayar oyunlarına ve cinayet planlamaya daha çok zaman ayırarak) hiçe sayma fırsatı verir.

İslam dininde, Hristiyan Batı'nın aksine, reform yapılmadığı ya da seküler Rönesans yaşanmadığı ileri sürülmektedir. Dini ve siyasal (ayrıca ekonomik) bireyciliğin çifte ilkesi –İkinci Kısım'da gördüğümüz gibi, liberal demokrasi-nin yükselişinin anahtarı– burada kök salmamıştı. Daha Avrupa'daki Ortaçağ yıllarında, Tommasoculuk kilise ve devlet işlerinin eninde sonunda ayrılmasının temelini atan, ilahi otoritenin talepleri ile politik ve ekonomik hayatın seküler dünyası arasındaki bölünmeyi haklı bulmuştu, ancak İslam dininde böyle bir dönüşüm yaşanmadı. Tommasoculuk, bütün insan ilişkilerinin doğrudan dini ifşaat ve teokrasinin yönetimine girmesini isteyen Hristiyan köktendincilere karşı verdiği savaşı kazanırken, Müslüman dünyasında antik Yunan felsefesini İslami bilgilerle bağdaştırma çabasıyla, Fârâbî ile İbn Sînâ'nın yaktığı felsefi aydınlanmanın başlangıçtaki parlak ışığı, şeriat uğruna aklın taleplerinin tamamen kenara bırakılması gerektiğine inanmış İbn Teymiye'nin her şeyi kapsayan köktendinciliği tarafından söndürülmüştü. Kendisi, bugün İslami köktendincilerin benimsediği, şeriatın en katı yorumunu yapan Vahhabiliğin fikir babalarından biridir.

Buna ek olarak, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, Osmanlı İmparatorluğu'nun nihai çöküşüyle birlikte, galip gelmiş Avrupalı güçler onun eski eyaletlerine el koydular ve kendi çıkarları doğrultusunda, Suriye ve Irak dahil, birçok yapay yeni “uluslar” kotardılar. Modernleşme nihayet, genelde kırılgan oluşumlara ulaştığında, bunlar önemli ölçüde Avrupa modeli yerine Sovyet modelini seçtiler. Nassır ve Kaddafi gibi “genç albaylar” yönetiminde Arap dünyasını kasıp kavuran milliyetçi hareket, başlangıçta kendi halklarını modern çağa getirmek gibi büyük umutlar besliyordu. Ne var ki, belki halk

yönetimine yönelik, özünde muhafazakâr güvensizlik ve siyasal hiyerarşi tercihi nedeniyle, tek parti devleti altında kalkınmada “tepeden inme” Sovyet modelini seçmişlerdi. Ayrıca geri kalmış ülkelerin kapitalist kalkınma aşamasını “es geçerek”, merkezi planlama sayesinde modern sanayi ekonomilerini bir gecede inşa edebileceklerine dair Sovyet iddiasını benimsemişlerdi. Toplumunu hızla dönüştürmek için mutlak gücün gaddarca kullanılmasını isteyen Stalin’e duydukları hayranlık, bununla yakın ilişkiliydi. V. S. Naipaul’a göre, Saddam Hüseyin dahil pek çok Arap erkeğinin pos bıyık bırakması, Halkların Babası’nı taklit etmektir.

Zamanla Sovyet deneyiyle birlikte reform umutları da söndü, Baasçı ve milliyetçi rejimler Arap Baharı’nın hemen öncesindeki hallerine döndüler: gerçek piyasa güçlerinin ve girişimciliğin yokluğunda, gelişimi güdük kalmış cılız ekonominin diktatörler tarafından taksim edilip kendi ailelerine ve yandaşlarına dağıtıldığı tek parti devletleri veya diktatörlükler. Esad, Mübarek, Saddam ve eski mücadeleci Kaddafi, hepsi başarısızlığa uğramış reformcu tiranlardı, Sovyetler Birliği kendi ekonomik bayağılığının altında kalınca, onların çağ atlatma iddialarının da kırık dökük boş hayaller olduğu sonunda ortaya çıktı. Onların uluorta açgözlülükleri, Müslüman Kardeşler örgütünün kitlelere yardım toplama çalışmalarına açık davetiye çıkarmıştı.

El Kaide’nin Amerika, İsrail ve Batı’ya savaş ilan etmesine dek geriye giden Cihatçı terörizmin çifte hedefi, (onlardan gelen parayı seve seve kabul ederken) bu yoz, gerici milliyetçi rejimleri ve sömürgeciliği dayatan monarşileri devirmek, bir yandan da “Büyük Şeytan” Amerika ile onun yerel “Küçük Şeytanı” İsrail’in yıkımını sağlamak olmuştur. Nihai amaç dünya çapında halifelik kurmaktır; bu yönüyle, Üçüncü Dünya Sosyalizmi’nin özerk “halkların” yeşerdiği ve dünya genelinde kolektivist bir devlet kurulması gibi, daha Leninist bir kavramın benimsendiği gelecek hayalinden ayrılır. Cihatçılık genç ve malsız mülksüzler arasında yeni bir devrimcilik ateşi olarak yayıldıkça, ilk başlarda Ho Chi Minh ve Che Guevara’dan esinlenerek sömürgeciliğe karşı “seküler sosyalist” özgürlük savaşçıları olduklarını iddia eden El Fetih benzeri terörist gruplar bile, sonunda öğretilerini İslam’a uydurdular. Saddam’ın çaresizce yaptığı son hamlelerden biri, kendi kahramanı Stalin olmasına rağmen, “İslam’ın Kılıcı” kılığına girmesiydi. Hangisine –Amerika’yla çarpışmak mı, yoksa yoz Arap devletleri devirmek mi– öncelik verileceği konusunda çeşitli taktikler olmakla birlikte, devrimci inanışın genel yapısı İŞİD’e kadar tutarlılığını korumuştur. Ben bu satırları yazarken de öyle. Fakat Cihatçılığın evrimi açısından başlıca önemli nokta, İslamcı aşırılıkların Jakobenlere, Bolşeviklere, Nazilere ve Üçüncü Dünya sosyalist hareketlerine dek uzanan Avrupalı hangi devrimci nihilizm akımından ne kadar yararlandıklarıdır?

Bunun kökenine dönmeden önce, bir an durup büyük Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları arasında yer almış, Müslüman dünyasında tepeden inmece despot devletin inşasında, görece en başarılı örneklerinden biri üstünde düşünelim. Mustafa Kemal Atatürk ile birlikte insan, kendini VIII. Henry, Büyük Petro ve Büyük Friedrich dahil, çağ atlatmış diğer büyük adamların huzurunda hissediyor –daha önce de belirttiğimiz gibi, “büyük” olmaları ille de ahlaken büyük oldukları anlamına gelmez; zekânın, uzak görüşlülüğün olağandışı bileşimi ve insan psikolojisinin, dayanıklılığın ve tahammülün içyüzü anlamına gelir. Arap dünyasında daha sonraki modernleşme hareketlerinin aksine, Atatürk sadece fabrika inşa ederek veya kültürel dönüşümle desteklenmeden Batı'dan silahlar alarak uzun vadeli başarı elde edilemeyeceğini anlamıştı. Hem o hem diğer “Jön Türkler” ve ordunun Batı yanlısı yenilikçi subayları, tıpkı Avrupa'da Kilise'yle ilişkide olduğu gibi, seküler devlet tarafından İslam dininin etkisinin azaltılması gerektiğine inanıyorlardı. (Diğer Jön Türkler Osmanlı Devleti'ni meşruti monarşiye dönüştürmeye çalışırken, Atatürk onun yerini cumhuriyetin alması, halifelüğün de kaldırılması için 1922'de harekete geçti.) Atatürk aynı zamanda, camilerde kullanılan Arapça ile seçkin siyasal ve kültürel çevrelerde kullanılan Farsçanın yerine, daha ilerki yıllarda modern İbranice'nin yaşadığı benzer dil mucizesinin habercisi olacak (dil bağlamında, Boyarlara sakallarını tıraş etmeleri için Büyük Petro'nun çıkardığı buyruğu çağrıştıracak) şekilde, tamamen modernleştirilmiş Türk dilini getirerek, Türklerin Arap ve Pers kültürüne duydukları bağlılığa son vermek de istiyordu.

Devlet inşa eden diğer despotlar gibi, Atatürk de yeni bir etnik Türk ulusu anlayışını yaratmaya çabalarırken, iyi hesaplanmış bir otoriterliğe ve sertliğe başvurabiliyordu. Osmanlı rejiminin can çektiği günlerde, yarım milyon civarında, belki de bir milyon Ermeni, çoğu zaman kıyım diye tanımlanan bir operasyonda can vermişti. Bazıları, buna ortak oldular diye Jön Türkleri suçlar. O tarihlerde Çanakkale'de görev yapan Atatürk muhtemelen suça karışmamıştı; öte yandan Ermenistan'la ilgili fikirleri hâlâ belirsizliğini korur. Osmanlı Devleti'nin çöküşünden sonra, Batılı devletlere ve Ermenistan'la Yunanistan dahil, onların temsilcilerine karşı Kemalistlerin mücadele ettikleri Türk Kurtuluş Savaşı sırasında, Maraş Muharebesi'nde 12 bini aşkın Ermeni ve 64 bin Yunan hayatını kaybetmişti. 1923'teki nüfus mübadelesiyle milyonlarca Anadolu Rumu Yunanistan'a gitmeye, Müslüman Yunanlar da çoğu zaman çok acımasız koşullar altındaki Türkiye'ye gelmeye zorlandı. Bütün bu olaylarda Mustafa Kemal'in rolü hâlâ hararetle tartışılmaktadır. Dahası, Büyük Petro geleneği doğrultusunda, Türk halkının kendi kendini yönetmeye fiilen “hazır” olduğuna inanmıyordu. Kemalistlerin ege-menliğindeki ordunun desteklediği tek parti devleti, sıradan Türkler gerici

Müslüman yaşam tarzlarını söküp atana dek denetimi elden bırakmamalıydı. Mustafa Kemal, Enver Sedat ve Pervez Müşerref gibi (kesinlikle çelişik sonuçlara yol açmış), özgürleştiren otoriterlerin modeliydi. İnsan merak ediyor, Mısır Cumhurbaşkanı Mursi, İslam'da reform çağrısı yaparken acaba ona öykünüyor olabilir mi?

İslamiyet öncesinde bile daima uygarlığın büyük merkezleri olmuş, dolaşısıyla alışılmadık ölçüde kültürel özgüvene ve ulusal birliğe sahip Türkiye, Mısır ve İran gibi ülkelerde, toplumun çoğu kesimlerini görece yansıtan, tam anlamıyla seçim demokrasileri olmasalar da, görece daha açık ve politik yapılar olan toplumlar yaratılmasında modernleşmenin görece daha başarılı, görece daha verimli olduğu savunulmaktadır. Kıstasları belirlemekten daha fazlasını yapamayız; siyasal bilimin Don Quijote'u misali, Dulcinea'yı aramaya benzemez bu; gözetilen "yasaları" ya da "paradigmaları" saptayamayız. İran ile Türkiye şu sıralar İslamcılar tarafından yönetilmekte, Mısır'daysa henüz karar verilmiş değil. Yine de bu ülkelerde, en azından bir tür karmaşık sivil toplum varlığını sürdürüyor. 1789'dan beri Avrupa'nın büyük devrimlerini ateşlemiş, ama artık modern dönem öncesindeki "yitik" büyüklük ve kökleşmişlik duygusu da öyle. Buna karşılık, Batılı Büyük Devletler tarafından yoktan var edildikten sonra, bir gecede modern devletler kurma yükü sırtına bindirilmiş pek çok Afrika ülkesinin yanı sıra Pakistan, Irak, Libya ve Suriye gibi ülkelerde, modernleşmenin daha az başarıyla ulaştığı görülmektedir.

Dünya Çapında Halifelik: Cihatçıların Ütopya Hayali

Uluslararası Cihat, geriye doğru Üçüncü Dünya Sosyalizmi ve Nasyonal Sosyalizm'den Jakobenlere dek uzanan binyıl devrimi hareketlerinin 21. yüzyıldaki başlıca mirasçısıdır. Humeyniciler, El Kaide, Taliban, Hamas, Hizbullah ve IŞİD arasında hangi farklılıklar olursa olsun, aynı ütopyacı amacı –dünya çapında Halifelik kurmak– paylaşırlar, ayrıca "Büyük Şeytan" Amerika'ya ve onun yerel temsilcisi "Küçük Şeytan" İsrail'e duydukları dinmek bilmeyen nefret altında birleşirler.

El Kaide, Sovyetler Birliği'ne karşı Mücahitler tarafından Afganistan'da verilen mücadelenin içinde geliştirdi; inançla sarıldıkları şehit ve ölümüne çarpışma kültü doğdu (Afgan Mücahitlerinden birinin sözleriyle, "Amerikalılar Coca-Cola'ya inanır. Biz ölüme inanıyoruz"). 1996'da El Kaide'nin *Amerika'ya Karşı Savaş Bildirisi*'nde ilan ettiği gibi, Cihat gerek Batı'ya gerek Cihatçıların gözünde yozlaşmış Batı'yla işbirliği yapan, bencil materyalizme ve hazcılığa kapılmış, sözümona Müslüman rejimlere karşı bu dünyadaki seküler devrimin toplanma çağrısıydı. Usame bin Ladin bu bildiride Müslümanları aralarındaki farklılıkları bir kenara bırakıp Batılı düşman üzerinde yoğunlaşmaya çağırmış, iki yıl sonra hareketi "Dünya İslam Cephesi" olarak

nitelendirmişti. Batı'yı eleştiren daha önceki Üçüncü Dünya sosyalistlerinin birçoğunu bir araya getiren El Kaide, onları sözde din ordusu altında birleştirdi –yakındıkları meseleler arasında Batı sömürgeciliği, ekonomik sömürü ve Vietkong gibi ulusal kurtuluş hareketlerini bastırma girişimi vardı.

Bernard Lewis ve bu kitabın yazarı da aralarında olmak üzere kimi yorumcular, daha ilk başlarda El Kaide'nin hedeflediği saf İslam devleti altında toplanma ideali ile Heidegger'in ve 1920'li, '30'lu yıllarda Avrupa'daki faşist hareketlerin *Völkisch* milliyetçiliği arasında bir yakınlık olduğunu gözlemişlerdi. Lewis siyasal İslamcılıktaki "Batı karşıtı ruh hali" izlerinin Heidegger, Ernst Jünger, Rainer Maria Rilke ve Nazilere kadar uzandığını söyler. Ayrıca Marksizm-Leninizm'in dikkatleri çektiği uluslararası sınıf çatışması senaryosu etkisini yitirdikçe, faşist ideolojide "Almanlarla diğer 'özgün halkların' köklü, insanca, ulusal kültürlerinin ruhunu ve gücünü" yere göğe sığdıramayan ifadelerin Müslüman aydınlar arasında "Batı Avrupa'dan çıkmış Üçüncü Dünyacılığın yeni gizemli havasını" artırdığını ileri sürer.

Cihatçılık aynı zamanda Üçüncü Dünya Sosyalizmi'nden, asıl geçmişine geleneğin anlamına ilişkin kabul edilmiş dogmaların çok gerisine giden, sahiden köklü "halkların" varolduğuna, gerçek bir geçmişin ancak devrimci şiddet eylemiyle geri getirilebileceğine dair inancı da ödünç almıştı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, El Kaide ve diğer İslamcıların tam İslamcı devlet hayali, Müslümanların yüzyıllar içerisinde gitgide geliştirdikleri dini, siyasi ve kültürel değerlerle pek az benzerlik taşıyordu. El Kaide, saf toplumu İslam'ın başlangıcına kadar götürmekle, daha sonra yaşanan tarihin Batılılaşma ve sömürgeleşmeyle iflah olmayacak şekilde lekелendiğini ima ediyordu, tıpkı Fanon'un Üçüncü Dünya halklarının kabul edilmiş gelenekleri (maskeleri) hakkında söyledikleri gibi. İnananların saf toplumunu geri getirme hayali, bu topluma ilişkin en belirsiz genellemeler olan bencillikten ve yozlaşmadan uzaklaşmanın biraz daha ötesine gider. Geçmişe sıçramak, sağgörülü her öğüdü, kabul edilmiş bilgiyi, teolojik örnekleri ve hukuk kurallarını bir kenara süpürerek bilinmeyen bir geleceğe zıplamaktır –mazisi Jakobenlerin "Başlangıç Yılı'na" dönüşüne dek uzanan binyıl tiranlığının gerçek mirasçısıdır bu.

İslamcılığın fikir babası Mısırlı Seyyid Kutub ve onun öğrencilik yıllarında Birleşik Devletler'i ziyareti sırasında yaptığı gözlemlere dayanarak, Batı'nın ruhen yozlaşmasına, çökmesine, cinsel ahlaksızlığına ve nihilizmine yönelik eleştirisi özel bir ilgiyi hak etmektedir. Bu eleştirilerin, Üçüncü Kısım'da gördüğümüz gibi, Rousseau, Marx, Nietzsche, Heidegger ve faşizmi destekleyen çok sayıda kişinin simgelediği Batı'da başlamış, daha sonra Batılı ekonomi ve kültürün etkisiyle Batılı olmayan dünyaya taşınmış, seküler Aydınlanma ve liberal demokrasinin yerden yere vurulmasının uzun tarihine katkısı oldu. Tuhafı, Kutub Batı'nın bu kusurlarını saptarken, Rousseau'nun 1750 tarihli

Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev denemesine kadar bizzat Batı'nın Aydınlanma karşıtı kültüründen kaynaklanan sözcük dağarcığından yararlanıyordu.

Üçüncü Kısım'da incelediğimiz, Jakobenlere kadar uzanan binyıl devriminin bütün alametleri Uluslararası Cihat'ta bir araya toplanmıştır.

- Başlangıç Yılı'na dönüş, MS 7. yüzyıldaki Müslüman toplumun, iddia edildiğine göre, en saf ilk haline dayanan, amansızca kolektivist bir ütopyadır.
- Bütün insanlık için nirvananın önünü kesen, dolayısıyla ortadan kaldırılması gereken tek gücün tanımlanması. Cihatçılara bakılırsa o güç, İsrail ve Yahudilerin müttefiki Amerika'dır –Aydınlanma, kapitalizm, küreselleşme, burjuva kokuşmuşluğunun simgesi.
- Lenin'in "daha kötüsü, daha iyidir" deyişi. El Kaide 11 Eylül'de Birleşik Devletler'e saldırdı çünkü Amerika'nın öldürücü bir güçle karşılık vermesini, böylelikle maskesinin düşerek sömürgeci bir zalim olduğunun görülmesini, İslamcı kitlelerin harekete geçerek uzlaşma umutlarının tümüyle ortadan kalkmasını istemişti. Devrimci hareketler halkları için barış, refah ya da sağlam bir hükümet istemezler (bugün bu IŞİD ve Hamas için de geçerli).
- Son olarak daha önceki binyıl tiranlıkları, devrimcilerin haklı öfkesinden Batı Aydınlanması'nın sorumlu olduğuna gerçekten inanmış, Stalin'in verdiği adla "kullanışlı budalaları" nasıl buldularsa, Amerikalı birçok aydın ve uzman 11 Eylül'ün Amerika'nın kendi başına açtığı dert olduğuna inandı çünkü saldırıdan birkaç hafta önce *the Nation* dergisi, Amerika'nın onyıllardır Üçüncü Dünya ülkelerine eziyet eden bir "haydut devlet" olduğunu yazmıştı.

Tanrı'nın Nükleer Cumhuriyeti

Bu da bizi, binyıl tiranlığı tartışmamıza noktayı koyacağımız İran Cumhuriyeti'ne getirir. El Kaide, Hamas, Taliban ve IŞİD dahil, sadece Cihatçı aşırılığın bütün hayali burada toplanmakla kalmaz; burası aynı zamanda Üçüncü Kısım'da ele aldığımız Jakobenlere dek uzanan binyıl devrimlerinin bütün alametlerinin uygulamaya konduğu yerdir.

İran Cumhuriyeti, büyük bir devletin topraklarında katı İslamcı kuralların geçerli olduğu ve önemli bir bölgesel askeri güce sahip kökten bir teokrasi kurmuştur. Cihatçı hareketlerin başlıca hedefidir bu, ancak şimdiye dek Taliban, IŞİD ve Gazze'deki Hamas devletliğinin değişken bölgesel nüfuzu dışında tutturulamamıştır. Hizbullah ve Hamas gibi temsilcileri üzerinden, yoz veya Batı yanlısı diye gördüğü rejimlere (özellikle İsrail'e) terörizm ve devrim ihraç etmeye çalışır. Jakobenler ve Bolşeviklerde olduğu gibi, İran

Devrimi de ara ara özgürlükçü davranmış bir otokrata, Şah Rıza Pehlevi'ye karşı reform yanlısı bir ayaklanma olarak başlamıştı; daha sonra gerçek se-küler ilericiler, Marksistler ve teknokratlar, bu devrimde Lenin ya da Hitler'le eşdeğer, karizmatik Ayetullah Humeyni'nin, insan hayatında tam dönüşüm yapma çağrısıyla birlikte, yine onun güçleri tarafından çabucak kaldırılıp bir kenara atılacaktı. Tıpkı Sovyetler Birliği ve Üçüncü Reich gibi, teröristlerin iktidara geldiği daha önceki totaliter rejimlere benzer şekilde, Humeyni yanlısı "İlahi Cumhuriyet" dünyanın dört bir yanındaki devrimci kafadarlar için işaret fişegi görevi görür.

Bolşevik KGB, Nazi SS örgütleri gibi, İran Cumhuriyet Muhafızları'nın seçkin kadroları tarafından kurulan devlet içinde devlet, yalnızca devrimin radikal saflığına bekçilik edip yurtiçinde ve yurtdışındaki kendi insanlarına terör uygulamakla kalmaz, ekonominin bütün alanlarını da denetim altında tutar.

Hepsinden önemlisi Jakobenler, Bolşevikler ve Nasyonal Sosyalistler gibi, İran Cumhuriyeti'nin de soykırımla gerçekleştireceği bir ütopya projesi vardır – İsrail'in ve er geç Amerika'nın yıkılmasıyla birlikte yolu açılacak dünya çapında bir İslam devleti. Öte yandan geçmişin totaliter emperyalistleri, kendi devrimlerinin nimetlerini ancak alışılmış askeri güçler aracılığıyla yaymayı umut edebilirken, İran bunlara yeni ve gerçekten tüyler ürpertici bir içerik eklemiştir: dünya çapında nükleer savaşı başlatarak Kıyamet savaşına yol açmak.

Ütopya soykırımının bu yeni şeklini bir başka karizmatik İranlı lider, Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad dile getirdi. Ayetullahların yüce otoritesi nedeniyle, Stalin ya da Hitler gibi mutlak bir diktatör olmamasına rağmen, İran Devrimi'nin en aşırı ilkelerini üzerinde toplamıştı. Mühendislik öğrenimi gördüğü, Tahran Belediye Başkanı'yken, Muhammed Hatemi'nin (sonuçsuz kalmakla birlikte Ayetullahlar açısından hoş karşılanmayan) demokratik reform girişimlerinden sonra, daha uysal cumhurbaşkanı olarak seçildiği söylentileri dışında, hakkında bilinenler çok azdır. Eğer bunlar doğruysa, maşa olmak şöyle dursun, çok daha çetin ceviz olduğunu kanıtladı. Artık cumhurbaşkanı olmamasına rağmen (fakat bu gücü olmadığı anlamına gelmiyor, ne de olsa İran siyasetindeki aşiret ve siyaset dünyasının karanlık ilişkileri hakkında bilgimiz çok sınırlı), onun zihnindeki nükleer soykırım fikri, İran'daki liderliğin en tepesindekileri hâlâ etkilemektedir.

Batı'daki röportajlarında konuşkan ve dost canlısı biri gibi görünen –oysa başka ülkelerde yaşayan İranlı çevrelere göre, mahkûmları elleriyle boğmuş bir adam olan– Cumhurbaşkanı Ahmedinejad sanki bizim hiç veya şimdilik bilmediğimiz bir şeyi biliyor havasında daima gülümserdi. Ona deli gözüyle bakmak herkesin işine gelirdi (İsrail Başbakanı Netanyahu'nun dediği gibi,

sanki David Koresh çok yakında nükleer silahlarla donanacak bir ülkenin başına geçmişti). Bu bakımdan, Ahmedinejad İsrail'i yeryüzünden silmekten söz ettiğinde, onun olsa olsa İran Cumhuriyeti'nin nükleer silahlar edinme, böylece kendini Çin veya bir başka büyük devlet gibi gösterme arzusunu dile getiren vitrindeki bir fanatik bağnaz olduğuna kendimizi inandırmış olabiliriz.

Deli ya da değil, Ahmedinejad'ın tutarlı bir ideolojik hayali vardı, İsrail'i haritadan silme çağrısı, ne yazık ki anti-semitizmin sıradan bir belirtisi değildi. Bilakis, bütün inananlar için, binyıllık saadet çağını getirecek, kıyameti aratmayan bir olayı işaret eder. Nükleer silahlar bu amacın vazgeçilmez araçlarıdır, çünkü Yahudi devletinin imha edilmesinde en güvenilir yol budur. Dolayısıyla ekonomik çıkarlar veya güvenlik karşılığında vazgeçilemez. Devrim, kendi ütopyacı görevini yürütebilmesi için nükleer silahlara gerek duymaktadır.

Ahmedinejad hedeflerini kamuoyuna defalarca açıkladı. Ekim 2005'te Tahran'da toplanan "Siyonizmsiz Dünya" konferansında "Amerika'ya ölüm" çağrısı da yaptığı konuşmasında şöyle demişti: "Amerika ve Siyonizm'in olmadığı bir dünya görmemiz mümkün mü diye soruyorlar. Sizin bilmeniz gereken, bu slogan ve bu hedef hayata geçirilebilir, elbette başarılabilir." Aynı konferansta, İsrail'in "haritadan silinmesi" gerektiğini belirterek, "pek yakında bu yüz karası, İslam dünyasının merkezinden yok olup gidecektir. Bu mümkün." dedi. İran'ın en kıdemli İslami liderleri, soykırım çağrıştıran bu hedefe tam destek verdiler. Ahmedinejad, İran'ı 1979 yılında Ayetullah Humeyni'yi iktidara getiren devrimin saflığına geri döndürmeyi hedeflediğini ilan etmişti. İsrail'in ortadan kaldırılmasının ilkin, bizzat Humeyni tarafından ilan edilmiş bir hedef olduğunu iddia ediyordu, dolayısıyla mümkün olan en yüksek otoritenin onayını almış bir projeydi.

Hitler ve Stalin dahil nice binyıl tiranları gibi, Ahmedinejad da insanlığa, adalete ve dünya barışına sevgi duyduğunu söylerken, böyle bir dünyanın gelmesini sağlayacak kitle katliam mekanizmalarını getirmekle meşguldü. İran Devrimi'nin geleneksel İslami inanç kategorilerini şiddetle devrimin Marksist bilgi dağarcığına aksettirmişti. (Bekleneceği üzere, Amerikan emperyalizmini topa tutarak, Hugo Chavez ve Robert Mugabe gibi seküler Marksist diktatörlerle birlikte hareket ederdi.) İran devrimi tarzı Cihatçılık, Jakobenler, Bolşevikler ve Nazilerinki gibi Avrupa'daki, oradan da Üçüncü Dünya'da filizler vererek Kızıl Kmerler'e dek uzanan devrimci nihilizmin çabalarıyla yakın yapısal benzerlikler taşır – hatta onunla aynı tarihsel soydan gelmektedir.

Üçüncü Kısım boyunca gördük, bütün bu devrimci hareketlerin ortak bir soykırım hedefleri bulunur; Ahmedinejad'ın ölüm saçı söyleminde bu

yeniden kendini göstermiştir. Hepsinin hayali, ortak yarar uğruna bireysel özgürlüğün ortadan kalktığı ve insanların kötülüklerden arındığı, katı, basıkcı, kolektivist bir ütopyaya dönmektir. Böylesi saf ve uzak bir geçmişe dönmek, yüzyıllarca geriye giden dini gelenekler de dahil, kabul edilmiş bütün geleneklerin yıkılması kadar, çelişkili bir biçimde geleceğe doğru kökten bir sıçrama da gerektirir. İşte bu nedenle, ne Taliban'ın sözümona Sünni inancı ne İran Devrimi'nin sözde Şii inancı, özellikle bu dünyadaki siyasal aşırılık, terörizm ve sivillerin öldürülmesine ilişkin yasaklar konusunda, o inançların geleneklerine ve getirdikleri kısıtlamalara benzer yönler taşır.

Görmüştük, bütün bu devrimci hareketlerin paylaştığı ikinci hedef, her türlü ötekileştirme ve kötülüğün sonsuza dek ortadan kalkacağı ütopya toplumunu getirmek için, imha edilmesi hayati önem taşıyan bir sınıf veya ırk düşmanı belirlemektir. Sınıf ya da ırk düşmanına insanın bütün kötülükleri yüklenir; ortadan kaldırılması gezegeni temizleyecektir. Ahmedinejad'ın nükleer Kıyamet savaşına yakın durmasında, İsrail'in yok edilmesi, Nazilerin Avrupalı Yahudilere biçtiği, kıyameti aratmayan rolle aynı işi görmektedir. Stalin de zengin köylüler oldukları söylenen "Kulakların" ortadan kaldırılmasını böyle görürdü. Şimdi sıra yine Yahudilere gelmişti. Ahmedinejad, Müslümanlara "Siyonizm'in olmadığı bir dünya" vaat ederken gayet ciddiydi.

El Kaide ile Avrupa'daki devrimci aşırılığın ideolojileri arasındaki bağlantıları daha önce vurgulamıştık. İran Devrimi'nin bu ideolojilerle bağlantılarını belgeler de destekler. İran Devrimi'nin fikir babası olarak tanınmış Ali Şeriatî burada kilit rol oynar. Humeyni devriminin aslındaki saflığa dönmeye yönelik Ahmedinejad'ın sürdürdüğü kampanya ve nükleer Kıyamet savaşıyla yakınlaşmasının nedenini görmek için Ali Şeriatî'yi anlamak gerekir.

Ali Şeriatî (1933-1977) 1960'ların başında Paris'te karşılaştırmalı edebiyat okumuş, Jean-Paul Sartre ile Frantz Fanon'dan etkilenmiş İranlı bir aydındı. Sartre'ın başlıca felsefi çalışması, *Varlık ve Hiçlik*'i Farsçaya çevirmiş, Fanon'un ünlü devrimci tezi *Yeryüzünün Lanetlileri*'nin ortak çevirmenliğini yapmıştı. Sartre ve Fanon, yukarıda gördüğümüz gibi, insanın tutkuyla bir şeye bağlanarak hayata anlam kazandırmak için amaçsız burjuva dünyasına karşı vermesi gereken ortaklaşa mücadeleyi öne çıkarmış, Martin Heidegger'in varoluşçuluk felsefesini ödünç alarak Marksizm'in yeniden canlanmasını sağlamışlardı. Sartre ile Fanon, sırf kendi iyiliği için bizi burjuva dünyasına sırt çevirmeye zorlayan arındırıcı devrimci şiddete dikkat çekerken, ezilenleri Batılı materyalizmin çekici yanlarından kurtarmayı umut ediyorlardı. Fanon daha önemliydi, çünkü Heidegger'in felsefesinden halkın kaderine tutkuyla bağlanma fikrini, Nasyonal Sosyalizm'i Heidegger'e cazip gösteren, modern dönem öncesindeki bütünlüğün saflığına yönelik özlemi ödünç almıştı.

Ali Şeriatî şiddetli mücadele ve ortak geçmişin, gelecek şeklinde yeniden doğması yönünde ütopya hayaline tutkuyla bağlanmanın bu sıkı kaynaşmasından çok etkilenmişti; tıpkı kendinden birkaç yıl önce yine Paris'te öğrenim görmüş, ileride Kızıl Kmerler'in başına geçecek Pol Pot gibi. Ali Şeriatî, aynı varoluşçu devrimci şiddet ve arınma ilkesiyle, İranlı yurttaşlarının Şii inancını siyasallaştırmayı hedefliyordu. Cihatçı binyılcılığa eşsiz katkısı, İslam dininde Sünnilik ile İran Şiiliği arasındaki teolojik farktan, Şii inancında Gaybi (gizlenmiş) İmam'ın yeryüzüne adalet getirmek üzere dönüşünü bekleyen mesihçi yaklaşımdan kaynaklanıyordu. Ali Şeriatî, Şii mesihçiliğini tamamen bu dünyaya ait bir devrim yapmanın hizmetine adanmıştı; sessizce Gaybi İmam'ın dönüşünü beklemekten hoşnut olmayan kitleler, artık siyasal mücadele vererek adil bir toplum düzeni getireceklerdi –Şii kıyametçiliğiyle Ali Şeriatî'nin Paris'te geçirdiği yıllarda özümsemişti Heidegger, Fanon ve Üçüncü Dünya Sosyalizmi'nin harmanıydı bu. Şeriatî daha iyi bir dünyaya yönelik dindar umutlarla yetinmek yerine, Şiiliği siyasal ütopyayı derhal gerçekleştirecek bir inanışa götürmeye çalışıyordu.

Bir başkasının yüreğine bakıp dindar inanışlarının samimiyetini ölçemsek bile, Ali Şeriatî'yi eleştirenler, biraz da akla yatkın bir şekilde, İslam dininin onun için pek çok yönüyle kendisine kolaylık sağladığını ileri sürerler. İran'da en etkili sosyal gücün din olduğunu savunan eleştiri sahipleri, bu nedenle Ali Şeriatî'nin hakiki inanca yabancı, neo-Marksist bir planlamayla dinin kategorilerini altüst ettiğini söylüyorlardı. Fanon'un izinden giden Şeriatî, “halk” en uzak kökenlerine dönmek, böylece Fanon'un deyişiyle “yeni insan” ile “yeni tarihi” yaratmak zorunda diyordu. Yine Fanon gibi Ali Şeriatî de bir halkı, kendisine Batı'nın zulmüyle bulaşmış “ortak acılar” çeken insanlar olarak tanımlamıştı.

Sık sık Sartre'dan alıntılar yaparken, varoluşçuluğun bütün felsefelerden üstün olduğunu ilan ediyor, çünkü “insanlar özgürdür ve kendi varlıklarının efendileri oldukları kadar mimarlarıdır” diyordu. İnsanın kendi kaderi üzerinde mutlak egemenlik kurması gerektiğini belirtmek, insanların Tanrı'nın kulları olduklarını, o olmazsa hiçbir işe yaramayacak kadar zayıf olduklarını vurgulayan üç İbrani inancını da çiğnemek anlamına gelir. Ali Şeriatî 1972 yılında İran din adamları arasındaki gelenekçiler tarafından eleştirildiği zaman, babasına yazdığı mektupta Cezayir'de Fransız sömürgeciliğine karşı savaşımların, siyasete karışmaktan kaçınan Ayetullah Milani gibi gelenekçilere kıyasla, Şiiliğin hakiki devrimci ruhuna daha yakın olduklarını savunmuştu.

Ali Şeriatî'nin Şiilikle ilgili tartışmalarında din her zaman devrimci siyasetin hizmetinde görülür. Mehdi'nin, yani Gaybi İmam'ın gelişiyle birlikte daha iyi bir dünyanın geleceğine dair Şiilerin beslediği umutları, devrimcilerin silahlı mücadele ve tarihsel ilerleme gündemlerine aktarmaya çalışırdı.

Mehdi'nin geri gelmesiyle "sınıfsız toplum" da gelecek diye ilan ederken, Marksist bir slogani dile getiriyordu. En iyisinden aykırı bir Müslüman olarak Ali Şeriatî, Mevlana'nın şiirleri dahil, Sufi tasavvufuyla yakından ilgiliydi, Balzac'a ve Avrupalı daha başka yazarlara hayrandı. Sartre ve daha ileride de Michel Foucault gibi, Ali Şeriatî de devrim tutkusuyla yakın ilişki içindeki edebiyata meraklıydı; sanatın siyasetle karıştırılması olan bu merak –insan kitlelerini uyumlu bir bütün haline getirme arzusu– daha önce de gördüğümüz gibi, binyıl devrimi hareketlerinin ortak yönüdür. Kitaplarında siyasal mücadele, kahramanca cesareti ve iradenin zaferini güzelleştiren bir efsane haline gelerek, devrimci şiddet sayesinde "halkın", estetik bütünlük ve sanat çalışmalarının birliğine ulaşabileceği kandırmacasına dönüşür.

1970'lerin başında, Şah Rıza Pehlevi iktidarında İran'a dönen Ali Şeriatî, yaklaşan devrim için örgütlenmeye koyuldu. Ateizmi benimsemesi ve tarihe dair materyalist yorumu nedeniyle, Marksizm-Leninizm'in resmi öğretisini reddetmesine rağmen, İranlı Marksistlerin devrimci ateşine duyduğu hayranlığı dile getirir, bazen onların rejim karşıtı protestolarını desteklerdi. Tahran Erşad Enstitüsü'nde verdiğini Şiilikle devrimci mücadele bileşimini ortaya koyan dersler çok rağbet görüyordu. Onun derslerini takip eden Şah'ın gizli polisi Savak'la birkaç kez atışmışlığı vardı.

Aynı zamanda İran'ın dini kuruluşlarıyla bağlantı kurmaya çalışıyordu. En saygın teologların pek çoğu onun Şiilikle Üçüncü Dünya devrimini kaynaştırma girişimini kâfirlik olarak görmeyi sürdürdüler. Şeriatî'nin desteklediği türden Şii İslam'ının seküler devrimci davasına asla onay vermediklerini, Ahir Zaman'ın gelişini ve Gaybi İmam'ın dönüşünü hızlandırmak için elinden hiçbir şey gelmeyeceğini, hele bunu siyasal eylemle yapmalarının mümkün olmadığını ifade ediyorlardı. Ancak 1970'te din adamı dostları Ali Şeriatî'nin lanetlenmesi çağrısında bulunduğu zaman, önemli bir şahıs buna karşı çıkmıştı: Ayetullah Humeyni. Ali Şeriatî'yle dostlukları yoktu. Fakat bir zamanlar "İslam siyasettir" diyen Humeyni gelenekçi biri değildi; teokratik diktatörlük uğruna kendi siyasal hareketini beslemek için İranlı öğrenciler arasında Ali Şeriatî'nin ateşlediği enerjiden yararlanmak istiyordu.

Ali Şeriatî 1977 yılında, İran Devrimi'nden iki yıl önce öldü; fakat onun etkisi sayesinde Humeyni yönetiminin iktidara taşıdığı ideoloji, Avrupa'daki solcu varoluşçuluğun çarpıttığı ve şiddeti romantikleştiren bir İslam'dı. Şiiliğin güçlü mesihçi karakteri, onu Sünni İslam'ın yaygın görüşünden ayırır. Şiiler hem seküler hem dini otoritenin kaynağı olan Osmanlı sultanlığı misali, Peygamber'in soyundan gelenlerin iktidarının yerine geçecek bir yeryüzü halifeliği kurumunu reddediyorlardı. Bunların sonuncusu, Gaybi İmam 874 yılında dünyadan göçüp gitmişti; dindar Şiiler inançla onun dönüşünü bekler. Geri geldiğinde, kötülere karşı savaşta erdemli insanlara önderlik edecek ve

yeryüzünde mükemmel adaletin krallığını kuracaktır. Bu arada, hakiki adalet beklentileri sadece Gaybi İmam'a bağlı olduğundan, onun yokluğunda dünya hüzünlü ve bomboş bir yer; inananlarla Tanrı arasındaki kurumsallaşmış bağ, yeryüzü devletiyle daha dolaysız bir ilişki içindeki Sünni İslam'dan daha azdır. Byzantion'dan Osmanlı padişahlarına kadar İkinci Kısım'da izini sürdüğümüz, mutlak monarşiyle yüce dini otoritenin Sezaropapist bileşimine, geleneksel olarak Şiilikte hiç yer yoktu. Bütün bunlar Şeriatı ve Humeyni'yle birlikte değişti.

Ali Şeriatı, Şiiliği İslam dininin ana görüşünden ayıran mesihçi karakteri alıp sekülerleştirerek, ezilen halklar adına Heidegger tarzı varoluşçu bağlılığın, kararlılığın ve irade gücünün aracı haline getirmişti. Mesihçilik ortak siyasal mücadelenin itici gücüydü. Geleneklere bağlı inananların sadece inanç, umut ve dindar bir aşkla yolunu gözledikleri Ahir Zaman insan eliyle derhal getirilebilir, bütünün saflığına ulaşabilecek bir rejimi kurarak Başlangıç Yılı'na dönüşü sağlayabilirdi. Geleneksel Şiilikte, Gaybi İmam'ın gelişinin nimetleri bu dünyadaki siyasal eylemle hızlandırılmaz. Şimdinin kusurlu dünyası ile Gaybi İmam geri döndüğünde gelecek olan mükemmel dünya arasındaki muazzam uçurum nedeniyle, Tanrı adına doğrudan hükmettiğini iddia eden sade insanların yeryüzü hükümetini kurmak mümkün olamazdı. İşte bu yüzden, günümüzün İran Cumhuriyeti'nde olduğu gibi, egemen bir mollalar rejimi kavramı, dini ifşaatın yeryüzündeki siyasal iktidarla karışması, buna hilafet geleneğine sahip Sünni İslam'dan çok daha kuşkulu bakan Şiiliğin çarpıtılması anlamına gelir. Şeriatı, o mesihçi eğilimi sekülerleştirmekle, inancın çok daha dünyevi ve siyasal yüzü ile Şiiliği buluşturmaya çalışmıştı. Durmaksızın iktidarı merkezileştirmeye ve hayatın her yönünü düzenlemeye çabalayan mevcut İran teokrasisi geleneksel İslam'dan ayrılır, ama Jakobenler, Bolşevikler ve Nazilerin totaliter partileriyle Kızıl Kmerler'e daha çok benzer. Sovyetler Birliği'nin silinip giden Komünist Partisi gibi, İran teokrasisi de "teori ve pratiğin birliği" üstünde tek söz hakkını kendinde görmektedir.

Ali Şeriatı devrimden önce öldüğü için, Ayetullah Humeyni'nin terör estirdiği döneme nasıl tepki vereceğini kesin olarak bilemeyiz. Dehşete mi düşerdi, hayal kırıklığına mı uğrardı, yoksa buna katlanarak devrime bir şans mı vermek isterdi? Üçüncü Dünya sosyalisti düsturuyla, kimileri Ali Şeriatı'nın kesinlikle ne bir Humeyni taraftarı ne de teokrasi yanlısı olduğunu savunur. Öte yandan Humeyni'nin kendisi gerçek bir İslami lider miydi? O gelmeden önce ayetullahlar, binlerce ideolojik düşmanı infaz edecek, yüz binlercesini sürgüne gönderip mallarına el koyacak ve onlara savaş açacak devlet araçlarını hiç çalıştırmamışlardı. Bernard Lewis şöyle diyordu: "Bütün bunları Muhammed ve Ali'den çok, Robespierre ve Stalin örneklerine borçluyuz. Bunlar tepeden tırnağa İslam dışı ama baştan aşağı devrimci yön-

temlerdir.” Humeyni iktidara gelmeden önce, İran’da doğrudan siyasal otorite hiçbir zaman din adamlarının elinde olmamıştı. İranlı mollalar eski çağın düzenini geri getirmediler. Bilakis, Ali Şeriatî ve Fanon’un izinde, İslam’da emsali görülmemiş bir diktatörlük üzerinden “yeni bir insan” ve “yeni bir tarih” yaratmaya çalıştılar.

İsrail’i ortadan kaldırmak gibi kanlı bir hayale kapılan Ahmedinejad, Ali Şeriatî’nin İslamcı ideolojisinin bütün eğilimlerini bir araya getirip kendi uğursuz tuzunu da ekleyerek çok daha tehlikeli bir hale getirmişti. Siyasallaşmış Şiiliğin, insanların onurunu Batı’nın yozlaştırıcı etkilerinden kurtarabilecek ve sınıfsız toplumu kuracak bir rejim getireceğine inanan bir ütopyacı olmasına rağmen, Ali Şeriatî, görüldüğü kadarıyla, aslında dünya çapında askeri bir faciayla Ahir Zaman’ı getirmeyi, haklılarla kötüler arasında kıyametvari bir mücadeleyi düşünmemişti. Ahmedinejad ise düşünüyordu. “Bizim devrimin üstlendiği görev” diye duyuruyordu, “On İkinci İmam’ın ortaya çıkışına zemin hazırlamaktır.” Hükümetin inkâr ettiği, oysa İran’da yaygın kabul gören bir söylentiye göre, Ahmedinejad ve kabinesi, Mehdi’nin dönüşü için çalışacağına söz verdikleri gizli bir “kontrat” imzalamıştı. Ahmedinejad inanıyordu, kıyametin eli kulağındaydı; İran ilahi zamanın akışını hızlandırabilirdi. Ahmedinejad, geleneksel bir inanan olarak Gaybi İmam’ın geri gelmesini beklemekten hoşnut değildi. Nükleer silahları kullanarak kötüler en kısa zamanda yok edip kendi programı doğrultusunda Ahir Zaman’ı erkenden getirmeyi planlamıştı. İran’ın nükleer kapasitesini geliştirmesini yaklaşan kıyametle bağdaştırıyordu –bunun anlamı, İsrail ve Amerika’nın nükleer tepki göstermesini sağlayıp her yeri saran ateşin dünyanın sonunu getireceği, Ahir Zaman’ı hedefleyen bir nükleer saldırı tehdidiydi. Daha önceki binyıl devrimlerinde olduğu gibi, bir grup, insanlığın gelecek saadetinin önünde başlıca engel olarak görülüyordu. Bu da İsrail’di. Nükleer kıyamet, ütopyacı soykırıma daha hızlı ve ölüm kamplarından çok daha kapsamlı yeni bir yöntem sunuyordu.

İşte bu ütopyacı tasarının –Hitler’inki gibi delice ama kendi içinde tutarlı– İranlılara neye mal olacağının hiçbir önemi yoktur. İran’daki İslami liderlik –ruhani liderler Ayetullah Ali Hamaney ve Ayetullah Ekber Haşemi-Rafsancani de dahil– Ahmedinejad’ın İsrail’i yok etme çağrısını desteklemekte acele edince, İslam Cumhuriyeti’nin eski cumhurbaşkanı Rafsancani buna çılgın bir ayrıntı ekledi: İran liderliği, eğer İsrail’in haritadan silinmesi anlamına gelecekse, İsrail tarafından yapılacak nükleer misilleme saldırısıyla İran’ın yerle bir olduğunu görmekten mutlu olurdu. İyimser bir dille, “Bir atom bombasının ateşlenmesi” ile birlikte geride “İsrail diye bir şey kalmaz” diyordu, “ama Müslüman dünyasına sadece hasar verir.”

İsrail’in nükleer tepkisinin yol açacağı “hasarları” İran’ın sönümlediğini (elbette milyonlarca zayıyla birlikte) görme isteği, İkinci Dünya Savaşı’nı

kazanmak ve Almanya'nın alev alev yanması pahasına da olsa –milyonlarca Yahudi'yi öldürme fırsatına değer diye– Hitler'in, Holokost'u hızlandırmak için Almanya'yı korkunç yıkıcı bir bombardımana ve istilaya açık hale getirecek kaynakların yönünü değiştirmesini çağırıştır. Yaklaşan “sürprizler” hakkında üstü kapalı şakalar yaparken, Ahmedinejad'ın gözlerini kamaştıran çığınca neşe de bundan farklı sayılmazdı.

Ahmedinejad, İran'daki bütün siyasal güçleri, hatta radikallerin hepsini temsil etmezdi. Hiç kuşku yok ki, İran'ın nükleer silahlara sahip olması, pek çok İranlı için, gelenekler doğrultusunda ulusal gurur veya büyük devlet konumuna erişme meselesidir. Öte yandan Ahmedinejad'ın, İran Devrimi'nin önemli bir boyutunu temsil ettiği görmezden gelinemez. Böyle görüşleri sadece hareketi canlandıracak askeri güç gösterisi ya da retorik yem diye ciddiye almayanlar, Hitler henüz iktidara gelip sistematik olarak uygulamaya geçmeden önce pek çok kimsenin, *Kavgam*'da yazdığı soykırım savaşının taslağı hakkında aynısını düşündüğünü akıllarından çıkarmasınlar. İran Cumhuriyeti bugüne dek Ahmedinejad'ın nükleer Kıyamet projesini hiç yalanlamadı. O kadar ki, Ruhani Lider Ayetullah Hamaney yakın tarihte, Amerika'yı bir kere daha “Büyük Şeytan” diye topa tutup İsrail'in yirmi beş yıla kadar yok olacağı kehanetinde bulundu. Bu böyle sürdükçe, İran'ın Batıyla ilişkilerinde taktik değişiklikler ne olursa olsun, Batı'nın nükleer silahlar konusunda İran'la güvenilir ve doğru bir anlaşma için görüşme yapacağı epey kuşkuludur. Naziler için Holokost uygulamak, Bolşevikler için Kulakları tasfiye etmek ne idi ise, İranlıların Yahudileri imha etme kararlılıkları da aynıydı. Nükleer silahlarla soykırım, hepimizi Başlangıç Yılı'nın mutluluğuna kavuşturma tasarısıdır. Ahmedinejad'ın gülücükler saçmasının nedeni buydu işte.

Terörizm Bir Amaca Giden Araçtır: Devrimci Ütopya

Uluslararası Cihat bugün nereyi vursa, bunu aynı amaç uğruna yapar: Dünya çapında İslam devleti kurmak. Aynı husus, Pakistan'da terörist eylemler gerçekleştiren Taliban üyeleri için olduğu kadar, anayasasında devrimin nihai amacının bu olduğunu yazan İran Cumhuriyeti için de geçerlidir. İster Fort Hood'da olsun, ister Londra, Madrid, Mumbai (eski adı Bombay), Detroit, Boston, Oklahoma'nın Moore kenti, Paris, Nairobi veya Kopenhag'da, Amerika, Avrupa, Asya ve Afrika çapında girilen terör eylemleri için de öyle. Üstelik teröristlerin ne orada yetişmiş ne başka yerden gelmiş olmalarının, ne de Yemen'deki El Kaide kamplarında eğitim veren Amerikalılar olmalarının bir önemi var. Cihatçı gruplar işlerine gelen hangi bölgesel sorunu gündeme getirirse getirsin –ulusal saygınlık, yabancı istilacıların topraklarından sürülmesi, toplumsal adaletsizliğe son verilmesi–, devletçi

ya da devlet karşıtı bütün terörist aktörler tek bir devrimci amaç uğruna, bütün insanlığı mutluluğa kavuşturacak yeni binyılı başlatmak için Batı'yı ve onun kod adı olan Aydınlanma değerlerini şiddetle mücadele yoluyla yıkmayı gerektiren binyıl ideolojisi altında birleşmişlerdir.

Batılı olmayan ülkelerde ekonomik gelecekte umudun kesilmesi, tıpkı daha önce Üçüncü Dünya Sosyalizmi benzeri devrimci hareketlerin önünü açtığı gibi, İslamcı hareketlere katılımı da artırmıştır elbette. Cihatçılar silahlı mücadeleye yönelik sözde dini çağrılarında Marksist sınıf mücadelesini, ulusal kurtuluş hareketlerini, çevreciliği ve kapitalizm karşıtlığını dillerine dolarlar. Ne var ki, "umutsuzluk" açıklaması, terörist saldırıların gerçek mimarları ve strateji uzmanları olan Cihatçı liderlerin kendi saiklerini açıklamaya yetmez. Çünkü insanların, bilhassa Müslüman topraklarını yabancı istilasıyla ya da yoz değerlerle kirleten güçler olarak gördükleri liberal demokrasiden ve Aydınlanma hareketinin siyasal değerlerinden ilkeli, sistemli olarak nefret edebileceklerini göz ardı eder. Terörizmin temel nedenlerini yoksulluğa indirgemek, yaralı gururla ahlaki hiddetten doğan nefretin, nahos bile olsa köklü psikolojik olasılıklarının, insan karakterinde bağımsız olarak kök saldıgını, bu nedenle şiddet içeren siyasal aşırılığın bağımsız değişkenleri olduğunu görmezden gelmektir. Bu da Platon'un, benliğin coşkulu kısmı üstünde enine boyuna düşünmesine uzanan silsileyi anlamamızı sağlar.

Teröristler, bizlere daha iyi bir dünya yaratma ideallerini gerçekleştirmek için ütopya soykırımına inanmış devrimcilerdir. Bu başlıca güruha alınacak üyelerin, bireyi bütünü saadetine adayarak her türlü ötekileşmeye, kötülüğe ve mutsuzluğa son vereceğine inandıkları gelecekteki toplum uğruna geniş çaplı siyasal cinayetler işlemeleri zorunludur. İster Birleşik Devletler'de olsun ister denizaşırı ülkelerde, bugünün Cihatçı devrimcileri Amerikan devletini ve gerçekleşmiş veya buna heves eden diğer liberal demokrasilerin tamamını er geç devirmeye, yerine bütünlükçü küresel diktatörlüğü koymaya karardır. Bolşevikler, Naziler, Kızıl Kmerler'den tutun, geçmişi ta Jakobenlere kadar uzanan devrimci hareketler ve günümüzün Cihatçıları, bazen özgürlükçü ve eşitlikçi dili taklit etmelerine karşın, temsili hükümetin ve bireysel hürriyetle Aydınlanma'ya ait diğer değerlerin insanlık onurunu felakete sürüklediği, içtenlikle erdemli olan ne varsa, onu manevi açıdan bozduğu ve aşağıladığı kanaatinin ürünüdürler.

Terörizm, Aydınlanma ışığını sonsuza dek söndürecek yarıların bütünlükçü ütopyasını yaratma hedefine doğru gerekli bir araçtır. Üstelik amansızca propaganda, rüşvet, muhalifleri sindirme, yarı-hukuki askeri örgütler, konvansiyonel savaş, taraf değiştirmeyi ve geleceğin yeni toplum projesinde bir araya getirilip yönetilen insanları mutluluğa götürecek yola taş koyduğu varsayılan baskıcı güce karşı savaşmaları için gençleri psikolojik şart-

landırmayı da içeren diğer yöntemlerin en korkuncu olsa bile tek araçtır. Robespierre'den Stalin'e, Hitler, Pol Pot ve günümüzün Cihatçılarına kadar onları oldukları gibi, yani bugün uygulayacakları şiddeti, egemen olacaklarına hararetle inandıkları yarının dünyası için gerekli bir araç diye gören *devrimciler* olarak tanımlamalıyız.

Bugünün teröristleri umut vaat eden tiranlardır, hepimizin üzerinde mutlak güç sağlayacak, böylelikle bizleri bireysellikten, ekonomik refahtan, seçme özgürlüğü ve haklardan arındırarak, geri kalanımızı “mutlu” kılacak katı bir bütünlük yaratmak uğruna can alırlar. Üstelik ölüme böyle ideallerle bakanlar, her nerede iktidara gelirlerse gelsinler, bu “yeni insanı” yaratmak için kendi halklarına dehşet saçmaya devam eden rejimler kurarlar. Taliban veya Hizbullah gibi grupların bildirge ve bildirilerine bakınca, düzmece din kabuğunun hemen altında mutlaka (hem ulusal hem uluslararası) sosyalizme, sınıfların eşitlenmesine ve bölünmez bir diktatörlükte bireysel hürriyetlerin kaldırılmasına ilişkin bir dil bulursunuz. Onlar kendilerini nasıl görürlerse görsünler, tıpkı Bolşevikler ve faşist selefleri gibi, Cihatçılar da tam anlamıyla inanç insanları olarak görülemezler. Çünkü İbrahimi inançların her üçü de insanın, bırakın kitlesel şiddeti, seküler siyasal eylemler aracılığıyla dünyayı kurtarabileceğini reddeder. Gerçekten dindar insanlara göre, dünyayı günahlarından sadece Tanrı kurtarabilir. İlmli Müslüman otoriteler, istikrarlı bir şekilde Cihatçıları dinsiz diye lanetlemişlerdir. Ürdün'deki böyle gruplardan biri şöyle yazmıştı: “İslam dini ütopya ideolojisini tasvip etmez. Dünyevi bir ütopya adına yapılan bir eylemi haklı bulan varsa, tam bir yararcılığa kapılmış demektir.”

Bu da bizi Akhilleus'tan El Kaide'ye kadar tiranlık kariyerinin tuhaf seyrinde sona getirir. Dilerim, Giriş bölümünde söz verdiğim gibi, Mercator'un haritasındaki ejderhalar artık uygarlık eşiğinin hemen ötesindeki derin sular da daha açık seçik görünüyordurlar. Sonuç bölümünde, 21. yüzyıl dünyasında tiranlık ve terörün topografyasına bakıp Batılı demokrasilerin düşmanlarına karşı insan hürriyetinin ruhunu nasıl koruyabileceği üzerinde biraz daha düşüneceğiz.

Sonuç: Demokrasi Nasıl Kazanır?

Bu kitabın ilk sayfasında, eğer tarihin ilerleyişinde tiranlığın artık maziye karıştığından –bazen önümüze IŞİD ya da Putin gibi bazı tümsekler çıkmakla birlikte, dünya genelinde Amerikan tarzı demokrasiyi yaymaya doğru kaçınılmaz yolda ilerlediğimizden– eminseniz, bu kitabı okumaya değer bulmayabilirsiniz. Eğer bu satırlara kadar geldiyseniz, demek ki tiranlık tehlikesi ihtimalinin, insan ve siyaset manzarasının şimdiye dek hiç olmadığı kadar belirleyici, kalıcı özelliği olduğunu göz önüne almaya hazırsınız. Bu asla ortadan kalkmadığı gibi, özerk özgür toplumları ona karşı savunma ihtiyacı da yerli yerinde duruyor.

“Tarihin sonu”nu gösteren pembe gözlüklerimizi çıkarıp dosdoğru karşıya baktığımızda dünya nasıl görünüyor? Dünyanın hali hep olduğu gibi. Fakat biz onu daha farklı göreceğiz. Haydi, tiranlığın başlıca üç yüzünün rehberliğinde bir dünya turuna çıkalım.

Tiranlık Gezisine Çıkıyoruz

Bilindik kleptokrat tiranlar başından beri hep vardır. Kâh çalıp çırpacakları dış yardımların gelmesi için (Malavi Devlet Başkanı Bakili Muluzi’nin adının geçtiği uzun skandallar listesinde 12 milyon dolarlık dış yardım parasını zimmetine geçirmekle suçlanması da vardı) yem diye attıkları “gelişen dünyaya” (Afrika’nın büyük bölümünü, Baasçı Arap diktatörlüklerini, Haiti’de baba-oğul Duvalierlerin yönetimini örnek olarak sayabiliriz) aidiyet gibi bıkkınlık getirmiş bir ilkeye sarınırlar kâh bir araya getirdikleri uydurma ülkelerden yararlanırlar (örneğin Britanya destekli Haşemi monarşisiyle ilk başlarda Ürdün’ün bir Filistin devleti olması planlanlanmıştı), bazen de (tebaasını, şeriat hukukunda en katı Selefi yorumun insafına bırakıp lüks malikânelerine kapanan Suudiler misali) dindarlık numarasının ardına gizlenirler. Bu satırları yazdığım şu sırada, Fidel Castro uydu Sovyet diktatörler kampının sonuncusunu temsil ediyor. ABD’yle ilişkileri normalleştirme adına, iş ve seyahat kısıtlamalarından birkaçını kardeşinin kaldırmasına izin veren Castro, belli ki refah içinde yaşayan klanı üzerinde kurduğu yüce denetimi sürdürürken, Çavuşesku ve çoktan tarihin sayfalarına gömülmüş diğer komünistlerle aynı yazgıyı paylaşmaktan sıyrılmayı umut ediyor. Küba ekonomisini Sovyet Marksist öğreti doğrultusunda devletleştirip Küba’daki en iyi ve en parlak insanların kimini öldürerek, kimini sürgüne göndererek

mahvettikten sonra, ada ülkesini sadece şeker pancarı ekiciliğine (o da tarım işçiliği aracılığıyla Kübalıları burjuva yozlaşmasından kurtarmak adına Mao tarzı “kırlara dönüş” kampanyası kılığına sokulmuştu) indirgediklerinden beri Castro kardeşler doymak bilmez birer kleptokrata dönüşmüştür; zaten oradaki “sosyalizm” muazzam bir polis devleti hilesidir. Halk yurt içinde yiyeceği zor bulurken, Küba’nın silahlı kuvvetlerini Angola’ya gönderip Sovyetler namına orayı karıştırmanın yanı sıra, Castro’nun en kayda değer kazanımı, Nikita Kruşçev’in *ahbap* olduğunu kanıtlamak için Küba’ya Sovyet füzeleri yerleştirmeye kışkırtarak dünyayı Üçüncü Dünya Savaşı’nın eşiğine getirmektir.

Gezimiz sürüyor: Rusya ile Çin, Marksist-Leninist totaliter devletlerin kalıntıları üzerine inşa edilmiş oligarşik despotizmlerdir. Bir anlamda, reformcu tiranlıkların niteliklerini taşırlar. Onlar için serbest piyasa sisteminin anlamı en basitinden, Komünist Parti’nin süratle belli başlı bütün endüstri ve iş kollarına sahip olacağıydı. Komünizm tarafından daha önce köleleştirilip darmadağın edilen sıradan halk, kolaylıkla yönetilebilen düşük ücretli işçiler haline gelmeye hazır olduğundan, bütün siyasal gücü hâlâ elinde tutan eski komünist efendiler artık merkantilist ekonominin varlıklı titanları olarak boy göstermektedir. Bununla birlikte her iki devlet de kitlelerin yaşam standartlarını yükseltmeye, dolayısıyla iyiliksever despotizm ve evrensel monarşi geleneğini sürdürmeye çalışıyorlar. Bilhassa Çin altyapı, fabrika ve uygun fiyatlı konut inşaatına yılda milyarlar harcıyor. İki devlet de gerçek girişimcilik olmadan (Çin, Parti seçkinleri ve hükümet bürokrasisiyle arasında sıkı bağlantı kurmamış yeni girişimcilere iş kurma imkânları sağlamada çok isteksiz davranır) veya en başta seçimle temsil sistemi olmak üzere, Batı’nın bütün bireysel özgürlüklerini tamamen sergilemeden, refah koşullarını yaratabileceği iddiasındadır. Çin’deki oligarşi, tek parti devletinin eski Maocu komünist görüşünü, toplumsal uyumun Konfüçyüs’ten gelme, özünde kitlelerin itaatini gerekli gören geleneksel değerlerinin sözümona yeniden canlandırılması anlayışıyla kaynaştırmıştır. Çin aynı zamanda okyanuslara açılan yeni donanmasıyla askeri güç gösterisinde bulunuyor. Artık ihraç edecek devrimcilik görevi olmadığına göre, hedefleri 19. yüzyılın Büyük Devletler’e özgü militarist stratejisiyle sınırlı görülmekle birlikte, Güneydoğu Asya’da kendi nüfuz alanını güvence altına alma çabası Hindistan, Japonya, Filipinler, Avustralya ve Birleşik Devletler’i haklı yere endişeye sürükler. Ayrıca, Çin, Rusya ve kısmen satın aldıkları Amerikan borçları sayesinde muazzam ölçülerde sermayeyi (“ulusal varlık fonları”) de denetim altına almış petrol emirliklerini kapsayan küresel baskı rejimleri birliğinden duyulan kaygı dile getirilir. Gelgelelim, bu rejimlerin demokrasilere savaş açmak için tek tip siyasal stratejiye varabilecekleri kuşkuludur.

Üçüncü tip olan binyıl tiranlığının en saf halinin başını Uluslararası Cihatçılar çekmektedir, yani Robespierre, Stalin, Hitler ve Pol Pot'un bugünkü vârisleri. Onlar terörü geçici bir taktik ya da ara sıra başvurulmuş aşırılık değil, Başlangıç Yılı'na Dönüş'ün temel ilkesi diye görürler. Bütün devletler ve siyasal hareketler şiddet eylemleriyle hukuksuz işlere başvurmayaya açıktır; ancak bunlar genellikle güvenlik, ekonomi veya dış politikada somut bir amaca ulaşacak talihsiz ama geçici yollar olarak görülür veya acil bir durumda kendinden menkul ahlaki ilkelerden sapma olarak kabul edilir. Öte yandan Jakobenlerden El Kaide'ye kadar hakiki devrimci hareketlerin yegâne ilkesi terördür, çünkü düşman mağlup edildikten sonra terörün kurumsallaştırılması, insan doğasını temizleyip yeniden yapılandırmak üzere ona yönelmesi gerekecektir. Aslında *terörizm* terimi kullanışlı olmakla birlikte, yanlış anlamaya yol açabilir, ne de olsa "ölüm makinelerini" aratmayan devlet dışı veya gelişigüzel psikolojik sapkınlıkları akla getirmektedir. Teröristler rastgele öldürme dürtüsüyle hareket edip sonra bunu haklı çıkaracak bir ideoloji uydurmazlar. Onlar zaten geleceğin ütopya hayaline sarılmışlardır, bu da ütopyanın düşmanlarına yönelik ölümcül patolojilerini şekillendirip yöneterek ahlakçı ateşlerini körükler. Bir kere daha vurgulayalım, gerçeklikte teröristler tetikte bekleyen tiranlar, tiranlar da iktidara gelmiş teröristlerdir. Asıl savaş, soyut bir kavram olan *terörizm* ile yapılmaz, tam anlamıyla hayata geçmiş, taban tabana zıt ilkelere sahip iki rejim, liberal demokrasi ve tiranlık arasında sürüp gider.

Üçüncü Kısım'da gördüğümüz gibi, günümüzde Cihatçı devrimcilerin hepsi –El Kaide, IŞİD, Hamas, Hizbullah, Boko Haram, İran– yaklaşan ütopyanın ortak hayalini paylaşırlar. Mezheplerarası farklılıklar ne kadar gerçek de olsa, Amerika ve İsrail'e yönelik ortak nefretle aşılmaktadır. Cihatçı rejimler, İran ve Gazze gibi bölgeleri ele geçirdiklerinde bazen ya terörizmi ve silah alımlarını desteklemek için ya da sırf açgözlülüklerinden, bilindik tiranların kleptokrasisine başvururlar (İran'daki mollaların yurtdışında milyarlar istifledikleri söylenir). Oysa gerçek reformların pek azı yerine gelir, çünkü bu gruplar gündelik yönetim işlerini yürütmek gibi dünyevi sorumluluklarla ilgilenmezler. El koydukları devletler ve oradaki tebaa, dünya egemenliğine doğru devrimin ilerleyişinde sıçrama tahtasından başka bir şey değildir.

Vladimir Putin: Reformcu ve Kleptokrat Başkana Bir Tutam Binyılcılık

Vladimir Putin yönetiminde Rusya, tiranlığın üç yüzünün eşsiz bir karışımıdır –üçüncü yüz, garnitür olarak birinciyle ikincinin yanında yer alır. Komünist Çin bir gecede komünist diktatörlükten merkantilist oligarşiye atlamış –Komünist Parti'nin mutlak gücü bozulmadan kalmış– görünür-

ken, Rusya'nın geçişi çok daha zorlu olmuştu. Yükselen beklentiler devrimini başlatan klasik reformcu despot modelinde, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin son genel sekreteri Mihail Gorbaçov, Sovyet devletinin süregelen rehberliğinde Rus toplumunu özgürleşmeye çağırmıştı. (Bir gün RAND Araştırma ve Geliştirme Şirketi uzmanı Jeremy Azrael'in bu çelişkiyi, yeni "açıklık", (*Glasnost*) politikasını Komünist Parti'ye açıklamaya çalışan Gorbaçov'un gülünç taklidini yaparak şöyle özetlediğini dinlemiştim: "Glasnost, yeni fikirler demek. Glasnost, düşünce özgürlüğü demek. Bunu kabul etmeyen yoldaşlar fikirlerini değiştirmek zorunda kalacakları!") Gel gör ki, sıradan halk ifade ve düşünce özgürlüğü ile kazanç karşılığında satın alma ve satma şansını bir kez tatmayagörsün, Polonya ve Macaristan gibi uydu ülkelerde görüldüğü üzere, hepsini isterdi. Sovyet İmparatorluğu içine patlıyordu. Sovyetler Birliği'nin enkazını ayağa kaldıran, kendini beğenmiş Boris Yeltsin oldu; tüm şartları zorlayarak serbest seçimleri getirip eskiden devlet denetimindeki ekonomiyi uluslararası piyasa güçlerine açmıştı. Fakat o ekonomik politikanın, Columbia Üniversitesi ekonomistlerinden Jeffrey Sachs tarafından tasarlanmış "şok tedavisi", elli yılı aşan merkezi planlamanın ardından çok erken bir hamleydi. Ruble, uluslararası para piyasalarında dalgalanmaya bırakıldığı anda ağırlığını yitirerek, sabit gelirli ve emekli milyonlarca insanı neredeyse dımdızlak ortada bırakmıştı. Böylece Putin'in yolu açılmış oldu; "şok tedavisine" son vermek ve halkın gelirlerinin yok olmasını önlemek için, bir ölçüde yapay döviz kuru denetimi getirerek popülerliğini büyük ölçüde artırdı. Sovyetler Birliği'nin yok olmasını trajedi olarak görüp yasını tutmasına rağmen, onu geri getirmek için hiçbir girişimde bulunmuyordu. Öte yandan Stalin'in, bilinen gayriresmi adıyla, çarlık otokrasisinin bir yansıması olan "efendi" (*Vozhd*) rolünü yeniden canlandırmış, sıradan halk da Putin'in yarattığı yeni düzen ve istikrar anlayışını hoş karşılamıştı. Tuhaftır, Putin dikta iktidarını Yeltsin'in demokratik reformları sayesinde, seçimle kazandı. Rusya'da serbest piyasaya giden yol dikenli olduğu ve belki uçsuz bucaksız imparatorluk yapısı itibarıyla kolay yönetilemediği için, Çin zenginleşme yolunda ilerlerken, Rusya onun gerisinde kalmıştır. Çin'de tıkr tıkr çalışan işletmelerle devlet arasında hiçbir ayrım yokken, eleştiri oklarını üzerine çeken mafya babası Bugsy* Putin'in başkanlığında, Rus şirketleri daha çok Şahlanan Yirmili Yıllar'dan çıkıp gelmişe benzer. Fakat Putin'in damgasını vurmaya heveslendiği asıl alan dış politika dünyasıdır. Bir başka klasik modeli uygulayarak, halkın dikkatini yurttaki ekonomik refahın Birleşik Devletler ve Avrupa'daki seviyeye bir türlü çıkamadığı gerçeğinden başka yöne çekmek için yurtdışında askeri işgaller ve güç gösterisiyle göz boyar.

* Bugsy: 20. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, Amerika'ya korku salan, Amerikan mafyası içinde etkili olmuş ünlü gangster Benjamin Siegel bu lakapla nam salmıştı. (ç. n.)

Giriş bölümünde de yazdığım gibi, Putin'in yayılcı saldırınlığı yalnızca 19. yüzyılda değil, her devirde yaşanmıştır. Sosyal bilimler her seferinde bunu anlamakta gecikir, çünkü ta Hobbes'a kadar giden bir anlayışla, siyasal aktörlerin bir tek maddi çıkarlar uğruna harekete geçtiğini varsayarlar. Mümkün olduğunca çok şey kapmaya çalışacak, denetime tabii tutuldukları zaman (örneğin yaptırımlarla) merhamete gelip pastadan daha adil ya da hiç olmazsa makul bir pay almaya rıza göstereceklerdir. Tek sorun bunun doğru olmaması; hatta hiç gerçekleşmemiş olması. Robespierre, Lenin, Stalin, Hitler, Mao, Pol Pot, Bin Ladin gibi adamları harekete geçiren maddi çıkarlardan daha fazlası olmuştu. Adalet, hiddet, ütopya ideolojisini hep göz önünde tuttukları için, onur, hırs, şan, haklı öfke, yakıcı inanç, adalet tutkusuyula yola çıkarlar. Rönesans ve Reform Hareketi'nden itibaren, Batı'da liberal demokrasinin karakter gelişimi dört yüzyıl sürmüş, bu da bizim böyle saldırgan tutkuları görmezden gelerek savaşçının ahlak kurallarına karşı hoşgörüyü ve barışçı ticaret sanatına sarılmamızı sağlamıştır; fakat hâlâ tam başarıdan çok uzağız –Batı da tiranlığa düşebilir, demokrasiler her zaman kavgadan kaçamazlar. Yine de dünyanın geri kalanı, maddi kazanımları her türlü anlamlı deneyim, tutku ya da bağlılığın üstünde görmeye ikna olmaksızın her zamanki gibi yuvarlanıp gider.

Rusya'nın Doğu Avrupa'daki hegemonyacı rolünü yeniden sergileme girişimi gibi, gerçek binyılcılık beklentilerini karşılamayan despot saldırganlık için bile aynısı geçerlidir. Ancak 19. yüzyılda Büyük Devletler'e özgü (Büyük Friedrich dahil, devlet inşa eden reformcu despotların bir devamı olan) Bismarckçı militarizmin 21. yüzyılda hâlâ yerli yerinde olduğunu kabul etmek, tiranlığı mazide bırakacak şekilde tarihin ilerlediğine güvenenler açısından uyanışın başlangıcı olurken, Putin'in tiranlığı aslında, kleptokrat ve reformcu tiran özelliklerinin binyılcılıkla karışımıdır. Binyılcılık boyutu Jakoben, Bolşevik, Nasyonal Sosyalist, Üçüncü Dünyacı Sosyalist ya da Cihatçı türevlerinde olduğu kadar aşırıya kaçmasa da bu kesinlikle böyledir; bunun en büyük savunucusu, Putin'in yakın danışmanı Aleksandr Dugin'dir. Onun yazıları, 1930'larda Ernst Jünger, Carl Schmitt ve Martin Heidegger'in kaleme aldıkları faşizm yanlısı yazılarla aynı özellikleri taşır. Rusya o yazılarda, Aydınlanma ve liberal demokrasinin küçük düşürücü değerlerine karşı insanlık adına devrimin yolunu açacak "kendi kaderinin efendisi" olarak Almanya'nın yerini alır; bu sadece manevi yolla değil, aynı zamanda silah zoruyla yayılacak bir misyondur, ne de olsa Rusya yeniden imparatorluk rolüne soyunmuştur.

Nasyonal Sosyalizm nasıl Ari ırkın, gerçek Cermen kalbinin attığı ve verimsiz burjuva liberal Batı'nın panzehiri olarak daha önceki onyıllarda "Doğu'ya" yönelik hayranlığından yararlandıysa, Dugin de Rusların esasen, Anavatan'ın (Ukrayna ve Belarus'tan başlamak üzere) geri kazanması gereken

Balkanlar ve Doğu Avrupa'daki Slav kardeşleriyle birlikte Doğulu, "Avrasya-lı" bir halk olduklarını ileri sürer. Batı ile antimateryalist "arkaik değerler devrimi" aracılığıyla, bütün insanlığı kurtaracak derin maneviyata sahip Uzakdoğu arasında "üçüncü yol" olarak Rusya (Tanrı Krallığı'ndan önce Ahir Zaman'ın binyılcı çağrışımına dikkat) kavramını yeniden canlandırıp Dostoyevski ve Berdyayev'in bu Slavsever yanını, Üçüncü Reich'in *Völkisch* ideolojisiyle birleştirir.

Prensip olarak Avrasya ile bizim dünyamız, Rusya'nın kalbi, burjuva ve Amerikan karşısı yeni devrimin sahnelendiği yerdur [...] Bu yeni Avrasya imparatorluğu temel ortak düşman ilkesine göre inşa edilecek, Atlantikçilik reddedilerek ABD'nin stratejik kontrolü ve liberal değerlerin bizi yönetmesine itiraz edilecek. Bu ortak uygarlık dürtüsü siyasal ve stratejik birliğin temeli olacak.

Sovyet dönemini "Nasyonal Bolşeviklik" olarak yeniden yorumlayan Dugin, onun sahte bilimsel Marksist yaldızını soyarak, Üçüncü Kısım'da ele aldığımız, Halkın İradesi hareketinin ve Tanrı yaratanlar tarikatının devrimci popülizmindeki kökenlerine geri götürür. Marksizm-Leninizm'in, Batı'dan ithal edilme yüzeysel bir ideolojiden başka bir şey olmadığını savunur. Bolşevizm'in can damarı, Rusya'nın hakiki Slav köylüsünün ruhuna geri dönmek ve Turgenyev ile diğer Avrupa yanlısı seçkinlerin Avrupasever eğilimlerini reddetmekten geçiyordu. Sovyet komünizmini, Slav milliyetçiliği kılığında böyle yeniden biçimlendirmek, Gorbaçov döneminde Batı'ya açılan kepenkleri kapamaya ve Sovyetler dönemini Rus tarihinin meşru ve mağrur bir parçası olarak gitgide saygınlığına kavuşturmaya yönelik Putin'in uzun vadeli gündemiyle iyi örtüşmektedir. Dugin'in "Avrasyacı Ulusal Bolşevik Partisi" eski Sovyet imparatorluğunu yeniden fethedecek bir savaşın Rusya'yı tekrar büyük kılmakla kalmayacağına, başlıca düşman Amerika'ya karşı eninde sonunda yürütülecek savaşın, Amerika'nın özetlediği ruhsuz materyalizmden ve Batı'nın ahlaki kokuşmuşluğundan bütün insanlığın kurtuluşu olacağına inanır. İslamcı ve Avrasyacı kolektivizmin birbirleriyle ortak yönünün, Batılı Aydınlanma bireyciliğiyle paylaştıklarından çok daha fazla olduğuna inanan Dugin, Amerikan düşmana karşı Cihatçılarla birlikte hareket etmek ister. Putin'den tam destek görmektedir. Zaten Putin'in (Berdyayev gibi Slavsever yazarları beğendiği bilinir) Kırım'ı ilhak edip Ukrayna'ya gözdağı vermesinin, Sovyet İmparatorluğu'nu yeniden kurma yolunda Dugin'in hazırladığı binyılcı planı hayata geçirmeye doğru atılan ilk adım olabileceği ihtimalini yok sayamayız; böylece Birleşik Devletler'le dünya savaşına girecek bir atlama tahtası olacak veya en azından, Büyük Devlet olmaya doğru yayılmacı amaçlarında halktan coşkulu destek görecektir, yurttan Slavsever milliyetçiliği kamçılacak. Dünyayı kurtarmayı görev bilmesi, kendi de tam olarak inanmasa bile, Putin'in, yayılmacı planına bir

tutam binyılcı coşku katar ki, hırslarında kesinkes işine yarayacaktır. Putin uluslararası ilişkilerde akılcı bir aktördür, Hitler veya daha yakın tarihte Ahmedinejad'ın tersine, ütopyayı hayata geçirme girişiminin makul bedeli olarak ne kendini ne ülkesini ateşe atmayı aklına getirir. Aynı sebepten ötürü, Rusya'nın onuruyla büyüklüğünü geri getirmeyi ve Soğuk Savaş'ı kaybederek küçük düşmenin öcünü almayı gerekli görmesi, kendi tarihi görev anlayışından ödün vermeye yanaşmadan önce pek çok şeyi –yaptırımlar nedeniyle Rus ekonomisine vurulan ağır darbeyi ve Batı'nın muhtemel askeri rekabetini– göze alabileceği anlamına gelmektedir. Bir lider itibara ekonomik zenginlikten daha çok önem veriyorsa, pazarlığa oturmak gerçekten çok zor olur.

Dahası, Avrupa'daki yeni Faşist Sağ, yeniden canlanma umudunu beslemek için Putin ile Dugin'in "arkaik değerler devrimine" giderek bel bağlıyor. Artık onların gözünde, bir zamanlar Weimar Cumhuriyeti için Nasyonal Sosyalizm ne ise Avrupa Birliği de Rusya için öyle: yozlaşmış materyalizmi, kentsel kokuşmayı, seçkinciliği ve liberal demokrasinin burjuva politikalarını paramparça edecek sağlam ve saldırgan kolektivist popülizmin kalesi. Avrupalıların köksüz, "kendi doğal bağlılıklarından –aile, ulus ve kutsal– kopuk tüketici" kitlerine dönüştüğünü söyleyen Fransız Ulusal Cephesi'nin lideri Aymeric Chauprade'in sözleri, Dugin'den veya 1930'larda Heidegger'den alıntı olabilirdi pekâlâ. Eğer Üçüncü Kısım'da ileri sürüldüğü gibi, faşizm, Aydınlanma karşıtı entelektüel devrimcilerle onların fikirlerine hiddetlenen dibe vurmuş kafatasçı haydutlar arasında yapılan bir evlilik diye tanımlanabilirse, o zaman Macaristan'da çoktan Sağ'a yönelen ve aşağılayıcı Yahudi karşıtlığını diriltten Avrupa'daki neo-Nazi dazlaklar dört gözle bekledikleri fikir önderi olarak Profesör Dugin'e pekâlâ yanaşabilirler. Putin'in, topraklarını ele geçirmesine karşı çıkan Ukraynalılara "faşist" damgası vurması nedeniyle, Avrupa'nın geri kalanında faşist gruplarla ittifaklar kurmasını "şaşırtıcı" bulan Amerikalı ve Avrupalı gazetecilerin yaklaşımı yüzeyseldir. Sovyetler Birliği'nin ona karşı çıkan herkesi ve her şeyi "faşist" diye yaftalaması, özünde kendi "faşist" düşmanlarının, bizzat kendilerinin aynadaki yansıması olduklarını rahatsız da olsa kabul etmesinden kaynaklanan en bıktırıcı ve yıpranmış özelliklerinden biriydi. Sovyet döneminden kalma biri olarak Putin (eski KGB subayı), bu terimi Ukrayna'da hedef aldığı kurbanlarını karalamak için de kullanıyor; ama bu da bir o kadar anlamsız. Putin Avrupa'nın aşırı sağıyla birlikte hareket edebilir elbette, çünkü onlarla aynı değerleri paylaşmaktadır. Onlara kur yapmasının altında hem ideolojik yakınlık hem stratejik çıkarları yatar.

Gezi Sürüyor: Demokrasi ve Tiranlık Cazibesi

Liberal demokrasinin kendisine gelince, en sağlam kökleri, Reform Hareketi'nin ve Aydınlanma'nın ilk filizlendiği Batı Avrupa ile Kuzey Amerika'da bugün hâlâ bulunur. Üçüncü Reich ile Mihver Devletleri'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkması, gelecek onyılların demokratik olmayan değer kodlarının itibarını sarsmıştı. Öyle ki, günümüz Avrupası'nda neofaşist Sağ'ın, dikkatle takip edilmesi gerekmele birlikte, geniş kapsamlı bir yeniden dirilişle uzaktan yakından ilgisi yoktur. Bu arada, 1989 yılında Sovyet Şeytan İmparatorluğu'nun çöküşü, Stalin tarafından köleleştirilmiş eski Varşova Paktı ülkeleri Polonya, Macaristan, Doğu Almanya ve Çek topraklarında yaşanmış ağır baskı koşullarına rağmen, kendi Aydınlanmacı ve dini miraslarıyla yeniden bağlantı kurmalarını sağladı. Daniel Patrick Moynihan'ın dünyada "Özgürlük Partisi" adını verdiği, Amerika, Britanya, Kanada, Avrupa ve İsrail'in başını çektiği yerleşik demokrasiler, doğrudan saldırı ya da istila karşısında askeri açıdan sapasağlam dururlar. Ancak tiranlığın güçleri onları yenilgiye uğratabilir; çünkü o güçlerin doğurduğu tehlikelerin önünü kesecek gerekli önlemleri alma iradesini göstermezler. Özgürlük Partisi'nin büyüyeceğini umut edebiliriz. Batılı olmayan dünyada birçok ulus veya en azından onların içindeki önemli hareketler, liberal demokrasiye ulaşma arzusunda –Hindistan'da sorunsuz olmamakla birlikte çoktan kök saldı bile. Demokratik olmayan rejimlerin hepsinde, Batı'ya dönük ince cilalı seküler profesyoneller, aydınlar, sanatçılar ve öğrenciler, korku uyandıran zorbalık aygıtlarına ve din ya da aşiret popülizmine (bunların tipik örnekleri Pakistan, Afganistan, Rusya ve Çin) karşı, Aydınlanma değerlerinin kalelerini korumaya gayret eder. Cesaretlendirici olmakla birlikte, onların demokrasiye geçme beklentileri ciddi bir biçimde belirsiz kalmıştır.

Bugünkü dünyanın tiranlık güçlerine ve onların özgürlükçü güçlerle rekabetine yaptığımız kısa gezinin sonuna gelirken, bir hususu aklımızdan çıkarmamamız gerekir. İnsanlık tarihinin büyük bölümünde ve günümüzde dünyanın pek çok yerinde, ataerkil reisliğin başını çektiği bir tür kabilenin temel toplumsal birim olduğu görüşü –bu kitabın başında, Homeros'un aktardığı Tunç Çağı'ndaki savaşçı-reislere yer vermemizin nedeni de budur– sadece o rejimlerin (Putin'in Rusyası, Suudi Arabistan'daki monarşi) bütünlüğü seviyesinde kendini ifade etmekle kalmaz; bütün toplumların, özellikle de (Müslüman dünyasının geniş kesimleri gibi) modern liberal bireyciliği tam benimsememiş ya da fiilen ona yüz çevirmiş olanların, hatta başarılı demokrasileri çok eskiye dayanan rejimlerin bile, sosyal ve kültürel dokusuna derinden işlemiştir. Birleşik Devletler ve Avrupa'da ister organize suç olsun, ister dolandırıcı şirketler, çete kavgaları veya Macaristan'da faşiz-

min ufak çaplı ama tedirgin edici hortlayışı, özel bir tür tiranlık ya da savaş ağalığı, mutlaka hukuk kurallarının sınırlarını aşındırma tehdidi yaratır. Yunanlar ve Romalıları kadar uzanan, Antikçağ'dan kalma baba, ailenin kralıdır anlayışının en belirgin görüldüğü yer Müslüman dünya olabilir. Fakat anababaların çocukları üzerinde belli ölçüde otorite kurması gerektiğinin tartışılmaz olduğunu hemen herkesin kabul ettiği Batı'daki güçlü kalıntıları dahil, Aydınlanma öncesi havanın hâlâ solunduğu her yerde varlığı hissedilir. Özel hayatın bazı alanlarında, bu mutlak otorite ile yurttaş olarak bizlerin evrensel eşitliğinin birbirine karışması, insan doğasından söküp atılabacağı gibi, bir dereceye kadar haklı da görülebilir –bazen çocuklara kendi iyilikleri için hayır demek gerekir. Şu sözleri söylediğini ya da işittiğini kim hatırlamaz: “Çünkü ben öyle diyorum!”

Bugünün dünyasında tiranlık güçlerini değerlendirirken Amerikan hükümetinin kendisinin de yoldan çıkıp tiranlığa dönüşme tehlikesi olup olmadığını merak etmemiz doğal. Akla hayale sığmaz değil, ama böyle bir tehlike düşük bir olasılık. Hiç kuşku yok ki, liberal demokrasiler hem kendi yurttaşlarına hem yabancı ülkelere karşı despotça davranışlar sergileyebilirler. Amerikan köleliğine bakın; Jim Crow'a, Japonların toplama kamplarına alınmasına. Kimileri buna Filipinler'in ilhakıyla Vietnam'daki savaşı da ekleyecektir. Ancak liberal demokrasilerin despotça davranışlar sergilemeye elverişli olması, onların tiranlık rejimleri olmasını gerektirmez. Temsili hükümetler iktidarı yasama, yürütme ve yargı organları arasında paylaştıkları için kendilerini yenileme gücüne sahiptirler. Kuvvetlerden biri, bir diğeri buyurgan hareketlerini denetleyebilir ya da ahlaki kusurlarını düzeltmeye çalışabilir. Hatta biri kalkıp Amerika'nın Kurucuları'nın, ABD Anayasası'nı tiranlığın baş göstermesini önlemeyi amaçlayarak hazırladıklarını söyleyebilir. Köleliğin insanlığa karşı işlediği suç, Abraham Lincoln'ın seçilmesine, köleliğe son veren İç Savaş'a ve nihayetinde 1964 Yurttaş Hakları Yasası'ndaki o ahlaki zafere yol açmıştı. Pek çok kimse Amerika'nın yükselerek dünya çapında bir güç haline gelmesi, başkanın yürütmenin başı ve başkomutan olma otoritesi arasındaki potansiyel tiranlık iktidarından kalma sıkıntılı bağlantıyı (İkinci Kısım'da görmüştük) gün ışığına çıkardığını düşünüyor-du. Bu bağlantının izlerini Machiavelli'nin cumhuriyetçi devlet öğretisine ve Lincoln, Roosevelt, Johnson ve Nixon'da kendini gösterdiğine inanılan, hükümdara yakışır şekilde hukuk dışına çıkacak “kurucu” ihtiyacına dek takip edebiliriz. Yine de başkanların pek çok insanın hukuk dışı gördüğü eylemleri –Lincoln'ın Keyfi Tutuklama Yasağı'nı askıya alması, Johnson'ın yasadışı telefon dinlemeleri, Nixon'ın kirli oyunları, Guantanamo– eninde sonunda Amerikan Kongresi, mahkemeleri veya her iki organ tarafından denetlenirdi. Temelde liberal demokrasiler kendi ilkelerine bağlı kalma-

dıklarını ve gerekli değişiklikleri yapmaları gerektiğini kabul etme cesareti gösterebilirler. Amerikan anayasasını hazırlayanlar, tiranlığın (ister hükümet eliyle ister seçmen çoğunluğuyla) kalıcı olma ihtimalini akıllarından çıkarmadıkları için, gücünü toplamadan önce onun önünü kesmeyi amaçlamışlardı. Buna karşın, Esad ya da Saddam gibi tiranlar kendi halklarına karşı toplu katliam yaptıkları zaman, seviyesini yeniden yükseltip düzeltilecekleri bir ahlaki standardı düşürmüş olmazlar. Ne de olsa onların yegâne standardı, tiranlık baskısıdır. Zaten tiranın iktidarını denetleyecek gerçekten bağımsız bir yasama, yargı ya da medyanın esamesi okunmaz.

Madem Amerikan anayasası, Amerikan rejiminin tiranlığa dönüşmesine karşı oldukça kesin önlemler alıyor, Amerika'nın kendisi hükümeti devirip anayasayı kaldıracak ve Jakobenler gibi binyıl tiranlığını kuracak yerli yapım bir devrime teslim olabilir miydi? Bu da pek mümkün görünmüyor. Amerika, her ne kadar binyıl devrimiyle burun buruna gelmiş de olsa –örneğin Jefferson gibi Birleşik Devletler'in Fransız Devrimi'nin daha radikal Jakoben türünden bir nebze olsun yararlanabileceğini düşünenler, Kirli Otuzlar'da yaşanan işçi gösterileri, Yeni Sol ve 1960'ların karşı kültür dalgalanmaları– böyle bir devrim yaşamaya yaklaşmış falan değildir. Sanırım bunun nedeni, Louis Hartz'ın bilindik saptamasıyla, Amerika'nın liberal gelenekten başka herhangi bir geleneği olmamasıdır. Üçüncü Kısım'da sözünü ettiğimiz üzere, Fransız, Rus, Alman ve Üçüncü Dünya devrimlerini böyle aşırı şiddetli kılmış, bugün de Uluslararası Cihat'la süren “yitik toplum” anlayışı–halkın modern dönem öncesinden gelme ortak mirasının, henüz Aydınlanma'nın faydaları yerleşmeden Aydınlanma bireyciliğiyle yıprandığının idrak edildiği yakıcı an– diye bir şey yoktur. Amerika'da gerek Sol gerek Sağ her zaman siyasal aşırılık göstermiştir (Ku Klux Klan, Anarşistler, Dünya Sanayi İşçileri,* Hazır Milisler, Kara Panterler, Weather Underground,** Aryan Nations,*** Unabomber****), gelgelelim yarınlara için milyonlardan destek görecektir geçmişin gizemli “kaderine” dönmeye dayanan, geniş kapsamlı bir ütopya hayalinin etrafında asla birleşmezler. Kimileri Amerika Konfedere Devletleri'nin böyle bir geçmişi çağrıştırdığına işaret edecekti; ancak kölelik ayıbı bir yana, çiftlik sahiplerinden oluşan seçkin tabaka, Amerika'nın kurucularından biraz daha eski kafalı ama daha az kapitalistti – Stonewall Jackson'ın tanımıyla, Kuzey'de bacasından duman tüten “bankalarla parasal çıkarların” karşısında onların ideali, Jefferson'ın “yürekli rençberleri” olmaktı. Uriah Heep'in tersine, kendilerini Jane Austen'in romanlarındaki karakterlere benzetiyorlardı.

* Industrial Workers of the World, IWW, kendilerine Wobblies derlerdi. (ç. n.)

** Bob Dylan'ın şarkısından esinlendikleri Weatherman adını kullanırlardı. (ç. n.)

*** Ari Uluslar. (ç. n.)

**** University and Airline Bomber (Üniversite ve Havayolu Bombacı) kısaltması. (ç. n.)

Liberteryenizm, devletin tamamen dağıtılmasına yönelik en aşırı çağrılarda bulunduğu ölçüde ütopyacı bir hayaldir. Ancak herhangi bir devlet türünü hiç istemediği için sonu asla tiranlık rejimine varmaz. Anarşizmin bir başka türüdür, fakat özel mülkiyeti destekler. Oklahoma City'deki bombalama bir tür Liberteryen Cihat eylemi sayılabilir. Ancak bunun sebebi tam olarak, olayın faili Timothy McVeigh'in çoktandır İslami köktencilığa ve onun Amerika'yı ezen emperyalist güç tanımına yakın durmasıydı. Elbette Amerika'da da, algıladıkları acıların ve adil olmayan muamelenin öcünü bütün dünyadan alma çabasıyla binyıl devrimlerine katılabilecek, hatta önayak olabilecek insanlar –Charles Manson, David Koresh, Elliot Rogers– yetişiyor. Beatles'ın *Helter Skelter* şarkısından aldığı ilhamla Manson'ın “ailesi” tarafından işlenen cinayetlerin ırk savaşını kışkırtacağına ve acımasız geçen çocukluğuyla büyük bir sanatçı olmasına karşı çıkılmasının öcünü alacağına inanması, genel hatlarıyla Lenin, Hitler ve Mao'nun devrimci senaryolarına benliyordu. Seri kadın katili Elliot Rogers, duyduğu “öfkenin” onu, kendisinin yapamadığı seksi “yok etmek” zorunda olduğuna, böylece “dünyanın adil ve adaletli bir yer” olmasını sağlayacağına inandırıldığını yazmıştı. “Seks” yerine “mülkiyet” deyin, alın size ortak devrimci tema. Manson ve Rogers bu ölümcül hiddetlerine devlet destekli çıkış yolunu, NKVD veya SS içerisinde bulabilirlerdi. Yineleyelim, Amerikalılar genel olarak, üzerindeki mit örtüsünü kaldırmanın tek yolunun derhal soykırım gerektirdiği yitip bir kader toplumuna özlem duymadıkları için, böyle adamların patolojisi hiçbir zaman daha kapsamlı bir ütopya hayaliyle ve kitle hareketiyle uyum sağlamaz –böyle hoşnutsuz kimseler en iyi ihtimalle arızalı ve uyumsuz diğer birkaç adamı daha yanlarına toplar. Amerikan topraklarında yerli devrimcilerin yol açacağı en büyük tehlikenin kaynağı Amerikan iç siyaseti değil, kendilerini Cihat'a adanmış, dünyaya hilafet getirmek için içeriden çalışan gençlerdir.

Bu kitabın başından beri, ütopya soykırımı hırsıyla hareket eden binyıl tiranlığını sıradan, kleptokratik, bilindik –kâh yenilikçilik taslayan kâh başlangıçtaki reform programını bozarak kleptokrasiye dönüşen– tiranlıktan ayrı tutmamın, her nasılsa sıradan, bilindik tiranların adil olmayan uygulamalarının ahlaki yönden kınanmayı, Stalin, Hitler ya da Pol Pot'unakilere göre daha az hak ettiklerini düşündüğüm anlamına geldiğini söyleyerek buna itiraz edenler çıkabilir. Oysa öyle değil. Etik bir mesele olarak Beşar (Arapçası Bassar) el Esad'ın kurduğu tiranlığa karşı çıkan, bugünkü rakamlarla 200 bin kadar Suriyeli'yi yok etmesi, en az Stalin'in Kıtık Terörü veya Nazi Soykırımı'nın şiddeti kadar kınanmayı hak eder. Vurulup öldürülmeden önce kendi mezarını kazmaya zorlanan biri açısından, katilinin gelecek için ütopya hayali kurup kurmadığının bir önemi olmaz. Soykırımın girdiği bazı kılıklar –Kosova'daki etnik temizlik ya da Saddam tarafından Şiilerin toplu

tasfiyesi– geleceğe yönelik bir tür ütopya hayali olmaktan çok, tam siyasal egemenlik kurmakla ilgilidir. Fakat bu onların gerçek ütopyacı soykırımdan daha az lanetlenmesini gerektirmez. Mesele, binyıl tiranlığının etik olarak bilindik tiranlıktan daha kötü olması ya da ikincisinin her nasılsa onun kadar şeytani olmaması değil. Önemli olan binyıl tiranlığının diğerlerinden *farklı* – üstelik tarihsel kayıtlar ışığında, yayılmacı saldırgan savaşlara ve *milyonlarca* insanın imhasına yol açma ihtimalinin daha fazla olmasıdır.

Dahası da var –Esad gibi sıradan tiranlar, iktidarı tekellerine almasına karşı çıkıyorlar diye uyruğundaki insanları toplu katliamdan geçirir. Suriye İç Savaşı patlak vermeseydi, facia mevcut ölçekte olmayacaktı. Şimdi ben, ölümden kaçınmak için bir tirana boyun eğip özyönetim umudunu terk etmenin kabul edilebilir bir durum olduğunu mu söylüyorum? Hayır, kabul edilebilir bir durum değil –özgürlüğü kazanma ihtimali oldukça, insanlar çaba gösterirler. Ancak daha kötü bir yazgıdan kaçınmak için bir tirana boyun eğmek, kuşku yok ki, ona başkaldırmak isteyip istemediğine –hatta sadakatle hizmet etmeye hazır olup olmadığına– *bakılmaksızın*, bütün ırkını ya da sosyal sınıfını ortadan kaldırmayı hedefleyen soykırma yatkın bir rejim tarafından ölüme mahkûm edilmek kadar *kötü değildir*. Başkaldırma olasılığı gösteren bir kimse, bir nebze olsun sağ kalma beklentisiyle, sıradan tirana teslim olup isyandan kaçınabilir. Sovyetler Birliği’ndeki Kulaklar, Nazi Almanyası’ndaki Yahudiler sağ kalamadılar. Onlar isyan ettikleri için değil, varoldukları için öldürülmüşlerdi.

Machiavelli ve Hobbes gibi modern dönemin başlarındaki siyasal düşünürler, aşırı bir durumda, eğer yüce iktidara meydan okumanın karşılığı ölümse, bir tiranın hâkimiyetini kabul etmenin ayıplanamayacağını savunmuşlardı. Siyasal özgürlük arzusu intihara varmamalı. Cesare Borgia’nın Romagna’yı işgal etmesi örneğinden yararlanan Machiavelli, zaman zaman bir despotun iç çekişmeleri acımasızca bastırmasının, eğer bu sayede şahıslar ve mülkiyet emniyet altına alınıyorsa, uzun vadede herkesin yararına olabileceğini ileri sürmüştü: Hoşnutsuz azınlığa yönelik “zulüm” çoğunluğa “merhamet” ile sonuçlanır. Hobbes bunu daha da ileri götürmüş, akla hayale gelebilecek en kötü tiran hükümdarlığının bile iç savaşın sınırsız tehlikelerine ve yıkıcılığına tercih edilebileceğini ileri sürmüştü. Hiç olmazsa temel düzen korunur, sizin de hayatta kalma, hatta özel yaşantınızda refaha ulaşma özgürlüğünüz olurdu. Machiavelli ile Hobbes, madalyonun öbür yüzünde, tiranların *da* maddi çıkarlarla hareket ettiklerini ve eğer kendi bencilce hedeflerinin peşinden giderken makul davranırlarsa, kendi servetleriyle kudretlerini artırmak için uyrukları altında yaşayan insanların barış ve refah içinde yaşamalarını isteyeceklerini varsayıyorlardı. Bilhassa Hobbes, siyasal özgürlükten yoksun olmalarını telafi edecek şekilde, tebaaya özel hayatında alım satım ve ticaret

yaparak zenginleşme özgürlüğü tanınmaları için kralları teşvik ederdi; böylece onları canına ya da malına kastetmekten uzak tutarak iç çekişmeyi ve “herkesin herkese karşı olduğu savaş” sırasında, bütün düzenin ve güvenliğin çökmesini önlemiş olacaktı. Hem Machiavelli hem Hobbes, Esad gibi bir tiranın tebaasını katletmek yerine, onlarla barışık olmasının herkesin maddi yararına olacağını anlamasını beklerdi. Gel gör ki, yarının daha iyi dünyasını inşa etmek gibi düpedüz bir fanteziyle kendi insanlarından milyonlarcasını *kasten* öldürmek, toplumu ve ekonomiyi yıkmak üzere yola çıkmış, Stalin ve Hitler gibi binyıl tiranlarıyla, ne Machiavelli ne Hobbes ömürlerinde bir kez olsun karşılaşmışlardı. Machiavelli ve Hobbes’ın öğütlediği türden, erken modern devletin inşasında pragmatizmin, yolunu Rousseau’nun açtığı Başlangıç Yılı’na dönüş fantezisini kavrayamadığı nokta tam da budur. Binyıl hükümdarları toplumun refah düzeyinin yükselip yükselmediğini umursamadıkları gibi, kendi çıkarları yıkıcılık anlayışlarını asla sınırlamaz. Onlarla ne pazarlık yapılabilir ne uzlaşmaya varılabilir —eğer ütopya soykırımı yoluna baş koymuşsanız, boyun eğmek yetmeyecektir. IŞİD tarafından insanları katledilen Azerilere veya Şiilere bir sorun.

Batı Ne Yapmalı?

Bir tek kitap içinde uluslararası ilişkilere, olayların hızlı akışıyla çok geçmeden gündemden düşmeye mahkûm, tartışmalı manşetler olmakla kalacak, kullanışlı yaklaşımlar önermek kolay değil. Yine de bazı genel ilkeler ortaya konabilir. Tiranlık kariyerinin tuhaf seyri, umarım bizim, halihazırda kendini gösteren devrim koşulları arasında hangisinin kötünün iyisi olduğuna sağduyumuza kulak vererek karar vermemize yardım eder: Mükemmel olanın iyinin düşmanı olmasına göz yummayın. Naziler ve IŞİD gibi binyıl tiranlarına karşı elimizdeki her türlü araçla dövüşmeliyiz. Öte yandan onların çöküşüyle birlikte doğacak boşluğu binyılcılar dolduracaksa, o zaman diğer iki tür tiranlığı sineye çekmek zorunda kalabiliriz.

Amerikan dış politikasının yol göstericisi, daima birbiriyle tamamen uyum sağlamayan üç hedef olmuştur. Kökleri ta Washington ile Jefferson’a uzanan güçlü yalnızlaşma çizgisi, Amerika’nın yabancı savaşlara dahil olmasını önlemeyi amaçlar. Jefferson şöyle demişti: “Devletimizin temel ilkeleri, bütün ülkelerle barış, ticaret ve dürüst dostluklar kurmak, hiçbirleriyle ittifak içine girmemektir.” Başkan Woodrow Wilson’la birlikte doğan bir başka gereklikse, bunun tam tersine, Amerika’nın yurtdışında müdahale etmek, eğer gerekirse demokrasiyi askeri düzeyde korumak ve yayılmasını desteklemek gibi ahlaki bir sorumluluğu olduğu yönündeydi. Bir üçüncüsü, Henry Kissinger’ın açık bir dille ifade ettiği üzere, Amerika dünya meselelerinde ahlaki açıdan tarafsız bir tutum izlemeli, eğer Amerika’nın çıkarlarına hizmet

ediyor ve daha tehlikeli bir düşmanla savaşıyorsa, demokratik olup olmadığına bakmasızın diğer rejimlerle ittifaklar kurmalı görüşünü savunuyordu. Demokrat, Cumhuriyetçi partilerin katmanları, kendi tarihleri boyunca çeşitli zamanlarda bu üç duruşu da benimsemişlerdir. Dış politikada işin zor yanı, iki ateş arasında kalmışçasına, dünyadan elini çekmek ile aşırı müdahaleci bir yaklaşım benimsemek arasında gidip gelmektir. Demokratik bir halktan uzun süre savaştırması ancak bu kadar istenebilir.

Amerikalıların çoğunluğunun, IŞİD ve diğer terör örgütlerinin sadece Ortadoğu'da değil, bizzat Birleşik Devletler'in içinde gözdağı vermesinden endişe duyduğu açık. Bu kaygılar hem belli başlı siyasal partilerde hem toplumun bütün kesimlerinde görülür. Ama bu tehditle ilgili ne yapılabileceği ve ne yapılması gerektiği konusu o kadar açık değil. Terörizme karşı savaşmak gerektiği noktasında birleşenler, kapsamlı askeri müdahalenin akıllıca ya da uygun olduğu noktasında buluşmayabilirler. Irak ve Afganistan'da bunca yıldır süren savaştan sonra, Amerikalılar bir başka büyük kara savaşına hazır olmayabilir. Olsalar bile halk, akla uygun bir şekilde o çabanın nasıl daha faydalı kullanılacağıyla ilgili fikir ayrılığına düşebilir. Acaba Amerika, kendisi de terörizme destek sağlayan, nükleer silahlara sahip olacağı tehdidini savuran ve Amerika ile İsrail'in amansız hasmı İran'la geniş çaplı bir ittifak kurmaya rahatsız edecek kadar yakın bir ülke olan Irak'ın, IŞİD'e karşı savaşında ona yardım etmeli mi? O koşullarda gerçek çıkarlarımızın nerede yattığı iyice netleşmiş değil. Ya Suriye? IŞİD'i püskürtmek için iç savaşta çarpışan diğer milislere yardım etmeli miyiz, üstelik onlar IŞİD'in orada sergilediği aynı vahşeti sahnelerken ve IŞİD'le ekseriyetle ayrıştıkları tek konu, Esad devrilir devrilmez Suriye'ye dayatmaya niyet ettikleri İslamcı teokrasinin karakteriyle ilgiliyken? Günümüz dünyasında seküler diktatörlüklerle binyılcı Cihatçılar arasındaki çekişme karşısında bizler çoğu kez, devrimlerle iç savaşları radikal grupların bağnaz çekirdek kadrolarının değil, yalnızca hakları uğruna barışçıl gösteriler yapan öğretmenlerle banka memurlarının kazanabileceğini umut ederek kandırmaca bir orta yol ararız. Bütün kanıtlar aksini işaret ederken, biz ısrarla radikal İslamcılığı defetmek ve demokrasiye geçişi sağlamak için Esad'ınki gibi diktatörlüklerin silahlı muhalifleri arasında yeteri kadar sözümona "seküler asiler" bulunduğuna inanmak isteriz. Peki, ya böyle bir orta yol yoksa?

Bilhassa IŞİD hakkında bir görüş daha: 2015 yazında bu sözleri yazdığım sıralarda, bu kitapta incelediğimiz Jakobenlere kadar uzanan en tehlikeli ve radikal binyıl tiranlıklarında görülen her bir özelliğin IŞİD'de de bulunduğuna inanıyorum. Her nerede iktidarı ele geçirirse, orada katı baskıcı bir bütünlük dayatmak istiyor, bunu yaparken de soykırıma başvuruyor. Doğası gereği emperyalist; terörizm ve açık savaş sayesinde bütün yerküreye yayılana

dek halifelik olmanın “nimetlerini” genişletmeye kararlı: Gün gelip bayrağının Beyaz Saray’ın tepesinde dalgalanacağı masalını okuyor. Ortadoğu’da şimdiye dek toprak kazandığı her yerde barışı, güvenliği ve insan haklarını, Kuzey Amerika ile Avrupa’yı tehdit ederek gitgide daha fazla terör eylemi gerçekleştirmeyi –veya bunları kışkırtmayı– planlıyor. Amansız ve çok yönlü propagandası sayesinde, kibirli hiddetleri binyıl devrimlerine kadro sağlayan, kimi Birleşik Devletler’de yetişmiş öfkeli gençler arasından yandaşları kendine çekiyor. Ne var ki bu tehlike hemen herkesçe bilinmesine rağmen, özellikle askeri harekât fikri henüz Amerikan politikasında veya Amerikan toplumunun genelinde şekillenmemişken, onunla tam olarak nasıl başa çıkılacağı konusunda herhangi bir ortak görüş yok. Eğer yapılırsa, askeri operasyon yapıldığı zaman hep olduğu gibi, kötülerin iyileri arasında tercih yapılması gerekecek.

Hiçbiri yeterli ya da anlaşılır olmayan, kitap yazılırken pekâlâ değişebilecek bu jeopolitik senaryoları daha ileriye götürmenin yeri burası değil. Amacım, çeşitli yüzleriyle tiranlığın uzun tarihinden nasıl çıkageldiğini görerek, çağın Cihatçı terörizminin oluşturduğu tehdidi *tanıma* kabiliyetimize katkıda bulunmak. Muhafazakârlar, terörizmi özellikle Cihatçı diye damgalamayı reddeden Başkan Obama’yı haklı bir endişeyle eleştirirler. Oysa aynı kişiler, bugünkü Cihatçı terörizmi, Bolşevizm ve Nazizm gibi geçmiş totaliter hareketlere benzetirken, bir bakıma onun görüşünü kabul etmiş olurlar: Cihatçılık doğası gereği Müslüman değil, tıpkı Yahudilik ve Hristiyanlık gibi, geleneksel Müslüman öğretilerin de en ufak noktasına kadar inkâr ettiği, sahici dini bir inancın devrimci şiddet gündemine iştirtilerek çarpıtılmasıdır. Bana sorarsanız, kitabın başından beri ileri sürdüğüm gibi, karşımızda duran düşmanın yapısını iyice anlamamanın yolu, Cihatçı terörizm ile onun Robespierre’e dek uzanan totaliter selefleri arasındaki bağın izini sürmekten geçiyor. Aradaki bağlantıları kurmak, aynı zamanda içine girdiğimiz mücadelenin uzun soluklu olacağını hatırlamamıza yarar. İslamcıların “yitik toplum” diye tanımladığım arayışı –vaktiyle Avrupalılar ve Üçüncü Dünya kolektivistleri de peşine düşmüştü– tıpkı o daha önceki mücadeleler gibi on yıllarca sürecektir. Benzerlik kurmak açısından, Fransız Devrimi’yle ve Napoléon’un ondan alınan dersleri Avrupa geneline zorla yayma kararlılığıyla birlikte, 1793 ile 1815 arasında zıvanasından çıkmış yirmi yıllık terör ve savaş düşünün.

Bu kitabın başından beri, eğer binyıl tiranlığının üzerimize çullanma olasılığını artıracaksa, bilindik veya zayıf düşmüş reformcu tiranlıklara karşı harekete geçmememiz ya da onların ayağını kaydırmamamız gerektiğini savunuyorum. Bir başka deyişle, eğer yerine totaliter bir rejimin geçme ihtimalini artıracaksa, otoriter rejimleri sarsmamak gerektiğini, otoriter rejim-

lerin demokrasiye evrilme olasılıklarının biraz daha yüksek olduğunu, oysa dışarıdan devrilmedikleri sürece totaliter rejimlerin böyle bir olasılığa açık olmadıklarını savunan Jeane Kirkpatrick ile *neo-con* dış politikanın diğer kurucularının ilkesini yeniden hayata döndürmüş oluyorum. “Otoriter” ve “totaliter” terimlerini bir kenara bıraktım. Çünkü sosyal bilimlerin despotik siyasal sistemleri tanımlamada tarafsız kalma girişimleriyle aşırı yüklüdürler. Öyleyse onlardan adlı adınca söz edelim: Tiranlıklar. Bazı türleri diğerlerinden daha kötüdür.

Kirkpatrick asıl enerjisini, insan hakları sicili bir hayli bozuk olduğu ve serbest seçim koşullarını getirme yönünde attığı adımlar yetersiz kaldığı için, Carter yönetiminin İran Şahı’nı devirmeye yönelik kasıtlı çalışmalarına vermişti. Ne var ki, yerine çok daha beteri, İran halkının felaketi, Batı’nın da ölümcül düşmanı olacak, Ayetullah Humeyni’nin tiranlığı gelecekti. Arap Baharı’nda da benzer bir örüntü gördük. İç karışıklıkların ilk işaretiyle birlikte, Mübarek ve Kaddafi gibi kleptokratik diktatörlerin koltuklarını bırakmalarını talep eden ABD’deki yeni muhafazakârlar, Kirkpatrick’in kötülerin iyileri arasında bir tercih yapmak gerektiğini vurgulayan ilk doktrininin, Kissinger’in pragmatik yanını da içerdiğini belli ki unutmuş, yeryüzünde herkesin doğuştan Jefferson’a özgü bir anlayışla demokrat olduğu, bizler gibi liberal demokratlara dönüşmek için sadece tiranlarından kurtulmayı beledikleri yollu, Wilson’ın su katılmadık fantezisine paldır küldür dalmışlardı. Bunun bir sonucu olarak Mısır, İsrail’le barış antlaşmasını bozmaya ve İran’ı örnek alan İslamcı bir teokrasi kurmaya kararlı Müslüman Kardeşler örgütüne teslim edildi. İslam dininin kendini yenilemesi çağrısı yapmış ve kadınlarla dini azınlıklara eşit haklar getirmiş Atatürk’e özenen El Sisi’nin komutasında silahlı kuvvetlerin, Mursi’yi darbeye devirerek Müslüman Kardeşler’in planlarını tersine çevirmesi, askeri darbe gibi talihsiz bir bedel ödeyerek de olsa sevinçle karşılandı. (Hoş, askeri darbeler her zaman kötü olmaz: İkinci Dünya Savaşı patlak vermeden önce yandaş olmayan subayların demokratik seçimlerle gelmiş Adolf Hitler’e suikast düzenleme ve hükümetini devirme planlarının başarılı olmasını kim *istemezdi*?) Libya’ya gelince, Kaddafi’nin görevden alınmasıyla ülke, İslamcı düşman milislerin savaş yerine dönmüştür.

Öte yandan kötünün iyisini seçmek bile başarı güvencesinin reçetesi değil. Binyıl tiranlıklarına kıyasla bilindik tiranların demokrasiye geçme ihtimali daha yüksek olur, ama kesin değildir. Franco’nun İspanyası, Salazar’ın Portekizi ve Somozaların Nikaraguası, bu geçiş sürecinde görelî başarılar listesinde yer alabilirdi. Otuz yılı aşkın bir süre Singapur “başbakanı” olan Lee Kuan Yew, bu adayı para santraline ve yarı işleyen bir demokrasiye dönüştürmekle tanınmıştı. (Kendisiyle bir kere karşılaştık, sanki karşımda, Ksenophon’un tanımladığı haliyle Syrakousai Tiranı Hieron’un modern kılıklısı duruyordu;

hani şu şair Simonides'in, halkını ekonomik refaha ulaşmaya teşvik ederek onların sadakatini kazanmasını öğütlediği tiran.) Ama bazen, Şili'de General Pinochet'nin gaddar diktatörlüğünden, serbest piyasa ekonomisine sahip, kendi kendini yöneten bir topluma geçişte olduğu gibi, kolektivist bir tehdidi savuşturmak için insan hakları ihlalleriyle korkunç bir bedel ödenir; aksi takdirde bu tehdidin denetimi ele geçireceği söylentileri yayılabilir. Gorbacov'un demokratikleşme reformlarıyla Sovyet İmparatorluğu'nu içeriden dağıtması, çoktan yozlaşan parti ayrıcalığının kleptokratik hiyerarşisine saplanmış binyıl devriminin özyönetime geçişi nasıl sağlayabildiğinin etkileyici bir örneğidir. İran Şahı da eninde sonunda aynı geçişi gerçekleştirebilirdi. Fakat kesinlik diye bir şey yok, sadece tarihsel örüntüler, mihenk taşları, öncüller ve ihtimaller söz konusu. Aristoteles'in yazdığı gibi, devlet yönetimi geometrinin öngörülebilirliğine erişemez, çünkü siyasal yaşam beklenmedik durumlar ve değişikliklerle doludur –umut edebileceğimizin en iyisi, sağduyulu bir değerlendirmedir; bu asla şaşmaz. Siyasal çekişmenin karmaşık cebir işlemlerinde kesin kanıt diye bir şey olmaz.

Demokrasiye geçiş sürecinin başarılı örneklerinde bile dışarıdan gelen askeri ve ekonomik baskılar sıkça görülür. Amerika, eğer Kore Savaşı'nda büyük özveride bulunmayıp orayı kuzeyin Marksist akıl hastanesinin içine çekilmekten kurtarmasaydı, Güney Kore bugün gelişen bir ekonomiye sahip olmayacaktı. Vietnam'daki savaş, ne kadar iyi niyetle başlamış da olsa, çok daha başka sonuçlar doğurdu. Genel olarak Amerika'nın özçikarı, aynı zamanda dünyadaki demokratik güçlerin çıkarlarına da hizmet eder –ama her zaman yanılmaz değildir. İkinci Dünya Savaşı'nda Üçüncü Reich'in ve Japon İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılması, o ülkelerde demokratikleşmeye ilk adımı atmak bakımından, demokrasinin doğal olduğunu ama kendiliğinden gelişmediğini bir kere daha gözler önüne sermiştir. Amerika ile müttefiklerinin o tiranlıkları dize getirmek için göstermesi gereken askeri çabaların ve fedakârlığın ölçüsü –yüz binlerce zayıat ve milyarlarca dolar– demokrasi adına toplu askeri müdahale çabalarının ancak nadir durumlarda sürdürülebilir olduğu anlamına gelir.

Demokrasi sadece despotizmin yokluğu değildir. Hoşgörü ve haklara dayalı sivil bir toplumun gelişmesi Batı'nın 400 yılını almıştı. İkinci Kısım'da gördüğümüz üzere, Kuzey Amerika ve Avrupa'da bireysel ekonomik çıkarların değerinin anlaşılması, tam temsili hükümetin yerleşmesinden öncedir. Perulu ekonomist Hernando de Soto Polar, bugün Batı dışındaki dünyanın gideceği en iyi yolun bu olabileceğini; tarafsız bir hakem olarak devletin –pek çok kleptokrat despotizmde olduğu gibi, kârını kapmak için başarılı işletmelerin üzerine çullanmak yerine– yürürlüğe koyduğu sözleşme hukukunu yerleştirmenin, demokratik sivil toplumu geliştirmede vazgeçilmez bir

adım olduğunu; mülkiyet haklarını koruyan, demokratik olmayan rejimin, o haklar henüz siyasal kültüre demir atmadan, kâğıt üstünde bir gecede tam demokrasi ilan eden bir rejime tercih edilebileceğini ileri sürmüştür. Mübarek'in bu yola yöneldiğine dair işaretler vardı. Yine de pazar ekonomisi kurmanın demokrasiye geçişi pürüzsüz hale getireceği anlayışı her zaman işlemeyecektir. Gözlemlediğimiz gibi, Rusya'ya bir gecede piyasa kurallarını getirme girişimi fena halde geri tepmiş ve Putin'in despot egemenliğini kurmasına yol açmıştı. Bunun gibi seçenekler insana huzurlu bir uyku uyutmaz.

Demokrasinin yaygınlaşacağına ilişkin beklentiler ne olursa olsun, kesin olan bir şey var: Tiranlık çeşitlerini oldukları haliyle saptamayı yeniden öğrenmemiz gerekiyor. Bunu yapmadan, daha iyilere veya kötülerin iyisine ilişkin sağduyulu bir değerlendirme mümkün olmaz. Modern liberal demokrasi, Machiavelli ve Hobbes gibi yazarların insan doğasını çıkarların yönettiği ve devletlerin bu tutku doğrultusunda hareket ederek zengin ve güçlü oldukları yönündeki ısrarlı fikirlerini temel almıştı. Fakat Batı'nın genel halleriyle huzurlu, rahat ve şiddetli siyasal çekişmeden uzak böyle toplumlar yaratma başarısı, bizi bütün dünyanın aynı olduğu ya da sadece bunu dilemekle öyle olabileceği yanılgısıyla uyutabilir. Machiavelli ve Hobbes toplumların, toplumsal sözleşmenin iyi aydınlanmış duvarlarını saran karanlık çemberin etrafında kol gezen tiran olmaya hevesli kurtlar varken, kendi güvenlik ve refahlarını gözetmeleri gerektiğini bilirlerdi. Bütün dünyanın o aydınlık duvarlardan ibaret olduğunu veya kurtlar karınlarını doyuracaklarını öğrenir öğrenmez öyle olacağını düşünmeye yatkınız. Oysa kurtlar yırtıcıdır; ister aç olsunlar ister tok, can alırlar. Machiavelli ile Hobbes'ın gerçekliğine, Aristoteles'in daha temel bir uyarısını eklememiz gerekir: Tiranlar tahakküm etme ve hürmet görmeye maddi rahatlarından daha çok değer verirler. Onun deyişiyle, "Kimse kulak arkası edilmek için tiran olmaz."

Yirmi Birinci Yüzyıl Devrimi'nin Sınırları

Kendimizi kurtlardan kollamamız, bizi Giriş bölümünde başladığımız noktaya geri getirir –gençlerin haklı öfkesine ve bu sayede gerek yurttan gerek yurtdışında terörizme yeni katılanlara. Bazen büyük ölçüde nihilist dürtülerle harekete geçerler. Ağzı kulaklarına varırcasına sırtlan gibi pis pis sırtan Kanadalı bir gencin kamera karşısına geçip, IŞİD'e katılmanın "tıpkı Disney Dünyası'na gitmek gibi be!" demesi tüylerimi diken diken etti. Belki de bu sözlerle, gerçek insanların kellesini uçurmayı, ırzına geçmeyi ve onları diri diri gömmeyi üç boyutlu taklitlerinden, *Grand Theft Auto* gibi bitmek bilmeyen şiddete dayalı bilgisayar oyunlarından çok daha eğlenceli bulduğunu söylemek istiyordu. Bu video bize "oyun" ile 1999 yılında Columbine Lisesi'ndeki ölüm makinesi arasındaki akla yatkın bağlantıyı hatırlatmaktadır.

Çevik Kuvvet Komandosu, eskiden West Point'te psikoloji derslerine girmiş Yarbay Dave Grossman olayı değerlendirirken, video oyunlarının gençleri tıpkı orduda düşmanı öldürebilecek hale gelmek üzere aldıkları eğitimde olduğu gibi duyarsızlaştırarak, başkalarını gerçek insanlar gibi görmekten uzaklaştırdığını savunuyordu. Deniz Piyadeleri nasıl savaşta Amerika'nın düşmanlarını öldürmeyi öğrendiyse, bu "oyuncular" da kendi yurttaşlarına hücum ederlerdi. Bununla birlikte, yeni yüzyılın "kendini radikalleştirmiş" teröristleri ölüm makinelerine benzeyebilir, ancak temelde farklıdır, çünkü Cihatçı binyıl devrimi ideolojisiyle harekete geçerler. İster yabancı bir ülkede terör eylemi gerçekleştirmek için örgüte yeni alınmış, örneğin "Külöt Bombacısı"* gibi biri olsun, ister internetteki kâfirleri öldürme çağrısına kendi başına uymaya kalkışmış Moore, Oklahoma'da kelle uçurma eylemini gerçekleştiren genç veya Boston Maratonu saldırganı gibi internete İslamcı imamlar tarafından ikna edilmiş biri ya da sadece Cihatçıların haklılığına inanmış Binbaşı Hassan... Hepsi yozlaşmış Batı'yı yıkma ve yaklaşan dünya halifeliğinin egemenliği altına alma azmiyle hareket eden devrimcilerdir. Onları, evliliklerinde hayal kırıklığına uğramış, işvereninden hoşnut kalmamış ya da ırkçı nefret besleyen "yalnız kurtlar" olarak resmetme çabası doğru bile olsa, terörizmi harekete geçiren temel dürtüleri anlatmaktan uzak kalır. Yalnız kurt benzetmesini ortaya atanlar, böyle katillerin kendi anladıkları İslam diniyle samimi ilişkisini sorguladıklarını düşünürler. Oysa bu kitabın başından itibaren gördüğümüz üzere, adam yerine konmamışlık veya haksızlığa uğramışlık algısından ötürü kişisel kızgınlığın, devrimci şiddet yoluyla bütün dünyayı kötülüklerinden arındırma ihtiyacına yansıtılması terörist davranışının ta kendisidir. Lenin, Stalin, Hitler, Mao, hepsi toplu kitle katliamı hareketine önyak olarak gördükleri haksız muameleye "hınç bilemiş" "huysuz yalnız kurtların" çeşitli kılıklara girmiş halleriydi. Daha önce de binyıl tiranlığına heves edenler gibi, Cihatçılık tehlikesi, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde, binyılcı tiranlıklara heves eden daha öncekiler gibi, hangi sebeple olursa olsun şiddete eğilimli gençleri, dövüşerek ya da örgütlü suça karışmak yerine, duydukları hiddeti adil bir dünya meydana getirmekle kutsallaştıracaklarına ikna eden, tutarlı bir ütopya hayali sunmasından ileri gelir.

Giriş bölümünde belirtmiştim, dünyada adına zorbaca diyebileceğimiz her gücü bu kitapta ele almadım. Eğer "tiranlık" anlam itibarıyla, insan ırkını yok edebilir veya onurunu kırabilir herhangi bir güç içerecek şekilde

* Külöt Bombacısı: Asıl adı Ömer Fatuk Abdulmuttalib olan, El Kaide'nin yetiştirdiği Nijeryalı bir genç. 2009 yılında iç çamaşırlarının altına gizlediği patlayıcılarla, havada infilak ettirmeyi planladığı Northwest Havayolları'nın Amsterdam-Detroit uçağına binmek üzereyken havaalanında yakalanmıştı. Bu intihar bombacısı, basın onaylaştığı Külöt Bombacısı adıyla nam saldı. (ç. n.)

genişletilebilirse, o zaman nükleer silahlar ve çevreyi mahvetmek de tiranlığın güçlerinden sayılabilir. Nükleer silah teknolojisi nasıl İranlı ayetullahların eline geçince onlara dünyayı ortadan kaldırma tehdidinde bulunma imkânı sağlayacaksa, modern teknoloji de Hitler veya Stalin gibi totaliter tiranlara, geçmiş despotlara sağlamadığı ölçüde, soykırım ve askeri felaketin düğmesine basma fırsatı tanıyarak korkunç bir tehlike doğurabilir. Küresel iletişim teknolojisinin giderek daha da yayılması hem Çin veya Suriye gibi baskıcı rejimlerde muhalifler için potansiyel kurtuluş kaynağı hem böyle despot devletlerin uyruğu altındaki insanlar arasındaki her türlü iletişimi gözetleme kapasitesini artıran bir yoldur. Bir zamanlar Stalin'e takılmış "Elektrikli Cengiz Han" lakabı, bugüne "Twitter'daki Cengiz Han" diye uyarlanabilir. Lenin'in "daha kötüsü, daha iyidir" kuralında ifade edildiği gibi, ilkin Marx tarafından ortaya atılmış, kapitalizmin dehşetleriyle doruğuna çıkan Tarih'in kendi zalim baskıcı gücünün devrimci eylemlerle harekete geçirilerek geleceğin ütopya bütünlüğünü meydana getirebileceği görüşü, günümüzde azalmış olarak etkisini sürdürmektedir. Alternatif yaşam biçimleri bakımından, "Altmışlı" yıllar devrimci gücün iktidarı ele geçirmeye yönelik bilinçli projesinden çok, daha kültürel bir kargaşaya sahne olurken, nüfus patlaması kuşağının kendine özgü "daha kötüsü, daha iyidir" anlayışıyla, örneğin Jonathan Schell, *The Fate of the Earth* kitabında, nükleer silah teknolojisi ve onun getirdiği yok olma tehdidinin, tıpkı Augustinus'un ortaya attığı Tanrı'nın lanetinden duyulan korku gibi, Batılı tüketim toplumlarını dünyaya barış ve adalet getirmek çabasına itecek kadar dehşete düşürebileceğini savunuyordu.

Bugün "Yüzde Birlik"* kesimi protesto edenler, tarih boyunca en ağır zulmün, başını kapitalist Amerika'nın çektiği "küreselleşmeden" geldiğine inanırlar. Ama aynı zamanda –onlardan önce Marksistlerin düşündüğü gibi– kapitalizmin boğucu baskısının "malına mülküne el konmuş" ve "marginalleştirilmiş" insanları birleştirip küreselleşme kısılcasını parçalayacak yeni bir ütopyanın, maddiyattan uzak, çevre dostu, geleceğin "yeni küresel sivil toplumunun" yolunu gösterebileceğine de inanmaktadırlar. Burjuva toplumunun "kendi mezarını kazacağı" görüşü, Marx'ın klasik formülünün güncellenmiş halidir. Gelgelelim, Marksistler şiddetli devrimi iple çekse de, Yüzde-Bir karşıtlarının** çoğu barış yanlısı olurlar. Ekonomik zirve toplanmalarının peşinden dünyayı dolaşarak işyerlerini tahrip eden kendinden menkul "anarşistler" çoğunluğu temsil etmeyen küçük bir grup olarak kalır. Bu örneğin de gözler önüne serdiği gibi, yukarıda tartıştığım nedenlerden dolayı, Amerika genelinde görülen binyılcı saikler, yeni bir bölünmez devlet

* Dünyanın en zengin yüzde birlik kesimi. (ç. n.)

** Dünyadaki toplam servetin, toplam dünya nüfusunun yüzde birinin elinde olmasına, dolayısıyla gelir adaletsizliğine karşı gelişen bir hareket. (ç. n.)

kurmaya hedefleyen doğrudan devrim uğruna şiddete başvurma arzusundan büyük ölçüde uzaktır. Öte yandan, Üçüncü Kısım'da izini sürdüğümüz burjuva hayatının düpedüz adaletsizliğine ve boşluğuna karşı, ütopyacı saikler bildik birtakım temalarla kültürel ve estetik bir protestonun devamı olarak gençler arasında sürdürülmektedir.

Son olarak, bizler yeni yüzyılda devrimin sınırlarını aramaya devam ederken, tıp teknolojisinde, ister saldırganlığından ve endişelerinden insanı kurtarmak için kişiliği yeniden yapılandırıcı psikotropik ilaçlara ister zekâ seviyesi yüksek, sağlığı ve dış görünüşü mükemmel yeni bir *Herrenvolk* (üstün ırk) yaratmak için gençlerle oynanmasını kısıtlayıcı her şeyin kaldırılması gerektiğine inanan, yakın tarihin “transhümanist” hareketine umut bağlasın, bazı ilerlemelerin yeni bir ütopyacı aşırılık tehlikesine yol açacağı yönünde görüş birliği var. Aslında, kendi insan benliğimize getirilmiş kısıtlamalardan tamamen kurtulmaya, Rousseau ile başlayıp Jakobenlerden itibaren büyük devrimleri ateşleyen, sonsuz ve delicesine mutluluğun yeryüzü cennetine varmanın saadetine yönelik özlem, artık siyasal eylem alanından çıkıp farmakoloji ve cenin üstünde yapılan çalışmaların alanına girmiştir.

Küresel teknolojinin son çeşidi de söz edilmeye değer: Amerikan ağırlıklı küresel eğlence kültürü. Amerikan pop kültürünün kendisi, yurtiçinde yurttaşların moralini bozabilecek, yurtdışında da Amerika'nın düşmanlarını onu yıkma özlemiyle tutuşturabilecek şiddete ilişkin nihilist fantezileri teşvik mi ediyor? 11 Eylül saldırıları, Batı'da sürdüğümüz hayatı rahatsız eden birtakım nihilist eğilimleri ve modern “burjuva” yaşam biçimimizde üzerini örttüğümüz hoşnutsuzlukları su yüzüne çıkarmıştı. 11 Eylül'den en fazla iki yıl önce gösterime girmiş *Dövüş Kulübü* filminde, eften püften IKEA mobilyası satın almaya meraklı, faşist bir “adam gibi adam”, Ed Norton'ın, Brad Pitt tarafından canlandırılan öteki-benin, üyesi olduğu kulübün muazzam bir eşgüdüm içinde gerçekleştirdiği terör eyleminde, New York Şehri'nin ufuk çizgisini havaya uçurmasına sakın bir tavırla bakakaldığı, artık bize fena halde uğursuz gelen sahneyi bir kere daha gözünüzün önüne getirin. Giriş bölümünde belirttiğimiz gibi, 11 Eylül'den sonra, *avangard* Alman besteci Karlheinz Stockhausen gerçek katliamı değil de bir filmi *eleştirircesine*, El Kaide saldırısında İkiz Kuleler'in çökme anındaki manzaranın “kozmosun tamamı için hayal edilebilecek en büyük sanat eseri” olduğuna karar vermişti. Dünya genelinde sürdürülen terörist komplolar, doğuştan Avrupalı ve Amerikalı olanların Batı'yı yok etme fikriyle uyanan gizli heyecanın çekimine kapıldıklarını göstermektedir. Ayetullah Humeyni'ye “gizemci bir aziz” deyip şiddetli devrimi “kahramanlık” yasası diye romantikleştiren Michel Foucault gibi Batılı entelektüellerin, ruhsal açıdan bizlerden çok daha saf gördükleri, sömürgeci hırs ve istismar suçu işlediğimiz için bizi cezalandırma aracı diye

kabul ettikleri Cihatçı hareketlerle kendilerini dolaylı yoldan bir tutma meselesi üstünde biraz daha durmamız gerekiyor. Foucault'nun bu konudaki esin kaynağı, Mussolini'nin en beğendiği yazar Georges Sorel'di ki, kendisi Nietzsche tarzı üst-insan diye gördüğü Lenin'e hayrandı. Bu hususların hepsi bize siyasal toplu şiddetin kökenlerini ve çekici yanlarını derinlemesine irdelemek gerektiğini düşündürüyor.

Tiranlığın Cazibesine Homeopatik Tedavi

Eğer tiranlaşmanın çekimine kapılmanın bir panzehiri –Akhilleus'un hidetinin tedavisi– varsa, bunun başlangıç noktası homeopatik tedavi olur. Diğer bir deyişle, gençler tiranlığın cazibesini, bilhassa kendi içlerinde ama aynı zamanda etrafındakilerde tespit etmeden önce, o cazibenin insana ne hissettirdiği hakkında bir fikir sahibi olmak zorundadır. Ancak bundan sonra bağımlılık yapan aşırı hırs, şeref peşinde koşma ve haklı gazabın ne kadar etkili olabileceğini anlayacaklardır. İşte o zaman, aksi yönde çok sayıda kanıt karşın, bize sıklıkla söylendiği gibi, terörizmle tiranlığın kocaman, korkunç bir yanlış anlama olmadığını, insanların “esas gerekçe” giderildikten sonra –yani, ilkin karınlarını doyuracak kadar yiyecek bulup ardından yeterince maddi rahata eriştikten ve öfkelerini tümüyle bir kenara bırakacak ölçüde, belki ilaçların, öfke denetiminin ve özsaygıyı artıracak on iki adımlı bir programın da yardımıyla eğlenmeye başladıktan sonra– artık şiddete başvurma ve tahakküm etme tutkularından vazgeçeceğini anlarlar. En tehlikeli yırtıcılar başta olmak üzere, bu elbette herkese işlemez. Eğer Amerika'nın tarihinde eşi görülmedik seviyelere çıkan kişisel özgürlük, servet, eşitlik ve boş zaman böyle canavar ruhlu kimseleri yatıştırabilseydi, o zaman neden kendi topraklarında bizzat kendi yurttaşları tarafından bu kadar sık terörist saldırıya uğradılar? Batılı olmayan dünyadaki teröristlere gelince, onların üst düzey liderleri bazen sersefil insanları araç olarak istihdam etseler bile, kendileri ekseriyetle zengin ve lüks içinde yaşayan kimselerdir (milyonlarca dolarlık servetin mirasçısı Bin Ladin ve Gazze'deki canlı kalkan eylemlerini Katar'da kaldığı beş yıldızlı otelden yürüten Hamas lideri gibi). Bizi öldürmek istemelerinin nedeni, bizden nefret etmeleri ve prensip olarak bizi insan yerine koymamalarıdır.

Sokrates *Devlet*'te, gelecekte Akhilleus'un öfke patlamasına varacak narsist bencillğe heves edilmesini önlemek için Homeros'un şiirlerini yeniden düzenlemekle başlattığı tiranlığın homeopatik tedavisinde, adil bir toplumun devlet adamlarının, başta gençler olmak üzere yurttaşların doğru sivil eğitim yardımıyla uzak tutmak istedikleri günahları –kendi hayallerinde– bir *derece* tecrübe etmelerini savunuyordu. “Eğer kendi hayalinizde bir kötülüğün cazibesini hissetmezseniz,” demişti Sokrates, “bunun neden yanlış olduğu-

nu, hem dürüst siyaset hem mutlu bir yaşam sürmek için herkesin yararına hizmet edecek sağlam ve erdemli yurttaşlığın neden tiranlıktan daha iyi olduğunu ikna edici bir biçimde anlatmanız zordur.” En alçakça tutkularınızın kölesi olmanın ne anlama geleceğini ve alını yazısının ne kadar aşağılayıcı olabileceğini en azından hayal etmemişseniz, ahlaki mükemmelliğe ulaşmayı amaç edinmiş ılımlı bir yaşam tarzının, tiranlığa varmış aşırılıkla sürdürülen bir hayattan çok daha mutlu geçtiğini hissedemezsiniz (sadece düşünürsünüz). Bu psikolojik boyut olmaksızın, erdemin kötülüğe tercih edilmesiyle yapılan tümünden entelektüel bir deney, kişinin bütün karakterinde kalıcı bir yer edinmeyecektir. Tiranlığın homeopatik tedavisine, insan doğasının en iyi ve en kötü yanlarını psikolojik açıdan incelikle ortaya koyan geniş yelpazeleri ve derinlikleriyle, Platon ve Antikçağ düşünürlerinden başlayıp Machiavelli, Hobbes, Shakespeare dahil, insan doğasının karmaşık yapısı, iyiliğin yanında kötülük etme kabiliyeti hakkında da bilgi sahibi olduğunu gözler önüne seren Gibbon gibi büyük tarihçilerin külliyyatına kadar, Büyük Kitaplar’da yer verilmiştir. Bu kitabın sonunda, “Meraklılarına Okuma Önerileri” altında verilen listede ayrıca tiranlığa dair öne çıkmış, aralarında Soğuk Savaş’ın büyük akademik çalışmalarından bazılarının, Fransız Devrimi, Bolşevizm, Nazizm ve onların takipçileri hakkında yaşamöyküleri ile tarihçelerinin de bulunduğu daha güncel yazılar bulacaksınız.

Gençler ancak felsefe, tarih ve edebiyatın en iyi örneklerini özümsemek suretiyle tahakküm etme hevesinin yerine, herkesin yararına bir şeyler yapma isteğini koymayı, herkesin yararına hizmette en yükseğe çıkmak gibi hoşgörülebilir bir hırs ile kendi yurttaşlarına sözünü geçirmek gibi müsaade edilemez bir hırs arasında ayrım yapmayı, siyasal yaşamda tamamen idealist birkaç kişi olduğunu (onların da tehlikeli olma eğilimi gösterdiklerini) anlayacak kadar olgunluğa erişmeyi, tiranların ruhunu yönlendiren birtakım karanlık, saldırgan niteliklerin pekâlâ büyük devlet adamlarının mayasında da bulunabileceğini öğrenip yüreklerine ve akıllarına kazıyabilirler. Bu sonuncusu, Sophokles’in *Kral Oedipus* tragedyasından bu yana kafa yordüğümüz bir paradokstur. Önümüze ne kadar servet, rahat ve eğlence olanakları serilirse serilsin, insan ruhundan hırsı kaldırmak mümkün olmaz. Haksız amaçlar, sadece liberal eğitimle yeniden şekillendirilip adil amaçlara yöneltilebilir. Sophokles’in “aslan kabilesi” –Aleksandros, Caesar ve Napoléon gibi– adını verdiği adamları kimse Abraham Lincoln’dan daha iyi anlamamıştı; keza gençliğinde Lise’de (*Lyceum*) yaptığı konuşmada, sorguladığı devlet adamının cumhuriyete hizmet etmek yerine, onu yıkarak ölümsüz bir üne kavuşabileceğinin cazibesini de. Bana sorarsanız, Lincoln kendi yükselişinde kararlılıkla doğru tercihler yapmıştı, çünkü hataların çekici yanını anlamış ve içten içe bunun üstesinden gelmişti. Hırs, adalet, metanet ve merhamet gibi, en derin

niteliklerini son damlasına kadar kullandığı çetin bir sınav vererek Amerikan cumhuriyetini –yalnızca dağılmaktan değil, köleliğin ruhuna sürülmüş ahlaki lekesinden de– kurtarmak suretiyle yurttaşlık onurunun hizmetinde ölümsüz bir ihtişama ulaşmıştı.

Siyasal güdülenme ve şeref peşinde koşarken böyle bir olgunluğa erişilmesi siyasal davranışta tiranlık hırsının daimi bir dürtü olduğunu kabul etmemekte ısrarlı sosyal bilimlerde, kimlik siyaseti ve gerçekliğin umarsız yokluğuyla fazla meşgul olunması yüzünden Büyük Kitaplar'daki külliyyatın hafife alındığı günümüzde bilhassa gerekli. Küreselleşmeye inanmak, ya insan ilişkileri araştırmasının temel alanı iktisat biliminin yücelmesine ya da yaklaşan “global sivil toplum” gibi ütopyacı fanteziye yol açarken, aynı zamanda gençleri Büyük Kitaplar'ın külliyyatında onur peşinde koşma psikolojisinin zenginliğinden, ayrıca haklı ve haksız, daha iyi ve daha kötü, rejimlerle siyasal sistemler arasında yaptıkları can alıcı ayırmadan bihaber kılarak liberal eğitime büyük bir zarar vermiştir. Bu da gençleri tiranlık ile özgür özyönetimi birbirinden ayırma kabiliyetinden yoksun bırakır ve liberal demokrasinin en kötü ve en kusurlusunun bile neden tiranlığın en iyi haline tercih edildiği üstüne düşünmekten alıkoyar.

Bu kitapta tiranlığın tuhaf kariyer seyrinin anlatımıyla –onun çeşitli yüzleri ve farklı derecelerdeki adaletsizliği– ben de o homeopatik tedaviye katkıda bulunmuş oluyorum. Firavunlardan itibaren Büyük Kyros, Büyük Aleksandros ve Iulius Caesar'a, VIII. Henry ve Büyük Petro gibi modern devlet inşa eden otokratlara kadar “aydınlanmış despotizm” düzenli, müreffeh ve uygarlaşmış toplumların temellerini atmada önemli bir rol oynayabilir diye savundum. Oysa bu, adına reformcu tiranlık dediğim olgunun en iyi durum senaryosudur. Böyle reformlar ilan eden tiranlıkların pek azı onları başarıyla tamamına erdirir, üstelik insan haklarını çiğneme suçunu gölgede bıraktıkları nadiren görülmüştür. Üçüncü Reich ile Sovyetler Birliği'nin terörü kullanarak ütopya yaratma gibi feci girişimlerine bakın. En başarılı reformcu tiranlıklar bile, göz açıp kapayıncaya kadar sağladıkları yararlardan daha uzun yaşarlar. Eğer şanslıysak, Franco ve Gorbacov gibi (besbelli karmaşık sonuçlarla) daha özgür yönetim şekline gönüllü geçiş yaparlar. Yukarıda da gördük, bazen özyönetime geçiş ancak dışarıdan ölümcül askeri kuvvet sayesinde başarılabılır –Japonya ve Batı Almanya'da demokrasiler, Batılı Müttefikler tarafından yok edilmek üzereyken küllerinden yeniden doğmuştu. Batı, sonu gelmez savaşla dünyaya demokrasi dayatamaz –kendi demokratik kültürü, en sağlam gerekçelere dayansa bile, daimi savaş koşullarını kaldıramaz. Ayrıca henüz Aydınlanma değerlerini benimsememiş, siyasetin ötekine vurmanın yolu olarak görüldüğü, dini ve etnik çekişmelerle ortadan ikiye yarılmış toplumlarda, “ulus inşa etmenin” doğurduğu ciddi tehlikeleri de görmüş bulunuyoruz.

İşte bu nedenle, en yakın seçeneğin binyılcı diktatörlük olduğu koşullar söz konusu olduğunda, beklentilerin gerisinde bir demokrasinin veya düpedüz demokratik olmayan hükümetlerin varlığını sürdürmesine göz yummak anlamına da gelse, mümkün olan yerlerde özgürlüklerin gelişimine kademeli olarak tatlı dille ikna etmek daha iyi olacaktır. Oysa bazen savaş kaçınılmaz olur. Tarihten aldığımız korkunç bir derstir bu, fakat Marathon ve Salamis'ten tutun da, Dunkirk ve Normandiya Çıkarması'na kadar tiranlıkların dünyayı köleleştirme çabalarında tekrar tekrar yenilgiye uğraması, düpedüz gerçek olduğu kadar umut kaynağı da olmalıdır. Ne de olsa, henüz son bulmamış tiranlık kariyerinin seyri, aynı zamanda onun özgürlük tarafından henüz sona erdirilmemiş yenilgisinin de tarihidir.

Batılı liberal demokrasinin kendiliğinden oluşma anlamında doğal olmadığını belirtmiştim. Sadece bir tiranı alaşağı etmek, halkın kendi içinde, Jefferson anlayışındaki demokrasi kendiliğinden kucaklayacağını garanti etmez. Tek istedikleri, intikam ve kendi klanları, kabileleri ya da mezheplerinin zaferi olabilir. Oysa liberal demokrasi, insan doğasının antik Platoncu ve Aristotelesçi anlamında kesinlikle doğaldır –yalnızca hayatta kalmak değil, kendi kendini yöneten bir cumhuriyetin özgür yurttaşları olarak hoşgörü, düşünce ve ifade özgürlüğü, liberal eğitim ve kültürel mükemmellik dahil, ahlaki erdeme erişmede en yüksek potansiyelimizin gelişimidir. Tiranlıklar en iyi olasılıkla, bazen iç çekişmelerin getirdiği daha büyük tehdide karşı halkın canını koruyabilir veya maddi refahı artırabilir. Ne var ki, insanların mutluluk ve kendi hayallerinin peşinde koşacakları koşulları asla sağlayamazlar. Çevrede kol gezinen kurtlara karşı uyanık kaldığımız sürece, demokrasi eli mahkûm tiranlığı alt edecektir. Çünkü en basit deyişle, bu daha iyi bir fikir.

Meraklılarına Okuma Önerileri

Bu kitap siyasal fikirler, insan doğası ve kültürle tarihin tiranlık kariyerini üretecek şekilde nasıl iç içe geçtiğini anlatmaktadır. Temel kaynak olarak (antik düşünürler arasında) daha çok Homeros, Herodotos, Sophokles, Thoukydides, Platon, Aristoteles, Ksenophon ve Cicero'dan, (Hristiyan teologlar arasında) Aziz Augustinus, Aquinolu Aziz Tommaso ve Martin Luther'den, (modern düşünürlerden de) Machiavelli, Hobbes, Locke, Burke ve Rousseau'dan yararlandım. Akli başında devlet adamlığına karşı tiranlık tanımı ve saptaması için başvurduğum diğer antik temel kaynaklar arasında Aiskhylos, Vergilius, Sallustius, Suetonius, Plutarkhos ve Tacitus yer alır. Rönesans kaynakları bol olmakla birlikte, en azından Erasmus ile Castiglione'yi saymadan geçemeyiz, Shakespeare'i belirtmeye bile gerek yok sanırım.

Binyıl devrimine gelince, aşırı uçtaki düşünceleriyle Marx, Nietzsche ve Heidegger'in yaşadıkları devir üzerinde nasıl bir etki bıraktıklarına ilişkin bazı gözlemler yaptım. 19. yüzyıl Avrupa kurgu romanı da terörizm ve tiranlığın hem tehlikesi hem cazibesi hakkında zengin bir gözlemler hazinesidir; bunların arasından Flaubert, Tolstoy, Turgenyev, Balzac, Stendhal ve Dostoyevski'yi, 20. yüzyıldan da Hesse, Soljenitsin ile Kundera'yı saymazsak olmaz.

Siyaset felsefesi konusu olarak daha akademik bir tiranlık tartışmasıyla ilgilenen okurları, antik ve modern tiranlığın farklarına ilişkin kapsamlı bir kaynakçanın yanı sıra halihazırda süren açıklayıcı görüşleri de ele alan *Tyranny: A New Interpretation* kitabımı değerlendirmeye davet ediyorum. Potansiyel tiranlar için Platonvari teşhis ve tedavi, daha önce yazdığım *Ruling Passion: The Erotics of Statecraft in Platonic Political Philosophy* adlı kitabımın konusuydu. *What Is a Man? Three Thousand Years of Wisdom on the Art of Manly Virtue* adlı antolojimde ve *The Code of Man: Love, Courage, Pride, Family, Country, and The Soul of a Leader: Character, Conviction, and Ten Lessons in Political Greatness* kitaplarımda öne çıkan anafikirse, tiranlık ve erdemli devlet adamlığı karşısında onun yarattığı tehlikedir.

Aşağıda yararlı gördüğüm okunacak başka kitapların bir listesini bulacaksınız –listede ağırlıklı olarak tarih, yaşamöyküsü ve antolojiler var ama roman ve sosyal bilimler alanından örnekler de yer alıyor. Tamamen benim hazırladığım, hatta çok şahsi diyenler olabilir, düşünerek, ders vererek,

okuyarak, seyahat ve sohbet ederek geçen hayatım boyunca derlediğim bir liste. İçindekilerin her biri kendi kütüphanemde mevcuttur. Bazıları yeni katılmıştır, bazıları epey eski. Kuşkusuz, kimi okurlara aykırı gelen ya da önemli eserlerde eksiklik gördükleri yerler olabilir. Geniş kapsamlı olması için çabaladım ama eğer her taşın altını kaldırmadıysam, unutmayın ki bu kitapların çoğunda kendi konularını başka bakış açılarından sorgulamaya yöneltecek geniş kaynakçalar bulunuyor. Hiç kimseyi kasıtlı olarak gözden kaçırmadım. Burada adı geçenler kadar onların irtibata geçtiği yazarların da çığır açıcı çabalarına ve engin bilgisine derin bir güven ve minnet duyduğum, inanıyorum ki tartışmaya meydan vermeyecek şekilde açıkça görülmektedir.

Ackroyd, Peter. *Tudors*. Londra: St. Martin's, 2012.

_____. *Foundation: The History of England from Its Earliest Beginnings to the Tudors Rebellion*. New York: St. Martin's Press, 2014.

Andress, David. *The Terror: The Merciless War for Freedom in Revolutionary France*. New York: Farrar, Strauss and Giroux, 2005.

Applebaum, Anne. *Gulag: A History*. New York: Anchor, 1994.

Arendt, Hannah. *Eichmann in Jerusalem*. New York: Penguin, 1963.

_____. *On Revolution*. New York: Viking, 1963.

Armstrong, Karen. *A History of God*. New York: Ballantine, 1993.

Baker, Simon. *Ancient Rome: The Rise and Fall of an Empire*. Londra: BBC Books, 2006.

Balot, Ryan. *Greed and Injustice in Classical Athens*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001.

Barone, Michael. *Our First Revolution*. New York: Crown Forum, 2008.

Barrett, Anthony. *Caligula: The Corruption of Power*. New Haven: Yale University Press, 1998.

_____. *Livia: First Lady of Imperial Rome*. New Haven: Yale University Press, 2002.

Beevor, Anthony. *Stalingrad: The Fateful Siege 1942–43*. New York: Penguin, 2003.

_____. *The Fall of Berlin 1945*. New York: Penguin, 2006.

Belloc, Hilaire. *Robespierre: A Study*. Londra: Nisbet, 1927.

Billington, James. *Fire in the Minds of Men*. New York: Transaction, 1980.

Birley, Anthony. *Marcus Aurelius: A Biography*. New York: Barnes and Noble Books, 1993.

Bortoli, Georges. *The Death of Stalin*. Londra: Phaeton, 1973.

Brinton, Clarence Crane. *The Anatomy of Revolution*. New York: Vintage, 1973.

Bryce, James. *The Holy Roman Empire*. New York: Burt, 1886.

Bullock, Alan. *Hitler: A Study in Tyranny*. New York: Bantam, 1961.

Bury, J. R. *A History of Greece*. New York: Modern Library, 1927.

Cannadine, David. *Aspects of Aristocracy*. New York: Penguin, 1995.

Carcopino, Jerome. *Daily life in Ancient Rome*. New York: Penguin, 1960.

Chalidze, Valeri. *To Defend These Rights: Human Rights and the Soviet Union*. New York: Random House, 1974.

Charles-Picard, Gilbert. *Augustus and Nero: The Secret of Empire*. Londra: Phoenix, 1966.

Charnwood, Lord. *Abraham Lincoln*. New York: Garden City Publishers, 1917.

- Cheng, Nien. *Life and Death in Shanghai*. Londra: Grafton, 1986.
- Churchill, Winston. *Great Contemporaries*. New York: Putnam's, 1937.
- Cobban, Alfred. *A History of Modern France*. Londra: Pelican, 1980.
- Cohen, Stephen F. *Bukharin and the Bolshevik Revolution*. New York: Vintage, 1975.
- Cohn, Norman. *The Pursuit of the Millennium*. Oxford: Oxford University Press, 1970.
- Conquest, Robert. *Power and Policy in the U.S.S.R.* New York: Harper and Row, 1967.
- _____. *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties*. New York: Collier, 1973.
- _____. *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*. New York: Oxford University Press, 1986.
- Cooper, Duff. *Talleyrand*. New York: Harper's, 1932.
- Cornwell, John. *Hitler's Pope*. Londra: Penguin, 2008.
- Crankshaw, Edward. *The Shadow of the Winter Palace*. New York: Penguin, 1978.
- Dahrendorf, Ralf. *Society and Democracy in Germany*. Garden City, New York: Doubleday, 1967.
- Dallin, T. and A. Larson, eds. *Soviet Politics since Kruhschev*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1968.
- Davidowicz, Lucy S. *The War against the Jews: 1933–1945*. Toronto: Bantam, 1975.
- Davies, Norman. *Europe: A History*. Londra: Pimlico, 1997.
- Djilas, Milovan. *The New Class*. New York: Praeger, 1958.
- _____. *Conversations with Stalin*. New York: Harcourt Brace, 1963.
- de Tocqueville, Alexis. *The Old Regime and the French Revolution*. Garden City, NY: Anchor, 1955.
- _____. *Democracy in America*. Mansfield and Winthrop trans. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- Deutscher, Isaac. *The Prophet Unarmed*. Londra: Oxford University Press, 1959.
- _____. *Heretics and Renegades*. New York: Bobbs-Merrill, 1969.
- Dolgun, Alexander. *Alexander Dolgun's Story: An American in the Gulag*. New York: Knopf, 1975.
- Eckert, Allan W. *A Sorrow in Our Heart: The life of Tecumseh*. New York: Bantam, 1992.
- Eliade, Mircea. *History of Religious Ideas*. Chicago: University of Chicago Press, 1981.
- Elton, G. R. *The Tudor Revolution in Government*. Cambridge: Cambridge University Press, 1967.
- Evans, Richard J. *The Coming of the Third Reich*. Londra: Penguin, 2005.
- Everitt, Anthony. *Hadrian*. New York: Random House, 2004.
- _____. *The Rise of Rome*. New York: Random House, 2012.
- Fanon, Frantz. *The Wretched of the Earth*. New York: Grove, 1968.
- Fest, Joachim C. *The Face of the Third Reich: Portraits of Nazi Leadership*. Michael Bullock trans. New York: Ace Books, 1970.
- _____. *Hitler*. New York: Vintage, 1975.
- _____. *The German Resistance to Hitler 1933–1945*. Londra: Phoenix, 1996.
- Finkelstein, Israel and Neil Asher Sherman. *The Bible Unearthed*. New York: Simon and Schuster, 2001.
- Freeman, Charles. *AD 381: Heretics, Pagans and the Christian State*. Londra: Pimlico, 2008.
- Friedlander, Saul. *Nazi Germany and the Jews 1933-1945: The Years of Extermination*. New York: Harper, 2007.

- Friedrich, Otto. *Before the Deluge: A Portrait of Berlin in the 1920's*. New York: Fromm, 1986.
- Fukuyama, Francis. *The Origins of Political Order*. New York: Farrar, Strauss and Giroux, 2012.
- Gere, Cathy. *The Tomb of Agamemnon*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2008.
- Gibbon, Edward. *The Decline and Fall of the Roman Empire*. New York: Fenlon, Collier and Son, 1900.
- Gilbert, Martin C. *The Holocaust: The Jewish Tragedy*. Glasgow: Fontana/Collins, 1986.
- Ginzburg, Ugenia. *Journey into the Whirlwind*. New York: Harcourt, Brace and World, 1967.
- Goebbels, Joseph. *The Goebbels Diaries 1942-1943*. Garden City, NY: Doubleday, 1948.
- _____. *The Diaries of Joseph Goebbels: Final Entries 1945*. New York: Avon, 1979.
- Goldhagen, Daniel. *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Knopf, 1996.
- Goldhill, Simon. *The Temple in Jerusalem*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2005.
- Goldsworthy, Adrian. *The Fall of the West*. Londra: Weidenfeld and Nicholson, 2004.
- _____. *Caesar*. Londra: Phoenix, 2008.
- _____. *Augustus: First Emperor of Rome*. New Haven: Yale University Press, 2014.
- Goodman, Martin. *Rome and Jerusalem*. New York: Penguin, 2008.
- Goodspeed, D. J. *The Conspirators: A Study of the Coup d'Etat*. Toronto: Macmillan, 1967.
- Gray, John. *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*. Londra: Granta, 1998.
- Griffin, Roger, (ed.) *Fascism*. New York: Oxford University Press, 1995.
- Guizot, Francois. *France*. R. Black trans. New York: Fenelon, Collier and Son, 1900. Eight volumes.
- Haing, Ngor. *Survival in the Killing Fields*. New York: Basic Books, 2003.
- Hanson, Victor Davis. *A War Like No Other*. New York: Random House, 2006.
- Hardt, Michael, Antonio Negri. *Empire*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2000.
- Hartz, Louis. *The Liberal Tradition in America*. New York: Harcourt, Brace and World, 1955.
- Heather, Peter. *The Fall of Rome*. Londra: Penguin, 2006.
- Heiden, Konrad. *Der Fuhrer*. Boston: Houghton-Mifflin, 1947.
- Heine, Heinrich. *Religion and Philosophy in Germany*. John Snodgrass, trans. Albany, NY: SUNY Press, 1986.
- Herf, Jeffrey. *Reactionary Modernism: Technology, Culture, and Politics in Weimar and the Third Reich*. New York: Cambridge University Press, 1984.
- Hibbert, Christopher. *The French Revolution*. New York: Penguin, 1986.
- Hochschild, Adam. *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa*. New York: Houghton Mifflin, 1998.
- Hopkins, Keith and Mary Beard. *The Colosseum*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2005.
- Hughes, Robert C. *The Shock of the New*. New York: Knopf, 1991.
- Hutchinson, Robert. *The Last Days of Henry the Eighth*. Londra: Phoenix, 2005.
- _____. *Thomas Cromwell*. Londra: Phoenix, 2008.
- Ignatieff, Michael. *The Warrior's Honor*. New York: Viking, 1998.

- Jaeger, Werner. *Paideia: The Ideals of Greek culture*. New York: Oxford University Press, 1963.
- Johnson, Paul. *The Birth of the Modern*. Londra: Weidenfeld and Nicholson, 1991.
- _____. *Intellectuals*. Londra: Phoenix, 1993.
- Jo-hsi, Chen. *The Execution of Mayor Yin*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 1978.
- Judd, Denis. *Empire: The British Imperial Experience from 1765 to the Present*.
- Kagan, Donald. *The Peloponnesian War*. New York: Viking, 2003.
- Kapucinski, Ryszard. *The Emperor: Downfall of an Autocrat*. New York: Vintage, 1984.
- Katz, Solomon. *The Decline of Rome and the Rise of Mediaeval Europe*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1963.
- Kershaw, Ian. *Hitler*. Londra: Penguin, 2008.
- _____. *The End: The Defiance and Destruction of Hitler's Germany 1944-1945*, Penguin: Londra, 2011.
- Khrushchev, Nikita. *Khrushchev Remembers*. Crankshaw ed. New York: Bantam, 1971.
- Kinross, Lord. *The Ottoman Centuries*. New York: Morrow Quill, 1977.
- Kleiner, Diana E. E. *Roman Sculpture*. New Haven: Yale University Press, 1992.
- Kohn, Hans. *The Mind of Germany*. New York: Harper Torchbook, 1965.
- Kolakowski, Leszek. *Main Currents of Marxism*. New York: W. W. Norton, 2008.
- Kornhauser, William. *The Politics of Mass Society*. New York: The Free Press, 1959.
- Kravchenko, Victor. *I Chose Freedom*. Garden City, NY: Garden City Publishing, 1946.
- Kriwaczek, Paul. *In Search of Zarathustra*. New York: Vintage, 2002.
- Landes, Richard. *Heaven on Earth: The Varieties of the Millennial Experience*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Lane Fox, Robin. *Pagans and Christians*. New York: Harper and Row, 1988.
- _____. *Traveling Heroes*. New York: Vintage, 2010.
- _____. *The Classical World: An Epic History of Greece and Rome*. Londra: Penguin, 2014.
- Laqueur, Walter ed. *Fascism: A Reader's Guide*. Berkeley: University of California Press, 1978.
- Laqueur, Walter and Yonah Alexander, eds. *The Terrorism Reader*. New York: Penguin, 1987.
- Leites, Nathan. *A Study of Bolshevism*. Glencoe, Illinois: Free Press, 1953.
- Leonhard, Wolfgang. *The Three Faces of Marxism*. New York: Holt, Rinehart, Winston, 1974.
- Levi, Primo. *Survival in Auschwitz*. New York: Collier, 1961.
- Lewis, Bernard. *What Went Wrong?* Oxford: Oxford University Press, 2002.
- _____. *The Crisis of Islam*. New York: Modern Library, 2004.
- Leys, Simon. *Chinese Shadows*. New York: Penguin, 1978.
- _____. *The Chairman's New Clothes: Mao and the Cultural Revolution*. Londra: Allison and Busby, 1981.
- Liddell-Hart, B. H. *History of the Second World War*. New York: Putnam's, 1970.
- Lifton, Robert Jay. *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*. New York: Basic, 1986.
- Littell, Jonathan. *The Kindly Ones*. New York: Harper, 2010.
- Luttwak, Edward. *The Grand Strategy of the Roman Empire*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976.
- Lyons, Eugene. *Workers' Paradise Lost*. New York: Paperback Library, 1967.

- MacCulloch, Diarmad. *Reformation: Europe's House Divided*. New York: Penguin, 2004.
- MacMillan, Margaret. *Paris 1919*. New York: Random House, 2003.
- Magee, Bryan. *The Tristan Chord: Wagner and Philosophy*. New York: Henry Holt, 2000.
- Mandelstaum, Nadezhda. *Hope against Hope*. New York: Penguin, 1975.
- Manuel, Frank E., ed. *The Enlightenment*. Englewood Cliffs, NY: Prentice-Hall, 1965.
- Massie, Robert K. *Nicholas and Alexandra*. New York: Dell, 1967.
- _____, *Peter the Great: His Life and World*. New York: Ballantine, 1980.
- McCullough, David. 1776. New York: Simon and Schuster, 2005.
- Miller, James. *The Passion of Michel Foucault*. New York: Doubleday, 1993.
- Mitchell, Lynette. *The Heroic Rulers of Archaic and Classical Greece*. Londra: Bloomsbury, 2013.
- Montefiore, Simon Sebag. *Stalin: The Court of the Red Tsar*. New York: Vintage, 2005.
- _____, *Jerusalem*. New York: Knopf, 2012.
- Mosse, George L. *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*. New York: Grosset and Dunlop, 1964.
- Naipaul, V. S. *Among the Believers*. New York: Vintage, 1982.
- Nolte, Ernest. *The Three Faces of Fascism*. New York: Henry Holt, 1966.
- Nyiszli, Miklos. *Auschwitz: A Doctor's Eyewitness Account*. New York: Arcade, 1960.
- Ober, Joshua. *Political Dissent in Democratic Athens*. Princeton: Princeton University Press, 1998.
- O'Brien, Conor Cruise. *On the Eve of the Millennium*. New York: The Free Press, 1995.
- Ortega y Gasset, Jose. *The Revolt of the Masses*. New York: W. W. Norton, 1932.
- Panin, Dmitri. *The Notebooks of Sologdin*. New York: Harcourt, Brace and Jovanovich, 1976.
- Panné, Jean-Louis, Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek, Jean-Louis Margolin, Nicolas Werth, Stéphane Courtois, Mark Kramer (ed. ve çev.). *The Black Book of Communism*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1999.
- Pipes, Richard. *Russia under the Old Regime*. New York: Scribner's, 1974.
- Polanyi, Karl. *The Great Transformation*. Boston: Beacon, 1944.
- Rahe, Paul. *Against Throne and Altar: Machiavelli and Political Theory under the English Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Rajaei, Farhang. *Islamism and Modernism*. Austin: University of Texas Press, 2007.
- Rauschnig, Hermann. *The Revolution of Nihilism*. New York: Alliance, 1939.
- Revel, Jean-Francois. *The Totalitarian Temptation*. New York: Penguin, 1978.
- Ricciotti, Giuseppe. *Julian the Apostate*. Milwaukee: Bruce, 1959.
- Roland, Paul. *The Nazi Files*. Londra: Arcturus, 2013.
- Rubin, Barry. *Modern Dictators: Third World Coup Makers, Strongmen and Populist Tyrants*. New York: McGraw Hill, 1987.
- Rubinstein, Richard. *When Jesus Became God*. New York: Harcourt, 1999.
- _____, *Aristotle's Children*. New York: Mariner Books, 2004.
- Schama, Simon. *Citizens*. Londra: Vintage, 1990.
- Schmidt-Hauer, Christian. *Gorbachev: The Path to Power*. Londra: Pan, 1986.
- Scully, Vincent. *The Earth, the Temple, and the Gods*. New Haven: Yale University Press, 1979.
- Sereny, Gita. *Into That Darkness: An Examination of Conscience*. New York: Vintage, 1983.

- _____, *Albert Speer: His Battle with the Truth*. New York: Vintage, 1996.
- Shalamov, Varlam. *Kolyma Tales*. New York: W. W. Norton, 1982.
- Shapiro, Leonard. *The Communist Party of the Soviet Union*. New York: Vintage, 1971.
- Shawcross, William. *Sideshow: Kissinger, Nixon and the Destruction of Cambodia*. New York: Simon and Schuster, 1979.
- Smith, Mark S. *The Early History of God*. Grand Rapids, MI: Erdmanns, 2002.
- Snyder, Timothy. *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. New York: Basic, 2010.
- Solzhenitsyn, Aleksandr I. *Cancer Ward*. Londra: Penguin, 1968.
- _____, *The Gulag Archipelago*. New York: Harper and Row. 3 vols. 1973.
- _____, *First Circle*. New York: Bantam, 1976.
- _____, *Lenin In Zurich*. New York: Farrar, Strauss and Giroux, 1976.
- Speer, Albert. *Inside the Third Reich*. New York: Avon, 1970.
- _____, *Spandau: The Secret Diaries*. New York: Pocket Books, 1977.
- Stalin, Joseph. *Mastering Bolshevism*. San Francisco: Proletarian Publishers, 1937.
- Sterling, Claire. *The Terror Network*. New York: Holt, Rinehart, Winston. 1981.
- Stern, Fritz. *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of the Germanic Ideology*. Los Angeles: University of California Press, 1974.
- Strauss, Barry. *The Trojan War*. New York: Simon and Schuster, 2007.
- _____, *Masters of Command*. New York: Simon and Schuster, 2013.
- Sukhanov, N. N. *The Russian Revolution 1917*. New York: Harper Torchbook, 1962.
- Syme, Ronald. *The Roman Revolution*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Talmon, J. L. *The Origins of Totalitarian Democracy*. Londra: Penguin, 1986.
- Tawny, R. H. *Religion and the Rise of Capitalism*. Londra: Peter Smith, 1950.
- Taylor, A. J. P. *From Napoléon to Lenin*. New York: Harper Torchbook, 1966.
- Thomas, Keith. *Religion and the Decline of Magic*. New York: Penguin, 1971.
- Tolstoy, Nikolai. *Victims of Yalta*. Londra: Corgi, 1979.
- _____, *Stalin's Secret War*. Londra: Pan Books, 1981.
- Trevor-Roper, Hugh. *The Last Days of Hitler*. New York: Macmillan, 1947.
- Tuchman, Barbara. *The Guns of August*. New York: Macmillan, 1962.
- Tucker. *Stalin as Revolutionary*. New York: WW. Norton, 1973.
- von Lang, Jochen. *Top Nazi: General Karl Wolfe*. New York: Enigma, 2013.
- Watkin, David. *The Roman Forum*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2009.
- West, John Anthony. *The Traveller's Key to Ancient Egypt*. New York: Knopf, 1989.
- Wildavsky, Aaron. *Moses as Political Leader*. New York: Shalem, 2005.
- Woolf, Greg. *Rome: An Empire's Story*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Zweig, Stefan. *The World of Yesterday*. New York: Viking, 1943.
- _____, *Marie Antoinette*. New York: Harmony Books, 1984.

Dizin

- Abbasi Halifeliği 115
Actium Muharebesi 81, 86
Aeneis 58, 84
Afganistan 210, 245, 265, 271
Afrika 54, 86, 99, 104, 113, 114, 152, 212, 245, 255, 258
Afrikalı Scipio 70, 78
Agamemnon 19, 33-39, 43-45, 64, 68, 75, 91, 120
Agrippa 83, 86, 88, 151
Ahlakın Soykütüğü Üstüne 199
Ahmedinejad, Mahmud 27, 248-250, 254, 255, 264
Aiskhylos 54, 283
Akademi (Platon) 101
Akhilleus 5, 19-21, 27, 30, 33-39, 42, 45, 54, 56, 59, 60, 64, 65, 68-72, 75, 81, 90-92, 128, 131, 151, 197, 257, 279
Aleksandros (Büyük) 12, 14, 17, 27, 33, 50, 72, 86, 92, 113-115, 154, 162, 182, 191, 205, 237, 281
Alexander Severus 99
Alexander, VI (Papa) 134
Alfred (Kral) 112, 285
Alkibiades 27, 29, 33, 55, 63-66, 70, 72, 92, 237, 238
Amerika Birleşik Devletleri 145
Amerika'nın kurucuları 17, 77, 110, 177, 266, 267
Amerikan Devrimi (1776) 12, 18, 148, 165, 172, 176, 177, 179, 180, 185, 187
Amsterdam 155, 276
Anabaptistler 15, 188
Anadolu 50, 120, 244
anarşizm 198, 268
Angell, Norman 236
Angola 259
Antakya 116
Antigone 74
Antonius ve Kleopatra 86, 87
Antwerp 132
apokaliptisizm (kıyametçilik) 15
Apollon 47, 48, 59, 67, 68, 85, 86, 92, 154
Aquino Tommaso 110, 113
Arafat, Yaser 235
Aragonlu Catherine 133, 134, 143
Arap Baharı 13, 28, 243, 273
Arendt, Hannah 225, 231
Aristogeiton 64, 65, 75, 88, 239
Aristophanes 66
Aristoteles 14, 20, 27, 29, 73, 97, 101, 110, 117, 118, 122, 237, 239, 274, 275
Aslan, Reza 241
Assur 44, 45, 48, 52, 54, 73, 79
Assurnasirpal, II 52
Atatürk, Mustafa Kemal 14, 15, 244, 273
Atina 16, 29, 53-56, 58-68, 72, 76, 91, 92, 111, 161
Augustinus, Aziz 27, 69, 95-98, 110, 111, 123-125, 141, 277
Augustus (Octavius) 11, 12, 27, 82-92, 95, 99, 100, 102, 103, 105-107, 115, 118, 120, 127, 154, 191
Auschwitz 172, 184, 212, 226
Avustralya 259
Avusturya 107, 138, 139, 157, 158, 191, 222
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 107, 158
Aya Sofya (Agia Sophia) 118, 119
Aydınlanma 12, 20, 107, 121, 149, 157, 160, 161, 163, 164, 170, 172-175, 177, 181, 183, 187, 192-194, 196, 200, 213, 216-218, 232, 236, 246, 247, 256, 262-267, 281
Aydınlanmış Despotizm 159-263-281
Ayetullahlar 248
Aziz Magnus Katedrali 104
Baas 228
Babalar ve Oğullar 24, 195
Babil 44-46, 48, 50, 51, 100, 102, 118
Babil Kulesi 44
Bacon, Francis 124, 129, 145, 146, 163
Bağdat 113
Bakunin, Mihail 182, 186, 198, 213, 226
Balkanlar 99, 103, 120, 158, 263
Balzac, Honoré de 252
Barbarossa Harekâtı 224
Barbie, Klaus 138, 210
Barker, Sir Ernest 46
Başkan Babamızın Sonbaharı 19
Başlangıç Yılı 18, 171, 181, 183, 218, 233, 235, 246, 247, 253, 255, 260, 270
Batı Almanya 281
Batı'nın Çöküşü 5, 102, 228
Bauhaus 230

- Bavyera 112, 187, 198, 222
 Belarus 262
 Belloc, Hilaire 172, 179-181, 188
 Berchtesgaden 222
 Berdyayev, Nikolay 263
 Beria, Lavrenti 170, 210
 Berlin 24, 44, 47, 160, 216, 230, 231
 Beyaz Ruslar, 165
Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev 247
 Bin Ladin, Usame 23, 25, 236, 262, 279
 binyılcılık 188, 262
 Birinci Dünya Savaşı 24, 37, 158, 193, 200, 204, 213, 215, 216, 218, 220, 223, 227, 236, 242
 Bismarck, Otto von 197, 216, 223
 Bizans İmparatorluğu 105, 113, 115
 Boko Haram 260
 Boleyn, Anne 133, 134
 Boleyn, Mary 134
 Bolşeviklik 22, 198, 263
 Bolşevizm 201, 202, 207, 208, 216, 217, 218, 221, 223, 228, 263, 272, 280
 Bolt, Robert 139
 Boothby, Robert 222
 Borgia, Cesare 237, 269
 Boston Maratonu 19, 276
 Bourbon 152, 155, 157, 177
 Boyarlar 157
 Bramante, Donato 121
 Brejnev, Leonid 210
 Brinton, Crane 188
 Britanya İmparatorluğu 143
 Britanya Muharebesi 144
 British Museum 44, 52
 Bruce, James 156
 Brutus (Lucius Junius Brutus) 75
 Brutus (Marcus Junius Brutus) 76, 80, 81
 Buharin, Nikolay 202, 206, 209, 219
 Bulutlar 66
 Burgonya (Dukalık) 110
 Burke, Edmund 27, 108, 164, 165, 172, 179, 180, 185, 186, 192-194, 196
 Büyük Varoluş Zinciri 5, 109, 111, 113, 141, 173
 Byzantion. *bkz* Konstantinopolis
 Caesar, Iulius 12, 14-17, 19, 27, 29, 33, 49, 71, 76, 78-87, 99, 100, 127, 128, 131, 142, 151, 152, 154, 162, 177, 182, 191, 237, 238, 280, 281
 Caligula 17, 88, 119, 128, 131, 151
 Calpurnia 81
 Canterbury Katedrali 111, 137
 Carter, Jimmy 273
 Cassius Dio 89
 Castro, Fidel 22, 23, 210, 235, 237, 258, 259
 Cato 80, 177
 Cecil, William 48, 140
 Cengiz Han 59, 205, 277
 Cenova 110
 Cermen kavimleri 43-89
 Cezayir 251
 Charlemagne (Fransa Kralı) 12, 107, 191, 222, 223
 Charles, I (İngiltere) 146, 147
 Charles, I (İngiltere) 146, 147
 Charles, II (İngiltere) 146
Charlie Hebdo 19
 Chauprade, Aymeric 264
 Chavez, Hugo 249
 Churchill, Winston 28, 87, 193, 204
 Cicero 16, 27, 70, 71, 76, 80-82, 85, 90, 96
 Cihatçı terörizm 241, 243, 272
 Cihatçılar 7, 8, 15, 18, 23, 214, 242, 245, 247, 256, 2, 260, 263, 271, 276
 Cihatçılık 19, 21, 181, 218, 246, 249, 276
 Cincinnatus 71
 Clarfield, Geoffrey 52
 Claudius 88-90, 105, 119
 Colbert, Jean-Baptiste 151, 152
 Columbine Lisesi 275
 Columbus, Christopher 126, 145
 Commodus (Marcus Aurelius'un oğlu) 90, 98, 99
 Conquest, Robert 203, 207
 Constantinus (Büyük) 12, 99
 Constantius, II (Constantinus'un oğlu) 95, 100
 Couperin, François 152
 Crassus 77, 80
 Cromwell, Oliver 138, 144, 147, 149, 188
 Cromwell, Thomas 130, 132, 133, 135-137, 140, 149, 151, 152, 156
 Cumhuriyet Muhafızları 248
 cumhuriyetçilik 142, 190
cursus honorum 76
 Çavuşesku, Nikolay 258
 Çekoslovakya 231
 Çin 22, 102, 117, 118, 143, 187, 233, 249, 259-261, 265, 277
 Çöl Fırınası (Harekau) 8
 D'Alembert, Jean le Rond 161
 Danton, Georges 177
 Dareios (Kral) 53, 54, 72
 Darwinizm *bkz* Sosyal Darwinizm
 David, Jacques-Louis 9, 176, 249, 268
 Davies, Norman 207
 Davut (Kral) 52, 109
 de Gaulle, Charles 28, 222
 Delphoi 47, 48, 57, 71, 86, 114
Demian 24, 200
 demokratik despot 215, 228

- Despotizm 5, 150, 151
Devlet 1, 5, 7, 14, 16, 19, 29, 69, 71, 95, 115, 120, 124, 129, 150, 155, 159, 173, 213, 216, 223, 234, 244, 258, 263, 279
Devrimcinin Anahtar Kitabı 21, 239
Diocletianus 99-101
Dionysios, I 55, 56
Dionysios, I (Syrakousai Tiranı) 55, 56
Dionysios, II 70
Doctor Jivago 24
Domitianus (İmparator) 89
Dostoyevski, Fyodor 24, 157, 201, 263
Dövüş Kulübü (film) 25, 278
Drake, Sir Francis 144, 145
Dresden 155
Dugin, Aleksandr 262-264
Duma 158
Dunkirk 8, 144, 193, 282
Duvalier, François (Papa Doc) 14
Duygusal Eğitim 24, 172, 195, 197
Dzerjinski, Feliks 202
Edward, I 109
Edward, VI 143
Eichmann, Adolf 207, 212, 224-226
Einsatzgruppen (infaz birlikleri) 184, 221
El Bağdadi, Ebu Bekir 183
El Benna, Hasan 234
El Fetih 243
El Kaide 6, 19, 25, 169, 241, 243, 245-247, 250, 255, 257, 260, 276, 278
El Sisi, Abdül Fatah 273
Eleanor (Akitanya Düşesi) 134
Elhamra 48, 152
Elizabeth (Brunswick Düşesi) 161
Elizabeth, I 12, 121, 138, 140, 143, 192
Elton, G. R. 140
Ely Katedrali 138
Engizisyon 139, 140, 144, 188, 191, 237
Ephesos 36
Epikurosçuluk 85, 96
Erasmus 16, 69, 70, 122, 123, 134, 139
erdem şenlikleri 170
Ermeni 15, 244
Ermenistan 244
Esad 13, 54, 229, 237, 243, 267-270, 271
Estonya 158
Eugene (Papa) 134
Eugene (Savoy Prensi) 154
Evans, Sir Arthur 46
evrensel monarşi 72, 259
Fanon, Frantz 27, 233, 235, 246, 250, 251, 254
Fârabî 242
Faşizm 184, 228, 229
Felipe, II (İspanya Kralı) 144
Felipe, V (İspanya Kralı) 154
feodal monarşi 103, 109, 156
feodalizm 7, 99, 183, 191
Fest, Joachim 220
Feuerbach, Ludwig 198
Fırtına 145
fırtına birlikleri (Nazi) 213
Filipinler 259, 266
Filistin 219, 234, 258
Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) 234, 235
Flaubert, Gustave 24, 172, 195, 197, 228, 283
Flavius Sarayı 48
Floransa 82, 110, 122, 123, 125, 132
Forster-Nietzsche, Elisabeth 199
Foucault, Michel 252, 278, 279
Fouché, Joseph 170, 171, 184
Fox, Charles James 179
Fox, Richard 140
Francis, I 131
Franco, Francisco 14, 15, 228, 229, 273, 281
Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler 193
Fransa-Prusya Savaşı 193
Fransız Devrimi 18, 27, 165, 169, 170, 172, 176-179, 181, 185, 187, 191, 194, 196, 199, 203, 234, 237, 267, 272, 280
Freedom House 28
Friedrich (Büyük) 14, 27, 121, 151, 175, 178, 227, 244, 262
Fronde Ayaklanması 152
Fulda 106
Galya 103, 190
Gasset, José Ortega y 193, 214
Gay, Peter 173
Gaybi İmam 251-254
Gazze 247, 260, 279
Gelibolu 37
Genç Kyros 117
Georg, Stefan 200
George, III 165, 193
Gestapo 138, 230
Gibbon, Edward 90, 98, 100, 164, 186, 236, 280
gigantomakhia (Devlere Karşı Savaş) 47
Goebbels, Joseph 213, 224, 226, 229
Goethe, Johann Wolfgang von 187
Goldhagen, Daniel 225
Goldsworthy, Adrian 85
Gorbaçov, Mihail 157, 261, 263, 274, 281
Gotlar 104
Göring, Hermann 170, 213, 223, 229
Götterdämmerung 24, 198, 200, 216
Gracchus Kardeşler 79

- Granada 116
 Green, John Richard 9, 112
 Greko-Romen uygarlığı 84, 96
 Grossman, Dave 276
 Guantanamo (Gitmo) 266
 Guderian, Heinz 222
 Guevara, Ernesto "Che" 243
 Guicciardini, Francesco 124
 Guizot, François 192
 Gulag 172, 184, 207, 209, 211
 Gulliver'in Gezileri 164
 Günah Çıkaran Edmund 110
 Güney Kore 274
- Habsburg Hanedanlığı 107, 114
 Haçlı Seferleri 113
 Hadrianus 12, 89, 90, 103, 118
 Haiti 14, 258
 halifelik 7, 15, 114, 214, 242, 243, 272
 Hamaney, Ali 254, 255
 Hamas 245, 247, 260, 279
 Hamilton, Alexander 17
 Hamlet 140, 141
 Hammurabi 152
 Hannibal 78
 Hansa Birliği 110, 136
 Harrington, James 126, 145, 147, 176
 Hartz, Louis 267
 Hatemi, Muhammed 248
 Hattuşa 39, 43, 44
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 196, 198
 Heidegger, Martin 24, 186, 195, 196, 231-235, 246, 250, 251, 253, 262, 264, 283
 Heiden, Konrad 197
 Heine, Heinrich 196, 197
 Hellenistik monarşi 73, 105
 Henry, II 34, 108
 Henry, IV (Fransa Kralı) 139
 Henry, VII 12, 132, 182
 Henry, VIII 12, 13, 17, 27, 43, 121, 130, 132-134, 136, 138-140, 142, 146, 148, 150, 151, 153, 156, 159, 175, 191, 244, 281
 Her Devrin Adamı (film) 130, 139
 Herodotos 54, 57, 283
 Hesse, Hermann 24, 200, 283
 Heydrich, Reinhard 170, 207, 212, 224
 Hristiyan Prens'in Eğitimi 16, 70
 Hibbert, Christopher 169, 170
 Hieron 14, 237, 273
 Hieron, I 14
 Hieronymus, Aziz 95
 Himmler, Heinrich 170, 208, 212, 219, 223, 225, 238, 240
 Hindenburg, Paul von 216
- Hindistan 72, 107, 259, 265
 Hipparkhos 54, 55
 Hippias 64, 65
 Hirodes 88
 Hitit İmparatorluğu 39, 43
 Hitler Gençliği 227, 234
 Hitler, Adolf 11, 13, 15, 18, 22-24, 27, 54, 127, 145, 182, 183, 186, 189, 193, 195-200, 204, 205, 208, 209, 211, 215-232, 234-238, 248, 249, 254, 255, 257, 260, 262, 264, 268, 270, 273, 276, 277
 Hitler-Stalin Paktı 209, 211, 216, 217
 Hizbullah 245, 247, 257, 260
 Ho Chi Minh 243
 Hobbes, Thomas 15, 20, 21, 26, 27, 69, 145, 148, 153, 176, 262, 269, 270, 275, 280
 Hohenstauffen (hanedan) 107
 Holbein, Hans 131
 Hollanda Cumhuriyeti 154
 Holokost (Yahudi Soykırımı) bkz soykırım, Nazi 214, 215, 223-225, 238, 240, 255
 Homeros 5, 19, 20, 27, 33, 34, 36-43, 45, 46, 49, 51, 54-56, 59, 66, 68, 69, 71, 72, 74, 78, 81, 90-92, 96, 103, 104, 162, 197, 265, 279
 Horatius 75, 176
 Horatius Kardeşlerin Yemini 176
 Horst Wessel Marşı 217
 Höss, Rudolf 226
 Hudson Bay Company 143
 Huguenot 139
 Humeyni, Ruhullah 183, 188, 248, 249, 250, 252-254, 273, 278
 Hunlar 103
 Hükümdar (Prens) 16, 102, 124, 129, 132, 145, 155, 161
 hümanizm 139
 Hürriyeti Seçtim 211
 Hüseyin, Saddam 209, 237, 243
- Iacocca, Lee 34
 Imperium Romanum 102
 Irak 8, 21, 79, 242, 245, 271
 İŞİD 7, 8, 28, 172, 184, 186, 193, 214, 241-243, 245, 247, 258, 260, 270, 271, 275
 İudaea (Yahudiye) 103, 104, 118
 Iulius-Claudius Hanedanı 88-90, 115, 119
 Iustinianus, I 101, 102, 104, 105, 152
 İbn Rüşd 113
 İbn Sina 242
 İbn Teymiye 242
 İkinci Dünya Savaşı 53, 158, 207, 208, 220, 232, 236, 254, 265, 273, 274
 İkinci Richard 112, 141
 İlyria 80

İlyada 19, 20, 33, 34, 37, 38, 40, 42, 44, 46, 68
İnebahtı Deniz Muharebesi 121
İngiliz İç Savaşı 145, 146, 149
İngiltere Kilisesi 133, 134, 140, 143, 146, 148, 149

İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Mektuplar 195
İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı 174
İradenin Zaferi 215, 217, 227

İran Devrimi 188, 232, 247-250, 252, 255
İran İslam Cumhuriyeti 21

İrokualar 189

İsa 51, 84, 96, 106, 112, 122, 137, 241

İskenderiye 49, 102, 106

İskoçya 11

İslam 21, 106, 113-118, 120, 241-246, 248, 249, 251-255, 257, 273, 276

İslamiyet 183, 245

İspanya 11, 14, 87, 103, 113, 121, 122, 140, 142, 144, 150, 154, 159, 189, 219, 228, 241

İspanyol Armadası 144, 150, 192

İspanyol Vcraset Savaşı 158

İsrail 51, 52, 185, 188, 225, 232, 235, 241, 243, 245, 247-250, 254, 255, 260, 265, 271, 273

İsrail Krallığı 52

İstanbul 1, 4, 102, 113, 114, 117, 118, 124, 178, 193

İsveç 157, 158

İştar Kapısı 44

İyi İmparatorlar 12, 90, 99

İyiliksever Despotizm. *bkz* Aydınlanmış

Jackson, Stonewall 267

Jakobenler 18, 23, 171, 176, 178, 182-184, 187-189, 202, 247-249, 253, 267

James, I 143, 146

James, II 146, 147

Japonya 56, 102, 219, 227, 259, 281

Jefferson, Thomas 173, 267, 270, 273, 282

Jirondenler 178

John (Gauntlu) 1, 7, 60, 108, 112, 134, 136, 139, 148, 165, 172

John (Kral) 1, 7, 60, 108, 112, 134, 136, 139, 148, 165, 172

Johnson, Lyndon B. 266

Jön Türkler 244

Jukov, Georgy 209

Jünger, Ernst 200, 246, 262

Kabare (film) 24

Kaddafi, Muammer 242, 243, 273

Kahire 114

Kamboçya. *bkz* Kızıl Kmerler

Kanada 1, 265

Kant, Immanuel 161, 236

kapitalizm 207, 217, 247, 256

Karanlık Çağ (Avrupa) 55, 91, 106

Karl, V (Kutsal Roma İmparatoru) 107, 123, 132, 134

Karnak 48

Kartaca 57, 64, 78, 80

Katharlar 15, 109, 188

Katolik Kilisesi 140, 153, 229

Katolikler 116, 137, 148, 149

Kavgam 223, 255

Kerenski, Alexandre 188, 201, 204

Kershaw, Ian 213, 220

KGB 184, 206, 210, 248, 264

Khieu Shampam 235

Kırım 7, 158, 196, 210, 236, 263

Kıtlık Terörü 207, 224, 268

Kızıl Kmerler 7, 27, 171, 183, 184, 235, 249, 251, 253, 256

Kızıl Muhafızlar 233, 234

Kirkpatrick, Jeanne 273

Kirov Balesi 170

Kirov, Sergey 170

Kissinger, Henry 270, 273

Kitabı Mukaddes 146

Kitzinger, Ernst 100

Klasik Çağ 46

Kleopatra 80, 81, 86, 87, 95

Kleveli Anne 137

Knossos 38, 46

kollektivizm (ortaklaşacılık) *bkz* komünizm

Komünist Manifesto 193

Komünizm 259

Konfüçyüs 233, 259

Konstantinopolis 48, 100, 102, 104, 105, 114, 115, 118

konsül 77-80, 86, 87, 191

Kore Savaşı 274

Koresh, David 249, 268

Korkunç Ivan 105

Kosova 268

Kötülüğün Sıradanlığı: Eichmann Kudüs'te 225

Köylü İsyanı (1536) 136

Kravçenko, Viktor 211

Kremlin 157, 210

Kronstadt İsyanı 204

Krupskaya, Nadejda (Lenin'in eşi) 204

Kruşçev, Nikita 210, 233, 259

Ksenophon 70-73, 117, 122, 273, 283

Kserkses 53

Kubizek, August 220

kukla devletler 103

kulaklar 169

Kur'an 241

Kurtlar Hanedanı 130

- Kutsal Kitap 44, 48, 51, 104, 139, 200, 241
 Kutsal Perşembe 112
 Kutsal Roma İmparatorluğu 107, 121-123, 131, 132, 142, 154, 191
 Kuzey Kore 169
 Küba 210, 258, 259
 Küba füze krizi 210
 Küçük Kırmızı Kitap 233
 Kültür Devrimi 172, 233, 234
 Kyros, I (Büyük) 45, 46, 48, 50-52, 57, 64, 70-73, 82, 87, 100, 115, 117, 118, 122, 129, 182, 192, 237, 238, 281

 La Fontaine, Jean de 152
 La Salle, Robert de 152
 Lafayette, Marquis de 18, 176, 177, 201
 Lagarde, Paul de 200
 Lamballe, Princesse de 169
 Le Brun, Charles 151
 Lee Kuan Yew 273
 Leipzig 155
 Lenin Zürihte 24, 204
 Lenin, Vladimir 22-25, 27, 170, 172, 183-186, 189, 201-210, 218, 228, 232, 236, 238, 247, 248, 262, 268, 276, 277, 279
 Leningrad 170
 Letonya 158
 Leviathan 145
 Lewis, Bernard 241, 246, 253
 Liberteryenizm 268
 Libya 245, 273
 Liddell-Hart, B. H. 231
 Lifton, Robert J. 224, 225
 Lin Piao 232
 Lincoln, Abraham 19, 29, 86, 190, 266, 280
 Linz 220
 Littell, Jonathan 224
 Litvanyalılar 158
 Livia (Caesar'ın karısı) 87, 88
 Livius (Tarihçi) 74, 126
 Locke, John 26, 148, 149, 164, 165, 172, 173, 176, 183, 283
 Lollardlar 134
 Londra 44, 112, 138, 198, 255
 Long, Hughie 229
 Lord Arkhon 145, 147, 154
 Louis Kanunları 152
 Louis, XII 134
 Louis, XIV 14, 121, 139, 151, 156, 157, 159, 177, 238
 Louis, XVI 160, 177, 187, 201
 Louisiana 152, 229
 Louvre Sarayı 153
 Lovejoy, Arthur 109

 Lucretia 75
 Lully, Jean-Baptiste 152
 Luther, Martin 123, 124, 133, 136, 137, 141, 283
 Lyceum 19, 280
 Lykurgus 59
 Lyon 170

 Macaristan 107, 114, 158, 261, 264, 265
 Machiavelli, Niccolò 12, 16-19, 27, 52, 82, 98, 122, 124-129, 132, 136, 141, 142, 144, 145, 148, 151, 152, 155, 159, 161, 165, 175, 176, 210, 231, 266, 269, 270, 275, 280, 283
 Madison, James 126
 Maecenas 83, 84
 mafya 58, 228, 230, 261
 Magna Carta 12, 108, 164
 Makedonya 79
 Manchester 155
 Manlius 125, 126
 Mann, Thomas 221
 Manson, Charles 25, 268
 Mantel, Hilary 130, 139, 140
 Mao Zedung 233
 Maoculuk 22, 27, 234
 Maraş Muharebesi 244
 Marat, Jean-Paul 23, 170, 177
 Marathon 8, 28, 53, 66, 92, 192, 282
 Marcus Antonius 81, 88, 151
 Marcus Aurelius 90, 96-99, 125, 161
 Marduk 44, 45, 51
 Marie Antoinette 169, 177
 Marius 76, 79, 83
 Marksizm 157, 197, 203-205, 214, 231, 233, 235, 246, 250, 252, 263
 Marlborough (İngiliz komutan) 154
 Marlowe, Christopher 141
 Marquez, Gabriel Garcia 19
 Marx, Karl 24, 27, 174, 186, 193-196, 198, 201, 207, 232, 246, 277, 283
 Mary, I 143
 Mary, II 163
 Mazarin, Jules Raymond 151, 152
 McVeigh, Timothy 268
 Medici, Catherine de 139
 Mediciler 125
 Medvedev, Roy 207
 Mehdi. bkz İslam, Gaybi İmam
 Mehmed, II 114, 116
 Mehmed, III 119
 Mengistu (Albay) 202
 Menşevikler 202
 Mesihçilik 253
 Messalina (Claudius'un karısı) 88

Metternich, Klemens von 194
 Mezopotamya 44, 73, 105
 Mısır 14, 29, 45, 48-50, 52, 54, 72, 73, 80, 81, 86, 105, 114, 188, 191, 239, 245, 273
 Michelangelo 118, 121
 Mikado 227
 Milani, Muhammad Hadi 251
 Milton, John 136
 Minos 38, 46, 47
 Mirabeau, Comte de 176, 177
 Mithraizm 100
 Moeller van den Bruck, Arthur 200
 Molière 152
 Moltke, Helmuth von 216
 Montefiore, Simon Sebag 210
 Montesquieu, Baron de 126, 163, 175, 178
 More, Thomas 130, 133, 139, 140, 145
 Moskova 156, 157, 159, 209
 Moskova Patrikliği 159
 Moynihan, Daniel Patrick 265
 Mugabe, Robert 249
 Muhammed 116, 248, 253
 Muluzi, Bakili 258
 Mursi, Muhammed 13, 245, 273
 Musa 125, 129
 Mussolini, Benito, 197, 205, 215, 228, 229, 279
 Mubarek, Hüsnü 13, 14, 188, 229, 243, 273, 275
 Münih Konferansı 231
 Müslüman Kardeşler 13, 188, 228, 234, 243, 273
 Müşerref, Pervez 245
 Mykenai 34, 38, 39, 43, 59, 104, 197
 Naipaul, V. S. 243
 Nantes Fermanı 139, 153
 Napoléon Bonaparte 13, 14, 19, 24, 29, 33, 54, 73, 107, 144, 154, 170, 188, 190-192, 194, 205, 230, 237, 238, 272, 280
 Napoléon, III 24, 196, 197, 215, 228
 Narva 158
 Nassır, Cemal Abdül 242
 Nasyonal Sosyalizm 6, 24, 25, 150, 183, 186, 187, 213, 215, 216, 218, 225, 226, 228, 231, 232, 245, 250, 262, 264
 Nazizm 22, 27, 183, 198, 213, 214, 216-219, 228, 231, 234, 272, 280
 Nebukadnezar 14, 44, 45, 49, 100
 Necker, Jacques 177
 Neçayev, Sergey 21, 239
 Nero 14, 17, 88-90, 96, 119, 125, 128, 153, 238
 Netanyahu, Benjamin 248
 Newfoundland 43, 132
 Nietzsche, Friedrich 24, 26, 27, 186, 195-201, 203-205, 209, 214, 215, 246, 279, 283

nihilizm 226, 243
 Nikaia (İznik) Amentüsü 105, 149
 Nikaragua 229
 Nikitçenko, İona 211
 Nikolay, II (Çar) 170, 187
 Ninova 44
 Nixon, Richard 89, 266
 NKVD 138, 202, 206, 209, 211, 219, 268
 Norfolk Dükü 134, 136
 Normandiya Çıkarması 8, 282
 Normanlar 112
 Novgorod 156
 nükleer silahlar 249, 255, 277
 Nürnberg Mahkemeleri 211
 Obama, Barack 20, 272
 Odoacer 102
 Odysseus 41, 42, 45, 56
 Oedipus Tyrannus 45
 Orkney 104
 Ortaçağ 27, 40, 43, 98, 100, 103, 106, 108-110, 112-115, 117, 119, 122, 124, 125, 136, 138, 141, 142, 155, 164, 188, 189, 242
 Ortodoks Kilisesi 105, 116, 150, 159, 201
 Osman, I 113
 Osmanlı İmparatorluğu 1, 54, 113, 114, 157, 158, 241, 242, 244
 Otto, I (Kutsal Roma İmparatoru) 107
 Otuz Yıl Savaşları 142
 Ölülerini Getirin 130
 Ölüm Tarlaları 172
 Paganizm 101
 paidria 128
 Pakistan 245, 255, 265
 Palermo 113
 Palladio, Andrea 118, 121
 Pantheon 118, 230
 Paris 21, 23, 37, 39, 41, 95, 152, 156, 169, 172, 178, 191, 193, 197, 198, 231, 235, 250, 251, 255
 Paris Komünü 193
 Parlamento (İngiliz) 147, 148, 163
 Pasternak, Boris 209
 Pearl Harbor 28
 Pehlevi, Rıza (Şah) 188, 248, 252
 Peisistratos 61, 64, 74
 Peloponnesos Savaşı 55, 58, 68
 Pergamon 36, 44, 47
 Pergamon Müzesi 44, 47
 Perikles 16, 45, 55, 62-64, 66, 67
 Peron, Juan 104, 229
 Persepolis 48, 102, 118
 Petrarca 124

- Petro (Büyük) 105, 121, 151, 155, 160, 178, 244, 281
- Pharsalus Muharebesi 80
- Phidias 54
- Philippe, IV (Fransa Kralı) 73
- Philippos 73
- Pindaros 68
- Pinochet, Augusto 19, 274
- Piranesi, Giovanni Battista 160
- Platea Muharebesi 53, 114
- Platon 14, 16, 17, 19, 20, 27, 29, 54, 61, 68, 70, 71, 76, 83, 90, 96, 101, 110, 119, 120, 122, 124, 128, 129, 162, 237, 240, 256, 280, 283
- Plutarkhos 76, 283
- Pol Pot 15, 18, 25, 183, 232, 235, 236, 251, 257, 260, 262, 268
- Polar, Hernando de Soto 274
- Politika 239
- Polonya 121, 158, 160, 161, 208, 211, 212, 221, 222, 224, 261, 265
- Poltava Muharebesi 158
- Polybius 74
- Pompeius (Gnaeus Pompeius Magnus) 76, 77, 79, 80
- Pontifex Maximus 83, 106
- Pontius Pilatus 103
- Porta Prima 85, 91
- Portekiz 189, 229
- Pön Savaşları 78
- Prokonsül 77, 101, 115
- Protestanlık 139, 149, 161
- Prusya 107, 158, 160, 161, 187, 191, 193, 197
- Prusya Akademisi 161
- Puccini 194
- Putin, Vladimir 6-8, 54, 157, 158, 196, 208, 231, 236, 258, 260-265, 275
- Püritenler 143, 149, 153, 164, 188
- Pyatakov, Georgi 205
- Pyongyang 169
- Quakers 189
- Rafsanjani, Ekber Hâşemi 254
- Rahe, Paul 9, 188
- Raleigh, Sir Walter 143
- Ramses, II 50
- Rand, Ayn 230
- Rauschnig, Hermann 213, 214
- Ravenna 95
- Reform Hareketi 12, 112, 123, 134-138, 140, 141, 145, 146, 149, 150, 159, 163, 173, 188, 189, 262, 265
- Reichstag 215, 224
- Ren Konfederasyonu 191
- Renanya 127
- Ribbentrop, Joachim von 209, 216
- Ridicule (film) 153
- Riefenstahl, Leni 215, 227
- Rienzi 24, 215
- Rilke, Rainer Maria 246
- Rivarol, Marquis de 193
- Roberts, Andrew 191
- Robespierre, Maximilien 6, 15, 18, 23, 25, 27, 145, 169, 170, 172, 174, 176, 177, 179-181, 183, 188-191, 195, 200, 203, 235, 236, 237, 239, 242, 253, 257, 260, 262, 272
- Rogers, Elliot 9, 268
- Roma İmparatorluğu 11, 13, 43, 51, 84, 90, 92, 96-98, 100, 102, 104-107, 113, 114, 117, 121-124, 131, 132, 134, 142, 154, 156, 162-164, 191, 236, 241
- Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi 90, 164, 236
- Romanov Hanedanlığı 203
- Romulus 57, 58, 76, 78, 81, 84-86, 102, 125, 129
- Romulus Augustulus 102
- Roosevelt, Franklin 29, 211, 222, 229, 266
- Rousseau, Jean-Jacques 6, 18, 27, 98, 170-177, 179, 180, 193, 198-200, 203, 205, 234, 246, 270, 278, 283
- Royal Society 146
- Röhm, Ernst 221, 222
- Rönesans 12, 16, 112, 121-124, 127, 131, 136, 142, 145, 146, 149, 153, 155, 156, 160, 163, 173, 175, 242, 262, 283
- Rubicon Nehri 80
- Rudenko, Roman 211
- Rumi, Mevlana Celaleddin 252
- Rus Devrimi 159, 186, 203, 226, 234
- Rusya 7, 22, 24, 26, 87, 108, 118, 143, 155-159, 172, 183, 184, 187, 191, 192, 201-204, 208-211, 217, 218, 223, 224, 259-265, 275
- Saba(s), Aziz 104
- Sachs, Jeffrey 261
- Saharov, Andrey 157
- Saint-Simon, Henri de 154
- Saksonlar 112
- Salamis Muharebesi 8, 28, 53, 192, 282
- Salazar, António de Oliveira 229, 273
- Sallustius 69, 283
- Salome 88
- Samuel (peygamber) 51
- Sandinista Gerillaları 234
- Sans Souci 160
- Sartre, Jean-Paul 232, 233, 235, 250-252
- Saul (Kral) 51, 109

- Savak 252
 Savaş ve Barış 192
 Schacht, Walter 222, 228
 Schama, Simon 172, 176
 Schell, Jonathan 277
 Schiller, Friedrich 187, 195
 Schliemann, Heinrich 34, 37, 197
 Schmitt, Carl 262
 Scipio'nun Düşü 16
 Sedan Muharebesi 197
 Sedat, Enver 245
 Seianus 89, 115
 Senato 74, 77-84, 95, 125, 126
 Septimius Severus 99
 Serenus Sammonicus 106
 Sextus Tarquinius 75
 Sezaropapizm 105, 109
 Shakespeare, William 66, 87, 112, 113, 140, 141, 145, 280
 Sıfır Yılı 183, 235
 Sırlar 116
 Sicilya 29, 58, 63-65, 78, 113, 159
 Silezya 160
 Simonides 274
 Sinan, Mimar 118, 119
 Singapur 273
 Siyonizm 249, 250
 Sofistler 65
 Soğuk Savaş 193, 208, 210, 236, 264, 280
 Sokrates 53, 54, 68-71, 84, 279
 Soljenitsin, Aleksandr 24, 157, 204, 207-209, 211
 Solon 61
 Sophokles 27, 45, 54, 56, 66-68, 74, 90, 280
 Sorel, Georges 228, 279
 Sosyal Darwinizm 222
 Sovyetler Birliği 170, 174, 210, 211, 217, 218, 223, 229, 233, 243, 245, 248, 253, 261, 264, 269, 281
 Soykırım 224
 Söylevler ve Titus Livius'un On Kitabı 126
 Sparta 37, 49, 50, 55, 58-63, 65, 67, 71, 76, 91, 160, 161, 163, 174, 175
 Spartakus 77, 80
 Speer, Albert 24, 222, 230
 Spengler, Oswald 228
 Spinoza, Baruch 26
 SS (Schutzstaffel) 138, 184, 202, 206, 208, 212, 214, 219, 221, 224, 225, 227, 230, 235, 240, 248, 268
 St. Petersburg 156, 159
 Stalin, İosif 13, 15, 18, 22-24, 27, 54, 108, 132, 138, 145, 151, 158, 170, 172, 182, 183, 186, 189, 195, 201, 202, 205-211, 216-219, 222-224, 229-231, 234, 237, 238, 243, 247-250, 253, 257, 260-262, 265, 268, 270, 276, 277
 Stangl, Franz 226
 Steiner, George 232
 Stoacılık 85, 96
 Stockhausen, Karlheinz 25, 278
 Strasser, Gregor 217
 Strauss, Barry 9, 38
 Stuart 142, 144-149, 152, 193
 Suç ve Ceza 24
 Suetonius 88, 283
 Sulla 76, 79, 80, 82
 Sultanahmet Camii 115
 Suriye 8, 11, 29, 44, 78, 86, 103, 184, 239, 242, 245, 269, 271, 277
 Suudi Arabistan 117, 265
 Südet 196, 231
 Süleyman (Kral) 52
 Süleyman, I (Muhteşem, Kanuni) 114, 118
 Süleyman'ın Evi 146
 Süleymaniye Camii (İstanbul) 118
 Sümer 44
 Sünnilik 251
 Süvariler (Cavalier) 146
 Sverdlov, Yakov 170
 Swift, Jonathan 163
 Syme, Ronald 82
 Syrakousai 14, 55, 58, 63, 64, 70, 237, 273
 Şanlı Devrim (1688) 18, 148-150, 163-165, 172, 176, 179, 180, 185, 187, 226
 Şeriat, Ali 27, 232, 250-254
 Şiilik 251-254
 Şili 274
 Şogunlar 56
 Şostakoviç, Dmitri 209
 Tacitus 88, 89, 190, 283
 Taine, Hippolite 193
 Taliban 101, 138, 193, 242, 245, 247, 250, 255, 257
 Talleyrand, Charles Maurice de 18, 176, 192
 Talmon, J. L. 174
 Tapınak Şövalyeleri 109
 Tarquinius 74, 75, 88
 Tawney, R. H. 146
 Themistokles 28, 54, 61, 62
 Theodora 102, 104
 Theodosius, I 101, 114
 Thermidor 6, 201, 203
 Thermopylai 53
 Thoukydides 27, 29, 54-56, 59, 60, 62-65, 67, 90, 91, 145, 283
 Tiberius 11, 88, 89, 115, 222
 Tirol 187

- Titus 90, 103, 126
 Tocqueville, Alexis de 177, 196, 197, 201, 215
 Toledo 113, 122
 Tolstoy, Leo 192, 203, 283
 Tommaso, Aquinolu Aziz 27, 110, 111, 113, 283
 Topcliffe, Richard 138
 Topkapı Sarayı 48, 102, 118, 119, 152
Toplum Sözleşmesi 170, 174, 175, 180
 Torquemada, Tomás de 237
 Tosca 194
 Traianus 85, 89, 90
 Traianus Forumu 90
 Treblinka 212, 213, 226
 Tribunus 78
 Troçki, Lev 24, 186, 201, 202, 204-206, 238
 Troya (tarihi) 34-39, 41, 42, 44, 52, 53, 55, 57, 58, 84, 91, 92, 100, 230
 Tudor 12-14, 112, 121, 131, 134, 135, 140, 144, 149, 152, 155, 157, 159, 163
Tudors (TV dizisi) 130
 Tunç Çağı 36, 38-40, 43, 45, 46, 48, 68, 91, 96, 104, 120, 189, 265
 Tunus 239
 Turenne, Vicomte de 151
 Turgenev, İvan 24, 157, 195, 263, 283
 Turgot, Anne Robert Jacques 177
 Tutmosis, III 114
 Türkiye 38, 39, 44, 46, 124, 244, 245
 Ukrayna 7, 54, 108, 158, 207, 231, 236, 262-264
 Untersberg 222
Utopia 145
 Üçüncü Dünya 6, 218, 231-235, 241, 243, 245-247, 249, 251-253, 256, 259, 267, 272
 Üçüncü Reich 28, 174, 183, 200, 216, 218, 220, 229, 231, 234, 248, 263, 265, 274, 281
 Ürdün 11, 79, 257, 258
 üst-insan 199, 201, 279
 Vahhabilik 242
 van Dyck, Anthony 146
Varlık ve Hiçlik 250
 Varoluşçuluk 231, 250
 Varşova Paktı 265
 Venedik 110, 114, 118, 121
 Vergilius 57, 58, 74, 78, 84, 86, 283
 Versailles 152, 153, 157, 159, 238
 Vespasianus 97
 Vichy 229
 Victoria (Kraliçe) 68, 95, 107, 112
 Vietkong 234, 235, 246
 Vietnam Savaşı 266, 274
 Vikingler 104, 189
Vikingler (TV dizisi) 104, 189
 Villa Jovis, Capri 222
 Virginia 143
 Virginia Company 143
 Viyana 114, 121, 155, 194, 220
 Viyana Kongresi 194
 Vizigotlar 103
 Vladimir (Büyük) 156
 Voltaire 20, 107, 158, 160, 161, 173
 Wagner, Richard 24, 182, 187, 198, 200, 215, 216, 222, 226, 228
 Wagner, Winifred (R. Wagner'in gelini) 198
 Walzer, Michael 237
 Wannsee Konferansı 224
 Washington, George 9, 28, 89, 99, 129, 177, 211, 270
 Waterloo Meydan Savaşı 8, 192, 193
 Weimar Cumhuriyeti 220, 264
 Wellington (Dük) 144, 192, 193
 Westfalen (Vestfalya) Barış Antlaşması 152
 Whig teorisi 12
 Wilhelm, I 107, 227
 Wilhelm, II 227
 William, I (Fatih) 43, 107, 140, 147, 153-155, 163, 178
 William, III 154, 155
 Wilson, Woodrow 1, 270, 273
 Wiltshire 134
 Wolsey, Thomas 130, 133, 136
 Woolf, Greg 100
 Wordsworth, William 23, 178, 179, 194
 Wycliffe, John 134
 Yalta Konferansı 210
 Yasak Şehir (Pekin) 102, 234
 Yasalar 16, 70
 Yekaterina (Büyük) 121, 151, 157, 158
 Yeltsin, Boris 261
 Yemen 255
 Yeni Dünya 13, 17, 121, 126, 132, 143, 145, 149, 150, 189, 190
 Yeni Ekonomi Politikası (NEP) 206
Yeryüzünün Lanetlileri 233, 250
 Yıldız Savaşları 19
Yönetim Üzerine İkinci İnceleme 165
 Yunanistan 1, 43, 46, 53, 54, 63, 71, 73, 84, 86, 89, 95, 210, 244
 Yüzde-Bir karşıtları 277
 Yüzük Serisi 198
 Zerdüştlük 51
 Zinoviye, G. 207
 Zweig, Stefan 193

TİRANLAR

Gücün, Adaletsizliğin ve Terörün Tarihi

Waller R. Newell, Carleton Üniversitesi'nde Siyasal Bilimler ve Felsefe profesörüdür. Aynı üniversitede, Batı Edebiyatı alanında Kanada'nın dört yıllık tek lisans programı olan Beşeri Bilimler Bölümü'nün kurulmasına yardım etmiştir. Üniversite Öğretmenlerine Beşeri Bilimler Devlet Burs Vakfı ve Woodrow Wilson Uluslararası Merkezi'nde Akademisyenler Burs Programı'nda çalışmaktadır. Yazdığı kitaplar arasında *Tyranny: A New Interpretation* (Cambridge University Press); *The Soul of a Leader: Character, Conviction and Ten Lessons in Political Greatness* ve *The Code of Man: Love, Courage, Pride, Family, Country* sayılabilir.

Dilek Şendil 1979 yılında Kadıköy Maarif Koleji'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi Amerikan Edebiyatı Bölümü'nde lisans programını tamamladı. Bugüne değin pek çok çevirisi yayınlandı. Dilimize kazandırdığı kitaplar arasında Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*; Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*; Doris Lessing, *Mara ile Dann*; Lawrence Durrell, *Karanlık Labirent*; Karen Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi*, Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*; Amélie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu* ile Erik Jan Zürcher (ed.) *Askerlik İş ve Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi*; Ian Hodder, *Uygarlığın Doğuşunda Din ve Çatalhöyük Örneği* sayılabilir. YKY'den çıkan çevirileri: Ian Hodder, *Çatalhöyük: Leoparın Öyküsü* (2006); Gerald MacLean, *Doğuya Yolculuğun Yükselişi: Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları* (2006), John Gray, *Saman Köpekler: İnsanlar ve Diğer Hayvanlar Üzerine Düşünceler* (2008), Alberto Manguel, *Geceleyn Kütüphane* (2008) ile *Gezgin Kule ve Kitapkurdu* (2016); Tony Judt, *Savaş Sonrası: 1945 Avrupa Tarihi* (2009) ve *Olgular Değişince* (2017).

Özgürlükçü güçler dünyanın dört bir tarafında yeni canlanmış bir tiranlık ruhuyla karşı karşıyalar, diye anlatıyor Waller Newell, binbir türlü tehlikeyi ortaya döktüğü bu etkileyici çalışmasında. Bu ruh, kâh Cihatçı terörizm, kâh Putin'in emperyalizmi ya da Çin'deki diktatörlük kılığına giriyor.

Bu kitapta, Homeros'un Tunç Çağı savaşçılarından itibaren Büyük İskender'in imparatorluğuna, oradan Roma İmparatorluğu'na, sonra Ortaçağ'da Tanrı Şehri ile İnsan Şehri arasında geçen mücadelenin yol açtığı, Tudorları ve Büyük Petro gibi "aydınlanmış despotlar" da içeren, Modern Çağ'ın devlet inşa eden despotlarına kadar tuhaf seyrini izlediğimiz tiranlığın neden daimi bir tehdit olduğunu göreceğiz.

Yazar, Nero'dan Kaddafi'ye kadar tiranlığın psikolojisini ve Jakoben Terörü'nün bin-yıl devrimine dönüşmesiyle bunun nasıl değiştiğini araştırıyor. Ufuk açıcı ve aydınlatıcı *Tiranlar: Gücün, Adaletsizliğin ve Terörün Tarihi* günümüz dünyasındaki tiranlık ve terörün doğurduğu tehlikeye merak duyan herkesin ilgisini çekecektir.

Kapak resmi: Marcus Aurelius Sütunu, Roma.

ISBN: 978-975-08-4497-3

9 789750 844973

30 TL

KDİ'den
muafır

